

T.C
ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

ARAP EDEBİYATINDA NEBEVİ MEDİHLER BAĞLAMINDA ÖMER HARPÛTÎ'NİN KASİDE-İ BÜRDE ŞERHİ

Hazırlayan:
Yusuf İbrahim YÜCEL

Danışman:
Dr. Öğr. Üyesi Osman KESKİNER

Doktora Tezi

Samsun, 2020

T.C
ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

ARAP EDEBİYATINDA NEBEVİ MEDİHLER BAĞLAMINDA ÖMER HARPÛTÎ'NİN KASİDE-İ BÜRDE ŞERHİ

Hazırlayan:
Yusuf İbrahim YÜCEL

Danışman:
Dr. Öğr. Üyesi Osman KESKİNER

Doktora Tezi

Samsun, 2020

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Hazırladığım yüksek lisans tezinin bütün aşamalarında bilimsel etiğe ve akademik kurallara riayet ettiğimi, çalışmada doğrudan veya dolaylı olarak kullandığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, yazımda enstitü yazım kılavuzuna uygun davranıldığını taahhüt ederim.

06 /01 / 2020

(İmza)

Yusuf İbrahim YÜCEL

TEZ KABUL VE ONAYI

Yusuf İbrahim YÜCEL tarafından hazırlanan (*Arap Edebiyatında Nebevi Medihler Bağlamında Ömer Harpûtî'nin Kaside-i Bürde Şerhi*) başlıklı bu çalışma, (Savunma Sınavı Tarihi) tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy birliğiyle/oy çokluğuyla başarılı bulunarak jürimiz tarafından Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

	İmza
Başkan :_Prof. Dr. Ahmet YÜKSEL	_______________
Üye : Prof. Dr. Soner GÜNDÜZÖZ	_______________
Üye : Doç. Dr. Recep GÜN	_______________
Üye : Dr. Öğr. Üyesi Osman KESKİNER	_______________
Üye : Dr. Öğr. Üyesi Doğan FIRINCI	_______________

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

____/______/_____

Enstitü Müdürü

ÖZET

ARAP EDEBİYATINDA NEBEVİ MEDİHLER BAĞLAMINDA ÖMER HARPÛTÎ'NİN KASİDE-İ BÜRDE ŞERHİ

Yusuf İbrahim YÜCEL

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, Doktora, Kasım Ocak / 2020

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Osman KESKİNER

7. yy. Arap şiirinin önemli şahsiyetlerinden biri olan Şerefüddin el-Bûsîrî'nin Kasîde-i Bürde'si nebevî medihler denildiğinde ilk akla gelen şiirlerdendir. Bu şiir üzerine günümüze kadar yüzlerle ifade edilebilecek çalışma yapılmıştır. Bunlardan biri 19. yy. Harput (Elâzığ) âlimlerinden Ömer Naîmî Efendi'nin *Asîdetü'ş-Şühde Şerhu Kasîdeti'l-Bürde* adlı şerhidir.

Ömer Naîmî Efendi 1801 yılında Harput'ta doğmuş, Antep ve Kayseri'de tahsil görmüş ve uzun yıllar Harput'ta müftülük ve müderrislik yapmıştır. 1882 yılında Harput'ta vefat etmiştir. İlmi nesebi hocası Göncüzade Kasım Efendi üzerinden *Tarikat-ı Muhammediye* şarihi Ebu Saîd el-Hâdimî'ye dayanır. En meşhur talebeleri oğlu Abdulhamit el-Harpûtî ve Abdullatif el-Harpûtî'dir. Fazla eseri olmayan Ömer Naîmî Efendi'nin kendisiyle meşhur olduğu eseri 1825'te Kayseri'de hocası Sarıabdullahzade Mehmed Efendi'nin ders notlarını zenginleştirerek kaleme aldığı *Kaside-i Bürde* şerhidir. Eser Kahire ve İstanbul'da defalarca basılmış, hüsnü kabul görmüştür. Eser son olarak 2013 yılında Pakistan-Karaçi'de ve 2017 yılında Beyrut'ta tahkik edilerek basılmıştır.

Harpûtî'nin şerhi, kasideyi, lügat, sarf, nahiv, belâgat açısından ele alan, yanısıra mantık, tefsir, hadis, kelam, fıkıh, tasavvuf, ahlak gibi birçok islâmî disiplinden bilgilerle zenginleştirilmiş kısa ve doyurucu bir şerhtir. Lügat ve belağata dair açıklamaların sarf ve nahve kıyasla daha çok olduğu söylenebilir. Şerhte âyet, hadis ve Arap şiirinden çokça nakiller yapılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Şiir, Medâih, Bûsîrî, Asîde, Tevessül.

ABSTRACT

OMER HARPUTI’S KASIDE-I BURDE COMMENTARY IN THE CONTEXT OF PROPHETIC EULOGIES IN ARABIC LITERATURE

Yusuf İbrahim YÜCEL

Ondokuz Mayıs University, Institute of Social Sciences
Department of Basic Islamic Sciences, Ph.D., January / 2020
Advisor: Asst. Prof. Dr. Osman KESKİNER

One of the most important figures of Arabic poetry in 7th century, Şerefüddin al-Bûsîrî's Kasîde-i Bürde, is one of the first poems that come to mind when the prophetic eulogıes (nebevî medihs) are mentioned. This poem has been studied hundreds of times. One of them is one of the scholars of Harput (Elâzığ) in the 19th century, Ömer Naîmî Efendi’s commentary named *Asîdetü’ş-Şühde Şerhu Kasîdeti’l-Bürde*.

Ömer Naîmî Efendi was born in Harput in 1801, studied in Antep and Kayseri and worked as a mufti and scholar in Harput for many years. He passed away in 1882 in Harput. His sciencific roots are based on Abu Saîd al-Hâdimî, commentator of the *Tariqat-i Muhammadiyah*, through his teacher Göncüzade Kasım Efendi. His most famous students were his son Abdulhamit al-Harpûtî and Abdullatif al-Harpûtî. Ömer Naîmî Efendi, who hasn’t much work, became famous for his work on *Kasîde-i Burde* which was written by enriching the lecture notes of his teacher Sarıabdullahzade Mehmed Efendi in Kayseri in 1825. The work has been published numerous times in Cairo and Istanbul and has been accepted by the honor. The work was published in 2013 in Pakistan-Karachi and in 2017 in Beirut.

Harpûtî's commentary is a short and satisfying commentary that handles the qasida in terms of vocabulary, morphology, sentax, rhetoric and enriched with information from many Islamic disciplines such as logic, commentary, hadith, kalam, fiqh, sufism and morality. It can be said that the explanations about vocabulary and rhetoric are more compared to morphology and sentax. There are many transcriptions from the Qoran verses and hadiths and Arabic poetry.

Keywords: Poetry, Medâih, Bûsîrî, Asîde, Tevessul.

ÖN SÖZ

Dînî hamiyet sahibi her müslüman şair Hz. Peygamber'e (s.a.v.) olan sevgi ve minnettarlığını şiirlerine yansıtmıştır. Hz. Peygamber'e (s.a.v.) yönelik yazılmış övgü şiirleri Türk edebiyatında na't, Fars edebiyatında sitayiş olarak isimlendirilirken, Arap edebiyatında nebevî medihler (المدائح النبوية) başlığı altında işlenmiştir. Bu türün Arap Edebiyatında müstakil bir tür olarak ortaya çıkmasında hicrî 7. yy. şâirlerinden Şerefüddin el-Bûsîrî'nin payı büyüktür. el-Bûsîrî'nin meşhur adıyla Kasîde-i bürde'si sonraki dönemlerde nebevî medihlerin bir alt türü olan ve bedîî sanatların yoğun bir şekilde kullanıldığı bedîîyyât türüne ilham kaynağı olmuştur. Kasîde Endülüsten orta Asya'ya kadar müslümanlar tarafından hüsn-ü kabul görmüş, üzerine nazîreler, tahmisler, tesbi'ler yapılmış ve birçok kez şerh edilmiştir. Son devir Osmanlı âlimlerinden Harput Müftüsü Ömer Naîmî Efendi'nin Arapça olarak kaleme aldığı Kasîde-i Bürde şerhi gerek Mısır'da gerekse Anadolu coğrafyasında tanınan müstesna bir şerhtir. Çalışmamızın 19. yy. da Osmanlı coğrafyasında kaleme alınan Arapça eserlerden biri olması dolayısıyla gerek yazarın ilmî şahsiyeti gerekse eserin muhtevası bakımından döneme bir nebze ışık tutacağını düşünüyor ve Allah Te'âlâ'nın rızasını kazanmaya bir vesîle olacağını ümit ediyoruz.

Bu çalışmanın bugüne gelmesinde birçok kişinin emeği geçmiştir. Çalışma konusunu öneren ve beni bu alana yönlendiren, Prof. Dr. Ahmet Turan ARSLAN'a ve Prof. Dr. Ali BULUT'a, konuyu farklı bakış açılarıyla ele almamı sağlayan ve eleştirileriyle tezin olgunlaşmasını sağlayan kıymetli hocam Dr. Öğretim Üyesi Osman KESKİNER'e, tezi titizlikle okuyarak katkı sağlayan Prof. Dr. Ahmet YÜKSEL'e Prof. Dr. Recep GÜN'e, Prof. Dr. Soner GÜNDÜZÖZ ve Dr. Öğretim Üyesi Doğan FIRINCI'ya, tezin okunup tashih edilmesinde emeği geçen Dr. Öğretim Üyesi Mustafa KARTAL'a ve değerli dostum Salih ŞENGEZER'e teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖZET .... **III**
ABSTRACT .... **IV**
ÖN SÖZ .... **V**
İÇİNDEKİLER .... **VI**
KISALTMALAR .... **XII**
GİRİŞ **1**
1. Çalışmanın Konusu 1
2. Çalışmanın Amacı 3
3. Çalışmanın Kapsamı 3
4. Çalışmanın Kaynakları 4
4.1. Özel Literatür 4
4.2. Genel Literatür 6
5. Kavramsal Çerçeve 9
5.1. Arap Şiiri 9
5.1.1. Arap Şiirinde Biçim 20
5.1.1.1. Kâfiye 20
5.1.1.2. Arûz 22
5.1.1.3. Kasîde 33
5.1.2. Arap Şiirinde Tema 38

BİRİNCİ BÖLÜM
ŞEREFÜDDÎN EL-BÛSÎRÎ VE KASÎDE-İ BÜRDE'Sİ

1.1. Şerefüddîn el-Bûsîrî'nin Hayatı ve İlmî Kişiliği 45
1.1.1. Hayatı 45
1.1.2. İlmi ve Edebi Kişiliği 47
1.2. Hocaları 49
1.3. Talebeleri 50
1.3.1. Esirüddin Ebu Hayyan el-Endelûsî (ö.745h/1344m) 50
1.3.2. İbn Seyyidünnas el-Ya'merî (ö.734h/1334m) 51
1.4. Nebevi Medihleri 52
1.5. Kasîde-i Bürde 54
1.5.1. Kasîde-i bürde'nin Genel Yapısı ve Özellikleri 57
1.5.2. Şerhleri 57

İKİNCİ BÖLÜM

HARPÛTÎ’NİN HAYATI VE İLMÎ KİŞİLİĞİ

2.1. Harputî’nin Yaşadığı 19. Yy.’da Harput’un Siyasi, İktisadî ve İctimaî Durumu……………………………………………………………………...64
2.1.1. İdari Yapı 67
2.1.2. İktisadi Yapı 69
2.1.3. Eğitim Sistemi 70
2.2. Harputlu Ömer Na’îmî Efendi’nin Hayatı 73
2.3. İlmi ve Edebi Kişiliği 79
2.4. Hocaları 83
2.4.1. Müftü Hacı Ahmet Efendi... 84
2.4.2. Küçük Hafız Necip Efendi 85
2.4.3. Göncüzade Hoca “Allâme” Kasım Efendi 85
2.4.4. Sarı Abdullahzade Mehmed Efendi 87
2.4.5. Hacı Vahdi Salih Efendi.. 88
2.4.6. Gözübüyükzade İbrahim Efendi 90
2.4.7. Kizbirî Abdurrahman Efendi 92
2.5. Talebeleri... 93
2.5.1. Hacı Abdulhamit Hamdi Efendi.. 93
2.5.2. Abdullatif Harpûtî 101
2.5.3. Müftü Hafız Ömer Fehmi Efendi (Alaftarzade).................................... 105
2.5.4. Muhammed Hamdi Efendi 106
2.6. Eserleri……………………………………………………………………...106
2.6.1. Manzume-i Naîmiyye.. 107
2.6.2. Şerhu Risaleti Rubu’ 108
2.6.3. Velediye Hicabîsi Haşiyesi 108
2.6.4. Kasidetü Ârifiyye 109
2.6.5. Manzume-i Tosun Paşa 109
2.6.6. er-Ravzun en-Nadir fî mâ Gîle fi’l-Hıdır (Risâletün fî Hayâti'l-Hıdır ve İlyas)……………………………………………………………………109
2.6.7. Anâkîdu'l-Fevâid 110
2.6.8. el-‘Asîdetü’ş-Şühde Şerhu Kasîdeti’l-Bürde 110

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HARPUTİ'NİN KASÎDE-İ BÜRDE ŞERHİNİN ARAP DİLİ VE BELÂGATI AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

3.1. Eserin Adı.. 112
3.2. Eserin Nüshaları 113
3.3. Telif Sebebi 117
3.4. Telif Tarihi 117
3.5. Eserin Önemi.. 118
3.6. Şerhte Kullanılan Kaynaklar 122
3.6.1. Kasîde-i Bürde Şerhleri 122
3.6.2. Sözlükler 123
3.6.3. Arap Grameri ve Belâğata Dair Eserler 125
3.6.4. Tefsir ve Kur'an İlimlerine Dair Eserler.. 126
3.6.5. Hadis Mecmuaları 127
3.6.6. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Hayatı, Ahlakı ve Şemâili Konulu Eserler... 128
3.6.7. Kelam Eserleri.. 129
3.6.8. Tasavvuf Eserleri 129
3.6.9. Tarih ve Biyografi Eserleri... 130
3.6.10. Arap Edebiyatı, Nevadir ve Muhtelif İlimlere Dair Eserler.............. 130
3.7. Eserin Planı ve Muhtevası.. 131
3.8. Eserin Dili ve Üslûbu.. 134
3.9. Şerhte Takib Edilen Usûl 140
3.9.1. Beyitler Arası Münasebeti Sağlamak İçin Malumat Vermesi............... 141
3.9.2. Lügata Dair Açıklamaları.. 143
3.9.2.1. Kelimelerin Harekelemesini Yapması ve Farklı Kullanımlarını Bildirmesi……………………………………………………………..145
3.9.2.2. Kelimeleri İzah İçin Kısa Tanımlar Yapması 147
3.9.2.3. Kelimelerin Istılah Tanımlarını Vermesi 147
3.9.2.4. Müşterek (Çok Anlamlı) Lafzın Anlamları Arasında Tercihte Bulunması………………………………………………………………149
3.9.2.5. Kelimeyi Eşanlamlısıyla (Müteradif) İzah Etmesi......................... 151
3.9.2.6. Kelimeyi Zıddıyla (Ezdad) Açıklaması 151
3.9.2.7. Furûk. 152
3.9.2.8. İştikâk.. 154
3.9.2.9. Müfred-Cemi' 156
3.9.2.10. Müzekker-Müennes... 157

3.9.2.11. Diğer Dillerden Arapça'ya Geçen Kelimelere İşaret Etmesi........ 159
3.9.3. Sarf İlmine Dair Açıklamaları... 161
3.9.3.1. Mîzânu's-Sarfî.. 164
3.9.3.2. Kalb-i Mekanî 165
3.9.3.3. İ'lâl……………………………………………………………...166
3.9.3.4. İdğam.. 167
3.9.3.5. İbdal……………………………………………………………168
3.9.3.6. İsm-i Mensub 169
3.9.3.7. İsm-i Tasğîr 170
3.9.3.8. İsm-i Mef'ûl 171
3.9.3.9. Mufâ'ale Bâbı... 173
3.9.4. Nahiv İlmine Dair Açıklamaları.. 174
3.9.4.1. Atıf Harfleri Hakkında Bilgi Vermesi.. 177
3.9.4.2. Sıfat……………………………………………………………...180
3.9.4.3. Şart Edatı لولا 181
3.9.4.4.ليس 'ye Benzeyen لا Harfi.. 182
3.9.4.5. İsm-i Mevsul 184
3.9.4.6. Fiile Benzeyen Harfler (الحروف المشبهة بالفعل) 185
3.9.4.7. Cerr Harfleri 187
3.9.4.8. İsm-i Tafdîl.. 190
3.9.4.9. Hâl……………………………………………………………….191
3.9.4.10. Zarflar.. 193
3.9.4.11. Haber İçin Olan كم ile İstifham İçin Olan كم'in Farkı 197
3.9.4.12.كلّ Lafzının Kökeni, Kullanımı ve Anlamı.................................. 198
3.9.4.13. Tenazu' 199
3.9.5. Şiir Zaruretlerine Temas Etmesi 201
3.9.6. Belâgat İlmine Dair Açıklamaları 203
3.9.6.1. Me'ânî 205
3.9.6.1.1. Marifelik-Nekralık 207
3.9.6.1.2. Hasr/Kasr... 208
3.9.6.1.3. Takdim-Tehir 209
3.9.6.1.4. Vasl-Fasl 210
3.9.6.1.5. İstifhamın Anlamları 211

3.9.6.1.6. Kelamı Muktezây-ı Zâhir'den Çıkarmak 213
3.9.6.1.7. İltifat 214
3.9.6.2. Beyan ilmi 217
3.9.6.2.1. Teşbih 217
3.9.6.2.2. Mecâz-ı Mürsel 220
3.9.6.2.3. İsti'âre 222
3.9.6.2.4. Kinaye 226
3.9.6.3. Bedî' İlmi 227
3.9.6.3.1. İstihdam 228
3.9.6.3.2. Murâât-ı Nazîr ve Tıbâk 230
3.9.6.3.3. Leff-ü Neşr 230
3.9.6.3.4. Tehallüs (Hüsn-ü intikal) 231
3.9.6.3.5. Reddü'l-'Acüz 'ala's-Sadr 233
3.9.6.3.6. Cinâs 233
3.9.6.3.7. Tazmîn 235
3.9.7. Şerhteki Âyet, Hadis ve Şiirlerin Kullanımı 236
3.9.5.1. Kelimelerin Anlamlarını İzah Etmesi 236
3.9.5.2. Dil Kuralına ya da Edebî Sanata İstişhadda Bulunması 238
3.9.5.3. Beyitte Yapılan Telmih, İktibasa İşaret Etmesi 239
3.9.5.4. Beytin Anlamını Şerh ve İzah Etmesi 243
3.9.8. Atasözü ve Deyimleri Kullanması 246
3.9.9. Tevessül Boyutu 247
SONUÇ 251
KAYNAKÇA 254
EKLER 277
1. Ek: Kasîde-i Bürde Tam Metni 277
قصيدة البردة للبوصيري 277
2. Ek: Ömer Naîmî Efendinin Meteris kabristanındaki kabrinin iç yüzü 283
3. Ek: Ömer Naîmî Efendinin Meteris Kabristanındaki Kabrinin Dış Yüzü 284
4. Ek: Ömer Efendi'nin Oğlu Müderris Abdulhamit Efendi'nin Kabrinin Kitabesinin İç Yüzünün Fotoğrafı 285
5. Ek: Abdulhamit Efendi'nin Kabrinin Kitabesinin Dış Yüzünün Fotoğrafı 286
6. Ek: Müellif Hattı Nüshanın 3a-b Sayfası. Sol Üst Köşede Vakıf Mührü 287
7. Ek: Fotoğraf 5: Müellif Nüshasının Son Sayfası 288

8. Ek: 1306h/1889m Tarihli Âlem Matbaası Nüshasının ilk Sayfası. Kenarda Şeyhzâde'nin şerhiyle 289
9. Ek: 1306h/1889m Tarihli Âlem Matbaası Nüshasının Son Sayfası................. 290
ÖZ GEÇMİŞ... 291

KISALTMALAR

b. : bin

Bkz. : Bakınız

C. : Cilt

cc. : Celle Celâlüh

çev. : Çeviren(ler)

der. : Derleyen

TDV : Türkiye Diyanet Vakfı

ed. : Editör(ler)

OMUIFD : Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

haz. : Hazırlayan(lar)

Hz. : Hazreti

İFAV : Marmara Üniversite İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları OMÜİFD. : Ondokuz mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ra.) : Radiyallahu anh

(s.a.v.) : Sallallahu aleyhi ve sellem

s. : Sayfa

ss. : Sayfalar arası

thk. : Tahkik eden(ler)

ty. : Tarih yok

vd. : ve devamı

yy. : Yayın yeri yok

GİRİŞ

1. Çalışmanın Konusu

İslamın doğuşundan günümüze kadar manzum Arap edebiyatının önemli bir tarzı olan nebevi medihlerin Hicri 7. yy.'daki en önemli temsilcisi olan el-Bûsîrî'nin meşhur kasidesi üzerine 19. yy. Osmanlı âlimlerinden Harput Müftüsü Ömer Naîmî Efendi'nin yazdığı şerhin Arap dili ve edebiyatı açısından değerlendirilmesi çalışmamızın konusunu teşkil etmektedir.

Hicri 7. yy.; Mısır'da Eyyübî devletinin son ve Memlükler'in ilk dönemlerine tesadüf etmektedir. Bu dönemde yaşanan Moğol istilası esnasında Bağdat düşmüş, halifelik Mısır'a geçmiş, çatışmalarda birçok alim ölmüş, birçoğu da Mısır'a göçmüştür.

Dönem şiirine rengini veren tema peygamber methiyeleridir. Hicri 7. asır Hz. Peygamber'i (s.a.v.) medhe yönelik şiir yazımının zirve yaptığı bir zaman dilimidir. Cahiliye şairi Meymun b. Kays el-A'şa, Ka'b b. Züheyr ve Hassan b. Sabit'in kasideleriyle erken İslam döneminde başlayan Peygamber methiyeleri, Eyyubiler ve Memlükler zamanında yaşanan siyasi çalkantılar ve Haçlı seferleri sebebiyle maneviyata yönelmeler olduğundan sayı ve nitelik bakımından doruk noktasına ulaşmış ve başka devirlerde görülmeyen bir canlılık yaşamıştır.

7. (13.) yy'da el-Bûsîrî, ibnü'I-Fârız, Eminüddin Erbilî ve Muhyiddin ibnü'I-Arabî'nin kasideleriyle Peygamber övgülerine tasavvufi coşku ve renk gelmiştir. Ayrıca eş-Şâbbu'z-Zarif (ö.688h/1289m),[1] Muhammed b. Ebu Bekir el-Vitrî (ö.662h/1264m),[2] Yahya b. Yusuf es-Sarsarî (ö.656h/1258m)[3] de bu dönemde nebevî medihleriyle temayüz etmiş kişilerdir.

---

[1] Şemsüddin Muhammed b. Süleyman b. Ali b. Abdillah et-Tillimsânî. Genç yaşta (27 yaşında) vefat etmesi, şiirindeki incelik ve zerafet dolayısıyla eş-şâbbu'z-zarif lakabıyla meşhur olmuştur. Babası Afifüddin et-Tilimsani (ö.690/1291) şair ve ekberiyye ekolüne mensub bir mutasavvıftır. - Zülfikar Tüccar, "TİLİMSÂNÎ, Şâbbüzzarîf", *TDV İslam Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/tilimsani-sabbuzzarif (09.01.2020).

[2] Ebû Abdullah Mecdüddin Muhammed b. Ebû Bekir el-Vitrî el-Bağdâdî, 661h/1263m yılında tamamladığı el-Kasâidü'l-vitriyyât'ı ile (vitriyye) yeni bir edebî türün öncülerinden sayılmıştır. Peygamber övgüsü konusunda VII. (XIII.) yy.'ın önemli temsilcilerinden biridir. Onun her kasidesi tekli sayı (vitr) olarak yirmi bir beyitten oluşmuş ve yirmi dokuz kasideden teşekkül etmiştir. İsmail Durmuş, "Muhammed", *TDV İslam Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/muhammed#3-hitabet-ve-fesahati (09.01.2020).

[3] Ebû Zekeriyyâ Cemâleddin Yahyâ b. Yûsuf es-Sarsarî; es-Sarsarî Arap edebiyatında peygamber methi konusunda tanınmış üç büyük şairin ilkidir (diğerleri el-Bûsîrî ve Abdürrahîm b. Ahmed el-

Bu dönemde ortaya çıkan edebî şahsiyetlerin en önemlilerinden biri şüphesiz İmam el-Bûsîrî'dir. el-Bûsîrî, döneminde sadeliğin piri olmakla birlikte sanat bakımından da zirve sayılabilecek birçok beyti vardır. Geçmişte ve günümüzde hakkında yapılan edebi çalışmaların çokluğu göstermektedir ki; nebevi medihlerin en fazla kabul göreni ve beğeni kazananı İmam el-Bûsîrî'nin "Kasîde-i Bürde"si olmuştur. Kasîdenin orijinal ismi "el-Kevâkibu'd-Dürriyye fî Medhi Hayri'l-Beriyye"dir. Buna mukabil Kasîde "Bürde" ismiyle meşhur olmuştur.

El-Bûsîrî'nin bürde kasîdesi VIII. (XIV.) yy.'da Safiyyüddin el-Hillî (ö. 750h/1349m), İzzeddin el-Mevsîlî, İbn Cabir el-Endelûsî (ö. 781h/1379m) ve daha sonra İbn Hicce (ö. 837h/1434m), Aişe el-Bâûniyye (922h/1516m) gibi şairler tarafından yazılan ve "bedîiyye" adı verilen yeni bir türün ortaya çıkmasında da rol oynamış; yazıldığı dönemden günümüze kadar İslam âleminde büyük ilgi görmüştür.

Kasîde-i bürde üzerine son dönemde yapılan Arapça şerhlerin en güzellerinden biri Harput Müftüsü Ömer Naîmî Efendi'nin şerhidir. Hacı Ömer Naîmî Efendi, Cumhuriyet sonrası Efendigil soyadını alan dört asırlık ilmi geleneği olan bir aileye mensuptur. 1801 yılında Harput'ta dünyaya gelmiş olup, Müftü Hacı Ahmet Efendi'nin büyük oğludur. İlk derslerini babasından almış, daha sonra Antep ve Kayseri'ye gitmiştir. Meşhur şerhini Kayseri'deki ikameti esnasında kaleme almıştır. Ömer Naîmî Efendi 15-20 sene kadar Harput müftülüğünde bulunmuş, bu resmî vazifesinin yanı sıra, bütün ömrünü ilim öğrenmek ve öğretmekle geçirmiş ve yüzlerce öğrenci yetiştirmiştir. Hayatının son yıllarında uzlete çekilerek son nefesine kadar ibadet ve taatle meşgul olmuş ve 1882 yılında 81 yaşında vefat etmiştir.

1827 yılında henüz 26 yaşında iken kaleme aldığı şerhi, Ömer Naîmî Efendi'ye ulema arasında haklı olarak büyük bir şöhret kazandırmıştır. Zira bu eserinden, bir buçuk asrı aşan bir zamandan beri, çok istifade edilmiş ve halen daha istifade edilmektedir. Onun bu eseri uslûbunun açıklığı ve el-Bûsîrî'nin beyitlerine muhtelif noktalardan getirdiği doyurucu açıklamaları ile onun Arap dili ve belâgatı konusundaki vukufiyetini ortaya koymaktadır.

Çalışmamızda cevabını arayacağımız başlıca sorular şunlardır:

Buraî). Durmuş, "Muhammed", *TDV İslam Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/muhammed#3-hitabet-ve-fesahati (09.01.2020).

Kasîde-i bürde adlı eserin Arap edebiyatındaki nebevi medihler, özellikle el-Bûsîrî'nin diğer kasideleri arasındaki konumu nedir? Kasidenin şerh edilmesini gerektiren sebepler nelerdir? Söz konusu ihtiyacı karşılamaya yönelik kaleme alınan eserler nelerdir? Harpûtî'nin şerhi bu ihtiyacı karşılamada kâfi midir? Harpûtî Arap dili alanda ne kadar yetkindir? Şerhler arasında Harputî'nin eseri nasıl bir yere sahiptir?

İleri sürdüğümüz tez, Osmanlının yetiştirdiği son dönem alimlerden olan Harputlu Ömer Naîmî Efendi çok sayıda telifi bulunmamakla birlikte Kasîde-i bürde şerhiyle haklı bir üne kavuşmuştur. Bu eser Arapça yazılan şerhler içinde müstesna bir yere sahiptir.

2. Çalışmanın Amacı

Çalışmamızda iki temel amacımız vardır. Birincisi 19. yy. Osmanlı müelliflerinden Harputlu Ömer Naîmî Efendi'yi tanıtmak ve onun hicri 7. yy.'ın en önemli şairlerinden olan el-Bûsîrî'nin kasîde-i bürdesi üzerine telif ettiği "*Asidetüş-şühde Şerhü Kasidetü'l-Bürde*" adlı şerhinin Arap dili açısından değerlendirmek olacaktır.

3. Çalışmanın Kapsamı

Yaptığımız araştırmalar neticesinde farklı *Kasîde-i Bürde* şerhleri üzerine yüksek lisans doktora ve doçentlik tezleri bulunmakla birlikte Harputî'nin şerhi hakkında Erol Ayyıldız'ın makalesi dışında herhangi bir çalışmaya rastlayamadık. Bu nedenle bu alandaki boşluğu doldurma düşüncesiyle Harpûtî'nin şerhi üzerinde çalışmak istedik.

Çalışmamız üç ana bölüm altında incelenecektir. Birinci bölümde el-Bûsîrî'nin kasîde-i bürdesi; ikinci bölümde söz konusu Harputlu Ömer Naîmî efendi'nin hayatı ve ilmî kişiliği; üçüncü bölümde de *Asidetü'ş-Şühde Şerhu Kasideti'l-Bürde* adlı eserin Arap dili açısından değerlendirilmesi konu edilecektir.

Kaside üzerine yapılmış kütüphanelerimizde mevcut olan eski ve yeni çalışmalar ve Harpûtî'nin nüshaları tespit edilecektir.

Harputlu Ömer Naîmî Efendi'nin şerhinde kullandığı kaynaklar, temas ettiği konular lügat, sarf, nahiv ve belâgat açısından incelenecektir.

4. Çalışmanın Kaynakları

4.1. Özel Literatür

Bu başlık altında tezimizin ana konusunu teşkil eden Harpûtî'nin hayatı, ilmi kişiliği ve Kasîde-i Bürde şerhi hakkında istifâde edilen ve onunla doğrudan ilgili olan birincil kaynaklara temas edilecektir.

Harpûtî, Ömer b. Ahmed (ö.1299h/1882m), *Asidetü'ş-Şühde şerhu Kasîdeti'l-Bürde*, 1306h/1889m.

Çalışmamızın odak noktasını teşkil eden bu eser, ülkemizde kâsîdenin en bilinen, en yaygın şerhlerinden biridir. Kütüphanelerde birçok yazma ve matbu nüshası olmakla birlikte ülkemizde tahkikli bir neşri yapılmamıştır. Müellif ve eseri hakkında akademik anlamda 1998 yılında Elazığ'da düzenlenen "Dünü ve Bugünüyle Harput" adlı sempozyumda Prof. Dr. Erol Ayyıldız "Harpûtî'nin Kasîde-i bürde Şerhinin Dil bilgisi ve Belağat Açısından İncelenmesi" (9 sayfa) adıyla; Prof. Dr. Mehmet Ali Sönmez "Harputî'nin Kaside-i Bürde Şerhinde Hadis" (10 sayfa) adıyla, Ahmet Turan Arslan "Harput'ta bir Âlim Sülalesi: Efendigil Ailesi" (26 sayfa) adıyla, Recep Dikici "Arap Dili ve Edebiyatına Dair Eserleri Olan Harputlu Alim ve Edipler" (6 sayfa) adıyla dört tebliğ sunmuşlardır. Bu sempozyum 1999 yılında Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi tarafından 2 cilt halinde basılmıştır. Bu çalışmalar incelendiğinde özellikle müellifin hayatı noktasında referans eserlerin, İshak Sunguroğlu'nun (ö. 1976) ilk baskısı 1958 yılında olan *Harput Yollarında* adlı Harput'un tarih ve kültürünü anlattığı dört ciltlik eseri ile İbnülemîn Mahmud Kemal İnal'ın (1871-1957) *Son Asır Türk Şairleri* adlı eserinin olduğu görülür. Bu iki çalışmada müellif ve talebeleri hakkında birçok bilgiye ulaşabilmekteyiz.

Harput Yollarında adlı eserin 1. cildinde Harput'un eski çağlardan, 20. yy.'ın ikinci yarısına kadar olan tarihi, coğrafî özellikleri, nüfusu, etnik yapısı, mahalleleri, Harput'ta bulunan cami, mescid, türbe, zaviye, kilise, hamam ve diğer tarihi yapılar hakkında detaylı bilgi verilmektedir. 2. ciltte Harput'ta kültür hareketleri, mektep ve medreseler, alim ve mutasavvıflar, şairler, sivil büyükler, meşhur hattatlar, Harput ve Elazığ'daki yayın faaliyetleri konu edilmiştir. Bu ciltte sayıları 550'yi bulan Harputlu önemli şahsiyetin biyografilerine ulaşılabilmektedir. 1. cilt on yıllık bir çalışma

sonucunda 1958, 2. cilt 1959, 3. cilt 1961 ve 4. cilt 1969 yılında yayınlanmıştır.[4] Eser 2013 yılında Elâzığ belediyesi öncülüğünde Dr. Yasin Beyaz editörlüğünde İşaret Yayınları'ndan iki cilt halinde 3. Baskısını yapmıştır.

Ömer Naîmî Efendi'nin 2. Göbekten torunu, aynı zamanda İshak Sunguroğlu'nun yakın arkadaşı olan Beyoğlu Müftüsü Ömer Naimi Efendigil (ö. 1962)[5] Elazığ'da yayınlanan Uluova Gazetesi'ndeki 10 Eylül 1958 tarihli yazısında eser hakkında şu ifadeleri kullanır:[6]

> İlmü irfanla ilgili en az 400 senelik bir Harputlu olan ve bununla iftihar eyleyen bir adama "bana" öz yurdumu tanıtan *Harput yollarında*'ki eser hakkında görüşlerimi, takdirlerimi, hayranlığımı arza vesile olsun diye muhterem gazeteniz sütunlarında görmekle cidden bahtiyar olacağım.Evet, eserin mübdii İshak Sungur Beyi, bu eşsiz muvaffakiyetinden dolayı candan tebrik ve tebcil eylerim, Harput ve muhiti hakkında senelerden beri yazılan salnameler, tarihler, tarihçeler ve makaleler sayılmayacak derecede çoktur; fakat bunların hiçbirisi *Harput Yollarında* olduğu kadar Harput'un tarihini, coğrafyasını, iklimini, iktisadiyatını, ilm ü irfana olan hizmetini, makarr-ı ulema, üdeba ve şuara olduğunu ve nihayet mahalli ve hususi Türk ananelerini, folklorunu bu kadar selasetle ve ince teferruatıyla mufassal bir surette ihtiva eylememiştir. Eserin müellifi, bıkmak usanmak bilmeyen bir enerji ile on seneden beri kütüphaneden kütüphaneye, arşiv mahzenlerine koşmak ve nihayet bu ölmez eseri bizlere vermek şerefine nail olmuştur. Bütün Harputlular namına kendisine teşekkür ederim. Aynı zamanda *Harput Yollarında*, Harput'ta yetişen eslafın ruhlarını şad ve hayatta olan Harputluları da dilşad eylemiştir.Müellifini, bir Harput hemşehrisi olarak candan tebrik ederken, bu müstesna eseri sayın hemşehrilerime, tarihle uğraşanlara ve bütün Türkiye'nin münevver ve bilgiye açık gençlerine tavsiye ederim.

İbnülemin Mahmud Kemal İnal (1871-1957) akrabası ve aynı zamanda Ömer Naîmî Efendi'nin dostu olan Sadrazam Yûsuf Kâmil Paşa'nın (ö. 1876) konağında yetişmiş, son devir Osmanlı devlet adamları, şairleri, mûsikişinasları ve hattatları

---

[4] Yasin Beyaz, "Önsöz", *Harput Yollarında*, I, İshak Sunguroğlu, İşaret Yayınları, İstanbul 2013, s. 38; Kerim Sunguroğlu, "Sunuş", *Harput Yollarında*, I, İshak Sunguroğlu, İşaret Yayınları, İstanbul 2013, ss. 39-44.

[5] Ömer Naimi Efendigil, kaside şarihi Ömer Naîmî Efendi'nin torunu Ma'murer'il-Âziz (Elazığ) müftüsü Kemalettin Efendi'nin oğludur. 1892'de Harput'ta doğmuştur. Elazığ Askeri Rüşdiyesini daha sonra Kamil Paşa Medresesini bitirerek 1922'de babası Kemalettin Efendi'den icâzet almıştır. Elazığ Daru'l-Hilafesi'nde mecelle ve Arapça hocalığı daha sonra Elazığ İmam-Hatip Okulu'nda edebiyat ve Türkçe hocalığı yapmıştır. Otuzlu yaşlarda Ankara Hukuk Fakültesini kazanarak iyi dereceyle bitirmiştir. 1928'de Afyon Sandıklı savcılığı ve 1930'da Cizre Asliye hakimliği vazifelerinde bulunduktan sonra istifa ederek Elazığ'da serbest avukatlık ve baro başkanlığı yapmıştır. 1954'te avukatlık mesleğinden emekli olmuştur. 1954-56 yılları arasında Elazığ İmam-Hatip Okulu'nda akāid, Arapça, siyer ve din derslerine girmiş ve fahri olarak vaizlik yapmış ardından Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından 1956'da Sarıyer Müftülüğü'ne, 1957'de Beyoğlu Müftülüğü'ne getirilmiştir. Beş sene bu görevi yaptıktan sonra 1962'de Üsküdar Müftülüğü'ne getirilmişse de ağır şeker hastalığından ötürü göreve başlayamamıştır. Ömer Naîmî Efendi 26 Mayıs 1966'da İstanbul'da, Moda'daki evinde vefât etmiş, Kuzguncuk Nakkaştepe Mezarlığı'na defnedilmiştir. Prof. Dr. Süleyman Ateş Ömer Naimi Efendigil'in hem lise yıllarından talebesidir. Hem de üniversite yıllarında hocası Beyoğlu Müftüsü iken derslerine devam etmiştir. Sunguroğlu, *Harput Yollarında*, c.II, ss. 576-579; Karataş, Ahmet, "Harput Ulemâsından Müderris-Müftü Mehmed Kemâleddin Efendi", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 49, Aralık 2015, ss. 104-110; Ahmet Turan Arslan, "Harput'ta Bir Âlim Sülâlesi: Efendigil Âilesi", ss. 90-92.

[6] Sunguroğlu, *Harput Yollarında*, c.II, s.954.

üzerine biyografileri ve tarih bilgisiyle tanınmış bir bürokrat ve aydındır. *Son Asır Türk Şairleri* (İstanbul 1930-1942) adlı eseri, 1800'lü yıllardan 1941'e kadarki birbuçuk asırlık zaman diliminde yaşamış 566 şairin hal tercümesinin yer aldığı ve bugüne kadar yazılmış en hacimli biyografik çalışma niteliğindedir.[7] Eser Millî Eğitim Bakanlığı tarafından 1969 senesinde 4 cilt halinde basılmıştır.

4.2. Genel Literatür

Bu başlık altında Kasîde-i Bürde ve nebevî medihler alanında ülkemizde ve dünyada yapılan ve kısmen istifâde ettiğimiz ilmi çalışmalara temas edilecektir. Ülkemizde kasîde-i bürde üzerine yapılmış birçok çalışma vardır. Bunların bir kısmı doğrudan el-Bûsîrî ve kasîde-i bürdeyi tanıtma, tenkid, tahlil ve mukayese etme gayesiyle kaleme alınmıştır. Bir kısmı da kasîde üzerine yapılmış şerh, tercüme, tahmis çalışmalarını konu edinir. Bunlar:

1. Mahmut Kaya, *Şerefüddin el-Bûsîrî ve Kevâkibü'd-Dürriyye fî Medhi Hayri'l-Beriyye*, mezuniyet tezi olan bu çalışma 1972'de İstanbul'da tamamlanmıştır. Kısaca el-Bûsîrî'nin hayatından bahsetmiş, İstanbul Kütüphanelerinde mevcut Bürde metinlerinin tesbitini yapmış, onun şerh, tahmis, tesbi', taştir, tezyillerini zikretmiş, bürdeyi açıklamalı olarak Türkçe'ye tercüme etmiştir. Mahmut Kaya ayrıca Diyanet İslam Ansiklopedisi'ndeki "Bûsîrî" ve "Kasîde-i bürde" maddelerini kaleme almıştır. *Kasîde-i Bürdeyi Türkçe Söyleyiş* adlı bir çalışması da vardır.
2. Fevzi Aksoy, Mehmet Balcı, *İmam Bûsîrî, Kasîde-i Bürde, Tercüme Şerh ve Havâssı*. Eser 1975'te basılmıştır. Bürde'nin türkçe tercüme, şerh ve tefsirini yapan geniş bir eserdir. Harpûtî'nin şerhinden geniş ölçüde istifade eden bir çalışmadır. Eser, âyet ve hadislerle, türkçe na't ve gazellerle bezenmiştir.
3. İsmail Hakkı Sezer, *İmam Bûsîrî ve Bürdesi*, Basılmamış Doktora tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal bilimler Enstitüsü, Konya, 1985. 282 sayfalık bu çalışma ilk olarak 1980 yılında Konya Yüksek İslam Enstitüsü'ne, *İmam Bûsîrî ve Bürdesi* adıyla asistanlık tezi olarak sunulmuştur. Müellif eseriyle el-Bûsîrî ve Kasîde hakkında yapılmış en kapsamlı çalışma olma iddiasındadır.[8]

[7] Ömer Faruk Akün, "İbnülemin Mahmud Kemal", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/ibnulemin-mahmud-kemal (19.10.2019).
[8] Sezer, *İmam Bûsîrî ve Bürde'si*, s.5.

4. İnci Koçak, *Kasidat al-Burda*. Eserde Mısır ve Suriye'nin medeniyet bakımından en parlak devrinin Memlük sultanlarının hakimiyeti devri olduğu ifade edilerek o devir hakkında özlü bilgiler verilir. Sonra kasîde-i bürde on bölümü dahilinde türkçeye çevrilmiştir. İnci Koçak'ın *Milli Kültür Dergisi* 49. sayısında yayınlanan *Türk Memlükleri ve al-Bûsîrî* adlı bir makalesi de bulunmaktadır.
5. İbrahim Şener, *Kasîde-i Bürde, Kasîde-i Bür'e ve Su Kasîdesi: metin-mukayese-tahlil.* Çalışma İzmir'de İrfan Kültür Eğitim Derneği tarafından 1995 yılında 163 sayfa olarak basılmıştır. Eserde Ka'b b. Züheyr'in ve el-Bûsîrî'nin kasîdelerinin türkçeye tercümeleri ile Fuzuli'nin su kasîdesinin Osmanlıca metni yer almaktadır.
6. Yusuf Turan Günaydın, *İbn Kemal, Edebi kişiliği ve Kasîde-i bürde tercemesi (tenkitli metin)* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1995. Çalışma Ali Yılmaz danışmanlığında tamamlanmıştır. 109 sayfadan müteşekkildir.
7. Ebubekir Sıddık Şahin, *Kasîde-i Bürde'nin Türkçe Terceme ve Şerhleri* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), çalışma 1997 yılında Gazi Üniversitesi'nde Mustafa İsen danışmanlığında tamamlanmıştır. 237 sayfadan oluşmaktadır.
8. Haşim Keskinsoy, *Mekki ve Nafii'nin Kasîde'i bürde tahmisleri, tenkitli metin-inceleme* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2011 yılında Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi'nde Ahmet Yenikale danışmanlığında tamamlanmıştır. 189 sayfadan oluşmaktadır.
9. Kenan Mermer, *Mustafa b. Ahmet'in Kasîde-i Bürde Şerhi (Şerhu şuruhi't-Türkiyye)* Doçentlik Tezi, Sakarya Üniversitesi Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı. Eser, *Klasik Şerh Geleneğinde Üslup Kasîde-i Bürde Örneği* adıyla 2018 yılında İz Yayıncılık tarafından basılmıştır.
10. Muhammet Okumuş, *Bûsîrî'nin Kasîde-i Bürdesi üzerine yapılan Arapça ve Türkçe çalışmalar (tespit ve tanıtım)* (Yüksek lisans tezi) Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Çalışma Ahmet Turan Arslan danışmanlığında devam etmektedir.

Yukarıdaki çalışmaların yanısıra Ahmet Turan Arslan, Nejdet Gürkan, Ahmed Ahimeir, Abdullah Bedeva ve Hasan Cankurt tarafından da bazı kasîde şerhleri üzerine

tahkikli neşirler yapılmıştır.[9] Arap dünyasında nebevî medihler ve kasîde-i bürde üzerine yapılmış tesbit edebildiğimiz çalışmalar ise şunlardır:

1. Zeki Mübarek, *el-Medaihu'n-Nebeviyye fîl-Edebi'l-Arabî*, çalışmada el-Bûsîrî'nin şiiri ele alınmış, kasîde unsurlar yönünden tahlil edilmiş ve Arap dilinde bürdenin tesiri incelenmiştir. Eser ilk kez 1935'te basılmıştır.
2. Zeki Mübarek, *Ahmed Şevki*, Eser 1977'de basılmıştır. el-Bûsîrî ile Şevki arasında ortak noktalar tesbit edilmiş, şiirleri mukayese edilmiştir.
3. Şevki Dayf, *el-Hakikatü'l-Mühammediyye fi Medâ'ihi'l-Bûsîrî'n-Nebeviyye*. Bu çalışma Şevki Dayf'ın *Fusulün fi'ş-Şi'ri ve Nakdihi* isimli eserinin bir bölümüdür. 1977 de basılmıştır.
4. Ahmed el-Hûfî, *el-İslam fi Şi'ri Şevki*, Eser 1972'de basılmıştır. Kasîde-i bürde ile Şevki'nin nebevi medihleri arasında mukayese yapmaktadır.
5. Fethi Osmanî, "*Şerhu'l-Bürde li'l-Bûsîrî ve Nehcü'l-Bürde li Şevki*", Daru'l-Marife'de 1973'te basılmıştır. el-Bûsîrî'nin hayatından kısaca bahsedilmiş, bürde'nin tesiri incelenmiştir.
6. Muhammed Kâmil Abdul-Azim, *Tırazü'l-Bürde*, Eser 1979'da basılmıştır.
7. Cabir Abdurrahman Salim Yahya, *Bürdetü'l-Bûsîrî ve Muarazatüha fi'l-'Asrı'l-Hadis*, (doktora tezi), Arap Dili Fakültesi, Ezher Üniversitesi 1978, kütüphane no: 1496, eser kısaca şairin hayatını ele alır. Bürdeyi ve çağdaş nazirelerini mukayese ederek derinlemesine tahlil eder.
8. Muhaymir Salih Musa Yahya, *el-Medâ'ihu'n-Nebeviyye Beyne's-Sarsârî ve'l-Bûsîrî*, (Yüksek lisans Tezi), Kahire üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1979. Her iki şairden kısaca bahsederek nebevi medihlerini tahlil ve mukayese eder.
9. Abdulhalim el-Kabbâni, *el-Bûsîrî, Hayatühü ve Şi'ruhu*, Kahire, Daru'l-Ma'ârif, 1968.
10. Fethi Muhammed Osman, *el-İmamü'l-Bûsîrî*, *Minberu'l-İslam Dergisi*, s. 8 y. 34, Ağustos 1976.
11. Misbah, Muhammad Fathullah, Al-Busiri's "Burdah" and its influence on the ancient Arab Literature" Dar Al-Kotob Al-Ilmiyah, Lebanon 2011. 2006 senesinde Fas'ta yapılmış bir doktora çalışmasıdır.

[9] Bu çalışmalara Kasîde-i Bürde'nin şerhleri başlığı altında temas edilecektir.

5. Kavramsal Çerçeve

Bu bölümde temel olarak Arap şiiri, kâfiye, arûz, kasîde, nebevi medihler gibi kavramlar üzerinde durulacaktır.

5.1. Arap Şiiri

Sözlükte "bir şeyi inceliklerini kavrayarak bilmek, sezerek vâkıf olmak; uyumlu, ölçülü ve âhenkli söz söylemek, seziş, hissediş, sezgiye dayanan bilgi; duygu ve heyecandan kaynaklanan uyumlu, ölçülü ve âhenkli söz"[10] gibi anlamlara gelen şiir kelimesi terim olarak "engin his, hayal ve ilham ürünü olup sanatkârane biçimde söylenmiş vezinli-kâfiyeli söz" şeklinde tanımlanmıştır.[11] Bu tanımdan hareketle şiirin şiir olabilmesi için 1-engin, his ve hayal ürünü olması, 2-sanat yapma kasıt ve niyetiyle söylenmesi ve 3-ölçülü(vezin) ve 4-kâfiyeli(seci') olması zarureti vardır. Bu itibarla şiir olma kastı taşımadıklarından dolayı bir kısım arûz vezinlerine uygun, seci'li gelen âyet ve hadisler şiir kapsamında değerlendirilmemiştir.[12] Aynı şekilde his ve hayal unsurunu taşımadıklarından dolayı, ölçü ve kâfiye unsurlarını ihtiva ettikleri halde didaktik (eğitici) eserler genellikle şiir yerine "manzûme" kavramıyla ifade edilmiştir. His ve duygu mahsulü olan fakat vezinli olmayan "makame" tarzı[13] seci'li eserler de edebi nesir olarak adlandırılmıştır.[14] Şiirde his ve hayal önemli yer tutar. Bunun içindir ki bazı mütefekkirler nazarında vezin ve kâfiye içermese bile his ve hayal mahsülü olan her metine şiir diyebilmişlerdir.[15] Örneğin mantık ilminde akla dayanmayan, his

---

[10] Ebu'l-fazl, Muhammed b. Mükrim b. Ali, Cemaleddin b. Manzur, *Lisanü'l-Arab*, Daru Sadir, IV Beyrut, 1414, s.409,410; Mecdüddin Ebu tahir Muhammed b. Yakub el-Fîruzâbâdî (ö. 815h), *el-Kâmusu'l-Muhît*, Müessesetü'r-Risale, Beyrut 2005, s. 416.

[11] Durmuş, "Şiir", XXXIX, s. 144. İbn Haldun (ö. 808h/1405m)'a göre şiir "İsti'âre ve evsafa dayalı, vezin ve revi'(kâfiye) uyumlu, bölümlere (beyitlere) ayrılmış, her bölümü maksadı itibariyle önceki ve sonrakinden bağımsız, Araplara mahsus üslûbla söylenmiş belâğatlı sözdür." Şemseddin Sâmi ise şiiri şöyle tanımlar: "Mevzun ve mukaffa ve manen güzel tahayyülât ve tasavvurâtı hâvî sözdür." Abdurrahman b. Muhammed b. Muhammed İbn Haldun Ebu Zeyd Veliyyüddin el-Hadramî el-İşbilî, Dîvânü'l-Mübtedei ve'l-Haber fî Târîhi'l-Arabi ve'l-Berberi ve men 'âsarahüm min zevi'ş-Şe'ni'l-Ekber, Daru'l-Fikr, Halil Şehade (Thk), Beyrut 1988, s. 784; Şemseddin Sami, Kamus-i Türkî, İkdam matbaası, İstanbul 1317, I, s.778. Diğer şiir tanımları için Bkz. Nejdet Gürkan, Şiir ve Dil, Arap Edebiyatı, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2005, s. 29,30.

[12] Ebu Ali el-Hasen İbn Reşik el-Kayravânî el-Ezdî (ö. 463h/1070m), *el-'Umde fi Mehâsini'ş-Şi'ri ve Âdâbihi*, Muhammed Muhyiddin Abdulhamid (Thk), Dâru'l-Ceyl, 1981, I, s. 119; Mütercim Asım Efendi, *el-Okyânûsu'l-Basît fi Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît, Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi*, Türkiye Yazma Eserler kurumu Başkanlığı Yayınları, II, İstanbul 2013, s. 2058.

[13] Hayalî bir kahramanın başından geçen olayların hayalî bir hikâyeci tarafından dile getirildiği kısa hikâyelerden meydana gelen edebî tür. Bkz. Erol Ayyıldız. "Makâme", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXVII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2003, s. 417.

[14] Durmuş, "Şiir", XXXIX, s. 144.

[15] Tahir-ül Mevlevî, şiir maddesinde "Şiir hem nazım hem nesir kisvesinde tecelli edebilir. Bir söze manzum olduğu için şiirdir denilemeyeceği gibi, mensur olduğu için de şiir değildir denilemez"

ve hayale dayalı çıkarımlar şiir olarak adlandırılır.[16] Hassan b. Sabit'in (ö. 680m/60h)[17] (r.a) oğlunun kendisini sokan yaban arısı için "sanki o, iki parça yemen giysisine bürünmüştü" sözüne ilişkin "Kabe'nin sahibine yemin olsun ki bu bir şiirdir" demesi bu bağlamda değerlendirilebilir.[18] Diğer taraftan modern dönemde vezinsiz ve kâfiyesiz özgür şiir ve nesir kasidesi adı altında akımların varlığı şiirin şekilsel unsurlarının arka plana itildiği bir yaklaşımın sonucudur.

Bazı yazarlar secili nesri var oluş açısından şiirden önce kabul etmişlerse de bütün uygarlıklarda en kadîm edebî ürün olarak şiir kabul edilir. Zira şiir hayalin, nesir ise düşüncenin ürünüdür ve hayal düşünceden önce gelir.[19] Arap uygarlığı da bu genel değerlendirmeden vareste değildir. Zira Arap edebiyatının en eski ürünlerini de şiirlerin oluşturduğu görülür. Günümüze kadar gelmeyi başarmış en eski edebî örnekler mîladî V. yy.'ın sonları ile VI. yy.'ın başlarına ait cahiliye dönemi şairlerine ait kasidelerdir. Bu örnekler, dil-üslûp özellikleri ve nazım tekniği bakımından uzun bir mâzide oluşmuş sanat geleneği zemini üzerinde inşa edildikleri kanaatini verecek mükemmellikte ürünlerdir.[20] Daha ilkel edebî metinlerin intikal etmemesinin arka planında, şiir rivayetinin şifahi geleneğe dayanması ve bu rivayetlerin ancak yazının mükemmelleştiği hicrî II./mîladî VIII. asırda derlenebilmesi neticesinde edebi kıymeti

---

diyerek bu duruma işaret etmiştir. Tahirü'l-Mevlevî, *Edebiyat Lugatı*, Kemal Edib, Kürkçüoğlu, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1994, s. 139.

16 Prof. Dr. İbrahim Çapak, "*Anahatlarıyla Mantık*", Ensar Neşriyat, İstanbul, 2012, s. 200.

17 Ebü'l-Velîd (Ebû Abdirrahmân) Hassân b. Sâbit b. el-Münzir el-Hazrecî el-Ensârî. Hassan b. Sabit (r.a) müslüman olmadan önce, devrinin diğer önemli şairleri olan A'şâ, Nâbiga ve Hutay'e gibi Hassân b. Sâbit de şiirleriyle para kazanmaktaydı. Nitekim onun bir yıl Yesrib'de, bir yıl Gassânî saraylarında kaldığı ve melikler için söylediği kasideler karşılığında bol bahşiş aldığı, ayrıca Hîre'deki Lahmî hükümdarlarından Numân b. Münzir'in sarayında da bir müddet kaldığı rivayet edilir. Hassân b. Sâbit, İslâm'dan önceki dönemde Ukâz panayırında düzenlenen şiir müsabakalarına da katılırdı. Nâbiga'nın hakemliğinde yapılan bir yarışmada A'şâ ve kadın şair Hansâ'dan sonra üçüncü olduğunun ilân edilmesi üzerine Nâbiga'ya itiraz ederek, "Senden de babandan ve dedenden de daha iyi şairim" demiştir. Müslüman olduktan sonra Hassân'ın hayatı tamamıyla Resûl-i Ekrem'in yanında geçmiş, en güzel şiirlerini onun için söylemiş, artık fahriyyelerinde Allah'ın resulünü savunmakla övünmüştür. İbn Kuteybe, eş-Şi'ru ve'ş-Şu'arâ, I, s. 296; Hüseyin Elmalı, "Hassân b. Sâbit", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XVI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1997, s. 399.

18 Gürkan, *Şiir ve Dil*, s. 31; Durmuş, "Şiir", XXXIX, s. 145. Hassan b. Sabit'in şiirin, sahibinin zekâ ve aklını ele verdiğini ve kaliteli şiirin doğru ve hakikati ifade etmesi gerektiğini ifade eden şu beyti de burada kayda değerdir.

إنما الشعرُ لبُّ المرءِ يعرضه   على المجالسِ إنْ كيِّسا وإن حُمُقَا

وإنّ أشْعرَ بيتٍ أنت قائله   بيتٌ يقال إذا أنشدْتَه صَدَقَا

Hassan b. Sabit, *Divanu Hasan b. Sabit*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1994, s. 174.

19 Durmuş, "Şiir", XXXIX, s. 145.

20 Nihad M. Çetin, *Eski Arap Şiiri*, Kapı Yayınları, İstanbul 2011, s. 8.

düşük olan ürünlerin aradaki 2-3 asırlık şifahî süreçte rivayete şayan görülmemesi yatmaktadır.

Eski Arap şiiri, yalnızca bir edebî ürün değil aynı zamanda içinden çıktığı toplumu tasvir eden hüviyetiyle Arapların yaşadığı muhite, hayat, örf ve âdetlerine ilişkin sağlıklı bilgiler veren yegâne vesika (dîvân, sicil) konumundadır.[21] Bu nedenle şiirin Arapların ilimlerinin en büyüğü olduğu ifade edilmiştir.[22] Cahiliye arabının şerefini koruyan, zaferlerini unutulmaktan kurtaran şairleridir. Tarihleri, âdet ve ananeleri şiirle muhafaza edilebilmiştir.[23]

Eski Arap şiirinin intikali usta-çırak yöntemiyle her şairin özel râvi veya râvileri tarafından şiirlerin ezberlenip aktarılması suretiyle olup, bu raviler zamanla sadece üstadının şiirlerini rivayetle kalmamış kendileri de büyük şair ve sanatkâr olmuşlardır. Ravi şairle olan teşrik-i mesaisinde onun şiirlerini ezberlemenin yanında şiir sanatının inceliklerine vakıf olmaktaydı. Örneğin Züheyr b. Ebî Sülma (ö. 609) dayısı Beşâme b. el-Ğadîr ve Evs b. Hacer'in ravisi iken, oğlu Ka'b (ö. 24h/645m) [24], Hutay'e (ö. 59h/678m)[25], eş-Şemmah (ö. 30h/650m)[26] da Züheyr'in râvileridir.[27] Ayrıca bir kabilenin bütün şairlerinin şiirlerini ezberleyip nakleden raviler de yetişmiştir. Bunlar arasında Muhammed b. Sâib el-Kelbî (ö. 146h/763m), Hammâd er-Râviye (ö. 160h/776m)[28], Mufaddal ed-Dabbî (ö. 178h/794m)[29] ve Halef el-Ahmer (ö. 180h/796m)[30] sayılabilir.[31]

Eski şiirin yazıyla aktarımına dair rivayetler de söz konusudur. Lahmîler'in[32] son hükümdarı III. Numân b. Münzir'in (ö. 602m), hânedanı için söylenmiş methiyelerle büyük Arap şairlerinin şiirlerinden oluşan bir divanı olduğu[33] sarayının altına

---

21 Durmuş, "Şiir", XXXIX, s. 146.
22 İbn Reşik, el- Umde, I, s. 20,26.
23 Çetin, *Eski Arap Şiiri*, s. 11.
24 Ebü'l-Mudarrab (Ebû Ukbe) Kâ'b b. Züheyr b. Ebi Sülma.
25 Ebû Müleyke Cervel b. Evs b. Mâlik el-Absî.
26 Ebû Sa'de (Saîd) eş-Şemmâh b. Dırâr b. Harmele b. Sinân b. Ümeyye el-Mâzinî ez-Zübyânî el-Gatafânî.
27 Çetin, *Eski Arap Şiiri*, s.20,21.
28 Ebü'l-Kāsım Hammâd b. Ebî Leylâ Sâbûr b. el-Mübârek er-Râviye ed-Deylemî el-Kûfî.
29 Ebü'l-Abbâs Mufaddal b. Muhammed b. Ya'lâ ed-Dabbî el-Kûfî.
30 Ebû Muhriz (Ebû Muhammed) Halef el-Ahmer b. Hayyân b. Muhriz el-Eş'arî el-Basrî.
31 Çetin, Eski Arap Şiiri, s.23.
32 III-VII. yy.'lar arasında Irak'ta hüküm süren hıristiyan Arap hânedanı. Bkz. Mehmet Ali Kapar, "Lahmîler", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXVII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2003, s. 54.
33 Muhammed b. Sellam b. 'Ubeydullah el-Cumâhî, Ebu Abdillah (ö.232h/846m), *Tabakâtu Fuhûli'ş-Şu'arâ*, Mahmud Muhammed Şâkir (thk), Daru'l-Medenî, Cidde, ty., I, s. 25.

gömdürdüğü ve bunun Muhtâr es-Sekafî[34] (ö. 67h/687m) tarafından çıkarıldığı rivayet edilir.[35] Bununla birlikte hicri III. asıra kadar yazılı nakil gelişip yaygınlaşmamıştır. Sonuç olarak hicrî II. asrın ilk yarısına kadar yukarıda ifade edildiği şekliyle münferit yazılı nakillerle şifahî nakil birlikte devam etmiştir. Yüzyılın ikinci yarısında Hammâd er-Râviye (ö. 160h/776m)'nin *el-Muʿallaḳātü's-sebʿ*i ile Mufaddal ed-Dabbî (ö. 178h/794m)'nin *el-Mufaḍḍaliyyât* adlı antolojisinden sonra III. (IX.) yy.'ın başlarından itibaren şifahî malzemenin tedvini sürecini Ebû Amr eş-Şeybânî (ö. 213h/828m)[36], Esmaî (ö. 216h/831m)[37] ve Ebû Abdullah İbnü'l-A'râbî (ö. 231h/846m)[38] nesli gerçekleştirmiş, derleme faaliyetini Muhammed b. Habîb (ö. 245h/860m)[39], İbnü's-Sikkît (ö. 244h/858m)[40] gibi şahsiyetler tamamlamış, Sükkerî (ö. 275h/888m)[41] nesli ise bu yazılı rivayetleri tasnife tabi tutmuştur. Sonuçta münferit şairlere ve kabilelere ait divanlar ve şairlerin hayat, ahbâr ve şiir örneklerini kapsayan eserler ortaya çıkmıştır.[42]

Cahiliye şiirine yönelik R. Basset, Th. Nöldeke, D. S. Margoliouth ve F. Krenkow gibi müsteşrikler tarafından yöneltilen ve Arap dünyasında da Taha Hüseyin'le dillendirilen tıpkı hadislere yönelik yapıldığı gibi bu şiirlerin orijinal olmadığı, sahiplerine ait olmadığı dolayısıyla tedvin eden raviler tarafından yakıştırılıp uydurulduğu şeklindeki iddiaya başta Mustafa Sâdık er-Râfiî (ö.1937m/1355h) ve Ferîd Vecdî (ö.1954m/1373h) olmak üzere Muhammed el-Hudarî (ö. 1927m/1345h), Muhammed Lutfî Cum'a, Muhammed Hıdır Hüseyin gibi âlim ve eleştirmenler tarafından cevap verilmeye çalışılmış; ravilerin şiirler üzerinde bazı tasarruf ve ziyadelerinin olabileceği kabul edilmekle birlikte bunun bütün bir külliyata teşmil edilemeyeceği kabul edilmiştir. [43]

Şiir cahiliye döneminde toplumsal hayatın en temel tezahürlerinden biridir. Şair toplumda büyük bir itibarın yanında hiyerarşide kabile reisinden sonra gelen bir

---

[34] Ebû İshâk Muhtâr b. Ebî Ubeyd b. Mes'ûd es-Sekafî. Kûfe'de faaliyet gösteren Hz. Ali ve evlâdı taraftarı lider. Kûfe'de ayaklanarak 66h/685m-67h/687m yıllarında Kûfe'de hüküm sürmüş; Abdullah b. Zübeyr (r.a.) tarafından yakalanarak idam edilmiştir. İsmail Yiğit, "Muhtâr Es-Sekafî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/muhtar-es-sekafi (29.09.2019).

[35] Çetin, Eski Arap Şiiri, s. 21.

[36] Ebû Amr İshâk b. Mirâr eş-Şeybânî.

[37] Ebû Saîd Abdülmelik b. Kureyb el-Asmaî el-Bâhilî.

[38] Ebû Abdillâh Muhammed b. Ziyâd el-Kûfî.

[39] Ebû Ca'fer Muhammed b. Habîb b. Ümeyye b. Amr el-Hâşimî.

[40] Ebû Yûsuf Ya'kūb b. İshâk es-Sikkît.

[41] Ebû Saîd el-Hasen b. el-Hüseyn b. Ubeydillâh el-Atekî es-Sükkerî.

[42] Çetin, Eski Arap Şiiri, s.25; Durmuş, "Şiir", XXXIX, s. 146.

[43] Çetin, Eski Arap Şiiri, s. 48; Durmuş, "Şiir", XXXIX, s.146.

konuma sahipti.[44] Siyasî müzakereleri yürüten heyetlerde yeri vardı. Şair ister Şenfera (ö. 525m-550m arası)[45] ve Teebbeta Şerran (ö. 540m)[46] gibi fakir bir haydut, isterse İmruülkays (ö. 540)[47] gibi bir prens veya Amr b. Kulsüm (ö. 584m veya 600 m.)[48] gibi bir kabile reisi olsun, kabilesinin sözcüsü olarak, şiiriyle kendisine şekil veren muhiti temsil ediyordu. Her kabilenin kabilesinin kahramanlıklarını, cömertliğini, mertliğini ve diğer üstün meziyetlerini metheden ve hasmı olan kabileyi de hicveden bir şairi vardı ve kabile onun şiirinin korunması ve yayılmasını vazife bilirdi. Bir kabile için reisinin şiir sanatıyla mücehhez olması büyük bir gurur vesilesiydi ve şairden yoksun olmak sadece bir talihsizlik değil aynı zamanda bir utanç vesilesiydi. Bir kabile şairinin hicvine karşılığın ancak aynı kuvvette bir hicivle olabileceğine inanılırdı.[49]

Câhiliye dönemi Arap şiirinin üstün bir edebî seviyeye ve olgunluğa sahip olmasında, şiiri teşvik eden ve onu besleyen bir ortamın varlığının büyük payı vardır. Haram aylarda kurulan Ukâz[50], Zü'l-Mecâz[51], Micennetü's-Sahr, Devmetü'l-cendel

---

44 Durmuş, "Şiir", XXXIX, s.146.
45 Sâbit (Amr) b. Mâlik eş-Şenferâ el-Ezdî, Kendisine nisbet edilen Lâmiyyetü'l-ʿArab adlı kasideyle tanınan Câhiliye şairi. Şenferâ yaptıkları baskın, yağma ve çapul eylemlerini şiirlerinde dile getiren "saâlîk" (haydutlar) şairlerindendir. Süleyman Tülücü, "Şenferâ", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXXVIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2010, s. 535.
46 Ebû Züheyr Sâbit b. Câbir (Amsel) b. Süfyân el-Fehmî. Kendisine "şerri koltukladı" anlamındaki lakabın annesi tarafından verildiği rivayet edilir. Süleyman Tülücü, "Teebbeta Şerran", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XL, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2011, s. 269.
47 Ebû Vehb (Ebü'l-Hâris / Ebû Zeyd) Hunduc b. Hucr b. el-Hâris Âkilü'l-Mürâr. Kinde'nin son hükümdarı Hucr'ün oğludur. İmruülkays onun lakabı olup "şiddet adamı, Tanrı Kays'ın kulu, Kaysoğulları kabilesinden bir kişi" anlamlarına gelir. Arap edebiyatında kahramanlığıyla tanınan dayısı Mühelhil b. Rebîa'dan ders alarak şiirde yüksek bir seviyeye ulaşmıştır. Hayatı babasını öldüren Esedoğulllarıyla savaş etmekle geçmiştir. Miladî 540 da Ankara Elmadağ yakınlarında ölmüştür. Hz. Peygamber (sav) onu şairlerin öncüsü ve bayraktarı olarak nitelemiştir. Ahmet Savran, "İmruülkays b. Hucr", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2000, ss. 237-238.
48 Ebü'l-Esved (Ebû Abbâd) Amr b. Külsûm b. Mâlik.
49 Çetin, *Eski Arap Şiiri*, s. 9,10.
50 Câhiliye döneminin en meşhur panayırıdır. İslâm'dan önce Arapların sosyal ve ekonomik hayatında önemli rol oynayan panayırların en tanınmışı Mekke'nin güneydoğusunda Tâif ile Nahle arasındaki Ukâz'da kurulurdu. Câhiliye devrinde hac mevsimi ihramlı katılmanın zorunlu olduğu Ukâz ile başlayıp Mecenne ve Zülmecâz panayırlarıyla devam eder, sonra Arafat'a çıkılırdı. Ticarî faaliyetlerin yanı sıra toplumsal ve kültürel etkinliklerin de gerçekleştirildiği Ukâz'da hısımlıklar kurulur, antlaşmalar yapılır, ihtilâflar çözülürdü. Şairler kırmızı deriden kurulan çadırlarda en güzel şiirlerini okur ve birbirleriyle yarışırlardı. Fasih Arapça'nın korunmasına önemli katkı sağlayan Ukâz panayırı sözlü edebiyatın en güzel örneklerinin dile getirildiği bir sanat merkeziydi. Şiir sanatında methiye, hiciv, tasvir vb. temalarda en güzel örnekler Ukâz panayırındaki yarışmalarda ortaya konmuştur. Elnure Azizova, "Ukaz", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XLII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2012, ss. 61-62.
51 Arafat'a yaklaşık 6 km mesafede Kebkeb yakınlarında bulunmaktaydı. Zülmecâz'ın Mekke ile Arafat arasındaki Mina'da yer aldığına dair görüşler de vardır. Yılın son panayırı olan Zülmecâz, Ukâz ve Mecenne panayırlarının ardından zilhicce ayının ilk günü kurulur ve sekizinci güne kadar devam ederdi. Hacı adayları önce zilkadenin başında kurulup yirmi gün devam eden Ukâz panayırına, oradan zilkadenin son on günü kurulan Mecenne'ye katılır, ardından bu panayıra iştirak

gibi panayırlarda[52] şiir yarışmaları tertib edilirdi. Bu yarışmalarda şairler gösterişli develer üzerinde zamanın en büyük şairinin hakemliğinde şiirlerini inşad ederlerdi.[53] Bu panayırlar dışında bazı şairler kendi kabilelerinden ayrılarak dönemin şehir merkezlerinde kralların ve kabile reislerinin himayesinde itibarlı bir hayat sürüyorlardı. VI. Asrın ikinci yarısından itibaren el-Mütelemmis (ö. 569m)[54], en-Nabiğa ez-Zübyanî (ö. 604m), Hassan b. Sabit gibi şairlerin toplandığı Lahmî ve Gassânî sarayları bu merkezlerin başında yer alırken[55] miladî 602 senesinde Hîre'nin[56] Sasanî idaresine geçmesinin ardından Hicaz'ın çeşitli yerlerinde oluşan merkezlerde şiir rağbet görmeye devam etmiştir.[57]

Eski Arap şiirinin en eski örnekleri incelendiğinde dil hazinesinin son derece zengin olduğu ve birçok farklı lehçenin varlığına rağmen gelişmiş ortak bir şiir dilinin olduğu görülebilir. Hicri I. (VII.) yy.'da İslam âlimleri tarafından klasik ve fasih kabul edilen Arapça'nın gramer kaideleri ve kelime varlığı tesbit edilirken lehçeler üstü bu ortak dil dikkate alınmıştır. Çünkü bu ortak şiir dili daha sonra aynı zamanda vahyin de dili olacaktır. Söz konusu ortak edebiyat ve şiir dilinin oluşmasında ve gelişmesinde zamanın en büyük panayırı olan Ukâz'da düzenlenen şiir müsabakaları en büyük rolü oynamıştır. Zira bu müsabakalarda şair ve hatipler eserlerini kalabalık dinleyici kitlesine dinletebilmek ve beğendirebilmek için en yaygın ve en anlaşılır kelime ve

---

ederlerdi. Zilhiccenin sekizinci günü (terviye günü) panayırın sona ermesi ve Arafat'a çıkış izni verilmesiyle de buradan ayrılırlardı. Elnure Azizova, "Zülmecâz", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XLIV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, ss. 570-571.

52 Câhiliye döneminde Kureyş kabilesi Kur'an'da atıfta bulunulduğu üzere (Kureyş 106/1-4) yazın Suriye'ye, kışın Yemen'e düzenlenen ticaret seferlerinin güzergâhı üzerindeki kabilelerin yanı sıra Sâsânî ve Bizans imparatorlukları ile ticarî antlaşmalar yapmıştı. Bunun da katkısıyla Arabistan yarımadasında özellikle hac mevsiminde panayırlar peşpeşe kuruluyordu. Bu mevsimlik panayırlar İslâm devletinin hâkimiyeti altında önemini yitirip birer birer ortadan kalkmıştır. Zira Mezopotamya'nın fethiyle birlikte doğu ile doğrudan bağlantı kurulduğu ve yarımada sınırlarının dışına taşan İslâm ülkesinde iç güvenlik sağlandığı için bunlara ihtiyaç kalmamıştır. Cengiz Kallek, "Pazar", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXXIV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2007, s.194.

53 Çetin, *Eski Arap Şiiri*, ss. 13-14.

54 Cerîr b. Abdilmesîh (Abdiluzzâ) b. Abdillâh b. Yezd ed-Dubaî (ö. 569m)

55 Çetin, *Eski Arap Şiiri,* s. 14.

56 Hîre, mîladî III-VII. yy.'lar arasında kuzey Arabistanda hüküm sürmüş olan Lahmîlerin Kûfe yakınlarında Fırat nehri kenarında konumlanan başşehridir. III. Münzir döneminde (m.503-554) en şaşaalı günlerini yaşamıştır. VI. yy.'da Gassânîler tarafından iki defa ele geçirilip tahrip edilmiş, Lahmîler'in son kralı III. Numân b. Münzir'in 602'de ölümü üzerine Sâsânî idaresine geçerek önemini kaybetmiştir. Yarımadanın Abîd b. Ebras, Tarafe b. Abd ve Nâbiga ez-Zübyânî gibi meşhur şairleri Hîre'ye gelmiş ve sarayda büyük ilgi görmüşlerdir. İslâm öncesi dönemin meşhur şairi hıristiyan Adî b. Zeyd burada yetişmiş ve şehrin sosyokültürel durumunu yansıtan, kilise ve manastırlarının yanında meyhâne ve eğlence yerlerinden de bahseden şiirler yazmıştır. Bkz. Hüseyin Ali ed-Dakuki, "Hîre", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XVIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, ss.122-124.

57 Çetin, *Eski Arap Şiiri,* s. 15.

ifadelerle inşâ etmek durumundaydılar. Bu durum da uzlaşılmış ortak bir edebiyat ve şiir dilinin teşekkül etmesi sonucunu doğurmuştur. Bu dilde hâkim lehçe Ukâz'ın nüfuz alanında bulunduğu ve Hz. Peygamber'in (sav) konuştuğu Kureyş lehçesiydi.[58]

Arap şiir tarihinde İslâm dininin ortaya çıkmasıyla yeni bir dönem başlamıştır. Kur'an'ın nüzulüyle birlikte vahyin çarpıcı, o güne kadar görülmemiş benzersiz üslubu, mecâzı, îcâzı, fesâhat ve belağatıyla büyülenen müşriklerin Hz. Peygamber için "mecnun bir şair" demeleri[59] ve yine müşrik şairlerin Hz. Peygamber ve Müslümanlar aleyhinde hicivde bulunmaları[60] karşısında, Hz. Peygamber'in cinli bir şair olmadığı, ona şiir sanatının inceliklerinin öğretilmediği[61] ve şairlere ancak sapık kimselerin uyacağı[62] şeklinde cevap verilerek cahiliye şiiri ve şairi bizzat Kur'an'ın diliyle yerilmiştir. Ayrıca kadîm şiirin kabile asabiyeti üzerine inşa edilmiş olması, bunun İslamın getirdiği kardeşlik[63] ve üstünlüğün yalnızca takvada oluşu[64] prensipleriyle çelişmesi ve bir takım müstehcen ve gayri ahlakî unsurlar barındırması[65] gibi sebeplerle cahiliye şiiri yasaklanmıştır. Ancak iman edip iyi davranışlarda bulunan ve Allah'ı hatırlarından çıkarmayanlar bundan istisna edilmiştir.[66] Hz. Peygamber (sav) Kur'an'ın yasakladığı şiirin Resûl-i Ekrem'e, İslâm'a ve müslümanlara sataşan müşrik şairlerin şiirleri, istisna edilen şiirin de Hassân b. Sâbit

---

[58] Durmuş, "Şiir", XXXIX, s.147.

[59] "Biz mecnun bir şâir için ma'budlarımızdan vaz mı geçecekmişiz? derler" Sâffât 37/36.

[60] Söz konusu hicivlerden hiçbiri günümüze ulaşmamıştır.

[61] "Biz ona şiir öğretmedik. (Bu) ona yakışmaz da. O (nun getirdiği kitab) bir öğütden ve (hükümleri) açıklayan bir Kur'andan başkası değildir." Yâsîn 36/69.

[62] "Şâirler (e gelince), onlara da sapıklar uyarlar. Onların her vâdîde hakikaten ifrata (mübalağaya) düşegeldiklerini ve yapmayacakları şeyleri söyler olduklarını görmedin mi?" Şuarâ 26/224-226.

[63] "Mü'minler ancak kardeşdirler. O halde iki kardeşinizin arasını barışdırın. Allah'tan korkun. Tâki esirgenesiniz." Hucurât 49/10

[64] "Ey insanlar, hakikaten biz sizi bir erkekle bir dişiden yarattık. Sizi, (sırf) birbirinizle tanışmanız için büyük cem'iyyetlere, küçük kabilelere ayırdık. Şübhesiz ki sizin Allah nezdinde en şerefliniz takvaca en ileride olanınızdır. Hakikaten Allah her şey'i bilen, her şeyden haberdâr olandır." Hucurât 49/13.

[65] Rivayete göre İmru'u'l-Kays, aşk maceralarından bilhassa üzreoğulları kabilesinden Fatıma b. Ubeyd hakkında söylediği aşk şiirlerinden dolayı babası Kinde kabilesi reisi Hucr tarafından kovulmuş hatta azatlı kölesi Râbia'yı onu öldürmekle görevlendirmiştir. Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî (ö. 276h/889m), *eş-Şi'ru ve'ş-Şu'arâ*, Daru'l-Hadis, Kahire, 1423h/2002m, I, 108; Nurettin Ceviz, Kenan Demirayak, Nevzat H. Yanık, Yedi Askı Arap Edebiyatının Harikaları, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2013, s. 29.

[66] "Ancak îman edib de iyi iyi amel (ve hareket) de bulunanlar, Allâhı çok zikredenler ve zulme uğratıldıklarından sonra öçlerini alanlar böyle değildir. O zulmedenler yakında hangi inkılâb ile sarsılacaklarını bileceklerdir." Şu'arâ 26/227.

(ö. 60h/680m), Kâ‘b b. Mâlik (ö. 50h/670m)[67], Abdullah b. Revâha (ö. 8h/629m)[68] gibi onlara cevap veren müslüman şairlerin Hz. Peygamberi ve müslümanları müdafa eden şiirleri olduğunu söylemiştir.[69] Buradan hareketle dinin şiiri mutlak anlamda yasaklamadığını, insanları kötü yollara sevkeden bir nitelik, İslam'ın genel öğretisine aykırı unsurlar barındırmadığı takdirde meşru kabul ettiğini söylememiz mümkündür. Nitekim şairleri kötüleyen âyet nâzil olduğunda Kâ‘b b. Malik, Hz. Peygamber'den (sav) kendi durumunu sormuş, Hz. Peygamber (sav) de cihadın kılıç ve dille yapıldığını, İslâm şairlerinin düşmana dilleriyle ok attıklarını belirtmiş;[70] "Şüphe yok ki bazı şiirlerde hikmet vardır"[71] gibi sözleriyle güzel ve faydalı bulduğu şiirleri konuşmalarında kullanmıştır. Bu meyanda Ümeyye b. Ebü's-Salt'ın(ö. 8/630)[72] bazı

---

67 Ebû Abdillâh Kâ‘b b. Mâlik b. Ebî Kâ‘b Amr el-Hazrecî. Hicretten önce Medine'de Müslüman olmuştur. 622 yılı hac mevsiminde Mekke'ye giden ensar heyetinde bulunduğu rivayet edilir. İslâmiyet'i kabulünden önce de Evs ve Hazrec arasında yapılan bazı savaşlarda söylediği şiirlerle tanınan Kâ‘b, müslüman olduktan sonra da Resûlullah'ın şairi sıfatıyla Hassân b. Sâbit ve Abdullah b. Revâha ile birlikte anılmıştır. Medine'nin beş büyük şairinden biri sıfatıyla Hassân b. Sâbit'ten sonra geldiği kabul edilmektedir. Şiirlerinde İslâm askerlerinin savaşlarda gösterdiği kahramanlıkları işlediği, ilerideki savaşlarda da yiğitlik göstereceklerini söyleyerek müşriklerin moralini bozduğu, Devs kabilesinin onun şiirlerinden etkilenerek İslâmiyet'i kabul ettiği belirtilmektedir. M. Yaşar Kandemir, "Kâ'b b. Mâlik", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXIV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, ss. 4-6.

68 Ebû Muhammed Abdullāh b. Revâha el-Hazrecî. Sanatını yalnız Hz. Peygamber'i ve İslâm dinini savunmak, müşrikleri hicvetmek yolunda kullanmıştır. Şuarâ sûresinin 224-226. âyetleri inince, "Allah benim de şair olduğumu biliyor, demek ki ben de onlardanım" diyerek teessürünü belirtmiş; bunun üzerine, "Ancak iman edip iyi işler yapanlar müstesna..." şeklinde başlayan 227. âyet nâzil olmuştur. Abdullah b. Revâha'nın şairliğinin yanı sıra çok etkileyici bir hitabet gücüne sahip olduğu da bilinmektedir. Mûte seferine çıkan 3000 kişilik İslâm ordusu henüz yolda iken, yakın bir yerde büyük bir Bizans ordusunun bulunduğu haberi alınmış ve geri çekilip takviye isteme fikri benimsenmişken Abdullah b. Revâha'nın, "şehitlik mertebesine erişmek için yola çıktıkları ve savaşma güçlerini de sayılarıyla silâhlarından değil, Allah tarafından kendilerine lutfedilen İslâm dininden aldıkları" yolunda söylediği etkili hutbe üzerine bundan vazgeçilerek savaşmaya karar verilmiştir. Bu savaşta İslam ordusunun komutanı iken şehit düşmüştür. Sargon Erdem, Hulusi Kılıç, "Abdullah b. Revâha", *TDV İslam Ansiklopedisi*, I, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1988, ss. 129-130.

69 Muhammed b. Cerir b. Yezid b. Kesir b. Ğalib el-Âmilî, Ebu Ca'fer et-Taberî, Câmi'u'l-Beyan fi Te'vîli'l-Kur'ân, Ahmed Muhammed eş-Şâkir (Thk), Müessesetü'r-Risâle, 2000, XIX, s. 418-420.

70 *Müsned*, III, 3, 456, 460; VI, 387.

71 *Buhârî*, "Edeb", 90; *Tirmizî*, "Edeb", 69; *İbn Mâce*, "Edeb", 41.

72 Ebü'l-Kāsım (Ebû Osmân) Ümeyye b. Ebi's-Salt Abdillâh b. Ebî Rebîa b. Avf es-Sekafî. Tevrat ve İncil okuyan, dolayısıyla semavî dinler hakkında bilgisi olan, şiirlerinde dinî konulara da yer veren nâdir şairlerden biridir. Putperestliği reddetmiş, içkiyi bırakmış ve Hanîf dinini benimsemiştir. Kutsal kitaplarda geleceği haber verilen peygamberin kendisinin olmasını beklerken risâletin Hz. Muhammed'e (sav) verilmesini kıskanarak iman etmediği; şiirleri sebebiyle Hz. Peygamber'in (sav) Ümeyye hakkında, "Şiirleri iman etti ama kalbi inkârdadır" dediği rivayet edilmiştir. Genel olarak muhadramûndan olduğu kabul edilmişse de bunun için Müslümanlığı şart koşan bazı âlimlere göre bu gruptan sayılmamıştır. İbn Kuteybe, *eş-Şi'ru ve'ş-Şu'arâ*, I, s. 450; Zülfikar Tüccar, "Ümeyye b. Ebü's-Salt", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XLII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2012, ss. 303-305.

hikmetli şiirlerini hutbelerinde zikretmiş, Lebîd'in (ö. 40h/660m)[73] ألا كل شيء ما خلا الله باطل / وكل نعيم لا محالة زائل "İyi bilin ki Allah'tan başka her şey hükümsüzdür ve her nimet de şüphesiz gidicidir" mısraı için "Hiçbir şairin ağzından bundan daha doğru bir söz çıkmadı", Tarafe'nin (ö. 564m)[74] ستبدي لك الأيام ما كنت جاهلا / ويأتيك بالأخبار من لم تزوّد "Günler sana bilmediklerini gösterecek / sana, haberleri azığını vermediğin (hiç ummadığın) kişi getirecek" dizesi hakkında da "Bu nübüvvet sözlerindendir" buyurmuştur.[75] Hz. Peygamber (s.a.v.) Ebû Süfyân (ö. 31h/651m)[76], Amr b. Âs (ö. 43h/664m)[77] ve Abdullah b. Ziba'râ[78] ve Ka'b b. Züheyr (ö. 24h/645m)[79] gibi çoğu Kureyş'ten olan şairlerin hücumlarına Hassân b. Sâbit (ö. 680m/60h), Kâ'b b. Mâlik ve Abdullah b. Revâha (ö. 8h/629m) (r.a.) gibi sahabîlerin karşılık vermeleri için izin vermiş, ancak, "Ben de Kureyş'tenim, beni onlardan nasıl ayırıp da hicvedeceksiniz?" diye sorunca Hassân, "Seni onlardan hamurdan kıl çeker gibi ayırırım" diyerek cevaplamıştır.[80] Bunun üzerine Resûl-i Ekrem, Hassân'a kabilelerin tarihi ve soyu hakkında bilgi edinmesi için Ebû Bekir'e göndermiştir. Ayrıca, "Yâ Hassân, onları hicvet! Şunu bilmelisin ki Cibrîl seninle beraberdir; senin sözlerin kılıçtan daha

---

[73] Ebû Akīl Lebîd b. Rebîa b. Mâlik b. Ca'fer el-Âmirî el-Ca'ferî. İmam Şâfiî'nin "büyük bir şair", Zü'r-rumme ile Nâbiga ez-Zübyânî'nin "Arapların veya kabilesi Hevâzin'in en büyük şairi" diye nitelediği Lebîd, kendisini İmruülkays b. Hucr ve Tarafe b. Abd'den sonra üçüncü şair olarak görür. Cumahî onu üçüncü tabaka Câhiliye şairlerinden saymaktadır. Kuvvetli görüşe göre 9h/ 631m yılında müslüman olmuştur. Süleyman Tülücü, "Lebîd b. Rebîa", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXVII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2003, ss. 121-122.

[74] Ebû Amr Tarafe (Amr) b. el-Abd b. Süfyân b. Sa'd el-Bekrî el-Vâilî. Yirmi altı veya yirmi yaşında öldürüldüğü için "İbnü'l-işrîn" olarak da anılır. Abdülkādir el-Bağdâdî'ye göre Tarafe, Câhiliye şairleri arasında şiir kalitesi bakımından İmruülkays'tan sonra ikinci sırada gelmektedir. İbn Kuteybe onu "kasideyi en iyi söyleyen şair" diye nitelendirmiş; Asmaî, Tarafe'yi birinci tabaka şairlerden saymıştır. Lebîd'e, "Arapların en iyi şairi kimdir?" diye sorulduğunda "şaşkın kral" (İmruülkays) demiş, "Sonra kim?" denildiğinde "yirmilik delikanlı" (Tarafe) cevabını vermiştir. Hassân'ın, "Arapların en iyi şairi kimdir?" sorusuna cevabı ise "kabile olarak Hüzeyl, kasîde olarak Tarafe" şeklindedir. Benzer bir soruya Cerîr'in cevabı da Tarafe olmuştur. Emrullah İşler, "Tarafe b. Abd", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XL, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2011, s. 14.

[75] *Müsned*, VI, 31, 138, 146, 156, 222; *Müslim*, "Şi'r", 1-6.

[76] Ebû Süfyân Sahr b. Harb b. Ümeyye.

[77] Ebû Abdillâh (Ebû Muhammed) Amr b. el-Âs (el-Âsî) b. Vâil es-Sehmî el-Kureşî.

[78] Ebû Sa'd Abdullāh b. ez-Ziba'râ b. Kays b. Adî el-Kureşî es-Sehmî. Doğum ve ölüm tarihleri kaynaklarda zikredilmemektedir. Câhiliye devrinde Kureyş kabilesinin en büyük şairlerinden biriydi. Abdullah b. Ziba'râ'nın müslüman olmadan önceki şiirlerinin çoğu İslâmiyet ve Hz. Peygamber aleyhinedir. Bu husus, râvilerin onun şiirleriyle ciddi bir şekilde ilgilenmemesine ve dolayısıyla bunların büyük bir kısmının kaybolmasına sebep olmuştur. Mekke'nin fethinden sonra Müslüman olmuştur. Mustafa Fayda, "Abdullah b. Ziba'râ", *TDV İslam Ansiklopedisi*, I, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1988, s. 144.

[79] Ebü'l-Mudarrab (Ebû Ukbe) Kâ'b b. Züheyr b. Rebîa.

[80] Buhari, Hicâu'l-Müşrikîn, 3531, 4145, 6150; Müslim, Fezâilu's-Sahabe, 2487, 2489.

tesirlidir” sözleriyle onu övmüş,[81] mescidde Hassân’a tahsis ettiği minberde şiirlerini ashapla birlikte dinlemiştir. Buna rağmen Resûlullah’a nisbet edilen, “Birinizin içinin kusmukla dolması şiirle dolmasından daha iyidir” meâlindeki hadis[82] şiir mesleğiyle meşgul olmanın mekruh olduğu gibi bir kanaate yol açmış, sonraki dönemlerde bu kanaat bazı müslümanlar arasında rağbet görebilmiştir.[83] Hz. Âişe (r.a)’nin söz konusu rivayetle ilgili olarak “Bu mahfuz[84] değildir. Hz. Peygamber ancak şunu söylemiştir: Birinizin içinin kusmuk ve kanla dolması benim hicvedildiğim şiirle dolmasından daha iyidir” dediği nakledilir.[85]

Sahâbenin şiire yaklaşımı genellikle müsbet olmuştur. Arapların geçmişe dair en önemli bilgi kaynağının şiir olduğunu söyleyen Hz. Ömer (r.a), cahiliye şairi Züheyr b. Ebî Sülmâ’nın şiirlerini sade oluşu, överken aşırıya kaçmaması, garip kelime ve yalan barındırmaması dolayısıyla övmüştür. Abdullah b. Abbas (r.a) da “Kur’ân-ı Kerîm’den bilmediklerinizi Arap’ın şiirlerinde araştırın, çünkü şiir Arapların ilim hazinesidir” demiştir.[86] Sahabenin bu duruşu daha sonra yapılacak dil çalışmalarında İslam alimlerine rehberlik etmiştir. Bununla birlikte sahabe devrinde cahiliye devrine kıyasla şiire olan ilginin azaldığını söyleyebiliriz.[87] Cahiliyedeki şiir temalarının büyük oranda popülerliğini yitirmesi, şairlerin Kur’an’ın belağatı karşısında aciz kalışları[88] ve büyük oranda asabiyet, fahr ve hamasetten beslenen eski şiirin toplum nazarında faydasız ve malayani olarak kabul edilmesinin bu ilgisizlikte rol oynadığı

---

81 Buhârî, “Bed᾿ü’l-ḫalḳ”, 6, “Meġāzî”, 30; Müslim, “Feżâ᾿ilü’ṣ-ṣaḥâbe”, 153, 157.

82 Buhârî, “Edeb”, 92; Müslim, “Şiʿr”, 7-9.

83 İmam Şafii (r.a),

لَوْلَا الشِّعْرُ بِالْعُلَمَاءِ يُزْرِي لَكُنْتُ الْيَوْمَ أَشْعَرَ مِنْ لَبِيدِ

“Şiir söylemek alimlerin itibarını düşürmeseydi bugün Lebîd’den daha iyi bir şair olurdum.” demiştir. Muhammed İbrahim Selim, *Dîvanu’l-İmâm eş-Şâfiî el-müsemmâ el-Cevherü’n-Nefîs fî şi’ri’l-İmâm Muhammed b. İdrîs*, Mektebetü İbn Sina, Kahire, t.y. s. 40.

84 Bu terim, hadis ıstılahlarının henüz yerleşmediği II. (VIII.) yy.’da “iyi ezberlenmiş ve korunmuş hadis” anlamında kullanılırken III. (IX.) yy.’da terim anlamını kazanmıştır. ve “rivayetleri birbirine zıt iki sika râviden daha güvenilir olanın rivayet ettiği hadis” mânasında kullanılır. Mehmed Efendioğlu, “Mahfûz”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXVII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2003, ss. 334-335.

85 Ahmed b. Ali b. Hacer Ebu’l-Fazl el-Askalânî, *Fethu’l-Bârî Şerhu Sahîhi’l-Buhârî*, Dâru’l-Ma’rife, Muhammed Fuad Abdulbâkî (Nşr), Beyrut, 1379h, X, s. 549.

86 Durmuş, “Şiir”, XXXIX, s.148.

87 Durmuş, “Şiir”, XXXIX, s.148.

88 Müslüman olduktan sonra şiir söylemediği rivayet edilen Lebid’in, şiir söylemesini isteyen Hz. Ömer’e (r.a) “Allah’ın Bakara ve Âli İmran surelerini bana öğretmesinden sonra daha şiir söylemeyeceğim” dediği anlatılır. Müslüman olduktan sonra şu beyti okuduğu rivayet edilir:

الحَمْدُ لِلهِ إِذْ لَمْ يَأْتِنِي أَجَلِي حتى كَسَانِي مِنَ الإِسْلَامِ سِرْبَالَا

Hamd olsun Allah’a ki ecelim gelmedi / bana giydirene kadar (Allah) İslam elbisesini
İbni Kuteybe, eş-Şi’ru ve’ş-Şu’arâ, I, 267; Ceviz, *Yedi Askı*, s. 98.

söylenebilir. Bu nedenledir ki sahabenin kendisinden gelen şiir malzemesi büyük bir yekün tutmaz. Peygamber şairleri Hassan b. Sabit, Ka'b. b. Malik, Abdullah b. Revaha ve Ka'b b. Züheyr'in şiirleri dışında sahabenin Hz. Peygamber'e yönelik methiye/mersiyeleri söz konusudur.

Genellikle cahiliye ve ilk devir islâmî dönem şiirinin daha sonraki dönemlerin şiir mahsulünden dil ve edebî açıdan ilerde olduğu kabul edilir. Bu şiir karakter olarak açık, yalın, tekellüfsüz, sonraki dönem mahsülü olan bedîî sanatların, şiirde kusur kabul edilecek illet ve zihafın, yabancı dillerden kelimelerin ('ucme) bulunmadığı bunun yanında nâdir ve garib (istimali az ya da unutulmuş) kelimelerin yer aldığı ve kelimelerin zamanla değişime uğramamış ilk ve aslî anlamlarıyla kullanıldığı bir şiirdir.[89] Bu nedenle bu şiir dil ve lügat çalışmalarında referans olmuş, kendisiyle istişhad edilebilmiştir.

Asr-ı saâdet, Hulefâ-yi Râşidîn ve Emevîler döneminde, şairlerinin çoğu câhiliye devrinde yetişmiş ve ürün vermiş muhadram şairler olduğundan, şiir tarz ve üslûb olarak karakterini muhafaza etmekle birlikte, tabii olarak müfredatta değişme yaşanmıştır. Yani İslamî döneme ait bazı yeni kelime ve kavramlar şiire girerken, bazı cahiliyye kelime ve kavramları da terk edilmiştir.[90]

Abbâsîler döneminde şiirde yapı ve içerik bakımından değişiklikler meydana gelmiştir, kasideler kısalmış, daha ziyade 3-4 beyitlik şiirler (maktu'a) yazılmıştır.[91]

Eyyûbîler ve Memlükler zamanında şiire ilgi devam etmiş, şairlerin sayısı artmış, fakat seçkin ve kaliteli şiir azalmıştır. Bu devirde şiir kazanç aracı olmaktan çıkarak insanların daha çok eğlence, teselli veya rekabet için yazdıkları bir yazın türü haline gelmiştir. Bu dönemde Noktalı-noktasız, bitişik-ayrı yazılan harflerin kullanılıp kullanılmamasına, zâhir-bâtın anlam, düz-ters okunma özelliklerine göre mahbûk, ve bedîi sanatlarca zengin şiirler yazılmaya başlanmıştır. Avamî tabirlerle rekaketin hâkim olduğu mevâliyyâ, zecel, kūmâ, kâne ve kân gibi yeni halk vezinleri ve şiir türleri gelişmiştir.[92]

Memlük ve Osmanlı dönemlerinde, çok kâfiyeli (zevâtü'l-kavâfî), eşsesli bir kelimenin kâfiye olarak farklı anlamlarıyla tekrarlandığı (kavâfî müştereke/kavâfî

---

[89] Gürkan, *Şiir ve Dil*, s. 78.
[90] Gürkan, *Şiir ve Dil*, s. 78; Durmuş, "Şiir", XXXIX, s.148.
[91] Durmuş, "Şiir", XXXIX, s.149.
[92] Durmuş, "Şiir", XXXIX, s.150.

mülevvene), sağdan-soldan, enine-boyuna okunabilen (tard ve aks), beyitleri aynı harfle başlayıp biten (mahbûkü't-tarafeyn), geometrik şekiller halinde dizilip düzenlenen (hendesî), mısraları bir ağacın gövdesi ve dalları şeklinde düzenlenen (müşeccer), beyitlerinin ilk harfi bir özel ismi teşkil eden (mutarraz) her kelimesinde muayyen bir harfin tekrar edildiği, noktalı-noktasız, ayrık-bitişik yazılan harflerin kullanılıp kullanılmamasına göre düzenlenen şiir türleri oluşmuştur.[93]

Arap edebiyatında, Endülüste doğan ve Endülüs sanatı diye meşhur olan diğer bir nazım şekli muvaşşahlardır.[94]

5.1.1. Arap Şiirinde Biçim

Şiirin "engin his, hayal ve ilham ürünü olup sanatkârane biçimde söylenmiş vezinli-kâfiyeli söz" olduğu ifade edilmişti. Bu tanımdaki "vezinli-kâfiyeli" kaydı doğrudan doğruya şiirin şeklî/biçimsel yönüne karşılık gelmektedir. Her ne kadar modern dönemlerde vezin ve kâfiye unsuru biraz geri plana itilip anlam ve duygu boyutu öne alınsa da genel olarak şiiri edebî nesir türünden ayıran yegâne unsurların kâfiye bilhassa vezin/ölçü olduğu kabul edilmiştir.[95] Arap şiirinde tercih edilen arûz vezni, kâfiye düzeni ve beyit yapısına göre farklı isimlendirmeler söz konusu olmuştur. Diğer taraftan Arap şiirinin kadim ve en mükemmel örnekleri *kasîde* kavramıyla ifade edilmiştir. Bu itibarla bu başlık altında öncelikle kâfiye ve arûz kavramları üzerinde durmak yerinde olacaktır. Ardından da kasîde türünün biçimsel özellikleri ve tarihi süreç içinde bu türde meydana gelen değişiklikler ele alınacaktır.

5.1.1.1. Kâfiye

Kâfiye, bir şiir ve manzûmede beyitler arasında ahenk ve uyumu temin eden önemli bir unsur olup şiirde beyit ve mısranın sonunda tekrarlanan ses, hece veya kelimelerdir.[96] Şiirde kâfiyenin kullanımının vezinden çok daha sonra olduğu kabul edilir. Arap şiirinde bir kelimenin tamamı kâfiye olabileceği gibi bir önceki kelimenin sesleri de kâfiyeye dâhil olabilir. Arûzda olduğu gibi kâfiye sistemini de ilk olarak sistemleştirenler Araplar olmuş, Halil b. Ahmed, Mufaddal ed-Dabbî, Ahfeş el-Evsat

---

[93] Durmuş, "Şiir", XXXIX, s.151.

[94] Yılmaz, "Klasik Arap Şiirinde Nazım sekilleri", s. 129.

[95] İbni Cinnî, belirli arûz vezinlerinden birine girmeyen bir edebî ürünün şiir sayılamayacağını söyler. İbni Cinnî, Ebü'l-Feth Osmân b. Cinnî el-Mevsılî el-Bağdâdî (ö. 392h/1002m), *Kitabu'l-'Arûz*, Thk: Ahmet Fevzi el-Heyyib, Dâru'l-Kalem, Kuveyt 1987, s. 55; Çetin, *Eski Arap Şiiri*, s.50.

[96] Ali b. Muhammed b. Ali el-Zeyn el-Şerif el-Cürcânî (ö. 816h), *el-Ta'rifât*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1983, s. 171; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, s. 1326.

Müberred ve İbn Dürüsteveyh gibi alimler kâfiye'yi konu edinen eserler kaleme almışlardır. Bunun sonucunda beyit sonlarındaki uyumla bunu bozan unsurları inceleyen *ilm-i kavâfî* adında bir ilim dalı oluşmuştur.[97]

Arap şiirinde kâfiyeyi oluşturan harfler farklı isimler altında incelenmiştir. Kâfiye düzeninde daima bulunması gereken, kasîdenin üzerine kurulduğu ve bu sebeple de çoğu zaman kasîdenin kendisiyle anıldığı[98] harf *revî*; revi harfini izleyen zamirler, işba' (uzatma) harfleri 'ا/و/ي', müenneslik tâsı 'ة', sekit hâsı 'ـه', hitab kâfı *vasıl*, vasıl harfine bitişen işba' harfleri *huruc*, revi harfinin öncesindeki med ve lin harfleri *redif*,[99] revî'den önceki harekeli harften önceki elif *te'sîs*; tesisle revi arasında kalan harekeli harf de *dahîl* olarak isimlendirilmiştir.[100] Kâfiye, son iki sakin harf arasındaki harekeli harfin sayısı bakımından *müterâdif, mütevâtir, mütedârik, mütekârib* ve *mütekâvis*; revînin harekeli olup olmamasına göre de *mutlaka* veya *mukayyede*; te'sîs ve redif ihtiva edip etmemesine göre de *mücerrede*, *müessese* ve *merdûfe/müradefe* gibi adlar alır. Kâfiye düzeninde birden fazla revî varsa *lüzum-ı mâ lâ yelzem*, beytin ortasında ve sonunda iki farklı kâfiye düzeni varsa *zü'l-kâfiyeteyn (tev'em, teşrî')*, ikiden fazla kâfiye varsa zül-kavâfî ya da *murassa'/tarsi'*[101], eşsesli

---

97 Arap edebiyatında kâfiye hakkındaki ilk müstakil eser, Halefü'l-Ahmer'in (ö. 180h/796m) Kitabu'l-Kavafî'sidir. Daha sonra Kutrub (ö. 210h/825m) ve Ferrâ (ö. 207h/822m)'nın aynı adlı eserleri gelir. Çetin, *Eski Arap Şiiri*, s. 6; İsmâil Durmuş, Mürsel Öztürk, İskender Pala, "Kâfiye", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXIV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, ss. 149-152.

98 Cahiliyye şairlerinden Şenfera (ö. 525m)'nın Câhiliye devri bedevî yaşayışını, bedevîlerin düşünce hayatını, ahlâk prensiplerini, davranışlarını, saâlîkü'l-Arab'ın (Arap haydutları, eşkıyaları) hayat tarzını tasvir eden 68 beyitlik kasidesi *Lamiyyetü'l-Arab*'ı, Tuğrâî (ö. 515h/1221m)'nin *Lâmiyyetü'l-Acem*'i, el-Bûsîrî'nin 455 beyitlik manzum bir siyer hüviyetindeki *Hemziyye*'si bu duruma örnek verilebilir.

99 Buna göre عَيْنِه örneğinde nûn revi kabul edildiğinde yâ redif, hâ zamiri vasıl, zamiri çeken yâ da huruc harfi olmaktadır. Modern türk şiirinde revî harfinden sonra gelen harflerin tamamı redif olarak isimlendirilmektedir. Durmuş, "Kâfiye", XXIV, s.151.

100 Buna göre الشاهدُ örneğinde dâl revi, hâ dahîl, elif de te'sîs olmaktadır. Durmuş, "Kâfiye", XXIV, s.150.

101 Murassa kâfiyeye örnek olarak İbnü'r-Rûmî (ö. 283h/896m)'nin

أبداهنّ وما لبسن من الحرير معًا حرير　　　أرداهن وما مسسن من العبير معًا عبير

"Bedenleri ve giydikleri ipektir, yenleri ve süründükleri misktir."

Beyti örnek olarak verilebilir. Diğer taraftan إِنَّ الْأَبْرَارَ لَفِي نَعِيمٍ وَإِنَّ الْفُجَّارَ لَفِي جَحِيمٍ (el-İnfitâr 82/13-14) إِنَّ إِلَيْنَا إِيَابَهُمْ ۝ ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنَا حِسَابَهُمْ. (el-Gāşiye 88/25-26) ayetleri ve Hz. Peygamber'in (s.a.v) ربّ تقبّل توبتي واغسل حوبتي "Ya Rabbi, tevbemi kabul et ve günahımı temizle" (İbn Mâce, "Duâ'", 2; Ebû Dâvûd, "Vitir", 25) hadisi birer murassa örneğidir. Durmuş, "Tarsi'", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XL, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2011, s. 110.

(müşterek) bir kelimenin sahip olduğu farklı anlamlarda tekrar edilmesi sûretiyle bir kâfiye varsa *müşterek* (*mücennes/cinaslı*)[102] kâfiye söz konusudur.[103]

Arap kâfiye düzeninde revi harfinin kendisinin ya da harekesinin beyitten beyite değişmesi bir kusur olarak kabul edilmiştir. Revî harfi aynı mahreçten ya da yakınından bir harfle değişmişse *ikfa*, uzak mahreçten bir harfle değişmişse *icâze*, harekesi (mecrâ) değişmiş ise *ikva*, *israf* ya da *gulüv*[104] kusurlarından bahsedilir. Sakin vasıl harfinin vezni bozacak şekilde harekelenmesi kusuru *taaddi*, revîden önceki harf ve harekelerdeki değişme kusurları da *sinad*[105] kavramlarıyla ifade edilmiştir. Bir kasîdede genel kabule göre yedi beyit geçmeden kâfiye kelimesinin aynı anlamda tekrar edilmesi[106] hoş karşılanmamış ve bu tarz kusura *îtâ* denilmiştir. Revîyi kurtarmak adına anlamsız bir kelime getirmeye *istid'â*, gereksiz özel isim kullanmaya da *ilcâ* kavramları kullanılmıştır. [107]

Abbâsîler döneminde kasidelerde tek kâfiye düzeninden çok kâfiye sistemine geçilmiş, iki mısrada bir kâfiyenin değiştiği müzdevic (mesnevi) tarzı gelişerek yaygınlık kazanmıştır.[108]

5.1.1.2. Arûz

Arap şiirinde en az kâfiye kadar önemli bir diğer unsur vezin/ölçüdür. Kadim dönemde şiirle mûsikî arasında sıkı bir bağ olduğunu söylememiz mümkündür. İrticâlen söylenen deve çobanlarının ezgilerinde (hidâ'), ninnilerde, ağıtlarda şiir ve mûsikî içiçedir. Aynı şekilde şairin şiir söylemesi demek olan *inşad* kelimesinin kök anlamları arasında, eski ve aslî mânası olduğu intibaını veren "sesi yükseltme, "şarkı söyleme" anlamlarının olması bu yargıyı destekler. Mevcut rivayetler nazara alındığında şiir kendine özgü bir tarzda, tekdüze fakat -her halde vezni belirten- bir âhenkle okunduğu görülür. Hatta sesi güzel olmayan şairlerin şiirlerini, yanlarında

---

102 Mücennes kâfiyeye **الكئوس في الراحات والنفوس في الراحات** "kadehler elde, gönüller istirahatte" ifadesi örnek verilebilir. Durmuş, "Tarsi'", XL, s. 110.

103 Durmuş, "Kâfiye", XXIV, s.151.

104 İkva, ötre-esre, esre-ötre değişimi, israf üstün-esre, üstün-ötre değişimi, gulüv, sakin olan revi harfinin harekelenmisi kusurlarıdır. Durmuş, "Kâfiye", XXIV, s.151.

105 İki beyitten birinde redif harfinin bulunup diğerinde bulunmaması *redif sinadı*, yine birinde tesis elifinin bulunup diğerinde bulunmaması *tesis sinadı*, tesis elifi ile revi arasında bulunan dahîl harfinin harekesinin beyitten beyite değişmesi *işba sinadı*, sakin (mukayyed) reviden önceki harfin harekesinin değişmesi *tevcih sinadı*, rediften (revi'den önceki med veya lin harfi) önceki harfin değişmesi de *hazv sinadı*dır. Durmuş, "Kâfiye", XXIV, s. 151.

106 Farklı anlamda olursa kusur değildir.

107 Durmuş, "Kâfiye", XXIV, s. 151,152.

108 Durmuş, "Şiir", XXXIX, s. 149.

gezdirdikleri râvilerine inşad ettirdikleri rivayet edilmiştir. Arapların tatbikî vezin bilgisine ten‘îm[109] dedikleri bu devrede eski şairlerin vezin bilgisi, sistemli ve yazılı bir kaynağa dayanmadığından, inşad esnasındaki hususî ve basit makamların şiirin okunuşunda olduğu kadar nazım aşamasında da şairin işini kolaylaştırıcı bir fonksiyonunun olduğu söylenebilir.[110]

Klasik Arap şiirinin ölçüsü arûza dayanır. Arûz, uzun veya kısa, kapalı (sakin) veya açık (harekeli) hecelerin âhenkli dizilerine dayanan bir vezin/ölçü sistemidir. Arap edebiyatında doğmuş, sistemleşmiş daha sonra bazı değişikliklere uğrayarak Fars ve Türk edebiyatında da uygulanmıştır.[111]

“Yön, taraf, yan, bölge; Mekke, Medine ve etrafı; bulut, huysuz ve idaresi zor deve; çadırın onu ayakta tutan orta direği, kendisiyle bir şeyin karşılaştırıldığı, mu’araza edildiği dolayısıyla ölçü ve örnek olan şey”[112] gibi anlamlara gelen Arûz ‘عروض’ kelimesi daha sonra iyi şiiri kötüsünden ayırt etmeyi ve klasik Arap şiirinin harmonik karakterinin korunmasını sağlayan ilmin adı olmuştur. [113]

Arûzun nazımla ilgili olarak tesbit edilebilen en eski mânası daha sonra *sadr* olarak ifade edilecek olan “beytin ilk yarısı/şatrı”dır.[114] Şiirlerin âhenklerinin mûsikiye dayalı sağlam bir kulak ve dil terbiyesiyle ayrılabildiği kadim dönemde şair eserinin veznini ve kâfiyesini daha ilk mısraında tayin eder, buna eşdeğerde ölçü ve kâfiyede bir mısra daha ekleyerek ilk beytini oluşturur, dinleyenler de şairin ilk cümlesine bakarak dinleyecekleri şiirin nasıl bir harmoniye sahip olacağını kestirebilirlerdi. Bu itibarla kadim dönemde şiirin şeklî unsurları olan vezin ve kâfiyeyi elevermesi, diğer bir ifadeyle şiirin mihenk noktası olması dolayısıyla şiirin ilk beytinin ilk

---

109 el-Halîl, hac seferlerinden birinde Medine’de, bir evin kapısının önünde bir gence bazı şeyler öğreten ve bu arada ona, “Neam lâ neam lâ lâ neam lâ neam neam - neam lâ neam lâ lâ neam lâ neam lâ lâ” dedirten bir yaşlı görmüş, mahiyetini sorduğu zaman, öğrettiği şeyin -içinde geçen “neam” kelimesinden dolayı- ten‘îm denilen bir bilgi olduğu cevabını almıştır. Nihad M. Çetin, “Arûz”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, III, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991, s. 424.

110 Çetin, “Arûz”, III, s. 424.

111 Çetin, “Arûz”, III, s. 424.

112 Ebu Mansur Muhammed b. Ahmed el-Ezherî el-Herevî (ö. 370h/980m), *Tehzîbü’l-Luğa*, I, Muhammed ‘İvaz Mur’ib (Thk.), Dâru İhya’u’t-Türas el-Arabî, Beyrut 2001, 295; İbn Manzûr, Ebü’l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfiî (ö. 711h/1311m), *Lisânu’l-Arab*, Dâru Sâdır, Beyrut, ts., VII, s. 179.

113 Çetin, “Arûz”, III, s. 424.

114 el-Ezherî, *Tehzîbü’l-Luğa*, I, 295; Fîrûzâbâdî, *Kâmusu’l-Muhît*, s.645; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, VII, s. 184; Çetin, “Arûz”, III, s. 424.

mısraına/şatrına "bir şeyin kendisiyle karşılaştırıldığı/muaraza edildiği şey" anlamında *arûz* denilmiş olması kuvvetle muhtemeldir.[115]

Kadim devirde şairler zamanla gelişmiş nazım kaidelerini tatbikî olarak öğreniyorlardı. Bu sanatın sistemli bir kaynağı olmamakla birlikte kullanılagelen bazı hususi tabirler de söz konusu idi. İslâmî devir âlimleri nazmın kaide ve ıstılahlarını tesbit ederken bu iptidai malzemeden faydalanmışlardır. Hicrî II. yy.'ın ortalarından itibaren birçok sahada olduğu gibi Arap nazmına dair gerek cahiliye şiirinin derlenmesine gerekse de nazmın usül ve kaidelerine dair eserler kaleme alınmaya başlamıştır. Arûz ilminin teorisyeni, onu şifahî bir usul ve anane olmaktan çıkararak, ıstılahlarını tanımlayan, kurallarını belirleyen Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî (ö. 175h/791m)[116] olmuştur.[117] Devrinde Mufaddal ed-Dabbî (ö. 178h/794m)[118], Kutrub (ö. 210h/825m)[119], Ahfeş el-Evsat (ö. 215h/830m)[120] gibi alimler de bu sahada eserler verseler de onun Arap nazmının ritim bakımından iç yapısını ilk defa tahlil eden, şairlerin yüzyıllar içinde kullanıp geliştirdikleri vezinleri aralarındaki çeşitli münasebetlere göre tasnif ederek açık ve belirli ölçülerle izah eden *Kitâbü'l-ʿArûz* adlı eseri kendinden önce yazılanları unutturmuş, daha sonra yazılanlara dayanak teşkil etmiş ve sahasında genel kabul görmüştür. Bu mühim eserinde el-Halîl, arûz kavramını, "bir beytin ilk yarısının son tef'ilesi" ve "vezin bilgisi" olarak tanımlamıştır.[121] el-Halîl nazma dair ıstılahları tesbit ve tayin ederken beytü'ş-şa'r (kıl çadır) benzetmesinden isti'arelerde bulunarak mısra (kapı kanadı), sadr (evin giriş bölümü), 'acuz (evin arka tarafı), 'arûz (çadırın orta direği), darp (çadır kurmak), sebep (ip), veted (kazık, çivi), fâsıla (çadır bezi) gibi isimlendirmeler yapmış; şiirin nazım karakterini ortaya koyduğu için de ilk beytin ilk mısra'ının son tef'ilesi için *'arûz (çadırı ayakta tutan orta direği)* kelimesini kullanmıştır.[122] 'Arûzun nazım bilgisi anlamında kullanılmasının miras hukukunun -varisler ashab- ı ferâiz ile sınırlı

---

[115] Çetin, "Arûz", III, s.424.
[116] Ebû Abdirrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî (el-Fürhûdî) (ö. 175h/791m). 100h/718m yılında Umman'da doğup Basra'da yetişti. Yalnız Basra dil mektebinin değil asrının, hatta bütün İslâm tarihinin yetiştirdiği müstesna bir dil âlimidir. Çok yönlü bir ilim adamı olan Halîl b. Ahmed meşgul olduğu gramer, lugat, mûsiki gibi dalları ilmî usul ve kaideleriyle ilk defa vazetmesi ve bilhassa aruzu yeni bir ilim dalı olarak ortaya koyması ile şöhret bulmuştur. Talebeleri arasında Ahfeş el-Evsat, Sibeveyh ve el-Esma'î sayılabilir. Tevfik Rüştü Topuzoğlu, "Halîl b. Ahmed", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1997, s.309.
[117] Çetin, "Arûz", III, s.424.
[118] Ebü'l-Abbâs Mufaddal b. Muhammed b. Ya'lâ ed-Dabbî el-Kûfî (ö. 178h/794m).
[119] Ebû Alî Kutrub Muhammed b. el-Müstenîr b. Ahmed (ö. 210h/825m).
[120] Ebü'l-Hasen Saîd b. Mes'ade el-Mücâşiî el-Belhî el-Ahfeş el-Evsat (ö. 215h/830m).
[121] Çetin, "Arûz", III, s.424.
[122] Çetin, "Arûz", III, s.424.

olmadığı halde- ferâiz ilmi, nahiv ilminin de i'rab ilmi diye isimlendirilmesinde olduğu gibi zikr-i cüz irâde-i kül kabilinden bir tağlib uygulaması olduğunun değerlendirilmesi mümkündür.

Arap şiiri beyitlerden meydana gelir. "Ev, çadır, oda, mesken, konak" mânalarına gelen beyit bir edebiyat terimi olarak aynı vezinde iki mısradan meydana gelen nazım birimi"dir.[123] Diğer bir ifadeyle mana ve öğeleri bakımından bağımsızlık gösteren ve tek başına şiir olma niteliği taşıyan en küçük manzum eserdir. Bir şiir şayet birden fazla beyitten oluşuyorsa ilk beyte *matla'* son beytine de *makta'* denilir. Beyit *şatr* (yarım) denilen iki parçadan oluşur. Arap edebiyatında tek beyitlik bir şiirin (*müfred*) ya da bir şiirin matla''ının iki şatrı için *mısra'* kavramı kullanılırken mısra'lar kâfiye bakımından birbiriyle uyumlu (*mukaffa/musarra'*) oldukları halde bu uyum şiirin diğer diğer beyitlerinde genelde yalnızca ikinci şatrlar arasında bulunur.[124] Aynı şekilde matla'da bir kelimenin iki mısra arasında bölünmemesi gözetilirken bu durum diğer beyitlerde bir sorun teşkil etmez.[125] Şiir tek beyitten oluşuyorsa *müfred*, iki beyitten oluşuyorsa *nutfe*, üç ila altı beyitten oluşuyorsa *kıt'a/maktû'a*, yedi ve daha fazla beyitten oluşuyorsa *kasîde* olarak isimlendirilir.[126]

Halil b. Ahmed klasik Arap şiirinde açık ve kapalı uzun ve kısa hecelerin oluşturduğu ve her beyitte tekrar eden uyum ve harmoniyi sarf ilminde olduğu gibi **فعل** kökünden türettiği ve *tef'île* adını verdiği kelime kalıpları (sîğa) ile göstermiştir. Arûz ölçüsünde beyit ve mısralar arasında bir bütünlüğün sağlanmasında kâfiye kadar hatta ondan daha fazla hecelerin uzunluk ve kısalık bakımından ses değerlerinin eşitliği önemlidir. Söz konusu heceler birleşerek tef'îleleri meydana getirirler.[127] Bir kasidede tef'ilelerin (darb) vezni bozacak şekilde farklı tef'ilede gelmesi kusuruna "tahrîd", özel olarak arûz tefilesinin farklı gelmesi kusuruna da "iksâd" denir.[128]

---

123 Nihad M. Çetin, "Beyit", *TDV İslam Ansiklopedisi*, VI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, s. 66.
124 İki mısra'ı (sadr, 'acuz) arasında kâfiye uyumu olmayan beyte *musmat beyit* denilir. Tural, *Arap Edebiyatında Arûz*, s. 28; Çetin, "Beyit", VI, s.66.
125 Çetin, "Arûz", III, s.427. Bir kelimenin beytin iki şatrı arasında bölündüğü beyte müdevver beyt denir. Hüseyin Tural, *Arap Edebiyatında Arûz*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2011, s. 14.
126 Tural, *Arap Edebiyatında Arûz*, s. 23.
127 Durmuş, "Tef'ile", XL s.273.
128 Durmuş, "Kâfiye", XXIV, s.152.

Tef'îlelerin özel biçimde dizilip tekrarından arûz vezinleri meydana gelir.[129] arûz ve kâfiye ilminde birçok terim çadırla ilgili kelimelerden alınmıştır. Beytin ilk şatrının (*sadr)* son tef'îlesine '*arûz (çadırın orta direği)*, ikinci şatrın ('*acuz*) son tef'îlesine *darb (çadır kurma)* tabirleri kullanılır.[130] Beytin*, 'arûz ve darb* dışında kalan tef'îlelerine de *haşv* denir.[131] Diğer taraftan tef'îleler de *sebep (ip)*, *veted* (kazık) ve *fâsıla* (çadır bezi) denilen parçalardan oluşurlar. Sebepler iki harften, vetidler üç harften, fâsılalar dört ve beş harften oluşan alt birimlerdir. Sebebi oluşturan iki harfin birincisi harekeli, ikincisi sâkinse hafif sebep (es-sebebü'l-hafif), ikisi de harekeliyse ağır sebep (es-sebebü's-sakil); Vetedi oluşturan üç harfin ilk ikisi harekeli, sonuncusu sâkinse birleşik veted (el-vetedü'l-mecmû'), birincisi ve üçüncüsü harekeli, ortadaki sâkinse ayrık veted (el-vetedü'l-mefruk), fâsılalarda ilk üç harf harekeli, dördüncüsü sâkinse küçük fâsıla (el-fâsılatü's-suğra), ilk dört harf harekeli, beşincisi sâkinse büyük fâsıla (el-fasilatü'l-kübrâ) şeklinde ifade edilmiştir.[132] Söz konusu altı ses grubunu Halîl b. Ahmed şu cümlede toplamıştır[133]:

لَمْ أَرَ عَلَى ظَهْرِ جَبَلٍ سَمَكَةً

Sebep, veted ve fâsılaların birleşiminden ikisi beş harfli, altısı yedi harfli olmak üzere sekiz temel tef'île meydana gelir. Bunlar 1-fe'ûlün, 2-fâ'ilün, 3-müstef'ilün, 4-mefâ'îlün, 5-fâ'ilâtün, 6-müfâ'aletün, 7-mütefâ'ilün, 8-mef'ûlâtü tef'îleleridir.[134] Bu sekiz temel tef'ileden harf düşürme, harf ekleme ve harekeliyi sâkin kılma şeklinde görülen illet ve zihaf kaidelerinin[135] uygulanmasıyla "fe'ûlün"den altı, "fâ'ilün"den

---

[129] İsmail Durmuş, "Tef'ile", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XL, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2011, s. 273.
[130] İbni Cinnî, *Kitabu'l-'Arûz*, s. 58.
[131] Bu durumu şu şekilde göstermek mümkündür:

البيت

حشو, حشو, حشو, عروض / حشو, حشو, حشو, ضرب

صدر عجز

[132] İbni Cinnî, *Kitabu'l-'Arûz*, s. 56.
[133] Durmuş, "Tef'ile", XL s.273.
[134] İbni Cinnî, *Kitabu'l-'Arûz*, s. 57; el-Cevherî (ö.396h/1005m), mef'ûlâtü tef'ilesini müstef'ilün'den menkul sayarak aslî tef'ileleri 7 kabul eder. Buna gerekçe olarak da mevcut bahirler içinde her tef'ilenin müstakil olarak tekrarıyla bir bahir olduğu halde (Vâfir, kâmil, Hezec, remel, recez, mütekârib mütedârek) yalnızca mef'ûâtü tef'ilesinin tekrarıyla oluşmuş bir bahrin olmayışını gösterir. Fâilâtün ve müstef'ilün tef'ilelerini fâi-lâtün ve müstef'i-lün şeklinde ayrı yazarak tef'ile sayısını 10'a çıkaranlar da vardır. Çetin, "Arûz", III, s. 429.; Tural, *Arap Edebiyatında Arûz*, s. 22.
[135] Bir beyitteki genelde arûz ve darp dışındaki tefilelerin bir veya birkaçında hareke veya harf düşürme uygulamasına zihaf, arûz ve darpda hareke ve harf düşürme ya da ekleme uygulamasına da illet

iki, “müstef‘ilün”den on bir, “mefâ’îlün”den yedi, “fâ’ilâtün”den on bir, “müfâ’aletün”den sekiz, “mütefâ’ilün”den on beş, “mef‘ûlâtü”den on bir fer‘î tef‘île üretilmiş; beytin hangi arûz veznine ait olduğunu tesbit edebilmek için, lafızlarının arûz kalıbını meydana getiren tef‘ile birimlerine uyarlanıp bölünme işlemine de “*taktî‘*” denilmiştir.[136]

Temel/aslî arûz vezinlerine, diğer bir ifade ile arûz ahenginin ana makamlarına *bahir* denilir[137]. Bahirler sekiz temel tef‘ilenin bir veya ikisinin belirli miktarda tekrarıyla oluşturulmuştur. Daire olarak ifade edilen 5 ana grup[138] altında 16 adet bahir vardır. ‘Arûz ve darb tef’ilelerinde meydana gelen değişmelerle (illet) birlikte vezinlerin sayısı 63’e ulaşmaktadır.[139] Birinci dâiredeki bahirler hecelerin bir kısa iki uzun sonra tekrar bir kısa ve üç uzun şeklinde mütemâdî olarak tekrar edilmesiyle oluşmuş *tavîl*, *medîd*, *basît* bahirleridir. 1-Tavîl bahrinde “feûlün + mefâîlün”, 2-medîd bahrinde “fâilâtün + fâilün”, 3-basît bahrinde ise “müstef‘ilün + fâilün” tef’ileleri bir mısrada 2 kez tekrar eder. İkinci daire hecelerin bir kısa bir uzun sonra iki kısa bir uzun şeklinde tekrar ettiği vâfir ve kâmil bahirleridir. 4-Vâfir bahrinde “müfâ’aletün” tef’ilesi, 5-kâmil bahrinde de “mütefâ’ilün” tef’ilesi bir mısrada 3 kez tekrar eder. Üçüncü daire bir kısa üç uzun hecenin sürekli olarak tekrar edilmesiyle oluşmuş *hezec*, *recez*, *remel* bahirleridir. 6-Hezec bahrinde “mefâîlün”, 7-recezde “müstef‘ilün”, 8-remelde “fâilâtün” tefileleri bir mısrada 3 kez tekrar eder. Dördüncü dâire hecelerin iki uzun bir kısa, üç uzun bir kısa, dört uzun bir kısa heceden sonra yeniden başa, iki uzun heceye dönerek tekrarı şeklindedir ve serî‘, münserih, hafif, muzâri, muktedab, müctes bahirlerinden oluşur. Serî‘ bahri “müstef‘ilün + müstef‘ilün + mef‘ûlâtü”, münserih bahri “müstef‘ilün + mef‘ûlâtü + müstef‘ilün”, muktedab bahri “mef‘ûlâtü + müstef‘ilün + müstef‘ilün” tef’ilelerinden; hafîf bahri “fâilâtün + müstef‘ilün + fâilâtün”, muzâri bahri “müstef‘ilün + fâilâtün + müstef‘ilün” müctes bahri de “müstef‘ilün + fâilâtün + fâilâtün” tef’ilelerinden meydana gelir. Beşinci daire bir kısa

---

denilir. Bir beyitte olan zihafın diğer beyitlerde de olması gerekli görülmezken, illetin şiirin bütün beyitlerinde tekrar etmesi şarttır. İsmail Durmuş, “Zihaf ve İllet”, *TDV İslam Ansiklopedisi,* XLIV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, s. 402. İllet ve zihaf çeşit ve uygulamaları için Tural, *Arap Edebiyatında Aruz*, s. 30-41.

136 Ebü’l-Kasım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî (ö. 538h/1144m), *el-Kustâs fi ‘İlmi’l-‘Arûz*, Thk.: Fahreddin Kabâve, Mektebetü’l-Me’ârif, Beyrut, 1989, s. 25-28; Durmuş, “Tef’ile”, XL s.273.

137 Tural, *Arap Edebiyatında Arûz*, s. 55; Nihad M. Çetin, “Bahir”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, IV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991, s.484.

138 Bu dâirelere sırasıyla muhtelife, mu’telife, müctelibe, müştebihe, müttefika denilmiştir. Çetin, “Bahir”, IV, s.484.

139 İbni Cinnî, *Kitabu’l-‘Arûz*, s. 58; Çetin, “Arûz”, III, s.428.

iki uzun hecenin tekrarı esasına dayanır ve mütekârib ve mütedârek bahirlerinden oluşur. Mütekârib'de "feûlün", mütedârek'te de "fâilün" tef'ileleri bir mısrada 4 kez tekrar eder.[140] Klasik Arap şiirinde en fazla kullanılan bahirler sırasıyla tavîl, vâfir, kâmil, basît, mütekârib, münserihtir.[141]

[140] İbni Cinnî bahirlerin sayısını 15 olarak verir ve mütedarek bahrini saymaz. İbni Cinnî, *Kitabu'l-'Arûz*, s. 58. Zemahşerî, *el-Kustâs fî 'İlmi'l-'Arûz*, s. 47, 51.

[141] Çetin, "Arûz", III, s. 429.

Tablo 1: 16 Arûz Bahri ve Tef’ileleri

	اسم البحر	تفعلة البحر				دائرة
١	الطويل	فعولن	مفاعيلن	فعولن	مفاعيلن	مختلفة
٢	المديد	فاعلاتن	فاعلن	فاعلاتن	فاعلن	
٣	البسيط	مستفعلن	فاعلن	مستفعلن	فاعلن	
٤	الوافر	مُفَاعَلَتُنْ	مُفَاعَلَتُنْ	مُفَاعَلَتُنْ		مؤتلفة
٥	الكامل	مُتَفَاعِلُنْ	مُتَفَاعِلُنْ	مُتَفَاعِلُنْ		
٦	الهزج	مَفَاعِيلُنْ	مَفَاعِيلُنْ	مَفَاعِيلُنْ		مجتلبة
٧	الرجز	مُسْتَفْعِلُنْ	مُسْتَفْعِلُنْ	مُسْتَفْعِلُنْ		
٨	الرمل	فَاعِلَاتُنْ	فَاعِلَاتُنْ	فَاعِلَاتُنْ		
٩	السريع	مستفعلن	مستفعلن	مَفْعُولَاتُ		مشتبهة
١٠	المنسرح	مستفعلن	مَفْعُولَاتُ	مستفعلن		
١١	المقتضب	مَفْعُولَاتُ	مستفعلن	مستفعلن		
١٢	الخفيف	فاعلاتن	مستفعلن	فاعلاتن		
١٣	المضارع	مستفعلن	فاعلاتن	مستفعلن		
١٤	المجتس	مستفعلن	فاعلاتن	فاعلاتن		
١٥	المتقارب	فَعُولُنْ	فَعُولُنْ	فَعُولُنْ	فَعُولُنْ	متفقة
١٦	المتدارك	فَاعِلُنْ	فَاعِلُنْ	فَاعِلُنْ	فَاعِلُنْ	

Bahirlerde tam bir beyitte (el-beytü’t-tam) 8 ya da 6 tef’ile bulunur.[142] Fakat bu bahirlerin her mısrada bir tef‘ilesi eksiltilmiş *meczû*, tef‘ile sayısının yarısı eksiltilmiş, yani bir mısra’lı *meştûr* (ortadan bölünüp yarısı alınmış)[143], tef‘ile sayısının yarıdan

[142] Beyit bütün tef’ilelerini zihaf ve illetsiz olarak almışsa tâm beyit, zihaf ve illetli olarak almışsa vâfî beyit olarak isimlendirilir. Tavîl, medîd, basît, mütekârib ve mütedârek bahirlerinin tâm (mukassad) beyitleri 8 tef’ileli, diğer bahirler 6 tef’ilelidir. Tural, *Arap Edebiyatında Aruz*, s. 26.

[143] Meştûr, genelde müseddeslerde görülüp üç tef‘ileden meydana geldigi için, ona müselles (üçlü) de denilmektedir. Meştûr Emevîlerden itibaren itibaren kullanılan bir nazım seklidir. Daha ziyade bu yapıya recezde ve kısmen de serî‘ bahrinde rastlanmaktadır. Doğal olarak her şatrın müstakil bir beyit olarak kabul edilerek alt alta yazılması ve her şatrın kâfiye açısından şiirin sonuna kadar aynîliğini koruması bu nazım şeklinin en önemli karakteristiğidir. Meşhur recez şâiri Ru’be’nin aşağıdaki beyti de recez bahrinde ve meştûr tarzdadır:

fazlası eksiltilmiş *menhûk* (güçsüz düşürülmüş)[144] adı verilen biçimleri de söz konusudur.[145] Tef'ile sayısına göre beyitler, mukassad (tam)[146], müsemmen (sekizli)[147], müsebba' (yedili)[148], müseddes (altılı)[149], muhammes (beşli)[150],

---

يا ربّ إن أخطأتُ أو نسيتُ

فأنتَ لا تنسى ولا تموتُ

İbrahim Yılmaz, "Klasik Arap Şiirinde Nazım sekilleri", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı:22, 2004, s. 116.

[144] Bu nazım seklinde, 6 tef'ileli bir beytin 4 tef'ilesi atılmış geriye yalnızca 2 tef'ile kalmış; şiir 2 tef'ileli bir beyte dönüşmüştür. Bu nedenle bu şekle müsenna (ikili) ya da meştûrun mecrû'u da denilmiştir. Bu tarza, Emevî ve Abbâsî devirlerinde rastlanılmaktadır. Bu nazım şeklinde de beyitler arası kâfiye birliği zorunludur. Dureyd b. es-Sımme (ö.8h/630m)'nin asagıdaki recez şiiri menhûk şiire örnek verilebilir:

يا ليتني فيها جذعُ

أخبّ فيها وأضعُ

Yılmaz, "Klasik Arap Şiirinde Nazım sekilleri", s. 118.

[145] Meştur ve menhuk beyitler yalnızca recez ve seri' bahirlerinde görülür. Tural, *Arap Edebiyatında Aruz*, s. 27.

[146] İster 8 ister 6 tef'ileli olsun her bahrin tam ve asıl şekliyle nazmedilmiş beyitler için kullanılan bir ifadedir. Yılmaz, "Klasik Arap Şiirinde Nazım sekilleri", s. 109,110.

[147] Müsemmen nazım seklinin en çok kullanıldığı bahir, tavîldir. Birçok cahiliye şiiri ve muallakası bu bahirde söylenmiştir. İmru'ulkays'ın muallakası buna örnek verilebilir. Matla'ı şöyledir:

قفا نبك من ذكرى حبيب ومنزل بسقط اللوى بين الدخول فحومل

Yılmaz, "Klasik Arap Şiirinde Nazım sekilleri", s. 111.

[148] Klasik siir divanlarında bu nazım sekli görülmemektedir. Bu yüzden, muhammeslerde olduğu gibi, bazı arûz bilginleri, Arap siirinde yedi tef'ileli siirin olmadığını söylemişlerse de yedi tef'ileden oluşan bir nazım şekli vardır, fakat bu nazım şeklindeki şiirler, muhammesler kadar yaygın değildir. Ayrıca müsebba' şiirin serbest şiirin olusumunda önemli bir yeri vardır. Musebba'lar, iki mısradan meydana gelir. Birincisi dört, ikincisi üç tef'ilelidir. Yılmaz, "Klasik Arap Şiirinde Nazım sekilleri", s. 126.

[149] Müseddesin en yaygın olarak kullanıldıgı bahir, vâfirdir. Müseddes aynı zamanda recezin asıl ve en çok kullanıldıgı nazım seklidir. Müseddeste tefileler mısralar arasında 3+3 şeklinde bölünebileceği gibi 4+2 şeklinde de bölündüğü görülür. Yılmaz, "Klasik Arap Şiirinde Nazım sekilleri", s. 111.

[150] Muhammesler iki mısradan meydana gelir. Çogu kere birinci mısra üç, ikinci mısra ise iki tef'ilelidir. Ancak muhammeslerin birinci mısra iki, ikinci mısra üç; birinci mısra dört, ikinci mısra bir tef'ileli biçimleri de görülmektedir. Aruzun her bahrinde görülebilirse de en güzel örnekleri hafif bahrinde görülür. Ancak eski Arap şiirinde bu türe rastlanmaz. Yılmaz, "Klasik Arap Şiirinde Nazım sekilleri", s. 125.

murabba[151] (dörtlü), müselles (üçlü)[152], müsenna (ikili), mukatta'[153] (bir tef'ileli) gibi isimler alırlar.[154]

Abbâsîler döneminde şiirde daha çok hezec, müctes, muktedab gibi aruzun 6 tef'ileli kısa bahirleri ile vâfir, kâmil, basît ve hafîf bahirlerinin meczû formları tercih edilmiştir. Recez bahrinde müzdevic (mesnevi) türü yaygınlaşmıştır.[155]

Arûzun okunan harfin yazılması okunmayanın yazılmaması esasına dayanan, tef'ilelerin tesbitini kolaylaştıran mevcut Arap imlasına aykırı kendine has bir imlâsı olduğu gibi sarf ve nahiv kurallarına aykırı olduğu halde vezin ve ahengi koruma gayesiyle meşru sayılmış bir takım özgün uygulamaları da vardır. Bunlara şiir zaruretleri denilmiştir.[156] Gayri münsarifin münsarif kılınması, memdûd ismin maksur, maksûr ismin memdûd yapılması, vasıl hemzelerinin katı', katı' hemzelerinin vasl edilmesi, şeddenin tahfif edilmesi, şeddesiz harfin şeddelenmesi, harekelinin sakin

---

151 Müseddes'in meczû'u (mısralarından birer tef'ile eksiltilmiş) olarak da ifade edilir. Vâfir bahrinde murabba' nazım sekli görülmektedir. Bazıları, ona meczû' vâfir de demişlerdir. Dört beyitte bir kâfiyenin değiştiği şiire de murabba' denilmiştir. Endülüste ortaya çıkıp gelişen müveşşahlar bu şekilde söylenmiş şiirlerdir. Yılmaz, "Klasik Arap Şiirinde Nazım sekilleri", s. 114.

152 Bu kavram üç tef'ileden oluşan şiir için kullanıldığı gibi üç beyitte bir kâfiyenin değiştiği şiir içinde kullanılır. Bu nazım şekli ilk olarak emeviler devrinde kullanılmıştır. Astronomi ilmine dair Muhammed b. İbrahim el-Fezârî (ö. 180h/796m) nazmettiği urcûze bu türe örnek verilebilir:

الحمد لله العلي الأعظم
ذي الفضل والمجد الكبير الأكرم
الواحد الفرد الجواد المنعم
الخالق السبع العلي طباقا
والشمس يجلو ضوءها الإغساقا
والبدر يملأ نوره الآفاقا

Yılmaz, "Klasik Arap Şiirinde Nazım sekilleri", s. 121.

153 Bu nazım şeklinde şiir içerisindeki bütün tef'ilelerde kâfiye birliği zorunludur. Buna, menhûk'ün, musarra' şekli diyenler de vardır. Genelde recez bahrinde gelir. Ebu'n-Necm el-'İclî'nin aşağıdaki recez şiiri de, bu tarza örnek verilebilir:

طيف ألم
بذي سلم
بعد العتم
يطوي الأكم

Yılmaz, "Klasik Arap Şiirinde Nazım sekilleri", s. 120.

154 Yılmaz, "Klasik Arap Şiirinde Nazım sekilleri", s. 109.

155 Durmuş, "Şiir", XXXIX, s.149.

156 Tural, *Arap Edebiyatında Aruz*, s. 43.

yapılması, sakinin harekelenmesi, mebnî isimlerin tenvinlenmesi gibi durumlar şiirlerde çokça görülen bu nevî zaruretlerdir.[157]

Recez ve remel, Halil b. Ahmed'in arûz sisteminde iki bahrin adı olmanın yanısıra kadîm Arapların cahiliye şiirini tasnif ederken kasîd/kaside kavramıyla birlikte kullandıkları iki kavramdır.[158] Bu anlamda kasîd/kaside üstün edebî niteliğe hâiz cahiliye şiirinin temel formunu temsil ederken, recez türü şiirler aruzun aynı isimdeki bahrinde[159] nazmedilmiş, ilk örneklerini irticâlen söylenmiş deve çobanlarının ezgilerinde (hidâ'), savaşçıların atışmalarında, ninnilerde, kadınların savaşçılara yönelik teşvik ve serzenişlerinde gördüğümüz şiirlerdir. Bunlar âni ilhama dayanıp irticalen söylendiklerinden çok yüksek bir edebî değer taşımayan kısa şiirlerdir. Yine bu örneklerden hareketle Arap halk şiirinin başlangıcının seci'li nesir demek olan "mûcez" ya da recez olduğu kabul edilmiştir.[160] Remel ise kasîde ve recez dışında söylenmiş bütün şiirler anlamında kullanıldığı gibi, arûz sistemiyle izah edilemeyen ve beyitlerin yapısı birbirine uymayan zayıf şiir için de kullanılmıştır.[161]

Meşhur cahiliye şairlerinin recez söylediklerine tesadüf edilmezken ilk defa hicrî I. yy.'da recezi bir plan dahilinde uzun bir formda söyleyen Ağleb el-İclî (ö. 21h/642m)[162] olmuştur. Onunla recez rastgele ve irticalen söylenen bir halk şiiri olmaktan çıkmış, planlı ve daha edebî bir hüviyet kazanmıştır. Recezin bu yeni planlı ve uzun şekline "urcûze" denilmiştir.[163] Urcûze türü Emevîler devrinin sonlarına doğru ortaya çıkacak olan mesnevî / müzdevice türüne de öncülük etmiştir. Hicrî ikinci asır âlimleri, birtakım ilmî konulara dair didaktik eserlerini kaleme alırken, kâfiye

---

157 Şiir zaruretleri hakkında ayrıntılı bilgi için; Tural, Arap Edebiyatında Aruz, s. 43-49.

158 Ebu'l Hasen Sa'îd b. Mes'ade el-Ahfeş el-Evsat (ö. 215h/830m), *Kitâbü'l-Ḳavâfî*, Thk: Ahmed Ratib en-Neffah, Dâru'l-Emaneh, 1974, s. 74; Tevfik Rüştü Topuzoğlu, "Remel", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXXIV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2007, s. 553.

159 Nazmının kolay oluşu nedeniyle aruzun recez bahri için himaru'ş-şu'ara yani şairlerin eşeği denilmiştir.

160 Durmuş, "Şiir", XXXIX, s.147.

161 el-Ahfeş *Kitâbü'l-Ḳavâfî*, s. 75; Topuzoğlu, "Remel", XXXIV, s. 553.

162 Ağleb b. Amr (Cüşem) b. Ubeyde (Abîde) el-İclî. Ağleb, katıldığı Nihâvend Savaşı'nda doksan yaşlarında iken şehid düşmüştür. Ağleb'den önce recez bahrinde en fazla üç beyit söylenirken, o ilk defa iç planını kasîde'den aldığı uzun recezler inşad ederek bu konudaki yeniliğin öncüsü olmuştur. Ebû Muhammed Abdullāh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî (ö. 276h/889m), *eş-Şi'ru ve'ş-Şuara,* Daru'l-Hadis, Kahire 1423h, II, 599; Hulusi Kılıç, "Ağleb el-İclî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, I, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1988, s. 255.

163 Bu türün öne çıkan şahsiyetleri arasında Ebû Nüvâs (ö. 198h/813m) ve Ebü'l-Atâhiye (ö. 211h/826m), İbnü'l-Mu'tez (ö. 296h/908m) ve İbn Abdirabbih (ö. 328h/940m) zikredilebilir. Durmuş, "Şiir", XXXIX, s.147; Çetin, *Eski Arap Şiiri*, s. 58; Yılmaz, "Klasik Arap Şiirinde Nazım sekilleri", s. 123.

birliğinin iki beyitte/mısrada bir değiştiği bu nazım şeklini çokça kullanmışlardır.[164] Bu tarz şiirlerde beyitler arasında vezin birliği de zorunlu degildir; bir beyitte fe'ûlün vezninde gelen arûz ve darb, diger beyittte mef'ûlün vezninde gelebilir. Bu durum birçok ilim dalında çok uzun didaktik şiirlerin yazılmasına imkân tanımıştır. [165] Halife Velid. b. Yezid (ö. 126h/744m)'in 19 beyitlik urcûzesi müzdevic türünün ilk örneği olarak kabul edilir.[166] İbn Malik (ö. 672h/1274m)'in Arap gramerine dair meşhur *Elfiyye*'si de bu tarza örnek verilebilir:

أستعين الله في ألفية   مقاصد النحو بها محوية

تقرب الأقصى بلفظ موجز   وتبسط البدل بوعد منجز

وتقتضي رضا بغير سخط   فائقة ألفية ابن معط

5.1.1.3. Kasîde

Klasik Arap şiirinin en yüksek edebî örnekleri kasîde formunda verilmiştir. Meşhur cahiliye şairleri mu'allakalarını kasîde formunda söylemişlerdir. [167] Kasideye göre daha kısa parçalar için kullanılan kadîm tabir "kasîd"dir. Bu iki kavramın aynı

---

164 Ebân b. 'Abdulhamîd el-Lâhıkî (ö.200/815), müzdevic nazım seklini kullanarak 14.000 beyitlik Kelîle ve Dimne ve Kitabu's-Salât ve's-Savm gibi recez vezninde didaktik eserler kaleme almıştır. Yılmaz, "Klasik Arap Şiirinde Nazım sekilleri", s. 123.

165 Durmuş, "Şiir", XXXIX, s.147; Yılmaz, "Klasik Arap Şiirinde Nazım sekilleri", s. 129.

166 Matla'ı şöyledir:

الحمد لله ولي الحمد   أحمده في يسرنا والجهد

وهو الذي في الكرب أستعين   وهو الذي ليس له قرين

167 Mu'allakât, câhiliye devri Arap yarımadasının çeşitli yörelerinde kurulan Ukâz vb. panayırlarda düzenlenen şiir yarışmalarında seçilerek, keten bezinden yapılmış tomarlara altın suyu ile yazılıp Kâbe'nin duvarına asıldığı rivayet edilen, 60 ile 100 beyit arasında, kadim Arap şiirinin şaheserleri olarak kabul edilen şiirlerdir. Es-Seb'u't-Tıvâl da denilen Muallakalar ilk defa II. (VIII.) yy.'da Hammâd er-Râviye (ö. 160h/776m) tarafından derlenmiştir. Her ne kadar muallaka şairlerinin sayısı ve kimler olduğu konusunda farklı rivayetler bulunsa da İbn Abdürrabbih'in tertibine göre bunlar, İmruülkays b. Hucr (ö. 540), Tarafe b. Abd (ö. 564), Hâris b. Hillize (ö. 570), Amr b. Külsûm (ö. 584), Züheyr b. Ebû Sülmâ (ö. 609), Antere (ö. 614) ve Lebîd b. Rebîa (ö. 40h/660m)'dır. Milâdî VI. yy.'ın ilk yarısında yaşadığı kabul edilen İmruülkays muallakāt şairlerinin en eskisi olarak kabul edilir. Diğerleri bu asrın ikinci yarısında hayat sürmüştür. Bunlardan sadece Lebîd b. Rebîa müslüman olmuş ve İslâm devrinde de uzun müddet yaşamıştır. Süleyman Tülücü, "Muallakât" *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXX, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2005, s. 310.

anlamda kullananlar olmakla birlikte[168] kasîde daha uzun, biçim ve içeriği daha çeşitli ve belirli konuların iç düzen içinde işlendiği şiirlerdir.[169]

Sözlükte "kastetmek, azmetmek, bir şeye doğru yönelmek, aşırı olmamak"[170] gibi anlamlara gelen "kasd" kökünden türeyen kasîde terim olarak "belli bir amaçla söylenmiş, üzerinde düşünülmüş, gözden geçirilmiş şiir"[171] demektir. Belli bir maksatla ve bilinçli olarak söylendikten sonra tekrar gözden geçirilip düzeltilmesi, mısralarının ve vezninin sağlamlığı ve nisbeten fazla beyit ihtiva etmesi dolayısıyla türe bu adın verildiği nakledilir. Birçok oryantalist, kelimenin sözlük anlamından ve Züheyr b. Ebî Sülma, Hassan b. Sâbit gibi şairlerin şiirlerini câize elde etmek kasdıyla söylemelerinden hareketle kasîdenin "dilenme ve bağış talep etme şiiri" demek olduğunu ileri sürmüşlerse de Mühelhil b. Rebîa (ö. 525m civarı), İmruülkays b. Hucr (ö. 540m civarı) gibi kasîde formunu ilk ortaya koyan ve olgunlaştıran şairlerin asil ve yüksek tabakadan şahsiyetler olmaları onların bu iddiasını desteklememektedir.[172]

Kasîdenin miladî V. asrın ortalarında Doğu Arabistan'da Bekir ve Tağlib kabileleri arasında doğup geliştiği ve Hîre muhiti vasıtasıyla yayılma imkânı bulduğu kabul edilir.[173]

Kasîdenin, biri içe doğduğu şekilde nazmedilmiş, câhiliye hayatını yansıtan, tek konulu ve kısa, diğeri ise kasîde denince akla gelen, en önemli örneklerini muallakaların oluşturduğu, birden çok konuyu kapsayan uzun ve tam şiirler olmak üzere iki türünün olduğunu söylemek mümkündür.[174] İlk uzun kasideyi söyleyenin İmruülkays'ın dayısı Mühelhil b. Rebîa (ö. 525m)[175] olduğu kabul edilir. Şiirde ilk defa önemli olayları bir nevi vakanüvis gibi zikreden ve şiiri çöl şairlerinin sert üslûbundan kurtarıp zarif ve ince ifadelerle güzelleştiren kişi olduğu için kendisine

---

[168] Hüseyin Elmalı, "Kaside", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/kaside#1 (03.08.2019).
[169] Çetin, Eski Arap Şiiri, s. 59.
[170] İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, s. 353; Fîrûzâbâdî, Kâmûsu'l-Muhît, s. 310.
[171] İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, III, s. 354; Fîrûzâbâdî, Kâmûsu'l-Muhît, s. 310.
[172] Elmalı, "Kaside", https://islamansiklopedisi.org.tr/kaside#1 (03.08.2019).
[173] Durmuş, "Şiir", XXXIX, s.147.
[174] Elmalı, "Kaside", https://islamansiklopedisi.org.tr/kaside#1 (03.08.2019).
[175] Ebû Leylâ Mühelhil (Adî) b. Rebîa b. Hâris b. Mürre et-Tağlibî. Muallaka şairlerinden İmruülkays'ın dayısı, Amr b. Külsûm'un dedesidir. İmruülkays'ın şiir sanatını ondan öğrendiği rivayet edilir. İsmail Durmuş, "Mühelhil b. Rebîa", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Ek-2, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2016, s. 339.

“Mühelhil” (kumaşı ince, seyrek dokuyan) lakabının verildiği ifade edilir.[176] Kardeşi Küleyb’in öldürülmesi üzerine Mühelhil’in nazmettiği bu uzun kasideler, Bekir ve Tağlib kabileleri arasında kırk yıl süren savaşlara yol açmıştır.[177]

Kasîdeye nesîb/teşbîb ile başlamak, tasvir, medih ve fahr gibi değişik konuları ele almak, klişeleşmiş teşbih ve tasvir unsurları içermek ve belirli uzunluğu korumuş olmak gibi özellikler ise, İmruülkays (ö. 540m)’ın kasideleriyle olgunlaşıp yerleşerek tür için uyulması zorunlu bir kural halini almıştır.[178]

Klasik kasîde iki mısralık beyitlerden oluşur. Kasidenin ilk beytinin her iki mısraı ve sonraki beyitlerin ikinci mısraları arasında kâfiye uyumu olur (aa, ba, ca, da ...). Her beyit anlamca ve öğece müstakil bir varlığa sahiptir ve şiir ilk beytinden (matla’) son beytine (makta’) kadar aynı vezin ve kâfiye düzenini muhafaza eder.[179]

Kasidede beyit sayısının 7-9 beyitten az olmaması şart koşulmuşsa da bunun bir üst sınırı yoktur. Arap şiirinde kasidelerin genel beyit sayısı 30-120 arasında olmakla birlikte 700 beyti aşan kasideler de vardır.[180] Ancak beyit sayısı arttıkça garib kelimelerin sayısı arttığından ve uygun kâfiye bulmak zorlaştığından kırk-yetmiş beyit arasındakiler daha makbul sayılmıştır.[181] Genellikle kasidelerin sanat düzeyi uzunluğu arttıkça azalmaktadır. Kaliteyi düşürmeden 200 beytin üzerinde kasîde yazan tek şairin İbnü’r-Rûmî (ö. 283h/896m)[182] olduğu kaydedilir.[183]

Klasik Arap şiirinde kasidelerin ilk beyitleriyle ya da kâfiye harflerine göre adlandırılması yaygın bir uygulamadır. Ḳaṣîdetü’l-bürde, el-Ḳaṣîdetü’l-Münferice

---

176 Ebû Abdillâh Muhammed b. Sellâm b. Ubeydillâh b. Sâlim el-Cumahî el-Basrî (ö. 231h/846m[?]), *Tabakâtu Fuhûli’ş-Şu’arâ,* Thk: Mahmud Muhammed Şakir, Daru’l-Medenî, Cidde T.y., I, s. 39, 40. Durmuş, “Şiir”, XXXIX, s. 146; Durmuş, “Mühelhil b. Rebîa”, Ek-2, s. 339.

177 Elmalı, "Kaside", https://islamansiklopedisi.org.tr/kaside#1 (03.08.2019).

178 Daha sonraki dönemlerde bu tarzın dışına çıkan şairler olmuşsa da çoğunluk geleneğe bağlı kalmıştır. İbn Kuteybe yeni şairlerin, kadîm kasîde geleneğine harfiyen uymalarını zorunlu görürken; İbn Reşîḳ, şehirli şairlerin mecazi ifadeler dışında şiirlerinde bu geleneği sürdürmelerini anlamsız bulur. İbn Kuteybe gibi eleştirmenlerin geleneği sürdürme konusundaki sert hükümlerine rağmen Ebû Nüvâs, Ebü’l-Atâhiye ve Mütenebbî gibi kasidenin iç yapısını arzu ve mizaçlarına göre değiştirenler de kendilerini kabul ettirebilmişlerdir (Çetin, s. 74). (el-ʿUmde, I, 226), (eş-Şiʿr ve’ş-şuʿarâʾ, s. 18-19) Elmalı, "Kaside", https://islamansiklopedisi.org.tr/kaside#1 (03.08.2019).

179 Elmalı, "Kaside", https://islamansiklopedisi.org.tr/kaside#1 (03.08.2019).

180 İbnü’l-Fârız (ö. 632h/1235m)’ın et-Tâʾiyye’si 750’yi aşkın beyti muhtevidir.

181 Elmalı, "Kaside", https://islamansiklopedisi.org.tr/kaside#1 (03.08.2019).

182 Ebü’l-Hasen Alî b. el-Abbâs b. Cüreyc el-Bağdâdî. Hicrî 3. Asırda yaşamış, hicivleriyle tanınan Arap şairidir. Çok geniş (17000 beyit) bir divanı vardır. Mustafa Çuhadar, “İbnü’r-Rûmî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2000, s. 186.

183 Elmalı, "Kaside", https://islamansiklopedisi.org.tr/kaside#1 (03.08.2019).

gibi özel adlarla anılan veya el-Ḫamriyye, et-Tardiyye gibi konusuna göre isim verilen kasideler de vardır.[184]

Klasik kasîde, nesîb/teşbîb, tasvir, medih/fahr adlı bölümlere ayrılır. Kasidenin giriş kısmını oluşturan ve daha eski bir dönemde nazmedilmiş aşk neşîdelerinden doğmuş olma ihtimali olan nesîb/teşbîb/tegazzül bölümünde sevgiliye duyulan özlem dile getirilir. Bu meyanda sevgiliyle yaşanmış hâtıralara sahiplik etmiş, çöl ve vahalardaki terkedilmiş konak yerleriyle oralardaki isli ocak taşları, küller, su kabı, testi kırığı, çadır ve kazık izleri v.b. kalıntılar aşk ve özlemle dile getirilir. Şair tabiat tasvirleri arasında sevgiliden ve onun fizikî güzelliklerinden söz eder. Kasidelerin çoğu nesîble başlamakla birlikte[185] hamâse ve mersiye türü kasidelerde nesîb bölümü nâdir olarak görülür. Câhiliye devri yağmacı şairlerinin (su‘lûk/sa‘âlîk) yaptıkları yağma ve baskınlar sırasındaki kahramanlıkları dile getirdikleri kasidelerinde de bu bölüme rastlanmaz.[186]

Nesîb bölümünden sonra şair anılar diyarından ayrılarak devesinin veya atının üzerinde çöl yolculuğuna çıkar. Tasvir bölümü olarak ifade edilen bölümde şair bu yolculuğu ayrıntılarıyla anlatır. Devesini veya atını bütün teferruatıyla tanıtır; rastladığı yaban hayvanlarını, çöl çiçeklerini, gök yüzünü, tabiat hadiselerini, otlakları, vahaları ve bu sırada karşılaştığı tehlikeleri son derece edebî bir üslupla terennüm eder.[187] Nesîb ve tasvir bölümlerinde şairin ne anlattığından ziyade, nasıl ve ne kadar eşsiz bir üslubla anlattığı önemli olduğundan, şairlerin bu bölümlerde benzer konulara değinmeleri yadırganmaz.

Gelişimini Câhiliye devrinde tamamlamış olan klasik kasidenin ana bölümünü medih kısmı oluşturur. Diğer bölümler onun mukaddimesi ve hâtimesi konumundadır.[188] Kasidenin şiir değeri taşıyan, edebî açıdan en zengin ve bu anlamda şâirin kendini ortaya koyduğu kısımları nesîb ve tasvir bölümleri olmakla birlikte esas amaç medih kısmıdır. Burada kasidenin kendisine takdim edildiği kişi cömertlik,

---

184 Elmalı, "Kaside", https://islamansiklopedisi.org.tr/kaside#1 (03.08.2019).

185 Muallakaların hemen hemen tamamı ve Kâ‘b b. Züheyr'in Hz. Peygamber'e i'tizar mahiyetinde yazdığı meşhur kasidesi de nesîble başlar.

186 İbn Reşîḳ, çöl hayatıyla ilgisi bulunmayan şehirli şairlerin sırf geleneğe uymak için çöllerdeki eski konak yerleri ve kalıntılarından, oralarda yaşanmış aşklardan söz ederek kasideye başlamalarını anlamsız bulur. Ebû Alî el-Hasen b. Reşîḳ el-Ezdî el-Mesîlî el-Kayrevânî (ö. 456/1064), *el-ʿUmde fî Meḥâsini'ş-Şiʿr ve Âdâbih,* Muhammed Muhyiddin Abdulhamid (Thk), Dâru'l-Cîl, Beyrut, 1981, I, s. 226; Elmalı, "Kaside", https://islamansiklopedisi.org.tr/kaside#1 (03.08.2019).

187 Elmalı, "Kaside", https://islamansiklopedisi.org.tr/kaside#1 (03.08.2019).

188 Durmuş, "Methiye", XXIX, s.406.

asalet, dürüstlük, vefakârlık, kahramanlık gibi erdemlerle övülür. Bu vesileyle bazan memdûhun düşmanları da hicvedilir.[189] Genellikle methiye bölümünü tamamlayıcı nitelikte olan fahriyye kısmında şair kendisinin ve kabilesinin erdemlerinden, şiir sanatındaki ustalığından söz eder, dilini keskin kılıçlara benzetir.[190]

Şairler, dinleyicilerin ilk karşılaştıkları kısmın onların üzerinde güzel bir etki bırakmasını istediğinden kasidelerin başlangıç beytine (matla') çok önem vermişler; bu beytin kasidenin ana konusuyla münasebetine dikkat etmişlerdir. Kasîde bir üzüntüyü anlatmak için yazılmışsa bu hususun ilk beyitten itibaren haber verilmesini daha uygun görmüşler, tebrik ve övgü için ise uğursuzluk çağrıştıracak ifadelerle şiire başlanılmasını ise iyi karşılamamışlardır. Yine câhiliye şairlerinin çoğu, kasidenin giriş kısmına aniden son verip asıl konuya sürpriz bir şekilde geçmeyi (iktizâb üslûbu) seçmişlerse de geçiş yaparken konunun değiştiğini sezdirmemek makbul görülmüştür.[191]

Genellikle Câhiliye şairleri kasidelerini hikmetli sözlerle bitirmişlerdir. Bununla birlikte ansızın kesiliveren hâtimeler de vardır. Başta muallakalar olmak üzere Câhiliye kasidelerinin ana planı bu şekildedir. Diğer Câhiliye kasideleri edep, tasvir, kahramanlık gibi genellikle tek konulu parçalar halindedir.[192]

Modern Arap edebiyatında şiirde olduğu gibi ister aynı arûz vezniyle yazılmış ve tek bir kâfiyeye sahip olsun, ister farklı vezin ve kâfiyelerden oluşsun ya da serbest türde vezinsiz ve kâfiyesiz olarak nazmedilmiş olsun sanat değeri olan her şiir bir tür kasîde kabul edilmektedir.[193]

---

189 Bazı şairler, övdükleri kimselerin kahramanlıklarını daha iyi yansıttığını düşünerek düşmanlarını da korkaklıkla değil cesaretle nitelerler.

190 Elmalı, "Kaside", https://islamansiklopedisi.org.tr/kaside#1 (03.08.2019).

191 Buna tehallus / hüsn-i tehallus / berâat-i tehallus denir. Elmalı, "Kaside", XXIV, s. 562.

192 Memlükler dönemiyle birlikte kasidelerine hamdele ve salvele ile başlayıp Hz. Peygamber'e iltica ile bitiren şairler ortaya çıkmıştır. Elmalı, "Kaside", https://islamansiklopedisi.org.tr/kaside#1 (03.08.2019).

193 Modern Arap edebiyatında Matrân, Tâhâ Hüseyin, Ahmed Zeki Paşa, Muhammed Hüseyin Heykel, Akkâd, İbrâhim Abdülkādir el-Mâzinî gibi özellikle Batı'da tahsil görmüş edebiyatçılar, eski kasîde yapısına baş kaldırarak Ahmed Şevkī gibi eski geleneği sürdürenleri eleştirmişlerdir. Bu çağrı yeni şairler üzerinde de etkili olmuştur. Elmalı, "Kaside", https://islamansiklopedisi.org.tr/kaside#1 (03.08.2019).

Arap edebiyatının en meşhur kasideleri *el-Mufaḍḍaliyyât*,[194] *el-Aṣmaʿiyyât*[195] ve *Cemheretü eşʿâri'l-ʿArab*[196] gibi şiir mecmualarında toplanmıştır.[197]

5.1.2. Arap Şiirinde Tema

Eski Arap şiirini derleyen eserler mütâlâ edildiğinde müelliflerin konularına göre farklı tasnifler yaptıkları görülebilir. Şiirlerde işlenen başlıca konuların şunlardan ibaret olduğunu ifade etmek mümkündür: Medih (övgü), fahr (övünme), mersiye (ölen kişinin ardından onu yüceltici vasıflarla yapılan ağıt), hicâ (yergi), nesîb (teğazzül, teşbib, teşebbüb diye de ifade edine aşk temalı şiir), i'tizâr (isti'taf, 'üzrî şiir; özür ve af dileme temalı şiir), tasvîr (vasf, teşbih) hamase (kahramanlık, yiğitlik temalı şiir), zühd, edeb, hikem, lehviyyat (müleh, şarap, av, kadın v.b. hafif temalı şiir). Bunlardan medih, fahr ve mersiye klasik kasidenin en temel konularıdır ve bunları medih çatısı altına inhisar ettirmek, diğer konuları da hiciv, hikemiyyat ve lehviyyat altında değerlendirmek mümkündür.[198] Cahiliye şiirini besleyen en önemli unsurun ve şairi şiir söylemeye iten en önemli motivasyonun, cahiliyye asabiyeti ve kabile rekabeti olduğu ifade edilebilir. Şairler mensubu oldukları kabilelerini destekleyen ve rakip kabileyi hicveden şiirler söyleyerek içinde bulundukları toplumda büyük bir itibar ve kazanç elde ediyorlar, şiir kabileler arası mücadelede güçlü bir silah olarak kullanılıyordu. Mâdihler sultanlara övgüler düzerek sultanlardan ikramlar görüyorlardı. Ayrıca cahiliye toplumunun hayat tarzının yansıması olarak kadın, av, şarap, haydutluk, eğlence konuları şiirin odak noktasını teşkil ediyordu. Bu nedenle bu dönemde medih, hiciv, fahriyyat, lehviyyat başlıca şiir temaları olmuştur.[199]

---

194 Mufaddal ed-Dabbî'nin (ö. 178h/794m) eski Arap şiirinin en güzel kasidelerinden oluşturduğu antolojisi. Antolojide kırk yedisi Câhiliye devrinden, on dördü muhadramûndan, altısı İslâmiyet'ten sonraki dönemden olmak üzere altmış yedi şaire ait kasideler yer alır. Bu eseri Asmaî'nin *el-Aṣmaʿiyyât*'ı, Ebû Zeyd el-Kureşî'nin *Cemheretü eşʿâri'l-ʿArab*'ı ve İbni'ş-Şecerî'nin *Muḫtârât'ı* takip etmiştir. Hüseyin Elmalı, "El-Mufaddaliyyât", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/el-mufaddaliyyat (23.09.2019).

195 Meşhur dil âlimi Asmaî'nin (ö. 216h/831m), Arap edebiyatında *el-Mufaddaliyyât*'la başlayan antoloji tarzını devam ettiren ve onu tamamlayan eseridir. Uzun kasideleri ihtiva eden bu eserde, çoğunluğu Câhiliye devrine ait olmak üzere yetmiş bir şairden derlenmiş 19'u Mufaddaliyyat'la müşterek 92 kasîde (veya kasidelerden bölümler) mevcuttur. Ali Şakir Ergin, "el-Asmaiyyât", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/el-asmaiyyat (23.09.2019).

196 Ebû Zeyd el-Kureşî'nin ((ö. IV.h/X.m Yy. başları) kaleme aldığı 7 bölümden oluşan *Cemheretü eşʿâri'l-ʿArab*'ın birinci bölümü "Muallakât" başlığı altında sekiz muallaka şairinin kasideleri oluşturmaktadır. M. Sadi Çöğenli, "Cemheretü Eş'âri'l-Arab", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/cemheretu-esaril-arab (23.09.2019).

197 Elmalı, "Kaside", https://islamansiklopedisi.org.tr/kaside#1 (03.08.2019).

198 Çetin, Eski Arap Şiiri, s. 68,73.

199 Mehmet Yalar, "Arap Şiiri", *İslam Medeniyetinde Dil İlimleri Tarih ve Problemler*, Ed.: İsmail Güler, İsam Yayınları, İstanbul 2015, s. 311-320.

İslâmın getirdiği genel prensipler çerçevesinde kabile asabiyetinde gerileme yaşanmış, gerçekliğe dayanmayan, cinsellik, hakaret ve mâlâyânî ihtiva eden cahiliye şiiri her ne kadar üstün bir edebî dile ve üslûba sahip olsa da yerilmiş, aşırı övgü ve hiciv hoş karşılanmamış, muhadram şairler Kur'ân'ın îcazı karşısında şiir söylemekten imtina eder olmuşlardır. Ana temalarını ve temel motivasyonunu kaybeden Arap şiiri toplum tarafından kısmen faydasız ve boş bir uğraş olarak görülmüştür. Bütün bunların Arap şiirinde bir duraklamayı ve biçimsel olarak olmasa da tematik olarak bir dönüşüm sürecini beraberinde getirdiği söylenebilir. Bu dönemde Cahiliye şiirinin İslâma aykırı görülen medih, fahriyyat, lehviyyat gibi şiir temaları terkedilmiş, sultan ve kabile reislerine, kabilelere yapılan medih şiirleri, yerini İslâm'ın öğretilerinin savunulduğu, İslam davetinin desteklendiği, Hz. Peygamber'in (s.a.v.), ehl-i beytin ve önde gelen sahabenin övüldüğü şiirlere bırakmıştır.[200]

Emeviler döneminde tematik olarak cahiliye şiirine kısmî bir dönüş yaşanmıştır. Bu dönemde yaşanan siyasî çekişmeler şairleri şiirlerinde taraftarı oldukları grubu desteklemeye itmiş ve bu dönemde siyâsî şiir hiç olmadığı kadar gelişmiştir. Ahtal[201] (ö. 92h/710-11m), Ferezdak[202] (ö. 114h/732m) ve Cerir[203] (ö. 110h/728m) Emevilere; Abdullah b. Kays er-Rukayyat[204] (ö. 75h/694m) Abdullah b. Zübeyr'e (r.a.); İmrân b. Hittân[205] (ö. 84h/703m) ve Tırımmah b. Hâkim[206] (ö. 100h/718m) Hâricîlere; Kümeyt b. Zeyd el-Esedî[207] (ö. 126h/734m) de Hz. Ali (r.a.) taraftarlarına destek vermişlerdir. Ayrıca şiir yeniden geçim kaynağı haline gelmiş, şiirde idârecilere yönelik hiciv ve başkaldırı gelişmiş, aşk teması öne çıkmış, bedevî çöl hayatını işleyen cahiliye şiirine karşılık şehir hayatının ve sarayların betimlendiği bir şiir literatürü oluşmuştur. Bu

---

200 Yalar, "Arap Şiiri", s. 320-330.

201 Ebû Mâlik Gıyâs b. Gavs b. es-Salt el-Ahtal. Emevî devri hıristiyan Arap şairlerinden. Azmi Yüksel, "Ahtal", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/ahtal (28.09.2019).

202 Ebû Firâs Hemmâm b. Gālib b. Sa'saa et-Temîmî. Emevîler devrinin Ahtal ve Cerir'la birlikte üç büyük hiciv şairinden biri. Ali Şakir Ergin, "Ferezdak", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/ferezdak (28.09.2019).

203 Cerîr b. Atıyye b. el-Hatafâ (Huzeyfe) et-Temîmî. Ferezdak'la olan karşılıklı atışmaları meşhur olmuştur. Zülfikar Tüccar, "Cerîr B. Atıyye", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/cerir-b-atiyye (28.09.2019).

204 Ubeydullāh b. Kays b. Şüreyh er-Rukayyât. Emevîler hakkındaki siyasî hicivleriyle tanınan Kureyş şairi. Ali Şakir Ergin, "İbn Kays Er-Rukayyât", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-kays-er-rukayyat (28.09.2019).

205 Azmı M. S. Al-Salıhı, Mustafa Öz, "Hâricîler", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/hariciler#2-kultur-ve-edebiyat (28.09.2019).

206 Ebû Nefr (Ebû Dubeybe) et-Tırımmâh el-Hakem b. Hakîm b. el-Hakem b. Nefr et-Tâî. Zülfikar Tüccar, "Tırımmâh", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/tirimmah (28.09.2019).

207 Ebü'l-Müstehil el-Kümeyt b. Zeyd b. Huneys el-Esedî. Rahmi Er, "Kümeyt El-Esedî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/kumeyt-el-esedi (28.09.2019).

anlamda bu dönem şiirinin ilk dönem islâmî şiirden ayrıştığı ve cahiliye şiirine yaklaştığı ifade edilebilir. Bu dönem şiirinin başlıca temalarını medih, fahriyyat (övünme), hiciv, siyaset, asabiyet ve önceden kasîdenin bir bölümü iken bu dönemde müstakil bir hüviyet kazanan gazeliyyat (aşk) oluşturmuştur.[208] Bunlar içinde methiyeler şairlerine verilen bol ve değerli hediyelerin etkisiyle daha da gelişerek Arap şiirinin en itibarlı türü haline gelmiştir.[209]

Abbasiler dönemi şiir ve edebiyat açısından yeni bir dönemi ifade eder. 5 asır süren bu dönemde Arap edebiyatı daha sonra hiçbir zaman ulaşamayacağı bir seviyeye ulaşmış ve bu nedenle bu dönem edebiyatın altın çağı olarak ifade edilmiştir. Arapların bu dönemde diğer toplumlarla olan iletişim ve etkileşimi artmış, Grek, Fars, Hint ve Süryanî edebiyatından tercümeler yapılmış, bağdat kütüphaneleri bu medeniyetlerin ilmî ve edebî eserleriyle dolmuş; bu zenginlik Arap şiirinde yeni biçim ve temaların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Özellikle ilk Abbasi halifeleri şiir ve şaire büyük önem vererek bahşiş ve hediyelerle yanında tutmuş, Arap selikasına hâkim edip şahsiyetleri kâtip ve münşi olarak istihdam etmişlerdir.[210] Hatta Hârûnürreşîd devrinde saraya sunulan methiyeleri değerlendirip ödüllendirmek üzere Dîvânü'ş-şi'r adında bir komisyon oluşturulmuştur. Başta halifeler olmak üzere devlet ricâlinin mâlikâne ve saraylarının kapılarını sonuna kadar şairlere açmaları neticesinde küfre varan aşırılık ve abartılarla dolu uzun methiyeler kaleme alınmıştır.[211] Bu dönemde Türk ve Fars unsurlar gerek yönetimde gerekse ilim ve edebiyatta varlık göstermeye başlamışlardır. Aslen Fars asıllı olan ve nahivciler tarafından şiiri delil kabul edilen son şair olan Beşşar b. Bürd[212] (ö. 167h/783-84m) bu duruma örnek verilebilir. Bu sebeple bu

---

208 Yalar, "Arap Şiiri", s. 331-339.

209 İsmail Durmuş, "Methiye", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/methiye#1 (11.10.2019).

210 Abbasiler devrinde edip ve şairler sultanların büyük ilgi ve iltifatına mazhar olmuş, önemli idari görevlerde bulunmuşlardır. Bediüzzaman Hemedânî (ö. 398/1008), Me'arrî (ö. 449h/1057m) ve Harîrî (ö. 516h/1122m) gibi büyük edip şahsiyetler sultanların yanında yer bulmuşlardır. Bkz. Osman Keskiner, *Arap Edebiyatında İnşâ Sanatının Gelişmesi*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 1996, ss. 181-258.

211 Durmuş, "Methiye", https://islamansiklopedisi.org.tr/methiye#1 (11.10.2019).

212 Ebû Muâz Beşşâr b. Bürd el-Ukaylî. Beşşâr mevâlîden olduğu için Emevîler devrinde kendisine önem verilmemiş, ancak Abbâsîler'den Mehdî-Billâh ve veziri Hâlid b. Bermek zamanında itibar görebilmiştir. Seyyid el-Himyerî (ö. 173h/789m) ve Ebü'l-Atâhiye (ö. 211h/826m) ile birlikte câhiliye devrinde ve İslâmî dönem şairleri arasında en çok şiir söyleyen üç şairden biridir. Cemal Muhtar, "Beşşâr B. Bürd", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/bessar-b-burd (11.10.2019).

dönem şairleri şiire yeni üslup ve temalar getirdikleri için eleştirilmiş; yenilikçi, “muhdes” ve “müvelled” olarak adlandırılmışlardır.[213]

Abbasîler dönemi şiirinde medih, fahr, hiciv, siyaset, asabiyet gibi temalar varlığını sürdürmekle birlikte şiir tasvir bakımında zengin bir muhtevaya kavuşmuştur. Kadim Arap şiiri bedevi çöl yaşantısının bir tasviri iken, bu dönem şiiri, saray, bahçe, ilim ve eğlence meclisleri, eski eserler, gemi çeşitleri ve daha birçok unsurun tasviriyle çeşitlenmiştir. Bu dönemin getirdiği refah ve zenginlik, şiirde her türlü konunun hoyratça ifade edilebilmesi sonucunu doğurmuş, işret meclisleri, cinsellik cahiliye dönemini de aşan tema ve muhtevayla anlatılmıştır. Beşşar b. Bürd ve Ebû Nüvas’ın[214] (ö. 198h/813?m) şiirleri bu tarz anlatılarla doludur. Diğer taraftan bu sefâhat karşısında bir tepki olarak insanları zühd ve takvaya çağıran hikemî şiir de Ebu’l-Atahiyye[215] (ö. 211h/826m) ve Ebu Temmam[216] (ö. 231h/846m) tarafından temsil edilmiştir.[217]

Bağdat’ın Moğollar tarafından istilası (656h/1258m) ve Abbâsî idaresinin yıkılması siyâsî, kültürel ve sosyal sonuçları olduğu kadar Arap şiiri açısından da yeni bir dönemin doğmasına neden olmuştur. İlmî ve edebî faaliyet Irak ve Bağdat havzasından, Suriye ve Mısır çevresine kaymıştır. Genelde Arap şiiri sarayın himayesine sığınmış, şairler saray şairi olabilmek için çaba göstermişlerdir. Yöneticiler halkın desteğini alabilmek için şairin diyalektiğini ihtiyaç duymuş, şair de müreffeh bir hayat sürebilmek için idareyi ve uygulamalarını överek, hasımlarını hicvederek şiirini sarayın hizmetine sunmuştur. Bu durum Abbasi döneminde zirve yapmıştır.[218] Ancak Hicrî 6. Asırdan itibaren Arap şairin arkasındaki bu siyasi destek giderek azalmaya başlamıştır. Moğol istilasının en önemli sonuçlarından biri idarenin Araplardan Arap olmayanların (mevali) eline geçmesidir. Arap şiiri Türk asıllı sultanların ilgisini çekmediğinden genellikle şairi desteklememişlerdir. Şiir çoğu için profesyonel bir uğraş olmaktan çıkmış, müderris, kasap (Cezzar), sürmeci, hamamcı, kağıtçı(verrak) v.b. meslek erbabı kişilerden oluşan bir şair sınıfı ortaya çıkmıştır.[219] Şiirin saraydan sokağa inmesi ve halkın içine karışması neticesinde şiir bu dönemde

---

213 Yalar, “Arap Şiiri”, s. 340.
214 Ebû Nüvâs el-Hasen b. Hâni’ b. Abdilevvel el-Hakemî.
215 Ebû İshâk İsmâîl b. el-Kāsım b. Süveyd.
216 Ebû Temmâm Habîb b. Evs b. Hâris et-Tâî.
217 Yalar, “Arap Şiiri”, s. 341-348.
218 Nejdet Gürkan, *Arap Edebiyatında Memlükler (Moğollar) Dönemi*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), S.D.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2000, s. 34, 35.
219 Gürkan, Arap Edebiyatında Memlükler (Moğollar) Dönemi, s. 39; İsmail Hakkı Sezer, *İmam Bûsîrî ve Bürde’si*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1985, s.96.

buna uygun bir karaktere bürünmüştür. Bu dönemde sade, akıcı ve vezinde kolay halka yakın ve halkın takdirini kazanmış türler yaygınlaşmıştır.

Ebu'l-Hüseyin el-Cezzâr (ö. 679h/1280m) Mısır eşrafından bir lütuf göremediğini şu sitemkâr mısralarla dile getirmiştir:

يا أهلَ مصرٍ وجدتُ أيديَكم   عن بسطِها بالنوالِ منقبضةً
فمُذْ عدِمْتُ الغِذَا عندكم   أكلْتُ كُتْبي كأنَّني أَرَضَةٌ

"Ey Mısırlılar elinizin bahşiş vermede pek tutuk görüyorum. Yanınızda yemek bulamadığımdan beri, güve gibi kitaplarımı yer oldum."

Bu anlamda dönemin meşhur şairlerinden olan İbn Nübâte (ö. 768h/1366m),

لا عار في أدبي إن لم ينل رتبا   إنما العار في دهري وفي بلدي

"Eğer bir rütbe (makam) elde edemedi isem, şiirimin ayıbı değildir. Bu ayıp benim devrimin ve memleketimin ayıbıdır" diyerek şiire rağbet azlığından dert yanmış; İbnü'l-Verdî (ö. 749h/1348m) de oğluna;

بني إياك ونظم الشـــعر   فـإنــه بالــعـلــمـاء يــزري
والله لولا شـــهرتي وذكري   بالعلم كان الشـــعرُ حطَّ قدري

"Evladım, şiir yazmaktan uzak dur, çünkü o alimlerin itibarını zedeler. Vallâhi eğer ilimde bir şöhretim ve namım olmasaydı, şiir benim de değerimi düşürmüştü" mısralarıyla şiirden uzak durmasını öğütlemiştir.[220]

Ayrıca bu dönemde Yahyâ b. Abdülazîm el-Cezzâr (ö.679h/1280m) ve Ömer b. Muhammed el-Verrâk (ö.695h/1296m) şiirde ortaya çıkan mizah ve nükte akımının temsilcileri olmuşlardır.[221]

Bu dönemde Arap olmayan idareci ve sultanlar çoğunluğu teşkil etmekle birlikte, dönem dönem edip ve şairleri himaye eden idareciler de olmuştur. Ancak bunlar da daha çok zecel (halk şiiri) tarzı şiirlere rağbet etmişlerdir. Eşref b. Kalâvun[222] (ö. 693h/1293m), Melikun'n-Nâsır Hasan[223] (ö. 763h/1361m), Sultan Berkük (ö.

---

[220] Gürkan, Arap Edebiyatında Memlükler (Moğollar) Dönemi, s. 39, 40.

[221] Durmuş, "Şiir", XXXIX, s. 150.

[222] Ebü'l-Meâlî el-Melikü'l-Mansûr Seyfüddîn Kalâvûn el-Elfî es-Sâlihî (ö. 689h/1290m). Memlükler'in en büyük sultanlarından olan Kalavun 678-689 yılları arasında hüküm sürmüştür. Suriye bölgesinde Memlük hâkimiyetini yerleştirmiş, devleti güçlendirmiş ve Memlük sultanları içinde bir hânedan kurmayı başarmıştır. İsmail Yiğit, "Kalavun", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/kalavun (26.09.2019).

[223] el-Melikü'n-Nâsır Nâsırüddîn Ebü'l-Meâlî Hasen b. el-Meliki'n-Nâsır Muhammed b. Kalâvûn es-Sâlihî. Sultan Hasan Âlim ve fakihlere yakınlık gösterir, onların toplantılarına katılırdı. Birinci saltanatından sonra hapse atıldığında kendini ilme vermiş ve Beyhakī'nin Delâʾilü'n-nübüvve'sini

802h/1399m), Eşref Kayıtbay (ö. 902h/1496m), Sultan Kansuh el-Gayrî (ö. 922h/1516m) ilmî ve edebî çalışmalara destek olan idarecilerdir. Ahtal'ın Emevî sarayında, Mütenebbî'nin[224] (ö. 354h/965m) Seyfü'd-devle'nin[225] (ö. 356h/967m) yanında gördüğü itibarın bir benzerini, dönemin önemli şâirlerinden Safiyyüddin el-Hillî'nin[226] (ö. 749h/1348m) Artuklu sarayında, gördüğü ifade edilmiştir. Şairler arasında rekabet bu dönemde kendini göstermiş, İhvaniyyat, cedel, lügaz (bilmece) tarzı şiirlerin gelişmesini sağlamıştır. Bu dönemde ortaya çıkan bedi' ekolü, şiirde bedî'î sanatların bolca kullanılmasını sağlamış, şairler şiirlerinde bedîî sanatları yarıştırmıştır. Mısır'ın tabiat güzellikleri, dost meclisleri, savaşlar, afetler, yıkımlar, hastalıklar, yaşanan acı ve bunalımlar dönem şiirine yansımıştır. Dönemin sahip olduğu tasavvufî ve ilmî atmosfer şiire yansımış, birçok alanda didaktik ve tasavvufî şiirler yazılmıştır.[227] Bu dönemde asker sınıfını ağırlıklı türkler oluşturduğundan hamase (kahramanlık) temalı şiirlerde azalma görülmüşse de şiirlerde moğol ve haçlılara karşı başarı sağlayan ve onlarla mücadele eden şahsiyetler büyük bir iştiyakla övülmüşlerdir.

Bu dönemde şair ve şiirin sayısı artmış ama şiirin kalitesi düşmüştür. [228] Şiirin duygu ve hisse dayalı olan yönünün ihmal edilmesi, cinas, tevriye, tıbak v.b. lafzî sanatları sergilemeye dönük üretilir olması bu düşüşün nedenlerindendir. Yine âlimlerin fıkıh, nahiv, belağat, kıraat v.d. alanlarda nesir yerine nazmı tercih etmesi ve bilgiyi şiirin biçimsel kalıplarıyla ifade etmeleri binlerce beyitlik bir literatür oluşturmuş; bunun içerisinde nitelikli şiirin oranı ise düşmüştür.

---

istinsah etmiştir. İmar faaliyetlerine de önem veren Sultan Hasan Mekke ve Medine'ye çeşitli hizmetlerde bulunmuş; Kahire'de medrese ve camiden meydana gelen külliye inşa ettirmiştir. Abdülkerim Özaydın, "Hasan b. Muhammed b. Kalavun", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/hasan-b-muhammed-b-kalavun (26.09.2019).

224 Ebü't-Tayyib Ahmed b. el-Hüseyn b. el-Hasen b. Abdissamed el-Cu'fî el-Kindî el-Mütenebbî.

225 Ebü'l-Hasen Seyfü'd-devle Alî b. Abdillâh b. Hamdân b. Hamdûn et-Tağlibî el-Hamdânî. Seyfüddevle edip, şair ve âlimleri himaye etmesiyle de tanınmıştır. Seyfüddevle'nin himayesiyle Mütenebbî, Fârâbî, yeğeni Ebû Firâs el-Hamdânî, Ebü'l-Ferec el-İsfahânî, Nâmî, Bebbegā, Ve'vâ ed-Dımaşkī, Hâlidiyyân, Hüseyin b. Keşkerâyâ, Ebü'l-Kāsım er-Rakkī, İbn Hâleveyh, Ebü't-Tayyib el-Lugavî, Ebû Ali el-Fârisî, İbn Havkal, Küşâcim, İbn Nübâte el-Hatîb gibi düşünür, edip, şair ve âlimler Halep'i bir kültür merkezi haline getirmişlerdir. Bu sebeple çağdaş müellifler onun dönemini "el-asrü'z-zeheb" olarak tanımlamıştır. Abdülkerim Özaydın, "Seyfüddevle El-Hamdânî", *TDV İslâm Ansiklopedis*i, https://islamansiklopedisi.org.tr/seyfuddevle-el-hamdani (20.10.2019).

226 Ebü'l-Mehâsin (Ebü'l-Fazl, Ebü'l-Berekât) Safiyyüddîn Abdülazîz b. Serâyâ b. Alî el-Hillî et-Tâî.

227 Gürkan, Arap Edebiyatında Memlükler (Moğollar) Dönemi, s. 38.

228 İsmail Durmuş, "Şiir", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXXIX, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 150.

Moğol istilasının sebep olduğu buhran toplumda toplumda bir tarafta maneviyata dönüş olarak tezahür ederken diğer tarafta ahlâkî bir çöküş olarak ortaya çıkmıştır. Maneviyata dönüş Şerefüddîn el-Bûsîrî ve Yusuf es-Sarsârî gibi şairlerin dilinde peygamber ve ehl-i beyt methiyesi olarak ifadesini bulmuş; her türlü sıkıntı ve hacette Hz. Peygamber'e (s.a.v.) tevessül edilmiştir. Ahlâkî çöküş ise Ebu'l-Hüseyin el-Cezzâr (ö. 679h/1280m), eş-Şâbbu'z-Zarîf (ö. 688h/1289m), Salahu's-Safedî (ö. 764h/1362m) ve Fahreddin b. Mekânis (ö. 794h/1391m) gibi mücûn şairlerin dilinde terennüm edilmiştir.[229] Bu dönemde afyon ve içki şiire konu edilmiş ve hararetle işlenmiştir.

Sonuç olarak bu dönem şiirinde medih, fahr, hiciv, mersiye, şikâyet, tasvir, gazel, mücun temalarının yanında, na't (medaihu'n-Nebevî) ve onun özel bir biçimi olan bedî'iyyat şiirlerine, çeşitli ilmî konulara dair pedagojik ve didaktik şiirlere önem verilmiştir. Arap şiirinin ilk dönemlerden beri en temel teması olan medih bu dönemde Hz. Peygamber (s.a.v.) ve ehl-i beytine yönelmiş, medih kısmen, şairlerin karşılığında maddî değil, manevî karşılığın beklendiği bir türe evrilmiştir.

Buraya kadar ilk örneklerinden, kasîde-i bürde'nin kaleme alındığı 7. yy.'a kadarki Arap şiirinin biçimsel ve tematik gelişimini kavramsal çerçeve başlığı altında kısmen özetlemeye çalıştık. Birinci bölümde de kendisinden sonrasına tesir etmiş, dönemin en meşhur ve önemli şairi olan Şerefüddin el-Bûsîrî ve kasidesi ele alınacaktır.

229

BİRİNCİ BÖLÜM

ŞEREFÜDDÎN EL-BÛSÎRÎ VE KASÎDE-İ BÜRDE'Sİ

Harpûtî'nin şerh ettiği kasîde-i bürde ve müellifi hakkında birçok çalışma yapılmış olsa da tezimize bir ön hazırlık olması bakımından Şerefüddîn el-Bûsîrî'nin hayatı, ilmî kişiliği, hoca ve talebeleri, eserleri ve kasidesi hakkında özet bir bilgi vermenin yerinde olacağını değerlendiriyoruz.

1.1. Şerefüddîn el-Bûsîrî'nin Hayatı ve İlmî Kişiliği

1.1.1. Hayatı

Adı Muhammed b. Sa'îd b. Hammâd b. Muhsin b. Abdillah b. Hayyânî b. Sanhac b. Mellâl es-Senhacî el-Bûsîrî'dir.[230] Lakabı, Şerefüddin, künyesi Ebû Abdillah'tır. Annesi (e)Bûsîr[231]'li, babası Delâs[232]'lı olduğu için nisbe olarak ed-Delâsîrî nisbesini de kullanmışsa da el-Bûsîrî nisbesi ile şöhret bulmuştur.[233] es-Safedî'nin (ö. 764h/1363m) Ebu Hayyan el-Endelûsî'den (ö.745h/1344m) rivayet ettiğine göre aslen Mağribli (Fas) olup, Habnunoğulları[234]'na mensubtur.[235] 608h/1212m senesinin Şevval ayının birine rastlayan ilk salı günü dünyaya gelmiştir. Doğum yeri Nil nehrinin batı tarafında aşağı Mısır'da bulunan Behnesa şehrine bağlı Behşim'dir.[236] Delâs'ta yetişmiştir. Delâs'ta doğup Bûsîr'de yetiştiği de nakledilir.[237] Ölümü hakkında ise 694-697h/1295-1298m arasında farklı tarihler rivayet edilmiştir.[238] Kabri Mısır'ın

---

230 Ebü's-Safâ (Ebû Saîd) Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh es-Safedî (ö. 764h/1363m), *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, Ahmed el-Arnâût, Türkî Mustafa (Thk), Dâru İhyâi't-Türâs, Beyrut 2000, III, s. 88; ez-Zirikli, Hayreddin Mahmud b. Muhammed b. Ali b. Faris ed-Dimeşkî (ö. 1396h/1976m), *el-A'lâm*, VI, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut 2002, s. 139.

231 Mısır'da bir köydür. Mısır'da bu isimde dört köy vardır. ez-Zirikli, *el-A'lâm*, VI, s. 139; Sezer, *İmam Bûsîrî ve Bürde'si,* s.26

232 Mısır deltasında bir ilçedir. Sezer, *İmam Bûsîrî ve Bürde'si*, s.26.

233 Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, III, s. 88; Ebû Abdillâh Salâhuddîn Muhammed b. Şâkir b. Ahmed el-Kütübî ed-Dârânî ed-Dımaşkī (ö. 764h/1363m), *Fevâtü'l-Vefeyât ve'z̠-z̠eyl ʿaleyhâ*, İhsan Abbas (Thk), Dâru Sâdir, Beyrut 1974, III, s. 362.

234 Habnunoğulları Fas'taki Hammad kalesinde meskûn bulunan Berberî asıllı bir ailedir. Mahmut Kaya, "Bûsîrî, Muhammed b. Saîd", *TDV İslam Ansiklopedisi*, VI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, s. 468

235 ez-Zirikli, *el-A'lâm*, VI, s. 139.

236 es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, III, s. 92; ez-Zirikli, *el-A'lâm*, VI, s. 139.

237 Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî (ö. 911/1505), *Ḥüsnü'l-muḥâḍara fî Târîhi Mısr ve'l-Kâhira*, Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim (Thk), Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-'Arabiyye, Mısır 1967, I, s. 570.

238 Ölüm tarihi kaynaklarda farklı olarak yer almaktadır. Safedî, 696, 697 civarında olduğunu söyler. Süyûtî'ye göre 695 (1295-96), Kâtib Çelebi'ye göre ise 694'tür (1294-95). Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, III, s. 93; es-Süyûtî, *Ḥüsnü'l-Muḥâḍara*, I, s.570; Mustafa b. Abdullah Katib Çelebi (ö. 1067h/1657m), *Keşfu'z-Zunûn 'an Esâmi'l-Kütübi ve'l-Fünûn*, Mektebetü'l-Müsenna, Bağdat 1941, II, s. 1331.

İskenderiye şehrinde Bûsîrî Camiî'nin sağ maksuresindedir.[239] Ayrıca Kahire'de imam Şafii'nin türbesi yanında, Konya'da Sadrüddin Konevi türbesi karşısında makamı mevcuttur.[240]

Bûsîrî hat sanatında mahir idi. Gençlik yıllarında bir dönem mezar taşlarına yazı yazarak geçimini temin etmiştir.[241] Daha sonra Şarkıyye'nin Bülbeys nahiyesinde mübaşirlik[242], divan kâtipliği ve mutasarrıflık vazifelerinde bulunmuştur.[243] Ömrünün 30 yıldan fazlaca bir kısmı Bülbeys'te geçmiştir. 637-647 yılları arasında bir tarihte Abduzzahir mescidine gelerek burada bir süre ders vermiştir.[244] Mübaşirlik görevi esnasında bazı seyahatlerde bulunmuştur. Bu yerlerden biri aynı zamanda kabrinin de bulunduğu İskenderiye'dir. el-Bûsîrî muhtemelen şeyhleri, Ebu'l-Hasen eş-Şâzelî (ö.656h/1258m) ve Ebu'l-Abbas el-Mürsî (ö.685h/1287m)[245] ile burada karşılaşmış ve görüşmüştür. 654-660 yılları arasında bir dönemde hac vazifesini yapmak üzere Hicaza seyahat etmiş ve hac dönüşü meşhur kasîdesini kaleme almıştır.[246]

663h/1265m yılında adliye teşkilâtında bazı değişiklikler yapan el-Melikü'z-Zâhir I. Baybars'a[247] yazdığı bir kasideden onun bu tarihte Kahire'de bulunduğu anlaşılmaktadır.[248] Ömrünün sonlarına doğru Mahalle ve Seha nahiyelerinde çalışmıştır. el-Bûsîrî'nin bu dönemde fakru zaruret içinde, sultanların himmetine muhtaç olarak yaşadığını, çok sayıda çocuğu olduğunu ve bunların geçimini teminde zorlandığını, geçinebilmek için bir sıbyan mektebi açtığını şiirlerinden öğrenmekteyiz.[249]

---

239 Mahmut Kaya, "Bûsîrî, Muhammed b. Saîd", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/busiri-muhammed-b-said (20.10.2019).

240 Sezer, *İmam Bûsîrî ve Bürde'si*, s. 33,

241 Rene Basset, "Busîrî*", İslam Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, II, İstanbul 1979, s.822; Bûsîrî, Şerefüddin, Ebi Abdillah Muhammed Muhammed b. Sa'îd, *Dîvanü'l-Bûsîrî,* Thk: Muhammed Seyyid Geylanî, Mustafa el-Bâbî el-Halebî Matbaası, Kahire 1973, s.7

242 Mübaşir, nil nehri taştığında meydana gelen yığıntıların ekilmesi ve çifçilerin ihtiyacı olan tohumun temini görevini yürütür. Hasat zamanı da çiftçiye verilen borcu tahsil ederdi. Sezer, *İmam Bûsîrî ve Bürde'si*, s.46; Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Abdilvehhâb b. Muhammed el-Bekrî et-Teymî el-Kureşî en-Nüveyrî (ö. 733h/1333m), *Nihâyetü'l-Ereb fî Fünûni'l-Edeb*, VIII, Daru'l-Kütüb ve'l-Vesâiku'l-Kavmiyye, Kahire 1423h/2002m, s. 217.

243 Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, III, s. 89; Sezer, *İmam Bûsîrî ve Bürde'si*, s.47

244 Sezer, *İmam Bûsîrî ve Bürde'si*, s.48

245 Hocaları bölümünde bilgi verilecektir.

246 Sezer, *İmam Bûsîrî ve Bürde'si*, s.55.

247 el-Melikü'z-Zâhir Rüknüddîn es-Sâlihî el-Bundukdârî (ö. 676h/1277m). 658h/1260 senesinde tahta çıkmış, 17 yıl kadar süren saltanatı sırasında Mısır ve Suriye'deki Memlük Devleti'nin gerçek mânada kurucusu olmuştur. Kâzım Yaşar Kopraman, "Baybars I", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/baybars-i (20.10.2019).

248 Kaya, "Bûsîrî, Bûsîrî, Muhammed b. Saîd", VI, s. 469.

249 Bûsîrî, *Divan-ı Bûsîrî* s.14, 188-224

Bûsîrî, ufak tefek minyon tipli, halim selim bununla birlikte söz konusu şiir olduğunda tavizsiz biri idi. Şiirlerini tenkid edenleri yine şiirlerinde sert bir dille hicvetmiştir.[250]

1.1.2. İlmi ve Edebi Kişiliği

Bûsîrî'nin çocukluk hayatı detaylı olarak bilinmemekle birlikte Kahire'de Şeyh Abduzzahir mescidinde ilim tahsil ettiği bilinmektedir.[251]

Bûsîrî şiirinde üç halifeyi tekfir eden ve onlara hakaret eden Rafizîler'den ve Hz. Ali'ye hakaret eden nâsibîler'den de olmadığını açık bir şekilde ifade etmektedir. Şiirlerinde Aşere-i mübeşşere'nin tamamına, Efendimizin hanımlarına ve Hz. Fatıma, Hasan, Hüseyin'e yönelik övgüler yer almaktadır.[252] Ayrıca kelamullah'la ilgili olarak kelam-ı nefsiyi[253] kabul etmesi de Ehl-i Sünnetin görüşüyle uyum arz etmektedir. Dolayısıyla onun şiirlerindeki bu tavrı sünnî akideyi benimsediği kanaatini oluşturmaktadır.[254]

Bûsîrî'nin amelde mezhebini sarih olarak ortaya koyan bir ifadesi olmamakla birlikte kasîde şârihlerinden Harpûtî, ekseri şarihlerin beyanına göre Şâfiî olduğunu nakletmektedir.[255] Yine onun aya yemin etmesinden onun Şâfiî olduğu çıkarılmıştır. Zira Şâfiîlerde Allah'tan başka bir şey üzerine yemin caizdir.[256]

Bûsîrî'nin kasîdeleri özellikle sûfî çevrelerce hüsnü kabul görmüştür. el-Bûsîrî'nin şiirinden Şâzelîlikle ilişkisi olduğu anlaşılmaktadır. Zira Ebü'l-Hasan eş-

---

250 Sezer, *İmam Bûsîrî ve Bürde'si*, s.57
251 Bûsîrî, *Divan-ı Bûsîrî*, s.6
252 Sezer, *İmam Bûsîrî ve Bürde'si* s.71
253 Ehl-i Sünnet Kelamcıları Kelamullah'ı kelâmı "nefsî" ve "lafzî" olmak üzere ikiye ayırıyordu. Nefsî (veya zâtî) kelâm diğer sıfatlar gibi Allah'ın zâtı ile kaim bulunan, harf ve ses gibi beşerî hiçbir unsur taşımayan, Allah'tan başka hiçbir varlık tarafından algılanması mümkün olmayan kelâmdır ve kadîmdir. Lafzî kelâm ise nefsî kelâmın beşer idrakine uygun olarak ses ve harfle ifade edilmiş ve dünya dillerinden birine çevrilmiş olan kelâmdır, dolayısıyla mahlûktur. Şüphe yok ki lafzî kelâmı bu şekilde meydana getiren Allah'tır. Bu lafızlar (Kur'an metinleri) O'nun zâtı ile kaim olan kelâma delâlet ettiği için yine Allah kelâmıdır ve başka sözlerde bulunmayan özelliklere sahiptir. Bekir Topaloğlu, "Allah", *TDV İslam Ansiklopedisi*, II, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1989, s. 492
254 Sezer, *İmam Bûsîrî ve Bürde'si* s.78
255 Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 7.
256 Sezer, *İmam Bûsîrî ve Bürde'si*, s.77,78

Şâzelî'nin (ö.656h/1257m)[257] sonrasında da Ebu'l-Abbas el-Mursî'nin[258] (ö.685h/1287m) gözde müritlerinden olduğu ifade edilmiştir.[259]

Bûsîrî şiirlerinde toplumda özellikle idari yapıda gördüğü aksaklıkları işlemiştir. Bu bakımdan sanatındaki ıslahatçı yapısı açıkça görülebilir. Zamanında müstahdem ve mübaşirlere yönelik eleştiri ve tavsiyelerde bulunmuştur. Sultan ve vezirlere gerekli gördüğü nasihatları yapmıştır.[260]

el-Bûsîrî, Bulbeys'teki görevi esnasında Hristiyan ve Yahudilerle teşrik-i mesaide bulunmuştur. Muhtemelen Haçlı istilaları dolayısıyla şımaran ehl-i kitabın iftiraları ve hakaretleri karşısında Şiirlerinde ehl-i kitabı da hicveder. Bunda onun dini gayret ve hamiyetinin rolü büyüktür. Hicivleri dolayısıyla ehli kitaptan olan katiplerin gadrine uğramış ve görevinden uzaklaştırılmıştır.[261]

Bununla birlikte şiirlerinde ağırlıklı olarak temayı Rasulullah'ın fıtrî, fiilî, kavlî şahsiyeti, Peygamber ve Ehl-i Beyt sevgisi ve onunla Allah'a tevessül ve salat-ü selam oluşturmaktadır. Şiirlerinde en çok müracat ettiği edebî sanatlar, tevriye, tıbak, mukabele, cinas, teşbih, isti'are ve iktibastır. Onun şiirinin edebî çağdaşı Yahyâ b. Abdülazîm el-Cezzâr (ö. 679h/1280m) ve Ömer b. Muhammed el-Verrâk'ın (ö. 695h/1296m) şiirlerinden üstün olduğu ifade edilmiştir.[262] el-Bûsîrî taklitçi bir şair değildir, onun kendine has güçlü bir üslûbu vardır. Bununla birlikte şiirlerinde Ebu

257 Ebü'l-Hasen Nûruddîn Alî b. Abdillâh b. Abdilcebbâr eş-Şâzelî.
258 Ebu'l-Abbas Ahmed b. Ömer Şihabüddin el-Mursî.
259 Mustafa Kara, "Mürsî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXXII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2006, s. 55; Mahmut Kaya, "Bûsîrî, Muhammed b. Saîd", VI, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, s. 469.
260 Sezer, *İmam Bûsîrî ve Bürde'si*, s. 64
261 Sezer, *İmam Bûsîrî ve Bürde'si*, s. 61
262 es-Süyûtî, *Ḥüsnü'l-Muḥâḍara*, I, s. 570.

Temmâm (ö.231/846)[263], Mütenebbî (ö. 354/965)[264] çağdaşı İbn Fâriz (ö.632/1235)[265] ve es-Sarsarî (ö.656/1258)[266]'den de izler vardır.[267]

1.2.Hocaları

Bûsîrî kendisi hocaları hakkında bilgi vermese de Kahire'de Şeyh Abduzzahir mescidinde ilim tahsil ettiği bilinmektedir.[268]

Bûsîrî'nin gençlik yıllarında[269] Şâzelî tarikatının kurucusu Ebü'l-Hasan eş-Şâzelî (ö.656/1257)[270]'ye intisap ettiği ve onun ilim ve irfanından istifade ettiği bilinmektedir. Hatta ünlü mutasavvıf İbn Atâullah el-İskenderî (ö.709/1309)[271] ile birlikte şeyhin en gözde müridi olduğu anlaşılmaktadır. el-Bûsîrî'nin ayrıca Ebü'l-Hasan eş-Şâzelî'nin vefatı üzerine yazdığı 142 beyitlik "dâl" revîli bir mersiyesi vardır.[272]

Ebu'l-Hasan Ali el-Hasenî eş-Şâzelî'nin nesebi Hz. Hasan (r.a) efendimize dayanmaktadır. 593h/1197m yılında Kuzey Afrika'nın en batı bölgesinde yer alan Sebte (Ceuta) şehri yakınlarındaki Gamâre'de doğmuş; mürşidi Abdüsselâm b.

---

263 Ebû Temmâm Habîb b. Evs b. Hâris et-Tâî (ö. 231/846) Meşhur Arap şairi ve hamâse müellifi. Bkz. Hüseyin Elmalı, "Allah", *TDV İslam Ansiklopedisi*, X, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, s. 241

264 Ebü't-Tayyib Ahmed b. el-Hüseyn b. el-Hasen b. Abdissamed el-Cu'fî el-Kindî el-Mütenebbî (ö. 354/965). Taraftarsız ve kimsesiz kalmışlığını anlattığı Semûd arasında Sâlih, yahudiler arasında Îsâ gibi olduğunu beyan eden ve kendisini peygamberlere benzeten dizeleri sebebiyle ya da şiirlerinde ortaya koyduğu üstün başarı ve zekâ örneği dolayısıyla ona Mütenebbî denildiği söylenmekle birlikte kendisinin bu lakaptan rahatsız olduğu göz önünde bulundurulduğunda bu lakabın onu çekemeyen düşmanları tarafından takıldığı da söylenmektedir. İsmail Durmuş "Mütenebbî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXXII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2006, s. 195

265 Ebû Hafs (Ebü'l-Kāsım) Şerefüddîn Ömer b. Alî b. Mürşid es-Sa'dî el-Hamevî el-Mısrî (ö.632/1235). Babası, mahkemede kadınların eşlerinden almaları gereken miras ve nafakayı tesbit işiyle uğraştığından "Fârız" diye bilindiği için İbnü'l-Fârız olarak meşhur olmuştur. Sultân-ül-âşikîn (âşıkların sultanı) lakabı da vardır. Resûlullah'ın (s.a.v.) süt annesi Halîme'nin mensûp olduğu Benî Sa'd kabilesine mensûptur. Aslen hamalı olup 576/1180 senesinde kahire'de doğmuş, 632/1235 senesinde yine burada vefât etmiştir. Süleyman Uludağ, "İbnü'l-fariz", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2000, s.40

266 Bkz. 3. dipnot

267 Sezer, *İmam Bûsîrî ve Bürde'si*, s.186

268 Bûsîrî, *Divan-ı Bûsîrî*, s.6

269 Sezer *İmam Bûsîrî ve Bürde'si*, s.86

270 Ebü'l-Hasen Nûruddîn Alî b. Abdillâh b. Abdilcebbâr eş-Şâzelî.

271 Ebü'l-Abbâs (Ebü'l-Fazl) Tâcüddîn Ahmed b. Muhammed b. Abdilkerîm b. Atâillâh eş-Şâzelî el-İskenderî (ö. 709/1309) el-Hikemü'l-Alâiyye adlı tasavvufî eserin müellifi.

272 Kaya, "Bûsîrî, Muhammed b. Saîd", https://islamansiklopedisi.org.tr/busiri-muhammed-b-said (22.10.2019).

Meşîş'in emriyle irşad faaliyetine başladığı Tunus'a yakın bir köy olan Şâzele'ye nisbetle Şâzelî denilmiştir.[273]

Ebu'l-Abbas Ahmed b. Ömer Şihabüddin el-Mursî (ö.685/1287), 616/1217'da Endülüs'te bulunan Mürsiye'de doğmuş ve burada yetişmiştir. Ailesiyle birlikte 640h/1242m yılında hac yolculuğuna çıkmış ancak bindikleri gemi Tunus açıklarında fırtınaya yakalanıp batmıştır. Annesini ve babasını bu kazada kaybeden Mürsî ve kardeşi Cemâleddin bundan sonra Tunus'a yerleşmişlerdir. O sırada Tunus'ta bulunan Şâzeliyye tarikatının pîri Şeyh Ebü'l-Hasan eş-Şâzelî'ye intisab etmiştir. Şâzelî hayatının sonlarına doğru Mürsî'yi halife tayin etmiş; böylelikle Mürsî tarikatın ondan sonraki postnişini olmuştur. İbn Atâullah el-İskenderî (ö.709h/1309m), kasîdetü'l-bürde müellifi Muhammed b. Saîd el-Bûsîrî (ö. 695-6h/1296-7m) ve Ya'kūb Arşî onun yetiştirdiği çok sayıda mürid arasında en tanınmışlarıdır.[274] İbn Atâullah el-İskenderî, *Letaifu'l-Minen'*de *el-Bûsîrî'*nin edip ve fazıl bir kimse olarak Ebu'l-Abbas'ı bir kasideyle methettiğini nakleder.[275]

1.3.Talebeleri

Bûsîrî'nin üç talebesinden bahsedilmiştir.[276]

1.3.1. Esirüddin Ebu Hayyan el-Endelûsî (ö.745h/1344m)

1256m/654h Şevvalinin sonlarına doğru Gırnata'ya bağlı Matahşâreş kasabasında doğdu. Berberî bir aileden gelmektedir. Lakabı Esîrüddin olup Nahvî, Gırnâtî, Ceyyânî ve Nefzî nisbeleriyle de anılır. Ebû Hayyân daha çok Arap dili ve grameri alanlarında ün yapmış, nahivde Basra mektebinin görüşlerini benimsemiş ve bu mektebin öncülerinden Sîbeveyhi'in güçlü bir savunucusu olmuştur. Dil ve

---

273 Şâzelî, İstanbul kültüründe de kahvecilerin pîri olarak kabul edilmiştir. Eski İstanbul'da birçok kahvede, "Her sabah besmeleyle açılır dükkânımız / Hazret-i Şâzelî'dir pîrimiz üstâdımız" levhası asılı bulunurdu. İstanbul'da çeşitli tarikatlara bağlı hemen bütün tekkelerin kahve ocaklarında Şeyh Şâzelî'nin adının yazılı olduğu bir levhanın yer alması, kahve hazırlayan dervişlerin ocağı uyandırır ve cezveyi ocağa sürerken Şâzeliyye pîrine teveccüh etmesi bir tarikat geleneğiydi. Ahmet Murat Özel, "Şâzelî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXXVIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2010, s. 385; "Şâzelîyye", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXXVIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2010, s. 389.

274 Mustafa Kara, "Mürsî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXXII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2006, s.55.

275 Ebü'l-Abbâs (Ebü'l-Fazl) Tâcüddîn Ahmed b. Muhammed b. Abdilkerîm b. Atâillâh eş-Şâzelî el-İskenderî (ö. 709h/1309m), *Letaifu'l-Minen fi Menakibi'ş-Şeyh Ebi'l-Abbas ve Şeyhihi Ebi'l-Hasen*, Muhammed Abdurrahman eş-Şâğûl (Thk), Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, Kahire 2004, s. 155.

276 Bûsîrî, *Divan-ı Bûsîrî*, s.7; İbn Hacer el-Heytemî Şihabüddin Ahmed, *el-Minahu'l-Mekkiyye fi Şerhi'l-Hemziyye*, Matbaa-ı Amire 1292, s.4

edebiyattaki geniş ve köklü bilgisinden dolayı "emîrü'l-mü'minîn fi'n-nahv" ve "lisânü'l-Arab" gibi takdir ifadeleriyle anılmıştır.

Ebû Hayyân sekizinci tabaka müfessirlerden olup *el-Bahru'l-Muhit* adlı tefsiri daha çok gramer, lugat, belâgat ve fesâhat ağırlıklı açıklamalarla doludur. Aynı zamanda şair olan Ebû Hayyân'ın bir divanı vardır. Şiirleri genelde hikemiyyat ve gazeliyyat türündedir. Şiirleri içinde müveşşahları daha parlaktır. Kâ'b b. Züheyr'in kasîdetü'l-bürde'sine yazdığı nazîre oldukça başarılıdır.[277]

es-Safedî (ö.764h/1363m)[278] din, devlet, ilim ve sanat adamlarıyla tasavvuf erbabına dair 14.000 şahıs hakkında bilgi verdiği "el-Vâfî bi'l-vefeyât" isimli biyografik eserinde el-Bûsîrî'nin şiirlerini ve nesebini el-Endelusî'den nakletmiştir.[279]

1.3.2. İbn Seyyidünnas el-Ya'merî (ö.734h/1334m)

Ebü'l-Feth Fethuddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Ya'merî. es-Safedî, İbn Seyyidünnas'tan da bazı nakiller yapmaktadır.[280] 671h/1273m'de Kahire'de doğdu. Babası, dedesi ve kardeşleri Ebû Sa'd Muhammed ile Ebü'l-Kāsım Muhammed de on birinci dedeleri Seyyidünnâs'a nisbetle anılmaktaysa da İbn Seyyidünnâs diye daha çok Ebu'l-Feth meşhur olmuştur. Kinâneoğulları'ndan bir kola nisbetle Ya'merî, Rebîa b. Nizâr'a nisbetle Rebaî, aslen Endülüslü olduğu için de İşbîlî ve Endelüsî nisbeleriyle anıldı. Başta babası olmak üzere Kahire'de ve hadis tahsili için gittiği İskenderiye, Suriye ve Hicaz gibi ilim merkezlerinde pek çok hocadan faydalandı. Ayrıca Endülüs, Irak ve Afrika'da birçok âlimden istifade edip icâzet aldı. Takıyyüddin İbn Dakīku'l'îd'in[281] (ö. 702h/1302m) ardından Kâmiliyye Dâru'l-Hadis'i hocalığına getirildi. Başta Zehebî olmak üzere çeşitli âlimler tarafından hadisi, hadis râvilerini ve tabakalarını, hadiste ihtilâf edilen konuları, hadislerdeki gizli kusurları iyi bilen, rivayet ettiği konularda kendisine güvenilen bir âlim ve Mısır ülkesinin hâfızı olarak kabul edilen İbn Seyyidünnâs'ın aynı zamanda dil ve edebiyat sahasında otorite sayıldığı ve külfetsiz şiirler kaleme aldığı belirtilmektedir.[282]

---

277 Mahmut Kafes, "Ebû Hayyan el-Endelûsî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, VI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, s. 469

278 Ebü's-Safâ (Ebû Saîd) Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh es-Safedî (ö. 764/1363) bkz. İsmail Durmuş, "Safedî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXXV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2008, s.447

279 es-Safedî, *el-Vafi,* III, s. 93.

280 es-Safedî, *el-Vafi,* III, s. 90, 92.

281 Ebü'l-Feth Takıyyüddîn Muhammed b. Alî b. Vehb el-Kuşeyrî el-Kūsî.

282 M. Yaşar Kandemir, "İbn Seyyidünnâs", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XX, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1999, s. 316

1.4.Nebevi Medihleri

Bûsîrî'nin nebevi medihleri 14 tanedir:[283]

1- *Ümmü'l-Kurâ fi Medhi Hayri'l-Verâ:*[284] Revî harfi hemze olduğu için el-Ḳasîdetü'l-hemziyye diye tanınmıştır. el-Bûsîrî'nin bu Kasîdesi Bürde'den sonra en beğenilen kasîdesi olup 455 beyitle en uzun Kasîdesidir. Bu Kasîdesini hac yolculuğu sonrasında Mısır'da kaleme almıştır. Bu kasîdesinde, Hz. Peygamber'in doğumunu, hayatının safhalarını, diğer peygamberlere olan üstünlüğünü, gazvelerini, Hulefâ-yi Râşidîn devrinin sonuna kadar İslâm davetinin tarihî seyrini, İslâm'ın diğer dinler karşısındaki üstünlüğünü, Resûl-i Ekrem'in güzel ahlâkını, Ehl-i beyt'in ve ashabın faziletlerini güzel bir üslûpla işleyen el-Ḳasîdetü'l-hemziyye manzum bir siyer olarak değerlendirilebilir.[285]

2- *el-Muhracü ve'l-merdûd alâ'n-Nesârâ ve'l-Yehûd*:[286] el-Bûsîrî'nin üç lâmiyyesinden[287] biridir. 654h/ senesinde henüz hacca gitmemişken kaleme aldığı 287 beyitten oluşan bu Kasîdesi Hristiyan ve Yahudilere yönelik bir reddiye niteliği taşımaktadır. el-Bûsîrî'nin hemziyye[288]sinden sonra en uzun kasîdesi olup, el-Bûsîrî bu kasîdesinde beyitler altında açıklamalar da getirmiştir.[289]

3- *Zuhru'l-Me'âd 'Alâ Vezni Bânet Su'âd*:[290] el-Bûsîrî'nin Lâm kâfiyeli ikinci Kasîdesidir. 656-659 yılları arasında kaleme aldığı bu kasîdesi Ka'b b. Züheyr'in meşhur Kasîde-i Bürde'sine nazire olarak yazılmıştır. 204 beyittir. Muhtemelen hacca gitmeden önce kaleme aldığı son kasîdesidir.

4- *el-Kevakibü'd-Dürriyye fi Medhi Hayri'l-Beriyye*:[291] Kasîdetü'l-Mîmiyye olarak da bilinir. Buna mukabil Kasîde-i Bürde veya Bür'e olarak meşhur olmuştur.

---

283 Misbah, Al-Busiri's "Burdah", s. 68; Sezer, *İmam Bûsîrî ve Bürde'si*, ss.133-144

284 أم القرى في مدح خير الورع

285 Mahmut Kaya, "el-Kasîdetü'l-Hemziyye", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXIV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, s. 569

286 المخرج والمردود على النصارى واليهود

287 Klasik Arap şiirinde kasideler genellikle ya ilk beyitleriyle veya kâfiye harflerine göre sonradan adlandırılır. Kâfiyesi lâm olduğundan Lâmiyyetü'l-Arab (Şenferâ), Lâmiyyetü'l-Acem (Tuğrâî) denilmesi gibi. Bkz. Hüseyin Elmalı, "Kasîde", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXIV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul: 2001, s. 562.

288 Bûsîrî'nin أم القرى في مدح خير الورع adlı kasidesi

289 Bûsîrî, *Divan-ı Bûsîrî*, 128

290 ظهر المعاد على وزن بانت سعاد

291 الكواكب الدرية في مدح خير البرية

161 beyittir. İlavelerle 174 beyit olur. el-Bûsîrî bu şaheserini Hac yolculuğundan sonra 660 senesinden önce yazmıştır. Bu kasîdesinden sonra ise başka kasîde yazmamıştır.

5- *Takdîsü'l-Harâm min Tednîsi'd-Darâm*:[292] "Kasidetü'd-Dâliyye" olarak da bilinir. Hacca gitmeden önce kaleme almıştır.

6- el-Kasîdetü'l-Mudariyye fi's-Salati 'alâ Hayri'l-Beriyye:[293] 40 beyitlik bir Râiyyedir.

Bûsîrî'nin yukarıda sayılanların haricinde ehl-i beyti övüp Emevileri ise yerdiği ve Rasûlullah'ı (s.a.v.) ziyârete duyduğu hasreti dile getirdiği bir hâiyyesi, hac yolculuğu esnasında kaleme aldığı bir nûniyyesi, 3 tane bâiyyesi, "*Kasîdetü'l-Muhammediyye*" diye maruf bir Mîmiyyesi (16 beyit), bir Lâmiyyesi (10 beyit), ve nebevi medihlerinin en kısası olma niteliğine sahip 8 beyitlik bir Tâiyyesi vardır. el-Bûsîrî bu 3 küçük şiirinde yalnızca Rasulullah'ı övmekte başka hiçbir unsura değinmemektedir. Özellikle tâiyyesinin başlangıç beyti doğu illerimizde halen tevşih[294] olarak okunur.

الصُّـــبْحُ بَـدَا مِنْ طَلْعَتِـهِ　　　وَاللَّيْـلُ دَجـا مِنْ وَفْرَتِـهِ[295]

"Gün doğdu yüzü(nün nurun)dan, Karanlık çöktü saçların(ın karasın)dan"

---

[292] **تقديس الحرم من تدنيس الدرم**

[293] **القصيدة المضرية في الصلاة على خير البرية**

[294]. Sözlükte "süslemek, düzenlemek" anlamındaki tevşîh, "iki temel sanat unsurunu taşıyan şiir" demektir. Dönüşümlü olarak birbirini izleyen uzun beyitler ile kısa bentler halinde iki temel unsurdan oluşan tevşîh türü Endülüs'ün debdebeli ve coşkulu hayatına paralel biçimde III. (IX.) yy.'ın ikinci yarısında ortaya çıkmış ve daha ziyade çalgı aletleri eşliğinde söylenen halk şarkılarına güfte olarak yazılmıştır. Türk dinî mûsikisinde mevlid ve mi'râciyye gibi büyük formda ve uzun eserlerin bölümleri arasında okunmak üzere bestelenmiş, güfteleri Hz. Peygamber'i konu alan ilâhilere verilen addır. Bkz. Mustafa Aydın, "Müveşşah", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXXII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2006, s.229; Nuri Özcan, "Tevşîh", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XLI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2012, s.48.

[295] Tâiyye'nin diğer beyitleri şöyledir:

الصُّبْحُ بَدَا مِنْ طَلْعَتِهِ　　　وَاللَّيْلُ دَجا مِنْ وَفْرَتِهِ

فَاقَ الرُّسُلاَ فَضْلاً وَعُلاَ　　　أَهْدَى السُّبُلاَ لِدَلاَلَتِهِ

كَنْزُ الْكَرَمِ مَوْلى النِّعَمِ　　　هَادِي الأُمَمِ لِشَرِيعَتِهِ

أَذْكَى النَّسَبِ أَعْلَى الحَسَبِ　　　كُلُّ العَرَبِ فِي خِدْمَتِهِ

سَعَتِ الشَّجَرُ نَطَقَ الحَجَرُ　　　شُقَّ القَمَرُ بإِشَارَتِهِ

جِبْرِيلُ أَتَى لَيْلَةَ أَسْرَى　　　وَالرَّبُّ دَعَاهُ لِحَضْرَتِهِ

نالَ الشَّرَفَا وَاللهُ عَفَا　　　عَمَّا سَلَفَا مِنْ أُمَّتِهِ

فَمُحَمَّدُنا هُوَ سَيِّدُنا　　　فالعِزُّ لَنا لإِجَابَتِهِ

Bûsîrî'nin nebevî medihlerinin bahir, beyit sayıları, kafiye düzenine dair bilgiler aşağıdaki tabloda yer almaktadır:

Tablo 2: el-Bûsîrî'nin Nebevi Medihlerini Gösteren Tablo

	Adı	Kasîdenin Matla' Beyti	Bahri	Beyit Sayısı
1	*Ümmü'l-Kurâ fi Medhi Hayri'l-Verâ*	كيف ترقى رقيك الأنبياءُ	Hafîf	455
2	*el-Muhracü ve'l-merdûd alâ'n-Nesârâ ve'l-Yehûd*	جاء المسيح من الأله رسولا	Kâmil	287
3	*Zuhru'l-Me'âd 'Alâ Vezni Bânet Su'âd*	إلى متى أنت باللذات مشغولُ	Basît	204
4	*el-Kevâkibü'd-Dürriyye fi Medhi Hayri'l-Beriyye*	أمن تذكر جيران بذي سلمِ	Basît	161
5	-	وافاك بالذنب العظيم المذنب	Kâmil	116
6	-	بمدح المصطفى تحيا القلوبُ	Vâfir	108
7	-	أزمعوا البين وشدوا الركابَا	Medîd	97
8	*Takdîsü'l-Harâm min Tednîsi'd-Darâm*	إلهي على كل الأمور لك الحمدُ	Tavîl	99
9	En-Nûniyye	سَارَتْ العِيسُ يَرْدُدْنَ الحنينَا	Remel	61
10	El-Hâiyye	أمدائح لي فيك أم تسبيحُ؟	Kâmil	59
11	*el-Kasîdetü'l-Mudariyye fi's-Salati 'alâ Hayri'l-Beriyye*	يا رب صلّ على المختار من مضر	Basît	40
12	*Kasîdetü'l-Muhammediyye*	محمد أشرف الأعراب والعجم	Basît	16
13	-	مَدْحُ النَّبِي أمانُ الخَائِفِ الوَجِل	Basît	10
14	Et-Tâiyye	الصبح بدا من طلعته	Mütedârîk	8

1.5.Kasîde-i Bürde

İslam tarihinde Kasîde-i Bürde (Hırka kasidesi) denildiğinde, Ka'b b. Züheyr'in kendisinden emân dilemek için Hz. Peygamber'in (s.a.v.) huzurunda okuduğu ve karşılığında Hz. Peygamber'in hırkasını hediye ettiği rivayet edilen *Banet Suad* kasîdesi[296] ile Şerefüdddin el-Bûsîrî'nin *el-Kevâkibü'd-Dürriyye fi Medhi Hayri'l-Beriyye* adlı kasidesi akla gelir. "Bürde", İslam öncesi devirlerden beri geceleyin örtü, gündüzün giysi olarak kullanılan, yünlü ve vücudu baştan sona kadar örten bir

[296] Ayrıntılı bilgi için Bkz.: Soner Gündüzöz, *Ka'b b. Zuheyr, Hayatı, Eseri ve Edebî Kişiliği* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1997.

elbisedir. Meşhur olanı Hz. Peygamber'in (sav) ve hırka-i şerif olarak da bildiğimiz giysisidir.[297]

Harpûtî, el-Bûsîrî'nin kasideyi yazış serencâmı hakkında şöyle bir hikâye nakleder:

Bûsîrî bir gün sultanın yanından evine dönerken sokakta nur yüzlü bir adama rastlar. Adam ona Alllah Rasûlü'nü (s.a.v.) o gece rüyasında görenin kendisi olup olmadığını sorar. el-Bûsîrî o gece Hz. Peygamber'i (s.a.v.) rüyasında görmemiştir. Fakat yaşlı adamın bu sözü ile gönlü Hz. Peygamber'in sevgisiyle dolmuştur. O gece rüyasında Peygamber efendimizi (s.a.v.) ashabıyla[298] güneş ve yıldızlar suretinde görür. Uyandığında kalbi sevinç ve muhabbetle doludur. Bu hal kalbinden hiç gitmez. Bu manevi halle Hz. Peygamber'i (s.a.v.) öven mudariyye, hemziyye gibi birçok kasîdeler kaleme alır. Sonrasında geçirdiği bir rahatsızlık nedeniyle vücudunun yarısının felç olması neticesinde Hz. Peygamber'i (s.a.v.) metheden bir kasîde yazıp, onu vesile ederek Allah'tan şifa istemeyi düşünür ve neticede bu meşhur kasîdesini yazar. Uyuduğunda rüyasında Allah Rasûlü'nü tekrar görür ve ona yazdığı bu kasîdeyi baştan sona okur. Hz. Peygamber (s.a.v.) mübarek elleriyle onun felç olan azalarını mesh eder. Uyandığında acıları dinmiş ve felçten kurtulmuştur. Evinden çıkar ve yolda dostu Ebu'r-Recâ'ya rastlar. Ebu'r-Recâ ondan Hz. Peygamber'i (s.a.v.) övdüğü kasîdesini kendisine vermesini ister. el-Bûsîrî ona: "Benim Hz. Peygamber'i (s.a.v.) övdüğüm kasîdem çoktur; hangi kasîdemi istiyorsun?" der. O da matla'ı

أمن تذكر جيران بذي سلم   مزجت دمعا جرى من مقلة بدم[299]

"Selem yurdundaki dostları hatırladın da mı, gözlerinden döküldü kanla karışık göz yaşı?" olan kasîdeyi" diye yanıtlar. el-Bûsîrî "bunu da nereden ezberledin ben bu kasîdeyi kimseye okumamıştım" der. O da "az evvel sen Hz. Peygamber'in huzurunda okurken işittim. Kasîde hoşuna gitmiş, sabahın melteminde dalların sallandığı gibi, sağa sola meylediyordu." diye cevap verir. el-Bûsîrî kasîdeyi arkadaşına verir ve kasîde böylece halka mâl olur.[300]

Yukarıda nakledilen hikayeden hareketle kasîdeye "Şifa kasîdesi" anlamında **قصيدة البُرءة**; ihtiva ettiği övgülerin, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) şahsına biçilmiş bir elbise

---

297 Rene, Basset, "Bürde", İslam Ansiklopedisi, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, II, 1979, s.837,838
298 Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 2.
299 1. beyit
300 Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 3.

gibi olduğu yakıştırması ile قصيدة البُرْدَة; Hz. Peygamber'in (s.a.v.) İmam el-Bûsîrî'ye mükafat olarak ona hırkasını giydirdiği şeklindeki rivayete[301] itibarla ve nisbet harfi ziyadesiyle البُرْدِيَّة ve galat-ı meşhur olarak البُرَيْدَة gibi isimlendirmeler yapılmışsa da en meşhur ve yaygın kullanım *Kasîde-i bürde* kullanımı olmuştur. Kasideye kafiyesinden dolayı *Kasidetül-mîmiyye*, hastalık ve musibetlerde okunması dolayısıyla da *Kasîdetüş-Şedâ'id* ve *Kasidetüş-Şifa* şeklinde yakıştırmalar da yapılmıştır.[302]

Bûsîrî bu kasîdesini 45-50 yaşlarındayken hac yolculuğundan döndükten sonra sonra kaleme almıştır.[303] Kasîde yazıldığı dönemden günümüze kadar İslam aleminde büyük ilgi görmüş, hüsnü kabule mazhar olmuştur. Bu mazhariyette el-Bûsîrî'nin ömrünün bir bölümünde yakalandığı felçten bu kasidesini yazıp Allah'a ilticâ ederek kurtulduğu şeklindeki rivayetin payı olduğu düşünülebilir.[304] Yine o dönemde Vezir İbn Hinnâ'nın[305] (ö. 677h/1279m) yaveri Sa'duddin el-Fârıkî'nin gözlerinin de bu kasîdeyle şifayâb olduğu nakledilir.[306]

---

301 Rivayet, Bûsîrî'nin rüyasında kasideyi okuduktan sonra Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hırkasını onun üzerine serdiği şeklindedir. Bir başka rivayette el-Bûsîrî'nin kasidesi halka mal olduktan sonra vezir Bahaeddin b. Hinnâ'nın (ö. 677h/1279m) yaveri Sadüddin el-Farıkî'nin gözlerine perde iner. Rüyada Hz. Peygamber (s.a.v.) ona hırkasını vezir ibn Hinna'dan alarak yüzüne sürmesini söyler. Rüyasını ibn Hinnâ'ya açınca, vezir kendisinde Hz. Peygamber'e ait bir hırka olmadığını ama Bûsîrî'nin kasidesi olduğunu söyler. Kasîdeyi ona verir. Sadeddin kasideyi yüzüne sürdüğünde gözlerindeki perde kalkar. Bu olaydan sonra Bûsîrî'nin kasidesi Hırka kasidesi olarak anılmaya başlar. es-Safedî, *el-Vâfî bi'l-Vefeyât*, III, s. 93, 94; el-Kütübî, *Fevâtü'l-Vefeyât*, III, s. 369. Ka'b b. Züheyr'in *Bânet Suad* kasidesini Hz. Peygamber'in (s.a.v.) huzurunda okuyarak affını istemesi sonrasında Hz. Peygamber (s.a.v.) ona hırkasını hediye etmiş, bu nedenle bu kaside de İslâm literatüründe Ḳaṣîdetü'l-bürde, el-Bürde, Ḳaṣîde-i Bürde (hırka kasidesi) diye anılmıştır. Hırka asırlarca Emevî ve Abbasî halifeleri tarafından merasimlerde giyilmiştir. Bugün Topkapı Sarayı'nda kutsal emanetlerle birlikte sergilenmekte olan hırka-yı saadet'in bu hırka olduğu ifade edilir. Bundan başka İstanbul-Fatih'te bulunan Hırka-i Şerif Camii'ne adını veren ve Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Veysel Karanî'ye verilmesini vasiyet ettiği rivayet edilen bir hırka daha vardır. Nurhan Atasoy, "Hırka-i Saâdet", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/hirka-i-saadet (26.10.2019).

302 Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 4, 5; Mahmut Kaya, "Kasidetü'l-Bürde", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXIV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, ss. 568-569; Bûsîrî, *Divan-ı Bûsîrî* s.29.

303 Sezer, *İmam Bûsîrî ve Bürde'si*, 192.

304 es-Safedî, *el-Vâfî bi'l-Vefeyât*, III, s. 93, 94; Katib Çelebi, *Keşfu'z-Zünûn*, II, 1331; el-Harpûtî, *Asîde*, s. 3.

305 Behaüddin Ali b. Muhammed b. Selim b. Hinna. Sultan Meliku'z-Zahir Baybars'ın etkin ve yetkin vezirlerindendir. On sekiz sene aralıksız görevde kalarak Memlükler döneminde en uzun süre vezirlik yapan kimsedir. Bkz. Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXX, 388-389; Fatih Yahya Ayaz, "Memlükler Döneminde Vezir-Ümera İlişkileri", *Ç. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 5, Sayı 1, Ocak-Haziran 2005, ss. 123-156; Fatih Yahya Ayaz, "Vezir", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/vezir#3 (26.10.2019).

306 es-Safedî, *el-Vâfî bi'l-Vefeyât*, III, s. 93; el-Kütübî, *Fevâtü'l-Vefeyât*, III, s. 369; Katib Çelebi, *Keşfu'z-Zünûn*, II, 1331; Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 4,5.

1.5.1. Kasîde-i bürde'nin Genel Yapısı ve Özellikleri

Kasîdenin arûzun basît bahrinde kaleme alınmıştır. (Müstef ilun – Fâilün- Müstef ilün – fe ilün) kâfiyesi kesreli mim'dir. 161 beyitlik 10 bölümden oluşur. Birinci bölüm "şairin sevgisinin büyüklüğü ve kalbindeki aşkı hakkında";[307] ikinci bölüm "nefsin hastalıkları ve tedavisi" hakkında;[308] üçüncü bölüm "Hz. Peygamber'in (s.a.v.) güzel ahlâkı" hakkında[309] dördüncü bölüm "Hz. Peygamber'in doğumunun güzelliği ve letafeti" hakkında;[310] beşinci bölüm, "Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bi'setinden sonraki mucizeleri" hakkında;[311] altıncı bölüm, "Hz. Peygamber'in en meşhur ve en açık mucizesi olan Kur'ân" hakkında;[312] yedinci bölüm "miraç" hakkında;[313] sekizinci bölüm, "Hz. Peygamber'in (s.a.v.) gazveleri, ve sahabenin cesareti" hakkında;[314] dokuzuncu bölüm "Hz. Peygamber'den (s.a.v.) istirhamda bulunma, ondan şefaat dileme" hakkında;[315] onuncu bölüm ise "Hz. Peygamber'e (s.a.v.) münâcât"[316] hakkındadır.

1.5.2. Şerhleri

Carl Brockelmann (ö. 1956) kasîde üzerine 136 şerh olduğunu belirtmiştir.[317] 2006 senesinde Fas'ta el-Bûsîrî ve Kasîde-i Bürde konulu doktora çalışmasında Muhammed Fethullah Misbah 62 adet şerhi ismen zikretmiştir. Bunlardan, Ebu Şâme, el-Câdirî, el-Ezherî ve el-Harpûtî'nin şerhlerinin diğer şerhler arasından sıyrıldığını, özellikle dikkate değer olduğunu ifade etmiş; Harpûtî'nin şerhini de fıkhî ve mantıkî bir şerh olarak değerlendirmiştir. [318] Kasîdenin başlıca şerhleri şunlardır:

---

307 Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde, s. 6.*
308 Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde, s. 32.*
309 Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde, s. 63.*
310 Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde, s. 110.*
311 Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde, s. 123.*
312 Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde, s. 152.*
313 Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde, s. 172.*
314 Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde, s. 186.*
315 Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde, s. 209.*
316 Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde, s. 218.*
317 Brockelmann, Carl, *Geschichte der Arabischen Litteratur*, I, Leiden 1943. 308; *Supplementband*, I, Leiden 1947, s. 467; Yusuf İbrahim Yücel, "Kaside-i Bürde Üzerine Son Dönemde Yapılan İlmi Çalışmalar", *İslam Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, Samsun 2016, Sayı: 1, ss. 86-106.
318 Muhammad Fathullah Misbah, Al-Busiri's "Burdah" and its influence on the ancient Arab Literature" Dar Al-Kotob Al-Ilmiyah, Lebanon 2011, ss. 203-232, 286-312; Rene Basset, "Bürde", *İslam Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, II, İstanbul 1979, s.837,838.

1- Ebu Şâme el-Makdisî[319] (ö.665h/1267m), "*Şerhu* Kasîdeti'l-*Bürde*".[320] Şerh el-Bûsîrî hayattayken yazılmış tek şerh olması bakımından dikkate değerdir.

2- Ebû Abdillâh eş-Şerîf Muhammed b. Ahmed b. Alî el-İdrîsî el-Alvînî et-Tilimsânî (ö. 771h/1370m)[321], *İzharu Sıdkı'l-Mevedde fi Şerhi Kasîdeti'l-Bürde.*[322] Eser 2004 yılında Ahmed Ahimeir tarafından "*İbn Merzûk et-Tilimsânî ve İzhâru Sıdkî'l-Mevedde fi Şerhi'l-Bürde Adlı Eseri (Edisyon kritik)*" adıyla Marmara Üniversitesi Sosyal bilimler Enstitüsü'nde İsmail Durmuş danışmanlığında doktora tezi olarak sunulmuştur.

3- İbnü's-Sâiğ ez-Zümürrüdî[323] (ö. 776h/1375m), *er-Raḳm ʿale'l-Bürde* (Şerḥu Ḳaṣîdeti'l-bürde;[324] Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 1799/1; Millet Ktp., Feyzullah Efendi, nr. 1635). Müellifin kasîde üzerine bir de tahmisi vardır. (Taḫmîsü Ḳaṣîdeti'l-Bürde, (Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 3740).[325]

4- Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî el-Mısrî el-Minhâcî ez-Zerkeşî eş-Şâfiî (ö. 794h/1392m)[326] *Şerḥu Ḳaṣîdeti'l-Bürde.* (Beyazıt Devlet Ktp., Bayezid, nr. 3542; Hüdâbahş Bankipûr, nr. 2534)[327] Harpûtî'nin referansta bulunduğu şerhlerden biridir.[328]

5- Abdurrahman b. Muhammed el-Câdirî (ö. 818h/1415m), Şerhu'l-Bürde.[329]

6- Celâleddin el-Mahallî[330] (ö. 864h/1459m), *el-Envâru'l-Mudîe fi Medhi Hayri'l-Beriyye/Neşru'l-Verde fi Tayyi'l-Bürde*. Eser üzerine Muhammed b.

---

[319] Ebü'l-Kāsım (Ebû Muhammed) Şihâbüddîn Abdurrahmân b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Makdisî. Tayyar Altıkulaç, "Ebû Şâme El-Makdisî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/ebu-same-el-makdisi (02.10.2019).

[320] Katib Çelebi, *Keşfu'z-Zünûn*, II, 1334; Sezer, *İmam Bûsîrî ve Bürdesi*, s.239

[321] Ali Hakan Çavuşoğlu, "Tilimsânî, Muhammed b. Ahmed", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/tilimsani-muhammed-b-ahmed (03.10.2019).

[322] Katib Çelebi, *Keşfu'z-Zünûn*, II, 1333; Eserin torun, Ebu Abdillah, Muhammed b. Muhammed b. Ahmed b. Muhammed İbn merzûk el-Hafid et-Tilimsânî'ye (ö. 842h/1439m) ait olabileceği de ifade edilmiştir. Misbah, Al-Busiri's "Burdah", s. 214.

[323] Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân b. Alî ez-Zümürrüdî.

[324] Katib Çelebi, *Keşfu'z-Zünûn*, II, 1332.

[325] Saffet Köse, "İbnü's-Sâiğ Ez-Zümürrüdî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/ibnus-saig-ez-zumurrudi (03.10.2019).

[326] Katib Çelebi, *Keşfu'z-Zünûn*, II, 1334.

[327] Menderes Gürkan, "Zerkeşî, Bedreddin", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/zerkesi-bedreddin (03.10.2019).

[328] Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 56, 95.

[329] Misbah, Al-Busiri's "Burdah", s. 212, 253.

[330] Ebû Abdillâh Celâlüddîn Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Ensârî el-Mahallî.

Ahmed ed-Desûkī tarafından *Ḥâşiye ʿalâ şerḥi'l-Bürde* adıyla bir hâşiye yazılmıştır.[331]

7- Musannifek, Alâüddîn Alî b. Muhammed b. Mes'ûd el-Bistâmî eş-Şahrûdî (ö. 875h/1470m), *el-Kevâkibü'd-dürriyye şerḥu Ḳaṣîdeti'l-bürde*.[332] Eser, 2012 senesinde Abdullah Bedeva tarafından *Alauddin Ali b. Muhammed el-Bistami Musannifek'in Kasîde-i Bürde Şerhi'nin Tahkiki* adıyla Halil İbrahim Kaçar'ın danışmanlığında yüksek lisans tezi olarak sunulmuştur. Aynı zamanda bu şerh Harpûtî'nin kaynaklarındandır.[333]

8- Ebü'l-Velîd Zeynüddîn Hâlid b. Abdillâh b. Ebî Bekr el-Vakkād el-Ezherî (ö. 905h/1499m) *ez-Zübde fi Şerhi'l-Bürde*.[334] Eser. 903h/1498m yılında tamamlanmıştır. Eser Bulak'ta (1297), Kahire'de (1282, 1286, 1302, 1304, 1308) ve İskenderiye'de (1288) basılmış, ayrıca Muhammed Ali Hasan tarafından Bağdat'ta yayımlanmıştır (1961, 1966).[335]

9- Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr el-Kastallânî (ö. 923h/1517m), *Meşâriku'l-Envâri'l-Mudîyye fi Şerhi'l-Kevâkibi'd-Dürriyye*.[336] İbn Merzûk Hafîd'in Ḳaṣîdetü'l-bürde şerhinin özetidir (Dârü'l-kütübi'l-Mısriyye, nr. 16208, 16275; Beyazıt Devlet Ktp., Bayezid, nr. 3539).[337]

10- Ebû Yahyâ Zeynüddîn Zekeriyyâ b. Muhammed b. Ahmed es-Süneykî el-Ensârî el-Hazrecî (ö. 926h/1520m), *ez-Zübdetü'l-Râika fi Şerhi'l-Bürdeti'l-Fâika*.[338]

11- Ubeydullah Muhammed b. Yakub Fenârî (ö. 936h/1530m), İğasetü'l-Lehfân.[339]

---

331 Katib Çelebi, *Keşfu'z-Zünûn*, II, 1333; Şükrü Arslan, "Mahallî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/mahalli (02.10.2019).

332 Katib Çelebi, *Keşfu'z-Zünûn*, II, 1332; M. Kâmil Yaşaroğlu, "Musannifek", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/musannifek (02.10.2019).

333 Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 11.

334 Katib Çelebi, *Keşfu'z-Zünûn*, II, 1332; ez-Zirikli, *el-A'lâm,* IV, s. 96; Kehhale, Ömer b. Rıza b. Muhammed Râgıb b. Abdulganiy (ö. 1408h/1987m), *Mu'cemu'l-Müellifîn*, I, Daru İhyâu't-Türas el-'Arabî, Beyrut, Ty, s. 668.

335 Ahmet Turan Arslan, "Ezherî, Hâlid b. Abdullah", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/ezheri-halid-b-abdullah (02.10.2019).

336 Katib Çelebi, *Keşfu'z-Zünûn*, II, 1335; Misbah, Al-Busiri's "Burdah", s. 219.

337 Abdülkadir Şenel, "Kastallânî, Ahmed b. Muhammed", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/kastallani-ahmed-b-muhammed (02.10.2019).

338 Katib Çelebi, *Keşfu'z-Zünûn*, II, 1336; ez-Zirikli, *el-A'lâm,* III, s. 46; Cengiz Kallek, Ahmet Özel, "Zekeriyyâ El-Ensârî", *TDV İslâm Ansiklopedisi,* https://islamansiklopedisi.org.tr/zekeriyya-el-ensari (02.10.2019).

339 Katib Çelebi, *Keşfu'z-Zünûn*, II, 1332; Misbah, Al-Busiri's "Burdah", s. 220.

12- Şemsüddin Ahmed b. Süleyman, Kemalpaşazâde[340] (ö. 940h/1534m) "*Şerhu Kasîdeti'l-bürde*"

13- Ebû İshâk İsâmüddîn İbrâhîm b. Muhammed b. Arabşâh el-İsferâyînî (ö. 945h/1468), *Şerhu'l-Bürde*.[341] Harpûtî'nin şerhinde istifade ettiği şerhlerden biridir.[342]

14- Hayreddin Hızır b. Mahmud el-Atûfî, el-Merzifûnî (ö. 948h/1541m), Şerhu'l-Bürde.[343]

15- Muhammed Muhyiddin b. Muslihuddin Mustafa Şeyhzâde (950h/1543m), *Râḥatü'l-ervâḥ Şerhu Kasîdeti'l-Bürde*[344]. Harpûtî'nin şerhinde referansta bulunduğu şerhlerden olup, Harpûtî'nin şerhiyle birlikte defalarca basılmıştır.

16- İbn Hacer el-Heytemî[345] (ö. 974h/1567m), *Şerhu Kasîdeti'l-Bürde*. (Kahire 1307, 1322)[346]

17- Ebü'l-Berekât Bedrüddîn Muhammed b. Radıyyüddîn el-Gazzî el-Âmirî (ö. 984h/1577m), *ez-Zübde fî şerḥi'l-Bürde*. İstanbul'da tamamlanmıştır. Süleymaniye Kütüphanesi'nde (Lâleli, nr. 3656, vr. 201-220) yazma bir nüshası bulunan eser Ömer Mûsâ Bâşâ tarafından neşredilmiştir (Cezayir 1972).[347]

18- Şemseddin Ebu Abdillah Muhammed b. Hasan el-Kudsî el-Bermûnî (ö. 990h/1582m), *en-Nebze fi Tayyi'l-İdde li Neşri Me'âni'l-Bürde*. Müellif şerhini İstanbul'da Beyazıt Külliyesi'ndeyken kaleme almıştır. [348]

---

340 Şerafettin Turan, "Kemalpaşazâde", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/kemalpasazade#1 (02.10.2019).

341 Katib Çelebi, *Keşfu'z-Zünûn*, II, 1336; Misbah, Al-Busiri's "Burdah", s. 221.

342 Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 31, 130.

343 Katib Çelebi, *Keşfu'z-Zünûn*, II, 1333; ez-Zirikli, *el-A'lâm,* II, 307. Misbah, Al-Busiri's "Burdah", s. 221; İsmail L. Çakan, "Atûfî, Hayreddin Hızır", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/atufi-hayreddin-hizir (02.10.2019).

344 Katib Çelebi, *Keşfu'z-Zünûn*, II, 1332; Erdoğan Baş, "Şeyhzâde", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/seyhzade (28.07.2019); Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 4, 26, 60, 90.

345 Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Muhammed el-Heytemî es-Sa'dî

346 Misbah, Al-Busiri's "Burdah", s. 223; Cengiz Kallek, "İbn Hacer El-Heytemî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-hacer-el-heytemi (03.10.2019).

347 Katib Çelebi, *Keşfu'z-Zünûn*, II, 1332; Fatih Çollak, Cemil Akpınar, "Gazzî, Bedreddin", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/gazzi-bedreddin (03.10.2019); Misbah, Al-Busiri's "Burdah", s. 223.

348 Katib Çelebi, *Keşfu'z-Zünûn*, II, 1334; Kehhale, *Mu'cemu'l-Müellifîn*, IX, 209.

19- Cemaleddîn Muhyiddin Mehmed b. Bedreddin el-Münşî, el-Akhisarî (ö. 1001h/1593m*), Tırâzu'l-Bürde (Ṭırâzü'l-ʿibre fî şerḥi Ḳaṣîdeti'l-bürde) (Nuruosmaniye Ktp., nr. 4010, 4013).*[349]

20- Ahmed b. Mustafa Lâlî Çelebi, (ö. 1001h/1593m'den sonra), Şerhu'l-Bürde.[350]

21- Radiyyüddîn Yusuf b. Ebi'l-Lutf el-Makdisî (ö. 1006h/1598m'den sonra), Şerhu Kasîdeti'l-Bürde.[351]

22- Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Kārî el-Herevî[352] (ö. 1014h/1605m), *ez-Zubde fi şerhi Kasîdeti'l-Bürde*.[353]

23- Ebû Muhammed Abdülvâhid b. Ahmed b. Alî b. Âşir el-Endelüsî el-Fâsî el-Ensârî[354] (ö. 1040h/1631m), *Şifâu'l-Kalbi'l-Cerîh bi Şerhi Bürdeti'l-Medîh*.

24- Muhammed Ali b. Muhammed Allan b. İbrahim Bekri Sıddıkî İbn Allan (1057h/1647m), *Ez-Zuhru ve'l-'Udde fi Şerhi'l-Bürde.* Şerhi, Ahmet Turan Arslan, 1999 yılında Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı (İfav yayınları) ndan tahkik ederek 348 sayfa halinde neşretmiştir.

25- Ebu'l-Bekâ, Eyyüb b. Musa el-Huseynî, el-Kırîmî, el-Kefevî[355] (ö. 1095h/1684m), Şerhu'l-Bürde.[356]

26- İbrahim b. Muhammed el-Bâcûrî eş-Şafi'î[357] (ö.1277h/1860m) *Haşiyetü'l-Bâcûrî 'ala Metni'l-Bürde*. (Kahire 1304).[358] El-Bâcûrî Harpûtî'nin şerhine de takriz yazmıştır.

27- Muhammed Tâhir b. Muhammed eş-Şâzelî b. Abdulkadir b. Muhammed b. Âşûr (1284h/1868m), *Şifâ'ü'l-ḳalbi'l-cerîḥ bi-Şerḥi Bürdeti'l-medîḥ* (Kahire

---

[349] Katib Çelebi, *Keşfu'z-Zünûn*, II, 1333; Kehhale, *Mu'cemu'l-Müellifîn*, IX, s. 100, 101; Adem Yerinde, "Münşî", *Tdv İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/munsi (03.10.2019).

[350] Katib Çelebi, *Keşfu'z-Zünûn*, II, 1333; ez-Zirikli, *el-A'lâm,* I, 257.

[351] Katib Çelebi, *Keşfu'z-Zünûn*, II, 1334.

[352] Ahmet Özel, "Ali El-Kārî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/ali-el-kari (03.10.2019).

[353] Katib Çelebi, *Keşfu'z-Zünûn*, II, 1335; ez-Zirikli, *el-A'lâm,* V, s. 13.

[354] Muhammed Eroğlu, "İbn Âşir El-Fâsî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-asir-el-fasi (03.10.2019).

[355] Hulusi Kılıç, "Ebü'l-Bekā El-Kefevî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/ebul-beka-el-kefevi (03.10.2019).

[356] ez-Zirikli, *el-A'lâm,* II, s. 38; Mu'cemu'Müellifîn, III, s. 31.

[357] Ahmet Saim Kılavuz, "Bâcûrî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/bacuri (03.10.2019).

[358] Bu şerh birçok kereler basılmış en meşhur şerhlerden biridir. Misbah, Al-Busiri's "Burdah", s. 231.

1296/1877). el-Bûsîrî'nin Ḳaṣîdetü'l-bürde'sine İbn Merzûk el-Hatîb tarafından yazılan şerhin ihtisarıdır.[359]

28- Ömer b. Ahmed el-Harpûtî (ö.1299h/1881m), *Asîdetü'ş-Şühde Şerhu Kasîdeti'l-Bürde.*
29- Salih Muhammed el-Hüdâ'î et-Tokâdî er-Rûmî el-Hanefî (ö.1317/1900), *Şerhu Kasîdeti'l-bürde.*
30- Mehmed Fevzi Efendi (ö. 1900), *Fethu'l-Verde Şerhu'l-Bürde.* Nejdet Gürkan şerhi tahkik etmiş, 2011 yılında İstanbul Arena dijitalden Tavas Belediyesi'nin katkılarıyla 350 sayfa halinde yayınlamıştır.
31- Abidin Paşa (ö.1324h/1906m), *Tercemetü ve Şerhü Kasîdeti'l-Bürde*. (İstanbul 1304, 1324). Eserin tıpkıbasımı ve sadeleştirilmiş metni Ömer Faruk Harman tarafından 1977 senesinde yayımlanmıştır.[360] 2004'te de Kasîde-i bürde Tercüme ve Şerhi adıyla 221 sayfa olarak İstanbul'da Kalem yayınevi tarafından basılmıştır.
32- Seyyid Hasan Rızayi el-Aksarâyî (d.1007/1599-ö.?/?), *Miftahu's-Sa'âde.* Eser, 2014 yılında Hasan Cankurt tarafından *Seyyid Hasan Rızayi el-Aksarâyî, hayatı, sanatı, eserleri ve "Miftahu's-Sa'âde" adlı manzum Kasîde-i Bürde şerhi* adıyla Yasemin Ertek Morkoç danışmanlığında yüksek lisans tezi olarak sunulmuştur.

Yukarıdaki şerhlerin dışında İbn Hişam en-Nahvî[361] (ö. 761h/1360m), İbn Habîb el-Halebî[362] (ö. 779h/1377m), İbn Haldun[363] (ö. 808h/1406m), Fahreddin eş-Şîrâzî (ö. 809h/1407m)[364]'nin kasideyi şerh ettiği ifade edilmiştir.

---

359 Atilla Çetin, "İbn Âşûr, Muhammed Tâhir", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-asur-muhammed-tahir--1868 (03.10.2019).
360 İskender Pala, "Âbidin Paşa", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/abidin-pasa (03.10.2019).
361 Katib Çelebi, *Keşfu'z-Zünûn*, II, 1331; Kehhale, Ömer b. Rıza b. Muhammed Râgıb b. Abdulganiy (ö. 1408h/1987m), *Mu'cemu'l-Müellifîn*, II, Daru İhyâu't-Türas el-'Arabî, Beyrut, Ty, s. 306.
362 Katib Çelebi, *Keşfu'z-Zünûn*, II, 1333; Ebû Muhammed (Ebû Tâhir) Bedrüddîn el-Hasen b. Ömer b. el-Hasen b. Ömer b. Habîb ed-Dımaşkī el-Halebî.
363 Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Hasen el-Hadramî el-Mağribî et-Tûnisî.
364 Katib Çelebi, *Keşfu'z-Zünûn*, II, 1334.

Kasîde-i bürde üzerine yüzü aşkın tahmis[365], 10 tesbi', 1 ta'şir çalışması, 20 taştir[366], 1 tazmin[367], 6 nazire[368] 2 tezyil vardır. Kasîde, Kemalpaşazade (ö.1534), Seyid Ahmed b. Mustafa Lalî (ö. 1593) Muhammed b. Halil (ö. 1676) Abdullah Sallahi er-Rumî (ö. 1769), Konyalı Fahrettin Efendi (ö.1950)[369], Naîmî[370], Sezai Karakoç[371] Mahmut Kaya[372] ve İlhan Armutçuoğlu[373] tarafından manzum olarak Türkçeye tercüme edilmiştir. Eser birçok dünya diline de tercüme edilmiştir.

365 Tahmis, bir gazel veya beytin iki mısrasına 3 mısra daha ekleyerek onu beşli haline getirmek şeklinde yapılan nazım türüdür.
366 Taştir, bir gazel veya kasidenin her mısraı arasına iki mısra ilave etmek suretiyle yapılan nazım türüdür.
367 Tazmin, bir kasideyi ondan iktibaslar yaparak yeniden yazmaktır.
368 Nazire, bir şairin gazel veya kasidesine aynı vezin ve kâfiyede yazılan benzer şiirdir.
369 Ali Osman Koçkuzu, "Fahri efendi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, ss.96-97.
370 Tercüme hakkında bilgi için; Mevlüt İlhan, "Na'îmî'nin Manzum Kasîde-i Bürde Tercümesi", Journal of Turkish Language and Literature, 3/4, Güz, 2017, ss. 42-61.
371 Sezai Karakoç, *İslamın Şiir Anıtlarından*, Diriliş Yayınları, İstanbul 1978.
372 Kaya Mahmut, *Kasîde-i Bürdeyi Türkçe Söyleyiş*, Türkiye Diyanet Vakfı Fatih Şubesi Yayınları, İstanbul 2001.
373 İlhan Armutçuoğlu, *Kaside-i Bürde*, Erkam Yayınları, İstanbul 2012.

İKİNCİ BÖLÜM

HARPÛTÎ'NİN HAYATI VE İLMÎ KİŞİLİĞİ

Yaşanılan çevrenin kişinin hayatında, kişiliğinin oluşumunda payı büyüktür. Ömer Naîmî Efendi nisbesinden de anlaşılacağı üzere Harput'un[374] ilmî geleneği olan köklü ailelerindendir. Harput'ta doğmuş, uzun yıllar Harput'ta ikamet etmiş, müftülük ve müderrislik görevlerinde bulunmuş, nihayet Harput'ta vefat etmiştir. Dolayısıyla onun hayatında Harput'un payı büyüktür. Onun hayatı ve ilmî kişiliğine değinmeden önce yaşadığı dönem ve Harput hakkında kısa bir bilgi vermenin yerinde olacağını kanaatindeyiz.

2.1. Harputî'nin Yaşadığı 19. Yy.'da Harput'un Siyasi, İktisadî ve İctimaî Durumu

19.yy'da Osmanlı Devleti'nin birçok bölgesinde anarşi hakimdi. Anadolu ve Rumeli'de âyanlar[375] merkezî otoriteye rağmen zaman zaman başına buyruk hareket ediyorlar, Vehhabilik hareketi Hicaz ve Arap yarımadasını tehdit ederken, Akdeniz'de Rumlar, Balkanlar'da Sırplar Fransız İhtilali'nin (1203h/1789m) tesiri ve batılı devletlerin kışkırtmalarıyla isyan hazırlıkları yapıyorlardı.[376] Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu gerileme süreci hızlanarak devam etmiştir. Osmanlı Devleti'nin her dairesinde esaslı ıslahat yapma zorunluluğu belirmiştir. Devrin önemli olayları arasında Osmanlı-Rus Savaşları[377], yeniçeri isyanları ve yeniçeri ocağının kaldırılması

[374] Yakut el-Hamevi (ö. 626h/1228m), Diyarbakır ve Malatya arasında bulunan şehrin adının Ermenice "hartebirt" خَرْتَبِرْتُ kelimesinden menkul olduğunu, islâmî fetihlerden sonra bir dönem "Hısn-ı ziyad" olarak da anılan bir kale olduğunu nakleder. Şihabuddin Ebu Abdillah Yâkût b. Abdillah el-Hamevî er-Rûmî, *Mucemu'l-Büldan*, Daru Sadir, Beyrut, 1995, c. II, s. 355.

[375] Osmanlı Devleti'nde şehir ve kasabalarda halk tarafından seçilen, vergilerin, masrafların dağıtılması ve toplanması gibi hususlarda kadılar ve vâlîlere karşı halkın vekîli durumunda olan kimse. Ayverdi, *Kubbealtı Lugatı*, "Âyan", http://lugatim.com/s/%C3%82YAN (26.09.2019)

[376] Sina Akşin, "Fransız İhtilalinin II. Meşrutiyet Öncesi Osmanlı Devleti Üzerindeki Etkileri Üzerine Bazı Görüşler" *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 49/3, ss. 23-29; Mehmet Ali Karaman, Fransız İhtilali'nin Osmanlı İmparatorluğu'na Etkileri, *Sdü Fen-Edebıyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Ağustos 2018, Sayı: 44, ss. 62-79.

[377] Osmanlı Devleti 19. Yy.'da Rusya ile dört kez karşı karşıya gelmiştir. Bunlar:
1812 Bükreş Antlaşması ile sonuçlanan 1807-1812 savaşı: Rusya'nın, 1806 yılında bazı kalelerimize saldırarak 27 Aralık 1806'da Bükreş'e girmesiyle 7 Ocak 1807'de Babıali Rusya'ya savaş açtı. İmparatorluk orduları Romanya'da yenilmiş ve barış yapmak zorunda kalmıştır.
1829 Edirne Barış Antlaşması ile son bulan 1828-1829 Savaşı: Yunanistan'ın Osmanlıya tâbi muhtar bir devlet ilan edilmesini Babıâli kabul etmeyince Rusya 1828'de Osmanlı Devleti'ne savaş açmıştır. Neticede Yunanistan elden çıkmış; Romanya muhtariyeti genişletilirken Sırbistan da yarı bağımsız bir prenslik haline gelmiştir.

(1241h/1826m), Sırp İsyanı (1804-1817), Yunan İsyanı (1812-1829), Cezayir'in Fransa tarafından işgal edilmesi (1245h/1830m) ve Mısır'daki Mehmet Ali Paşa İsyanı (1832-1841) zikredilebilir. 1826'da yeniçeri ocağının kaldırılması ile Osmanlı ordusu zayıf düşmüş; girdiği her savaştan neredeyse yenilgiyle ayrılmıştır. Ayrıca bu dönemde 3 Kasım 1839 Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile idarî anlamda yeni bir yapılanmaya gidilmiş olduğundan Osmanlı coğrafyasında bir otorite boşluğu ve başıbozukluğun olduğunu söylemek mümkündür.[378]

II. Mahmud devrinde Rumeli ve Doğu Anadolu'da Osmanlı ordusunun mağlûbiyeti ile sonuçlanan Osmanlı-Rus savaşı'nın doğu illeri özellikle de Harput ve çevresi üzerinde büyük tesirleri olmuştur. 1819'da Anadolu'da başgösteren yeniçeri isyanlarının Harput'a kadar sirayet etmesi ve sonra Mısır hidivi Kavalalı Mehmet Ali Paşa (ö. 1265h/1849m)'nın[379] isyanı ile oğlu İbrahim Paşa (ö. 1264h/1848m)[380]

1856 da imzalanan Paris Antlaşması ile neticelenen 1853-1866 savaşı: Rusya'nın memleketimizde Ortodoks Osmanlı tebaasının koruyucusu olarak tanınmasını istemesi Babıali tarafından reddedilmişti. Rus orduları Eflak ve Buğdan'ı istilaya başlayınca imparatorluk 1853'te Rusya'ya savaş açtı. İngiltere ve Fransa'nın desteğini alan Osmanlı Devleti, 1855'de Sivastopol'un düşmesi ile Rusları barış istemek zorunda bıraktı. Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğü ve istiklali İngiltere, Fransa, Avusturya Prusya ve Rusya'nın müşterek garantisi altına girdi.
Ayastefanos Antlaşması ile son bulan 1877-1878 savaşı: 93 Harbi diye meşhur olan ve Gazi Osman Paşa'nın Plevne müdafasıyla destan yazdığı bu savaşta, Ruslar Ayastefanos'a dayandılar. Savaş neticesinde Bulgaristan kurulmuş, Sırbistan ve Karadağ'ın sınırları genişletilmiş, Rumanya'da bağımsız bir prenslik olmuştur. Zülküf Yılmaz, Tarihte Osmanlı-Rus Savaşları, http://www.pau.edu.tr/zyilmaz/tr/sayfa/osmanli-rus-savaslari (Erişim Tarihi: 19.05.2019)

[378] Hale Şıvgın, "19. Yy.'ın ilk yarısında Ayıntap", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı: 11, 2000, ss. 503-553.

[379] Kavalalı Mehmed Ali Paşa, 1769m/1183h veya 1770m/1184h yılında Kavala'da doğmuştur. Kavala'ya Konya'dan gelip yerleştikleri rivayet edilir. 1801m/1215h senesinde bir asker olarak Mısır'a gelmiş; kısa zamanda yükselerek 1805m/1219h Mısır valisi olmuştur. 1831-1841 yılları arasında Osmanlı merkezi yönetimine isyan etmiş ve birçok kereler yeniçeri ocağının kaldırılması (1826m/1241h) sonrası zayıf düşen Osmanlı ordusunu mağlubiyete uğratmıştır. 1841m/1257h tarihinde Osmanlı idaresi ve Mehmet Ali Paşa arasında anlaşma neticesinde Mısır'ın irsî idaresinin Mehmed Ali Paşa soyundan gelen en büyük erkek evlâdla devam edeceği kabul edildi. 1848m/1264h de Mehmed Ali Paşa idareyi oğlu İbrahim'e (ö.1848m/1264h) devretti. Mehmed Ali Paşa 2 Ağustos 1849 tarihinde İskenderiye'de vefat etti ve Kahire Kalesi'nde inşa ettirmiş olduğu yeni caminin hazîresine defnedildi.
Mısır'da Eğitim başta olmak üzere askeri, iktisadî alanda birçok reforma imza atan Mehmed Ali Paşa 1820m/1235 yılında Bulak matbaasını kurdurmuş ve öncelikli olarak kurdurduğu yeni okullar için gerekli olan kitapların yanısıra birçok Arapça, Türkçe ve Farsça kitabın basımını sağlamıştır. Bkz. Muhammet Hanefi Kutluoğlu, "Kavalalı Mehmed Ali Paşa", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2002, ss.62-65.

[380] Mehmed Ali Paşa'nın büyük oğlu olup 1789'da Kavala'da dünyaya geldi. 1813'de Saîd (Yukarı Mısır) idarecisi olarak tayin edildi. 1816 yılına kadar bu görevde kaldıktan sonra vefat eden kardeşi Tosun'un yerine Vehhâbîler üzerine gönderildi. 1816 Eylül'ünde Mısır'dan Hicaz'a hareket etmesiyle başlayan bu seferi sırasında Bâbıâli tarafından kendisine "paşa" unvanı verilmiştir. İbrâhim Paşa, Nisan 1818'de Vehhâbîler'in merkezi olan Der'iye'yi kuşattı ve beş ay süren bir kuşatmanın ardından burasını zaptederek Vehhâbîler'in reisi Abdullah b. Suûd'u ele geçirdi. Bu zafer, hac yollarının güvenliğini tekrar sağlamış olduğundan Mehmed Ali Paşa'nın İslâm âlemindeki itibarını arttırdı ve Kızıldeniz ticaretinin büyük ölçüde Mısır'ın kontrolü altına girmesini

komutasındaki Mısır ordusunun Anadolu içlerine kadar ilerleyip İstanbul'u tehdit eder hale gelmesi[381] ve bunun neticesinde Anadolu'da devlet otoritesinin zayıflamasını fırsat bilerek zuhur eden Kürd isyanları, bölgede huzursuzluk ve anarşiye neden olmuştur. 1833-34'de bu isyanı bastırmak üzere görevlendirilen Reşid Mehmed Paşa (ö. 1252h/1836m)[382] 40 tabur askerle evvelâ Sivas'a, sonra Malatya, Harput ve Diyarbakır'a kadar giderek ele geçirilen eşkıya reislerini idam ettirmiş ve Harput'u ordu karargâhı yapmıştır. Kürd isyanının bastırılması için uzun süre Harput'ta kalarak asayişi temin etmiştir.[383]

Osmanlılar, Konya mağlûbiyetinin intikamını almak, İbrahim Paşa'nın ordusunu Süveyş kanalı'nın ötesine sürmek, İbrahim Paşa ise, Urfa, Antep, Malatya, Harput ve Diyarbakır gibi şehirleri de elde ederek doğuyu Mısır'a bağlama sevdasına düşmüşlerdi. Nihayet 24 Haziran 1839 tarihinde meydana gelen meşhur Nizip

---

sağladı. Bâbıâli tarafından Cidde sancağı ile birlikte Habeş eyaleti valiliğine ve Mekke şeyhülharemliğine tayin edildi. Babası ile birlikte Osmanlı Devleti'ne baş kaldırmış ve Osmanlı Ordusunu 21 Aralık 1832'de Konya'da ve 24 Haziran 1839'da Nizip'te mağlup etmeyi başarmıştır. Eylül 1848'de Mısır valiliğine tayin edildi ise de verem sebebiyle Mısır'a dönüşünden kısa bir müddet sonra babası hayatta iken 10 Kasım 1848'de vefat etmiştir. Muhammed Hanefi Kutluoğlu, "İbrâhim Paşa, Kavalalı", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2000, s. 330-333.

381 İbrâhim Paşa ilk defa Zerrâa mevkiinde karşılaştığı Osmanlı kuvvetlerini 14 Nisan 1832'de yenilgiye uğrattı. Akkâ, Şam ve Halep'i ele geçirdikten sonra ilerleyerek Osmanlı ordusunu Belen/Hatay'de mağlûp etti (29 Temmuz 1832). İlerleyişine devam eden İbrâhim Paşa, Konya'ya kadar gelmiş, burada sadrazam ve serasker Reşid Mehmed Paşa idaresindeki Osmanlı ordusu ile yaptığı savaşta büyük bir zafer kazanarak sadrazamı esir almıştır (21 Aralık 1832). Bu zafer neticesinde kendisine İstanbul yolu açılmış ve Osmanlı saltanatı doğrudan bir tehdit altına girmiş oluyordu. Nitekim Konya muharebesinden hemen sonra Kütahya'ya kadar ilerleyen İbrâhim Paşa, babasına yazdığı mektupta İstanbul üzerine yürüme ve padişahı tahttan indirme teklifinde bulunmuş, fakat Avrupa devletlerinin göstereceği tepkiyi göz önüne alan Mehmed Ali Paşa buna müsaade etmemiştir. Yapılan görüşmelerde Batılı Devletlerin baskıları ve Rusya tehdidi karşısında Osmanlı Devleti, Halep ve Şam'dan başka Adana'nın da İbrâhim Paşa'ya bırakılmasına razı olmuştur. (6 Mayıs 1833). Bu sonuç, birçok Avrupa tarihçisi tarafından Kütahya Antlaşması olarak tanımlanmakla birlikte gerçekte muahede şeklinde teâti edilmiş bir belge mevcut değildir. Kutluoğlu, "İbrâhim Paşa, Kavalalı", s. 330-33.

382 Gürcü veya Çerkez asıllı olup "Deli" Hakkı Paşa'nın divan kâtibi Hacı Mustafa Efendi'nin kölesi iken Koca Hüsrev Paşa'ya satılmış ve onun dairesinde yetişmiştir. 1821'de Karaman valisi olmuştur. Rum isyanının bastırılmasında vazife gördü. Kasım 1824'te Rumeli ve Yanya valisi olarak Rumeli seraskeri oldu. Arnavutluk'ta asayişin sağlanması ve bölgenin ıslahıyla uğraştı. Sadrazam İzzet Mehmet Paşa'nın Rus savaşında başarısızlığı üzerine sadarete getirildi. Pravadi'de ruslara karşı bir başarı elde ettiyse de Rus ilerleyişini durdurmaya muvaffak olamadı (Haziran 1829). Bundan sonra muhalif Rumeli ayanlarıyla mücadele etti. Bosna ve civarında asayişi temin etti. Rumeli'ndeki başarısı neticesinde 30.000 kişilik bir ordu ile İbrahim Paşa komutasındaki Mısır ordusunun üzerine gönderildi. Ancak 21 Aralık 1832'de Konya'da mağlup oldu ve esir düştü. Esareti dolayısıyla 18 Şubat 1833'te sadâretten azledildi. Sadrazamlığı 4 yıl 20 gün kadar sürmüştür. 3 Kasım 1833'te Sivas'a, 19 Mart 1834'te de Diyarbekir ve Rakka'ya vali tayin edildi. Burada Kürd eşkiyalarla mücadele etti. Şâban 1252 / Kasım 1836'de Diyarbekir'de sıtma hastalığından öldü. Kemal Beydilli, "Reşid Mehmed Paşa", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/resid-mehmed-pasa (20.05.2019).

383 Sunguroğlu, *Harput Yollarında*, I, s. 188.

muharebesi'nde galip gelen İbrahim Paşa, ertesi gün ordusunu, Birecik üzerinden Urfa'ya sevk edip Urfa'yı zaptettikten sonra Malatya'ya döndü. Tam bu sırada İngiliz ve Fransızların savaşa müdahil olmasıyla, İbrahim Paşa'nın kuvvetleri İncesu'da durdurulmuş; güneyde Mısır kuvvetleri, kuzeyde Rusya mağlûp edilerek, bu suretle Malatya, Harput, Diyarbakır bu badire ve çiğnenmeden kurtarılmıştır. Fakat bu ağır harpler ve isyanlar yüzünden yöre halkı korku ve heyecan içerisinde uzun yıllar acılar çekmiş ve birçok ağır harp mükellefiyetleri ile maddî manevî anlamda büyük bir yıkıma uğramışlardır.[384]

Yukarıda kısaca değindiğimiz 19. yy.'ın ilk yarısındaki Osmanlı Devleti'nin durumu, şüphesiz Harput'ta idarî, iktisadî, demografik anlamda birçok değişikliklerin olmasına yol açmıştır.

2.1.1. İdari Yapı

Harput Osmanlı hakimiyetine girdiği 1516 tarihinden itibaren, 19. Yy.'ın ortalarına kadar Diyarbakır eyaletine bağlı bir sancak[385] hüviyetindedir.

1775 yılında Maden-i Hümayun Emaneti'nin kurulması ve bu emanetin mâlî ve İdârî sorumluluğunun Diyarbakır valilerinin uhdesine verilmesi, Osmanlı'nın en önemli iki madeninin (Keban ve Ergani) sorumluluğunu alan vâlileri Harput'ta ikamete mecbur kılmıştır. Bu durum Keban ve Ergani madenlerinin tam ortasında yer alan Harput'un önemini daha da arttırmıştır. 19. Yy.'ın ilk çeyreğinden sonra Diyarbakır valileri umumiyetle Harput'ta oturmaya başlamışlardır. [386]

1834 yılında bölgede baş gösteren eşkıyalık faaliyetlerini bastırmak, huzur ve güven ortamını tesis etmek üzere gönderilen Reşit Mehmet Paşa, Harput vilayet merkezini şehrin güney yamacında 5km. mesafede bulunan Mezraa'ya (günümüz Elâzığ şehir merkezi) taşımıştır. Vali burada ikamet etmeye başlayınca gerek idarî

---

384 Kutluoğlu, "İbrâhim Paşa, Kavalalı", s. 330-33; Sunguroğlu, *Harput Yollarında*, I, s. 190.

385 XIX. yy. başlarında sancakların sayısı yaklaşık 300 idi. Eyaletlerin alt birimi olarak görülen sancakların en yüksek idarecisi sancak beyi (mîr-i livâ) idi. Osmanlı taşra yönetiminin en temel idarî ve askerî birimi olan sancaklar II. Mahmud döneminde daha basit birer idarî bölge haline geldi. Sancaklar 1921'de Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından kaldırıldı ve idarî taksimatta vilâyet kelimesi kullanılmaya başlandı. İlhan Şahin, "Sancak", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/sancak (19.05.2019).

386 Aksın, "Harput'un Mezra'ya Taşınması Sürecinde İlk Vilayet Konağı", s. 102.

erkan gerekse halk yavaş yavaş Mezraa'ya taşınmaya başlamışlardır. Bu tarihten sonra eski şehir bazen Harput, bazen de Yukarışehir olarak anılmaya başlamıştır.[387]

1 Nisan 1846'da Harput Diyarbakır'dan ayrılarak önce mutasarrıflık sonra da müstakil bir eyalet olmuştur. Böylelikle Harput eyaleti dört sancak (Harput, Maden-i Hümayûn, Dersim, Behesni) ve 30 kazadan oluşan büyük bir eyalet haline gelmiştir.[388] Şehrin ismi 13 Ocak 1867 tarihinden itibaren Mamuretü'l-Aziz[389]; 1871 tarihinde de Elaziz olarak değiştirilmiştir.[390] Bu tarihlerde artık Harput'ta oturan halkın çoğunun buradan ayrılarak günümüzde Elâzığ şehir merkezi olan Mezraa'ya taşındıkları, hükümet konağının da buraya taşındığı, ticaretin merkezinin yukarı şehirden Mezraa'ya kaydığı görülür.[391]

---

387 Nevzat Ülger, "Harput'ta Yetişen İlim Adamları (Yukarışehir'in Işık İnsanları)", *Uluslararası Harput'a Değer Katan Şahsiyetler Sempozyumu*, Elâzığ 14-16 Mayıs 2015, ss. 381-395.

388 Ahmet Aksın, "Osmanı Döneminde Harput'un İdari Yapısı", *Dünü ve Bugünüyle Harput (Sempozyum 24-27 Eylül 1999)*, Türkiye Diyanet Vakfı Elâzığ Şubesi Yayınları, Elâzığ 2005, I, ss. 61-76.

389 Mezra'da 1858 yılında çıkan bir yangın sonucu Hükümet konağı ve müştemilatı yanmış ve Sultan Abdulaziz döneminde yeniden inşa edilmiştir. Sultana bir teşekkür nişanesi olarak şehrin ismi Ma'muretü'l-'Aziz olarak değişmiştir. Dönemin valisi İzzet Paşa bu durumu şöyle anlatmaktadır:

> Harput merkez olaluden berü vülat-ı a'zam'a makarr-ı ittihaz olunan Mezra'da kâin konağın on iki sene mukaddem harizede olması münasebetiyle ol vakitten beri devâir-i mevcûde şurada burada müteferrikan ikamet etmesinden dolayı eşedd-i perişanlık ve su'ubet çekilmekte olduğu halde, dâire-i hükümet ve sâireye kâfî ve vâfÎ gayet metin ve müstahkem müceddeden hükümet konağı ve şu havalice nadiru '1- emsal olarak karşusunda tarz-ı dilpezir üzere canib-i sami-i hidivv-i efhamlerinden bir câmi-i şerif ve çeşme bina ve inşasıyla mezra'-i mezkurenin adeta kasaba hüviyetine girmesi velhasıl mülk ve milletine çok menfaatli mahsulat ve mamulatın hüsn-i teşvik ve ikdemat-ı seniyyeleri semeresiyle vücuda gelmesi doğrusu ahali ve sekenemize muris-i şevk-i cedit olarak herkes taraf taraf imar-ı mülk kaziyyesine ve ileride yalnız arpa ve buğday zir'a iderken mücerred teşvikat-ı aliyyeleriyle şu bir kaç senedir pamuk ve hububat-ı saire zir'a ile fevaid-i külliye ve mahsulat-ı kesire ihracına sa 'y ve gayret etmekte olmalarıyla lehü'l-hamd ve'l- minne ahval-ı eyalet refte refte kesb-i intizama yüz tuttuğundan ve bunlardan başka tasvir huyurulan esbab-ı umraniyenin istihsaline dahi müsaade ve merhamet buyurulmakta idüğünden zıll-ı zalil-i merahim adil-i hazret-i padişahi ve saye-i seniyyeyi asaf-ı efhamilerinde kesb-i refah ve rahat edeceğimizde iştibahımız olmayub fakat şu vechile rica ve istid'aya ictisar ederiz ki salifii'z- zikr, makarr-ı hükümet olan Mezra' nın namı öyle bir kayd-ı kuyudea müttehaz bir isim olmadığından ve hiçbir mahal ismine dahi müşabeheti bulunmadığından başka muhassanat-ı asriyeden olarak şu halde kesb eylediği umraniyete nazaran ve şu mamuruyet-i meşhude zaman-ı muaddelet nişan-ı hazret-i şeyhinşahide hasıl olduğuna binaen namının teberrüken ve teyemmünen Mamuratü'l-aziz namı ile yad kılınması hakkında istihsal-i müsaade-i seniyyeye lıimmetle ila ahirü'l-Eyyam müftehir ve mübtehic olmadığımıza şayan-ı müsaade-i celile-i asaraneleri babında emrü ferman hazret-i men lehü'l- emrindir.

Aksın, "Harput'un Mezra'ya Taşınması Sürecinde İlk Vilayet Konağı", s. 101.

390 1937 yılında Atatürk tarafından şehrin ismi Elazık olarak yeniden değiştirilmiş; nihayet söyleniş zorluğu nedeniyle bilahare Elazığ'a dönüştürülmüştür. Ülger, "Harput'ta Yetişen İlim Adamları (Yukarışehir'in Işık İnsanları)", s. 383.

391 Aksın, "Osmanı Döneminde Harput'un İdari Yapısı", s. 67.

2.1.2. İktisadi Yapı

Harput, Basra-Bağdat ve Diyarbakır hattını takip ederek, İstanbul'a uzanan ipek ve baharat yolunun Malatya bağlantısı üzerinde yer alması nedeniyle her daim önemli bir geçiş yeri olmuştur. [392]

18. yy.'ın son çeyreğiyle birlikte Maden-i Hümayün Emaneti'nin kurulup Harput'a bağlanması, Harput'a ekonomik anlamda bir canlılık getirmiştir. Maden-i Hümayün Emaneti'ni oluşturan Keban madeninde altın ve gümüş; Ergani madeninde ise bakır üretilmekte idi.[393] Osmanlı Devleti bu kıymetli madenlerin üretiminin aksamaması ve sağlıklı bir şekilde devam edebilmesi için buranın müstakil bir emanet marifetiyle idaresine karar vermiş ve bu emanet Harput Eyaleti'nin adının Mamüretü'l-Azîz'e dönüştürüldüğü 1867 yılına kadar varlığını devam ettirmiştir.[394]

Yörede yürütülen madencilik faaliyetleri birçok engelleme ile karşılaşmıştır. Bunların başında da eşkıyalık hareketleri gelmiştir. Madenlerin değerli bir meta olması eşkıyalık olaylarının ortaya çıkmasında etkili olmuş ve meydana gelen olaylar zaman zaman maden üretim faaliyetlerini durma noktasına getirmiştir. Bu nedenle Harput daha vilayet olmadan madenlerin emniyetini temin etmek, eşkıyalık faaliyetlerinin önüne geçmek ve hadiselere yerinden vaziyet edebilmek için valilerin ikametgahı olmuştur.[395]

Harput Anadolu'da dut ağacı mevcudu açısından önemli bir konuma sahiptir. Bu müstesna konum Harput ve çevresinde ilgili sektörlerin gelişmesinde rol oynamıştır. Bu sektörlerin başında ipek böceği yetiştiriciliği ve ipekli kumaş imalatı gelir. 19. Yy.'da özellikle Ermeni tebaa tarafından dokunan ipekli kumaşlar Harput çevresinde ve İstanbul'da büyük ilgi görmekteydi. Diyarbakır, Harput ve Arapgir Osmanlı Devleti'nin çöküşüne kadar varlığını sürdüren tekstil merkezleri olmuştur. Harputlu zanaatkarlar ipek ve pamuk iplik atölyeleri kurmuşlar ve böylelikle üretimin evlerden çıkarak endrüstriyel bir boyut kazanmasını sağlamışlardır. 1885'ten itibaren Harput'un

---

392 Elif Aksoy, Naime Didem Öz, 19-20. Yüzyılda Harput'ta İperk Böcekçiliği ve Dokumacılık, s. 15, https://www.kulturportali.gov.tr/mrepo/eKitap/eb-19uncu20nciYuzyildaHarputta/2/ (Erişim Tarihi 28.05.2019)

393 Fahrettin Tızlak, "XVIII. Yüzyıl Sonu İle XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Harput Çevresinde Madencilik Faaliyetleri", *Geçmişten Geleceğe Harput Sempozyumu*, Fırat Üniversitesi Harput Uygulama ve Araştırma Merkezi, Elazığ 23-25 Mayıs 2013, s. 349.

394 Tızlak, "XVIII. Yüzyıl Sonu İle XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Harput Çevresinde Madencilik Faaliyetleri", s. 354.

395 Tızlak, "XVIII. Yüzyıl Sonu ile XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Harput Çevresinde Madencilik Faaliyetleri", s. 365.

Akçakiraz (Perçenç) ve Hüseynik (Ulukent) köyleri ipek üretiminde başlıca yerler olmuşlardır.[396] Ömer Naîmî Efendi 1282h/1866m senesinde oğlu Abdulhamid Efendi ile birlikte İstanbul'a gitmişler, yanlarında Sadrazam Yusuf Kâmil Paşa'ya hediye olmak üzere Harput'ta imal edilen ipekli kumaşlardan getirmişler, paşa da ertesi gün hediye edilen bu kumaşları selamlıkta giyerek onlara iltifatta bulunmuştur.[397]

2.1.3. Eğitim Sistemi

Harput yüzyıllar boyunca kıymetli devlet adamları, âlimler, velîler, şâirler yetiştirmiş; bu şahsiyetler sayesinde Harput şehri doğu illeri içerisinde her daim önemli ilim ve kültür merkezlerinden biri olma konumunu muhafaza etmiştir.[398]

19. yy. Harput'unda eğitim birçok Osmanlı şehrinde olduğu gibi ağırlıklı olarak dînî bir hamiyet ve muhtevayla yürütülmekte idi. 6 yaşına gelen çocuklar mahalle mekteplerine yahut sibyan mekteplerine gönderilirdi. Bu mektepler hükümetin herhangi bir emir ya da onayıyla değil yalnızca halkın talebiyle tesis edilmiş, ibtidaî düzeyde eğitim veren ilim ve irfan yuvalarıydı. Mahalle mektepleri genelde mahalle halkının teşebbüsüyle oluşmuş, öğretmenlik edebilecek nitelikteki bayan ve erkek kişilerin idaresindeki hususi mekteplerdi. Sunguroğlu 19. Yy.'ın sonlarına doğru Harput'ta 15 kadar mahalle ve sibyan mektebi olduğunu nakletmektedir.[399]

Osmanlı Devleti'nde Milli Eğitim malî bakımdan devlete bağlı değildi. Devlet eğitime ayrı bir bütçe ve ödenek ayırmıyor; eğitim giderleri (müderris ve hizmetlilerin maaşları, öğrencilerin iaşe ve ibate giderleri) vakıflar kanalıyla temin ediliyordu. Harput'ta irili ufaklı birçok medrese vardı.[400]

1845'te Eğitim veren 9 medrese bulunmaktadır. Medreseler ile burada görev yapan müderrisleri ve talebe mevcudunu tablo halinde vermek mümkündür.[401] Harputlu Ömer Naîmî Efendi'nin o tarihte Hacı Ahmet Ağa Medresesi'nde görev yaptığı görülmektedir.

---

396 Aksoy, 19-20. Yüzyılda Harput'ta İperk Böcekçiliği ve Dokumacılık, s. 16.
397 İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, I, s. 548.
398 Sunguroğlu, *Harput Yollarında*, c.II, s. 413.
399 Sunguroğlu, *Harput Yollarında*, c.II, ss. 418-427.
400 Ziya Kazıcı, "",*Dünü ve Bugünüyle Harput (Sempozyum 24-27 Eylül 1999)*, Türkiye Diyanet Vakfı Elâzığ Şubesi Yayınları, Elâzığ 2005, I, ss. 185-191.
401 Çelik, "1261/1845 Tarihli Harput Kefalet Defteri ve Bu Deftere Göre XIX. Yüzyılın Ortalarında Harput Şehri", s. 35.

Tablo 3: 1261/1845 Tarihinde Harput Şehri Medreseleri, Müderris ve Talebe Mevcudu

Sıra No	Medrese Adı	Müderris	Mevcudu
1	Hacı İbrahim Paşa	Ebubekir Efendi oğlu Ali Efendi	38
2	Süleyman Paşa	Hacı Hüseyin oğlu Mehmed Efendi	26
3	Ziyaiyye	Hacı Ahmed Efendi oğlu Hafız Mahmud Efendi	25
4	Sara Hatun (Hatuniye)	Malbulduzade Hacı Veli Efendi	20
5	Zahiriye	Müftü Yunus Efendi oğlu Hacı Mehmed Efendi	19
6	Hacı Ömer Ağa	Abdurrahman Ağa oğlu Hacı Ali Efendi	15
7	Hacı İshak Paşa	-	13
8	Tevfikiye	Hacı Hüseyin Efendi oğlu Mahmud Efendi	10
9	Hacı Ahmet Ağa	Hacı Ahmed Efendi oğlu Hacı Ömer Efendi	7
		Toplam Talebe Mevcudu	173

Zaman içinde nüfusun artışına paralel olarak gerek devlet adamlarının gerekse hayırseverlerin yardımlarıyla medrese sayısında bir artış olmuştur. 1301h/1883m tarihli Harput Salnamesi[402]'nde medrese sayısının 19'a yükseldiği görülür.[403]

Tablo 4: 1883m/1301h tarihli Salnameye göre Harput Şehri Medreseleri, Müderris ve Talebe Mevcudu

Sıra No	Medrese Adı	Müderris	Mevcudu
1	Sarahatun (Hatuniye)	Hacı Veli Efendi	50
2	Esediye (Arslaniye)	Hasan Efendi	-
3	Zahiriye	Osman Efendi	20
4	Kurşunlu	Hacı Mahmud Efendi	60
5	Çolakzade	-	-
6	Kâmil Paşa	Hacı Abdulhamid Efendi	80
7	Süleyman Paşa	Müftü Hacı Mehmed Efendi	50

402 Salname: Osmanlılar'da resmî ve özel kurumlar tarafından yayımlanan yıllıklar. Bilgin Aydın, "Salnâme", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/salname (28.05.2019).

403 Ünal Taşkın ve diğerleri, *Elâzığ Eğitim Tarihi*, Elâzığ Milli Eğitim Müdürlüğü Yayınları, Elâzığ, 2010, s. 49.

8	Tevfikiye	Hasan Efendi	20
9	Hacı Mehmet Ağa	Mehmed Efendi	30
10	Meydan	Hacı Mehmet Efendi	10
11	Mehmet Ağa	Sadeddin ve Hasan Efendiler	-
12	Hacı İshak Paşa	Mehmet Efendi	30
13	Hacı İbrahim Paşa	Ali Efendi	6
14	Cevheriye	Ahmet Efendi	25
15	Şifahiye	Saçlı Hacı Mehmet Zühtü Efendi	40
16	Camii Kebir	-	10
17	Mustafa Bey (Perçenç)	Hüseyin Efendi	-
18	Ahmet Peykerici (Molla)	Abdurrahman Efendi	25
19	Ziyaiyye (Keban)	Hasan Efendi	-
		Toplam Talebe Mevcudu	456

1890'da El-Aziz vilayeti genelinde 160 mektep 45 medrese mevcuttur.[404] Bu 45 medresenin 19'u Harput dahilinde, 4 tanesi ise vilayet merkezinde bulunuyordu. Artuklu Sultanları tarafından inşa edilen Cami-i kebir, Alacalı ve Esadiye (Arslaniye) Camiileri içerisinde birer medrese vardı. Bu eski medreseler haricinde Anadolu'nun çok az şehrinde emsaline rastlanabilecek büyüklükte ayrı ayrı 5 medreseden oluşan[405] iki katlı 100'ü aşkın talebe hücresi, 5 müderris odası ve 2 büyük kütüphanesi ile Kurşunlu Medrese Sitesi vardı. Son olarak 1868 senesinde Son Sadrazamlardan Yusuf Kâmil Paşa tarafından, Hacı Abdulhamit Hamdi Efendi (ö. 1320h/1902m)'nin müderrisi olduğu Kâmil Paşa Medresesi ve Kütüphanesi yaptırılmıştı.[406]

Sunguroğlu Harput medreselerinde evvelce 1500-2000 arası talebenin olduğunu, bu sayının kademeli olarak azalarak 1890'lı yıllarda 500-600'e kadar düştüğünü nakleder. Bunda dönemin icabı olarak Harput ve Mezraa'da devlet tarafından kurulan ibtidaîlerin, mülkiye i'dadîlerinin, Rüştiyelerin ve Sultanîlerin payı büyüktü. Medreseler bu okullarla rekabet edemeyerek gittikçe ilmî hüviyetlerinden uzaklaştılar.

404 Sunguroğlu, *Harput Yollarında*, c.II, s. 413.
405 Bu medreseler Kurşunlu, İsmailiyye, Ziyaiyye, Mehmet Ağa, Çolakzade medreseleridir.
406 Medreselerin tam listesi için Bkz.: Sunguroğlu, *Harput Yollarında*, c.II, ss. 428-430.

Kâmil Paşa Medresesi'nin müderrisi Hacı Abdulhamit Efendi'nin vefat etmesiyle büsbütün talebe bulamaz hale geldiler.[407]

1301h/1883m tarihli Mamuretü'l-'Aziz Sâlnamesi'ne göre Kurşunlu Medresesi Kütüphanesi'nde 1000, İbrahim Paşa Medresesi'nde 300, Kamil Paşa Medresesi'nde ise 300 eser mevcuttur. Daha 16 medrese olduğu dikkate alındığında kitap adedinin onbine ulaştığı değerlendirilebilir. Bu kütüphanelerde bir hafız-ı kütüp bulunur; hafız-ı kütübü olmayanlarda müderris tarafından bir talebe hafız-ı kütüb olarak vazifelendirilirdi. Harput'ta medrese kütüphaneleri dışında hatırı sayılır kitap ihtiva eden özel şahıslara ait kütüphaneler de vardı.[408]

2.2. Harputlu Ömer Na'îmî Efendi'nin Hayatı

Ömer Naîmî Efendi[409], 1216h/1801m senesinde[410] günümüzde Elâzığ ilinin bir mahallesi olan tarihî Harput şehrinde doğmuştur. Babası Harput'ta uzun yıllar müftülük yapmış olan Hacı Ahmet Efendi (ö. 1261h/1845m)'dir.[411] Harput'ta sekiz kuşak medreselerde müderrislik ve müftülük gibi vazifelerde bulunmuş ve ilim vasfıyla temayüz edip şöhret bulmuş bir aileye mensuptur. Bu aile Harput'a Teştek Köyü'nden[412] gelip yerleşmiştir. İlk zamanlar "İmamzâde"[413], daha sonraları uzun zaman Harput müftülüğünde bulunmalarından ötürü[414] "Müftügil" olarak tanınmış, 1934'te soyadı kanunuyla birlikte önce "Erdem" daha sonra da "Efendigil" soyadını almışlardır.[415]

---

407 Sunguroğlu, *Harput Yollarında*, c.II, ss. 433-435.

408 Bu şahıslardan Hacı Mehmed Efendi'nin 1000-1500 eseri hâvi bir kütüphanesinin olduğu nakledilir. Sunguroğlu, *Harput Yollarında*, c.II, s. 436.

409 عمر بن أحمد بن محمد سعيد الخربوتي الرومي المتخلص بنعيمي

Bağdatlı İsmail Hakkı Efendi, *Hediyyetü'l-'Ârifîn Esmâu'l-Müellifîn ve Âsâru'l-Musannifîn*, I, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1951, I, s. 801; Hayreddin Mahmud b. Muhammed b. Ali b. Faris ez-Zirikli ed-Dimeşkî (ö. 1396h/1976m), *el-A'lâm*, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 2002, V, s. 41.

410 Bağdatlı, *Hediyyetü'l-'Ârifîn*, I, s. 801; ez-Zirikli, *el-A'lâm*, V, s. 41.

411 Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, M. A. Yekta Saraç (haz.), Mustafa Çiçekler (ed.), C.3, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara, 2016, s.314.

412 Teştek, Elazığ'ın Diyarbakır yolu üzerinde Hazar gölü kenarında turistik bir ilçe olan Sivrice ilçesine bağlı bugünkü adı Dereboynu olan köydür. İl merkezine 80 km. mesafededir.

413 Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, C.I. s. 314, 483.

414 Elâzığ (Harput)'da Ömer Efendi'nin dedesi Mecmûʿatü'l-fetâvâ sâhibi Mehmed Saîd Efendi 40 yıl, onun oğlu Ahmed Efendi'nin 25 yıl, Ömer Naîmî Efendi 20 yıl, torun Kemâleddin Efendi de 10 yıl müftülük görevinde bulunmuşlardır. Ahmet Karataş, "Harput Ulemâsından Müderris-Müftü Mehmed Kemâleddin Efendi", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 49, Aralık 2015 s. 52,53.

415 el-ʿAziz'de yayımlanan Turan Gazetesi 15 Kânûn-ı Evvel (Aralık) 1934 tarihli, 254 numaralı sayısının ilk sayfasında halkı soyadına teşvik etmek maksadıyla yapılan "Şehrimizde Soyadları"

Resmi kayıtlara göre soy şeceresi şu şekildedir:

İmamzade Hoca Esad Efendi (d. 1044h/1634m; ö. 1134h/1722m)

Hoca Ahmet Efendi (d. 1093h/1682m; ö. 1170h/1757m)

Müftü İmamzade Mehmet Said Efendi (d. 1137h/1725m; ö. 1210h/1804m)[416]

Müftü Hacı Ahmet Efendi (d. 1176h/1762m; ö. 1261h/1845m)[417]

Müftü Hacı Ömer Naîmî Efendi (d. 1216h/1801m; ö. 1299h/1882m)

Ömer Naîmî Efendi'nin dedesi Mehmet Said Efendi (ö. 1210h/1804m) 40 sene aralıksız Harput müftülüğünde bulunmuş, Kurşunlu Camii Külliyesi[418] içinde Mehmet Ağa Medresesi[419]'nde müderrislik yapmış ve telif ettiği *Mehmet Said Efendi Fetvası*[420] adlı fetva mecmuasıyla ulema arasında meşhur olmuş alim, fazıl bir zat idi. İlk olarak babası Harput Müftüsü Hacı Ahmet Efendi (ö. 1261h/1845m)'den ders almış daha sonra ilmî kabiliyetinin yüksek oluşu sebebiyle kısa zamanda yaşıtlarının önüne geçmiş, babasının yaşlılığı ve müftü olması sebebiyle fetva işleriyle meşguliyeti çok olduğundan, babasından izin alarak dönemin ilim merkezlerinden memleketine de yakın olan Antep'e gitmiştir.[421] Orada Küçük Hafız Necip Efendi'nin ve Faik Efendi[422]'nin ders halkasında bulunmuş ve icazet almıştır.[423] Antep'te bulunduğu

---

başlıklı bir haberde Ömer Efendi'nin Torunu Müftü Kemalettin Efendi ile oğlu avukat Naimî'nin "Erdem" soyadını aldıkları belirtilmektedir. Kemâleddin Efendi'nin vefâtından 18 yıl sonra oğulları Ömer Naîmî ve Abdülhamid Hamdî beyler soyadlarını 05.04.1954'te "Efendigil" olarak değiştirmişlerdir. Karataş, "Harput Ulemâsından Müderris-Müftü Mehmed Kemâleddin Efendi", s. 76; İshak Sunguroğlu, *Harput Yollarında*, c.II, İşaret Yayınları, İstanbul 2013, s. 547; Günerkan Aydoğmuş, *Harput Kültüründe Din Alimleri*, Elâzığ Valiliği Elâzığ Eğitim, Sanat, Kültür, Araştırma, Tanıtma ve Hizmet Vakfı (ELESKAV), Elâzığ, 1998, s.25.

416 Hayatları hakkında bakınız: Sunguroğlu, *Harput Yollarında*, c.II, ss. 547-549.

417 Hayatı hakkında hocaları bölümünde bilgi verilecektir.

418 Harput'ta hükümet caddesi üzerinde yer alan, kömür meydanı ile hükümet konağı arasında, Kurşunlu Camii ve 5 medresesi havi bir külliyedir. Bunlar Kurşunlu, İsmailiyye, Ziyaiyye, Mehmet ağa, Çolakzade medreseleridir. Bu Külliye sonraları, Harput Rüşdiyesi, Numune İbtidaisi ve Harput Daru'l-Hilafesi'ne ev sahipliği yapmıştır. Sunguroğlu, *Harput Yollarında*, c.I, s. 308.

419 Kurşunlu Camii'nin alt yanında Çötelizade Hacı Memi Ağa tarafından yaptırılmıştır. Yapılış tarihi tam olarak bilinmemektedir. Sunguroğlu, *Harput Yollarında*, c.II, s. 429.

420 Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, C.I. s. 314, 483.

421 Antep o devirde Halep hariç Güneydoğu Anadolu, Orta anadolu ve Kuzey Suriye bölgesinin en önde gelen şehriydi. 15.000 nüfuslu şehirde 40'a yakın cami, 17 hamam, 30'a yakın han bulunmaktaydı. Hale Şıvgın, "19. Yüzyılın ilk yarısında Ayıntap", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı: 11, 2000, ss. 503-553.

422 Bu iki alimin hayatlarına dair bir bilgiye ulaşamadık. Ancak Kâmus mütercimi Asım Efendi'nin de hocası olan Abdullah Necip Efendi ile müftü olduğu nakledilen Mehmet Faik Efendi olma ihtimalleri varsa da tedkike muhtaçtır. Halil İbrahim Yakar, "Mahalli Kaynakların değerlendirilmesi ve Antepli divan Şairleri Örneği" *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6/2, 2007, ss.1-13.

423 Mahmud Kemal İnal (İbnülemin), *Son Asır Türk Şairleri*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1969, III, s. 1326; Sunguroğlu, *Harput yollarında*, c.II, s. 674.

yıllarda Antep'in önde gelen alimlerinin derslerine katılmış onlarla ilmi müzakerelerde bulunmuştur. Ancak Anadolu'da çıkan Yeniçeri isyanlarının[424] 1819 senesinde Antep'e de sirayet etmesi, huzur ve güven ortamının ortadan kalkması, birçok ilim adamının yok yere öldürülmesi, özellikle Küçük Hafız Necip Efendi'nin de bu olaylar esnasında ölmesi üzerine, Ömer Naîmî Efendi, bu durumdan büyük teessür duyarak, arkadaşları şair Hoğulu (Yurtbaşı) Hoca Rahmi Efendi (ö. 1201h/1884m)[425] ve Müftü Yunus Efendi'nin (ö1262h/~1846m)[426] oğlu Mehmet Efendi (ö. 1263h/1847m)[427] ile birlikte zamanın bir diğer ilim merkezi olan Kayseri'ye gitmiştir.[428] Orada Göncüzade Hoca Kasım Efendi (ö. 1258h/1842m), Gözübüyükzade İbrahim Efendi (ö. 1253h/1838m), Hacı Vahdi Efendi (ö. 1245h/1829m), Sarı Abdullahzade Mehmet Efendi (ö. 1249h/1834m) gibi âlimlerden mutad usul üzere ders görerek Kasım Efendi'den icazet aldı. Sekiz sene gibi uzun bir zaman Kayseri'de kaldıktan sonra

---

424 Yeniçerilerin disiplinsiz ve serkeş davranışları 18. yüzyılın son çeyreğinden itibaren ve Ocağın 1826 yılında kaldırılışına kadar geçen zaman aralığında tavan yapmış; bu dönemde yeniçeriler içinde görevi kötüye kullanma, başkasının görevine müdahale, genel asayişi ihlal, silahla tehdit, baskı, işkence, can, mal ve namusa saldırı, adam öldürme, yağma, ev yakma, ahalinin iskân mekânlarını terke zorlama, haneye tecavüz, usulsüz para, vergi ve haraç talebi ve daha başka sorunlu davranışlar görülmeye başlamıştır. 1808 yılı ortalarında tahta çıkan II. Mahmud'un iktidarının ilk iki ayı içerisinde sadrazam tarafından "itâattan hâric hareket" etmemeleri yönünde yeniçeriler üç defa uyarılmalarına rağmen bu uyarıların bir yararı olmamıştır. Kayıtlarda o dönemde Antep'te 8 eski yeniçerinin bölgede asayişi ihlal ederek eşkıyalık yaptıkları, üzerlerine Turnacıbaşı Ali Ağa ve birun ağalarından Ayan Osman Ağa'nın gönderildiği, ancak eşkıya takımının Ali Ağa'nın hanesini basarak eşyasını yağma ve 20 kişinin ölümüne sebep oldukları ve yöre ahalisini adeta esir aldıkları bilgisi yer almaktadır. Yaşar Baş, "Merkez ve Taşrada Yerleşik Yeniçeri-Halk Çekişmesi", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 13/49, Bahar 2014, ss. 324-365.

425 1802m/1217h'de Harput'un Hoğu (Yurtbaşı) Köyü'nde doğmuştur. Ömer Naimi Efendi ile hem ders hem de medresede hücre arkadaşlığı yapmıştır. Aralarında bir yıl yaş farkı vardır. Ömer Efendi ile birlikte Antep ve Kayseri'de okumuşlardır. İcazet aldıktan sonra Hoğu'ya dönmüş ve ders okutmaya başlamıştır. 1884m/1201h'de vefat ederek köyünde defnedilmiştir. Divan-ı Rahmi adıyla bir divanı vardır. Bu divan kendisinin ölümünden sonra 1886m/1303h'de bütün kasîde ve gazellerinin bir araya getirilmesi suretiyle oluşturulmuştur. İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, III, s. 1326; Sunguroğlu, *Harput yollarında*, c.II, s. 673-679; Bahir Selçuk, "Harputlu Rahmi'nin Esbiyenâmesi Üzerine", *Fırat Üniversitesi Harput Araştırmaları Dergisi*, ½, Elâzığ, 2014, s. 4.

426 Harputta tahsil görmüş, Zahriye medresesinde müderrislik yapmış, birçok talebe yetiştirmiştir. Harput'a müftü olmuş ve vefatına kadar bu görevde kalmıştır. Sürgün hadisesinde ileri yaşından ötürü bir süre Keban madeni'nde zorunlu ikamet ettirilmiş, bu olaydan sonra çok yaşamamıştır. Naimi Efendinin Babası Ahmet Efendi'yle çağdaştır. 85 yaşında vefat etmiştir. Sunguroğlu, *Harput Yollarında*, C.II, s. 664.

427 Büyük Hacı Mehmet Efendi, Müftü Yunus efendi'nin oğludur. Babasından icazeti ilmiye aldığı gibi, Ömer Naimî Efendi ve Rahmi Harputî ile birlikte Antep ve Kayseri'den de icazet almıştır. Döndükten sonra babasının görev yaptığı Zahriye medresesinde müderrislik görevinde bulunmuştur. Harput'un ileri gelen zenginlerinden ve oldukça cesur biri olduğu nakledilir. 1847m/1263h senesinde Harput'ta vefat etmiştir. Sunguroğlu, *Harput yollarında*, c.II, s. 664-667.

428 İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, III, s. 1326; Sunguroğlu, *Harput yollarında*, c.II, s. 674; Aydoğmuş, *Harput Kültüründe Din Alimleri*, s. 26; Mustafa Işık, "Harput-Kayseri hattında Ömer Naîmî Efendi", *Uluslararası Harput'a değer Katanlar Sempozyumu*, Elâzığ, 14-16 Mayıs 2015; ss. 117-124.

1826'da Harput'a döndü[429] ve babasının medresesinde[430] babası ve dedesi gibi ilim tedrisine başladı. Harputu çocuk yaşta terk ettiği ve oğlu Abdulhamit Efendi'nin 1830 senesinde doğduğu dikkate alındığında Harput'a döndükten 1-2 sene sonra evlendiği tahmininde bulunulabilir.[431] Kısa bir süre sonra Harput müftüsü olmuş ve bu vazifeyi de 15 sene[432] kadar yürütmüştür.[433] Arkadaşı Rahmi Efendi ile birlikte 1839 yılında Osmanlı Devleti ile Mısır Hidivi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın orduları arasında cereyan eden Nizip Muharebesine[434] iştirak ettikleri ve Kavalalı İbrahim Paşa'dan iltifat gördükleri de nakledilmiştir.[435]

Ömer Naîmî Efendi 1843 yılında hac farizasını yerine getirmek üzere hicaza gitmiş, bu seyahatinde, Halep, Şam, Mısır ve Hicaz'da birçok meşhur alimle görüşmüş ve onların takdir ve iltifatlarına mazhar olmuştur.[436] Bilhassa Şam'da muhaddis Kizbirî Abdurrahman Efendi (ö. 1262h/1845m)[437] ile görüşerek hadis ilminden icazet almıştır. Ayrıca Mısır'da iken Mısır Hidivi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın takdirlerini kazanmış ve sahibi olduğu Kasîde-i bürde şerhi hidivin emriyle ilk olarak 1844'te Mısır'da[438] daha sonra da İstanbul matbaalarında defaatle basılmıştır.[439]

Ömer Naîmî Efendi 1845 senesi Şaban veya Ramazan ayları içerisinde bir vergi meselesinden dolayı babası Müftü Hacı Ahmet Efendi (ö. 1261h/1845m), Büyük Hacı Ali Efendi (ö.1874m/1291h)[440], Müftü Hacı Yunus Efendi (ö.~1846m/1262h), oğlu

---

429 Mustafa Işık, "Harput-Kayseri hattında Ömer Naîmî Efendi", s. 121.

430 1845 Harput Kefalet defterine göre bu medrese Hacı Ahmed Ağa medresesidir. Çelik, "1261/1845 Tarihli Harput Kefalet Defteri ve Bu Deftere Göre XIX. Yüzyılın Ortalarında Harput Şehri", s. 37; Sunguroğlu, *Harput yollarında*, c.II, s. 674.

431 Mustafa Işık, "Harput-Kayseri hattında Ömer Naîmî Efendi", s. 121.

432 Karataş, bu süreyi 20 sene olarak nakletmektedir. Ahmet Karataş, "Harput Ulemâsından Müderris-Müftü Mehmed Kemâleddin Efendi", s. 52.

433 Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, C.I. s. 314; Sunguroğlu, *Harput yollarında*, c.II, s. 550,551; Aydoğmuş, *Harput Kültüründe Din Alimleri*, s. 26.

434 Hâfız Paşa kumandasındaki Osmanlı ordusu ile İbrahim Paşa idaresindeki Mısır kuvvetleri arasında Nizip'te meydana gelen muharebe Osmanlı kuvvetlerinin yenilgisiyle sonuçlanmıştır. Mısır'ın hareketi Avrupa devletlerinin müdahalesiyle durdurulabilmiştir. Bkz. Kutluoğlu, "İbrâhim Paşa, Kavalalı", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXI, s. 330-333; Şıvgın, "19. Yüzyılın ilk yarısında Ayıntap", ss. 503-553.

435 İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, III, s. 1326.

436 Aydoğmuş, *Harput Kültüründe Din Alimleri*, s. 28.

437 Yaptığımız araştırmada Şam'da söz konusu dönemde Şam muhaddisi nâmiyle Kizbirî Abdurrahman Efendi'nin varlığını tesbit ettik. Sunguroğlu'nun aktardığı Kizîrî nisbesiyle bir alime ise rastlamadık. Bu durum hataen be harfinin ye şeklinde okunmasından kaynaklanmış olsa gerektir.

438 Tahir, Osmanlı Müellifleri, C.I. s. 314. Bu nüshalar Ankara Milli Kütüphane'de mevcuttur. Eserin nüshaları bölümüne müracat.

439 Eserin nüshaları hakkında daha sonra bilgi verilecektir. Sunguroğlu, *Harput yollarında*, c.II, s.553.

440 Harput'un yetiştirdiği alimlerin başında gelir. Harput müftülüğünde bulunmuştur. Hakkında Harput müftüsü Naimi Efendi'nin torunu Kemalettin Efendi şöyle demektedir: "Harput'ta zahirî-batınî

Hacı Mehmet Efendi (ö.1847m/1263h) ile Konya'ya sürgün edilmiş, babası sürgün haberini alır almaz vefat etmiş, kendisi de aynı yıl affa uğrayarak memleketine geri dönmüştür. Bu dönüşünde yeniden Harput müftülüğüne getirilmiştir. [441] Ömer Naîmî Efendi ve babasına idâre tarafından verilen bu cezanın İstanbul'la kavgalı olan Mısır Hidivi ile yakın münasebetlerinden ötürü verilmiş bir gözdağı olmasının da uzak bir değerlendirme olmayacağı kanaatindeyiz.

Ömer Naîmî Efendi bütün ömrünü ilme vakfetmiş, defaatle icazet-i ilmiye vermiş[442], sonra yerini oğlu Hacı Abdulhamit Efendi (ö. 1318h/1902m)'ye terk etmiştir. 1858 yılında 56 yaşında iken geçirdiği bir soğuk algınlığı neticesinde iki gözüne birden perde inmiştir. Buna rağmen durmamış *Manzume-i Naîmiyye*[443] adlı manzum eserini bu yıllarda kaleme almıştır.[444] Ömer Naîmî Efendi bu eserinin giriş kısmında rahatsızlığının kendisini tedris faaliyetlerinden alıkoyduğundan hayıflanarak bahseder.[445]

1866 tarihinde oğlu Abdülhamid Efendi'yle birlikte İstanbul'a gelmiş[446], burada ileri gelen alimlerle görüşmüş, şöhreti mabeyne kadar aksetmiş, bunun neticesinde

---

ilimlerde kutup denilebilecek 3 alim yetişmiştir. Bunlardan biri Hacı Ali Efendi, ikincisi Dağıstanlı Hacı Mehmet, üçüncüsü ise babam Hacı Abdulhamit Efendi'dir." Sunguroğlu, *Harput yollarında*, C.II, s. 511.

441 Sunguroğlu, *Harput yollarında*, c.II, s. 512; Müftülük görevine nasb yazısı şöyledir:

"Ma'lûm-ı âli buyurulduğu üzere hasbe'l-îcab Konya'ya nefyü iclâ buyurulmuş olan Harput uleması abd-ı dâileri bu âna kadar sâye-i kudretvâye-i hazreti şehinşâhîde mütenebbih olarak bundan böyle umûr ve mesâlih-i devlet-i âliyede cansiperâne sarf-ı küll-i iktidar edecekleri mukaddemen muhakkak olan revîş-i hallerinden müstebân olduğu nümûdar ise de kâffe-i mücrim bendegân hakkında meczûm-i âmme-i âlem olan rahmü şefkat ve lütfu ihsanü atîfet-i hazreti şehinşâhî mûcibince mûmâ ileyhima abd-i dâileri hakkında dâhi afvü ihsân-ı âli-i cenâb-ı hilafetpenâhî arzan buyurulması muvâfık-ı emr-i irâde-i âli buyurulduğu takdirde isticlâb-ı deavât-ı hayriyyeyi mûcib olacağına ve Efendi-i mûmâ ileyhima abd-ı dâilerinden müftü-i esbak El-hac Ömer Efendi dâileri her vechile umûr-i fetvâya elyak ve müstehak ve müteşerri' ve perhizkâr ve umur-ı mehâmm-ı saltanat-ı seniyede ve fukara hakkında yarar ve işgüzar bir abd-i daileri olduğu min gayr-i haddin mukaddemlerde sâye-i hazret-i padişâhî'de tecrübe ve tahkik olunmuş olduğunu inâyeten ve terahhümen tensib-i südde-i âli buyurulduğu takdirde Harput müftülüğü mûmâ ileyh El-hac Ömer Efendi abd-ı dâîlerine ihâle ve ihsân buyurulması keyfiyeti mücerret rahm-ü şefkat-ü seniyyeye menût olduğu veyâhut mahallinde ba'del-azîme vali hazretleri tarafından inhâ olunmak husûsu irâde buyurulduğu halde iktizası icray-ı emrü fermân-ı âliye mutavakkıf olmağla ol babda ve her halde emrü ferman hazreti men lehu'l-emrindir."

Başbakanlık arşivi, Dahiliye 1261. H N:1320. Sunguroğlu, *Harput yollarında*, c.II, s.553

442 Tahir, Osmanlı Müellifleri, C.I. s. 314.

443 Eserleri kısmında bilgi verilecektir.

444 Tahir, Osmanlı Müellifleri, C.I. s. 314; Sunguroğlu, *Harput yollarında*, c.II, s.555

445 Harpûtî, Ömer b. Ahmed (ö. 1881m/1299h), *Manzume-i Naîmiyye*, Rıza Efendi Matbaası, Elazığ 1283h/1866m, s.3.

446 İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, I, s. 548.

rüûsunun[447] mevleviyyet[448] derecesine yükseltilmesiyle kendisine 1000 kuruş aylık tahsis edilmiştir.[449]

30 Nisan 1882m (11 Cemaziyelahir 1299) tarihinde Cuma Gecesi 83 yaşında vefat etmiştir.[450] Kabri Elazığ'ın Harput mahallesi Meteris Kabristanı'nda Nakşi şeyhlerinden İmam Efendi (Şeyh Osman Bedreddin Erzurumî)[451] Türbesi'nin alt yanındadır. Ölümü için oğlu Abdulhamit Efendi tarafından düşülen "Peder Efendi bu sâl[452] etti 'azm-ı dâr-i Bekâ" mısraı tem'iyeli[453] olarak 1299 yılını gösterir.[454]

---

447 *Rüûs*, medrese tahsîlini ve yedi senelik mülâzımlık hizmetini bitirdikten sonra girdikleri imtihanda başarılı olanlara verilen berat ve müderrislik pâyesi. Günümüzdeki doktoraya benzetilebilir. İlhan Ayverdi, Misalli Büyük Türkçe Sözlük, Kubbealtı İktisadi İşletmesi, c.3, İstanbul 2008, s.2638,2639.

448 *Mevleviyet*, Osmanlı ilmiye teşkilâtında yüksek kademeli kadılıklar için kullanılan bir kavramdır. Gerek stratejik gerekse nüfus ve kültürel açıdan önde gelen büyük şehirlerin adlî / kazâî idaresinin başına tecrübeli alimler gönderilir ve bu kadılıklar mevleviyet olarak anılırdı. Tayin edilen kadılar da mevleviyet payesini kazanmış olurdu. Bu nitelikleri taşıyan müderris ve kadılar "mevâlî, şüyûh-ı müderrisîn, kibâr-ı müderrisîn" gibi sıfatlarla anılmıştır. Fahri Unan, "Mevleviyet", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXIX, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2004, s.467.

449 Sunguroğlu, *Harput yollarında*, c.II, s.554

450 Tahir, Osmanlı Müellifleri, C.I. s. 314; Sunguroğlu, *Harput yollarında*, c.II, s.557; Aydoğmuş, *Harput Kültüründe Din Alimleri*, s. 29.

451 Osman Bedrettin İmam Efendi, aslen Erzurumlu olup 1858 yılında Abdurrahman Ağa Mahallesi'nde dünyaya gelmiştir. Baba adı Selman Sükuti, anne adı Esma hanımdır. Küçük yaşta babasını kaybetmiş, ilk derslerini Erzurum'daki hocası Mehmet Tahir Efendi'den almıştır. Dokuz yaşında iken hafız olur. 93 Harbinde Gazi Ahmet Muhtar Paşa tarafından tabur imamlığına getirilir. 1882'de taburuyla birlikte Palu'ya gelir. Palu'da Mahmut Samini Hazretleri ile tanışarak ondan tarikat icazeti alır. O, şeyhinin ölümünden sonra 1909 yılında tabur imamlığından emekli olarak Harput'a yerleşir. 17 Ekim 1924 yılında Harput'ta vefat etmiştir. Enver Çakar, "Harput'ta Bulunan Kutsal Mekanlar ve İnanç Turizmi Açısından Değerlendirilmesi", *Geçmişten Geleceğe Harput Sempozyumu*, Elâzığ 23-25 Mayıs 2013, C. II, s. 859; Cevdet Kılıç, "Osman Bedreddin Erzurumi'nin Hayatı, Şahsiyeti, Fikirleri (Harput'ta yaşamış bir Erzurumlu Alim ve Mutasavvıf)", Türk-İslam Düşünce Tarihinde Erzurum Sempozyumu 26-28 Haziran 2006, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, c.II, ss. 33-55.

452 Yıl

453 Ebced hesabında tarihi tutturmak için eksik gelene bir ilave, fazla gelenden bir çıkarma usulüdür.

454 Kabrin bulunduğu yer başlangıçta âile mezarlığı şeklindeyken bugün başkalarının da defnedildiği umûmî bir mezarlık hâline gelmiştir. İbnülemîn Mahmud Kâmil İnal oranın "Kürtler Türbesi" olarak anıldığını kaydetmektedir. Karataş, "Harput Ulemâsından Müderris-Müftü Mehmed Kemâleddin Efendi", s. 74, 136; İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, I, s. 549; Sunguroğlu, *Harput yollarında*, c.II, s.557, Bağdatlı İsmail Hakkı, *Hediyyetü'l-'Ârifîn*, I, s. 801.

Divan şiirinin son temsilcilerinden Harputlu Hayri Bey (ö. 1327h/1910m)[455] ve Kardiyolog Prof Dr. Canan Karatay Efendigil bu ailenin son devirdeki tanınmış ilim ve edebiyattaki temsilcileridir.[456]

2.3. İlmi ve Edebi Kişiliği

Zirikli, Ömer Naîmî Efendi'den Hanefî bir fakih ve edib bir şahsiyet olarak bahseder.[457] Uzun yıllar müftülük yapmış olması onun fıkıh alanındaki konumunu ispat ederken telif sahasında ise kendisine nisbet edilen eserler dikkate alındığında edebiyat ve dil yönünün ağır bastığı net bir şekilde ifade edilebilir. Zira hocası Vahdi efendi'nin astronomiye dair risalesine şerhi ve tartışma adabına dair VeledIyye Hicabisi haşiyesi dışındaki eserleri manzume, şiir ve şiir şerhidir. Naîmî Efendi son derece zeki ve ilim tahsiline meraklı bir yapıda idi. Onun içinde bulunduğu ilmî ortamla yetinmeyerek bu yolda yapmış olduğu seyahatler onun bu yapısını net bir şekilde ortaya koyar. Gittiği her şehirde, o şehrin meşhur ve itibarlı alimleriyle görüşmüş ve onların ilmi birikimlerinden istifade etmeye çalışmıştır.

İlmî derecesini ortaya koyması bakımından şu anektod kayda değerdir:

Ömer Naîmî Efendi Hicaz'a giderken bir müddet Mısır'da ikamet etmiştir. Bu esnada Mısır Hidivi Mehmet Ali Paşa (ö. 1265h/1849m) onu sarayına davet etmiş, Mısır müftüsü ve Ezher Şeyhi İbrahim Bâcûrî (ö. 1277h/1860m)[458]'nin ve birçok Mısır aliminin hazır bulunduğu bu davette açılan ilmi bahislere verdiği cevaplarla orada bulunanları kendine hayran bırakmış ve hüsnü teveccüh elde etmiştir. Bu teveccühün

---

[455] 1277h/1860m senesinde Harput'ta doğmuştur. Ömer Naîmî Efendi'nin yeğenidir. Kâmil Paşa Medresesi'nde Amcazadesi Abdulhamit Hamdi Efendi'den tahsil gördükten sonra, Harput, Dersim, Diyarbakır ve İstanbul'da muhtelif kademelerde memuriyet vazifelerinde bulundu. Son olarak 1908'de Dersim mutasarrıfı iken ma'zulen emekli olmuştur. 1910'da İstanbul'da vefat etmiştir. Kabri Edirnekapı kabristanı'ndadır. "Sinemde bir tutuşmuş yanmış ocağ olaydı, Zülfün karanlığında bezme çerağ olaydı" matla'lı gazeli meşhurdur. İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, I, s. 625; Sunguroğlu, Harput Yollarında, II, ss. 582-602; İbrahim Tatlıses & Coşkun Sabah & Jale - Sinemde Bir Tutuşmuş (1995), https://www.youtube.com/watch?v=Db3-_dvCrYk; Müzeyyen Senar, Sinemde Bir Tutusmus, https://www.youtube.com/watch?v=JYX8vS6c1lE

[456] Prof. Dr. Canan Karatay'ın babası, Beyoğlu müftüsü Ömer Naimî Efendigil, onun babası el-Âziz Müftüsü Kemaleddin Efendi, onun da babası Müderris Hacı Abdulhamit Hamdi Efendi'dir.

[457] Hayreddin Mahmud b. Muhammed b. Ali b. Faris ez-Zirikli ed-Dimeşkî (ö. 1396h/1976m), *el-A'lâm*, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 2002, V, s. 41.

[458] İbrâhîm b. Muhammed b. Ahmed el-Bâcûrî, Mısır'ın Menûfiye bölgesindeki Bâcûr köyünde 1783'de doğmuştur. Ezher'de okumuş, Devrin meşhur âlimlerinden Muhammed el-Emîr el-Kebîr, Abdullah eş-Şerkavî, Muhammed el-Fedâlî ve Hasan el-Kuveysinî'nin derslerine devam etmiştir. Tahsilini ikmalden sonra Ezher'de müderrislik ve ölümüne kadar (1263h/1847m-1277h/1860m) Ezher şeyhliği vazifelerinde bulunmuştur. 1860 senesinde Kahire'de vefat etmiştir. Akaid, fıkıh, mantık, siyer, sarf-nahiv ve beyân ilimlerine dair çeşitli eserlere yazdığı şerhlerle meşhur olan Bâcûrî'nin el-Bûsîrî'nin kaside-i Bürde'sine de bir haşiyesi mevcuttur. Bkz. Ahmet Saim Kılavuz, "Bâcûrî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, IV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991, s.416.

bir nişanesi olarak Mehmet Ali Paşa, Ömer Naîmî Efendi'nin '*Asîdetü'ş-Şühde fi şerhi Kasîdeti'l-Bürde* adlı eserine telmihle ballı helva (Asîde)[459] ikram etmiş ve Naîmî Efendi'ye كُلْ مِنْ شَرْحِكَ "Şerhinizden yiyiniz" demek suretiyle iltifatta bulunmuştur. [460]

Ezher şeyhi İbrahim el-Bâcûrî (ö.1860m/ 1277h), Ezher Camii Hatibi İbrahim es-Sakâ (ö. 1298h/1881m)[461], Muhammed el-Ebrâşî'nin[462] (ö. 1259h/1844m'den sonra) esere yazmış oldukları takrizlerde de bu teveccühü görebiliyoruz.[463]

Ömer Naîmî Efendi, Arap, Fars ve Türk Edebiyatına vakıf, ve üç dilde inşay-ı şiire muktedir idi.[464] İshak Sunguroğlu (ö. 1976) onun ve oğlu Abdulhamit Efendi'nin ismini Harputlu şairler arasında zikreder.[465] Kendisine ait birçok gazel olduğu ifade edilmiştir.[466] ancak şiirleri toplanarak bir divan teşkil edilmemiştir.[467] Bunlardan birkaçını burada naklediyoruz:

Şehâ lâl-i lebîn diller emüp emleşmesünler mi? Devâcûlar bulup dermânı merhemleşmesünler mi?

Ferâmûş eyleyüp cevr-ü cefâ resmin vefâlar kıl! Seninle âşıkın hem-bezm hemdemleşmesünler mi?

Niyâz ettikde âğûşu itmesin şâh-ı hûbâna; Dahî bazularım kuçmağa muhkemleşmesünler mi?

Güneş kim her seher hâk-i rehinden tûtiyâ ister; Dil-i Şeydâların aşkınla sersemleşmesünler mi?

Behey sûfî cemâl-i Yûsufu seyreyleyen âşık; Girüp zindâna nakd-i canla femleşmesünler mi

459 Un, tereyağ, bal veya pekmezle yapılan bir tür tatlı, helva. Anadolu da Haside olarak da meşhurdur. Bkz. İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, "Asîde", Kubbealtı İktisadi İşletmesi, I, İstanbul 2008, s.186; "Aside", *Büyük Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5cbac807d38462.58651215 (20.04.2019)

460 Sungurlu, Harput Yollarında, c.II, s. 552.

461 İbrahim b. Ali b. Hasan es-Saka eş-Şâfiʻî el-Mısrî el-Ezherî, 1212h/1797m senesinde Kahire'de doğmuştur. Bacurî'nin ezher şeyhi olduğu dönemde Ezher Camii hatipliğini yapmıştır. Birçok telifatı yanında Ebussuud Tefsiri ve İbni Hişam'ın Katrü'n-Nedâ'sı üzerine haşiyeleri ve hutbelerini derlediği bir divanı vardır. Abdurrezzak b. Hasan b. İbrahim el-Beytar el-Meydanî ed-Dimeşkî (ö.1916m/1335h), *Hilyetü'l-Beşer fi Târihi'l-Karni's-Salisi ʻAşar*, Muhammed Behcet el-Beytar (Thk.), Daru Sadir, Beyrut 1993, s. 30,32; Ömer b. Rıza b. Muhammed Râgıb b. Abdulganiy Kehhale (ö. 1408h/1987m), *Mu'cemu'l-Müellifîn*, Daru İhyâu't-Türas el-ʻArabî, Beyrut, Ty, I, s. 64; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-ʻArifîn*, I, s. 42.

462 Muhammed b. İbrahim el-Ebrâşî eş- Şâfiʻî el-Mısrî. Müfessir, nahvî, muvakkit. Zirikli, *el-A'lâm*, V, s. 305; Adil Nüveyhid, *Mu'cemu'l-Müfessirîn*, Müessesetü Nüveyhid es-Sekafiyye li't-Te'lif ve't-Terceme, Beyrut, 1988, II, s. 471; Kehhale, *Mu'cemu'l-Müellifîn*, VIII, s. 190.

463 Harpûtî, Ömer b. Ahmed (ö. 1881m/1299h), '*Asîdetü'ş-Şühde Şerhu Kasîdeti'l-Bürde*, İstanbul 1309/1891, s. 226,227.

464 Tahir, Osmanlı Müellifleri, C.I. s. 314; Sungurlu, Harput Yollarında, c.II, s. 552.

465 Sungurlu, Harput Yollarında, c.II, s. 673.

466 Sungurlu, Harput Yollarında, c.II, s. 554.

467 Tahir, Osmanlı Müellifleri, C.I. s. 314.

Naîmî zârı katletmek havâsın tutmuş ol dilber; Ferahdan gözlerim gül gibi şebnemleşmesünler mi?

Bir diğeri:

Mihr-i şâh-ı aşk urulmuş cûşiş-i kaftanıma
El atar bay ü gedalar kûşe-i dâmânıma
Eylemem gerdûn-i bedbîne müdârâ zerrece
Dürr-i lâl olsa revan manzar-i eyvânıma
Mihnetim ebnây-ı asra hep tehâlüfden gelür
Tir-i ta'n-ı zâhidi aldırmazam kalakanıma
Bâşım üzre tâc-ı aşk vardır elim gör gâmım
Sûfiyi sâhibi riyâlar girmesün meydânıma
Her ne cevr eylersen eyle padişahım razıyım
Leşker-i müjganla kasdeyleme nâlanıma
Ehli seyr-i dâniş için söyledim ben bir gazel
Gülnihal-veş dinlesün gelsün dîvânıma
Serfürû468 etmem Naîmâ yâr içün ağyâra ben
Şâh-ı aşkım bû rezâlet düşmez elbet şânıma

Naîmî Efendi'nin Türkçe kaleme aldığı *Manzume-i Naîmiyye* adlı eserinin girizgâh bölümünden kendine dair birçok bilgiye ulaşabilmekteyiz. Şöyle ki:[469]

Leâli-i Kelâmda dürr-i yektâ/ Hüdânın hamdidir a'lâdan a'lâ
Dahî elfâz ü agvâlin latîfi/ Resûlüne salât ile tehâyâ.
Salât olsun dahi âline dâim/ Ki ânın her biridir ehl-i takvâ.
ve ba'du, bâdi-i nazmın beyânı/ Sana tahrîr ideyim eyle ısğâ.
Bu abd-i 'âsî ve hâti' ve müznib/ 'Alîlü âcizim hem nâtüvânâ[470].
Ömer nâmım, Naîmî mahlasımdır/ Şehîrim Şârih-i Bür'e'yle hâlâ.
Kaza-i Harput oldu vatan hem/ Olurdu mesnedim ki câh-ı fetvâ.
Ederdim neşr ü tedris-i 'ulûmu/ Kılardım ders ile tullâbı ihyâ.
Okuturdum ehâdîs-i şerîfe/ Dahî tefsîr-i Kur'ân'ı husûsâ
Kılardım bâzı te'lîf-i resâil/ Bu kuldan halk görürdü nef'-i evfâ
Hutûr eylerdi kalbe gâhi gâhi/ Kılam ben hasb-i hâlim nazm ü imlâ
Ferâid[471] gibi hem nîce nesâyih/ Yazam ihvân içün ola hedâyâ
Benim necl-i necîb[472] Abdulhamid'im/ Ola bu pend[473] ile nefs-i Mürabbâ

---

[468] Baş eğmem, itaat etmem.
[469] Harpûtî, Ömer b. Ahmed (ö. 1881m/1299h), *Manzume-i Naîmiyye*, Rıza Efendi Matbaası, Elazığ 1866m/1283h, s.2,3.
[470] Kuvvetsiz
[471] İri inciler
[472] Kıymetli oğul
[473] Nasihat, öğüt

Tezekkür ömrüne oldum reside[474]/ Alâmetler bütün oldu hüveydâ[475]

Meşîb[476] oldu başım üzre misâfir/ Konuk içün[477] amel yok elde aslâ

Hatâyâmı tefekkür eyler iken/ Tedarik nice edim Zehr-i uhrâ[478]

Kaza indi bu ‘abde nagihânî[479]/ Dü çeşmim[480] nezle ile oldu beyzâ

Kitâbetle kitâbdan dûr[481] oldum/ Dahî tedrîs ü neşrimden Müberrâ[482]

Mekîn-i Külbe-i ahzan olup ben/ Hazîn olup dedim hayfâ[483] dirîğâ[484]

Ahali cümleten kıldı tehassür[485] / Acır bu halime ahbâb ü a’dâ[486]

Nidem takdir-i Mevla oldu böyle/ Dedim Yakûb-veş sabran cemilâ

Belânın a’zamı olur Kirâma/ Amma oldu Masâib içre ‘uzmâ

Kazâya râzıyım elhamdülillah/ Belâ Kullarına olur hedâyâ

Ömer Naîmî Efendi bir asrı dolduran hayatının son demlerinde şuur ve hafızası gençliğinde nasılsa aynı şekilde keskin ve berrak idi. İlmî meseleler üzerinde değerlendirmede bulunurken muhatabını hayrette bırakacak derecede sahife ve satırına varacak kadar eserlere vukufiyet sahibiydi. Onun bu hali ömrünün sonuna kadar devam etmiştir.[487]

Oğlu Hacı Abdulhamit Efendi (ö. 1902m/1320h)’nin anlattığı şu anekdot Ömer Naîmî Efendi’nin keşif ve ferasetini bizlere göstermektedir. Hacı Abdülhamit Efendi bir gece rüyasında başında çok kıymetli bir taç olan bir gelinin evlerine geldiğini görmüş. Sabah uyanınca hemen bu rüyayı babasına açmış. Ömer Naîmî Efendi de gülerek “Heyecana lüzum yok, Mısır’da *Tâcu’l-Arus*[488] (Gelin tacı) namında bir kitap neşredilmiştir. Demek bize de gönderiyorlar” diye cevap verir. Gerçekten de birkaç gün sonra kitap posta ile evlerine gelir.[489]

---

474 Erişmiş, ulaşmış
475 Görünen, zahir
476 Ak saç, yaşlılık
477 Azrail kastediliyor
478 Ahiret azığını
479 Ansızın
480 İki gözüm
481 Uzaklaşmak
482 Uzak
483 Yazık
484 Çok yazık, eyvahlar olsun.
485 Üzüntü
486 Düşmanlar
487 Tahir, Osmanlı Müellifleri, C.I. s. 314; Sungurlu, Harput Yollarında, c.II, s. 557.
488 *Tâcü’l-ʿarûs min cevâhiri’l-Ḳāmûs*. Muhammed Murtazâ ez-Zebîdî’nin (ö. 1205h/1791m) Fîrûzâbâdî’nin *el-Ḳāmûsü’l-Muḥîṭ* adlı Arapça sözlüğüne yazdığı şerhtir. 120.000 maddelik hacmiyle zamanımıza ulaştığı bilinen en büyük Arapça sözlüktür. Tâcü’l-ʿarûs’un önce ayn harfi sonuna kadar gelen ilk beş cildi (Kahire 1285-1287), ardından tamamı (I-X, Kahire 1306-1308) basılmıştır. Bkz. İsmail Durmuş, "Zebîdî, Muhammed Murtazâ", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/zebidi-muhammed-murtaza (19.11.2019).
489 Sungurlu, *Harput Yollarında*, c.II, s. 557; Aydoğmuş, *Harput Kültüründe Din Alimleri*, s. 28.

Ömer Naîmî Efendi, sahip olduğu fazilet, kemal ve yüksek ilmî seviyesinin yanında konuşmasının fesahat ve belağatı, cömertliği, son derece nüktedan ve latifeci oluşu ile meşhur idi.[490] İshak Sunguroğlu (ö.1976) onun bu yönü hakkında "Naîmî Efendi gerek sohbetlerinde gerek va'zü nasihatleri sırasında sarf ettiği latîf ve zarif fıkralar kaydedilmiş olsaydı misli bulunmaz büyük bir eser meydana gelirdi" demektedir.[491] Bunlardan birini nakledelim:

Ömer Naîmî Efendi Kayseri'ye geldiğinde Göncüzade Hoca Kasım Efendi (ö. 1842m/1258h)'nin[492] medresesine yerleşir. Ancak talebe çokluğu ve boş oda olmaması dolayısıyla kendisine kalması için küçük ve pek de sıhhî olmayan bir yer tahsis edilir. Naîmî Efendi bu müşkilini Kasım Efendi'ye bildirmek maksadıyla şu beyti kaleme alır ve ders çıkışında hocanın rahlesine bırakır: **آتَيْتَنِي حجْرَةً وَهوَ مِنَ الْكَرَمِ لٰكِنَّهَا ضِيقَةٌ كَالْقَبْرِ فِي الظُّلَمِ** "Lütfunuzdan bana bir oda verdiniz. Ancak o, dar ve kabir gibi karanlıklar içindedir"[493] Hoca Kasım Efendi bu zarif arzuhal karşısında ona medresedeki kendi hususi odasını tahsis eder.[494]

2.4. Hocaları

Ömer Naîmî Efendi Harput, Antep ve Kayseri'de tahsil görmüştür.[495] Sunguroğlu onun ilk tahsilini Harput'ta babasından aldıktan sonra, önce Antep'te Küçük Hafız Necip ve Faik Efendiler'den, daha sonra da Kayseri'de Gözübüyükzade, Hacı Vahdi, Göncüzade Kasım Efendiler ve Sarı Abdullahzade Mehmet Efendi'den okuyup icazet aldığını; hac yolculuğu esnasında da Şam'da Meşhur muhaddis Kizîrî/Kizbirî Abdurrahman Efendi'den hadis icazeti aldığını ifade eder.[496] Aşağıda bahsi geçen ulemanın hayatlarından kısaca bahsedeceğiz.

---

490 Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, C.I. s. 314.

491 Sunguroğlu, *Harput Yollarında* adlı eserinin 5. Cildini Harput'un tanınmış ailelerine ayırdığını ve Ömer Naîmî Efendi'nin latifelerinden örnekleri bu cilde sakladığını ifade etmişse de bu 5. Cildi yazmaya ömrü vefa etmemiştir.

492 Hayatı hakkında hocaları bölümünde bilgi verilecektir.

493 Beytin taktiği şöyledir:

آتَيْتَنِي حُجْرَتَنْ وَهْوَ مِنَلْكَرَمِ لَاكِنْنَهَا ضِيقَتُنْ كَلْقَبْرِ فِظْظُلَمِ

مُسْتَفْعِلُنْ فَاعِلُنْ مُسْتَفْعِلُنْ فَعِلُ مُسْتَفْعِلُنْ فَاعِلُنْ مُسْتَفْعِلُنْ فَعِلُ

Beyit aruzun basît bahrinde olup revi' harfi mim'dir. Beytin Bûsîrî'nin Kasîde-i Bürde'si ile gerek vezin gerekse kâfiye bakımından uyumu ayrıca dikkat çekicidir.

494 Sungurlu, *Harput Yollarında*, c.II, s. 551; Aydoğmuş, *Harput Kültüründe Din Alimleri*, s. 26,27.

495 Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, C.I. s. 314.

496 Sunguroğlu, *Harput yollarında*, c.II, s. 674.

2.4.1. Müftü Hacı Ahmet Efendi

Müftü Hacı Ahmet Efendi 1176h/1762m senesinde doğmuştur. Uzun yıllar Harput Müftülüğünde bulunmuş, alim, fazıl özellikle de fetva alanında yetkin bir zat idi. Evinin selamlık bölümünü fetvahane olarak kullanırdı. Hatırı sayılır bir servete sahipti. Harput'un Hanköy[497], Könk[498], Şemsi[499] köylerinde arazileri vardı. Müftülük yıllarında Könk köyündeki arazisini 500 altın liraya satmak suretiyle[500] Harput'un önemli ve büyük camilerinden olan ve halen de mevcudiyetini devam ettiren Sara Hatun Camii'ni[501] 1843m/1259h senesinde yeniden inşa ettirmiş ve Sara Hatun Camii Bânisi olarak meşhur olmuştur.[502]

Ömer Naîmî Efendi ilk tahsilini babası Hacı Ahmet Efendi'den almıştır. Daha sonra babasından izin alarak tahsilini ikmal için Antep'e gitmiştir. Hacı Ahmet Efendi babası Mehmed Said Efendi (ö.1804m/1210h) gibi uzun yıllar Harput müftülüğünde bulunmuştur.

Hacı Ahmet Efendi'nin Ömer Naîmî (ö. 1299h/1882m), Mahmut (ö. 1310h/1892m)[503] ve İbrahim[504] (ö. 1305h/1888m) adında 3 oğlu vardı.[505]

1845 senesinin Şaban ya da Ramazan ayında bir vergi meselesinden ötürü Konya'ya sürgün edilmiş ancak Konya'ya gitmeden 85 yaşında iken vefat etmiştir. Kabri Meteris'te Kürtler türbesi denilen yerde yolun sağ tarafında Şeyh Osman

---

497 Elâzığ-Malatya yolu üzerinde Elâzığ merkez ilçeye 18 km mesafededir.

498 Könk köyü, 1975 yılında Keban baraj suyu altında kalmıştır. Günümüzde Yenikapı ismini almış olup; Elâzığ-Bingöl yolu 22. Km'de baraj gölü kenarındadır.

499 Şemsi köyü, Elâzığ şehir merkezine 16 km. mesafede yer almaktadır.

500 Sunguroğlu, *Harput yollarında*, c.II, s. 315; İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, I, s. 860.

501 Sarahatun Camii, Harput'un Sarahatun mahallesi'nde bulunur. İlk olarak Uzun Hasan'ın Annesi Sarahatun tarafından ahşap bir mescit olarak inşa ettirilmiş daha sonra III. Murat zamanında 993h senesi recep ayında tamir ve tadilat görmüştür. Sunguroğlu, *Harput yollarında*, c.II, s. 314.

502 Sunguroğlu, *Harput yollarında*, c.II, s. 316, 549.

503 Hacı Hafız Mahmut Vahdi Efendi Ömer Naimî Efendi'nin baba bir kardeşidir. 1806m/1221h senesinde Harput'ta doğmuştur. Babasından ve Harput'un ileri gelen alimlerinden ders görmüş ve icazet almıştır. Arapça, Farsça divan edebiyatı ve fıkıh ilminde derin vukufiyet sahibi olduğu nakledilir. Mamuretü'l-Aziz Bidayet Ceza ve Bidayet hukuk Mahkeme azalığı görevlerinde bulunmuş; 1293h/ 1876m'da ilk mebusan meclisinde Harput vilayet mebusluğu yapmıştır. 1892m/1310h tarihinde Harput'ta ölmüş ve Meteris'teki aile kabristanına defnedilmiştir. Bkz. Sunguroğlu, *Harput yollarında*, c.II, s. 579.

504 Hacı İbrahim Efendi, Müftü Hacı Ahmet Efendi'nin en küçük oğludur. 1810m/1225h senesinde Harput'ta doğmuştur. Babasından ve Harput'un ileri gelen hocalarından ders almıştır. Kendisine Hacı Alim Efendi de denilirdi. Harput'ta evlerinin yanındaki Cevheriye medresesi'nde müderrislik yapmıştır. Nüktedan, hoşsohbet bir kişiliği vardır. 1888m/1305h senesinde vefat ettiği tahmin edilmektedir.

505 Ahmet Turan Arslan, "Harput'ta bir Alim Sülalesi: Efendigil Âilesi", Dünü ve Bugünüyle Harput Sempozyumu (24-27 Eylül 1998), Türkiye Diyanet Vakfı Elâzığ Şubesi Yayınları, Elazığ 2005, II, s.79.

Bedreddin Erzurumî (İmam Efendi) Türbesi'nin alt yanında[506] aile mezarlığı içindedir.[507]

2.4.2. Küçük Hafız Necip Efendi

Ömer Naîmî Efendi babasının yanında ilk tahsilini almış, daha sonra ilme olan iştiyakı ve babasının müftülük vazifesi dolayısıyla medrese dersleriyle tam olarak meşgul olamaması nedeniyle babasından izin alarak ders şerikleri Rahmi (ö. 1201h/1884m) Mehmet (ö. 1263h/1847m) Efendilerle birlikte dönemin ilim merkezlerinden olan Anteb'e gitmişlerdir. Burada Sunguroğlu'nun aktardığına göre Küçük hafız Necip ve Faik Efendilerin derslerine devam etmişlerdir.[508]

2.4.3. Göncüzade Hoca "Allâme" Kasım Efendi

Göncüzade Seyyid Mehmed Kasım Efendi Kayseri'nin meşhur şahsiyetlerindendir. 1761 senesinde Kayseri'de doğmuştur.[509] Babası Göncüzade Mehmed Efendi'dir.[510] Ankaralı Sarı Abdullah Efendi'den (ö. 1221h/1807m)[511] ve Akşehirli Osman Efendi'den (ö. 1226h/1811m)[512] ders okumuş, daha sonra Ebu Said Hâdimî (ö. 1176h/1762m)'nin[513] oğlu Mehmed Emin Efendi'nin derslerine devamla

---

506 Sunguroğlu, *Harput yollarında*, c.I, s. 364. Kabristan'da mezar taşlarının yazıları zamanın etkisiyle silindiğinden kabri tam olarak tesbit edemedik.

507 Sunguroğlu, *Harput yollarında*, c.II, s. 550.

508 İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, III, s. 1326; Sunguroğlu, *Harput yollarında*, c.II, s. 674.

509 Ahmed Nazif, *Kayseri Meşhurları (Kayseriyye Meşâhiri)*, Prof. Dr. Meserret Diriöz ve Haydar Ali Diriöz (sad.), Yak-taş A.Ş., Kayseri, 1991, s. 69

510 Nazif, *Kayseri Meşhurları, s. 69.*

511 Kayseri'ye Ankara'dan gelip yerleşmiştir. Babası İsmail Efendi'dir. Kayseri'de evlenmiş ve bu evliliğinden Mehmed İlmi, Feyzullah, Mehmed Adil (ö. 1834m/1249h) adında 3 oğlu olmuştur. Kayserinin sayılı alimlerindendir. Kendi adıyla bir medresesi olup ilmi faaliyet kendisinden sonra oğulları tarafından devam ettirilmiştir. Kayseri'de "küçük hocalar", "Sarı Abdullah Efendizadeler", "Müftüzadeler" diye tanınmışlardır. Kabri Seyyid Burhaneddin Türbesi'nin güneyinde aile mezarlığı içindedir. Kayseride uzun süre müftülük yapan (1885-1911) Hacı Enver Efendi (ö. 1911m/1328h) Abdullah Efendi'nin Mehmed Adil Efendi'den olma torunudur. Bkz. Mustafa Işık, "Abdullah Efendi (Sarı)", *Kayseri Ansiklopedisi*, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Yayınları, I, Kayseri 2015, s.21.

512 Kayseri'de ilimlerin diriltticisi ünvanını almış, bir müddet de müftülük görevinde bulunmuş meşhur bir alimdir. 1734m/1147h senesinde Akşehir'de dünyaya gelmiştir. Akşehir, Karahisar, Konya, Kayseri'de ilim tahsil etmiş, 1755m/1169h'de istanbul'da Rüûs imtihanında başarılı olduktan sonra memleketi Akşehir'e dönmüştür. Bir dönem Hadim'e de giderek meşhur alim Hadimli Müftü'den okuyup icazet almıştır. Bir müddet memleketi Akşehir'de müderrislik yaptıktan sonra Kayseri'ye gitmiştir. Kayseri'de birçok alim yetiştirmiş, ayrı ayrı zamanlarda 3 kere Kayseri müftülüğü vazifesinde bulunmuştur. Kabri Seyyid Burhaneddin Türbesi yakınındadır. Nazif, *Kayseri Meşhurları, s. 55.*

513 1701m/1113h senesinde Konya-Hadim'de doğmuştur. Asıl adı Mehmed olup babası müderris Fahrürrûm Mustafa Efendi'dir. Buhara'dan göç ederek Anadolu'ya yerleşen ailesinin soyu Hz. Peygamber'e ulaşmaktadır. Hâdimî nisbesi yanında Hüseynî, Nakşibendî, Konevî nisbeleriyle de anılır. İlk öğrenimini babasının yanında yaptı ve on yaşında iken hâfız oldu. Babasından Kütüb-i Sitte ile diğer bazı hadis kitaplarını senedleriyle birlikte okuduktan sonra 1720 yılında Konya'daki

1797 senesinde[514] icazet alarak memleketi Kayseri'de tedris faaliyetine başlamıştır.[515] "Kasım Allame" namıyla şöhret kazanmıştır. 46 senelik müderrislik hayatında beşyüzü aşkın talebeye icazet verdiği nakledilir.[516] Şeyh İbrahim-i Tennuri Camii'nin[517] şeyhlik kürsüsü ve hatipliği kendisine verilmiştir. Nakşibendi tarikatına mensup, halim selim ve alçakgönüllü oluşu, zühd ve takvasıyla zamanında örnek bir zat olduğu ifade edilmiştir.[518] 1258h/1842m senesinde vefat etmiş[519], Hünad Camii[520] hazìresine defnedilmiştir.[521] Kabrine şu şiir ile tarih düşülmüştür:

Hazret-i Kâsım Efendi ki odur bahr-ı 'ulûm
Kâm alırdı der-i fazlında sığâr ile kibâr
Seyyid-i Cürcânî'ye hem Sa'd-ı Taftazânî'ye
Olmuş idi sânî her vech ile ol devlet şi'âr
Nice bin tüllâba tahkîk-i Fünûn-ı 'ilm ile
Neşr-i feyz eylerken oldu 'azîm-i Dârü'l-karâr
Tarihi üçler çıkıp etdi hesâbı Hayretâ

Karatay Medresesi'nde tahsilini sürdürdü. 1725'te hocası İbrâhim Efendi'nin tavsiyesi üzerine İstanbul'a giderek Kazovalı (Kazâbâdî) Ahmed Efendi'nin medresesinde öğrenimine devam etti. Sekiz yıl öğrenim gördükten sonra memleketine dönerek tedris ve telif faaliyetlerinde bulunmuştur. Talebeleri arasında İsmâil Gelenbevî, Gözübüyükzâde İbrâhim Efendi, Muhammed b. Süleyman Kırkağacî, Hâfız Hasan Üskübî ve kendi oğulları Said, Abdullah, Mehmed Emin, Nûman gibi meşhur âlim ve müderrisler bulunmaktadır. Birçok telifatı olup, Birgivi'nin Tarikat-ı Muhammediyye'si üzerine yazmış olduğu şerh (*el-Berîḳatü'l-Mahmûdiyye fî şerhi't-Tarîḳati'l-Muhammediyye ve'ş-şerî'ati'n-nebeviyye fi's-sîreti'l-Ahmediyye*) ile meşhur olmuştur. Başlıca diğer eserleri şunlardır: Mecâmi'u'l-Ḥaḳâiḳ, Hâşiye 'alâ Düreri'l-ĥükkâm, Arâisü'n-nefâis, Eyyühe'l-veled Şerhi, Risâletü tertîli'l-Ḳur'ân, Muḳaddimâtü beyâni mevzû'âti'l-'Ulûm, Risâle fî Haḳḳi'l-Hızır, Risâletü şerĥi'l besmele, er-Risâletü'n-Naḳşibendiyye. Bkz. Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, C.I. s. 310; Mustafa Yayla, "Hâdimî, Ebu Saîd", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1997, s.24-26; Hasan Özer, "Ebû Saîd Muhammed Hâdimî'nin (v.1176/1762) Hayatı ve Eserleri", *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi (İMAD)*, 2/3, Aralık 2017, ss. 459-491.

514 Nazif, *Kayseri Meşhurları, s. 69.*

515 Nazif, *Kayseri Meşhurları, s. 69;* Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, C.I. s. 430.

516 Nazif, *Kayseri Meşhurları, s. 69.*

517 Ak Şemseddin'in halifesi, Kayseri'de Hünad medresesinde tedris ve irşad vazifelerinde bulunmuş meşhur alim ve mutasavvıf Şeyh İbrahim Tennûri (ö.1482m)'nin türbesi yanındaki camidir. Bir görüşe göre 1466m senesinde bizzat İbrahim Tennûri tarafından, bir başka görüşe göre ise, 1576m senesinde şeyhin torunlarından Abdürrahman Efendi tarafından yaptırılmıştır. Bkz. Remzi Aydın, "İbrahim Tennûrî (Şeyh) Camii", *Kayseri Ansiklopedisi*, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Yayınları, III, Kayseri 2013, s.262.

518 Nazif, *Kayseri Meşhurları, s. 70.*

519 Nazif, *Kayseri Meşhurları, s. 70;* Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, C.I. s. 430.

520 Selçuklu Sultanı I. Alâeddin Keykubad'ın (ö. 1237m) eşi, II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in annesi Hunat Hatun'un oğlunun tahta çıkışı akabinde 1238m yılında yaptırmış olduğu medrese, hamam, türbe ve imaretin de yer aldığı külliye içindeki meşhur camii. Bkz. Mehmet Çayırdağ, "Hünat (Huvand/Huand) Külliyesi", *Kayseri Ansiklopedisi*, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Yayınları, III, Kayseri 2013, s.220.

521 Nazif, *Kayseri Meşhurları,* s. 70; Atabey Kılıç, "Göncüzade Kasım Efendi", *Kayseri Ansiklopedisi,* Kayseri Büyükşehir Belediyesi Yayınları, II, Kayseri 2010, s.391,392.

Göçdü bir ‘allâme-i âlem, ferîd-i rüzgâr[522]

Göncüzade’nin *er-Risaletü’l-Hücciyye fi’l-Mantık*[523] ve *Şerhu Enmûzecil-Ulûm* adında iki önemli eseri ve birçok fende talikatı vardır.[524]

2.4.4. Sarı Abdullahzade Mehmed Efendi

Mehmed Efendi, Kayseri’ye Ankara’dan gelip yerleşmiş, Kayseri’nin meşhur alimlerinden ve aynı zamanda Göncüzade Kasım Efendi’nin hocası Sarı Abdullah Efendi (ö. 1221h/1807m)’nin oğludur. Doğum tarihi tesbit edilememiştir. Mehmed Efendi’nin soyu, babası Sarı Abdullah Efendi’nin babası olan Sarı Abdullah Efendizade İsmail-i Ankaravî ile meşhur Mesnevî şarihi Sarı Abdullah Efendi’ye (ö. 1071h/1660m)[525] kadar uzanmaktadır.[526]

Abdullah Efendi’nin Mehmed ‘İlmî, Feyzullah ve Mehmed Âdil adında 3 oğlu vardı. Mehmed ‘İlmî ve Mehmed Âdil (ö. 1834m/1249h) Efendiler babalarının vefatından sonra babaların yaptırdığı “Sarı Abdullahzade Medresesi”’nde tedris faaliyetini sürdürmüşler ve babalarıyla birlikte Kayseri’nin âlim yatağı olmasına büyük hizmet etmişlerdir. Kayseri’de “Küçük Hocalar”, “Sarı Abdullah Efendizadeler” diye tanınmışlardır.[527]

Mehmet Âdil Efendi 1249h/1834m senesinde vefat etmiş ve Seyyid Burhaneddin Türbesi’nin güneyinde, babası Sarı Abdullah Efendi’nin de bulunduğu aile kabristanında toprağa verilmiştir.[528] Aralıksız 25 yıl Kayseri’de müftülük

---

522 Kılıç, “Göncüzade Kasım Efendi”, II, s.392.

523 Bu eser Ömer Naîmî Efendi’nin hattıyla Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi içinde İlahiyat Fakültesi Genel Koleksiyonu 080/MEC.R no’da *Mecmuatu'r-Resail* adıyla kayıtlı yazma nüshanın 204b-213b sayfaları arasındadır. Demirbaş no: ILA47528

524 Nazif, *Kayseri Meşhurları, s. 70;* Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, C.I. s. 430.

525 29 Safer 992’de (12 Mart 1584) İstanbul’da doğmuştur. IV. Murad dönemi Reisülküttap ve Nakibul-Eşraflarındandır. Bağdat seferine iştirak etmiştir. Kabri İstanbul Topkapı’dadır. Hayatı için Bkz. Nihat Azamat, “Sarı Abdullah Efendi” *TDV İslam Ansiklopedisi,* XXXVI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2009, ss.145-147; Ülker Aytekin, *Sarı Abdullah Efendi ve Mesnevi-i Şerif Şerhi* (Basılmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2002; Büşra Çakmaktaş, *Sarı Abdullah Efendi'nin hayatı, eserleri ve tasavvufî görüşleri* (Basılmamış Doktora Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2017.

526 Atabey Kılıç, “Enver (Sarıabdullah Efendizâde Hacı Enver Efendi)”, *Kayseri Ansiklopedisi*, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Yayınları, II, Kayseri 2010, s.171,172.

527 Işık, “Abdullah Efendi (Sarı)”, I, s.21.

528 Kılıç, “Enver (Sarıabdullah Efendizâde Hacı Enver Efendi)”, II, s.171,172.

hizmetinde bulunmuş olan Hacı Enver Efendi (ö. 1328h/1911m)[529] Mehmed Âdil Efendi'nin oğludur.[530]

Mehmet Efendi, Kayseri'de El-Bûsîrî'nin Kasîde-i bürdesini okutmasıyla şöhret bulmuş ve bundan dolayı kendisine "Kasideci" denilmiştir. Ömer Efendi kasîde-i bürde üzerine yazdığı şerhin dibacesinde şerhini Mehmet Efendi'nin derslerinden çıkardığı notlarla oluşturduğunu ifade etmektedir. Bu eserinde hocasından şu sözlerle bahseder: [531]

> 1241h/1825m senesinde Kasîde-i bürde'yi sağduyu, keskin görüş ve yüksek anlayış sahibi olan liyakatli büyük alim Efendimiz, Rasulullah'ın cemalinin aşığı ve Hz. Peygamber'e olan sevgisinde samimi olan üstadımız, herşeye gücü yeten, kâinatın sultanının peygamberinin adaşı, Muhammed b. Abdullah el-Kayserî'nin huzurunda okumaya başladığımda, onun bu güzel kasideyle alakalı ders takrirlerini dizilmiş değerli inci taneleri gibi gördüm ve onları eksiksiz bir şekilde bir takım kaide ve açıklamalar ekleyerek toplamak istedim…

2.4.5. Hacı Vahdi Salih Efendi

Kayseri'nin meşhur âlimlerindendir. Doğum tarihi tesbit edilememiştir. Adı Mehmed Salih olup "vahdizade" olarak tanınmıştır. Hafızlığını ikmal ettikten sonra

---

[529] Enver Efendi, Eylül 1828m/1244h. tarihinde Kayseri'de doğmuştur. İlk bilgilerini annesi ve babasından almış, 1864'te Torun Seyyid Mehmed Sâlih Efendi'den icazet alarak Kurşunlu Camii'nde hadis ve tefsir okutmaya başlamıştır. 1866'da Hatuniye Medresesi müderrisliğine, 1874'te Cami-i Kebir ikinci vaizlik ve hatipliğine, 1885'te Kayseri Müftülüğüne, 1886'da Nakibüleşraflık temsilciliğine getirilmiştir. Ünü bütün yurda yayılmış olan Enver Efendi, Padişah II. Abdülhamid tarafından "Mecîdî" Nişanı ve "Râbi-i Dersiyye-i Sultan Selim der-Edirne Rüusu" Payesi verilmiştir. Enver Efendi, Arap yazısının bütün türleri üzerinde uzman ve çok güzel yazısı olan bir kişidir. Fıkıh, hadis, mantık vs. gibi ilimlerle alakalı eserlerden birçoğunu kendi el yazısıyla çoğaltmış, hatta bunlara pek önemli ve değerli haşiyeler, şerhler ilave etmiş ve bu konularda birçok risale yazmıştır. Enver Efendi yüzlerce talebe yetiştirip icazet vermiştir. Karamancızade Hacı Muharrem Efendi, Kilimliağazade Hacı Bekir Efendi, büyük oğlu Mehmed Said Efendi, Müftü Göncüzade Ahmed Remzi Efendi, Hurdacızade Hacı Sâdık Efendi, Keçecizade Hacı Muharrem Efendi talebelerindendir. Enver Efendi'nin soyu, kendisinin Kayseri'de en uzun süre (aralıksız 25 yıl) Kayseri Müftülüğü yapmış olmasından dolayı "müftüzade" olarak devam etmiştir. Enver Efendi, Seyyid Burhaneddin Türbesi yakınında, dedesi Sarı Abdullah Efendi'nin de bulunduğu aile kabristanında toprağa verilmiştir. Kılıç, "Enver (Sarıabdullah Efendizâde Hacı Enver Efendi)", II, s.171,172.

[530] Işık, "Abdullah Efendi (Sarı)", I, s.21; Kılıç, "Enver (Sarıabdullah Efendizâde Hacı Enver Efendi)", II, s.171,172.

[531]

لما بدأت بقراءة القصيدة البردة المباركةِ في سنة إحدى وأربعين بعد المأتين والألف من الهجرةِ
على مولانا العلامة وأولانا الفهامة, ذي القلب السديدِ والرأي الشديدِ,
العاشق لجمال رسول الله, الصادق في حب نبي الله,
أستاذنا محمد بن عبد الله القيصري, سمي نبي الله الملك القوي,
جعله الله تعالى لنا أية تامة ورحمة عامة, ونفعنا بظل وجوده ورفعنا بأيادي جوده,
ووجدت تقريراته بهذه القصيدة الرائقة, منظومة كنظم اللآلي الفائقة,
أردت أن أجمعها بلا نقصان مع ازدياد مني من القوائد والبيان...

Harpûtî, 'Asîdetü'ş-Şühde", s. 2.

devrin alimlerinden eğitim aldı. Hoca Vahdi Efendi medrese'de ağırlıklı olarak belâğattan *Telhis*[532] ve onun şerhi *Mutavvel*[533] kitaplarını okutmuştur.[534] Raşid Efendi Kütüphanesi'nde hafız-ı kütüp olarak çalışmış[535]; ve kütüphanenin bitişiğindeki Cami-i Kebir'de muvakkitlik görevinde bulunmuştur. Hürrem Çavuş mahallesinde oturduğu tahmin edilmektedir.[536]

1815 yılında Tuna boylarındaki kalelerin tahkimi için oluşturulan yardım komisyonunda Vahdi Efendi de yer almaktadır.[537]

1245h/1829m senesinde Kayseri'de vefat etmiştir. Kabri Kayseri'de Zeynelabidin Türbesi karşısında[538] Melikgazi türbesi içindedir.[539]

Vahdi Efendi eserlerini astronomi sahasında vermiştir. Bunlar *er-Risaletü's-Salihiyye fi'l-Ameli bi'r-Rub'i'ş-Şarkiyyi'ş-Şimali*[540], *er-Risâletü's-Sâlihiyyetu li Tahsîli'l- Ameli Ceybiyyeti*, *er-Risâletü's- Sâlihıyyetu fi'l-Ameli bi'r Rubi'ş-Şimâlî*.[541]

Talebesi Hacı Ömer Naîmî Efendi, Hacı Vahdi Efendi'nin Rübu Risalesi adlı eserini şerh etmiş ve şerhinin başında eseri bizzat hocası Vahdi Efendi'den okuduğunu

---

532 *Telhîsü'l-Miftâh*, Ebu Ya'kub es-Sekkâkî'nin (ö. 626h/1229m) sarf, nahiv ve belağat ilimlerini konu edinen *Miftâhu'l-'ulûm* adlı eserinin belâgata dair üçüncü bölümüne Hatîb el-Kazvînî (ö. 739h/1338m) tarafından yapılmış muhtasar eserdir. Kazvînî, belâgatı sadece yaşanan, tadılan, fakat anlatılamaz bir duyuş olmaktan çıkararak sistematize eden, belirli tanım, ilke ve kuralları bulunan ve bunlar yoluyla başkalarına, özellikle ana dili Arapça olmayanlara da kolaylıkla anlatılabilen ilmî bir disipline dönüştürmüştür. *Telhîs*'te belâgatın birçok konusunda es-Sekkâkî'nin görüşlerini reddedip orijinal görüşler ortaya koyan Kazvînî, es-Sekkâkî'nin beyan ilminin sonunda yer verdiği fesahat ve belâgat konularını girişte ele almış, belâgat ve fesahati kesin çizgilerle birbirinden ayırmıştır. Bkz. İsmail Durmuş, "Kazvînî, Hatîb", *TDV İslam Ansiklopedisi,* Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XXV, İstanbul 2002, s.156,157; Mehmet Sami Benli, "Miftâhu'l-'ulûm", *TDV İslam Ansiklopedisi,* XXX, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2005, ss. 20-21.

533 *Telhisü'l-Miftâh* üzerine Sa'deddin Teftâzânî (ö. 792/1390) tarafından yazılan şerhtir. Teftâzânî bu eserinde *Telhîs*'te bulunan kapalı hususları şerhetmiş, önceki kitaplardan bazı bilgiler ilâve etmiş ve Kazvînî'nin eski bilginlere yönelttiği itirazlardan haksız bulduklarına cevap vermiştir. Ayrıca gerek *Miftâĥu'l-'ulûm*'da gerekse Kazvînî'nin *el-Îzâh*'ında kapalı bulduğu hususları açıklamıştır. Teftâzânî bu eserini 748h/1347m'de tamamlamıştır. Teftâzânî, daha sonra bu eserini ihtisar etmesi yönündeki talepler üzerine 756h/1355m'de Muhtasarü'l-Me'ânî'yi (eş-Şerhu'l-Muhtasar) kaleme almıştır. Bkz. Benli, "Miftâhu'l-'ulûm", XXX, s.20,21.

534 Mustafa Işık, "Hacı Vahdi Salih Efendi", *Kayseri Ansiklopedisi,* Kayseri Büyükşehir Belediyesi Yayınları, III, Kayseri 2013, s.19.

535 Nazif, *Kayseri Meşhurları, s. 54.*

536 Işık, "Hacı Vahdi Salih Efendi", III, s.19.

537 Işık, "Hacı Vahdi Salih Efendi", III, s.19.

538 Nazif, *Kayseri Meşhurları, s. 54.*

539 Işık, "Hacı Vahdi Salih Efendi", III, s.19.

540 Ankara milli kütüphane, Adana il Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, arşiv no: 01 Hk 1134/1, dvd no: 1037; Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi, İstinsah tarihi: 1244h/1827m Arşiv no: 19 Hk 2998/4; 19 Hk 2984/6; 19 Hk 2984/9.

541 Işık, "Hacı Vahdi Salih Efendi", III, s.19.

beyan etmiştir.[542] Bu eserlerin yazma nüshaları, Çorum, Karaman, Adana Kütüphanelerinde bulunmaktadır.[543]

2.4.6. Gözübüyükzade İbrahim Efendi

Gözübüyükzade İbrahim Efendi 19. Yy. ilk yarısında Kayseri'de ilmiyle şöhret kazanmış şahsiyetlerden biridir. 1747 senesi Muharrem (Ocak) ayı başlarında Kayseri Hacı Kılınç mahallesinde doğmuştur.[544] Babası Mu'îd Efendizâde Mehmed Behcet Efendi'dir.[545] İlk tahsilini Kayseri'de yaptıktan sonra Konya'nın Hadim kasabasına giderek orada *Tarikat-ı Muhammediyye* şarihi Ebu Said el-Hadimî (ö. 1176h/1762m) ve onun vefatından sonra da has talebesi Büyük Hüseyin Efendi'den ders görerek icazet almıştır.[546] 1785-1790 yılları arasında Kayseri'de yeni bir medrese kurmuştur. Kayseri'de uzun yıllar hizmet veren bu medrese 1924 Tevhid-i tedrisat kanunuyla kapatılmış ve 1934 senesinde yapılan imar düzenlemesiyle yıkılmıştır.[547] Yeri günümüzde Mimar Sinan Parkı içinde kalmıştır.[548]

Yarım asra yakın bir süre tedris faaliyetinde bulunup beş yüzü aşkın talebe yetiştirdiği ifade edilmektedir.[549] Talebeleri nüfuz sahibi, ileri görüşlü ve ince meseleleri çözmedeki mahareti sebebiyle kendisine "Gözübüyük" lakabını takmışlar ve zamanla bu lakap Mu'îd Efendizâde lakabının önüne geçerek İbrahim Efendi Gözübüyükzade olarak anılmaya başlamıştır.[550]

---

542 *Şerhu Risaleti'r-Rub*, *Mecmuatu'r-Resail* İçinde 1b-18b, 2a, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, Demirbaş no: ILA47574. Yer numarası: 37402.

543 Işık, "Hacı Vahdi Salih Efendi", III, s.19.

544 Nazif, *Kayseri Meşhurları, s. 57;* İbrahim Nesîmî Gözübüyük, "Gözübüyükzâde İbrâhim Efendi", *TDV İslam Ansiklopedisi,* XIV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1996, s.160; Mehmet Vural, "Gözübüyükzâde İbrâhim Efendi", *Kayseri Ansiklopedisi,* Kayseri Büyükşehir Belediyesi Yayınları, II, Kayseri 2010, s.395.

545 Nazif, *Kayseri Meşhurları, s. 57;* Gözübüyük, "Gözübüyükzâde İbrâhim Efendi", XIV, s.160; Vural, "Gözübüyükzâde İbrâhim Efendi", II, s.395.

546 Nazif, *Kayseri Meşhurları, s. 57;* Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, C.I. s. 430; Vural, "Gözübüyükzâde İbrâhim Efendi", II, s.395.

547 Aynı aileden gelen müderrislerin idaresinde 134 yıl hizmet veren Gözübüyükzade Medresesi'nden çok sayıda ilim adamı yetişmiştir. Siyaset ve Bilim adamı Suat Hayri Ürgüplü (ö.1981) bu medresenin son dönemde yetiştirdiği şahsiyetlerdendir. Gözübüyük, "Gözübüyükzâde İbrâhim Efendi", XIV, s.161; Vural, "Gözübüyükzâde İbrâhim Efendi", II, s.395.

548 Gözübüyük, "Gözübüyükzâde İbrâhim Efendi", XIV, s.161.

549 Kayseri Müftüsü Hacı Torun Efendi ve Hisarcıklızade Mustafa Efendi Gözübüyükzade'nin yetiştirdiği talebeler arasındadır. Nazif, *Kayseri Meşhurları, s. 57;* Vural, "Gözübüyükzâde İbrâhim Efendi", II, s.395.

550 Gözübüyük, "Gözübüyükzâde İbrâhim Efendi", XIV, s.160; Vural, "Gözübüyükzâde İbrâhim Efendi", II, s.395.

Kayseri'deki birçok hayrat ve imaretin mütevelliliğini yürüten[551] İbrahim Efendi, çağdaşı Hacı Vahdi Salih Efendi (ö. 1245h/1829m) ile birlikte Reîsü'l-küttap[552] Mehmed Raşid Efendi'nin[553] (ö. 1212h/1798m) kendi adıyla yaptırdığı kütüphanenin memuriyet vazifesini de yürütmüştür.[554] II. Mahmud'un kendisine şeyhülislamlık vazifesini teklif ettiği ve onun bu vazifeyi yaşlılığını öne sürerek kabul etmediği nakledilir.[555]

1798 senesinde Kayseri'de Yeniçeriler hakkında yapılan tahkikatta İbrahim Efendi'nin de görüşlerine başvurulduğu ve 1811 tarihinde Tuna boyundaki kalelerin tahkimi için toplanacak yardımlarda görevlendirildiği görülmektedir.[556]

Gözübüyükzade'nin neslinden cumhuriyet döneminde de birçok hukukçu ve ilim adamı yetişmiştir. [557] Abdullah Pulat Gözübüyük (ö. 1991) A. Şeref Gözübüyük bunlardandır. [558]

15 Ocak 1838 (18 Şevval 1253) tarihinde Kayseri'de vefat etmiştir.[559] Kabri Hacı Kılınç mezarlığındaki aile kabristanındadır.[560]

---

551 Gözübüyük, "Gözübüyükzâde İbrâhim Efendi", XIV, s.160; Vural, "Gözübüyükzâde İbrâhim Efendi", II, s.395.

552 Osmanlı bürokrasisinde yazı işlerini yürüten Divan Kalemi'nin âmiri, Dışişleri bakanı. Reîsülküttâb klasik dönem Osmanlı devlet teşkilâtında Dîvân-ı Hümâyun'un maliye dışındaki yazışmalarını yürüten Dîvân-ı Hümâyun kâtiblerinin başı konumunda iken XVII. yüzyıl sonlarına doğru bab-ı âlinin kurulması ile resmen olmasa bile fiilen birçok bürokratik iş reîsülküttâblara devredilmiş; Bâbıâli'de sadrazamın bürokratik işlemlerdeki yetkilerini onun adına kullanmada oluşan paylaşım sonucu reîsülküttaplık Bâbıâli'nin üç büyük memuriyetinden biri olmuştur. Recep Ahıshalı, "Reîsülküttâb", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/reisulkuttab (20.04.2019).

553 Divan-ı Hümayun kâtiplerinden Kayserili Kocaağazâde Cafer Fevzi Efendi ile Ümmügülsüm Hatun'un oğludur. İlk tahsilini Kayseri'de yaptıktan sonra İstanbul'a giderek tahsilini orada tamamlamıştır. Sultan III. Selim dönemi Reisülküttaplarından olup bu makama 3 kez getirilmiştir. Kabri Sultan Bayezid Camii haziresindedir. Mezarı maalesef yol genişletme sebebiyle yıkılmıştır. Atabey Kılıç, "Mehmed Râşid Efendi", *Kayseri Ansiklopedisi,* Kayseri Büyükşehir Belediyesi Yayınları, IV, Kayseri 2015, s. 356,357.

554 Nazif, *Kayseri Meşhurları, s. 54.*

555 Gözübüyük, "Gözübüyükzâde İbrâhim Efendi", XIV, s.160.

556 Mehmet Çayırdağ, "Gözübüyükzadeler", *Kayseri Ansiklopedisi,* Kayseri Büyükşehir Belediyesi Yayınları, II, Kayseri 2010, s.394.

557 Çayırdağ, "Gözübüyükzadeler", II, s.395.

558 Hayatları için; Erdoğan Mura, "Gözübüyük A. Şeref", *Kayseri Ansiklopedisi,* Kayseri Büyükşehir Belediyesi Yayınları, II, Kayseri 2010, s.394; Yayın Kurulu, "Gözübüyük Abdullah Pulat", *Kayseri Ansiklopedisi,* Kayseri Büyükşehir Belediyesi Yayınları, II, Kayseri 2010, s.394.

559 Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, C.I. s. 430, Nazif, *Kayseri Meşhurları, s. 57;* Gözübüyük, "Gözübüyükzâde İbrâhim Efendi", XIV, s.160; Vural, "Gözübüyükzâde İbrâhim Efendi", II, s.395.

560 Nazif, *Kayseri Meşhurları, s. 57.* Gözübüyük, "Gözübüyükzâde İbrâhim Efendi", XIV, s.160. Bursalı Mehmet Tahir kabri'nin Hadim'de olduğunu nakletmektedir. Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, C.I. s. 430.

Oğlu Sabit Efendi[561] 1839m/1255h-1843/1259h seneleri arasında Kayseri müftülüğü yapmıştır.[562]

Gözübüyükzade İbrahim Efendi'nin Arap dili, mantık, kelam, tefsir gibi çeşitli bilim dallarında daha çok ders kitabı hüviyetinde olan Arapça ve Türkçe 55 eseri vardır. Eserlerinde dikkat çeken yön, konuların kısa ve öz bir şekilde ele alınmış olmasıdır. Bunlardan 30 tanesi ilk olarak 1843m/1259h'da *Mecmuatü'l-Kavaid* adıyla ve daha sonra 1857m/1274h'de bir risale daha ilaveyle *Mecmuatü'r-Resail* adıyla İstanbul'da iki kez yayınlanmıştır. Bu eser 1977 yılında Osman Keskioğlu tarafından Türkçeye tercüme edilip, Hilmi Ziya Ülken'in önsözü, yazarın eserlerinin listesi ve Gözübüyükzade Medresesi'nin bir krokisiyle Ankara'da *Besmele Risalesi* adıyla yeniden yayınlanmıştır.[563] Bunun dışında *Tefsir-i Cüz-i Nebe*[564]*, Risale fi hakkı'l-Merfûât, Takrirat 'ala Risaleti'l-İsti'are ve şerhiha*[565]*, Terceme-i Sure-i Duha*[566] *ve Kavaid-i Külliye*'yi ihtiva eden yayınlanmamış bir *mecmu'a*'sı[567], Yine müellifin *Risale fi hakki'l-İstisna* adıyla bir risalesi[568] ve İsamüddin el-İsferâyînî'nin (ö. 1538m/945h) nahiv ilmine dair *Feride* adlı risalesine yazdığı bir şerhi vardır.[569] Müellifin *Bina Tefsiri, isti'are-i İsamî Şerhi, risale fi Hakkı Besmele* ve Taftazanî'nin *Şerhu'l-Akaid*'i üzerine yaptığı haşiyesi kayda değerdir.[570]

2.4.7. Kizbirî Abdurrahman Efendi

Abdurrahman b. Muhammed b. Abdurrahman ed-Dimeşkî, Kizbirî nisbesiyle ve "Şam diyarının muhaddisi" nâmiyle meşhur olmuştur. 1771m/1184h senesi Ramazan

---

561 1814m/1229h senesinde Kayseri'de doğmuştur. Babasından sonra Gözübüyükzade medresesinin müderrisliğini yapmış ve onun mütevelliliklerini devralmıştır. Vefat tarihi tesbit edilememiştir. Mehmet Vural, "Gözübüyükzade Sabit Efendi", *Kayseri Ansiklopedisi*, II, Kayseri Büyükşehir Belediyesi, İstanbul, 2010, s. 396.

562 Nazif, *Kayseri Meşhurları, s. 57,58.*

563 Gözübüyük, "Gözübüyükzâde İbrâhim Efendi", XIV, s.161; Vural, "Gözübüyükzâde İbrâhim Efendi", II, s.396.

564 Eser Arapçadır. Eserin bir nüshası Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Gözübüyük, "Gözübüyükzâde İbrâhim Efendi", XIV, s.161.

565 İsamüddin el-İsferâyînî'nin Ebu'l-Kasım el-Leysî es-Semerkandî'nin Risaletü'l-İst'âresi üzerine yazmış olduğu şerhe Türkçe yazdığı takrirlerden ibarettir. Eserin 3 yazma nüshası Süleymaniye kütüphanesin'dedir. Gözübüyük, "Gözübüyükzâde İbrâhim Efendi", XIV, s.161.

566 *Tercüme-i sure-i Kadr* ve *Tercüme-i Sure-i Asr* ile beraber 1870m/1287h'de İstanbul'da yayınlanmıştır. Kadr Sûresi tercümesinin bir nüshası da Milli Kütüphanededir. Gözübüyük, "Gözübüyükzâde İbrâhim Efendi", XIV, s.160.

567 Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, C.I. s. 430.

568 Bir nüshası Adana İl Halk Kütüphanesi'ndedir. Gözübüyük, "Gözübüyükzâde İbrâhim Efendi", XIV, s.161.

569 Eksik bir nüshası Elmalı İlçe Halk Kütüphanesi'ndedir. Gözübüyük, "Gözübüyükzâde İbrâhim Efendi", XIV, s.160.

570 Nazif, *Kayseri Meşhurları, s. 57.*

Bayramı'nda Dimeşk'te doğmuştur. Babası Şems Muhammed (ö. 1221h/1806m) yanı sıra Türk ve Arap birçok alimden ilim almıştır. 1806 senesinde babasının vefatından sonra Şam Ümeyye Camii'nde aralıksız olarak Recep, Şaban ve Ramazan aylarında her gün ikindiden sonra Buhari-i Şerif okutmuş, icazet vermiştir. 1262h/1845m senesinde hac ibadetini yerine getirmek için Mekke'ye gitmiş Kurban Bayramının 4. Günü vefat etmiş ve Cennetü'l-Mualla'ya defnedilmiştir. Sebtü'-l-Kizbirî adıyla bir eseri vardır. [571]

Ömer Naîmî Efendi 1259h/1843m yılında hac farizasını yerine getirmek üzere hicaza gitmiş, bu seyahatinde Şam'da muhaddis Kizbirî Abdurrahman Efendi ile görüşerek hadis ilminden de icazet almıştır.[572]

2.5. Talebeleri

2.5.1. Hacı Abdulhamit Hamdi Efendi

Ömer Nâimî Efendi'nin oğludur.[573] 18 Şevval 1245h/1830m tarihinde dünyaya gelmiştir.[574] İlk tahsilini babasından almış, talebe iken tedrisata başlamış 18 yaşında *Avamil Tuhfesi*'ne[575] haşiye yazmıştır.[576] 1272h/1856m yılında 27 yaşındayken babasından icazet-i ilmiye almıştır.[577] Birkaç ay gibi kısa bir zamanda hıfzını ikmal

---

571 el-Beytar, *Hilyetü'l-Beşer*, s. 833-836; Bağdatlı İsmail Hakkı Efendi (ö.1978/1399h), *Hediyyetü'l-'Ârifîn Esmâu'l-Müellifîn ve Âsâru'l-Musannifîn*, I, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1951, s.557.

572 Sunguroğlu, *Harput yollarında*, c.II, s.553.

573 Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, C.I. s. 299; İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, I, s. 548.

574 Bağdatlı, Hediyyetü'l-Arifin, I, 507; İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, I, s. 548.

575 Gelibolulu Mustafa b. İbrahim'in (ö.1762m/1176h) Birgivî'nin (ö.1573m/981h) *Avamil*'i üzerine yazdığı *Tuhfetü'l-ihvân* adlı şerhdir. Tiryaki, *Harputlu Abdülhamid Hamdi Efendi...*, s.27,28.

576 Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, C.I. s. 299; İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, I, s. 548.

577 Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, C.I. s. 299; Aydoğmuş, *Harput Kültüründe Din Alimleri*, s. 32; İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, I, s. 548.

etmiş; Reisü'l-Kurra Hocazade Hafız Yusuf Efendi'den (ö.1883m/1299h)[578] Şatibî'nin[579] *Hırzu'l-Emani*'sini[580] okuyarak kıraatten de icazet almıştır.[581]

Hacı Abdulhamit Efendi ilk olarak babasının medresesinde ve bir müddet Molla Köyü'ndeki Ahmet Peykerî/Peykerci medresesinde[582] müderrislik etmiştir. Daha sonra Harput'a yeni ve mükemmel bir medrese kazandırma maksadıyla 1279h/1862m senesinde İstanbul'a gitmiş; burada yapmış olduğu temaslar neticesinde Sadrazam Arapkirli Yusuf Kâmil Paşa (ö. 1293h/1886m)'nın[583] yüksek alaka ve iltifatlarına mazhar olarak medresenin inşası ve vakfiyesi için 2000 altın temin ederek geri dönmüştür.[584] Abdulhamit Efendi, Kâmil Paşa'nın adıyla 1285h/1868m yılında inşa

---

578 1804m/1219h yılında Harput'ta doğmuştur. Harput'ta Katipoğulları denilen tüccar bir ailenin ferdidir. Diyarbakır ve Mısır'da okumuştur. Kıraat ilmindeki vukufiyeti dolayısıyla bu aileye kendisinden sonra Katipoğulları değil Kurra Hocagiller denilmiştir. Aynı zamanda hattat olan Yusuf Efendi 1883m/1300h de Harput'ta vefat etmiştir. Kabri Meteris'tedir. Sunguroğlu, *Harput yollarında*, c.II, s. 667,668.

579 Ebû Muhammed (Ebü'l-Kâsım) Kâsım b. Fîrruh b. Halef eş-Şâtıbî er-Ruaynî (ö. 1194m/590h). Endülüslü meşhur kıraat âlimi. Hayatı için bkz. Abdurrahman Çetin, "ŞÂTIBÎ, Kāsım b. Fîrruh", *TDV İslam Ansiklopedisi,* XXXVIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2010, ss. 376-377.

580 *Ḥırzü'l-emânî ve vechü't-tehânî (eş-Şâṭıbiyye).* 1173 beyitten oluşan eser, Ebû Amr ed-Dânî'nin (ö. 1053m/444h) yedi kıraate dair *et-Teysîr fi'l-ḳırâʾâti's-sebʿ*inin manzum şeklidir. Eser çok rağbet görmüş, üzerinde şerhler yazılmış, kıraat öğretiminde temel kaynaklardan sayılmıştır. Bkz. Çetin, "*ŞÂTIBÎ, Kāsım b. Fîrruh*", XXXVIII, s.376,377.

581 İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, I, s. 548; Sunguroğlu, *Harput yollarında*, c.II, s. 559,668; Aydoğmuş, *Harput Kültüründe Din Alimleri*, s. 32.

582 Sultan IV. Murat'ın Revan seferi (1635m/1044h-1636m/1045m) dönüşünde Sultanın emriyle Harput'un 17 km Güney-doğusunda Molla Köyünde âlim ve mutasavvıf Ahmet Peykerci namına 1636m/1045h senesinde inşa ettirilmiştir. Sunguroğlu, *Harput yollarında*, c.I, s. 184, 370; c.II, s. 429.

583 Sultan Abdulaziz dönemi önemli devlet adamlarındandır. 1808m/1222h senesinde Arapgir'de doğmuştur. Babası İsmail Beyzade Mehmet Bey'i küçük yaşta kaybettiğinden amcası Gümrükçü Osman Paşa tarafından büyütülmüştür. 1823m/1239h tarihinde Bozok ve Kayseri mutasarrıflığına tayin olan amcası ile birlikte Kayseri'ye gelmiş ve bu ikameti süresinde amcazadesi Nuri Efendi ile birlikte Göncüzade Hoca Kasım Efendi'nin has talebelerinden Müderriszade Mehmet Alim Efendi (ö.1881m/1299h)'nin derslerine devam etmiştir. İstanbul ve Mısır'da birçok üst düzey görevlerde bulunmuş, Mısır ikameti sırasında Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın takdirini kazanarak kızı Zeynep Hanım'la evlenmiştir. Sultan Abdülaziz döneminde 5 Ocak 1863 ve 1 Haziran 1863 tarihleri arasında sadrazamlık yapmıştır. Sultan Abdülaziz'in menfur ölümünden sonra hastalığı şiddetlenen Kâmil Paşa 10 Ekim 1876'da Bebek'teki yalısında vefat etmiş ve Üsküdar Nuh Kuyusu'ndaki yaptırdığı hastanenin bahçesindeki türbesine defnedilmiştir. Yusuf Kâmil Paşa birçok vakfiye'de bulunmuştur. Bunların başında, hanımı ile birlikte yaptırdıkları, Üsküdar'daki Zeynep Kâmil Hastanesi (1862) ve İlkokulu (1878) ve Elazığ'da yaptırdığı kütüphaneli medrese gelmektedir. Ayrıca Fransız sanatçı Fenelon'dan Telemak adlı romanı Arapça çevirisinden Türkçeye çevirmiştir. Tercüme-i Telamak adındaki eser edebiyatımızda ilk çeviri roman sayılmaktadır. İbnülemin Mahmud Kemal İnal (ö.1957) Yusuf Kâmil Paşa'nın hayatını Tezkire-i Yûsuf Kâmil Paşa adıyla kitaplaştırmıştır. Süleyman Beyoğlu, "Kâmil Paşa, Yûsuf", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXIV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, ss. 283-284; Ahmet Nazif, *Kayseri Meşahiri*, s.83; İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, I, s. 790; İbü'l-Emin Mahmud Kemal İnal, *Son Sadrazamlar*, I, Dergah Yayınları, İstanbul, 1982, ss.196-258.

584 Bu Hadiseyi Mahmud Kemal İnal şöyle nakletmektedir:

> "Bir gece Paşa'nın yanında babam bermu'tad resmî evrakı okuyarak müteallik olduğu devaire havale ederken Harput'ta mukaddema münhedim olan bir medresenin ihyasına

edilen Harput'un bu mükemmel ve son medresesinin mütevelliliği ve müderrrisliği ile vazifelendirilmiş[585], kendisine 500 kuruş maaş bağlanmıştır.[586]

Abdulhamit Efendi 1866 senesinde babası Ömer Naîmî Efendi ile birlikte tekrar İstanbul'a gitmiş, Sadrazam Yusuf Kâmil Paşa'ya misafir olmuş[587], İstanbul'un ileri gelen alim ve edipleriyle görüşmüşlerdir. 1874 senesinde de Hicaz'a gitmiş, Antep, Şam, Halep, Mısır, Hicaz alimleriyle görüşmüş ve onların saygısını kazanmıştır.[588] Vezirlerden Giritli Sırrı Paşa (ö. 1313h/1896m) ve el-Mutavvel[589] mütercimi Adanalı

imkan bulunamadığından hükümeti seniyyece yapdırılacak ahalinin cehaletten kurtarılmasına dair Harput vilayetinden gelen mazbatayı okudu.

Paşa bu mazbata Evkaf nezaretine havale olunsa medresenin vakfı olmadığından yaptırılamayacağını, Maliye Nezaretine gönderilse hazineye adem-i teallukundan bahsedileceğini söyleyerek nereye havalesi lazım geleceğini sordu. Kendini daima hayre sevk eden babam, kemali ciddiyetle "Zat-ı Kerimanenize havalesi lazım geliyor" dedi. Paşa bu cevabdan pek ziyade memnun olarak dua etti ve medresenin keşfi icra ve resmi tanzim etdirilmek içün vilayete cevab yazılmasını söyledi. Derhal yazıldı. Mükemmel bir medrese ve muntazam bir kütüphane vücuda getirildi ve idaresi temin edildi. Türklüğün medar-ı iftiharı olan büyük alimlerden Harputlu Hoca Abdulhamid Hamdi Efendi Müderris ve mütevelli tayin kılındı."

İnal, *Son Sadrazamlar,* I, s. 245.

585 Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, C.I. s. 299; İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, I, s. 548,795.

586 Sunguroğlu, *Harput yollarında*, c.II, s. 427,560,561.

587 Bu ziyarete dair Mahmud Kemal İnal şöyle bir anektod nakleder:

Müderris Abdülhamid Efendi ile babası meşahiri ulemadan Ömer Na'îmî Efendi, Paşa'yı ziyaret etmek üzere İstanbul'a geldikleri esnada Harput mamulatından ipekli kumaş ve gezi gibi bazı hediye getirirler ve şayanı takdim değilse de memleketlerinde yapılmağa başlanan kumaşları göstermek arzusunda bulunduklarını söyler. Ertesi akşam Paşa, o kumaşlardan birine kaplanmış olan kürkü giyerek kaşanesinde misafir olan o zatların yanına gelir. "Hediyeleriniz pek ziyade hoşuma gittiğinden birkaç denesini kürklerime kaplattırdım." Diyerek misafirlerini taltif ve tatyip eder. Müderrisi fadılın oğlu Kemalüddin Efendi der ki: Babam ve büyük babam bundan bahsettikçe "getirdiğimiz eşya kendine layık değil iken paşa merhum o kadar necibane ve alicenabane hareket etmiştir ki bütün servetini bağışlasaydı bizi bu derece mesrur ve minnetdar edemezdi" diyerek kemali şevk ile rahmethan olurlardı."

İnal, *Son Sadrazamlar,* I, s. 245; İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, I, s. 548.

588 Sunguroğlu, *Harput yollarında*, c.II, s. 560. İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, I, s. 548.

589 Sadettin Taftazanî'nin belağata dair Hatib el-Kazvinî'nin yazdığı telhisü'l-Miftah'ı üzerine kaleme aldığı şerhtir.

Abdünnafi İffet Efendi'nin (ö. 1308h/1891m)[590] dostluğunu kazanmış,[591] hatta Sırrı Paşa Diyarbakır valiliği yaptığı sırada Harput'ta onun evinde misafir olmuştur. Sırrı Paşa ile olan bu dostlukları 17 sene kadar sürmüştür.[592]

1891 senesinde bir sene süreyle dedesinin inşa ettirdiği Sarahatun Camii'nde Buhari okutmuş; 1894 senesinde oğulları Mehmet Sait (ö. 1345h/1926m)[593] ve Kemalettin (ö. 1355h/1936m)[594] Efendilerin de içlerinde yer aldığı 15 kişilik bir topluluğa icazet-i ilmiye vermiştir. Ömründe 7 kere icazet verdiği nakledilir.[595]

---

590 1238h/1823m'de doğmuştur. Babası, eski Adana müftüsü Hacı İshak Efendi'nin oğlu Muhammed Saîd Efendi'dir. Abdünnâfi İffet, Buharalı Abdürrahim Efendi'den ilim tahsil etti. Öğrenim hayatından sonra Bursa'ya müderris olarak tayin edildi. 1845 yılında İstanbul'a gelerek devletin çeşitli kademelerinde görevler yaptı. Harput defterdarlığı yanında Adana, Halep, Trabzon, Cezâyir'de çalıştı. 1869'da Saraybosna, daha sonra da Hersek mutasarrıflığına getirilen Abdünnâfi Efendi hacdan dönerken Tâif'te vefat etti ve oraya defnedildi. Abdünnâfi Efendi'nin belâgat, hadis, tasavvuf, ahlâk, felsefe ve mantık ilimlerine dair çoğu basılmış birçok tercüme ve telif eseri vardır. En meşhur eseri *en-Nef'u'l-muavvel fî tercemeti't-Telhîs ve'l-Mutavvel* adlı Teftâzânî'nin *el-Mutavvel*'ine yaptığı tercümesidir. Eserin birinci cildi Saraybosna'da (1289), ikinci cildi de İstanbul'da (1290) basılmıştır. Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, C.I. s. 403; İsmail Durmuş, "Abdünnâfi İffet Efendi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Https://İslamansiklopedisi.org.tr/abdunnafi-iffet-efendi (27.05.2019).

591 Bu zevat, yazdıkları eserleri, incelemesi için Abdulhamid Efendiye gönderirlerdi. Hatta İbnülemin Mahmud Kemal İnal'ın babası Mehmed Emin Paşa'nın *Dürerü'n-Nesâih* adlı eserini de tedkik etmiştir. İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, I, s. 549.

592 1893m/1311h senesinde Sırrı Paşa'nın davetiyle Diyarbakır'a gitmiş ve paşaya misafir olmuştur. İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, I, s. 549.

593 Hacı Mehmet Said Efendi, Hacı Abdulhamit Efendi'nin büyük oğludur. 1858m/1274h'te Harput'ta doğmuştur. Deli Hacı namıyla maruftur. 1895m/1312h'te 37 yaşında babasından icazet almıştır. Sara Hatun Camii'nin vaizi idi. Harput ve çevresinde hitabetinin kuvveti ve güzelliği ile meşhur olmuştur. Dedesi Ömer Naimi Efendi gibi şen, samimi ve latifeci bir tabiatı vardı. Muhtelif tarihlerde vilayet meclisi üyeliği, belediye meclis üyeliği, kadı vekaleti, maarif vekaleti, mahkeme vekaleti gibi görevlerde bulunmuş; meşrutiyetin ilanından sonra 1913-1918 tarihleri arasında Harput mebusluğu yapmıştır. Talat Paşa, Enver Paşa, Veliaht Yusuf İzzettin Efendi ile samimi dost olmuştur. 3 Kasım 1918'de İstanbul'un işgalinden sonra Harput'a dönmüştür. 4 Kasım 1926m/1342h'da 68 yaşında vefat etmiştir. Kabri Meteris'te aile kabristanındadır. Sunguroğlu, *Harput yollarında*, c.II, s. 568.

594 Müftü Mehmet Kemalettin Efendi 1866m/1283h senesinde Harput'ta doğmuştur. 1889m/1307h senesinde kıraate dair Cezeri'nin ve Şatibi'nin manzumelerini ezberleyerek 1894m/1312h'de babasından hem kıraat ilminden hem de genel icazet almıştır. Şam'da Muhaddis Bedrettin Efendi'den de hadis ilminden icazet almıştır. Babasının vefatından sonra Kâmil Paşa Medresesi'ne müderris olarak atanmıştır. Sarahatun Camii'nde yıllarca vaizlik yapmış ve hadis okutmuştur. Mamuretu'l-Aziz Askeri Rüştiyesi'nde ve Sultanisi'nde Arapça hocalığı yapmış vilayet kadılık vekaleti ve istinaf mahkemesinde görev yapmış nihayet vilayet müftülüğü yapmıştır. 32'si mensur 6'sı manzum 38 eser telif etmiştir. Şeyh Said İsyanında dahli ve kusuru olmadığı halde tedbiren 1926'da Samsun'a sürgün edilmiştir. 2 Şubat 1936m/1355h tarihinde vefat etmiştir. Hayatı için, Karataş, "Harput Ulemâsından Müderris-Müftü Mehmed Kemâleddin Efendi", s. 29-126; Sunguroğlu, *Harput yollarında*, c.II, s. 570-576.

595 Sunguroğlu, *Harput yollarında*, c.II, s. 561; İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, I, s. 549.

Abdulhamit Efendi, dedesi Hacı Ahmet Efendi'nin izinden giderek konaklarına en yakın bulunan Ağa Camii'nin[596] 1889 yılında yeniden kargir, kubbeli ve minareli olarak inşa edilmesinde öncülük etmiştir.[597]

Genç yaşta Arapça, Farsça'ya vukufiyet elde etmiş, divan edebiyatında bir divan teşkil edecek derecede nefis şiirler yazmıştır.[598] Mahmut Kemal İnal (ö. 1957)[599], *Son Asır Türk Şairleri* adlı eserinde Abdulhamit Efendi hakkında şöyle demektedir: "İstanbul'da ve vilayetlerde mülakat ettiğim efazıl-ı ulema arasında Abdulhamit Efendi zahiri ve batını mamur ve Türklüğün medar-ı iftiharı olan enderü'l-emsal bir allamedir."[600] İshak Sunguroğlu da kendisinden Harput'un "en büyük alimi" diye bahsetmektedir.[601]

Abdulhamit Efendi, ilmî sahanın yanında, tarikat sahasında da Kadiri ve Şazeli yolunu benimsemiş, şazeli tarikatında[602] irşat yetkisi almıştır. Hayatı boyunca sünnet-i seniyyeye ittiba noktasında son derece titiz, vera ve takva sahibi idi.[603] Kendisine birçok kereler teklif edilmesine rağmen müftülük görevinden imtina etmiştir.[604]

---

596 Harput'un Ağa mahallesinde hükümet ve saraçhane caddelerinin kesiştiği noktada, Cevheriye medresesinin bitişiğindedir. 1589m/946h senesinde Harput köylerinden Sarını Ağaları tarafından tamir ettirildiğinden Ağa camii adını almıştır. 1889m/1306m senesinde harabe halindeyken Abdulhamit Efendi tarafından yıktırılıp yeniden inşa ettirilmiştir. Abdulhamit Efendi sabah ve akşam namazlarını bu camide kılar, oğlu Kemalettin Efendi'de Ramazanlarda hatimle teravih kıldırırdı. Sunguroğlu, *Harput yollarında*, c.II, s. 302,304,560.

597 Abdulhamit Efendi üzerinde aynı zamanda Arap Baba Mescidi'nin mütevelliği ile Kurşunlu Camii'nde bulunan sakal-ı şerif'in lihyedarlığı vazifeleri vardı. Sunguroğlu, *Harput yollarında*, c.I, s. 311,346; c.II, s. 563.

598 Şiirleri için; Ahmet Karataş, "Kemâleddin Harputî Efendi'nin Şiirleri", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakülesi Dergisi*, 50, Haziran 2016, ss. 71-135; Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, C.I. s. 299; İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, I, s. 548.

599 İbnülemin Mahmud Kemal İnal, 17 Kasım 1871'de İstanbul'da doğmuştur. Babası, uzun yıllar Sadrazam Yusuf Kâmil Paşa'nın maiyyetinde çalışmış Mehmed Emin Paşa'dır. Yusuf Kâmil Paşa ile akraba olduklarından çocukluk yılları Yusuf Kâmil Paşa'nın eşi Zeynep Hanım'ın konağında geçmiştir. Tahsilini İstanbul'da tamamlamış, bürokrasinin çeşitli kademelerinde otuz üç yıl görev yapmıştır. 1935 senesinde Kuruculuğunu ve müdürlüğünü yaptığı Türk ve İslam Eserleri Müzesi'nden emekli oldu. Milli Eğitim bakanlığı tarafından yayına hazırlanan İslam Ansiklopedisi'nin ilmî müşavirliğini yapmış, Bağdatlı İsmail Paşa'nın *Hediyyetü'l-ʿârifîn esmâʾü'l-müʾellifîn ve âs̱ârü'l-muṣannifîn* adlı biyografik eserini 2 cilt halinde yayınlamıştır. 24 Mayıs 1957'de vefat etmiş ve Merkez Efendi Kabristanı'na defnedilmiştir. Mahmud Kemal İnal, son devir Osmanlı devlet adamları, şairleri, mûsikişinasları ve hattatları üzerine yazdığı biyografik eserler ile meşhur olmuştur. Ömer Faruk Akün, "İbülemin Mahmud Kemal", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2000, ss. 249-262.

600 İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, I, s. 550.

601 Sunguroğlu, *Harput yollarında*, c.II, s. 436, 572.

602 Bursalı Mehmet Tahir bu tarikatı idrisiyye olarak ifade eder. Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, C.I. s. 300.

603 İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, I, s. 549; Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, C.I. s. 300.

604 İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, I, s. 548.

Babasının yakın arkadaşı meşhur şair Rahmi Harputî (ö.1884m/1301h), Abdulhamit Efendiyi divanında şöyle övmektedir:[605]

Ey kerîmü'ş-şiyemim[606] sultanım
Bâ'is-i[607] feyz-i dil-i sûzânım
Sana bes bu ni'âm-ı Rabb-i mecîd
Mazhar-ı zâtın olub ism-i hamîd
Eylemiş rûz-ı[608] ezel bu sehmi
Rûzî kılmış sana 'ilm ü fehmi
Zât-ı pâkin senin ey nûr-ı beşer
Hikem-âmûz-i[609] debistân-ı[610] hüner
Tab'ını görse idi İskender
Hergiz âyîneye itmezdi nazar
Dil-i sâfin senin ey hayr-i halef
Güher-i nâdire-i 'ilme sadef
Cihet-i câmi'a-i rüşdü kemal
Nâsiyende görinür mâlâmâl
Oldu Tevfik-i hüdâ üstâdın
Zirve-i ilmedir isti'dâdın
Zâtına münhasır olmuş el-hakk
Zabt-ı her mes'elede kasb-ı sebak[611]

Abdulhamit Efendi, 29 Nisan 1902 tarihinde[612] ikindi vakti 25 gün süren bir zatürre neticesinde, tilavet ve zikirle meşgulken vefat etmiştir.[613] Bütün Harput halkının iştirakiyle Meteris'teki babasının yanına[614] defnedilmiştir. Oğlu Kemalettin Efendi tarafından mezar taşına şu mısralar yazılmıştır:

Ey zâ'ir-i ibret karîn bir zâttır ki burda defîn
Abdulhamit efendi kim 'Allâme-i asr-ı güzîn
Olduğuyçün mevti ile âlem umûm üzre hazîn
Tarihini yazdı Kemâl ağladı cümle müminîn. (1902-1320)[615]

---

605 Hoca Rahmi Efendi, *Rahmî-i Harputî Divanı*, Halil Erdoğan Cengiz, Gönül Hatay Eren (haz.), T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1996, s.57,58; Sunguroğlu, *Harput yollarında*, c.II, s. 560,676.
606 Huylar, tabiatlar
607 Sebeb olan, gönderen
608 Gün
609 Hikmet öğreten, hikmetli
610 Okul
611 Ders
612 Bağdatlı, *Hediyyetü'l-Arifin*, I, 507; İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, I, s. 549.
613 Aydoğmuş, *Harput Kültüründe Din Alimleri*, s. 33.
614 Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, C.I. s. 300.
615 Sunguroğlu, *Harput yollarında*, c.II, s. 560; Aydoğmuş, *Harput Kültüründe Din Alimleri*, s. 31.

Abdulhamit Efendi hakkında Prof. Dr. Ahmet Turan Arslan danışmanlığında Şenol Tiryaki tarafından 2010 yılında *Harputlu Abdülhamid Hamdi Efendi ve Nüzhetü'l-Ahdân Fî Hâşiyeti Tuhfeti'l-İhvân'ı (İnceleme ve Metin)* adında bir yüksek lisans tezi hazırlanmıştır. Yine 2015 yılında düzenlenen *Uluslararası Harput'a Değer Katan Şahsiyetler Sempozyumu'nda* Celal Sürgeç tarafından "Müderris Abdülhamid Hamdi Efendi" adıyla bir tebliğ sunulmuştur.[616]

Eserleri: [617]

1-Nuzhetu'l-Ahdân fî Hâşiyeti Tuhfeti'l-İhvân (Haşiye el-Harputî 'ala Tuhfeti'l-'Avâmil).[618]

2-Nesâyicu'l-Ebkâr fî Haşiye-i Netâyici'l-Efkâr (noksandır).[619]

3- Risâle fî tahkîki aksâmi'l-Vâsıta.[620]

4- Hâşiye 'alâ Şerhi'l-'Isâm 'ale'l-Ferîde[621]

5-el-Hallu'l-Mukemmel fi'l-Hevâşî's-Siyalkûtîyye 'ale'l-Mutavvel[622]

---

616 Celal Sürgeç, "Müderris Abdülhamid Hamdi Efendi", *Uluslararası Harput'a Değer Katan Şahsiyetler Sempozyumu*, Elâzığ 14-16 Mayıs 2015, ss. 39-49.

617 İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, I, s. 550,551; Bağdatlı, Hediyyetü'l-Arifin, I, 507; Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, C.I. s. 300; Şenol Tiryaki, *Harputlu Abdülhamid Hamdi Efendi ve Nüzhetü'l-Ahdân Fî Hâşiyeti Tuhfeti'l-İhvân'ı (İnceleme ve Metin)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2010, s.27,28.

618 Gelibolulu Mustafa b. İbrahim'in (ö.1762m/1176h) İmam Birgivî'nin *Avamil*'i üzerine kaleme aldığı *Tuhfetü'l-ihvân* adlı eserin hâşiyesidir. 2015 yılında Ahmet Gemi tarafından tebliğ olarak sunulmuştur. Ahmet Gemi, "Abdülhamid Hamdî Harpûtî Efendi ve Arap Dili ve Edebiyatına Katkıları", *Uluslararası Harput'a Değer Katan Şahsiyetler Sempozyumu*, Elazığ 14-16 Mayıs 2015, ss. 33-38.

619 Adalı diye meşhur Mustafa b. Hamza'nın (ö.1675m/1085h) İzharu'l-esrâr üzerine yazdığı Netaicü'l-efkâr isimli ünlü şerhin hâşiyesidir. Gayet mufassal ve mükemmel bir hâşiye olup ikmal olunamamıştır. İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, I, s. 551; Arslan, Harput'ta Bir Âlim Sülalesi: Efendigil Âilesi, s. 84.

620 Nahiv ilmine dair bu eser, müellifin *Nüzhetü'l-ahdân fî hâşiyeti Tuhfeti'l-ihvân* adlı eserinde geçmektedir. Tiryaki, *Harputlu Abdülhamid Hamdi Efendi...*, s.27,28.

621 Belâgat ilmine dair bu eser, Ebu'l-Kâsım es-Semerkandî (v. 985m/375h) tarafından telif edilen Ferîde adlı esere İsâmüddîn el-İsferâyînî'nin (v. m1538/945h) yazdığı şerhe bir haşiyedir. Eserin yazma nüshası Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Ktp. Yazma Eserler Bölümü'nde (139 a - 153 a), 38193 numarada kayıtlıdır. Tiryaki, *Harputlu Abdülhamid Hamdi Efendi...*, s.27,28.

622 Belâgat ilmine dair bu eser, Siyalkûti'nin (ö.1657m/1067h) Teftazani'nin (ö.1390m/792h) Mutavvel adlı eserine yaptığı hâşiyeye bir hâşiyedir. Eser, *el-Hâşiyetü'l-cedîde 'alâ Havâşi's-Siyalkûtiyyeti'l-vâkı'âti 'alâ tarafi't-tasavvurât* diye de bilinmektedir. Eser, Ali Efendi Matbaası, İstanbul, 1276; Yahya Efendi Matbaası, İstanbul, 1289; Hüseyin Efendi Matbaası, İstanbul, 1307'de basılmıştır. Eserin, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Ktp. El Yazma Eserler Bölümü'nde 36587 numarada kayıtlı 378 varak bir nüshası vardır. Ayrıca; aynı kütüphanede 36391 numarada kayıtlı 431 varak bir nüshası ve 192 varak, 35941 numarada kayıtlı bir nüshası daha mevcuttur. Eser, Prof. Dr. Hülya Alper tarafından incelenmiş ve 2015'te Harput'a Değer Katanlar Şahsiyetler Sempozyumu'nda tebliğ olarak sunulmuştur. Hülya Alper, "Hâşiye'nin Hâşiye'si Ne Anlatır? Harputlu Hacı Abdülhamid Hamdî Efendi'nin El-Hâşiyetü'l-Cedîde Adlı Eseri Üzerine

6-Divânçe-i Eş'ar

7-Tahmîsu'l-Kasîdeti'l-Munferice.[623]

8- Velediyye Hicâbîsî[624]

9- Mukhiletu'l-Ebsâr fî Ru'yeti'l-Hilâl bi'n-Nehâr

10- Bugyetu'l-Kâsıd fî Cevâbi'l-Es'ileti'l-Vârideti min Âmid

11- el-Burhânu'l-Munevver fî Tahrîmi't-Tasvîr ve İftinâi'l-Musavver[625],

12-Tebsıratu'l-Hakk 'ale'l-Iyân fî Hurmeti'l-İstîcâr 'alâ Kıraeti'l-Kur'an[626]

13-Cevâbu'l-Vezîr fî Hurmeti İmtina'i'l-Hâcc 'an Duhûli Mekkete 'İnde'l-Vebâi'l-Kesîr[627],

14- Hâşiye 'alâ Şerhi'l-'Akâidi'l-'Adudiyye[628]

Bir İnceleme", *Uluslararası Harput'a Değer Katan Şahsiyetler Sempozyumu*, Elazığ 14-16 Mayıs 2015, ss. 19-31; Tiryaki, *Harputlu Abdülhamid Hamdi Efendi...*, s. 27,28.

623 Bu tahmis oğlu Mehmed Kemaleddin Efendi tarafından Türkçeye terceme ve şerh edilerek basılmıştır. Maarif Nezaretinin 18 Şevval 1316 ve 18 Şubat 1314 tarih ve 2 numaralı ruhsatnamesiyle h. 1317'de Mamuretu'l-Azîz (Elazığ) vilayet matbaasında basılmıştır. Bu eser, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Ktp. El Yazma Eserler Bölümü (137 b - 144 b) 37397 numarada kayıtlıdır. Tiryaki, *Harputlu Abdülhamid Hamdi Efendi...*, s.27,28; İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, I, s. 551.

624 Eser, *Hâşiye 'alâ Şerhi'r-Risâleti'l-velediyye* ismiyle de bilinmektedir. Saçaklızâde Muhammed b. Ebî Bekir el-Maraşî'nin (ö. 1732m/1145h) *Velediyy*e risalesine Molla Ömerzade Muhammed b. Hüseyin el-Behesnî (ö. 1794m/1208h?) bir şerh telif etmiş, bu şerhe de Velediyye Hicâbîsî adıyla babası Ömer Naîmî Efendi'nin başlayıp tamamlayamadığı hâşiyeyi oğlu Abdülhamid Hamdi Efendi ikmal etmiştir. Eser, Matbaai Âmire tarafından 1333 yılında İstanbul'da basılmıştır. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Ktp. El Yazma Eserler Bölümü'nde (91 b - 172a) 38165 numarada kayıtlıdır. Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, C.I. s. 300; İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, I, s. 549; Tiryaki, *Harputlu Abdülhamid Hamdi Efendi...*, s.27,28; İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, I, s. 551.

625 Fıkha dair bu eser, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Ktp. El Yazma Eserler Bölümü, 36884 numarada (1b-10b) kayıtlıdır. Tiryaki, *Harputlu Abdülhamid Hamdi Efendi...*, s.27,28.

626 Eser; *Nusratu'l-hak 'ale'l-'ıyân fi hurmeti'l-isti'câr 'alâ kırâeti'l-Kur'ân* ismiyle de bilinmektedir. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Ktp. El Yazma Eserler Bölümü'nde 15 varak olup, 36650 numarada kayıtlıdır. Tiryaki, *Harputlu Abdülhamid Hamdi Efendi...*, s.27,28.

627 Bu eser Mamuretu'l-Aziz (Elazığ) valilerinden Süleymaniyeli Abdullah Musib Paşa'nın fetva istemesi ve hatırlatması üzerine yazılmıştır. Tiryaki, *Harputlu Abdülhamid Hamdi Efendi...*, s.27,28.

628 Abdurrahman b. Ahmed el-Îcî'nin (v. 756/1355) el-'Akâidü'l-'Adudiyye adlı kelâm ilmine dair eserine Mehmed Fevzî Sabık tarafından telif edilen el-Cemâlü'd-Deyyânî 'ale'l-Celâli'd-Devvânî adında ki şerhin hâşiyesidir. Bu eser, İstanbul Üniversitesi Merkez Ktp. 2550 numarada kayıtlıdır. Ayrıca eserin yazma nüshası, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Ktp. El Yazma Eserler Bölümü'nde (1b-63b), 36951 numarada kayıtlıdır. Tiryaki, *Harputlu Abdülhamid Hamdi Efendi...*, s.27,28.

15- es-Simtu'l-'Abkarî fî Şerhî 'İkdi'l-Cevherî fi'l-Farkı beyne Kesbeyi'l-Matüridi ve'l-Eş'arî.[629]

16- Savfetu Efkâri'l-'Ulemâi fî İsbâti İlmi Nebiyyinâ bi'l-Esmâ[630]

17- *el-Feyzu'r-Reddî fî Hâşiyeti Havâşîyi'l-Celâli li'l-Gelenbevî.*[631]

18- *Tahmîsu'l-Kasideti'l-Bürde*[632]

2.5.2. Abdullatif Harpûtî

Abdullatif Efendi 1842 tarihinde dünyaya gelmiştir. 300 sene önce Elazığ'a 3 saat mesafede bulunan Germili[633] köyüne yerleşmiş Koca Mehmet Ağa namında bir zatın altıncı kuşak torunudur.[634]

Abdullatif Efendi dönemin yüksek tahsil merkezlerinden biri olan Harput'ta Akrabasından olan Ömer Naîmî Efendi'den ders görmeye başlamış, daha sonra 1870'li yıllarda tahsilini ikmal için İstanbul'a gitmiş ve Fatih medreselerinde eğitimini tamamlamıştır. Daha sonra Adana'ya giderek orada eğitim faaliyetlerinde bulunmuş, orada evlenmiş ve tekrar İstanbul'a dönerek Beyazıt Medresesinde müderris olmuştur. Bu esnada birkaç defa toplu icazet vermiştir. En ünlü öğrencisi Tokatlı Mehmed Nuri Efendi'dir.[635]

Abdullatif Harputî'nin Hüseyin Rıfkı el-Ağınî'ye yazdığı icazetnamede Ömer Naîmî Efendi ve onun hocaları görülebilmektedir:[636]

---

629 Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'nin (v. 1242/1826) el-'Ikdü'l-cevherî isimli risalesi üzerine yazılmış bir şerhtir. Cüz-î irade konusunu ele almaktadır. Bu eser; Cemal Efendi Matbaası'nda 1305 yılında basılmıştır. Bkz. Arif Yıldırım, "Harputlu Hacı Abdülhamif Efendi'nin Bağdatlı ŞeyhHalid'in İrade-i Cüziyye Risalesine Tazdığı es-Simtu'l-'abkarî İsimli Şerhin Özeti", *Dünü ve Bugünüyle Harput Sempozyumu*, Elazığ, 2005, II, 113-139. Tiryaki*, Harputlu Abdülhamid Hamdi Efendi...*, s.27,28.

630 Bu eserin yazma nüshası, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Ktp. El Yazma Eserler Bölümü'nde 12 varak olup, 36645 numarada kayıtlıdır. Ayrıca eser üzerine iki akademik makale söz konusudur. Bkz. Daha geniş bilgi için bkz. Bünyamin Erul, "Harput'lu Abdulhamid Hamdi Efendi (1830-1902) ve Hz. Peygamber'in Bilgisine Dair Bir Risalesi", *FÜİF Dergisi*, s. 6, 2001, s. 1-20; Temel Yeşilyurt, "Harputlu Abdülhamid Efendi ve Hz. Peygamberin Üstünlüğü Meselesi", *FÜİF Dergisi*, s. 7, 2002, s. 19-32.

631 Kelâm ilmine dair bu eser, İsmail el-Gelenbevî (v. 1205/1791) tarafından telif ve şerh edilmiş eser üzerine yazılmış bir haşiyedir. Tiryaki*, Harputlu Abdülhamid Hamdi Efendi...*, s.27,28.

632 Oğlu Kemaleddin Efendi tarafından tercüme ve şerh edilerek basılmıştır.

633 Elâzığ merkez ilçeye bağlı bir köydür. Günümüzdeki adı Yedigöze olmuştur. Elazığ'ın en eski köylerinden biridir. Elâzığ şehrinin 23 km güney doğusunda Diyarbakır yönünde yer alır.

634 Sungurlu, Harput Yollarında, c.II, s. 542; Metin Yurdagür, "Harpûtî, Abdüllatif", *TDV İslam Ansiklopedisi,* XVI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1997, s.235.

635 Yurdagür, "Harpûtî, Abdüllatif"*,* XVI, s.235; Abdullatif Harputî, *Kelam Tarihi*, Sadeleştiren ve Notlandıran: Prof. Dr. Muammer Esen, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2012, s. 11.

636 Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, 371.13/HAR.İ V.1 C.1 Demirbaş no: ILA9468.

...قد أجزته بكل ما تلقيته من العلوم الشرعية والفرعية وتوليته من الفنون النقلية والعقلية وأجزت له في مطالعة الزبر الفاخرة واحتياض العيالم الزاخرة التي ألفها أساطين أئمة التقرير وصنفها سلاطين أسرة التحرير. وسوغت له إفادتها للمقتبسين وإفاضتها على المغتنمين حسبما أجازني سيدي وسندي وركني ومعتمدي مربّي وأستادي الذي في العلوم إليه استنادي العلامة الجليل المقدار والفهامة الجميل الآثار؛ ذي التآليف العديدة وصاحب التصانيف المفيدة الشهير بابن شارح البردة الحاج عبد الحميد الحمدي أفندي الخربوتي حفظه الله ووقاه ومتعنا بإقامة حياته وإطالة بقائه آمين آمين؛ وقد أجاز له والده الأفخم والأستاد الأعظم مرجع الفحول والأجلة, منبع العقول والأدلة, الساري صيته الى الآفاق, أستاد الكل في الكل على الإطلاق وهو الحبر السامي والبحر الطامي الحاج عمر النعيمي أفندي الشهير بشارح قصيدة البردة نور الله مرقده وأفاض الله بره وأمده؛ وقد أجاز له أستاذ الأجل الفاضل الشامخ المحل, أستاذ أساتذة زمانه وعمدة جهابذة أوانه مولانا قاسم أفندي القيصري جعله الله تعالى من المتكئين على رفرف خضر وعبقري...

Silsile Hoca Kasım Efendi'den sonra sırasıyla Osman b. Mustafa Akşehirî, Ömer el-Harputî, Seyyid Muhammed Said el-Medenî kanalıyla ve ikinci bir kanalla Ebu Sa'id Muhammed el-Hâdimî (ö. 1762m/1176h)'ye uzanmaktadır. Aynı zamanda icazetnameden hareketle Abdullatif Efendi'nin Ömer Efendi'de başladığı tahsilini oğlu Abdulhamit Efendi'de tamamladığı değerlendirmesini yapabiliriz.

Abdullatif Efendi Meclis-i Tetkikat azalığı ve Ticaret ve Nafia Nazırı Mustafa Zihni Paşa (ö. 1911m/1328h)[637]'ya müşavirlik görevlerinde bulunmuştur. Zihni Paşa'nın Selanik Valiliği'ne tayini üzerine 1891m/1307h senesinde paşa ile birlikte Selanik'e gitmiştir.[638] 10 senelik Selanik ikametinden sonra 1901m/1319h'de İstanbul'a dönmüş ve Daru'l-Fünun ve Medresetü'l-Vâ'izîn'de ilm-i kelam

[637] Mustafa Zihni Paşa (d. 1838- ö. 1911) çeşitli hükümet nazırlıkları görevlerinde bulunmuş bir Osmanlı Devlet adamıdır. 1838 yılında İstanbul'da doğdu. Mekteb-i Maarif-i Adliye'den mezun oldu. Medrese eğitimi aldı.1884 yılında Maliye Nazırı oldu. 1886-1890 yılları arasında Ticaret ve Ziraat Nazırlığı görevini yaptı. Daha sonra Evkaf Nazırlığı görevinde bulundu. Ayrıca Selanik, Hüdavendigar (Bursa) ve Halep Valisi oldu. 1908 yılında II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Şura-yı Devlet Başkanı ve Meclis-i Ayan üyesi oldu. 1901 yılında Vedat Tek'in mimarlığını yaptığı Erenköy'deki Zihnipaşa Camii'ni inşa ettirmiştir. Yaptırdığı caminin bahçesinde medfundur. İbrahim Alaaddin Gövsa, Türk Meşhurları Ansiklopedisi, http://www.biyografya.com/biyografi/4026 (Erişim Tarihi: 16.05.2019)

[638] Yurdagür, "Harpûtî, Abdüllatif", XVI, s.235.

muallimliği yapmıştır. [639] Aynı sene kendisine Haremeyn-i muhteremeyn payesi[640] verilmiş ve padişahın huzur derslerine katılmıştır. Bu yıllarda *Tenkihü'l-Kelam fi Akaid-i Ehli'l-İslam* adlı eserini kaleme almıştır.[641]

Abdullatif Efendi gençlik yıllarından beri tasavvufla ilgilenmiş, Harput'ta Nakşibendi tarikatı mürşidi Beyzade Hacı Ali Efendi'den (ö.1904m/1322)[642] ve İstanbul'da Şeyhulislam Uryanizade Ahmet Esad Efendi (ö.1889m/1306h)[643]'den tarikat icazeti almıştır. Yenikapı'da Dîvân-ı Hümâyûn kalemi'nde görev yapan Şeyh Hacı Necip Efendi'ye, Selanik'te bulunduğu sıralarda da Nevrakoplu bir halveti şeyhine intisab ederek seyr-i suluk görmüştür.[644]

Abdullatif Efendi 1910m/1327h yılında hacca gitmiş ve hicaz uleması tarafından takdirle karşılanmıştır.[645] 1914m/1330h tarihinde İstanbul'da vefat etmiş; Merkezefendi mezarlığına defnedilmiştir.[646]

Abdullatif Efendi hakkında birçok akademik çalışma mevcuttur. Ethem Ruhi Fığlalı tarafından 1987 yılında Fırat Üniversitesi'nde düzenlenen *Türk-İslam Tarih, Medeniyet ve Kültüründe Fırat Havzası Sempozyumu*'ndda "Abdullatif Harputî ve Tenkihu'l-Kelam fi Akaidi Ehl-il-İslam adlı Eseri" adıyla bir tebliğ sunulmuştur.[647] 1990 senesinde Fikret Karaman tarafından Prof. Dr. Cihat Tunç danışmanlığında

---

[639] Yurdagür, "Harpûtî, Abdüllatif", XVI, s.235.

[640] Osmanlıda en yüksek kadılık rütbesidir. Bu grupta yer alan şehirler İstanbul, Mekke ve Medine'dir. İstanbul'un Osmanlı Devleti'nin başşehri, Mekke ve Medine'nin İslâm'ın kutsal şehirleri olması dolayısıyla bunlar itibar ve önem bakımından en yüksek statüde tutulurdu. İstanbul kadılığı ise bütün kadılıklar içerisinde en üst kadılık ve dolayısıyla en yüksek mevleviyetti. İstanbul kadılığının bir üstü, ilmiye tarikinin zirvesini temsil eden şeyhülislâmlığa gidiş yolunun son merhaleleri olan Anadolu ve Rumeli kazaskerliğiydi. Şeyhülislâm olabilmek için normal şartlar altında önce sırasıyla Bursa, Edirne ve İstanbul kadılıklarını geçmek, sonra da Anadolu ve ardından Rumeli kazaskerliği vazifelerinde bulunmak gerekiyordu. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Fahri Unan, "Mevleviyet", *TDV İslam Ansiklopedisi,* XXIX, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2004, s.467.

[641] Sungurlu, Harput Yollarında, c.II, s. 542.

[642] Hayatı için bakınız: Sungurlu, Harput Yollarında, c.II, s. 513-518.

[643] 1814m/1229h senesinde İstanbul'da doğmuştur. II. Mahmud dönemi kadılarından Mehmed Said Efendi'nin oğludur. Şeyhülislâm Ahmed Muhtar Beyefendi'nin görevinden ayrılması üzerine de 4 Aralık 1878'de şeyhülislâm tayin edilmiştir. 17 Ocak 1889'da bu görevde iken vefat etmiş ve Eyüp'te Ebüssuûd Efendi hazîresi karşısındadır. Ş. Tufan Buzpınar, "Esad Efendî, Uryânîzâde", *TDV İslam Ansiklopedisi,* XI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, s.346.

[644] Sungurlu, Harput Yollarında, c.II, s. 544; Yurdagür, "Harpûtî, Abdüllatif", XVI, s.235.

[645] Yurdagür, "Harpûtî, Abdüllatif", XVI, s.235.

[646] Sungurlu, *Harput Yollarında*, c.II, s. 544; Yurdagür, "Harpûtî, Abdüllatif", XVI, s.235.

[647] Ethem Ruhi Fığlalı, "Abdullatif Harputî ve Tenkihu'l-Kelam fi Akaidi Ehl-il-İslam adlı Eseri", *Türk-İslam Tarih, Medeniyet ve Kültüründe Fırat Havzası Sempozyumu,* Fırat Üniversitesi, Elâzığ, 23-26 Eylül 1987.

“Abdullatif Harputî ve Tenkihu’l-Kelam fi Akaid-i Ehli’l-İslam’ın Tercemesi” [648] adıyla ve 2003 yılında Özden Kanter Ekinci tarafından Doç. Dr. Erkan Yar danışmanlığında, “Abdullatif Harpûtî’nin Tarih-İ İlm-İ Kelam Adlı Eseri Ve Kelam İlmi Açısından Analizi”[649] adıyla 2 yüksek lisans tez çalışması yapılmıştır. Yine Fikret Karaman tarafından 1993 senesinde Diyanet İlmi Dergi’de “Abdullatif Harputî’nin Hayatı – Eserleri ve Kelamî Görüşleri”[650] adıyla, 2004 senesinde “Yeni Kelam İlmi Düşüncesinin İnşası ve Abdullatif Harputî’nin Rolü”[651] adıyla ve 2015 senesinde “Abdullatif Harpûtî ve Toplumu Din-Bilim Işığında Aydınlatma Metodu”[652] adıyla; 1998 ve 1999 yılında Mehmet Soysaldı tarafından “Abdullatif Harpûtî ve Tefsir Anlayışı”[653] adıyla, Yusuf Kılıç tarafından “Abdullatif Harputî’nin Çağdaş Bilim ve Kültürümüze Katkıları”[654] adıyla, 2015 senesinde de Vecihi Sönmez tarafından, “Abdullatif Harputî ve İslam Düşüncesinde Yenilik Arayışları”[655] adıyla makaleler kaleme alınmıştır.

Eserleri:

1-Mecâlisü'1-Envâri'l-Ehadiyye ve Mecâmi‘u'l-Esrâri'l-Muhammediyye.[656]

---

648 Fikret Karaman, *Abdullatif Harputî ve Tenkihu’l-Kelam fi Akaid-i Ehli’l-İslam’ın Tercemesi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Danışman: Prof. Dr. Cihat Tunç, Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Kelam ve İslam Felsefesi Bölümü, 1990.

649 Özden Kanter Ekinci, *Abdullatif Harpûtî'nin Tarih-İ İlm-İ Kelam Adlı Eseri ve Kelam İlmi Açısından Analizi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003.

650 Karaman, “Abdullatif Harputî’nin Hayatı – Eserleri ve Kelamî Görüşleri”, *Diyanet İlmi Dergi*, Cilt: 29, Sayı:1, Ocak-Şubat-Mart 1993, ss. 105-116.

651 Karaman, “Yeni Kelam İlmi Düşüncesinin İnşası ve Abdullatif Harputî’nin Rolü”, *“Kelam İlmi’nin Yeniden İnşasında Geleneğin Yeri” Sempozyumu*, Elâzığ, 13-15 Eylül 2004, ss. 204- 218.

652 Karaman, “Abdullatif Harpûtî ve Toplumu Din-Bilim Işığında Aydınlatma Metodu”, *Uluslararası Harput’a Değer Katan Şahsiyetler Sempozyumu*, Fırat Üniversitesi Harput Uygulama ve Araştırma Merkezi, Elâzığ 14-16 Mayıs 2015, ss. 397-418.

653 Mehmet Soysaldı, “Abullatif Harputî ve Tefsir Anlayışı” *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 3, Elâzığ 1998 ss. 103-147; Soysaldı, Abdullatif Harputî ve Tefsir Anlayışı”, *Dünü ve Bugünüyle Harput (Sempozyum 24-27 Eylül 1999)*, Türkiye Diyanet Vakfı Elâzığ Şubesi Yayınları, Elâzığ 1999, ss. 215-248.

654 Yusuf Kılıç, “Abdullatif Harputî’nin Çağdaş Bilim ve Kültürümüze Katkıları”, *Dünü ve Bugünüyle Harput (Sempozyum 24-27 Eylül 1999)*, Türkiye Diyanet Vakfı Elâzığ Şubesi Yayınları, Elâzığ 2005, II, ss. 203-214.

655 Vecihi Sönmez, “Abdullatif Harputî ve İslam Düşüncesinde Yenilik Arayışları”, Uluslararası Harput’a Değer Katan Şahsiyetler Sempozyumu, Fırat Üniversitesi Harput Uygulama ve Araştırma Merkezi, Elâzığ 14-16 Mayıs 2015, ss. 419-436.

656 İtikadî ve amelî konularda geniş halk kitlelerine yönelik, kıssalarla süslenmiş, ayet ve hadislere dayalı çeşitli öğütlerden oluşan "mev'iza" türünde bir eserdir. 38 ana başlıktan oluşan ve Türkiye'deki din görevlileri tarafından uzun yıllar vaaz kitabı olarak kullanılan eserin pek çok baskısı bulunmaktadır. Yurdagür, “Harpûtî, Abdüllatif”, XVI, s.236.

2-Tenkîhu’l-Kelâm fî Akâîd-i Ehli’l-İslam.[657]

3-Tekmile-i Tenkîhu'l-kelâm[658]

4-İlm-i Hey'et ile Kütüb-i Mukaddese Arasındaki Zâhirî Hilafın Tevcih ve Tevfîki Hakkında Risale.[659]

5-Târîh-i ‘İlm-i Kelâm.[660]

2.5.3. Müftü Hafız Ömer Fehmi Efendi (Alaftarzade)

Alaftarzade Ömer Fehmi Efendi 1842m/1258h yılında Harput’ta dünyaya gelmiştir. Ömer Naîmî Efendi’den ders görmeye başlamış, 1854m/1270h’ye kadar okumuş; Ömer Efendi’nin gözleri görmez olduktan sonra[661] oğlu Abdulhamit Efendi’de tahsilini tamamlamıştır. Kurşunlu Medreselerinde müderrislik, Kurşunlu Camii’nde de imamlık ve vaizlik görevlerinde bulunan Ömer Fehmi Efendi, 1899m/1317h’de Harput kazasına müftü olarak tayin edilir. Ölene kadar müftü olarak kalmış, 1917m/1335h senesinde 75 yaşında Harput’ta vefat etmiştir. [662]

---

657 Abdullatif Efendi’nin Darülfünun ve Medresetü'l-Vaizîn'deki kelam hocalığı sırasında kaleme aldığı en önemli çalışmasıdır. Kelamda yeni bir metodoloji ve telif tarzı oluşturma amacıyla Arapça olarak kaleme alınmıştır. Birçok kereler basılmıştır. Eser hakkında 1990 yılında Erciyes Üniversitesi’nde Prof. Dr. Cihat Tunç danışmanlığında Fikret Karaman tarafından yapılmış bir yüksek lisans tezi bulunmaktadır. Yurdagür, “Harpûtî, Abdüllatif”, XVI, s.236.; Fikret Karaman, *Abdullatif Harpûtî ve Tenkihu'l Kelam fi Akaid-ı Ehli'l İslam'ın tercemesi,* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal bilimler Enstitüsü, Kayseri 1990.

658 Abdullatif Efendi'nin Tenkihu'1-kelam'a eklemeyi gerekli gördüğü açıklamalardan oluşmaktadır. Eser, söz konusu açıklamaların esas metnin neresinde yer alacağı belirtilerek Tenkihu'1-kelam'ın ikinci baskısına eklenmiştir. Yurdagür, “Harpûtî, Abdüllatif”, XVI, s.236.

659 Tenkîhu'1-kelam'ın birinci baskısının sonuna eklenen bu risalede, astronomi alanında eski dönemlerde hâkim olan genel kanaatle İslam alimlerinin buna dair yorumları ve ilgili âyetleri tefsir edişleri, modern çağdaki ilmi yaklaşımlar, buna karşı takınılması gereken tavır ve takip edilecek yöntem hakkında bilgi vermektedir. Yurdagür, “Harpûtî, Abdüllatif”, XVI, s.236.

660 Eser bir mukaddime, dört bölüm (bab) ve çeşitli alt başlıklardan oluşmaktadır. Eserin birinci bölümünde İslam tarihi boyunca ortaya çıkan itikadi fırkalar kısaca tanıtılmakta, ikinci bölümde dinler anlatılmakta üçüncü bölümde felsefenin kısa bir tarihçesi yapılmakta, son bölümde de devrin inkârcı akımlarına dikkat çekilmektedir. Eser Ankara Okulu tarafından *Kelam Tarihi* adıyla yayınlanmıştır. Ayrıntılı bilgi için; Özden Kanter Ekinci, *Abdullatif Harpûtî'nin Tarih-İ İlm-İ Kelam Adlı Eseri ve Kelam İlmi Açısından Analizi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003; Abdullatif Harputî, *Kelam Tarihi*, Sadeleştiren ve Notlandıran: Prof. Dr. Muammer Esen, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2012.

661 İshak Sunguroğlu Ömer Efendi’nin gözlerinin görmez olduğu tarihi 1858m/1274h olarak belirtir. Sungurlu, *Harput Yollarında*, c.II, s. 555.

662 Sungurlu, *Harput Yollarında*, c.II, s. 797.

2.5.4. Muhammed Hamdi Efendi

Harput'un yetiştirdiği önemli hattatlardan olan Muhammed Hamdi Efendi'nin hayatı hakkında fazla bir malumata sahip değiliz. Bununla birlikte yazdığı yedinci Kur'an-ı kerim nüshasında şu kayıt vardır[663]:

...تمت الكتاب الكريم بعون الله الملك العليم كتبه محمد الحمدي من تلاميذ عمر النعيمي غفر الله ذنوبه وستر عيوبه

Bu kayıttan onun Ömer Naîmî Efendi'den ilim tahsil ettiğini öğreniyoruz.

2.6. Eserleri

Ömer Efendi'nin Oğlu Abdulhamid Efendi'nin Harput'a kazandırdığı Kâmil Paşa Medresesi 1926'da yıkıldıktan sonra medresenin zengin kütüphanesi Abdulhamit Efendi'nin oğlu Elâzığ Müftüsü Kemâleddin Efendi (ö. 1354h/ 1936m)[664] tarafından ailenin konağında şahsî kütüphanesiyle birlikte muhâfaza edilmiştir. Kemâleddin Efendi'nin vefâtından sonra bu eserler oğlu Beyoğlu Müftüsü Ömer Naîmî Erdem/Efendigil (ö. 1966)'e[665] intikâl etmiştir. Gerek medreseden intikâl eden gerekse Kasîde-i Bürde şarihi Ömer Naîmî Efendi'den nesilden nesile torun Ömer Naîmî Efendigil'e ulaşan 900'e yakın yazma, 3000 kadar da matbu kitap onun da vefâtından sonra 17.07.1972'de Kemâleddin Efendi'nin kızı Râşide Hanım ve torunlarının muvâfakatı ile Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi'ne bağışlanmıştır.[666] Bu kitaplar

---

663 Sungurlu, *Harput Yollarında*, c.II, s. 811.

664 Hayatı Hakkında Bkz. Karataş, "Harput Ulemâsından Müderris-Müftü Mehmed Kemâleddin Efendi", ss. 29-126.

665 Ömer Naîmî Erdem/Efendigil 5 Receb 1309/ 4 Şubat 1892'de Harput'ta doğmuştur. Harput'taki medreselerde ve El'azîz Askerî Rüşdiyesi'nde tahsilini tamamlayan Ömer Naîmî Efendi, 1339/1922'de babasından icâzetnâme almış; medreselerin kapatılmasından sonra Ankara Hukuk Mektebi'ni de bitirerek Anadolu'nun muhtelif şehirlerinde hâkim ve savcı olarak görev yapmış; 1930-1954 yılları arasında Elazığ'da avukatlık yaparak emekli olmuştur. Emekli olduktan sonra bir süre Elâzığ İmam-Hatip Okulunda Arapça muallimliği yapmıştır. 1956'da İstanbul Sariyer'e müftü olarak atanmış, 1957-1962 yılları arasında Beyoğlu Müftülüğü yapmıştır. Ömer Naîmî Efendi 26 Mayıs 1966'da İstanbul'da, Moda'daki evinde vefât etmiş, Kuzguncuk Nakkaştepe Mezarlığı'na defnedilmiştir. Kardiyolog Prof. Dr. Canan Karatay kızıdır. Prof. Dr. Süleyman Ateş onun hem Elâzığ İmam-Hatip Okulu'ndan hem İstanbul'dan talebesidir. Karataş, "Harput Ulemâsından Müderris-Müftü Mehmed Kemâleddin Efendi", ss. 105-110; Arslan, Harput'ta Bir Âlim Sülalesi: Efendigil Âilesi, ss.90-102.

666 Ahmet Karataş'ın Aile ferdlerinden Prof. Dr. Canan Karatay'la yapmış olduğu mülakatta kütüphanenin bağışlanma süreci şöyle gerçekleşmiştir: Efendigil âilesi bu kitapları önce Beyazıt Devlet Kütüphanesi'ne bağışlamak istemiş; fakat kütüphane yetkilileri kitapları âilenin tek tek sayıp tasnif etmesi halinde alabileceklerini söylemeleri üzerine âilenin böyle bir imkânı olmadığından Ankara Milli Kütüphane'ye mürâcaat edilmiş, onlar da benzer yanıt verince âile Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi'ne başvurmuşlardır. İlâhiyat Dekanlığı "Siz bağışlayın biz onları

kurulan bir komisyon tarafından incelenmiş ve kitaplara "Efendigil Âilesi Bağışı 1972" yazılı mühür vurulmuştur. Ancak bu eserler kütüphanede özel bir koleksiyon şeklinde muhâfaza edilmediğinden aileye ait bir kitabı bulup tespit etmek hayli zor olmaktadır.[667]

Kütüphane kayıtlarında ve kaynaklarda Ömer Na'îmî Efendi'ye nisbet edilen eserler şunlardır:

2.6.1. Manzume-i Naîmiyye

Çocuk ahlak ve terbiyesinden, İslam akaidi ve diğer bazı dini konuları ihtiva eden 14 bölüm ve 46 sahifeden müteşekkil Türkçe olarak nazmedilmiş bir eserdir. Çemişgezeklizade Mustafa Raci Efendi (ö. 1899m/1315r)[668] tarafından yazılıp 1866m/1283h yılında İstanbul'da Müzellefzade Rıza Efendi matbaasında bastırılmıştır.[669] Ankara Milli Kütüphane'de matbu nüshası mevcuttur.[670]

Eser hakkında 14-16 Mayıs 2015 tarihinde Elazığ'da Fırat Üniversitesi Harput Uygulama ve Araştırma Merkezi tarafından düzenlenen "*Uluslararası Harput'a Değer Katan Şahsiyetler Sempozyumu*"nda Yrd. Doç. Dr. Melek DİKMEN ve Dr.

---

sayar, tasnif ederiz." deyince, kitaplar 1972'de oraya bağışlanmıştır. Karataş, "Harput Ulemâsından Müderris-Müftü Mehmed Kemâleddin Efendi", 36. Dipnot, s. 35.

667 Ahmet Karataş bu eserlerle alakalı şu değerlendirmede bulunmaktadır:

> TDV İslam Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi'ndeki (İSAM, İstanbul) araştırmalarımız sırasında rastladığımız Siyelkûtî ʿale'l-Celâl (Demirbaş Nr. 022512, GNL. 297.4 İCİ.A) adlı Arapça risâlenin (İstanbul 1271) ilk sayfasında yer alan "Min kütübi'l-fakįr ilâ rahmeti Rabbihi'l-kadîr el-Hâc ʿÖmer en-Naʿîmî el-Müftî bi-Harput sâbıkan" kaydı ve mührü, eserin ilk ve son sayfalarındaki "Harputlu Efendigil Âilesi Bağışı 1972" kaşesi ve yine son sayfadaki "Mübâdele: AÜ İlâhiyat Fakültesi, 11 Ağustos 1993" şeklindeki bilgi notu Efendigil Koleksiyonu'nun maalesef AÜ İlâhiyat Fakültesi bünyesinde bütünüyle muhâfaza edilemediği, muhtemelen kütüphanenin genel koleksiyonunda mevcut olduğu için mükerrer duruma düşen Efendigil eserlerinin başka yerlere verildiğini göstermektedir. Girişimlerimize rağmen bu eserleri ve gönderildiği yerleri tespit etmemiz resmî kurumlarda her adımda karşımıza çıkan mevzuât sebebiyle şimdilik mümkün olamamıştır.
>
> Netice itibariyle AÜ İlâhiyat Fakültesi Türk-İslâm Edebiyatı Anabilim Dalı Başkanı Prof. Dr. Mehmet Akkuş Hocamızın himâyelerinde AÜ İlâhiyat Fakültesi Kütüphanesi'nde hâlihazırda mevcut olan Efendigil Âilesi'nin kitaplarını yeniden tespit, tertip ve muhtevâlarını belirleme çalışmalarımız devam etmektedir. Zaman alacak bu çalışmamızı bitirdiğimizde elde ettiğimiz bilgileri kitap olarak yayımlamayı düşünüyoruz.

Karataş, "Harput Ulemâsından Müderris-Müftü Mehmed Kemâleddin Efendi", 36. Dipnot s. 35.

668 1836m/1252h senesinde Harput'ta doğmuştur. Harput ve İstanbul'da tahsil görmüştür. Harput Rüştiyesi'ni kurmuş, uzun yıllar baş muallimliğini yapmıştır. bkz. Sungurlu, *Harput Yollarında*, c.II, s. 639.

669 Sungurlu, *Harput Yollarında*, c.II, s. 553.

670 Ankara Milli Kütüphane iki nüsha mevcuttur. Bu nüshaların Yer numarası: 06 Mil EHT A 41756; EHT 1948 A 2171.

Kâmile ÇETİN tarafından “Oğula Hitaben Yazılmış Bir Nasihatname: Harputlu Ömer Naim ve Manzume-i Na‘îmiyye’si” adıyla bir tebliğ sunulmuştur.[671]

2.6.2. Şerhu Risaleti Rubu’

Kayseri ulemasından Hoca Vahdi Salih Efendi[672]’nin astronomi ve vakit ta’yinine dair Rubu risalesi[673] adlı eserinin şerhidir.[674] Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi 37402 numarada 19 varak halinde müellif hattı nüshası mevcuttur.

2.6.3. Velediye Hicabîsi Haşiyesi

Eser, *Hâşiye ‘alâ Şerhi’r-Risâleti’l-Velediyye* ismiyle de bilinmektedir. Saçaklızâde Muhammed b. Ebî Bekir el-Maraşî’nin (ö. 1732m/1145h) münazara adabına dair *Velediyye*[675] risalesine Molla Ömerzade Muhammed b. Hüseyin el-Behesnî (ö. 1794m/1208h?)[676] *Hicabî* diye meşhur bir şerh[677] telif etmiş, bu şerhe de babası Ömer Naîmî Efendi’nin başlayıp tamamlayamadığı[678] hâşiyeyi oğlu Abdülhamid Hamdi Efendi ikmal etmiştir.[679] Eser, Matbaai Âmire tarafından 1333 yılında İstanbul’da basılmıştır. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi Genel Koleksiyonu’nda 38165 numarada kayıtlıdır.[680]

---

671 Melek DİKMEN ve Kâmile ÇETİN, “Oğula Hitaben Yazılmış Bir Nasihatname: Harputlu Ömer Naim ve Manzume-İ Na’îmiyyesi”, Uluslararası Harput’a Değer Katan Şahsiyetler Sempozyumu, Fırat Üniversitesi Harput Uygulama ve Araştırma Merkezi, Elâzığ, 14-16 Mayıs 2015.

672 Hayatı hakkında malumat hocaları bölümünde verilmiştir.

673 Vahdî-zâde Sâlih Efendî, Risâle fî's-Sâlihiye fî'l-Ameli bi'r-Rub'i'ş-Şarki'ş-Şimali, Ankara Milli Kütüphane, Yer no: 01 Hk 1134/1, dvd no: 1037.

674 Sungurlu, *Harput Yollarında*, c.II, s. 552.

675 Bu eser, Ahmed Hamdi el-İskilibî tarafından Mir’ât-ı Münâzara: Fenn-i Âdab ve Münazaradan Velediyye Tercümesi şeklinde tercüme edilerek Kitabçı Kasbar tarafından h. 1310’da basılıp yayınlanmıştır. Bunun bir nüshası Marmara Üniversitesi İlahiyat Fak. Ktp., Genel, nr. YZ0337 (12 vr.)’de bulunmaktadır. Tiryaki*, Harputlu Abdülhamid Hamdi Efendi...*, s.27,28.

676 Bu zat hakkında kesin ve doyurucu bir bilgiye ulaşamadık. Behesni nisbesinden ve hicabî mahlasından hareketle yaptığımız araştırma neticesinde Günümüzde Adıyaman Besni’de (Eski Adı Behesni) Mehmed adında bir zata ait Hicabî Baba namıyla bir türbenin var olduğu ve yine 1764m yılında Besni’de Hasan Bey Camii Medresesi’nde fıkıh dersleri vermek üzere Hicâbî Mehmed adında bir kişi’nin müderris olarak atandığı, 1794m yılında Hicâbî Mehmed'in vefat etmesi üzerine müderrislik görevinin oğlu Hüseyin Efendi’ye verildiği bilgilerine ulaştık. Faruk Söylemez, Muhammet Nuri Tunç, 18. Yüzyılda Behisni'de Camiler ve Cami Görevlileri, *Sosyal Bilimler Dergisi*, 7/14, Aralık 2017, s.77; Taylan Köken, Adıyaman Ziyaretgâhları Türbeler – Makamlar – Ziyaret Yerleri, https://www.academia.edu/4135093/Ad%C4%B1yaman_Ziyaretg%C3%A2hlar%C4%B1_T%C3%BCrbe_Makam_Yat%C4%B1r_Evliya_ (Erişim Tarihi: 30.04.2019)

677 Haşiye Ala Şerhi'r-Risaleti'l-Velediyye Yazma; Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi Genel Koleksiyonu, Demirbaş no: ILA38165, 91b-172a Yer Numarası: 38165, 92a.

678 Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, C.I. s. 314.

679 Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, C.I. s. 300; Sungurlu, *Harput Yollarında*, c.II, s. 552.

680 Haşiye Ala Şerhi'r-Risaleti'l-Velediyye yazma; Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi Genel Koleksiyonu, Demirbaş no: ILA38165, 91b-172a Yer Numarası: 38165.

2.6.4. Kasidetü Ârifiyye

Şeyhu'l-İslam Arif Hikmet Bey (ö.1859m/1276h)[681]'e medih ve hasbihal yollu yazdığı on bölümden oluşan bir kasidedir.[682]

2.6.5. Manzume-i Tosun Paşa

Ahmet Midhat Paşa (ö. 1884m)[683]'nın Eniştesi Tosun Paşa[684] hakkında yazılmış Türkçe bir manzumedir.[685]

2.6.6. er-Ravzun en-Nadir fî mâ Gîle fi'l-Hıdır (Risâletün fî Hayâti'l-Hıdır ve İlyas)

Eser, Hızır (a.s.) ve İlyas (a.s.) hakkındaki rivayetlerin ve alimlerin görüşlerinin değerlendirildiği kısa bir risaledir. Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi, 19 Hk

---

681 Sultan Abdulmecid dönemi şeyhulislamlarındandır. 1200h/1786m yılında İstanbul'da doğmuştur. Babası III. Selim devri Kazasker ve nakibüleşraflarından İbrahim İsmet Bey'dir. (ö.1807m/h) Kudüs, Mısır ve Medine Kadılıklarında bulunmuş, Anadolu ve Rumeli Kazaskerliği, 1846-1854 yılları arasında ve 1858'den ölümüne kadar şeyhülislamlık yapmıştır. 22 Mart 1859'da İstanbul'da vefat etmiş, Üsküdar Nuh kuyusu Kartalbaba tekkesi karşısındaki hazrede medfundur. Arif Hikmet Bey 1853-1855 yılları arasında Medine'de bugün dahi kendi adıyla anılan bir kütüphane inşa ettirmiştir. İstanbul Kuzguncuk'ta babası adına yaptırdığı bir çeşme bulunmaktadır. Arapça, Farsça ve Türkçe şiirlerini ihtiva eden divanı matbudur. Tahir, *Osmanlı Müellifleri,* C.II. s. 751; Mustafa L. Bilge, "Ârif Hikmet Bey, Şeyhülislam", *TDV İslam Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/arif-hikmet-bey-seyhulislam (09.01.2020); "Ârif Hikmet Kütüphanesi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/arif-hikmet-kutuphanesi (09.01.2020).

682 Sungurlu, *Harput Yollarında*, c.II, s. 553; Ömer Na'imî Efendi'nin torunu Elâzığ Müftüsü Kemalettin Efendi (ö. 1354h/1936m) Hersekli Ârif Hikmet Bey (ö. 1321h/ 1903m)'in Muallim Nâci'ye yazdığı nazireye bir nazire kaleme almış, bu şiir daha sonra onun müftülükten azledilip, Samsun'a nefyedilmesinde rol oynamıştır. Bkz. Ahmet Karataş, "Kemâleddin Harputî Efendi'nin Şiirleri", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakülesi Dergisi*, 50, Haziran 2016, ss. 104-105.

683 1822-1884 yılları arasında yaşayan ve 19.yüzyıl Osmanlı tarihinde büyük izler bırakan Midhat Paşa, hayatının ilk dönemlerinde Dîvân-ı Hümâyûn ve Sadâret Mektûbî Odası'nda kitabet eğitimi almış, Şam, Sayda, Konya ve Kastamonu'da katiplik hizmetinde bulunmuştur. 1861'de Niş valiliğine tayin edilen Midhat Paşa Tuna, Bağdat, Selanik, Suriye ve Aydın vilayetlerinde valilik yapmıştır. İkişer defa Sadrazamlık, Adliye Nâzırlığı ve Şûrâ-yı Devlet başkanlığı görevlerine getirilmiştir. Sultan Abdülaziz'in ölümüyle ilgili görülerek Yıldız Mahkemesi'nde yargılanmış, üç yıllık hapis hayatından sonra 1884'te Tâif'te vefat etmiştir. Adem Korkmaz, *Midhat Paşa'nın Hayatı, İdari Ve Siyasi Faaliyetleri*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Tez Danışmanı: Prof. Dr. Mehmet Ali Beyhan, İstanbul, 2016, s. iii; Gökhan Çetinsaya, Ş. Tufan Buzpınar, "Midhat Paşa", *Tdv İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/midhat-pasa (11.05.2019).

684 Tosun Paşa, Midhat Paşa'nın kız kardeşi Sıddıka Hanımla evliydi. Korkmaz, *Midhat Paşa'nın Hayatı, İdari ve Siyasi Faaliyetleri*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), s. 30, 571.

685 Sungurlu, *Harput Yollarında*, c.II, s. 553.

4103/2 numarada kayıtlıdır. Ahmed Feyzi b. Ali Arif Çorumî (ö. 1328h/1909m)[686] tarafından rik'a hattıyla istinsah edilmiştir.[687]

2.6.7. Anâkîdu'l-Fevâid

Eser, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi içinde İlahiyat Fakültesi Genel Koleksiyonu 080/MEC.R numarada kayıtlı *Mecmû'atu'r-Resâil* adlı yazma nüshanın 1b-97a sayfaları arasındadır. Yazma nüshanın kapak sayfasının iç kısmında مجموع ما في هذا الجلد خطي وملكي وأنا الفقير إليه تعالى السيد عمر النعيمي المفتي بخربرت şeklinde bir kayıt bulunmakla birlikte mecmua içinde bu risale dışında Ömer Naîmî Efendi'nin kendi el yazısıyla 1241-42-43h senelerinde Kayseri Eski Saray (Atik Saray) Medresesi'nde kaleme alınmış Muhammed b. Ahmed et-Tarsusî'nin *Enmûzecu'l-'ulum* adındaki risalesi, Halid Ziyauddin'e ait *el-'Ikdu'l-Cevherî fi farki Beyne Kudreteyi'l-Mâturîdî ve'l-Eş'arî* adındaki risalesi, Hoca Kasım Efendi'nin İlmu'l-Vaz''a dair bir risalesi ile *er-Risaletü'l-Hucciyye* adlı risalesi, *Neşru't-Tasdikat* adında bir risale olmak üzere toplam 5 adet daha risale bulunmaktadır. Diğer taraftan eserin dibacesinde فيقول العبد الأقل سمي الذبيح الناصح المهاجر kaydından eserin Ömer Efendi'ye değil hocası Sarı Abdullahzade Mehmed Âdil Efendi'ye ait olabileceği kanaati bizde oluşmuştur.[688]

2.6.8. el-'Asîdetü'ş-Şühde Şerhu Kasîdeti'l-Bürde

Müellifin "Kasîde-i bürde Şarihi" namıyla meşhur olmasını sağlayan[689], aynı zamanda çalışmamıza da konu olan müstesna eseridir. Müellif bu eserini 1826m/1241h senesinde Kayseri'de tahsili esnasında kaleme almıştır.[690] Mısır ve İstanbul'da birçok kereler basılmıştır. Yazma nüshaları da mevcuttur. Eserin nüshaları ve özellikleri hakkında üçüncü bölümde detaylı bilgi verilecektir.

Amasya Beyazıt Yazma Eserler Kütüphanesi BA 01539 numarada kayıtlı yazma eserin 202b-214a sayfaları arasında Kasîde-i bürde'nin Naîmî mahlasıyla yazılmış bir

---

686 Mustafa İsen vd., *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=1874 (Erişim Tarihi: 11.05.2019)

687 http://www.yazmalar.gov.tr/eser/risale-f%C3%AE-hayatil-hidir-ve-ilyas/36095 (Erişim Tarihi: 08.05.2019)

688 *Mecmuatu'r-Resail* Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi içinde İlahiyat Fakültesi Genel Koleksiyonu 080/MEC.R 1b-97a Demirbaş no: ILA47528

689 Tahir, *Osmanlı Müellifleri,* C.I. s. 314.

690 Sungurlu, *Harput Yollarında*, c.II, s. 552.

tercümesi mevcuttur. Bu tercümesinin sonunda yer alan dua bölümünde “Ey Na’îmî gâfil olma hâlisâne ümmet ol; İt salâtı hem selâmı ol resûle subh [u] şam” beytinde mütercimin mahlası zikredilmektedir. Bununla birlikte mahlasın tutması dışında bu tercümenin müellifimize ait olduğunu tevsik edecek başka bir bilgiye ulaşılamamıştır.[691]

Bursalı Mehmet Tahir (ö. 1925m) [692] ve Bağdatlı İsmail Hakkı (ö. 1920m)[693] Birgivi (ö. 981h/1573m) [694]’nin *İzhar’*ı ve İsameddin el-İsferâyînî’nin (ö. 1538m/945h)’in *feride* şerhi üzerine birer şerh yazdığını da nakletmişlerdir.[695] Bu Ömer Efendi’nin oğlu Abdulhamit Efendi’ye ait olan *Nesâyicu’l-Ebkâr fî Haşiye-i Netâyici’l-Efkâr*[696] *ve Hâşiye ‘alâ Şerhi’l-‘Isâm ‘ale’l-Ferîde*[697]adlı eserlerin Ömer Efendi’ye ait olduğu zannından kaynaklanmış olmalıdır. Nitekim biz de kendi kütüphane taramalarımızda benzeri hatalı kayıtlara rastladık.

---

691 Tercüme hakkında bilgi için; Mevlüt İlhan, “Na’îmî’nin Manzum Kasîde-i Bürde Tercümesi”, Journal of Turkish Language and Literature, 3/4, Güz, 2017, ss. 42-61.

692 Osmanlı Müellifleri adlı eseriyle ünlü bibliyografya ve biyografi âlimidir. 22 Kasım 1861’de Bursa’da doğmuştur. Ömer Faruk Akün, "Bursalı Mehmed Tâhir", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/bursali-mehmed-tahir (01.05.2019).

693 1839 yılında Bağdat’ta doğdu. Babanzâde lakabı ile de anılır. Babasının adı Mehmed Emin, dedesininki de Selim’dir. Irak’ta Zâbit Mektebi’nde okumuş,1875’te İstanbul’a gitmiş, 1878’de hayatının bundan sonrasını geçireceği Bakırköy’e yerleşmiştir. 1908’de II. Meşrutiyet’in ilânından sonra mirlivâ rütbesiyle Jandarma Dairesi ikinci şube müdürü olmuş ve 1920’de bu görevden emekli olduktan üç ay sonra vefat etmiştir. Kabri İstanbul’da Bakırköy Mezarlığı’ndadır. Hulusi Kılıç, "Bağdatlı İsmâil Paşa", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/bagdatli-ismail-pasa (01.05.2019).

694 Ayrıntılı bilgi için; Arslan, Ahmet Turan, *İmam Birgivi, Hayatı, Eserleri, Arapça Tedrisatındaki Yeri*, Seha Neşriyat, İstanbul, 1992; Emrullah Yüksel, "Birgivî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/birgivi (01.05.2019).

695 Tahir, Osmanlı Müellifleri, C.I. s. 314; Bağdatlı İsmail Hakkı, *Hediyyetü’l-‘Ârifîn*, I, s. 801. Ömer Naîmî Efendinin oğlu Abdulhamit Efendi’nin bu iki eserin şerhleri üzerine haşiyeleri vardır.

696 Adalı diye meşhur Mustafa b. Hamza’nın (ö.1675m/1085h), Birgivi’nin *İzharu’l-esrâr*’ı üzerine yazdığı *Netaicü’l-efkâr* isimli ünlü şerhin hâşiyesidir. Gayet mufassal ve mükemmel bir hâşiye olup ikmal olunamamıştır. İnal, Son Asır Türk Şairleri, I, 551; Arslan, Harput’ta Bir Âlim Sülalesi: Efendigil Âilesi, s. 84. Arslan, *İmam Birgivi Hayatı, Eserleri*, s. 165,166.

697 Belâgat ilmine dair bu eser, Ebu’l-Kâsım es-Semerkandî (v. 985m/375h) tarafından telif edilen Ferîde adlı esere İsâmüddîn el-İsferâyînî’nin (ö. 1538m/945h) yazdığı şerhe bir haşiyedir. Eserin yazma nüshası Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Ktp. Yazma Eserler Bölümü’nde (139 a - 153 a), 38193 numarada kayıtlıdır. Tiryaki*, Harputlu Abdülhamid Hamdi Efendi...*, s.27,28.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HARPUTİ'NİN KASÎDE-İ BÜRDE ŞERHİNİN ARAP DİLİ VE BELÂGATI AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

3.1. Eserin Adı

Ömer Na'îmî Efendi matbu nüshanın giriş kısmında şerhine *'Asîdetü'ş-Şühde Şerhu Kasîdeti'l-Bürde* (عصيدة الشهدة شرح قصيدة البردة) adını verdiğini ifade etmiştir.[698] 'Asîde kelimesi, "eğmek, bükmek, burmak, birini bir işe zorlamak" anlamında عصَد يعصِد kökünden türemiş قصيدة vezninde ism-i mef'uldür. Sözlükte yağ ile karıştırılıp pişirilen un,[699] su ilave edilerek katılaşana kadar ateşte pişirilen sonra üzerine yağ ve bal veya şekerle tatlandırılmış süt ilave edilen un tatlısı,[700] lapa, bulamaç ve helva gibi anlamlara gelir.[701] Kelime Türkçeye de aside/haside[702] şeklinde geçmiştir. *Türk Dil Kurumu Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü*'nde "Yağ ve una pekmez veya şeker karıştırarak yapılan bir çeşit tatlı, helva" şeklinde tanımlanmıştır.[703] Şühde/şehde[704] "bal, petek balı" [705] "mumlu bal parçası"[706] demektir. *'Asîdetü'ş-Şühde* terkibi cins bildiren bir isim tamlamasıdır. Yani baldan mamül, balla tatlandırılmış un helvası

---

698 Harputî, *Asidetü'ş-Şühde*, s. 2.

699 İbn Manzur, Lisanu'l-Arap, III, s. 291; Muhammed b. Muhammed Ebu'l-Feyz Ez-Zebîdî (ö. 1205h/1790m), *Tâcu'l-'Arus min Cevâhiri'l-Kâmûs*, Daru'l-Hidâye, Y.y., T.y., VIII, s. 380; İbrahim Mustafa ve diğerleri, *Mu'cemu'l-Vasît*, Daru'd-Da've, Kahire, II, s. 604.

700 Ahmed Muhtar Abdulhamid Ömer (ö. 1424h/2003h), *Mu'cemu'l-Luğati'l-'Arabiyye el-Mu'asıra*, Âlemu'l-Kütüb, 2008, II, s. 1506.

701 Almaany Arapça-Türkçe Sözlük https://www.almaany.com/tr/dict/ar-tr/%D8%B9%D8%B5%D9%8A%D8%AF/?c=t%C3%BCm (Erişim Tarihi (08.05.2019)

702 Haside: Şeker ve nişastayla yapılan bir çeşit tatlı, Pekmezle yapılan bir çeşit tatlı. Mahallebi tatlısı. Türk Dil Kurumu *Büyük Türkçe Sözlük,* http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5cd245c0f318e6.07021590 (Erişim tarihi: 08.05.2019). Kubbealtı Lugatı'nda da benzer şekilde "Nişasta, yağ ve şekerle yapılan bir tatlı, suluca un helvası" şeklinde ifade edilmiştir. Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, "Asîde", İstanbul 2008, s.186; http://lugatim.com/s/AS%C3%8EDE (Erişim Tarihi: 11.05.2019).

703 *Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü,* Türk Dil kurumu, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_ttas&view=ttas&kategori1=derlay&kelime1=aside (Erişim Tarihi: 08.05.2019). Amasya yöresinde de benzer bir tatlı "hasuda" olarak ifade edilir.

704 Kelimenin şin harfinin ötresi ile "şühde", fethasıyla "şehde" olarak zabtı mümkündür. Kütüphane kayıtlarında "şehde" olarak da kaydedilmişse de "bürde" kelimesiyle uyumu açısından "şühde" nin tercih edilmesi daha uygundur.

705 İbn Manzur, Lisanu'l-Arap, III, s. 243; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, s. 292.

706 Vankulu Mehmed Efendi, Vankulu Sözlüğü, http://www.kamus.yek.gov.tr/ (Erişim Tarihi: 08.05.2019).

demektir. Ömer Naîmî Efendi'nin, şerhine isim koyarken lafızların ölçü-seci', hareke ve sükûn bakımından birbiriyle uyumuna dikkat ettiği görülmektedir. Gerek 'Asîde (عَصِيدَة) ve kaside (قَصِيدَة) kelimeleri gerekse şühde (شُهْدَة) ve bürde (بُرْدَة) kelimeleri arasında bir uyum söz konusudur. Şiir ve nesirde rastlanan bu tür kullanımlar bedîi ilminde "murassa' seci"[707] ve "lüzumu mâ lâ yelzem" sanatıyla[708] ifade edilir. Bununla birlikte şerh ulema arasında "Harpûtî şerhi" olarak meşhur olmuştur. Ömer Naîmî Efendi 1259h/1843m yılında hac yolculuğuna çıktığında bir müddet Mısır'da Mehmet Ali Paşa (ö. 1265h/1849m)'ya misafir olmuş; Mehmet Ali Paşa ona bal helvası ikram ederek "şerhinizden yiyiniz" demek suretiyle latifede bulunmuştur.[709]

3.2. Eserin Nüshaları

Eserin Süleymaniye kütüphanesi ve bağlı kütüphanelerde Mısır ve İstanbul matbaalarında basılmış 52 adet matbu nüshası olup yazma bir nüshası bulunmamaktadır. Müellif hattıyla yazma nüshası Ankara milli Kütüphane'de 01 Hk 311/1 numarada 1b-112a sayfaları arasında kayıtlıdır. Esere Türkiye Yazma Eserler Kurumu başkanlığı web sitesinden dijital olarak ulaşmak mümkündür.[710] Sırtı bezle onarılmış, arka kapağı kopuk, kahverengi deri bir cilt içindedir. Bu yazma nüshada ana metin dizeleri kırmızı mürekkeple belirlenmiştir. Talik kırmasının kullanıldığı eserde sayfalar 21 satırdan müteşekkildir. 3b sayfasında sol üst köşede Pirî Mehmed Paşa Kütüphanesi vakıf mührü basılıdır.

---

707 Murassa' seci, bir ifadede lafızların çoğunun ya da hepsinin vezin ve kafiye açısından birbirinin aynı olması demektir. (إن الأبرار لفي نعيم وإن الفجار لفي جحيم) "Şüphesiz ki iyiler bol nimet, kötüler ise yakıcı ateş içindedir" (İnfitâr 82/13,14) âyetinde olduğu gibi. Ali Bulut, *Belâgat Meânî-Beyân-Bedî'*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 2019, s. 417.

708 "Gerekli olmayanı yapmak" şeklinde tercüme edilebilecek olan "lüzumu mâ lâ yelzem" sanatı şairin veya nâsirin, kafiye ve secide tek harfin (revî) benzerliği gerekli ve yeterli iken bununla yetinmeyerek kafiyenin son harfinden önce birkaç harf ve harekenin benzer olması ve bu suretle eserdeki ses ve lafız armonisini daha ileriye götürmesidir. (فَأَمَّا الْيَتِيمَ فَلَا تَقْهَرْۜ وَأَمَّا السَّائِلَ فَلَا تَنْهَرْۜ) "Öyleyse sakın yetimi ezme. El açıp isteyeni de sakın azarlama" (Duha 93/9,10) âyetlerinde fasılalarda ra harfinden önceki هـ harflerinin de benzer olması gibi. Bulut, *Belâgat,* s. 424; İsmail Durmuş, "Lüzûm-ı Mâ Lâ Yelzem", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/luzum-i-ma-la-yelzem#1 (22.10.2019).

709 Sungurlu, Harput Yollarında, c.II, s. 552.

710 http://yazmalar.gov.tr/eser/asidetus-sehde-serhu-kas%C3%AEdetul-burde/9714 (Erişim Tarihi: 05.05.2019)

Sol alt köşede eserin müellif hattı olduğunu ifade eden كاتب هذا الجزء شارح هذا الشرح عمر خربوطي "Bu parçayı yazan bu şerhi yazan Ömer Harpûtî'dir" kaydı düşülmüştür.

Eserin devamına güzel bir nesih hattıyla 1239h/1823m senesinde Adanalı Mehmed Nazif Efendi tarafından kaleme alınmış Kasîde-i Bürde'nin metin ve tercümesi,[711] Ebu'l-Hasan eş-Şazeli'ye (ö. 656h/1258m) ait Hizbu'n-Nasr duası[712] ve şerhi,[713] ve kasîdenin hasâisine dair bir risale[714] ilave edilmiştir.[715]

Müellif hattı nüsha haricinde 6'sı Ankara Milli Kütüphane, 2'si Çorum Hasan Paşa il Halk Kütüphanesi'nde 8 yazma nüsha mevcuttur. Eser birçok kereler Kahire ve İstanbul matbaalarında basılmıştır. Bu baskılar içerisinde en yaygın olanı Şeyhzade şerhi diye meşhur olan Şeyhzade'nin[716] (ö. 950h/1543m) *Râḥatü'l-Ervâḥ* adlı şerhiyle yapılan baskıdır. Günümüzde Asitane Yayınevi tarafından hicrî 1306 tarihli Âlem matbaası nüshasının ofset olarak basımı yapılmaktadır. Ayrıca bu nüsha esas alınarak 2013 yılında Pakistan-Karaçi'de Mektebetü'l-Medîne tarafından,[717] yine 2017 yılında Lübnan-Beyrut'ta Dar Al-Kotob Al-ilmiyah yayınevi tarafından[718] tahkikli neşirleri yapılmıştır. Beyrut baskısında taşbaskı nüshadan "titiz ve ilmî" bir çalışmayla metnin istinsah edildiği, Karaçi nüshasında ise yazma vu matbu nüshaların karşılaştırıldığı ifade edilmiştir. Ancak her iki neşirde de tahkikte eserin nüshaları hakkında bilgi verilmediği gibi hangi nüshaların esas alındığına dair herhangi bir bilgi verilmemiştir.[719]

---

711 114a-121b
712 123a-124b
713 134a-146a
714 128a-132b
715 Çalışmamızın son kısmında Ekler bölümünde yazma nüshanın ilk ve son sayfaları yer almaktadır.
716 Muhyiddin Muhammed b. Muslihuddin Mustafa, aslen Kocaelili (İzmit) olup İstanbul'da öğrenim görmüş, başta Hâce Hayreddin Medresesi olmak üzere İstanbul'un değişik medreselerinde müderrislik yapmıştır. Kabri İstanbul'da Emîr Buhârî'nin kabrine yakın Hâce Hayreddin Mescidi hazîresindedir. Şeyhzâde oldukça zor kitapları şerh etmesiyle dikkat çeken bir âlimdir. Beyzâvî'nin *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*'ine yazdığı haşiye ile meşhur olmuştur. Erdoğan Baş, "Şeyhzâde", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Https://İslamansiklopedisi.org.tr/Seyhzade (07.05.2019); Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, C.I. s. 351,352.
717 es-Seyyid Ömer b. Ahmed Âfendî el-Hanefî, *'Asîdetü'ş-Şühde Şerhü Kasîdeti'l-Bürde li'l-Bûsîrî*, Thk: .Ebu'r-Rızâ Muhmmed İsmail en-Nakşibendî, Mektebetü'l-Medine, Karaçi 2013.
718 Al-Alama Omar ben Ahmad Al-Kharbuti, Sarh Al-Harbûtî Alâ Burdat al-Imâm al-Bûsîrî al-Musammâ " 'Asidat as-Suhda",Thk: Muhammed el-'Âzâzî, Dar al-Kotob Al-Ilmiyah -Beirut 2017.
719 Ekler bölümünde günümüzde Asitane Yayınevi tarafından basılan 1306h/1889m Alem Matbaası nüshasının ilk ve son sayfaları yer almaktadır.

Tablo 5: Ömer b. Ahmed Naîmî el-Harputî'nin Asîdetü's-Şühde Şerhü Kasîdeti'l-Bürde adlı eserinin Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, Ankara Milli Kütüphane ve Ankara Üniversitesi'nde mevcut olan yazma ve matbu nüshalarının listesi

No	*İstinsah/Yayın Tarihi*	*Müstensih/ Yayın Evi*	*İstinsah/Yayın Yeri*	*Bulunduğu Yer*	*Arşiv no/Yerel yer no*
1	1243h/1827m	Müellif Hattı	Kayseri	Ankara Milli Kütüphane	01 Hk 311/1 Dvd No: 965
2	1250h/1833m	Eyübzade Ahmed Tarsusî	Kayseri/ Melikgazi	Ankara Milli Kütüphane	01 Hk 1019/1 Dvd No: 1023
3	1255h/1838m	Ali Arif b. Osman Zarifefendizade	Çorum	Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi	19 Hk 3826; 108vrk 21 satır
4	1259h/1843m	Ahmed b. Mahmud Ürgübî	Ürgüp	Ankara Milli Kütüphane	06 Mil Yz A 3400/1 Dvd No: 182
5	1261h/1845m			Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi	19 Hk 14480; 130vrk 23 satır
6	1261h/1845m	Muhammed Hamdi b. Halil Hilmi		Ankara Milli Kütüphane	06 Mil Yz A 960; Dvd No: 34; 133vrk
7	1262h/1845m			Ankara Milli Kütüphane	06 Mil Yz A 2642/1 Dvd No: 137
8				Ankara Milli Kütüphane	26 Hk 1056/2 48a-91b DVD Numarası: 1549
9	1276h/1859m	Mehmed Veli b. Abdulvahid el-Bulgarî		Ankara Milli Kütüphane	60 Hk 28 Dvd No: 1698
10	1260h/1844m	Matbaa-i Amire	Kahire	Ankara Milli Kütüphane	06 Mil EHT B 2011; 06 Mil EHT A 16416
11	1260h/1844m	Bulak Matbaası	Kahire	Ankara Milli Kütüphane	06 Mil EHT A 28778; 06 Mil EHT A 29537
12	1262h/1845m			Ankara Milli Kütüphane	1970 A 1945
13	1266h/1850m	Matbaa-i Amire	İstanbul	Ankara Milli Kütüphane	06 Mil EHT A 5942; 06 Mil EHT A 9219
14	1271h/1855m	Matbaa-i Amire	İstanbul	Ankara Milli Kütüphane	06 Mil EHT A 42007; 06 Mil EHT A 29491; 06 Mil EHT A 33476; 06 Mil EHT A 36954
15	1274h/1857m	Matbaatü Şeref Musa		Ankara Üniversitesi Ilahiyat Fakültesi Kütüphanesi	892.71 HARk
16	1280h/1863-64m	Dar'üt-Tıbaatü'l-âmire	İstanbul	Ankara Milli Kütüphane	1969 A 2352; 06 Mil EHT A 9251; 06 Mil EHT A 30678; 06 Mil EHT A 42524
17	1286h/1869m			Ankara Milli Kütüphane	06 Mil EHT A 42013
18	1292h/1875m	Matbaa-i Amire	İstanbul	Ankara Milli Kütüphane	1968 A 1537; 06 Mil EHT A 29502; 06 Mil EHT A 30054

19	1292h/1876m	Hacı Muharrem Efendi Matbaası	İstanbul	Ankara Milli Kütüphane	Mil EHT A 5265; 06 Mil EHT A 9302
20	1298h/1881m	Matbaa-i Mehmed Esad	İstanbul	Ankara Milli Kütüphane	06 Mil EHT A 9028
21	1298h/1881m	Matbaatü'l-Kainat	Mısır	Ankara Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi	NADİR 1599
22	1302h/1885m	Matbaatü Hüseyin Hüsnî		Ankara Milli Kütüphane	06 Mil EHT A 16508; 06 Mil EHT A 5264; şeyhzade şerhiyle birlikte
23	1306h/1888m	Matbaa-i Amire	İstanbul	Ankara Milli Kütüphane	06 Mil EHT A 48425; 06 Mil EHT A 11774
				Ankara Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi	NADİR 2010
				Ankara Üniversitesi Ilahiyat Fakültesi Kütüphanesi	892.71 HARş
24	1306h/1889m	Âlem Matbaası	İstanbul	Edirne Selimiye Yazma Eser Kütüphanesi	22 Sel 3060/1
25	1309h/1891m	Âlem Matbaası -Ahmed İhsan ve Şürekası (Şeyhzade'nin şerhi ile birlikte)	İstanbul	Ankara Milli Kütüphane	06 Mil EHT A 9304; EHT 1970 B 5; 06 Mil EHT A 41147; 06 Mil EHT A 46005
				Ankara Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi	NADİR 143
				Ankara Üniversitesi Ilahiyat Fakültesi Kütüphanesi	892.71 HARa
26	1311h/1893-94m	Matbaa-i Muharrem Efendi	İstanbul	Ankara Milli Kütüphane	06 Mil EHT A 29456; şeyhzade şerhiyle birlikte
27	1317h/1899m	Arif Efendi Matbaası	İstanbul	Ankara Milli Kütüphane	06 Mil EHT A 30055
				Ankara Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi	D 41380
28	1320r/1904m	Şirket-i Sahafiyye-i Osmaniyye Matbaası	İstanbul	Ankara Milli Kütüphane	06 Mil EHT A 30534; 06 Mil EHT A 9303; 06 Mil EHT A 46885; Şeyhzade şerhi ile birlikte
29		Matbaa-i Ahmed Kamil	İstanbul	Ankara Üniversitesi Ilahiyat Fakültesi Kütüphanesi	892.71 HARa

3.3. Telif Sebebi

Ömer Na'îmî Efendi şerhi yazma gerekçesini eserin dibacesinde şu şekilde açıklar:[720]

> 1241h/1825m senesinde Kasîde-i bürde'yi sağduyu, keskin görüş ve yüksek anlayış sahibi olan liyakatli büyük alim Efendimiz, Rasulullah'ın cemalinin aşığı ve Hz. Peygamber'e olan sevgisinde samimi olan üstadımız, herşeye gücü yeten, kâinatın sultanının peygamberinin adaşı, Muhammed b. Abdullah el-Kayserî'nin huzurunda okumaya başladığımda, onun bu güzel kasideyle alakalı ders takrirlerini dizilmiş değerli inci taneleri gibi gördüm ve onları eksiksiz bir şekilde bir takım kaide ve açıklamalar ekleyerek toplamak istedim…

Bu ifadelerden anlaşıldığı üzere, müellif eserini 1241h/1825m senesinde Sarı Abdullahzade Mehmed Efendi'den kasîdeyi okumaya başladığı sırada, hocasının inci mesabesinde gördüğü ders takrirlerini muhafaza etme arzusuyla kendinden bazı açıklamalar da ekleyerek kaleme alır.

3.4. Telif Tarihi

Eserin müellif hattı nüshasının 112a sayfasında 2 adet ferağ kaydı[721] bulunmaktadır ve şöyledir:

> **وقد وقع الفراغ من تصنيفها وتأليفها بعون الملك العلام وبشفاعة سيد الأنام في شهر رمضان في اثنين وأربعين بعد المأتين والألف من هجرة نبي آخر الزمان وأرجو من كل الإخوان توجيه ما وقع فيه من الزلل والفساد ناشيا من الجهل والعناء[722] إذ هو أول ما أفرغته في قالب الترصيف بعون الله الملك اللطيف مع تشتت الحال واشتغال البال بالاستفادة من الأساتيذ الكرام والعلماء الفحام ومع كونه غريبا والغريب كالأعمى ولو كان بصيرا وقد وقع الفراغ من كتابته في سنة ١٢٤٣.**

İki ferağ kaydından müellifin eseri tamamladığı 1242h/1827m senesi Ramazan ayından sonra temize çekme gayesiyle 1243h/1827-28?m senesinde istinsah ettiği anlaşılmaktadır. Ayrıca ferağ kaydındaki **إذ هو أول ما أفرغته في قالب الترصيف بعون الله الملك**

---

720 Harputî, *Asidetü'ş-Şühde*, s. 2.
لما بدأت بقراءة القصيدة البردة المباركةِ في سنة إحدى وأربعين بعد المأتين والألف من الهجرةِ على مولانا العلامة وأولانا الفهامة, ذي القلب السديدِ والرأي الشديدِ, العاشق لجمال رسول الله, الصادق في حب نبي الله, أستاذنا محمد بن عبد الله القيصري, سمي نبي الله الملك القوي, جعله الله تعالى لنا أية تامة ورحمة عامة, ونفعنا بظل وجوده ورفعنا بأيادي جوده, ووجدت تقريراته بهذه القصيدة الرائقة, منظومة كنظم اللآلي الفائقة, أردت أن أجمعها بلا نقصان مع ازدياد مني من القوائد والبيان...

721 Yazma eserlerin sonuna konulan istinsahla ilgili not. Orhan Bilgin, "Ferâğ Kaydı", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/ferag-kaydi (23.10.2019).

722 Matbu nüshada bu ifade **العناد** şeklinde geçmekteyken yazma nüshada mana açısından da daha doğru olan **العناء** şeklindedir.

اللطيف "çünkü o, herşeyin sahibi olup nihayetsiz lütuf sahibi olan Allah'ın yardımıyla yazı kalıbına döktüğüm ilk eserdir" ifadesinden[723] eserin müellifin ilk telif eseri olduğu anlaşılmaktadır.

3.5. Eserin Önemi

Kelime anlamı, "eti kesmek; bir şeyi genişletip yaymak, sözün kapalı kısımlarını açıklayıp anlaşılır hale getirmek"[724] gibi anlamları olan *şerh* kavramı, bir metni doğru ve yerinde anlamaya, ilmi muhafazaya, devamlılığı sağlamaya, ilgili malumatı kaydetmeye ve hatta metni güncellemeye dönük fonksiyonel ve katılımcı bir çabayı ifade eder.[725] Teknik açıdan bir metni açma, ikmal etme, genişletip yeniden kurma, derinleştirme, dönemle irtibatlandırma, tenkit, tedkik ve tashih etme faaliyetlerine şerh denildiği gibi, talebenin hocasından bir eseri okurken, hocasından ve başka kaynaklardan aldığı notları kendine mâl ederek, yeri geldiğinde hocasının görüşlerini tenkit ve ta'dil ederek oluşturduğu metinlere de şerh denilmiştir.[726] Bu bakımdan bir şerhin bazı bakımlardan, hatta her bakımdan şerh ettiği metinden üstün olması tabiî ve çok rastlanılan bir durumdur. Birçok şerh ve haşiyenin dibacesinde rastlanabilecek olan, "talebelerimin/âlim bir dostumun/bir devlet adamının veya falanca kimsenin, kitabın kapalılıklarını açmam, meselelerini çözmem, ıstılahlarını tarif etmem hususunda ısrarlarını yerine getirmek için bu eseri telif ettim" tarzındaki ifadeler şerhlerle eğitim süreçleri, hoca talebe münasebetleri ve ilim meclisleri arasındaki doğrudan ve besleyici ilişkiyi ortaya koyarken, şerhlerin fonksiyonel-katılımcı yönünü de bize izah etmektedir. Bu meyanda birçok şerhin hocayla talebe arasındaki nitelikli ilişkiden doğduğu ifade edilebilir. İyi yapılmış bir şerhin okuyucuya kazandıracağı hususiyetler hakkında İsmail Kara'nın değerlendirmelerini burada aktarmak istiyoruz:

> Şerh ve haşiye türü eserler sanıldığının aksine sadece okurken başvurulan metnin problemlerini çözmez; bu onların en alt düzeyde üstlendiği fonksiyonlardan sadece bir tanesidir. Şerh ve haşiyenin yaptığı esas büyük iş metnin problemlerini çözmek üzerinden bizzat problemi, metni, dili ve ilim talibi olan okuyucusunu bir üst kademeye çıkarması, bunun için onu teşvik etmesi, hatta zorlamasıdır. Şerhle, haşiye ile, talikat ile bir metnin problemini çözen kişi sadece mesleğinin ve yolunun içinde bulunduğu seviyedeki problemlerini çözmüş olmaktan dolayı değil daha yukarıda bir seviyede, daha sistematik

---

723 Harputî, *Asidetü'ş-Şühde*, s. 225.

724 İbn Manzûr, *Lisânü'l-ʿArab*, II, 497; el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, s. 226; Asım Efendi, *Okyanus*, http://www.kamus.yek.gov.tr/ (26.07.2019); Mustafa ve diğerleri, *el-Muʿcemü'l-Vasîṭ*, s. 477.

725 İsmail Kara*, İlim Bilmez, Tarih Hatırlamaz (Şerh ve Haşiye Meselesine Dair Birkaç Not)*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2014, s. 19; Sedat Şensoy, "Şerh", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/serh#1 (27.07.2019).

726 Kara, *İlim Bilmez, Tarih Hatırlamaz, s. 21,26.*

ve teferruatlı, daha derin ve bu yüzden takibi ve anlaşılması daha fazla mesai isteyen yeni metinlerle tanışmış ve yeni problemler edinmiş olmak yüzünden ilimle irtibatı gelişmiş ve kuvvetlenmiştir[727].

İslam ilim tarihinde, şerh edilmek bakımından öne çıkmış, şerh ve haşiyeleri yüzlerle ifade edilen bazı temel metinler vardır. Bu eserlerin neden öne çıktıkları teker teker çalışılmaya değer bir konu olmakla birlikte, genel bir değerlendirme olması bakımından bunda eğitime elverişli olmak [pedagojik oluşu], tasnif ve dilinin muhkemliği [sistematik oluşu], bazen dilinin zor ve edebî oluşu, belki mezhep ve meşrep uygunluğu, hatta müellifin ve eserin bereketli olduğu inancı [metafizik yönü] gibi amillerin etkili olduğu söylenebilir.[728]

Literatür geleneğinde metni açıklamanın ötesinde metne müdahale eden, kaynak, usûl, muhteva ve meseleleri yeniden düzenleyerek, metni, dönemine ve dönemin meselelerine taşıyan şerhler azımsanmayacak kadar çoktur. Buna mukabil hiçbir yenilik ve farklılık arayışı içinde olmayan, tamamen tekrar niteliğinde olan başarısız çalışmalar da olmuştur ki bu da tabiî karşılanmalıdır. Yalnızca başarısız örnekleri nazara vererek, şerh ve haşiye geleneğini tamamen gereksiz ve batıl bir uğraş olarak görmek adaletsiz bir değerlendirme olacaktır.[729]

İslam kültüründeki şerh ve haşiye geleneğinin önemi hakkındaki bu genel değerlendirmeden sonra diyebiliriz ki, bir şerhin önemi elbette ki şerh ettiği metnin önemiyle ilintilidir. İnsanların bir metne atfettiği önem ve değer onu anlama ve izah etme çabasını da değerli kılar. Bu bağlamda Şerefüddin el-Bûsîrî'nin Hz. Peygamber'e (sav) methiye olarak yazdığı kasîdesi, İslâm coğrafyasının her bölgesinde büyük bir ilgi görmüş, Hz. Peygamber'i (sav) anma meclislerinde, dinî toplantılarda, mübarek gün ve gecelerde, sünnet, düğün, bayram ve cenaze merasimlerinde okunagelmiş; tekkelerde haftalık evrad yapılmış ve 140. beytinden itibaren felçlilere şifa maksadıyla yedi gün süreyle okunması gelenek halini almıştır. Hattatlar da derslerinde genellikle bu kasîdeyi meşk etmişlerdir. Kasîdeye yönelik bu ilgi, yazın sahasında da kendini göstermiştir. İslâm dünyasında *Kasîde-i Bürde* kadar meşhur olan ve çok okunan, üzerine şerh, hâşiye, tahmîs, tesdîs, tesbî', taştîr ve nazîreler yazılan bir başka kasîde yok gibidir. Bu konuda yazılan eserler başlı başına bir literatür oluşturacak kadar büyük bir yekûn tutmakta ve sayıları 330'u bulmaktadır. Kasîdenin müstesna konumu,

---

727 Kara, *İlim Bilmez, Tarih Hatırlamaz, s. 29.*
728 Kara, *İlim Bilmez, Tarih Hatırlamaz, s. 29.*
729 Kara, *İlim Bilmez, Tarih Hatırlamaz, s. 39,41.*

onun üzerine yazılmış yüzü aşkın şerhi[730] özelde de Harpûtî'nin şerhini önemli ve değerli kılmaktadır.

Şerhin 9 yazma nüshasının günümüze kadar ulaşmış olması ve defalarca Kahire ve İstanbul matbaalarında basılmış olması ve baskıların Türkiye'nin muhtelif kütüphanelerine dağılmış vaziyette oluşu, şerhin ilmî çevrelerce hangi ölçüde kabul gördüğü noktasında bize ipucu vermektedir. Diğer taraftan eserin 1306h/1888m tarihli matbu nüshasının sonunda dönemin Ezher şeyhi İbrahim el-Bâcûrî (ö. 1277h/1860m), Ezher Camii Hatibi İbrahim es-Sakâ (ö. 1298h/1881m) ve müfessir Muhammed el-Ebrâşî'nin[731] (ö. 1259h/1844m'den sonra) takrizleri yer almaktadır. Bu takrizler eserden ve müellifi Ömer Efendi'den sitayişle bahsetmektedir. El-Bâcûrî'nin müellifin şahsı ve eseri hakkındaki övgü dolu ifadeleri şöyledir:

> …Beyanı (ifadesi) gönüllere inşirah veren ve burhanı (ilmî değerlendirmeleri) ilim semasında parıldayan bu şerhe göz gezdirdim ve onda belağat ilminin sırlarının (inceliklerinin) sayıp döküldüğünü, satırlarının hareminde fesahat ilminin el değmemiş goncalarının yetiştiğini ve hırka (kasîdesi)nin onunla zarif nakışlarla bezendiğini (daha gösterişli bir hale büründüğünü) gördüm. Öyle incelikli bir şerh ki "Bürde"yi nakış nakış işlemiş ve diğer şerhler arasından (sıyrılıp) temel eser olabilmiştir. Müellif birçok edebî konuyu hoş ve güzel bir tertiple sunarak "…yarışanlar böylesi için yarışsınlar"[732] (denilebilecek alimlerin imreneceği) harikulade bir şerh ortaya koymuş. Ne mutlu müellifine ki, usta şairin "Eskiler sonrakilere nice (söyleyecek söz) bırakmış" sözünü bize doğrulamıştır. Nasıl olmasın ki zira o faziletli alimler güruhunun bir hülasası ve "kökü sağlam dalları gökyüzünde olan hoş (mis kokulu ve meyvesi lezzetli) bir ağacın"[733] meyvesi, has Anadolu insanı, söz ve düşüncenin efendisi, Harput Mahmiyesi Müftüsü Seyyid Ömer Efendi Hazretleri ki, hala daha (insanların) dilek kapısı olmaya devam ediyor, güzel ahlak giysisini gururla taşıyor ve doğruluk pınarının (saf, duru ,bulaşmamış) membaından içiyor.[734]

---

730 Mahmut Kaya, "Kasîdetü'l-Bürde", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/kasîdetul-burde--busiri (07.05.2019).

731 Muhammed b. İbrahim el-Ebrâşî eş-Şafiî el-Mısrî. Müfessir, nahvi, muvakkit. Zirikli, *el-A'lâm*, V, s. 305; Adil Nüveyhid, *Mu'cemu'l-Müfessirîn*, Müessesetü Nüveyhid es-Sekafiyye li't-Te'lif ve't-Terceme, Beyrut, 1988, II, s. 471; Kehhale, *Mu'cemu'l-Müellifîn*, VIII, s. 190.

732 Mutaffifin 83/26.

733 Burada Allâme Bâcûrî, Kur'ân'da İbrahim Suresi 24. âyette tevhid akidesi ve Kurânî hakikatler için kullanılan ağaç alegorisiyle (istiâre-i temsiliyye) kanaatimizce Hz. Peygamber'den müellife kadar uzanan ilim silsilesini kastetmektedir.

734 Arapça metin şöyledir:

…فقد نزهت طرفي في هذا الشرح الذي شرح القلوب بيانه وسطع في سماء التحقيق برهانه فرأيت أسرار البلاغة فيه فاشية وأبكار الفصاحة في خدور السطور ناشية والبردة به اكتست رقة الحاشية فيا له من شرح لطيف قد طرز البردة وأضحى بين الشروح عمدة واحتوى على كثير من الآداب وأتى بالعجب العجاب بحسن سبكة تقر العيون وفي ذلك فليتنافس المتنافسون فلله در مؤلفه لقد حقق لنا قول القائل الماهر «كم ترك الأول للآخر» كيف وهو زبدة أفاضل السادة العلماء وثمرة شجرة طيبة أصلها ثابت وفرعها في السماء إنسان عين أعيان الروم رب المنطوق والمفهوم حضرت سيد عمر أفندى الحنفي مفتي مدينة خربوت المحمية لا زال مبلغ الأمنية ولا برح رافلا في أثواب المحاسن واردا من المعارف شرابا غير آس.

Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 226

İbrahim es-Sakâ (ö. 1298h/1881m) ise şerhin belağat ve mantığa ilişkin açıklamalarından hareketle şu ifadeleri kullanmıştır:

> Âlimler arasında biricik, yüce ve saygıdeğer (şahsiyetler) içinde tek, insân-ı kâmil, faziletli büyük âlim, yüksek şecereli, eşsiz yüksek bir ahlak sahibi, belâğat ve fesâhat deryası, dimağların deniz feneri(rehberi), idarecilere doğru hükmü bildiren, Harput şehir müftüsü, Seyyid Ömer Efendi'nin, mahlukatın rabbi tarafından yüce övgülerle övülmüş Peygamberlik huzuruna (ithafen kaleme alınmış) "bürde" methiyesine kendisiyle hizmet ettiği, eşsiz ve üstün bu şerhi; tatlı, saf ve temiz kaynağı görmek nasip oldu. Akabinde onun inciler barındıran bir derya, meyveleri olgunlaşmış bir bahçe olduğunu; birçok güzide (edebî) sanatı ihtiva ettiğini; doğru kıyaslarının[735] sonuç verdiğini ve rengarenk çiçeklerinin[736] parıldadığını nihayet şerh ettiği metnin içerdiği kapalı ve karışık anlamların ortadan kalktığını; "o coşkun bir derya (okyanus), göz alıcı bir bahçe ve (ihtiva ettiği) edebî sanatlarının ucu bucağı yok"[737] denilmeyi hak ettiğini gördüm.[738]

Son olarak Mısırlı Müfessir Muhammed el-Ebrâşî şerhin diğer şerhlere kıyasla üstünlüğünü ifade sadedinde şu değerlendirmelerde bulunur:

> Kasîde-i bürde için sultana özel olarak dikilmiş ve nişanlarla bezenmiş elbise gibi olan bir şerh önünüzde. Belağatı ve güzel örgüsüyle onun hakkında söz söyleyen ve onu açıklayan en iyi şerh olduğunu ortaya koymuştur. Onu dikkatle inceleyen biri, "Eskiler kimseye söyleyecek söz bırakmamış" sözünün yanlışlığına hükmedecektir. Onu övme sahasında kolumu uzatıp gezdirsem, gecemi gündüzümü bu uğurda harcasam, paçalarımı sıvasam da onun mükemmel güzelliklerini (ifade) hususunda kusurlu olurum. Nasıl olmasın ki, onun müellifi ilim ve asalet şereflerine haiz, Acemin ve Arabın gururu, gayretkeş, alim insan, yanı sıra şeyhülislam, referans, deha şahsiyet, alimlerin sultanı, saygıdeğer, soylu, her ilimden bol nasibdar biridir.[739]

---

735 Harputî neredeyse bütün beyitleri mantıkta kıyas formlarına sokarak yeniden kurar. Es-Saka bu ifadesiyle Harputî'nin kıyaslarının yerinde olduğunu ifade etmektedir.

736 Mantık ilmindeki kıyasın şekillerinden kinayedir.

737 Şerhin muhtevasının derinliği ve çeşitli oluşu kastedilmektedir.

738 Arapça metin şöyledir:

فقد حظيت برؤية هذا الشرح البديع الفائق المورد الصفي الهنيء الرائق الذي خدم به أوحد العلماء ومفرد العظماء الفخام الأنسان الكامل الجهبذ الفاضل ذو النسب الرفيع السامي صاحب الأدب البديع النامي قاموس البلاغة والفصاحة ونبراس الأفهام السيد عمر أفندي مفتي مدينة خربوت ومفيد الحكام صحيح الأحكام بردة المديح للحضرة النبوية الممدوحة بالمدائح العلية من رب البرية فوجدته بحرا احتوى على الدرر وروضا استوى منه الثمر وحوى من فنون الأفنان الغرر أنتجت قياساته الصحيحة وابتهجت أشكاله فزال عن مشروحه ما تضمنه غموضه وإشكاله يحق أن يقال فيه هو البحر لكنه زاخر وروض لكنه زاهر فنزه الطرف بأفنان فنونه ما لها آخر.

Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 226, 227.

739 Arapça metin şöyledir:

...فدونك شرحا صار لبردة المديح كالطِّراز الْمعلَّم وأبان ببلاغته وحسن انسجامه أنه خير شرح عليها تكلم وترجم فمن تأمله كذّب قول القائل «ما تركت الأوائل كلمة لقائل» هذا وإني وإن مددت ذراعي وأجلت في ميدان مديحه يراعي وقطعت في ذلك ليلي ونهاري وشمرت عن الساق إزاري فما أنا في كمال محاسنه إلا ذو قصور إذ لا تساوي الحجر الأرضية القصور. كيف لا ومؤلفه حائز لشرفي العلم والنسب مفخر العجم العرب الهمام العلامة إلا أنه شيخ الإسلام والعمدة الفهامة إلا أنه ملك العلماء الأعلام الحسيب النسيب الآخذ من كل فن أوفر نصيب...

Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 227,228.

Şerh hakkında İshak Sungurluoğlu “Harput yollarında” adlı eserinde “bundan evvelki şerhlere nazaran kıyas kabul etmez derecede üstünlüğü zamanın uleması arasında tahakkuk ve tesbit edilmiştir” kaydını düşmüştür.[740]

3.6. Şerhte Kullanılan Kaynaklar

Harpûtî şerhinde 80 eserin adını açık olarak zikreder. Bununla birlikte kaynak gösterme konusunda çok titiz olduğunu söylememiz pek mümkün değildir. Zira birçok hadisi, görüş ve hikâyeyi kaynak göstermeden nakledebilmektedir. Dolayısıyla gerçekte şerhte istifade edilen eser sayısının daha fazla olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Metinde adı geçen eserlerin sekiz tanesi *Kasîde-i Bürde* şerhi, dokuz tanesi sözlük, üçü Arap grameri, dördü belağat, onyedisi tefsir ve Kur’ân ilimleri, dokuzu hadis mecmuası, onu kelam, dördü Hz. Peygamber’in (s.a.v.) sîreti, şemâili ve ahlakı, dördü tasavvuf, biri mantık, ikisi tarih ve biyografi, biri fıkıh, sekizi Arap Edebiyatı, nevadir ve muhtelif ilimlere dair eserlerdir. Bunları başlıklar halinde ismen zikretmek istiyoruz.

3.6.1. Kasîde-i Bürde Şerhleri

Harpûtî şerhinde kasîde üzerine yazılmış diğer şerhlere referansta bulunmuştur. Bazen diğer şerhlere “bazı şarihler burada hata etmişlerdir” diyerek eleştiri de yöneltmiştir. Harpûtî’nin ismini zikrettiği şerhler şunlardır:

ez-Zerkeşî’nin[741] (ö. 794h/1392m) *Şerḥu Ḳaṣîdeti’l-Bürde’*si;[742] Musannifek’in[743] (ö. 875h/1470m) *Şerḥu Ḳaṣîdeti’l-bürde’si*;[744] İsamüddin el-

740 Sunguroğlu, *Harput Yollarında*,

741 Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî el-Mısrî el-Minhâcî ez-Zerkeşî eş-Şâfiî.

742 Harpûtî, *Asîdetü’ş-Şühde*, s. 56, 95.

743 Alâüddîn Alî b. Mecdüddin b. Muhammed b. Mes‘ûd el-Bistâmî eş-Şahrûdî. 803’te (1400-1401) Horasan’a bağlı Bistâm kasabası yakınlarındaki Şahrûd köyünde doğdu. Fahreddin er-Râzî’nin soyundandır. Genç yaşta eser telif etmeye başladığı için Musannifek (küçük yazar) lakabıyla tanındı. 842h/1438m’de Anadolu’ya geçerek sırasıyla Konya’da ve Bursa’daki Sultâniye Medresesi’nde hocalık yaptı. Fâtih Sultan Mehmed’in sadrazamı Mahmud Paşa’nın daveti üzerine İstanbul’a gitti. Eserlerini Sahn-ı Semân medreselerine vakfeden Musannifek İstanbul’da vefat etmiştir. Kabri Eyüp Kabristanı’ndadır. M. Kâmil Yaşaroğlu, "Musannifek", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/musannifek (29.07.2019).

744 Eser hakkında 2012 yılında Abdullah Bedeva tarafından bir yüksek lisans çalışması yapılmıştır. Bkz. Abdullah Bedeva, *Alaüddin Ali b. Muhammed el-Bistami Musannifek’in Kasîde-i Bürde Şerhinin Tahkiki*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2012; Harpûtî, *Asîdetü’ş-Şühde*, s. 11.

İsferâyînî'nin[745] (ö. 945h/1538m) şerhi; Şeyhzade'nin[746] (ö. 950h/1543m) *Şerḥu Ḳaṣîdeti'l-Bürde'si;*[747] Bedreddin el-Gazzî'nin[748] (ö. 984/1577) *ez-Zübde fî şerhi'l-Bürde'si;*[749] İbni Âşir el- el-Fâsî'nin[750] (ö. 1040/1631) eş-Şifa'sı;[751] Şebrahîtî (ö. 1106h/1694m)[752] eş-*Şerh'i*;[753] Cafer Paşa'nın kasîde şerhi[754].

3.6.2. Sözlükler

Harpûtî beyitlerdeki kelimeleri izah ederken genelde sözlüklere atıfta bulunmaz. Bununla birlikte dokuz sözlüğü ismiyle zikreder. Bunlar; Râğıb el-İsfahânî'nin (ö. 5.h/11.m yy.) *el-Müfredat'ı*[755]*;* İbn Sîde'nin[756] (ö. 458h/1066m) *el-Muḥkem ve'l-Muḥîṭü'l-Aʿẓam'ı*[757]*;* el-Cevâlîkî'nin[758] (ö. 540h/1145m) *el-Mu'arreb'i*[759]*;* el-

---

745 Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 31, 130.

746 Beyzâvî tefsirine yazdığı haşiye ile meşhurdur. Kabri İstanbul'da Hace Hayreddin mescidi hazresindedir. Erdoğan Baş, "Şeyhzâde", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/seyhzade (28.07.2019).

747 Bûsîrî'nin meşhur kasîdesinin şerhi olup Râḥatü'l-ervâḥ adıyla da bilinir. Harpûtî'nin şerhiyle birlikte basılmıştır. (İstanbul 1298, 1306, 1309) Erdoğan Baş, "Şeyhzâde", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/seyhzade (28.07.2019); Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 4, 26, 60, 90.

748 Ebü'l-Berekât Bedrüddîn Muhammed b. Radıyyiddîn el-Gazzî el-Âmirî.

749 Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 138, 169.

750 Ebû Muhammed Abdülvâhid b. Ahmed b. Alî b. Âşir el-Endelüsî el-Fâsî el-Ensârî.

751 *Şifâ'ü'l-ḳalbi'l-cerîḥ bi-şerḥi Bürdeti'l-medîḥ*. Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 4.

752 Burhanettin Ebu İshak İbrahim Mir'î eş-Şebrahîtî el-Mâlikî (ö. 1106h/1694m).

753 Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 26.

754 Bu şerh hakkında bir bilgiye ulaşamadık. Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 20.

755 *el-Müfredât fî ġarîbi'l-Ḳurʾân.* Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 74, 120.

756 Ebü'l-Hasen Alî b. İsmâîl ed-Darîr el-Mürsî. Lugatçı, edebiyat ve dil âlimi.

757 İbn Sîde eserini Halîl b. Ahmed'in Kitâbü'l-ʿAyn'ında uyguladığı ve Ebû Bekir ez-Zübeydî'nin Muḫtaṣarü'l-ʿAyn'ında gerçekleştirdiği düzeltmeleri dikkate alarak harflerin çıkış yerleri tertibiyle yazmıştır. Buna göre boğaz harfleriyle başlayıp dudak harflerinde sona eren ve tamamı on iki cilt olan sözlük Ma'hedü'l-mahtûtâti'l-Arabiyye tarafından yayımlanmıştır. Sahbân Halîfât, "El-Muhkem", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/el-muhkem--ibn-side (30.07.2019); Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 89.

758 Ebû Mansûr Mevhûb b. Ahmed b. Muhammed el-Cevâlîkî. 465h/1073m veya 466h/1074m yılında Bağdat'ta doğdu. Dedelerinden biri çuval (جوالق, çoğulu جواليق) yapımı veya satımı ile meşgul olduğundan "Cevâlîkī" nisbesini almıştır. Nizâmiye Medresesi'nde müderrislik yapmış; 540h/1145m senesinde Bağdat'ta vefat etmiştir. Muharrem Çelebi, "Cevâlîkī, Mevhûb b. Ahmed", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/cevaliki-mevhub-b-ahmed (29.07.2019).

759 *el-Muʿarreb mine'l-kelâmi'l-aʿcemî ʿalâ hurûfi'l-muʿcem.* Arapça'ya başka dillerden giren ve Kur'ân-ı Kerîm ile hadislerde, ayrıca şiir vb. yerlerde kullanılan Arapçalaşmış kelimeleri ihtiva eden alfabetik sözlüktür. Çelebi, "Cevâlîkī, Mevhûb b. Ahmed", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/cevaliki-mevhub-b-ahmed (29.07.2019); Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 40.

Feyyûmî'nin[760] (ö. 770h/1368-69m), *el-Misbâḥu'l-münîr*'i[761]; el-Fîrûzâbâdî'nin[762] (ö. 817/1415) *Kamûsu'l-Muhît*'i[763]; Mütercim Âsım Efendi'nin (ö. 1235h/1819m) *el-Okyânûs'u*[764]; Ebu'l-Bekâ el-Kefevî'nin[765] (ö. 1095h/1684m) *el-Külliyyat*'ı[766]; İsmâil

---

760 Ebü'l-Abbâs Hatîbüddehşe Ahmed b. Muhammed b. Alî el-Feyyûmî el-Hamevî.

761 *el-Miṣbâḥu'l-münîr fî ġarîbi'ş-şerḥi'l-kebîr li'r-Râfiʿî.* Şâfiî fıkhının önemli kaynaklarından biri ve el-Gazzâlî'nin *el-Vecîz* adlı eserinin şerhi olan er-Râfiî'nin (ö. 623h/1226m) *Fetḥu'l-ʿazîz fî şerḥi'l-Vecîz* adlı kitabındaki garîb kelimeleri açıklayan bir sözlüktür. Hüseyin Elmalı, "Feyyûmî, Ahmed b. Muhammed", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/feyyumi-ahmed-b-muhammed (19.08.2019); Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 74.

762 Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kūb b. Muhammed el-Fîrûzâbâdî (ö. 817/1415),

763 Tam adı *el-Ḳāmûsü'l-muḥîṭ ve'l-ḳabesü'l-vasîṭu el-câmiʿ limâ ẕehebe min luġati'l-ʿArab şemâṭîṭ*'tir. Kâmûs (okyanus) kelimesi eserin şöhret bulmasından sonra "sözlük" anlamında da kullanılır olmuştur. Fîrûzâbâdî Arap dilinin bütün kelimelerini kapsadığını iddia etmişse de Cevherî'nin eş-Ṣıḥâḥ'ında yer alan 40.000 kelimeye 20.000 daha ekleyerek kelime sayısını 60.000'e çıkarmakla birlikte daha önce yazılan 80.000 kelimelik Lisânü'l-ʿArab'ın gerisinde kalmıştır. Sözlükte kelimeler son harf dikkate alınarak sıralanmıştır. Şairlere kâfiye, nâsirlere seci bulma kolaylığı sağlayan bu sistemde son harfi aynı olan kelimeler bir araya toplanır. Kelime köklerinin esas alındığı dizimde kökün son harfi "bab", ilk harfi ise "fasıl" adıyla ve alfabetik sıraya göre dizilir. Ortada kalan harfler de alfabetik sırayı takip eder. Türemiş kelimeler ilgili köklerin altında açıklanır. Hulusi Kılıç, "el-Kāmûsü'l-Muhît", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/el-kamusul-muhit (27.07.2019); Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 98, 131.

764 *el-Okyânûsü'l-basît fî tercemeti'l-Kāmûsi'l-Muhît.* Bu eserin başlıca özellikleri şunlardır: el-Ḳāmûs'ta yetersiz olan hareke zaptı tamamlanmıştır. Açıklama ve delillendirme amacıyla âyet, hadis, şiir vb.den şevâhid ve misaller eklendiği gibi el-Muḥkem, el-ʿUbâb ve et-Tâc gibi kaynaklardan yeni kelime ve anlamlar eklenmiştir. Kelimelere Türkçe karşılık bulmakta büyük titizlik gösteren Âsım Efendi, bu hususta sadece yazı diliyle yetinmeyip halk ağzından da yararlanmıştır. Bu yönleriyle müstakil bir telif sayılabilecek olan Kāmus Tercümesi, ilk defa II. Mahmud'un iradesiyle mütercimin büyük oğlu Hamid'in nezâretinde basılmıştır (I-III, İstanbul 1230-1233). Eserin daha sonra yine İstanbul'da (I-III, 1268-1272; I-IV, 1304-1305) ve Mısır'da (I-III, 1250) basımları gerçekleştirilmiştir. Ahmed Lutfi Efendi, Kāmus Tercümesi'ndeki kelimeleri alfabe sırasına göre düzenleyerek 53.000 kelimelik Lugat-ı Kāmûs'u hazırlamıştır. *El-Okyanus'un* dijital versiyonuna yazma eserler kurumunun web sitesinden ulaşmak mümkündür. Hulusi Kılıç, "el-Kāmûsü'l-Muhît", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/el-kamusul-muhit (27.07.2019); Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 47.

765 Ebu'l-Bekâ Eyüp b. Şerif Musa el-Kefevî. 1028h/1619m'de Kefe'de doğmuştur. Tahsilini Kefe'de tamamladı ve uzun süre burada müftülük yaptıktan sonra davet üzerine İstanbul'a gitti. Birgi ve Filibe'de kadılık yapmış İstanbul'da vefat etmiştir. Kabri Eyüp Sultan Türbesi yanındadır. Hulusi Kılıç, "Ebü'l-Bekā El-Kefevî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/ebul-beka-el-kefevi (30.07.2019).

766 *Külliyyâtü Ebi'l-Bekāʾ* ismiyle de tanınan ve Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'ya ithaf edilen eser, başta Kur'an ve hadis olmak üzere İslâmî ilimlerde kullanılan terimleri açıklamak üzere kaleme alınmış bir sözlüktür. Ayrıca kaside-i bürde üzerine bir de şerh yazmıştır. Hulusi Kılıç, "Ebü'l-Bekā El-Kefevî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/ebul-beka-el-kefevi (30.07.2019); Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 89.

Hakkı Bursevî'nin[767] (ö. 1137h/1725m), *Kitâbu'l-Furûk*'u[768]; Hayâtî Ahmed Efendi'nin[769] (ö. 1229/1814) *Şerhu't-Tuhfe*'si[770].

3.6.3. Arap Grameri ve Belâğata Dair Eserler

Arap Gramerine dair Sîbeveyhi'nin[771] (ö. 180/796) *el-Kitab*'ı;[772] İbn Mâlik et-Tâî'nin[773] (ö. 672h/1274m) *el-Elfiye*'si;[774] Dede Congî'nin[775] (ö. 975h/1567m) *Haşiyetü Sa'duddin'i;*[776] Belâğata dair eserler, es-Sekkâkî'nin[777] (ö. 626h/1229m) *Miftâhu'l-'Ulûm*'u;[778] Hatib el-Kazvini'nin[779] (ö. 739h/1338m) *Telhisu'l-Miftah*'ı;[780]

---

767 Bayramiyye tarikatının Aziz Mahmud Hüdâyî (ö. 1038/1628) tarafından kurulan kolu Celvetîyye şeyhlerinden, *Rûhu'l-beyân fî tefsîri'l-Ḳur'ân* adlı işarî tefsiriyle meşhur olan sûfî, müfessir, şair. 1063h/1653m yılında Bulgaristan sınırları içinde bulunan Aydos'ta doğdu. Uzun süre Bursa'da yaşadığı için Bursevî, bir süre Üsküdar'da ikamet ettiğinden Üsküdârî, Celvetiyye tarikatına mensup olduğu için Celvetî nisbelerini kullanmış, Bursevî nisbesiyle meşhur olmuştur. 1137h/1725m vefat etmiştir. Kabri Bursa/Tuzpazarı'nda yaptırdığı caminin kıble tarafındadır. Ali Namlı, "İsmâil Hakkı Bursevî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/ismail-hakki-bursevi#1 (29.10.2019).

768 Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 93.

769 1166h/1753m yılında Elbistan'da doğmuştur. Elbistan Müftüsü Seyyid Ahmed Efendi'nin oğludur. Tahsilini, memleketinde tamamlamıştır. Elbistan'da on yıl kadar müftülük yaptıktan sonra İstanbul'a giderek Ayasofya Medresesi'nde müderris oldu. Bosna ve Bağdat kadılığı yapan Hayatî Ahmed Efendi, 1229h/1814m senesinde vefat etmiştir. Kabri Üsküdar'da Seyitahmet deresindeki kabristandadır. Cemil Akpınar, "Hayâtî Ahmed Efendi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/hayati-ahmed-efendi (30.07.2019).

770 *Şerhu't-Tuhfeti'd-dürriyye fi'l-lugati'l-Fârisiyye*. Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 108.

771 Ebû Bişr (Ebû Osmân, Ebü'l-Hasen, Ebü'l-Hüseyn) Sîbeveyhi Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârisî.

772 Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 75.

773 Ebû Abdillâh Cemâlüddîn Muhammed b. Abdillâh b. Mâlik et-Tâî el-Endelüsî el-Ceyyânî.

774 *el-Ḫulâṣatü'l-elfiyye.* Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 37.

775 Kemâlüddîn İbrâhîm b. Bahşî b. İbrâhîm. Hicrî X. (XVI.) yüzyılın başında Amasya'nın Sonusa (Uluköy) köyünde doğmuştur. Tahsil hayatına başlamadan önce bir müddet dericilik mesleğiyle iştigal ettiğinden Dede Cöngî diye meşhur olmuştur. Hanefî fıkhı, tefsir ve Arap edebiyatı sahalarında eserler vermiştir. 935h/1528m'te mülâzım olarak göreve başladığı Bursa Bayezid Paşa Medresesi'nde, Tire Kara Kadı Medresesi ve Merzifon Sultâniyesi'nde müderrislik yapmıştır. 950h/1543m'de Diyarbekir, iki yıl sonra Halep Hüsrev Paşa medreselerinde müftü ve müderris vazifelerinde bulundu. 965h/1558m'te Kefe müftülüğüne getirildi. 972h/1565m'de emekli olan Dede Cöngî, 975h/1567m senesinde Bursa'da vefat etmiştir. Ahmet Akgündüz, "Dede Cöngî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/dede-congi (29.07.2019).

776 *Hâşiye alâ Şerhi'l-İzzî fi't-tasrîf li't-Teftâzânî*. İzzeddin ez-Zencânî'nin sarf ilmine dair *el-İzzî fi't-tasrîf* adlı eserine Sa'deddin Teftâzânî'nin yaptığı şerhin haşiyesidir. Eser cönk denilen bir çeşit deftere yazıldığı için *Dede Cöngü* diye de anılmaktadır. Sarf ilmiyle ilgili bazı Arapça terim ve kelimelerin geniş açıklamalarına yer verdiğinden benzerlerinden üstün kabul edilir. Yazıldığı tarihten son dönemlere kadar medrese talebelerinin başvurduğu bir eser olup yaygın bir şöhrete sahiptir. Akgündüz, "Dede Cöngî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*; Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 13.

777 Ebû Ya'kūb Sirâcüddîn Yûsuf b. Ebî Bekr (b.) Muhammed b. Alî el-Hârizmî es-Sekkâkî; Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 12, 13, 16, 23.

778 Sarf, nahiv ve belâgat olmak üzere üç temel bölümden oluşur. Eserin özellikle belâgatla ilgili üçüncü bölümü üzerinde çok sayıda şerh, ihtisar, hâşiye ve ta'lik çalışması ortaya konmuştur. Bkz. İsmail Durmuş, "Sekkâkî, Ebû Ya'Kūb", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/sekkaki-ebu-yakub (29.07.2019).

779 Ebü'l-Meâlî Celâlüddîn el-Hatîb Muhammed b. Abdirrahmân b. Ömer b. Ahmed el-Kazvînî eş-Şâfiî.

780 Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 16.

Hasan Çelebi'nin[781] (ö. 891h/1486m) *Ḥâşiye ʿale'l-Muṭavvel'i;*[782] İsâmüddîn el-İsferâyînî'nin[783] (ö. 945h/1538m) *el-Atvel*'i.[784]

3.6.4. Tefsir ve Kur'an İlimlerine Dair Eserler

Harpûtî şerhinde onyedi tefsiri ismen zikreder. Bunlar, el-Ferrâ'nın[785] (ö. 207h/822m) *Me'âni'l-Kur'ân*'ı;[786] el-Kuşeyrî'nin (ö. 465/1072) Letâifu'l-İşârât'ı;[787] ez-Zemahşerî'nin[788] (ö. 538h/1144m) *el-Keşşaf'ı*;[789] el-Beyzâvî'nin[790] (ö. 685h/1286m) *Envâru't-Tenzîl*'i;[791] Hâzin Ali b. Muhammed'in[792] (ö. 741h/1341m) *Tefsiru'l-Hâzin*'i;[793] Fahrüddin er-Râzî'nin[794] (ö. 606h/1210m) *Tefsiru'l-Kebir'i;*[795] el-Kurtubî'nin[796] (ö. 671h/1273m) *el-Câmiʿ li-Aḥkâmi'l-Ḳurʾân*'ı;[797] el-Kevâşî'nin[798] (ö. 680h/1281m) *et-Tebṣıra fi't-Tefsîr'i;*[799] el-Çârperdî'nin[800] (746h/1346m) *Ḥâşiye*

---

781 Bedreddin Hasan Çelebi, Fenârî. Molla Fenari'nin (ö. 834h/1431m) torunudur. 840h/1436m senesinde Bursa'da doğmuştur. Tahsilini Bursa Sultâniye Medresesi'nde Fahreddîn-i Acemî, Alâeddin Ali et-Tûsî ve Molla Hüsrev gibi tanınmış âlimlerin yanında yapmıştır. İstanbul Sahn-ı Seman medreselerinde müderrislik yapmış, Bursa'da vefat etmiştir. Cemil Akpınar, "Hasan Çelebi, Fenârî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/hasan-celebi-fenari (28.07.2019).

782 Sa'deddin et-Teftâzânî'nin Telḫîṣü'l-Miftâḥ'a yazdığı el-Muṭavvel adlı şerh üzerine kaleme alınan bu hâşiyenin büyük, orta ve küçük olmak üzere üç ayrı versiyonunun bulunduğu kaydedilir. Cemil Akpınar, "Hasan Çelebi, Fenârî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/hasan-celebi-fenari (28.07.2019); Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 87.

783 Ebû İshâk İsâmüddîn İbrâhîm b. Muhammed b. Arabşâh el-İsferâyînî.

784 Telḫîṣü'l-Miftâḥ'ın şerhidir. Müellif, Sa'deddin et-Teftâzânî'nin aynı eser üzerine yazdığı *el-Muṭavvel*'e nisbetle *el-Aṭvel* adını verdiği eserde Teftâzânî'ye sıkça eleştiriler yöneltmiştir. İsmail Durmuş, "İsferâyînî, İsâmüddin", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/isferayini-isamuddin (26.07.2019); Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 7,8,13.

785 Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillâh el-Absî el-Ferrâ'.

786 Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 94.

787 Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 119.

788 Ebü'l-Kāsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî.

789 *el-Keşşâf ʿan ḥaḳāʾiḳı ġavâmiżi't-tenzîl ve ʿuyûni'l-eḳāvîl fî vücûhi't-teʾvîl.* Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 12, 89.

790 Nâsırüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullāh b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî.

791 *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*; Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 47.

792 Ebü'l-Hasen Alâüddîn Alî b. Muhammed b. İbrâhîm el-Hâzin el-Bağdâdî.

793 *Lübâbü't-teʾvîl fi meʿâni't-tenzîl.* Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 54.

794 Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyn er-Râzî et-Taberistânî (ö. 606/1210)

795 *Mefâtîḥu'l-ġayb*. Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 94, 103.

796 Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî.

797 Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 73, 164.

798 Ebü'l-Abbâs Muvaffakuddîn Ahmed b. Yûsuf b. el-Hasen el-Kevâşî el-Mevsılî. 590 (1194) veya 591'de (1195) Musul'un doğusunda bulunan Kevâşe Kalesi'nde doğdu. İlk eğitimini babasından aldı ve yedi kıraatı babasından okudu. Daha sonra Şam'a giderek orada kendini Tefsir, kıraat, Arap dili ve edebiyatı gibi alanlarda yetiştirdi. Kırk yıldan fazla bir süre Musul Camii'nde hizmet etti, talebe yetiştirdi ve telif çalışmalarıyla meşgul oldu. 680h/1281m tarihinde Musul'da vefat etmiştir. M. Mahfuz Ata, "Kevâşî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/kevasi (30.07.2019).

799 *Tebṣıratü'l-müteẕekkir ve teẕkiretü'l-mütebaṣṣır*. Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 180.

800 Ebü'l-Mekârim Fahrüddîn Ahmed b. el-Hasen b. Yûsuf. Şâfiî fakihi ve dil âlimi.

ʿale'l-Keşşâf'ı;[801] et-Teftâzânî'nin[802] (ö. 792h/1390m) *Ḥâşiye ʿale'l-Keşşâf (Şerḥu'l-Keşşâf)*'ı;[803] es-Semerkandî'nin[804] (ö. 860h/1456m) *Bahrul-'Ulûm*'u;[805] Molla Fenârî'nin[806] (ö. 834h/1431h) *Tefsîru Sûreti'l-Fâtiḥa'*sı;[807] Sâdî Çelebi'nin (ö. 945h/1539m) *Ḥâşiye ʿalâ Tefsîri'l-Beyżâvî'*si;[808] Şeyhzâde'nin (ö. 950h/1543m) *Ḥâşiye ʿalâ Envâri't-Tenzîl ve Esrâri't-Teʾvîl*'i;[809] İsmail Hakkı el-Bursevî'nin (ö. 1137h/1725m) *Ruhu'l-Beyan*'ı;[810] eş-Şâtibî'nin[811] (ö. 590h/1194m) *Ḥırzü'l-Emânî*'si;[812] ez-Zerkeşî'nin[813] (ö. 794h/1392m) *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*'ı.[814]

3.6.5. Hadis Mecmuaları

Harpûtî, şerhinde oldukça fazla hadis kullanmış; beyitle doğrudan ilgili 93, doğrudan ilgili olmayan 86 hadis olmak üzere toplam 179 hadise yer vermiştir. Harpûtî'nin şerhinde sıkça karşılaştığımız hadislerden anlıyoruz ki, *Kasîde-i Bürde*'nin temel bilgi kaynağını hadisler teşkil etmektedir. Şerhte özellikle Hz. Peygamber'in (s.a.v.) şahsiyetinin, mucizelerinin, mi'râcının, gazvelerinin ve sahabenin konu edildiği beyitlerde oldukça fazla hadis rivayetine rastlanır. *Kasîde-i Bürde*'de işlenen temaların önemli bir kısmı, muhaddislerin koyduğu sıhhat ve kabul şartlarını aşmış olan hadislere dayanmaktadır. Bunlardan sahih olanların oranının sahih olmayanlara göre daha fazla olduğu ifade edilebilir. Harpûtî'nin beyitleri şerh ederken kullandığı hadisler onun hadislere olan vukûfiyetini ortaya koyarken, hadislerin sıhhat dereceleri hakkında değerlendirmeler yapmamış olması dikkat çeken diğer bir husustur.[815]

---

801 Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 89.
802 Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî et-Teftâzânî.
803 Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 89.
804 Alâeddin Ali b. Yahyâ es-Semerkandî.
805 Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 60.
806 Şemseddin Muhammed b. Hamza'el-Fenârî.
807 ʿAynü'l-aʿyân (Tefsîru Sûreti'l-Fâtiḥa). Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 144.
808 *el-Fevâʾidü'l-Behiyye.* Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 24.
809 Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 107.
810 Rûḥu'l-beyân fî tefsîri'l-Ḳurʾân. Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 53, 59, 118, 180, 183, 206, 211.
811 Ebû Muhammed (Ebü'l-Kāsım) Kāsım b. Fîrruh b. Halef eş-Şâtıbî er-Ruaynî.
812 Ḥırzü'l-emânî ve vechü't-tehânî (eş-Şâṭıbiyye). Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 161, 162, 164.
813 Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî el-Mısrî el-Minhâcî ez-Zerkeşî eş-Şâfiî.
814 Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 144.
815 Harpûtî'nin hadisçiliği ve şerhteki hadisler hakkındaki daha fazla değerlendirme için bkz: Mehmet Ali Sönmez, "Harputî'nin Kaside-i Bürde Şerhinde Hadis", *Dünü ve Bugünüyle Harput Sempozyumu (24-27 Eylül 1998)*, Türkiye Diyanet Vakfı Elâzığ Şubesi Yayınları, Elazığ 1999, II, ss. 505-514.

Harpûtî’nin şerhinde ismen zikrettiği hadis eserleri şunlardır: İmam Mâlik’in[816] (ö. 179h/795m) *el-Muvatta’*ı;[817] Ahmed b. Hanbel’in[818] (ö. 241h/855m) *Müsned*’i;[819] el-Buhari’nin[820] (ö. 256h/870m) *el-Câmi’u’s-Sahîh*’i;[821] Müslim’in[822] (ö. 261/875) *el-Câmi’u’s-Sahîh’*i;[823] Hatîb et-Tebrizî'nin[824] (ö. 502h/1109m) *Mişkâtü’l-Mesâbîh*’i;[825] ed-Deylemî’nin[826] (ö. 558h/1163m) *Müsnedü'l-Firdevs*’i;[827] İbn Hacer el-Askalânî’nin[828] (ö. 852h/1449m) *Fethu’l-Bârî*’si;[829] es-Suyûtî’nin[830] (ö. 911h/1505m) *Cami’u’s-Sağîr*’ı;[831] el-Kastallânî’nin[832] (ö. 923h/1517m) İrşâdü’s-Sârî’si.[833]

3.6.6. Hz. Peygamber’in (s.a.v.) Hayatı, Ahlakı ve Şemâili Konulu Eserler

Harpûtî, kasîdenin Hz. Peygamber’in (s.a.v.) fizikî ve ahlâkî özellikleri, mucizeleri, gazvelerinin anlatıldığı beyitlerini şerh ederken dört esere referansta bulunur. Bunlar, Kâdî İyâz’ın[834] (ö. 544h/1149m) *eş-Şifa*;[835] el-Kastallânî'nin (ö. 923h/1517m) *el-Mevâhibül-Ledünniyye*;[836] Şehâbeddin el-Hafâcî’nin[837] (ö. 1069h/1659m) Şerhu’ş-Şifâ;[838] Ebu Said el-Hâdimî’nin[839] (ö. 1176h/1762m) *el-Berîḳatü’l-Maḥmûdiyye*[840] adlı eserleridir.

---

816 Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî.
817 Harpûtî, *Asîdetü’ş-Şühde*, s. 80.
818 Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî.
819 Harpûtî, *Asîdetü’ş-Şühde*, s. 80.
820 Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu‘fî el-Buhârî.
821 Harpûtî, *Asîdetü’ş-Şühde*, s. 30, 106.
822 Ebü’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî.
823 Harpûtî, *Asîdetü’ş-Şühde*, s. 106.
824 Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Alî b. Muhammed el-Hatîb et-Tebrîzî.
825 Harpûtî, *Asîdetü’ş-Şühde*, s. 133.
826 Ebû Mansûr Şehredâr b. Şîrûye b. Şehredâr.
827 *Firdevsü’l-Ahbâr bi-Mesûri’l-Hitâb*. Harpûtî, *Asîdetü’ş-Şühde*, s. 138.
828 Ebü’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî.
829 *Fetḥu’l-bârî bi-şerḥi Ṣaḥîḥi’l-Buḫârî.* Harpûtî, *Asîdetü’ş-Şühde*, s. 105.
830 Ebü’l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî
831 *Câmiʿu’ş-Sağīr min Hadîsi’l-Beşîri’n-Nezîr*. Harpûtî, *Asîdetü’ş-Şühde*, s. 137, 161, 224.
832 Ebü’l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr el-Kastallânî.
833 Harpûtî, *Asîdetü’ş-Şühde*, s. 72. adet
834 Ebü’l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî.
835 *eş-Şifâ bi-(fi)taʿrîfi ḥuḳūḳi (fî şerefi)’l-Muṣṭafâ*. Harpûtî, *Asîdetü’ş-Şühde*, s. 72, 85, 130.
836 Harpûtî, *Asîdetü’ş-Şühde*, s. 73, 77, 94, 101, 105, 121, 130, 146.
837 Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ömer el-Hafâcî.
838 *Nesîmü’r-riyâż fî şerḥi Şifâʾi’l-Ḳāḍî ʿİyâż*. Harpûtî, *Asîdetü’ş-Şühde*, s. 66.
839 Hayatı için Hocaları bölümüne müracaat ediniz. Harpûtî’nin ilmî silsilesi Hoca Kasım Efendi ve Gözübüyükzade İbrahim Efendi kanalıyla Hâdimî’ye ulaşmaktadır. Harpûtî’nin kendi el yazısıyla istinsah ettiği eserler arasında Hâdimî’ye ait risaleler de vardır.
840 el-Berîḳatü’l-Maḥmûdiyye fî şerḥi’ṭ-Ṭarîḳati’l-Muḥammediyye ve’ş-şerîʿati’n-nebeviyye fî’s-sîreti’l-Aḥmediyye. Hâdimî’nin en meşhur eseri olup Birgivî’nin eṭ-Ṭarîḳatü’l-Muḥammediyye fî beyâni’s-sîreti’l-Aḥmediyye’sinin mufassal bir şerhidir. Harpûtî, *Asîdetü’ş-Şühde*, s. 33, 44, 47, 55, 63, 65, 172.

3.6.7. Kelam Eserleri

Harpûtî'nin şerhinde referansta bulunduğu kelâma dair eserler şunlardır:

Ebu'l-Hasan el-Eş'arî'nin (ö. 324h/935m) *el-İbâne*'si;[841] es-Sâlimî'nin[842] (ö. 460h/1068m'den sonra) *et-Temhid fi'l-Tevhid*'i;[843] el-Cüveynî'nin[844] (ö. 478h/1085m) *el-İrşâd*'ı;[845] Ebu'l-Muîn en-Nesefî'nin[846] (ö. 508h/1115m) *Bahru'l-Kelam*'ı;[847] Ali b. Osman el-Ûşî'nin (ö. 575/1179m) *el-Emâlî'*si;[848] Nûreddin es-Sâbûnî'nin (ö. 580h/1184m) *el-Bidaye* ve *el-Kifaye*'si;[849] el-Kurtubî'nin (ö. 671h/1273m) *Tezkiretu Kurtubî'*si;[850] et-Teftâzânî'nin[851] (ö. 792h/1390m) *Şerhu'l-Akaid*'i;[852] el-Hayâlî'nin (ö. 875h/1470m) *Hâşiye ʿalâ Şerḥi'l-ʿAkâʾidi'n-Nesefiyye*'si.[853]

3.6.8. Tasavvuf Eserleri

Harpûtî özellikle nefsin hastalıklarına ve tedavisine dair beyitleri izah ederken el-Kuşeyrî'nin (ö. 465h/1072m)[854] *er-Risale*;[855] el-Gazalî'nin[856] (ö. 505h/1111m)

---

841 Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 153.
842 Ebû Şekûr Muhammed b. Abdisseyyid b. Şuayb es-Sâlimî el-Leysî.
843 Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 153.
844 İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâlî Rüknüddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf el-Cüveynî et-Tâî en-Nîsâbûrî.
845 *Kitâbü'l-İrşâd ilâ ḳavâṭıʿi'l-edille fî uṣûli'l-iʿtiḳād*. Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 185.
846 Ebü'l-Muîn Meymûn b. Muhammed b. Muhammed b. Mu'temid en-Nesefî.
847 Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 54.
848 Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 97.
849 Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 153.
850 *et-Tezkire fî aḥvâli'l-mevtâ ve umûri'l-âḫire.* Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 95.
851 Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî et-Teftâzânî.
852 Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 99.
853 Şemseddin Ahmed b. Mûsâ el-Hayâlî. Fâtih Sultan Mehmed devri âlimlerindendir. Alâeddin Ali et-Tûsî'ye ve o sırada Bursa Sultâniye Medresesi müderrisi bulunan Hızır Bey'e talebe oldu. Henüz otuz üç yaşında iken vefat eden Hayâlî'nin kabri Bursa'da Zeyniler semtinde Molla Hüsrev'in kabrine yakın bir yerdedir. En meşhur eseri ʿAḳāʾidü'n-Nesefî üzerine Teftâzânî tarafından yapılan şerhe yazdığı hâşiye olup İslâm âlimlerinin takdirine mazhar olmuş ve çok defa bir imtihan metni olarak kullanılmıştır. Hayâlî'nin Arap dili ve edebiyatı konusunda tesbit edilebilen tek eseri Teftâzânî'nin *el-Muṭavvel*'i üzerine kaleme aldığı ta'likdir. Bir nüshası Âtıf Efendi Kütüphanesi'nde mevcuttur. Adil Bebek, "Hayâlî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/hayali (29.07.2019); Harpûtî, Asîdetü'ş-Şühde, s. 6.
854 Ebü'l-Kâsım Zeynülislâm Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik el-Kuşeyrî.
855 Tasavvuf tarihinin en önemli kaynaklarından biridir. Kuşeyrî, tasavvufun temeli olan konuların Sünnî akîdeye tam anlamıyla uyduğunu ortaya koyarak sûfîlerin Sünnî çevrelerde uğradıkları eleştirilere cevap vermek, ayrıca onların bu çerçeve dışına çıkmalarını önlemek istemiştir. Süleyman Uludağ, "Kuşeyrî, Abdülkerîm b. Hevâzin", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/kuseyri-abdulkerim-b-hevazin (29.07.2019); Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 44, 67.
856 Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî.

İhyâü Ulûmi'd-Dîn;[857] Mevlânâ'nın[858] (ö. 672h/1273m) *Mesnevi*;[859] eş-Şa'rânî'nin[860] (ö. 973h/1565m) *el-Yevâkît ve'l-Cevâhir*[861] adlı eserlerine referansta bulunur.

3.6.9. Tarih ve Biyografi Eserleri

Harpûtî şerhinde İbn Hallikân'ın[862] (ö. 681h/1282m) *el-Vefeyât*[863]; Hâkim en-Nîsâbûrî'nin[864] (ö. 405h/1014m) *Târîḫu Nîsâbûr*[865] adlı eserlerine referansta bulunmuştur.

3.6.10. Arap Edebiyatı, Nevadir ve Muhtelif İlimlere Dair Eserler

İbn Düreyd'in[866] (ö. 321/933) şairlerin lakap ve künyelerine dair kaleme aldığı *el-Vişâḥ*[867], Ebu Hayyan'ın[868] (ö. 414h/1023m) din, dil ve edebiyata dair bazı konularla kendi hâtıralarını ihtiva eden *el-Besâir*;[869] Demîrî'nin[870] (ö. 808h/1405m) 1069 maddede hayvanlar hakkında filolojik, biyolojik, tıbbî, dînî bilgiler verdiği *Hayâtü'l-Hayevân*;[871] Şemseddin en-Nevâcî'nin[872] (ö. 859h/1455m) *Halbetul-Kumeyt*;[873] Şeyhulislam Zekeriyya el-Ensarî'nin[874] (ö. 926h/1520m) *Şerhu Kasîde-i*

---

857 Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 39, 57, 164.

858 Mevlânâ Celâleddîn Muhammed b. Muhammed b. Hüseyin el-Belhî er-Rûmî.

859 Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 54.

860 Ebü'l-Mevâhib (Ebû Abdirrahmân) Abdülvehhâb b. Ahmed b. Alî eş-Şa'rânî el-Mısrî.

861 *el-Yevâḳīt ve'l-cevâhir fî beyâni ʿaḳāʾidi'l-ekâbir.* Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 219.

862 Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr b. Hallikân el-Bermekî el-İrbilî.

863 *Vefeyâtü'l-aʿyân ve enbâʾü ebnâʾi'z-zamân mimmâ s̱ebete bi'n-naḳl evi's-semâʿ ev es̱betehü'l-ʿayân*. Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 224.

864 Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nîsâbûrî.

865 Eserde İslâmiyet'in başlangıcından kaleme alındığı tarihe kadar olan Nîşâbur tarihi, bu şehre gelen sahâbe, tâbiîn ve diğer İslâm büyükleriyle Nîşâbur'da yetişen âlim ve önemli şahsiyetlerin, burada ilmî faaliyette bulunan ve bu şehirde ölen kimselerin, ayrıca kendi hocalarının biyografileriyle birlikte ele alınmıştır. M. Yaşar Kandemir, "Hâkim en-Nîsâbûrî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/hakim-en-nisaburi (28.07.2019); Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 225.

866 Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Düreyd el-Ezdî el-Basrî.

867 eserin küçük bir bölümü İspanya'da Escurial Library'de kayıtlıdır (nr. 1895). İbnü'l-Mu'tezz'in Muʿcemü'ş-şuʿarâʾ adlı eseriyle Süyûtî'nin el-Müzhir ve Şerḥu Şevâhidi'l-Muġnî'sinde bu eserden nakiller mevcuttur. Nasuhi Ünal Karaarslan, "İbn Düreyd", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-dureyd (23.10.2019); Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 217.

868 Ebû Hayyân Alî b. Muhammed b. Abbâs et-Tevhîdî.

869 *el-Besâir ve'z-Zehâir*. Hulusi Kılıç, "el-Besâir ve'z-Zehâir", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/el-besair-vez-zehair (30.07.2019); Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 74.

870 Ebü'l-Bekâ Kemâlüddîn Muhammed b. Mûsâ b. Îsâ el-Kāhirî eş-Şâfiî.

871 Cevat İzgi, "Hayâtü'l-Hayevân", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/hayatul-hayevan (24.08.2019); Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 137.

872 Şemsüddîn Muhammed b. Hasan, b. Ali b. Osman en-Nevâcî el-Mısrî.

873 Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 137, 138.

874 Ebû Yahyâ Zeynüddîn Zekeriyyâ b. Muhammed b. Ahmed es-Süneykî el-Ensârî el-Hazrecî.

Münferice;[875] Karabâğî'nin[876] (ö. 942h/1535m) ansiklopedik mahiyetteki *Muhâdarât*;[877] Molla Ali el-Kārî'nin[878] (ö. 1014h/1605m) *el-Hizbu'l-A'zam ve'l-Virdül-Efhâm;*[879] İhvân-ı Safâ'nın *Resâilü İhvâni's-Safâ;*[880] Gelenbevî'nin[881] (ö. 1205h/1791m) mantığa dair *Haşiyetü-t-Tehzib*;[882] Molla Hüsrev'in[883] (ö. 885h/1480m) fıkıh konularını ele aldığı *Dürerü'l-Hükkâm*[884] adlı eserleri Harpûtî'nin şerhinde ismini vererek istifade ettiği diğer eserlerdir.

Yukarıda zikrettiğimiz eserler içinde, Kur'an ve hadis mecmuaları haricinde özellikle *Kamûsu'l-Muhît* ve tercümesi *el-Okyânûs*, Kâdî İyâz'ın *eş-Şifa*'sı; el-Hâdimî'nin *el-Berîḳa'sı,* el-Kastallânî'nin *el-Mevahibül-Ledünniyye'si* ve İsmail Hakkı el-Bursevî'nin *Ruhu'l-Beyan* tefsiri müellifin şerhinde en çok referansta bulunduğu eserlerdir.

3.7. Eserin Planı ve Muhtevası

Müellif eserine mutad olduğu üzere besmele, Allah'a hamd ve Hz. Peygamber'e (s.a.v.) salat ile başlar. Bundan sonra kısa bir girizgâhta bulunur. Bu girizgahta kasîdeyi Sarı Abdullahzade Mehmet Efendi'den 1241h/1825m senesinde okuduğunu

---

875 *el-Eḍvâʾü'l-behice fî ibrâzi deḳāʾiḳi'l-Münferice*. İbnü'n-Nahvî'nin *el-Ḳaṣîdetü'l-Münferice*'sinin şerhidir. Bkz. Cengiz Kallek, Ahmet Özel, "Zekeriyyâ El-Ensârî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/zekeriyya-el-ensari (29.07.2019); Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 51.

876 Muhyiddîn Muhammed b. Alî el-Karabâğî er-Rûmî el-Hanefî. Karabağ'da doğmuştur. İlk tahsilini burada aldıktan sonra İstanbul'a yerleşmiştir. İstanbul'daki çeşitli medreselerde ders verdi. Daha sonra İznik'te Süleyman Paşa Medresesi'nde ve yine oradaki Orhan Gazi Medresesi'nde görev almıştır. Bkz. Ömer Mahir Alper, "Karabâğî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/karabagi (29.07.2019).

877 *el-Maḳālât fî ʿilmi'l-muḥâḍarât*. Kısaca *Muḥâḍarât* diye anılan eser yirmi üç bölümden (makāle) oluşmaktadır. İlâhiyyât, fıkıh, ahlâk, siyaset, âdâb-ı muâşeret, mizah, hastalıklar ve dua, tövbe ve pişmanlık gibi konulara dair bilgiler içeren kitabın pek çok yazma nüshası mevcuttur. Bkz. Alper, "Karabâğî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/karabagi (29.07.2019); Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 26.

878 Ebu'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Kârî el-Herevî (ö. 1014m/1605h). Herat'ta doğdu. İlk tahsilini burada yaptıktan sonra Mekke'ye gitti ve oraya yerleşti. Mekke'de Ali el-Müttakī el-Hindî, İbn Hacer el-Heysemî ve Allâme Kutbüddin el-Mekkî gibi âlimlerden ders almıştır. Kıraat ilmine olan vukufiyetinden dolayı el-Kārî veya genel olarak Molla Ali el-Kārî diye anılır. İslâmî ilimlerin her dalında 180'e yakın eser vermiş ve bunların hemen hepsinin yazma nüshaları günümüze kadar gelmiştir. Ahmet Özel, "Ali el-Kārî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/ali-el-kari (28.07.2019).

879 Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 4.

880 Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 129.

881 İsmail b. Mustafa b. Mahmud el-Gelenbevî. Daha çok matematik ve mantık alanlarındaki çalışmalarıyla tanınan Osmanlı âlimidir. 1143h/1730m yılında Manisa'nın Kırkağaç ilçesine bağlı Gelenbe'de doğmuştur. Fatih Medresesi'nde okumuştur. Mora Müftülüğü yapmıştır. Yenişehir'de Bayraklı Camii Kabristanı'ndadır. Şerafettin Gölcük, Metin Yurdagür, "Gelenbevî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/gelenbevi (29.07.2019).

882 *Ḥâşiye ʿalâ Tehẕîbi'l-manṭıḳ ve'l-kelâm*. Teftâzânî'nin *Tehẕîbü'l-manṭıḳ ve'l-kelâm* adlı eserine bir haşiyedir. Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 32.

883 Mehmed b. Ferâmurz b. Ali Muhyiddin Hüsrev.

884 Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 93.

ve bu esnada hocasının himmet ve inayetiyle şerhini telife başladığını; şerhin hüsnü kabul gördüğünü ve eserine ‘*Asîdetü’ş-Şühde Şerhü Kasîdeti’l-Bürde* adını verdiğini belirtir. Daha sonra beyitleri şerhe girişmeden önce müellif ve Hz. Peygamber’e (sav) övgüler ihtiva eden bu kasîdesini telif sebebi ve diğer bazı hususlar hakkında bilgiler vermenin yerinde olacağını ifade eder. Kasîdeyi nazmedenin Mısır’da yaşamış Şerefüddin Muhammed el-Bûsîrî olduğunu, Bûsîr’in Mısır’ın bir köyü olduğunu, el-Busîrî’nin, gençliğinde sultanların iltifatına mazhar olmuş, onları şiirleriyle överken, düşmanlarını da hicveden, Arap dilinin inceliklerine son derece vakıf, fasih ve beliğ bir kimse olduğunu belirttikten sonra kasidenin yazılış serencamdan bahseder.[885] Ayrıca kasîdenin makbul ve muteber olması için okuyan kişinin dokuz hususa dikkat etmesi gerektiğini, şartlarına riayet edilmeden yapılacak bir tevessülün makbul olmayacağını belirtir. Bunlar, abdestli bulunmak, kıbleye müteveccih olmak, kelimelerin telaffuzuna dikkat etmek, beyitlerin manalarını bilmek kasîdeyi nazma özgü namesiyle okumak, nesir gibi okumamak, ezbere bilmek, kasîdeyi ehlinden almış olmak, kasideyi el-Bûsîrî’nin getirdiği salât lafızlarıyla okumak ve her beytin akabinde salât getirmektir.[886]

Kasîdede her beyit sonunda tekrar eden salât şöyledir:

مولاي صلِّ وسلِّم دائما أبدا   على حبيبك خير الخلق كلهم[887]

“Allah’ım, ebed müddet; yarattığın varlıkların en hayırlısı habibini bağışla ve her zaman selamette kıl.”

Zira rivayete göre el-Bûsîrî kasîdeyi yazıp da onu rüyada Hz. Peygamber’e (s.a.v.) okuduğunda, sıra kasîdenin 51. beytinin ilk mısra’ı olan “onun hakkında ilmin varacağı nokta onun insan olduğudur”[888] cümlesine geldiğinde, susmuş; Peygamber Efendimiz “devam et” dediğinde, el-Bûsîrî “Ya Rasulallah bu beytin ikinci mısra’ını yazmaya muvaffak olamadım” demiştir. Efendimiz (s.a.v.) de “Ey İmam şöyle söyle” diyerek beytin ikinci mısra’ı olan “Şüphesiz O, Allah’ın mahlukatının en hayırlısıdır”[889] cümlesini ilave etmiştir. el-Bûsîrî, Hz. Peygamber’e olan kemâl-i

---

885 Bkz. s. 55.
886 Harpûtî, *Asîdetü’ş-Şühde*, s. 4.
887 Harpûtî, *Asîdetü’ş-Şühde*, s. 4.
888 فمبلغ العلم فيه أنه بشرٌ
889 وإنه خير خلق الله كلهمِ

muhabbeti ve iştiyakından ötürü, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) bu ziyadesini, salâtına ekler ve her beyitten sonra tekrar eder.[890]

Harpûtî, kasîdenin tesir ve bereketinin çok olduğu, şerhlerde bununla ilgili çokça rivayetin yer aldığı ve bunları teker teker saymanın laf kalabalığı olacağını söyleyerek yalnızca birçok şerhte yer aldığını ifade ettiği Vezir İbn Hinnâ’nın[891] (ö. 677h/1279m) yaveri Sa’duddin el-Fârıkî’nin gözlerinin kasîdeyi okumak suretiyle şifa bulduğu[892] ve “güvenilir bir şerhte” yer aldığına göre cuma akşamları akşamla yatsı arasında bu kasîdeyi şartlarına riayet ederek okuyan kişinin iman üzere öleceği şeklinde iki nakilde bulunur.[893]

Harpûtî giriş kısmında son olarak kasîdenin halk arasında mütedavil olan isimleri ve bu isimlerin arka planı hakkında bilgiler de verir.[894]

Harpûtî, bu ön bilgilendirmeden sonra, el-Bûsîrî’nin Kur’ân âyetleri, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) hadisleri ve selef alimlerin uygulamasınalarına uyarak kasîdeye besmele ile başladığını, besmele bahsinin kaynaklarda yeterince yer aldığını ve erbabınca malum olduğunu, dolayısıyla tekraren şerhe muhtaç olmadığını ifade eder. Şairin kasîdesinde -haklarında birçok rivayet olmasına rağmen- hamd ve salâta yer vermemiş olmasını ise şu şekilde açıklar:[895]

“Araplara göre el-Bûsîrî hamd ve salâtı

الحمدُ لله مُنشِئِ الخَلْقِ مِنْ عَدَمِ ثم الصَّلاةُ عَلى الْمُخْتَارِ في القِدَمِ

“Mahlukatı yoktan var eden Allah’a hamd; sonra da ezelde seçilene salat (olsun)” beytinde zikretmiştir. Harpûtî, bu beytin el-Bûsîrî’ye aidiyeti kabul edilmese dahi, kasîdenin ilk beyti olan

أمن تذكر جيران بذي سلم مزجت دمعا جرى من مقلة بدم

---

890 Harpûtî bu rivayetin Kasîde’nin eş-Şifa adlı şerhinde geçtiğini belirtmiştir. Harpûtî, *Asîdetü’ş-Şühde*, s. 4.

891 Behaüddin Ali b. Muhammed b. Selim b. Hinna. Sultan Meliku’z-Zahir Baybars’ın etkin ve yetkin vezirlerindendir. On sekiz sene aralıksız görevde kalarak Memlükler döneminde en uzun süre vezirlik yapan kimsedir. Bkz. Nüveyrî, *Nihâyetü’l-Ereb*, XXX, 388-389; Fatih Yahya Ayaz, “Memlükler Döneminde Vezir-Ümera İlişkileri”, *Ç. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 5, Sayı 1, Ocak-Haziran 2005, ss. 123-156; Fatih Yahya Ayaz, "Vezir", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/vezir#3 (26.10.2019).

892 es-Safedî, *el-Vâfî bi’l-Vefeyât*, III, s. 93; el-Kütübî, Fevâtü’l-Vefeyât, III, s. 369.

893 Harpûtî, *Asîdetü’ş-Şühde*, s. 4,5.

894 Bkz. s. 56, 57.

895 Harpûtî, *Asîdetü’ş-Şühde*, s. 5, 6.

beytinin başındaki hemzenin işarî bir yorumla lafzatullaha işaret ettiğini, bunun da tasavvuf erbabınca sembolik olarak hamde delalet ettiğini söyleyerek açıklama getirir. Diğer taraftan rivayetlerin hamd ve salâtın yazılmaları hakkında değil telaffuzları hakkında olduğu, şairin bunları kasîdenin metnine almamış olmasının dille de söylemediği anlamını taşımayacağı, birçok büyük âlimin eserlerinde hamd ve salâtı terk ettikleri, bunun onların eserlerine kıymet atfetmedikleri ve onların tevazuuna yorulduğu şeklinde izahlar getirerek şairi savunur.[896]

Harpûtî kasîdenin 10 bölümden (fasıl) oluştuğunu belirttikten sonra doğrudan el-Bûsîrî'nin aşkının şiddetinden ve gönlün isteklerinden dem vurduğu kasîdenin birinci bölümünün ilk beytini şerhe başlar.[897]

Harpûtî'nin şerhi bir şiirin şerhinden bekleneceği üzere bolca lügavî izahlar ihtiva eder. Bunun yanında Harpûtî şerhinde beyitlerin yapı taşlarını oluşturan kelimelerin yapısal analizi olarak ifade edebileceğimiz sarfına dair bilgiler vermiş; beyitlerin nihai anlamlarını ortaya koymadan önce kelimelerin cümle içindeki konumlarını (mahallerini) ifade etmiş; belağata dair meâni, beyan ve bedîî sanatlar hakkında çokça açıklamalarda bulunmuştur. Harpûtî kasîdenin dilsel yönü olarak ifade edebileceğimiz bu yönüne ilave olarak, kasîdenin mantık örgüsü, Hz. Peygamber'in şahsiyeti, hasais olarak ifade ettiği beyitlerin tevessül boyutu ve yeri geldikçe İslam tarihi, peygamberler tarihi, mezhepler tarihi, fıkıh, fıkıh usulü, tefsir, kelam, felsefe ve tasavvuf gibi disiplinlerin kapsamına giren bazı konulara da konuyu çok dağıtmadan temas etmiştir. Harpûtî'nin şerhi bu yönüyle *kasîde-i bürde*'nin manalarını açıklamanın ötesinde birçok ilimden renkler ve lezzetler sunan bir eserdir.

3.8. Eserin Dili ve Üslûbu

Üslûp, "duygu ve düşüncelerin anlatılması sırasında dil malzemesinin kullanılmasındaki özgünlük" anlamını taşır.[898] Müellifin ya da şârihin, bir meseleyi kendi bilgi ve birikimleriyle izah etme tarzı ve yetkinliği olarak da ifade edilebilir. Kişinin duygu ve düşüncelerini ifade ederken kullandığı dil ve üslûp, onun duygu ve

---

896 Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 6.
897 Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 6.
898 İsmail Durmuş, "Üslûp", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/uslup#1 (07.08.2019).

düşünce dünyasını yansıtan bir ayna gibidir. Bu manayı meşhur muallaka şairi Züheyr b. Ebi Sülma (ö. 609m) şiirinde şöyle dile getirmiştir:[899]

وَكَـائن تَرَى مِنْ صَـــامِتٍ لَـكَ مُعْجِبٍ   زِيَادَتُــهُ أَو نَــقْصُــــهُ فِي الـتَّـكَـلُّـمِ

لِسَـــانُ الفَتَى نِصْـــفٌ وَنِصْـــفٌ فُؤَادُهُ   فَـلَـمْ يَـبْـقَ إَلا صُـــورَةُ اللَّـحْـمِ وَالـدَّمِ

"Nice gördüğün hoşuna giden susan kişilerin eksiği ziyadesi konuştuğunda açığa çıkar; kişinin (şahsiyetinin) yarısı dili, diğer yarısı da gönlüdür. Geriye yalnızca et ve kemik kalır."

Ayrıca sözün maksadına ve muhatabına yönelik olarak şekillenmesi, tabiî olarak onda bazı hususiyetlerin ön plana çıkıp bazılarının ise geri planda kalmasını netice verecektir. Mesela bir şiir şerhinde gösterilen hassasiyetle, dînî bir metni ya da felsefî bir metni izah ederken gösterilen hassasiyet ve öncelikler bir ve aynı değildir. Aynı zamanda geniş bir halk kitlesini muhatap alan bir eserle, bir konunun mütehassıslarına yönelik yazılan bir eserin dil ve üslûbu aynı olamayacaktır.[900]

Modern Üslûpbilim (stylistic) bir metinde olması gereken temel özellikleri açıklık, saflık, doğallık, vecîzlik, asâlet, ahenk, çeşitlilik ve uygunluk şeklinde sıralamıştır. Klasik anlamda üslup söz konusu olduğunda sâde, müzeyyen ve âli ya da ilmî, edebî ve hitâbî şeklinde üçlü sınıflandırmalar yapıldığı gibi, duyusal (şemmî), hissiyata ve vicdana seslenen (âtıfî), açıklayıcı ve izah edici (beyânî), yaratıcı ve öznel yönü ağır basan (tekvînî), yorum ve tercih ağırlıklı (tefsîrî), teknik dil kullanan (erzişî) ve son olarak didaktik (tâlîmî) gibi yedili sınıflandırmalar da yapılabilir.[901]

Edebî bir eserin şerhinden beklenen öncelikli olarak o metnin, ilgilenenler için anlaşılır kılınmasıdır. Ömer Naîmî Efendi de eserinde buna uygun bir üslup benimsemiştir. Harpûtî şerhini yazdığında 25 yaşlarındadır.[902] Genç yaşına rağmen eserde kullandığı dil sade ve anlaşılırdır. Konuyu dağıtmaz. Eserin başından sonuna kadar ilk beyitte ortaya koyduğu plana bağlı kalır. Bu açıdan şerhin son derece sistematik ve tekdüze olduğunu ifade etmek mümkündür. Harpûtî gerekli ilim dallarına müracaat ile kasîdeyi kelime kelime, beyit beyit, lügat, sarf, nahiv ve belağat

---

899 Ebû Abdillâh Hüseyn b. Ahmed ez-Zevzenî (ö. 486/1093), *Şerḥu'l-Muʿallaḳāti's-sebʿ*, Dâru İhyâ-i't-Türâsi'l-'Arabî, Beyrut, 2002, s. 151, 152.

900 Kenan Mermer, *Klasik Şerh Geleneğinde Üslup Kasîde-i Bürde Örneği*, İz Yayıncılık, İstanbul 2018, s. 24.

901 Mermer, *Klasik Şerh Geleneğinde Üslup, s. 28,29,30.*

902 1216h/1801m senesinde doğduğu ve şerhini 1242h/1827m Ramazan ayında bitirdiği dikkate alındığında 25-26 yaşlarında olmaktadır.

açısından tahlil eder; beyitlerin doğru okunup anlaşılabilmesi için kapalı kelimeleri izah eder; hakîkî ve mecazî anlam bakımından kapalılıkları açıklığa kavuşturur.

Harpûtî bir edebiyat tenkitçisi edasıyla beyitlerin güzelliği veya çirkinliği hakkında herhangi bir değerlendirmede bulunmaz. Bununla birlikte o şaire ve kasîdeye büyük bir değer atfeder. Zira şerhin hiçbir bölümünde şaire veya kasîdeye yönelik menfi bir değerlendirmesine rastlanılmaz. Harpûtî eserinde kasîdenin müellifi hakkında bilgi verdiği giriş kısmı dışında el-Bûsîrî'den adıyla bahsemez; genelde "zeki şair" anlamında **الناظم الفاهم** ya da "allame şair" anlamında **الناظم النحرير** nitelemelerini kullanır.

Müellifin eserine besmele, Allah'a hamd ve resulüne salat ile başladığını ifade etmiştik. Mamafih Harpûtî burada alelade bir hamd ve salat lafzı yerine kadim eserlerde çokça görüldüğü üzere "berâ'at-ı istihlâl"[903] üslubunu kullanmıştır. Harpûtî'nin hamd ve salât cümleleri şöyledir[904]:

الحمد لله الذي ملأ قلوب الشاعرين بحكمته، وزين نفوس العاشقين بمحبته، والصلاة على سيدنا محمد الذي مدحه الواصفون بالقصائد والأشعار، وعجزوا عن بيانه واعترفوا بالإقرار، وعلى آله الذين هُمْ أهلُ الهدى والاقتداء وأصحابِه الذين مَن اقتدى بهم اهتدى.

"Bütün övgüler, şairlerin gönlünü hikmetiyle dolduran, aşıkların nefsini sevgisiyle süsleyen Allah'adır. Mâdihlerin kaside ve şiirlerle methettiği, ifadeye güç yetiremeyip de acziyetlerini ikrar ettikleri efendimiz Hz. Muhammed'e, (s.a.v.) onun doğru yolun ve örnekliğin timsali olan âline ve kendilerine uyanların hidayete erdiği ashabına salât olsun."

Görüleceği üzere, bu üslup okuyana okuyacağı metnin konusunu, nelerden bahsedileceğini ihsas ettiren bir hüsn-ü ibtida örneğidir.

---

903 Berâ'at ;(البراعة) "üstün olmak, üstün gelmek", istihlâl (استهلال) ise "çocuğun doğduğu anda çıkardığı ses, başlamak, yeni ayın görünmesi ve yağmurun yağması" gibi anlamlara gelir. Bir terim olarak berâat-i istihlâl, nazım ve nesirde maksada ve muhtevaya işaret eden kelime ve deyimlerin yardımıyla konuya ilgi çekici güzel bir üslûpla başlama sanatıdır. Nasrullah Hacımüftüoğlu, "Berâat-İ İstihlâl", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/beraat-i-istihlal (11.05.2019).

904 Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 2.

Harpûtî, girizgâhta secîli nesir olarak ifade edebileceğimiz akıcı ve sanatkârâne bir üslup benimsemiş; bazı eserlerin girişlerinde görüldüğü gibi garip ve nadir kelimeler kullanmaktan kaçınmıştır. Şöyle ki[905]:

فيقول العبد العليل، والفقير الكليل، عمر بن أحمد الخربوتي، أكرمهما الله تعالى في الأولى والآتي:

لما بدأت بقراءة القصيدة البردة المباركة في سنة إحدى وأربعين بعد المائتين والألف من الهجرة

على مولانا العلامة، وأولانا الفهامة، ذي القلب السديد، والرأي الشديد،

العاشق لجمال رسول الله، الصادق في حب نبي الله،

أستاذنا محمد بن عبد الله القيصري، سمى نبي الله الملك القوي،

جعله الله تعالى لنا آية تامة، ورحمة عامة، ونفعنا بظل وجوده، ورفعنا بأيادي جوده،

ووجدت تقريراته بهذه القصيدة الرائقة، منظومة كنظم اللآلئ الفائقة...

Harpûtî'nin beyitleri şerh ederken kullandığı anlatım üslubu da son derece sade ve anlaşılırdır. Ara ara, secîli bir üslup kullansa da[906] bu eserin geneline hâkim olan sadelik ve duruluğa bir halel getirmez. Bu itibarla beyitler hakkında çeşitli yönlerden yapılan doyurucu açıklamalar, okuyucu tarafından kolaylıkla anlaşılabilmektedir.

Harpûtî, şerhinde "Şayet …… diye sorarsan, derim ki" gibi soru-cevap üslubuna sık sık başvurur. Yine "Eğer şöyle dersen böyle söylerim" gibi cedelî[907]/hitâbî (diyalektik) bir üslup kullanır. Bu üslupta Harpûtî, sanki karşısında biri varmış da kendisine itiraz ediyormuşçasına ona cevap verir. Mesela kasîdenin birinci beytinde iltifat sanatının varlığını ve cumhur âlimlerin bu konudaki kanaatini belirttikten sonra muhtemel itiraz ve soruları şöyle cevaplandırır:

فإن قلتَ: إنما يتحقق مذهب الجمهور إذا كانت البسملة جزأ من الكتاب، وفيه شبهة. قلتُ: كونها جزأ من الكتاب هاهنا محقق لدلالة القرينة عليه، وهي كون الناظم الفاهم شافعيَّ المذهب على ما قاله أكثر الشارحين، وعندهم البسملة جزء من الكتاب كما لا يخفى على أولي الألباب.

فإن قلت: فما نكتة الالتفات هنا؟ قلت: قال العصام في أطوله: نكتة الالتفات ثلاث: من جهة المتكلم، ومن جهة الكلام، ومن جهة المخاطب. فأما النكتة هاهنا من جهة المتكلم: فالإشارة إلى أنه قادر على أن يأتي بالكلام

---

905 Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 2.

906 Bu üslubu Harpûtî'nin yeni bir beytin şerhine geçmeden önce son cümlesinin sonunu beytin ilk mısra'ının sonuyla seci'li getirmesinde görmekteyiz.

907 Cedelin farklı tarifleri bulunmakla beraber genellikle "bir düşüncedeki çelişkileri tartışarak gösterme sanatı" olarak ifade edilebilir. Diğer bir ifadeyle gerçeğe ulaşmak, kavramları açıklığa kavuşturmak ve tarif etmek için tez ve antitez halinde yürütülen karşılıklı konuşma yöntemidir. Yusuf Şevki Yavuz, "Cedel", *TDV İslâm Ansiklopedisi,* https://islamansiklopedisi.org.tr/cedel (07.08.2019).

على أساليب مختلفة. وأما من جهة الكلام: فهو تزيين الكلام لورود أن تغيير الأسلوب تنشط به القلوب. وأما من جهة المخاطب: فهو إخراج الكلام من البيان إلى العيان إذ الخطاب عيان، والتكلم بيان.

Harpûtî beytin müfredatını ve edebî sanatlarını ifade edip toplu mana vereceği zaman **حاصل معنى البيت**..., **حاصل المعنى**... tabirlerini kullanır. Ayrıca tek bir mana ile yetinmez. Eğer beytin anlamıyla ilgili birden fazla yorum var ise bu yorumları **قيل** ifadesini kullanarak açıklar. Diğer taraftan beyit şerh esnasında iyice vuzuha kavuşmuş ise **وحاصل معنى البيت ظاهر مما ذكرنا ظهورًا لا حاجة إلى إعادته** diyerek toplu mana vermeyi terk ettiği zamanlar da olur.[908]

Mesela kasîdenin 4. beytini[909] kelime kelime anlamlandırıp sarf, nahiv ve belağat açısından tahlilini yaptıktan sonra:[910]

وحاصل معنى البيت: لا تظن أيها العاشق أن الحب مستتر، كيف والدمع المنسجم والقلب المضطرم شاهدان على دعوى انكشاف الحب فكيف تظن انكتام الحب.

"Velhasıl, beytin anlamı 'Ey Aşık! aşkın gizli kalabileceğini zannetme! Sicim sicim boşanan gözyaşları, tutuşmuş bir gönül, aşkı ortaya korken aşkın gizli kalabileceğini nasıl düşünürsün!" diyerek toplu mana verir.

Yine kasîdenin 7. beytini[911] şerh ettikten sonra da önceki iki beyti de kapsayacak şekilde:[912]

وحاصل المعنى: كيف تنكر المحبة بعد أن شهد بها شاهدا عدل ما استطعت على جرحهما، وحكم عليك قاض لا ينقض حكمه، وكتب على صحيفة خديك منشور المحبة بخطين أحمرين، فكل من يراك يقرأ آية المحبة من خديك، فإنكارك لا يسمن ولا يغني من جوع،

"Velhasıl mânâ: cerh edemeyeceğin iki âdil şahit şahitlik etmiş, hükmü bozulmayan hâkim nihâî hükmü vermiş ve yanak sayfalarına iki kırmızı çizgiyle aşkı

---

908 Harpûtî, Asîdetü'ş-Şühde, s. 40; 218.

909 **أيحَسب الصَبُّ أنَّ الحبَّ مُنكَتِمٌ ما بينَ منسَجِمٍ منه ومُضْطَرِمِ**

910 Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 16.

911 **وأثبَتَ الوَجْدُ خَطَّي عَبْرَةٍ وضَنًى مثلَ البَهَارِ على خَدَّيك والعَنَمِ**

912 Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 22.

ilan etmişken ve seni gören herkes yanaklarından aşkı okurken senin inkarın, ne karnı doyurur ne açlığı giderir.” Diyerek toplu mana verir.

Harpûtî, bir beytin şerhini bitirip sonraki beytin şerhine geçerken çoğu zaman son cümlelerini şerh edeceği beytin ilk mısraının son kelimesiyle seci’li olacak şekilde sonlandırır. Mesela Harpûtî, kasîdenin

فَمَا لِعَيْنَيْكَ إنْ قُلْتَ اكْفُفَا هَمَتَا   وَمَا لِقَلْبِكَ إن قُلتَ اسْتَفِقْ يَهِمِ[913]

“Nesi var gözlerinin, durun desen de akıyor! Nesi var gönlünün ki ‘kendine gel’ desen de kendinden geçiyor.” beytinin şerhine geçmeden önce sözlerini beytin ilk mısra’ının son kelimesi olan همتا kelimesiyle seci’li olacak tarzda Ebu’l-Abbas b. Ahnef’in (ö. 192h/807m)[914] şu şiiriyle bitirmiştir:[915]

هي الشمس مسكنها في السماء   فَعَزِّ الفؤادَ عَزاءً جميلا
فلن تستطيعَ إليها الصُعُود   ولن تستطيعَ إليك النزولا

“O güneştir, meskeni semada, gel teselli et gönlünü güzelce; ne sen ona ulaşabilir, ne de o inebilir sana.”

Yine kasîdenin

فكيف تنكر حبّا بعد ما شهدتْ   به عليك عدولُ الدّمعِ والسَقَمِ[916]

“Gözyaşı ve aşk derdi senin aleyhine dönerken sen aşkı nasıl inkâr edersin!” beytini şerh ettikten sonra sözlerini:[917]

إلهي لا تجعلنا من زمرة أهل الفسق والهوى، واجعلنا ممن قلبه مليء بمحبة نبيك المصطفى، وعينه في كل وقت من عشقه جرى وبكى.

“İlâhî! Bizi günahkâr ve nefsine kapılanlardan eyleme! Kalpleri peygamberin Mustafa’nın sevgisiyle dolu, her zaman O’nun aşkından gözleri yaşarıp ağlayan kimselerden kıl!” diyerek bitirir.

---

913 3. beyit

914 Ebü’l-Fazl el-Abbâs b. el-Ahnef b. el-Esved el-Hanefî el-Yemâmî, Halife Hârûnürreşîd’in gözde şairlerindendir. İbnü’l-Ahnef 192 (808) yılında Bağdat’ta vefat etmiştir. Hârûnürreşîd’den (ö. 193h/809m) sonra ve hac esnasında öldüğü, ayrıca Basra’da defnedildiği de rivayet edilmektedir. Bir iki mersiye ve hiciv parçası dışında İbnü’l-Ahnef’in şiirlerinin tamamı gazel türündedir. Şiirlerinin dörtte üçü Fevz adını verdiği sevgiliye dairdir. Bkz. Süleyman Tülücü, "İbnü’l-Ahnef", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/ibnul-ahnef (26.07.2019).

915 Harpûtî, *Asîdetü’ş-Şühde*, s. 12.

916 6. beyit

917 Harpûtî, *Asîdetü’ş-Şühde*, s. 21.

Bu dua kasîdenin

وَأَثْبَتَ الْوَجْدُ خَطَّيْ عَبْرَةٍ وَضَنًى   مِثْلَ الْبَهَارِ عَلَى خَدَّيْكَ وَالْعَنَمِ[918]

"Aşk yanaklarına göz yaşı ve hastalık çizgileri çekti, sarı ve kırmızı bahar çiçekleri gibi" beytinin ilk mısraıyla kafiye bakımından uyumludur.[919] Böylece Harpûtî bir beytin gerek şerhine başlarken onun önceki beyitle anlam bağını kurarak manen bir hüsn-ü ibtida; gerekse şerhi bitirdiğinde de lafzen sonraki beyitle uyum sağlayarak güzel bir hüsn-ü tehallüs örneği verir.

3.9. Şerhte Takib Edilen Usûl

Harpûtî, ilk beyit hariç bütün beyitlerde önce beytin öncesiyle olan mana alakasını ifade eder. Sonra kelime kelime lügat ve gramerle ilgili açıklamalarda bulunur. Kelimelerin mana boyutuyla ilgili, bazen lügavî ve ıstılahî tanımlamalar yaparken, bazen müteradifini vermekle yetinir. Bazen de kelimenin, zabt, iştikak, furuk, ezdad, muarreb, müzekkerlik müenneslik ve tekillik-çoğulluk yönlerine değinir.

Harpûtî, sarf ilmi açısından kelimelerin hangi babtan olduğunu bazen veznini vererek bazen de o babtan başka bir fiille örneklendirerek belirtmiştir. Kelimenin türemiş olup olmadığını (camid/müştak) müştaksa ne tür bir kelime olduğunu (ism-i fâil, ism-i meful, ism-i tafdil, ism-i mensub-sıfat-ı müşebbehe, ism-i mekan, mâzi, muzâri') açıklamıştır. Eğer kelimenin yapısında i'lal, kalb, hazif, idğam gibi bir değişiklik yapılmış ise bunlara da temas etmiştir.

Harpûtî'nin şerhinde mananın öncelendiğini söyleyebiliriz. Bu nedenle mananın açıklığa kavuşması için nahiv açısından kelimenin veya cümlenin mahalline değinir. Mesela kelimenin cümle içinde fail mi, naibu'l-fâil mi, mübteda mı, haber mi, mef'ul mü olduğunu veya tevâbi'den hangisi olduğunu söyler. Cümlede hazif (mevsuf-muzaf-muzafun ileyh) ya da mukadder bir fiil varsa bunları belirtir. Zamirlerin merci'ini, harflerin anlamlarını, harf-i cerlerin muteallaklarını (harf-i cerin ilgili bulunduğu fiil, şibh-i fiil ya da ma'nây-ı fiil) yapılması gerekli bir takdir varsa muhakkak belirtir. Bunların yanında beyitlerde eğer varsa harc-ı âlem olmayan bazı nahiv konularına ve tartışmalı mevzulara da değinir. Ancak şerhte bir mu'rib gibi "lafzen damme ile merfudur" "mahallen mensuptur" ya da "takdîren zamme ile merfudur" gibi değerlendirmelere pek rastlanmaz.

---

[918] 7. beyit

[919] Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 21.

Şerhin dil açısından en zengin değerlendirmelerinin belağatla ilgili olduğunu açık bir şekilde söyleyebiliriz. Harpûtî şerhinde me'ânî inceliklerine, istiâre mecâz, teşbih ve bedî'î sanatlara geniş yer ayırmıştır.

Harpûtî beyitleri şerh ederken gerek kelimelerin anlamlarında gerekse sarf, nahiv ve belağata dair izahlarında gerekse beytin toplu anlamını verirken Kur'an, hadis ve Arap şiirine sık sık müracaat eder.

Harpûtî'nin şerhine yalnızca bir luğavî şerh demek haksızlık olur. O, lugavî değerlendirmelerin yanında mantık, İslam tarihi, fıkıh, kelam, tefsir, tasavvuf ve felsefe ilimlerine dair değerlendirmelerde de bulunur.

Harpûtî, eğer beytin veya beyit grubunun tevessül yönü söz konusu ise beyti şerh ettikten sonra bununla alakalı bilgiler verir. Bu bilgiler genellikle hocası Sarı Abdullahzade Mehmed Efendi'nin değerlendirmelerine dayanır.

3.9.1. Beyitler Arası Münasebeti Sağlamak İçin Malumat Vermesi

Harpûtî, bir beyitten bir sonraki beyte geçerken o beytin bir önceki beyit ya da beyitlerle olan köprüleri, mana bağını ortaya kor. Şöyle ki; kasîdenin 1. ve 2. beyitlerini[920] şerh ettikten sonra 3. beytin şerhinin başında şu izahatta bulunur:[921]

> "Sanki zeki şaire kendi oluşturduğu hayali şahıs tarafından, (kanlı göz yaşlarının sevgiliye duyulan büyük aşk ve özlemden kaynaklandığı şeklindeki) kıyasına göz yaşlarının kana bulanmasının komşuyu hatırlama, rüzgar esmesi ya da şimşek çakması şeklindeki üç sebebe bağlanmasına teslim olmayız zira neden bedene isabet eden bir hastalık ya da başka bir musibet gibi başka bir sebep caiz olmasın denilmek suretiyle itiraz gelmiş şair bu itirazı cevaplamak yerine göz yaşlarının aşktan kaynaklandığı iddiasını başka bir delille ispatlama yoluna gitmiş ve şöyle demiştir:"

فَــمَا لِعَينــيك اِنْ قُلتَ اكْفُفَــا هَمَــتَا　　　ومَا لِقَلْبِكَ اِن قُلْتَ اسـتَفِقْ يَهِـــمِ[922]

"Nesi var gözlerinin, durun desen de akıyor; nesi var gönlünün ki kendine gel desen de kendinden geçiyor!"

Şair gönlündeki aşkı gizleyen aşığın (kendisi) aşkını çeşitli delillerle ispat ettikten sonra 8. beyitte

نَعَم سَــرَى طَيْفُ مَن أهْــوَى فــأَرَّقَنِي　　　والحُبُّ يعْتَــرِضُ اللَّــذَاتِ بِالْأَلَــمِ

---

920 "Selem yurdundaki dostları hatırladın da mı, gözlerinden döküldü kanla karışık göz yaşı?"
"Yoksa rüzgar mı esti Kâzime (Medîne) tarafından ve şimşek mi çaktı karanlıkta İzam (dağın)dan"

921 Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 12.

922 3. beyit

“Tamam, sevgilinin hayali geldi de uykusuz bıraktı beni; zira aşk acılarla öldürür lezzetleri” demektedir. Harpûti bu beyti şerhe başlarken beytin öncekilerle irtibatını şu cümlelerle kurar[923]:

> Aşık, aşk sultanının gönül şehrinde olduğu iddisında bulunup, muhatabı (aşığın kendisi), aşık iki şahit getirince ve bu iddiasını yeni delillerle ispatlayınca, kâtip de bunu yazıp kayıt altına alınca, muhatabın inkara mecali kalmadı ve bu iddiayı tasdik ve ikrar etti ve Tamam… dedi.

Harpûtî’nin şerhin başında kasîdenin on bölümden oluştuğunu söylediğini ifade etmiştik. Harpûtî her bölümün ilk beytine geldiğinde yalnızca beyitler arasında mana bağını kurmakla kalmaz bölümün konusu hakkında da bilgi verir. Harpûtî’nin bölümler hakındaki değerlendirmelerini şu şekilde özetleyebiliriz:

Birinci beytin başında, birinci bölümün “şairin sevgisinin büyüklüğü ve kalbindeki aşkı hakkında” olduğunu;[924] 13. beytin başında, şairin aşka dair sözlerinin ardından nefsin hastalıkları ve tedavisinden bahsetmeye geçtiğini;[925] 29. beytin başında üçüncü bölümde Hz. Peygamber’i (s.a.v.) methiye’ye geçtiğini, nefs bilindikten sonra artık Rabbin bilinmesi gerektiği, Rabbin bilinmesinin Peygamber’in bilinmesine bağlı olduğu, yine Peygamber’i övmenin, Allah’ı övme sayılacağı zira nakışı övmenin nakkaşı övmek demek olduğunu söyler.[926] Harpûtî 59. beytin başında, şairin Hz. Peygamber’in doğumunun güzelliğini ve letafetini;[927] 71. beytin başında, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) bi’setinden sonraki mucizelerini;[928] 91. beytin başında, şairin Hz. Peygamber’in en meşhur ve en açık mucizesi olan Kur’an’ı;[929] 107. beytin başında şairin Hz. Peygamber’den başka hiçbir insana nasip olmayan miraç hadisesini;[930] 118. beytin başında, Hz. Peygamber’in gazveleri, sahabenin cesareti ve mücahitlerin yeryüzünü fitneci ve bozgunculardan temizlemek için kafirlerle olan mücadelelerini anlatmaya geçtiğini söyler.[931]

Harpûti’ye göre şair 140. beyitle birlikte Hz. Peygamber’den istirhamda bulunma, ondan şefaat dileme ve bu kasîdeyle neyi elde etmeyi murat ettiğini ifade

---

923 Harpûtî, *Asîdetü’ş-Şühde,* s. 22.
924 Harpûtî, *Asîdetü’ş-Şühde, s. 6.*
925 Harpûtî, *Asîdetü’ş-Şühde, s. 32.*
926 Harpûtî, *Asîdetü’ş-Şühde, s. 63.*
927 Harpûtî, *Asîdetü’ş-Şühde, s. 110.*
928 Harpûtî, *Asîdetü’ş-Şühde, s. 123.*
929 Harpûtî, *Asîdetü’ş-Şühde, s. 152.*
930 Harpûtî, *Asîdetü’ş-Şühde, s. 172.*
931 Harpûtî, *Asîdetü’ş-Şühde, s. 186.*

yoluna girmiş[932] ve nihayet 152. beyitle başlayan doğrudan Hz. Peygamber'e münacat bölümü ile kasîdeyi sona erdirmiştir.[933]

3.9.2. Lügata Dair Açıklamaları

Harpûtî'nin açıklamalarına değinmeden önce lügat hakkında kısa bir bilgi vermenin yerinde olacağını düşünüyorum. Türkçeye Arapça'dan geçmiş olan "lügat" kelimesi "sözde hata etmek, boş konuşmak; sapmak, batıl ve geçersiz olmak" gibi anlamları olan **لغو** kökünden türemiş bir isim olup Arapça'da "dil, lisan, lehçe" gibi anlamlar taşır.[934] Türkçe'de ise günümüzde kullanımı azalmakla birlikte "kelime, dil, lisan ve bir dilin kelimelerini belli bir sıraya göre ele alıp anlam veren eser, sözlük"[935] anlamındadır. Arapça'da daha çok **قاموس** ve **معجم** kelimeleriyle karşılığını bulmuş olan[936] sözlük bir dildeki söz varlığının tümünün ya da bir bölümünün, genellikle alfabetik olarak bazen konularına göre bazen de başka bir hususiyet (harfin çıkış yeri gibi) dikkate alınarak tanımları, kullanımları, söylenişleri, kökenleri, eş-zıt anlamlıları v.b. ya da bir başka dildeki karşılıkları ile sunulduğu eserdir. Dilbilimleri içerisinde sözlük yazım faaliyetini konu edinen alt bilim dalı sözlükbilim (leksikografi) olarak ifade edilmiştir.[937] Arap sözlükbilim çalışmalarını yapısal ve anlam eksenli olmak üzere iki ana başlıkta değerlendirmek mümkündür. Yapısal çalışmalar altında, söz varlığının isim, fiil ve bunlarla ilgili kalıplarının (müfret-tesniye-cemi', mastar, fiil kalıpları, müzekker- müennes, maksur-memdud kelimeler) ele alındığı morfolojik sözlükler; kelime kökeninin ele alındığı mu'arreb ve iştikak tarzı etimolojik sözlükler; dil hatalarının ve fasih lehçeye aykırı kullanımların ele alındığı diyalektolojik sözlükler yer alır. Anlam eksenli çalışmalar altında da eşanlamlı (müteradif), zıt anlamlı (e zdad), çok anlamlı (müşterek) ve yakın anlamlı (furûk) kelime sözlükleri, deyim ve atasözü sözlükleri, terim (ıstılah) sözlükleri, yer adları ve özel isim sözlükleri ifade edilebilir.[938]

---

932 Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde, s. 209.*
933 Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde, s. 218.*
934 Asım Efendi, *el-Okyanus*, http://www.kamus.yek.gov.tr/ (07.08.2019).
935 Ayverdi, *Kubbealtı Lugatı*, Lugat maddesi, http://lugatim.com/ (07.08.2019).
936 Soner Gündüzöz, "Arap Sözlük Bilimi ve Sözlük Çalışmaları", *İslam Medeniyetinde Dil İlimleri Tarih ve Problemler*, İsmail Güler (ed.) İsam Yayınları, İstanbul 2015, s. 24.
937 Galip Yavuz, "Sözlükbilim ve Arapça Sözlük Çalışmalarına Tarihsel Bir Yaklaşım", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, VI (2002) Sayı: 1, ss.113-114.
938 Gündüzöz, "Arap Sözlük Bilimi ve Sözlük Çalışmaları", ss. 43-52.

Arap sözlük yazımı başlangıçta anlaşılması zor olan (garîb) bazı sözcüklerin açıklaması biçiminde ortaya çıkmış, bir sonraki aşamada ise dil ile uğraşan kişilerin bu tür ferdi çalışmaları bir araya toplayarak risaleler şekline dönüştürmeleriyle gelişmiştir. Bu bağlamda Arap sözlükbilim (leksikografi) çalışmalarının, bütün çeşitleri ve özellikleri ile Avrupa'dakilerden daha eski, daha köklü olduğu söylenebilir.[939] Zira meşhur Avrupa dillerindeki sözlükler ancak 17. ve 18. yüzyıllarda belirgin bir sözlük örneği olarak ortaya çıkabilmişlerdir. Bugünkü manada sözlük çalışmalarının ilk örneklerinin Araplar tarafından ortaya konulduğunu söylemek yanlış olmaz. Bunların başında da el-Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî'nin (ö. 175h/792m)'nin *Kitâbu'l-'Ayn*'ı gelmektedir. Ayrıca, el-Ezherî'nin[940] (ö. 370h/980m) *et-Tehzîb*'i,[941] el-Cevherî'nin[942] (ö. 400h/1009m'den önce) *es-Sıhah*'ı,[943] İbn Sîde'nin[944] (ö. 458h/1066m) *el- Muhkem*'i ve İbn Berrî'nin[945] (ö. 582h/1187m) *et-Tenbîh*'i[946] nihayet İbni Manzûr'un[947] (ö. 711h/1311m) *Lisânu'I-'Arab*'ı[948] bu çalışmalara örnek olarak verilebilir.[949]

Harpûtî şerhinde kelimelerin önce harekelemesini (zabtını) yapar eğer farklı kullanımları (lehçeler) varsa belirtir. Kelimeyi bazen eş anlamlı (müteradif) bir kelime ile, bazen zıddıyla, bazen kısa tanımını yaparak izah eder. Eğer kelime çoğul bir kelimeyse tekilini getirir; bazen de tekil bir kelimenin çoğulunu açıklar. Kelimelerin erillik-dişillik durumlarına, diğer anlamlarına (müştereklik/çok anlamlılık), kelimeyle

---

939 Yavuz, "Sözlükbilim ve Arapça Sözlük Çalışmalarına Tarihsel Bir Yaklaşım", s. 119.

940 Muhammed b. Ahmed el-Ezherî.

941 *Tehzîbü'l-Luga.* Bu sözlük İbn Manzûr'un Lisânü'l-ʿArab'ının beş temel kaynağından birincisini teşkil etmiştir. İbn Manzûr, Tehẕîbü'l-luġa ile İbn Sîde'nin sözlüklerini hâlis Araplardan duyularak derlenmiş olmaları sebebiyle rakipsiz görmüştür. Hüseyin Elmalı, "Tehzîbü'l-Luga", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/tehzibul-luga (09.08.2019).

942 Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî.

943 *Tâcü'l-Luga, Ṣıḥâḥu'l-luġa, eṣ-Ṣıḥâḥ fi'l-luġa* veya kısaca *eṣ-Ṣıḥâḥ* diye de bilinen bu eser, Arap sözlükçülüğü tarihinde tertip itibariyle yeni bir çığır açtığı gibi sadece sahih kelimeleri (Bedevî Araplardan gelen fasih kelimeler) ihtiva etmesi açısından da ayrı bir özellik arz etmektedir. Hulusi Kılıç, "Cevherî, İsmâil b. Hammâd", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/cevheri-ismail-b-hammad (09.08.2019).

944 Ebu'l-Hasen Ali b. İsmâîl ed-Darîr el-Mürsî.

945 Ebû Muhammed Abdullah b. Berrî b. Abdilcebbâr b. Berrî el-Makdisî el-Mısrî.

946 *et-Tenbîh ve'l-îzâḥ (ifṣâḥ) ʿammâ vaḳaʿa (mine'l-vehm) fî (Kitâbi)'ṣ-Ṣıḥâḥ.* Cevherî'nin eṣ-Ṣıḥâḥ'ı üzerine kaleme alınmış en mükemmel hâşiye ve eleştiridir. İsmail Durmuş, "İbn Berrî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-berri (09.08.2019).

947 Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfiî.

948 Kelime sayısı ve ihtiva ettiği ayrıntılı bilgiler bakımından Arapça sözlükler arasında birinci sırada yer alır. Hulusi Kılıç, "İbn Manzûr", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-manzur (09.08.2019).

949 Yavuz, "Sözlükbilim ve Arapça Sözlük Çalışmalarına Tarihsel Bir Yaklaşım", s. 119.

anlam yakınlığı bulunan diğer kelimelere (furûk) ve kelimenin varsa ıstılâhî tanımlarına, kelimenin muarreb olup olmadığına temas eder.

Aşağıda şerhin sözlükbilimi bağlamındaki kayda değer karakteristik özellikleri başlıklar halinde ifade edilecektir.

3.9.2.1. Kelimelerin Harekelemesini Yapması ve Farklı Kullanımlarını Bildirmesi

Harpûtî şerhinde beyitteki kelimelerin doğru telaffuzuna dair harekelemesini (zabtını) yapmış eğer varsa farklı telaffuz ve kullanımlarına işaret etmiştir.

Mesela;

كَـــم حسَّـــــــــنَتْ لَـــذَّةً للمَرْءِ قاتِلَةً   مِن حيثُ لم يُدْرَ أَنَّ السُّمَّ في الدَّسَــــمِ[950]

“Nefis öyle süsler ki öldürücü tadını (yemeğin); fark edilmez yağında olduğu zehrin” beytindeki المرء kelimesini Harpûtî, (Mütercim) Âsım Efendi’nin *el-Okyanus* isimli *el-Kâmûs* tercümesinden nakille şöyle açıklamıştır:

Mîm’in üç harekesi ile râ’nın sükunuyla, (مُرْء مِرء مَرْء) kadın olsun erkek olsun mutlak olarak insan demektir. Bir kavle göre kelime erkeğe hâs olmakla birlikte burada anlamı geneldir. Lafzından çoğulu yoktur. Çoğulu رِجَال şeklinde gelir. Bir kavle göre ise çoğulu مرؤون şeklinde gelir. Müennesinde tây-ı tenis ziyade edilerek مَرْأَة denilir. Hemzenin terki ve rânın fethasıyla مَرَة şekliyle de gelmiştir. Öncesine hemze-i vasıl ve lâm-ı tarif bitişebilir. Eğer hemze-i vasıl bitişmiş ve lam-ı tarif bitişmemiş ise, üç lügat (kullanım/lehçe) söz konusu olur. Birincisi ref, nasb ve cer hallerinde daima râ harfinin fethalı olması (امْرَءٌ امْرَءٍ امْرَءً), ikincisi râ harfinin üç halde de dammeli olması (امْرُءٌ امْرُءٍ امْرُءً), üçüncüsü ise râ’nın mu‘rab olması yani i‘rabta son harfe tabi olması. Eğer son harf merfu ise râ da merfu (امْرُءٌ); mansubsa râ da mansub (امْرَءً); mecrursa râ da mecrûr

[950] 21. beyit

(امْرِءٍ) olarak okunur. Eğer kelimeye lâm-ı tarif bitişir ise râ harfi her daim sakin olur. (الْمَرْء)[951]

Yine;

واخْشَ الدَّسَــائِسَ مِن جوعٍ ومِن شِــبَعٍ   فَرُبَّ مخمَصَةٍ شَــــرٌّ مِنَ التُّـخَمِ[952]

"Kork (nefsin) açlık ve tokluk hilesinden; açlığın bazısı daha şerlidir tokluktan" beytinin ikinci mısraında yer alan رُبّ kelimesinde birçok lügatın olduğunu, şeddeli, şeddesiz (muhaffef), sonuna tâ'-ı te'nis bitişmiş halde, ما "el-kâffe" bitişmiş halde, her ikisi bitişmiş olarak yine şeddeli ve şeddesiz gelebileceğini söyler. Zekeriya el-Ensârî'nin (ö. 926h/1520m) *Kasîde-i Münferice*[953] şerhinde[954] ربّ kelimesine dair yetmiş kullanımın (lehçenin) olduğunu söylediğini ifade eder.[955]

Yine

مثلَ الغمـــــامَةِ أَنَّ ســـارَ ســــائِرَةً   تَقِيــهِ حَرَّ وَطِيــسٍ للهَجِــيرِ حَمِي[956]

"Bulut gibi, o nereye giderse onu izleyen, korumak için onu, öğleyin güneşin şiddetli hararetinden" beytinde yer alan الغمامة kelimesinin غ harfinin fethasıyla olduğunu 'İsam'ın[957] şerhinde الغمامة كالعِمامة demekle hata ettiğini söyler. Harpûtî bu görüşüne Fîrûzâbâdî'nin *el-Kâmûs*'unu kaynak göstermiştir.[958]

Son olarak;

وواقِفُــونَ لَدَيـــــهِ عنـــدَ حَدِّهِـــمِ   مِن نُقطَةِ العلمِ أو مِن شَــكْلَةِ الحِكَـــــمِ[959]

---

951 Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde,* s. 48.
952 22. beyit
953 İbnü'n-Nahvî'nin (ö. 513h/1119m) Allah'a teslimiyeti konu edinen nüshalarına göre 40-50 beyitlik kasîdesi. Bu kasîde Ömer Efendi'nin torunu Kemalettin Harpûtî tarafından da şerh edilmiştir. Hüseyin Elmalı, İsmail Durmuş, "İbnü'n-Nahvî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/ibnun-nahvi (05.08.2019).
954 *el-Edvâ'ü'l-Behice Fî İbrâzi Dekâ'iki'l-Münferice.*
955 Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde,* s. 49.
956 74. beyit
957 Ebû İshâk İsâmüddîn İbrâhîm b. Muhammed b. Arabşâh el-İsferâyînî (ö. 945h/1538m)
958 Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde,* s. 132.
959 40. beyit

“Onun huzurunda mertebelerince bilirler; ilimden bir nokta, hikmetten bir parça” beytinde Harpûtî لديه kelimesini izah ederken bu kelimede لَدُ/لُدْ/لَدْ/لُدْنِ/لَدَن/لَدْنِ/لَدُنْ/لَدَى şeklinde sekiz lügat olduğunu hepsinin de عند anlamına geldiğini söylemiştir.[960]

3.9.2.2. Kelimeleri İzah İçin Kısa Tanımlar Yapması

Harpûtî kelimeleri izah ederken bazen kelimeyi kısaca tanımlar. Eğer kelimenin herhangi bir ilimde ıstılah anlamı söz konusu ise bu tanımları da verir.

Örnek:

أَمِن تَـذَكُّرِ جِـيرَانٍ بِـذِي سَــلَمِ   مَزَجْـتَ دَمْعًـا جَرَى مِنْ مُقْلَـةٍ بِـدَمِ[961]

“Selem yurdundaki dostları hatırladın da mı, gözlerinden döküldü kanla karışık göz yaşı?” beytinde جيران kelimesini جار kelimesinin çoğulu olduğunu ifade ettikten sonra “من قرب داره إلى داره” şeklinde; دمع kelimesini “ماء مالح يجري من العين عند الحزن” şeklinde; مقلة kelimesini de “هي البياض والسواد اللذان في داخل العين” şeklinde tanımlamıştır.[962]

3.9.2.3. Kelimelerin Istılah Tanımlarını Vermesi

Harpûtî, hâl, farz, savm, zulm, sünnet, zühd, nebi, muhkem ve rukün kelimelerinin lügat anlamları yanında ıstılah anlamlarına da değinmiştir. Mesela;

ولا تـزودْتُ قبـل المـوتِ نافلـة   ولم أصَـلِّ سِـوَى فَرْضٍ ولم أَصُـم[963]

“Ölmeden önce nafile olarak bir yol hazırlığı yapamadım; farz dışında ne namaz kıldım ne oruç tuttum.” beytinde geçen فرض kelimesinin lügatte, “takdir etmek ve kesmek”, dinde ise, “kesin delille sabit olan, şüpheli olmayan şey”; لم أصم kelimesinin صوم kelimesinden müştak olduğu, onun da sözlükte “tutmak”, dinde ise “sabahtan günbatımına kadar yeme, içme ve cinsel ilişkiden hususî bir çekinmek” olduğunu[964]

---

960 Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde,* s. 83. لدن hakkında bkz. ez-Zemahşerî, *el-Mufassal*, s. 215.
961 1. beyit
962 Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde,* s. 6.
963 28. beyit
964 Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde,* s. 61.

ifade etmiştir. 29. beyitte[965] geçen ظَلَمْتُ fiilinin ظُلْم kökünden müştak olduğunu, onun da sözlükte “bir şeyi kendi yerinin dışında bir yere koymak”, dinde ise “haktan ayrılıp batıla sapmak ve başkasının mülkünde izni olmadan tasarrufta bulunmak”; سنة kelimesinin sözlükte “yol”, dinde ise, “farz ve vacib dışında dinde takip edilen yol” demek olduğunu;[966] 32. beyitte**[967]** geçen زهد kelimesinin “bir şeye olan rağbetin azlığı”, ıstılahta ise, “dünyadan yüz çevirip konforunu terk etmek” şeklinde tanımlandığını söyler.[968] 35. beyti**[969]** şerh ederken النبي kelimesinin mehmuz (نبأ)ise “muhbir”; mehmuz değilse (نبو), “yükseklik” demek olduğunu söyledikten sonra ıstılahî olarak “Allah’ın mahlukatına kendisine vahyedileni tebliğ etmek üzere gönderdiği insan” demek olduğunu söyler.[970]

Son olarak;

عَدَتْـــــــــكَ حالي لا سِــــرِّي بمُسْـــتَتِرٍ   عن الوُشـــــاةِ ولا دائي بمُنحَسِـــــمِ[971]

“Bulaşsın sana hâlim. Ne bir sırrım kaldı gizli fesatlardan; ne de kesildi derdim.” beytinde حال kelimesinin lügatte “geçmişin sonu, geleceğin başlangıcı” olarak ifade edildiğini söyledikten sonra, nahivcilerin ıstılahında hâl’in “fâilin ya da mef’ûlün durumunu ضرب زيد قائما örneğinde olduğu gibi lafzen, ya da زيد في الدار قائما örneğinde olduğu gibi mânen açıklayan şey (öge)”[972] şeklinde; filozofların ıstılahında “nefiste sabit olmayan bir keyfiyet”;[973] kelamcılar ve tasavvuf ehlinin ıstılahında ise “gönüle herhangi bir çalışma veya gayret olmaksızın gelen, heyecan, hüzün, daralma,

---

965 ظَلمتُ سُنَّةَ مَن أحيا الظلامَ الى أنِ اشتَكَتْ قدمَاهُ الضُّرَّ مِن وَرَم

966 Harpûtî, *Asîdetü’ş-Şühde,* s. 63.

967 وأكَّدَت زُهدَهُ فيها ضرورتُه اِنَّ الضرورةَ لا تعدُو على العِصَمِ

968 Harpûtî, *Asîdetü’ş-Şühde,* s. 29.

969 نَبِيُّنَا الآمِرُ النَّاهِي فلا أَحَدٌ أبَرُّ في قَولِ لا منه ولا نَعَمِ

970 Harpûtî, *Asîdetü’ş-Şühde,* s. 74.

971 10. beyit

972 ما يبين هيئة الفاعل أو المفعول به لفظا نحو: ضرب زيد قائما، أو معنى نحو: زيد في الدار قائما.

973 كيفية في النفس غير راسخة فيها.

ferahlama, korku, haşyet gibi bir mana”[974] olduğunu belirtmiş; beyitte kastedilenin ise tasavvufî anlamı olduğunu söylemiştir.[975]

3.9.2.4.Müşterek (Çok Anlamlı) Lafzın Anlamları Arasında Tercihte Bulunması

Birden çok anlamı bulunan kelimeye “müşterek” denir. Birden çok kelimenin aynı mânaya gelmesi durumunda da müterâdiflik söz konusu olur. Çok anlamlı, karşıt anlamlı ve eş anlamlı kelimeler bütün dillerde mevcuttur. Ancak dilde asıl olan, bir kelimenin hem tek anlama gelmesi hem de kullanımda tek anlamının kastedilmiş olmasıdır. Arap dilinde bir kelimenin birden çok anlamının ortaya çıkmasında Arap kabilelerinin aynı kelimeye farklı anlamlar yüklemesi, mecazî anlamın yaygın kullanım neticesinde zamanla hakikat derecesine yükselmesi, kelime yapısındaki ibdâl, hazif ve ziyâde gibi değişimlerle bir kelimenin diğer bir kelimeyle aynîleşmesi (fonetik evrim), sosyal, kültürel değişim ya da hatalı kullanım (galat) neticesinde kelimelere yeni anlamların yüklenmesi gibi etkenler rol oynamıştır. Müşterek lafızlara dair ilk çalışmalar “el-Vücûh ve’n-Nezâir” genel başlığı altında şekillenmiştir. Bu çalışmalar arasında Mukâtil b. Süleyman’ın *el-Vücûh ve’n-Nezâʾir*’i, Yahyâ b. Sellâm’ın *et-Tasârîf*’i, Ebü’t-Tayyib el-Lugavî’nin *Şecerü’d-Dür Fî Tedâhuli’l-Kelâm Bi’l-Meʿâni’l-Muhtelife*’si ve Süyûtî’nin de *Muʿterekü’l-akrân fî-müştereki’l-Ḳurʾân* adlı eseri zikredilebilir.[976]

Harpûtî şerhinde birden çok anlamı olan bir kelimenin anlamlarını ifade ettikten sonra bunlar içinde beyte en uygun düşen manayı tercih eder. Bazen de bu anlamlara göre beyte birkaç türlü anlam verir.

Mesela kasîdenin onuncu beytinde geçen عدتك حالي ifadesininin عدى fiilinin taşıdığı anlamlar çerçevesinde birkaç türlü anlaşılabileceğini belirtmiştir. Buna göre عدى fiili إلى harf-i cerri ile kullanıldığında “bulaşmak, sirayet etmek”; على harf-i cerri ile kullanıldığında “zulm etmek”, عن harf-i cerri ile kullanıldığında ise “uzaklaşmak”, anlamlarına gelmektedir. Şiirde (وَاخْتَارَ مُوسَى قَوْمَهُ...) “Musa (a.s.) kavminden … seçti”

974 معنى يرد على القلب من غير تصنع ولا اجتلاب ولا اكتساب من طرب أو حزن أو قبض أو بسط أو هيبة أو خشية

975 Harpûtî, *Asîdetü’ş-Şühde,* s. 62.

976 İsmail Durmuş, "Müşterek", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/musterek#1 (10.08.2019).

ayetinde[977] olduğu gibi “hazf ve î’sal”[978] vardır. Yani harf-i cer hazfedilmiş, mahallî i‘rab açığa çıkarılmıştır. Bu durumda ya عدت إليك şeklinde takdir edilir ki o zaman beytin anlamı “halim sana da bulaşsın, sirayet etsin” demek olur. Ya da عدت عنك şeklinde de takdir edilebilir o zaman da anlam “halim senden ırak olsun” şeklinde olacaktır.[979]

Bir diğer örnek kasîdenin

فــإنَّ فَضلَ رســولِ اللهِ ليــس له　　　حَــــــدٌّ فيُعْرِبَ عنــه ناطق بفم[980]

“Allah Rasülü’nün (s.a.v.) faziletinin sınırı yoktur ki, onu ağzıyla konuşan biri beyan edebilsin” beytini şerh ederken Harpûtî, beytin ikinci mısra’ındaki فيعرب ifadesinin إعراب mastarından türediğini ve “açığa çıkartmak ve beyan etmek”, “bir şeyi güzel yapmak, güzelleştirmek” ve “değiştirmek” anlamlarında kullanıldığını; Arapların “kocasına kendini sevdiren, kocası tarafından sevilen kadın” anlamında امرأة عروب, “deve yavrusunun midesi bozuldu” anlamında عربت معدة الفصيل dedikten sonra burada kastedilen anlamın, “beyan etmek, ortaya koymak” olduğunu söylemiştir. [981]

Harpûtî, 40. beyitte[982] حَدِّهم ifadesini şerh ederken حد kelimesinin altı farklı anlamı olduğunu, (1) bunları rütbe, mertebe, (2) hedef ve nihaî nokta, (3) iki şey arasındaki engel, mania, (4) kılıcı bilemek, (5) devlet başkanının uygulaması gerekli olan belirli miktardaki ceza (6) Efradını câmi’ tanım olarak ifade etmiştir. Beyitte kastedilen anlamın ise mertebe rütbe olduğunu söylemiştir.[983]

---

977 A’raf 7/155.

978 Hazf ve îsâl, harf-i cer’in hazfedilip harf-i cer’in alakalı olduğu fiilin mecrûrda amel ettirilmesini ifade eder.

979 Harpûtî, *Asîdetü’ş-Şühde,* s. 67.

980 45. beyit

981 Harpûtî, *Asîdetü’ş-Şühde,* s. 89.

982
وواقِفُــونَ لَدَيْــهِ عنــدَ حَدِّهِـــمِ مِن　　　نُقطَةِ العلمِ أو مِن شَــكْلَةِ الحِكَـــــمِ

983 Harpûtî, *Asîdetü’ş-Şühde,* s. 83.

3.9.2.5. Kelimeyi Eşanlamlısıyla (Müteradif) İzah Etmesi

Harpûtî çoğu zaman beyitteki şerhe muhtaç olan kelimeleri onunla müteradif olan tek bir kelimeyle izah etmiştir.

Mesela;

مثلَ الغمـــــامَةِ أَنَّى ســـارَ ســــائِرَةً   تَقِيــهِ حَرَّ وَطِيــسٍ للهَجِــــيرِ حَمِي[984]

"Bulut gibi, O nereye giderse onu izleyen, korumak için onu, öğleyin güneşin şiddetli hararetinden." beytinde **الغمامة** kelimesinin **السحاب** anlamında, **أنى** kelimesinin **أين** ya da **كيف** anlamında, **سار** kelimesinin **ذهب** anlamında, **تقية** kelimesinin **تحفظه** anlamında, **وطيس** kelimesinin tandır (fırın) anlamında olduklarını söylemiştir.[985]

3.9.2.6. Kelimeyi Zıddıyla (Ezdad) Açıklaması

Arapçada, satmak-satın almak, beyaz-siyah ve aydınlık-karanlık gibi karşıt anlamlı kelimeleri ifade etmek üzere "ezdâd" kavramı kullanılır. Ezdâd'a dair birçok eser kaleme alınmıştır. Kutrub'un (ö. 206h/821m), el-Ezdâd'ı; Asmaî'nin (ö. 216h/831m) *Kitâbü'l-Ezdâd*'ı, İbnü's-Sikkît'in (ö. 244h/858m) *Kitâbü'l-Ezdâd*'ı ve İbnü'd-Dehhân'ın (ö. 569h/1174m) *el-Ezdâd fi'l-Luga*'sı bu eserler arasında sayılabilir.[986]

Harpûtî bazen kelimenin anlamını zıddını beyan etmek suretiyle açıklamıştır.

Mesela;

فَكَيْفَ تُنْكِرُ حُبًّا بَعْدَ مَا شَـــهِدَتْ   بِـهِ عَلَيْـكَ عُـدُولُ الـدَّمْعِ وَالسَّـــقَمِ[987]

"Gözyaşı ve hastalığın senin aleyhine adil şehadetlerine rağmen bir sevgiyi nasıl inkâr edersin" beytinde **تنكر** kelimesini **وهو الجحد ضد الإقرار** eş anlamlısı ve zıt anlamlısıyla[988];

مَحَّضْتَنِي النُّصْحَ لكِنْ لَســــــتُ أسمَعُهُ   اِنَّ المُحِبَّ عَنِ العُــــذَّالِ في صَمَــمِ[989]

---

984 74. beyit
985 Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde,* s. 131.
986 Muharrem Çelebi, "Ezdâd", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/ezdad (10.08.2019).
987 6. beyit
988 Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde,* s. 19.
989 11. beyit

"Samîmî öğüt verdin lakin ben onu dinlemedim. Nitekim bütün aşıklar kınayanlara sağırdır" beytinde Harpûtî صمم kelimesini الصمم بفتحتين ضد السمع demek suretiyle[990] yine

واخْشَ الدَّسَـائِسَ مِن جوعٍ ومِن شِـبَعٍ فَرُبَّ مخمَصَةٍ شَـــرٌّ مِنَ التُّخَمِ[991]

Beytinde شبع kelimesini الشبع عكس الجوع ونقيضه şeklinde[992]

كـالشمسِ تظهَرُ للعينَيْنِ مِن بُـعُدٍ صغيرةً وتُكِـلُّ الطَّـرْفَ مِن أَمَـمِ[993]

"O güneş gibidir uzaktan küçük görünür, yakından ise gözü aciz bırakır" beytindeki بعد kelimesini والبعد ضد القرب diyerek[994] zıt anlamlarını vererek açıklamıştır.

3.9.2.7.Furûk

Arapçada benzer anlama sahip kelimelerin anlam ve kullanım farklarını ifade etmek üzere "furûk" kavramı kullanılmıştır. Furuk sahasında kaleme alınmış belli başlı eserler şunlardır:

Ebû Hilâl el-Askerî, *el-Furûḳu'l-luġaviyye ve et-Telḫîṣ fî ma'rifeti esmâ'i'l-eşyâ'*; Ebû Mansûr es-Seâlibî, *Fıḳhü'l-luġa* ve *Nesîmü's-seḥer*; İbn Sîde, *el-Muḫassas*; İsmâil Hakkı Bursevî, *Furûku Hakkî*; Nûreddin b. Ni'metullah el-Hüseynî el-Mûsevî el-Cezîrî, *Furûḳu'l-luġāt fi't-temyîzi beyne müfâdi'l-kelimât*.[995]

Harpûtî'nin en çok temas ettiği konulardan biri, aralarında mana yakınlığı olan ya da eş anlamlı zannedilen kelimeler arasındaki mana farklılıklarıdır. Bu bağlamda ذو/صاحب، مزج/خلط، السوء/السوء، طفل/صبي، عصيان/مخالفة، واحد/أحد، حبيب/خليل، طمع/رجاء/تمني، ارشاد/دعوة، سؤال/التماس/أمر، عند/لدى، شرف/عظمة، حقيقة/ماهية، بشر/رجل، نور/نار، كرم/جود/سخاء، صدف/درة/فريدة، صنم/وثن، شجر/نبات/نجم، قمر/هلال، دين/ملة/ناموس/شريعة، أبد/أزل/سرمد، نور/ضياء، حسد/غبطة، شعر/قطعة/قصيدة gibi kelime grupları arasındaki mana nüanslarına

---

990 Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde,* s. 28.
991 22. beyit
992 Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde,* s. 49.
993 49. beyit
994 Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde,* s. 95.
995 Hulusi Kılıç, "Furûk", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/furuk--arap-dili (10.08.2019).

temas etmiştir. Mesela kasîde'nin ilk beytinde[996] yer alan **تذكر** kelimesini izah ederken bu kelimenin ya zâl harfinin kesresi ile zikr kökünden ya da zâl harfinin ötresiyle zükr kökünden müştak olduğunu, birincisinin (zikr) dille zikretmek ikincisinin (zükr) ise kalb ile zikretmek olduğunu ifade eder.[997] yine **ذي** kelimesini açıklarken **ذي** ile **صاحب** kelimelerinin anlam bakımından benzese de **ذُو الْعَرْشِ الْمَجِيدُ** "(O) arşın sahibi, şânı yücedir" ayeti[998] örneğinden hareketle **ذو** kelimesinin mevsufunun, muzâf olduğu kelimeden şeref bakımından üstünlüğüne işaret ettiği, **صاحب** kelimesinde ise Ebu Hureyre'ye **صاحب النبي** "peygamberin dostu" denilmesi örneğinden hareketle bunun tersi olduğunu belirtmiştir.[999] Aynı beyitte yer alan **مزج** kelimesini **خلط** kelimesiyle tefsir ettikten sonra çoğu âlimin bu iki kelime arasında bir fark görmediğini, buna karşılık bu iki kelime arasında umum-husus ilişkisi olduğunu, **خلط** fiilinin şümulünün daha geniş olduğunu **مزج** fiilinin ise daha hâss olduğunu söyler. Bal, tereyağ ve unun pişirilerek asîde olmalarında olduğu gibi farklı mahiyetteki şeylerin karışmalarından sonra önceki hallerinin dışında yeni bir mahiyet söz konusu oluyorsa **مزج** fiilinin kullanımının uygun olduğunu, **خلط** fiilinin ise böyle bir nüans olmaksızın mutlak bir karışmayı ifade ettiğini söyleyip şairin **مزج** fiilini tercih etmesinin mübalağa için olduğunu belirtir.[1000]

Kasîdenin 35. beytinde[1001] İbn Hümam'ın muhakkik alimlerden naklettiğine göre **النبي** kelimesinin **الرسول** kelimesiyle müteradif olduğunu söylemiş bununla birlikte **الرسول** kelimesinin kendisine kitap verilsin ya da verilmesin önceki peygamberlerde

---

996 **أمِنْ تَـذَكّرِ جيرانٍ بـذي سَـلَم مَزَجْتَ دَمعا جرى مِن مُقلَةٍ بِدَمِ**

997 Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde,* s.6.

998 Buruc 85/15.

999 Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde,* s.8.

1000 Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde,* s.8.

1001 **نَبِيُّنَا الآمِرُ النَّاهِي فلا أَحَـدٌ أبَرُّ في قَـولِ لا منه ولا نَعَمِ**

olmayan hususları tebliğle vazifeli olan peygamber demek olduğu, النبي kelimesinin ise genel anlam taşıdığı şeklinde görüşlerin de var olduğunu dile getirip detaylı bilginin kelam kitaplarında bulunabileceğini belirtmiştir.[1002]

3.9.2.8. İştikâk

Sözlükte "bir şeyin yarısını almak" anlamına gelen iştikâk kelimesi, terim olarak "aralarında mâna ilişkisi bulunan iki kelimeden birinin diğerinden alınması ve türetilmesi" demektir. Kendisinden türetilen asıl (kök) kelimeye müştâk (me'hûz) minh, ondan türeyen fer'î (tâli) kelimeye de müştâk (me'hûz) veya iştikâk adı verilir.[1003]

Kipleri ayrı olmakla birlikte asıl harfleriyle sıralanışları aynı olan ve aralarında anlam ilişkisi bulunan kelimeler arasındaki türemeye el-İştikâku's-Sagîr (نزول/نزل/أنزل/تنزّل/نازل/منزل); aynı harflerden oluşan, ancak sıralanışları farklı olan ve aralarında anlam ilişkisi bulunan kelimeler arasındaki türemeye el-İştikāku'l-kebîr (حمد/مدح); İki asıl harfiyle anlamı aynı olan veya harfleri arasında mahreç birliği ya da yakınlığı bulunan iki kelime arasındaki türemeye el-İştikāku'l-ekber (مدح/مده) denilmiştir. İki kelimeden, terkip veya cümleden bazı harflerin atılması suretiyle yapılan (بسمل/حمدل/حوقل/نجلز/تلفن kelimeleri gibi) kelime türetimine de "el-iştikâku'l-kübbâr" ya da "en-naht" denilmiştir.[1004]

İbn Düreyd'in, *Kitâbü'l- İştikâk*'ı, ez-Zeccâcî'nin *İştikâku Esmâʾillâh'ı*, Ali el-Hârizmî'nin *İştikâku Esmâʾi'l-Mevâzıʿ ve'l-Büldân*'ı ve Abdullah Emîn'in *el-İştikâk*'ı bu alanda yazılmış eserlere örnek olarak verilebilir.[1005]

Harpûtî de şerhinde iştikâk marifetiyle kelimede oluşan mana nüanslarına yeri geldikçe işaret etmiştir. Şöyle ki;

لم يمتَحِنَّـــــــا بمـــا تَعْيَـــــــا العُقُولُ بِـــهِ   حِرْصَـــاً عَلَيْنَـــا فَلَمْ نَرْتَـــبْ وَلَمْ نَهِمِ [1006]

[1002] Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde,* s. 74.
[1003] Hulusi Kılıç, "İştikak", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/istikak (10.08.2019).
[1004] Kılıç, "İştikak", https://islamansiklopedisi.org.tr/istikak (10.08.2019).
[1005] Kılıç, "İştikak", https://islamansiklopedisi.org.tr/istikak (10.08.2019).
[1006] 47. beyit

“Bizi akılların aciz kaldığı şeylerle sınamadı; düşkünlüğünden bize, şüphe de etmedik hayret de” beytinde تعيا kelimesinin sülasîden عَيِيَ fiilinin muzâri’si olduğunu أعيى fiilinden olmadığını belirttikten sonra fizikî acziyetin إعياء; görüş ve fikirdeki acziyetin ise عيّ olduğunu söylemiştir. Harpûtî bu meyanda “*Tarifât-ı Hakkı*’dan”[1007] nakille şöyle bir hikâye nakletmiştir. Şöyle ki, Kisâî (ö. 189h/805m) ileri yaşında nahiv öğrenmiştir. Onu nahiv öğrenmeye sevk eden hadise şöyle gerçekleşmiştir: Yolculuk ettiği bir gün istirahat etmek için bir grup insanın yanında durur ve “yoruldum” anlamında “عيّيتُ” der. Bunun üzerine oradakiler ona “böyle yanlış konuşuyorsan yanımıza oturma” diye çekişirler. Kisâî “peki ne diyeyim?” diye sorar. “Eğer yorulma ve bitkin düşmeyi kastediyorsan “أَعْيَيْتُ”; görüş ve kararda kararsız kalmayı kastediyorsan “عَيِيْتُ” demeliydin” derler. Bunun üzerine Kisâî hemen kalkar ve kendisine nahiv öğretebilecek birini sorar. Onu Muâz’a[1008] yönlendirirler. Ona giderek ondan nahiv öğrenir. Onda tahsilini tamamladıktan sonra da Basra’ya Halil b. Ahmed’e (ö. 175h/791m) gider.[1009]

Harpûtî, naht[1010] yoluyla kelime türetme kapsamında değerlendirilebilecek bir açıklamayı da kasîdenin 48. beytinde yapmıştır. Şöyle ki

أعيـا الورى فَهْمُ معنـــاهُ فليسَ يُرَى   للقُرْبِ والبُعـدِ فيه غـيرُ مُنفَحِمِ[1011]

[1007] Burada kastedilen İsmâil Hakkı Bursevî’nin (ö. 1137h/1725m) yakın anlamlı kelimeler ile bazı kavram ve terimler hakkında kaleme aldığı *Furûku Hakkı* diye meşhur *Kitâbu’l-Furûk* adlı eser olsa gerektir. Çalışmamız esnasında *Târifât-ı Hakkı* adıyla bir esere ulaşamadığımız gibi, mezkûr hikâyeyi İsmâil Hakkı Bursevî’nin *el-Furuk*’unda tesbit ettik.

[1008] Ebû Müslim (Ebû Alî) Muâz b. Müslim el-Herrâ’ el-Kûfî (ö. 187/803).

[1009] İsmâil Hakkı Bursevî (ö. 1137h/1725m), *Kitâbu’l-Furûk,* Hacı Ahmed Hulûsi ve Hacı Mustafa Derviş ve Şürekâsı Sahife-i Osmaniyye Şeriketi, Dersaadet (İstanbul), 1308h/1890m, s.81; Harpûtî, *Asîdetü’ş-Şühde,* s. 93.

[1010] Başlıca naht şekillerini, besmele, hamdele, salvele gibi çok kullanılan cümleleri kısaca ifade etmek üzere yapılan fiil nahti; iki sıfattan aynı anlamda veya daha vurgulu bir sıfatın elde edilmesi gayesiyle yapılan sıfat nahti (ضِبَطْرٌ); iki isimden bazı harflerin alınıp birleştirilmesi suretiyle olan isim nahti (جَلْمُودٌ); tek kelimeyle iki yere veya iki şeye nisbet edilmek için yapılan nisbet nahti(الدلاسيري); “Benû” ile isim tamlaması oluşturan ve harf-i ta‘rifli kabile adlarında söyleyiş kolaylığı sağlamak amacıyla yapılan tahfif nahti (بلعنبر) ve Harf (edat) nahti şeklinde ifade edebiliriz. Halîl b. Ahmed, Sîbeveyhi, Ferrâ ve Müberred gibi dilcilerin birçoğu bazı edatların menhût olduğunu söylemiştir: Lâkinne ⟶ lâkin + ene veya lâ + ke + enne; len ⟶ lâ + en gibi. Mehmet Reşit Özbalıkçı, "Naht", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/naht (22.08.2019).

[1011] 48. beyit

“Gücü yetmedi de kimsenin kemalini anlamaya; görülür ne yakında ne uzakta onu ifade edebilen kimse, (görülür) sadece suskunlar” beytini izah ederken ليس lafzının aslının لا أيس olduğunu, أيس kelimesinin “mevcut” demek olduğunu, dolayısıyla لا أيس ifadesinin “mevcut değil, yok” anlamına geldiğini, zamanla ifadeden elif ve hemze düşürülerek ليس halini aldığını belirtmiştir.[1012]

3.9.2.9. Müfred-Cemi’

Harpûtî bazen beyitte tekil olarak geçen bir kelimenin çoğulunu, çoğul olarak geçen bir kelimenin tekilini verir. Bu bağlamda kasîdenin birinci beytindeki[1013] جيران kelimesinin النار/النيران örneğinde olduğu gibi جار kelimesinin çoğulu; ikinci beyitteki[1014] الريح kelimesinin ise رياح kelimesinin tekili olduğunu belirtmiştir.[1015]

Harpûtî,

مُحمدٌّ سـيدُ الكـونينِ والثقَلَـيْنِ والفريقـين مِن عُـرْبٍ ومِن عَجَـمِ[1016]

“Muhammed (s.a.v.) dünya ve ahiretin, insan ve cinlerin ve Arap ve Acem’in efendisidir” beytini izah ederken عُرْب kelimesinin قُفْل kelimesi gibi tekil, Arap anlamında, Acem’in karşıtı ve “Taife” teviliyle müennes olduğunu söylemiştir. Ebu Hayyan’ın[1017] (ö. 414h/1023m) *el-Besâir*’de الأعراب kelimesinin zannedildiği gibi عَرَب kelimesinin çoğulu olmadığını onun tekilinin olmadığını söylediğini, Râgıb’ın ise *el-Müfredat*’ta الأعراب kelimesinin عَرَب kelimesinin çoğulu olduğunu naklettiğini[1018]

[1012] Harpûtî, *Asîdetü’ş-Şühde,* s. 94.

[1013] أمِنْ تَـذَكُّرِ جيرانٍ بـذي سَـلَمِ مَزَجْتَ دَمعا جرى مِن مُقلَةٍ بِدَمِ

[1014] أَم هَبَّتِ الريحُ مِن تلقـاءِ كـاظِمَةٍ وأومَضَ البرقُ في الظَّلماءِ مِن اِضَمِ

[1015] Harpûtî, *Asîdetü’ş-Şühde,* s. 93.

[1016] 34. beyit

[1017] Ebû Hayyân Alî b. Muhammed b. Abbâs et-Tevhîdî.

[1018] el-Isfahânî’nin ifadesi şöyledir: العرب ولد إسماعيل والأعراب جمعه في الأصل. er-Râgıb el-Isfahânî, *Müfredâtü Elfâzi’l-Kur’ân*, Dâru’l-Kalem, Dımeşk, 2002, s. 556.

belirtmiştir. Buna karşılık *Misbahu'l-Luğa*'da[1019] ise عَرَب kelimesinin زَمَن/أزمُن gibi أعْرُب şeklinde ve أَسَد/أُسُد gibi عُرُب şeklinde iki türlü çoğul yapıldığının ifade edildiğini söylemiştir.[1020]

3.9.2.10. Müzekker-Müennes

Kelimelerde erillik ve dişillik Almanca, Fransızca, İspanyolca gibi birçok dünya dilinde olduğu gibi Arapça'da da geçerli olan bir olgudur. Arapça'da lafzen veya hükmen dişil alâmeti taşımayan kelimeye "müzekker"; lafzen veya hükmen dişil alâmeti taşıyan kelimeye de "müennes" adı verilmiştir. Bununla birlikte anlamca dişi olmayıp müenneslik alameti taşımadığı halde müennes kabul edilen kelimeler de vardır. Dişil alâmetleri taşımamaları sebebiyle ihtilâfların çoğu semaî müenneslerde yoğunlaşmıştır. İbnü'l-Hâcib klasik eserlerde 125 kadar olan bu nevi kelimelerden çok kullanılan altmış tanesini kasidesinde saymış ve sadece otuz dördünün müennes olduğunda ittifak olduğunu belirtmiştir. Üzerinde ittifak edilmeyenlerin müzekker sayılması da câizdir.[1021]

Arapça'da isimler için mevcut olan üç dişil takısı et-tâü'l-merbûta (ة), elif-i maksure (ى) ve elif-i memdûdedir. (اء) Bunların dişil alâmeti olabilmesi için kelimenin asıl harflerine ek olarak gelmeleri şarttır. Arapça'da dişil alâmetlerinin en çok kullanılanı yuvarlak "ـة" harfidir ve öncesindeki harf daima fethalıdır. Arapça'da durma (vakf) halinde "ـة" yerine "ـه" şeklinde telaffuz söz konusudur. Kûfe gramercilerine göre "ـة" harfinin aslı "ـه" olup geçiş durumunda "ـة" harfine dönüşür. Basralı gramercilere göre ise aslı "ـة" olup duruş halindeki "ـه" ârızî olarak gelmiştir.[1022]

1019 Misbâhu'l-Münîr'de ilgili bölüm şu şekildedir: العُرْبُ وِزَان قُفْل لغة في العرب ويجمع العرب على أعْرُب مثل زمن وأزْمُن وعلى عُرُب بضمتين مثل أسد وأسد. Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Alî el-Feyyûmî el-Hamevî (ö. 770h), *el-Mişbâḥu'l-münîr fî ġarîbi'ş-şerḥi'l-kebîr*, Mektebetü'l-'İlmiyye, Beyrut 2010, s. 400.

1020 Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde,* s. 74.

1021 İsmail Durmuş, "Müzekker ve Müennes", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/müzekker-ve-muennes (10.08.2019).

1022 Durmuş, "Müzekker ve Müennes", https://islamansiklopedisi.org.tr/muzekker-ve-muennes (10.08.2019).

III. (IX.) yy.’ın başlarından itibaren ve bilhassa IV. (X.) yy. boyunca “el-müzekker ve’l-müennes” adı altında sayıları elliye yaklaşan çok sayıda eser yazılmıştır. Bu alanda yazılan eserlerin en hacimlisi Ebû Bekir İbnü’l-Enbârî’nin (ö. 328h/940m) *el-Müzekker ve’l-Müʾennes*’idir. Eser, elli bölümde eril-dişil meselelerini ve kalıplarını zengin şevâhid ve misallerle incelemektedir. Ayrıca İbn Sîde, Arap dilinin en hacimli konu sözlüğü olan el-Muḫaṣṣaṣ’ında eril-dişil meselesine 200’den fazla sayfa ayırmıştır.[1023]

Harpûtî kelimelerin müzekkerlik-müenneslik durumlarına işaret eder. Kelime semâî müennesse belirtir. Eğer kelimenin iki türlü kullanımı varsa beyan eder. Mesela **كالشمسِ تظهَرُ للعينَيْنِ مِن بُعُدٍ**...[1024] beytinde **الشمس** kelimesinin semâî müennes oluşunu belirtmiştir.[1025] Aynı şekilde

عَدَتْـــــــكَ حالي لا سِـــرّي بمُسْـــتَتِرٍ عن الوُشـــاةِ ولا دائي بمُنحَسِـــمِ[1026]

“Bulaşsın sana hâlim. Ne bir sırrım kaldı gizli fesatlardan; ne de kesildi derdim.” beytini açıklarken **حال** kelimesinin semâî müennes olmakla birlikte bazen müzekker olarak da kullanıldığını söyler.[1027] Yine **ريح** kelimesinin 2. Beyitte **يذكر ويؤنث** diyerek hem müennes hem de müzekker kullanımının olduğunu[1028] 161. beyitte[1029] ise semaî müennes olduğunu ifade etmiştir.[1030]

وانسُبْ الى ذاتِهِ ما شـــئتَ مِن شَـــرَفٍ وانسُب الى قَدْرِهِ ما شئتَ مِن عِظَـــمِ[1031]

“Nisbet et onun zatına dilediğin şerefi; nisbet et şanına dilediğin yüceliği” beytini şerh ederken **ذات** kelimesinin müennes olup olmadığı hususundaki alimlerin değerlendirmelerini nakletmiştir. Şöyle ki Keşşaf sahibi (Zemahşerî) (ö. 538h/1144m) **ذات** kelimesindeki **ت** harfinin **بنت** kelimesindeki ile aynı olmadığını belki **لات**

1023 Durmuş, "Müzekker ve Müennes", https://islamansiklopedisi.org.tr/muzekker-ve-muennes (10.08.2019).
1024 49. beyit
1025 Harpûtî, *Asîdetü’ş-Şühde,* s. 95.
1026 10. beyit
1027 Harpûtî, *Asîdetü’ş-Şühde,* s. 26.
1028 Harpûtî, *Asîdetü’ş-Şühde,* s. 9.
1029 ما رَنَّحَتْ عَذَبَاتِ البَانِ رِيحُ صَبَا وأَطرَبَ العِيسَ حادِي العِيسِ بالنَّغَمِ
1030 Harpûtî, *Asîdetü’ş-Şühde,* s. 224.
1031 44. beyit

kelimesindeki ت gibi olduğunu, bu nedenle Allah'ın zâtı için te'nis alametini kullanmaktan çekinmelerine rağmen ذات kelimesinin kullanılmasında bir mahsur görmediklerini belirtmiştir. İbn Sîde (ö. 458h/1066m) ذات ve شاة kelimelerinin sonundaki tâ'ların müenneslik için olmadığını çünkü vakfedildiklerinde ه harfine dönüşmediklerini, te'nîs için olan ت harfinin ise vakıf halinde ه harfine dönüştüğünü söylemiştir. Çârperdî (746h/1346m) ise ذات kelimesinin aslının ذَوَي olduğunu ي harfinin hazfedildiğini sonra ona 'ivaz olmak üzere ت harfinin getirildiğini ذَوَت olduğunu; nihayet و harfi harekeli olup öncesi fethalı olduğu için elife çevrildiğini belirtmiştir. Harpûtî sözün özeti diyerek et-Teftâzânî (ö. 792/1390)'nin konu hakkındaki şu değerlendirmesine yer verir: "ذات kelimesi her ne kadar aslında ذو kelimesinin müennesi ise de ت harfinden müennesliğe delalet kaldırılmış ve ona aslî harf muamelesi yapılmıştır. Ardından kelime bir şeyin kendisi ve hakikati anlamında kullanılmıştır. Bu nedenle kelimenin ism-i mensubunda ت harfini isbat ile ذاتي denilmiş ve kelime Allah'ın zâtı için kullanılabilmiştir."[1032]

3.9.2.11. Diğer Dillerden Arapça'ya Geçen Kelimelere İşaret Etmesi

Başka dillerden alınan kelimeler girdikleri dilde çeşitli değişikliklere uğrar ve yeni dilin ses ve şekil özelliklerini kazanırlar. Bu durum Arapça için de geçerlidir. Arapçaya geçen kelimeler bu değişiklikler açısından üç grupta ele alınır: Eski olsun yeni olsun Arapça'ya girdikten sonra büyük bir değişikliğe uğramadan kullanılanlara "dahîl"; ihticâc asırlarında Arapça'ya giren ve Arapça'nın özelliklerine göre bazı değişikliklere uğrayarak kullanılan kelimelere "mu'arreb"; ihticâc devrinden sonra Arapça'ya başka dillerden giren veya türetilerek dile kazandırılan yeni kelimeler için de "müvelled" tabirleri kullanılmıştır. Bununla birlikte "dahîl" kavramı diğer iki

---

[1032] Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 89.

kavrama tağlib edilerek mutlak anlamda yabancı dilden giren kelimeler için de kullanılmıştır.[1033]

Bu sahadaki çalışmalar arasında, Ebû Mansûr el-Cevâlîkî'nin (ö. 540h/1145m) *el-Muʿarreb*'i, Şehâbeddin Ahmed el-Hafâcî'nin (ö. 1069h/1659m) *Şifâʾü'l-ğalîl*'i ve Eddî Şîr'in (ö. 1915) *el-Elfâẓü'l-Fârisiyyetü'l-Muʿarrebe*'si zikredilebilir.[1034]

Harpûtî şerhinde kelimelerin etimolojik kökeni hakkında bilgiler vermiştir. Mesela;

مَن لي بِرَدِّ جِمَــــــاح مِن غَوَايتِهَـــــــا كما يُرَدُّ جِمَاحُ الخيـــــــلِ باللُّـــجُمِ[1035]

"Kim benim için hırçın ve şaşkın atı yolundan döndürecek; hırçın atların gemle döndürüldüğü gibi" beytindeki **لُجُم** kelimesinin, Cevâlîkî'nin (ö. 540h/1145m) *el-Mu'arreb*'inden nakille, **لِجَام** kelimesinin çoğulu ve Farsçadaki **لكام** kelimesinin mu'arrebi olduğunu, buna karşılık bazı alimlerin ise kelimenin Arapça olduğu görüşünde olduğunu nakletmiştir.[1036]

يَـــــومٌ تَفَرَّسَ فيــــــه الفُرْسُ أَنَّهُـــمُ قَـــد أُنـــذِرُوا بِحُلُولِ البُؤسِ والنِّقَمِ[1037]

"O gün İranlılar azâbın ve cezanın ineceği hususunda uyarıldıklarını anladılar" beytindeki **فُرْس** kelimesinin İranlılar anlamında ismu'l-cem' olduğunu **فارس** kelimesinin **بارس** kelimesinin mu'arrebi olduğunu;[1038]

وبــاتَ اِيوَانُ كِســرَى وَهْوَ مُنْصَدِعٌ كَشَملِ أصحابِ كِسرَى غيرَ مُلتَئِمِ[1039]

"Kisrânın sarayı yıkılırken, komutanlarının birleşmeyen yakası gibiydi" beytindeki **إيوان** ve **كسرى** kelimelerinin mu'arreb olduklarını; **إيوان** kelimesinin ön tarafı açık çatı anlamında **إووان** kelimesinden; **كسرى** kelimesinin de acemlerin meliki anlamında **خسر** kelimesinden geldiğini;[1040]

1033 Zülfikar Tüccar, "Dahîl", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/dahil (22.08.2019).
1034 Tüccar, "Dahîl", https://islamansiklopedisi.org.tr/dahil (22.08.2019).
1035 16. beyit
1036 Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 40.
1037 60. beyit
1038 Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 113.
1039 61. Beyit
1040 Zülfikar Tüccar, "Dahîl", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/dahil (10.08.2019).

مُنَــزَّهٌ عــن شــريكٍ في محاسِــــنِهِ   فجَـوهَرُ الحُسـنِ فيه غيرُ منقَسِـمِ[1041]

“(O) güzelliklerinde ortaktan münezzehtir; ondaki güzellik cevheri taksim edilmemiştir” beytini şerh ederken Harpûtî جوهر kelimesinin mu‘arreb olup olmadığı konusunda bazı alimlere göre kelimenin Farsça كوهر kelimesinden geldiğini, bazılarına göre ise جهر veya جهارة kelimelerinden müştak bir kelime olduğunu belirtmiştir.[1042]

3.9.3. Sarf İlmine Dair Açıklamaları

Modern anlamda dilbilimleri içinde “morfoloji”ye[1043] (biçim bilim) karşılık gelen sarf ilminin klasik eserlerde ilmin pratik/amelî yönü ve kelimenin sözlük anlamı dikkate alınarak, “kök kabul edilen kelimeyi arzu edilen bir anlamı (mazî, muzârî, ism-i fail, ism-i mef’ul, ism-i tafdil…) elde edebilmek için değişik fiil ve isim vezinlerine dönüştürmek”[1044] ya da nazarî/teorik yönü ön plana çıkarılarak “bir kelimenin i‘rab ve binâ dışında kalan yapısal hallerinin prensip ve kurallarını inceleyen ilim”[1045] şeklinde tanımlamaları yapılmıştır. Sîbeveyhi (ö. 180h/796m) ve Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî (ö. 175h/791m) gibi mütekaddim dilciler sarf ilminin ele aldığı konuları nahiv ilminin çatısı altında inceleyip müstakil bir disiplin olarak değerlendirmez iken[1046]; daha sonra gelen alimler telif ettikleri eserlerle sarf/tasrif ilmini müstakil bir ilim haline

1041 42. beyit
1042 Harpûtî, *Asîdetü’ş-Şühde*, s. 86.
1043 Şekil bilgisi, biçim bilgisi, yapı bilgisi, Kelimelerin yapısını, türeme yollarını ve çekim biçimlerini içeren bilgi. *Türkçede Batı Kökenli Kelimeler Sözlüğü*, “morfoloji”, https://sozluk.gov.tr/ (16.09.2019); *Yabancı Sözlere Karşılıklar Kılavuzu*, “morfoloji”, ”, https://sozluk.gov.tr/ (16.09.2019); Abduh er-Racihî, *et- Tatbîku’s-sarfî*, Dâru’n-Nehdati’l-‘Arabiyye, Beyrut 1973, s. 8
1044 تحويل الأصل الواحد إلى أمثلة مختلفة لمعان مقصودة لا تحصل إلا بها ; Ebü’l-Meâlî İzzüddîn Abdülvehhâb b. İbrâhîm b. Abdilvehhâb ez-Zencânî el-Hazrecî (ö. 660h/1262m), *Tasrîfu’l-‘İzzî*, Enver b. Ebî Bekir eş-Şeyhî, ed-Dağıstânî, Dâru’l-Minhac, Beyrut 2008, s. 49.
1045 علم بأصول أي بقواعد تُعرف بها أحوال أبنية الكلمة المفردة التي ليست بإعراب أو بناء ; Osman b. Ömer b. Ebî Bekr Cemaleddin İbnu’l- Hâcib el-Kürdî el-Mâlikî (ö. 646h/, eş-Şâfiye fî ilmi’t-tasrîf, thk. Hasen Ahmed, el-Mektebetü’l-Mekkiyye, Mekke 1995, s. 6; Benzer tanımlar için, er-Racihî, *et- Tatbîku’s-sarfî*, s. 7; Soner Gündüzöz, ‘‘Nahiv ve Sarf İlimlerinin Doğuşu Üzerine’’, Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1997, sayı: 9, s.298.
1046 Kadîm dilcilerde nahiv kavramı geniş anlamda gramer hatta dil bilimleri şeklinde anlaşılmıştır. Bunun örneğini günümüze ulaşan en eski nahiv çalışması olan Sîbeveyhi’nin (ö. 180h/796m) *el-Kitâb*’ında nahiv ve sarf konularının yanı sıra fonetik, kıraat, lehçe farkları ve belağata dair açıklamaların yer almış olmasında görebilmekteyiz. Sonraki yüzyıllarda el-Müberred’in (ö. 286h/900m) el-Muḳteḍab, ez-Zemahşerî (ö. 538h/1144m) *el-Mufaṣṣal* ve İbn Mâlik’in (ö. 672h/1274m) *el-Elfiyye* gibi eserlerinde bu anlayış devam etmiştir. İsmail Durmuş, "Nahiv", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/nahiv (16.09.2019); Hulusi Kılıç, "Sarf", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/sarf--arap-dili (16.09.2019).

getirmişlerdir.[1047] Sarf ve tasrif kelimeleri genel olarak eş anlamlı olarak kabul edilse de tasrif kelimesinin “bir kelimenin mevcut başka bir kelimenin veznine tatbik edilerek yeni bir kelime elde edilmesi” anlamında sarf ilminin bir şubesi olduğu da değerlendirilir. Yine başlangıçta bu ilim dalını ifade için تصريف kelimesi tercih edilirken sonraları, telaffuz kolaylığı ve نحو lafzıyla vezin uyumu sebebiyle صرف lafzının kullanımı yaygınlaşmıştır.[1048]

Sarf ilminin konusu mu‘rab isimler ile mutasarrıf fiillerdir. Bu ilim dalı mebni isimlerden, camid fiilerden, seslerden, harflerden ve yabancı menşeli isimlerden bahsetmez.[1049] Bu bağlamda sarf ilmi mücerred (aslî) ve mezîd (bir iki yada üç harf eklenmiş) kalıpları; her birinin mâzi, muzâri’, emir ve nehiy kiplerinin mâlûm ve meçhul çekimleri; masdar, ism-i fâil, ism-i mef‘ûl, sıfat-ı müşebbehe, mübâlağa kalıpları, ism-i zaman, ism-i mekân, ism-i âlet, ism-i tafdîl, ism-i mensub, ism-i tasğir, bunların müzekker-müenneslik, tekillik-çoğulluk durumları ve illet harfi bulunup bulunmamasına göre yedi kategoride (sahîh, misâl, ecvef, nâkıs, lefîf, muzâ’af, mehmûz) bunlara ârız olan ibdâl, i‘lâl, kalb, hazif, idgam ve imâle gibi konuları inceler.[1050]

Sarf iliminin ilk kurucusunun Ebu’l-Esved ed-Duelî, (ö. 69h/688m) veya Mu‘âz b. Herrâ (ö. 187h/803m) olduğu kabul edilir.[1051] Zamanımıza ulaşan ilk müstakil sarf kitabı Ebû Osman el-Mâzinî’nin (ö. 249h/863m) Sibeveyhi’nin (ö. 180h/796m) *el-Kitâb*’ında bulunan sarf bahislerinden istifade ederek kaleme aldığı *Kitâbü’t-Taṣrîf*’idir. Ebû Ali el-Fârisî (ö. 377h/988m), Rummânî (ö. 384h/994m), İbn Cinnî (ö. 392h/1002m), Abdülkāhir el-Cürcânî (ö. 471h/1078m), Ahmed b. Muhammed el-Meydânî (ö. 518h/1124m), Kemâleddin el-Enbârî (ö. 577h/1181m), es-Sekkâkî (ö. 626h/1229m), İbn Yaîş (ö. 643h/1245m), İbnü’l-Hâcib (ö. 646h/1249m), Radî el-Esterâbâdî (ö. 688h/1289m’den sonra), İbn Usfûr (ö. 669h/1270m), Ebû Hayyân el-Endelüsî (ö. 745h/1344m) ve İsâmüddin el-İsferâyînî (ö. 945h/1538m) gibi alimler IV.

1047 Hulusi Kılıç, "Sarf", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/sarf--arap-dili (16.09.2019).

1048 Gündüzöz, ‘‘Nahiv ve Sarf İlimlerinin Doğuşu Üzerine’’, s.297; Musa Alak, “Sarf İlmi”, İslam Medeniyetinde Dil İlimleri Tarih ve Problemler, Ed.: İsmail Güler, İsam Yayınları, İstanbul 2015, s. 112.

1049 Gündüzöz, ‘‘Nahiv ve Sarf İlimlerinin Doğuşu Üzerine’’, s.298; Alak, “Sarf İlmi”, s. 116-120.

1050 Kılıç, "Sarf", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/sarf--arap-dili (16.09.2019).

1051 Gündüzöz, ‘‘Nahiv ve Sarf İlimlerinin Doğuşu Üzerine’’, s.295, 296.

(X.) yy.'dan itibaren sarf ilmine dair birçok eserler kaleme almışlardır. Özellikle İbnü'l-Hâcib'in[1052](ö. 688h/1289m'dan sonra) *eş-Şâfiye*'si, müellifleri kesin olarak bilinmeyen *el-Emsile*, *Binâʾü'l-efʿâl*, el-*Maksûd*[1053] İzzeddin ez-Zencânî'nin (ö. 660h/1262m) *el-ʿİzzî fi't-Tasrîf*'i ve Ahmed b. Ali b. Mes'ûd (ö. Hicri 8. miladî 14. yy.'ın başları) *Merâhu'l-Ervâh*'ı Osmanlı medreselerinde asırlarca okutulmuş yoğun ilgi görmüş, bunlarla ilgili çok sayıda şerh ve hâşiye yazılmış, yeni baskıları ve Türkçe tercümeleri yapılmıştır. Sarf öğretiminde günümüzde de önemini koruyan son beş eser "sarf cümlesi" olarak tanınmıştır.[1054]

Harpûtî şerhinde kelimelerin yapıları hakkında bilgiler vermiştir. Kelimenin hangi babdan geldiğini, isimse ne çeşit bir isim (mastar, ism-i fâil, ism-i meful, ism-i tafdil gibi) fiilse ne çeşit bir fiil (mâzî, muzârî, emir, teaccüb) olduğunu belirtmiştir. Kasîdenin 19. Beyti özelinde bu durumu örneklendirebiliriz:

فاصْرِف هواهـــــا وحاذِر أَن تُوَلِّيَهُ أِنَّ الهوى ما تَوَلَّى يُصْمِ أو يَصِمِ[1055]

"(Nefsin) hevasına engel ol ve onu veli yapmaktan sakın. Şüphe yok ki o neye veli oldu ise ya helak eder ya da kusurlu" beytinde "اصْرِفْ" kelimesi صَرَفَ يَصْرِفُ dan emirdir. "هوى" kelimesi عَلِمَ babından هَوِىَ يَهْوَى'nın mastarıdır. "حَاذِر" kelimesi احْذَرْ anlamında emirdir. Mübâlağa için mufâ'ale babından gelmiştir. "تُوَلِّيَه" kelimesi şeddeli olarak وَلّاه fiilinden muhatap sığasıyla muzâri' fiildir. "تَوَلّى" kelimesi mâzî fiildir. "يُصْمِ" kelimesi "öldürmek, helak etmek" anlamında أصمى يصمي dendir. Cezme alamet ي düşmüştür.

1052 Necmü'l-Eimme Radıyyüddîn Muhammed b. el-Hasen el-Esterâbâdî el-Garavî es-Semnâkî (es-Semnâî).

1053 Müellifleri tam olarak bilinmese de medreselerde el-Emsile'nin Hz. Ali'ye (r.a.), Binâ'nın ez-Zemahşerî'ye, Maksûd'un da Ebu Hanife'ye nisbet edilmesi bir gelenektir. Medreselerde Arapça'ya giriş metni olan ve sarfa dair temel teşkil eden bilgilerin yer aldığı el-Emsile'nin Hz. Ali'ye (r.a.) nisbet edilmesinde, çeşitli rivayetler olmakla birlikte sarf ve nahiv ilminin kurucusu olarak kabul edilen Ebu'l-Esved ed-Düelî'nin bu alana Hz. Ali'nin (r.a.) irşad ve bilgilendirmesiyle yöneldiği şeklindeki rivayetin pay sahibi olduğunu düşünüyoruz. Sarf ve Nahiv ilimlerinin doğuşu ve kurucuları hakkındaki değerlendirmeler için Bkz. Soner Gündüzöz, ''Nahiv ve Sarf İlimlerinin Doğuşu Üzerine'', *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Samsun 1997, sayı: 9, ss. 283-300.

1054 Sarf literatürü için Bkz.: Alak, "Sarf İlmi", s. 169; Hulusi Kılıç, "Sarf", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/sarf--arap-dili (16.09.2019).

1055 19. beyit

"يَصِمِ" kelimesi "kusurlu ayıplı hale getirmek" anlamında وَصَمَه fiilinden muzâri' fiildir.[1056]

Genel olarak Harpûtî'nin beyitleri şerh ederken kelimelerin sarfına dair yaklaşımının yukarıdakine benzer olduğunu ifade edebiliriz. Bunun yanında şerhte yer alan sarfa dair dikkatimizi çeken bazı hususiyetlere aşağıda değinmek istiyoruz.

3.9.3.1. Mîzânu's-Sarfî

Arapça'da kelime türetimi kelimenin başına, ortasına ya da sonuna harf ya da harfler ziyade edilmek suretiyle olmaktadır. Kelimelere ziyade edilen harflerin 10 harften ibaret olduğu ve (اليوم تنساه) cümlesini oluşturan harfler olduğu ifade edilmiştir.[1057] Arap dil alimleri ister fiil isterse de isim olsun Arapça bir kelimedeki asıl ve ziyade harfleri, bunların hareke ve sükûnlarını tespit edebilmek ve kelime türetiminde genel bir kural (kıyas) belirleyebilmek adına "terazî" (ميزان) metaforundan hareketle bir sistem oluşturmuşlardır. Kadîm dilcilerden beri kullanılan ve "mîzân-ı sarfî" adı verilen bu sistem فعل fiilini esas alır. Buna göre Arapça'da kelime kökleri genellikle üç aslî harften oluştuğundan kök kelimenin ilk harfini فعل fiilindeki ف harfi, orta harfi ع harfi, son harfi de ل harfi temsil eder. Kelime dört aslî harften oluşuyorsa mîzanın sonuna bir lâm (فعلل), beş kök harfli ise bir lâm daha (فعللل = سفرجل gibi) eklenir. Kelimede zâit harf veya harfler varsa mîzanda karşılık gelen yerlerine konarak kelimenin aslî harfleri tesbit edilir. (فعل يفعل نفعل فعلة فعلان مفعل فاعل مفعول أفعل استفعل gibi). Bu sistemde فعل fiilinden üretilmiş olan kalıplara "vezin" (binâ, sîga), bu vezinlere uydurulan ya da uygunluk arz eden قتل قاتل كاتب معبود gibi kelimelere de "mevzun" denilir.[1058]

[1056] Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 43.

[1057] Ebû Bekr İbnü's-Serrâc Muhammed b. es-Serî b. Sehl el-Bağdâdî (ö. 316/929), *el-Usûl fi'n-Nahv*, Thk: Abdulhüseyin el-Fetlî, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 1988, III, s. 232; Ebü'l-Kāsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî (ö. 538h/1144m); *el-Mufassal fi San'ati'l-İ'râb*, Thk: Ali b. Mülhim, Mektebetü'l-Hilal, Beyrut 1993, s. 501.

[1058] er-Racihî, *et- Tatbîku's-sarfî*, s. 10; Alak, "Sarf İlmi", s. 122; Hulusi Kılıç, "Sarf", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/sarf--arap-dili (16.09.2019).

وخالِفِ النفسَ والشيطانَ واعصِهِمَا   وإنْ همـا مَحَّضَـاكَ النُّصحَ فاتَّهِـمِ[1059]

“Nefsine ve Şeytan’a karşı dur, onlara isyan et; senin hayrını istiyor gibi görünseler de şüphe et” beytinde Harpûtî شيطان kelimesinin ya فيعال vezninde -şeytan iyilik ve rahmetten uzak olduğu için- “uzak oldu” anlamındaki شطن kökünden ya da فعلان vezninde -ademoğlunu yoldan çıkarmadaki süratinden dolayı ya da ateşten yaratıldığından dolayı- “yanmak, tutuşmak, koşmak, acele etmek” anlamındaki شاط kökünden geldiğini söylemiş, kelimenin (cins isim yapılarak) munsarif ya da ‘alem yapılarak gayr-i munsarif okunabileceğini belirtmiştir.[1060]

3.9.3.2.Kalb-i Mekanî

Sarf alimlerinin mizân-ı sarfî’yi ele alırken temas ettikleri bir diğer olgu kelimenin aslî harfleri arasında gerçekleşen yer değiştirmelerdir.[1061] Bu olgu القلب المكاني şeklinde ifadesini bulmuştur. Kelimede eğer aslî harfler arasında bir yer değişikliği olmuşsa vezinde gösterilerek kelimenin aslî hüviyetini ortaya koyacak şekilde bu değişikliğe işaret edilir. Örneğin نأى kelimesinin maklûbu olan ناء kelimesinin vezni فلع; وجه kelimenin maklûbu olan جاه kelimesinin vezni عفل şeklinde tesbit edilir.[1062]

يـــا خيرَ مَن يَمَّمَ العـــافُونَ ســـاحَتَهُ   سعيًا وفَوقَ مُتُونِ الأَيْنُقِ الرُّسُمِ[1063]

“Ey muhtaçların evine gittiği insanların en hayırlısı; koşarak ve (uzaktan gelen) kuvvetli develerin sırtında” beytinde Harpûtî الأينق kelimesinin ي harfinin ن harfine takdimi ile أَنْيُق kelimesinin maklûbu ve onun da aslının ناقة kelimesinin çoğulu أَنْوُق olduğu; و harfinin tahfif için ى harfine çevrildiği açıklamasını yapmıştır.[1064]

1059 24. beyit
1060 Harpûtî, *Asîdetü’ş-Şühde*, s. 53.
1061 Türkçe’de de günlük dilde buna benzer yer değiştirmeler olabilmektedir. Mesela “yanlış” kelimesinin “yalnış” ya da yalnız kelimesinin “yanlız” şeklinde telaffuz edilmesi gibi.
1062 Radıyyüddîn el-Esterâbâdî, *Şerḥu Şâfiyeti’bni’l-Hâcib*, I, s. 21; er-Racihî, *et- Tatbîku’s-Sarfî*, s. 14-17.
1063 105. beyit
1064 Harpûtî, *Asîdetü’ş-Şühde*, s. 168.

3.9.3.3. İ’lâl

İ‘lâl aslî harflerinde illet (vav, ya, elif) bulunan kelimelerde (misâl, ecvef, nâkıs, lefîf) uygulanan bir tür illeti/hastalığı giderme uygulamasıdır. Bu uygulamalar harekenin ya da harfin düşürülmesi (حذف، إسكان), harfin başka bir harfe çevrilmesi (قلب، إبدال), harfin harekesinin başka bir harfe verilmesi (نقل) gibi uygulamalardır.[1065] Kendilerinde illet harfi olmamasına rağmen muza‘af ve mehmuz fiiller de mu‘tel fiillerde olduğu gibi iskân, ibdâl, hazif gibi uygulamalara konu olduklarından mu‘tellât kapsamında değerlendirilmiştir.[1066]

Harpûtî illetli fiil ve isimlerin i‘lallerine pek fazla değinmez. Mesela kasîdenin

لولا الهوى لم تُرِقْ دَمْعًا عَلى طَلَلٍ وَلَا أَرِقْتَ لِـذِكر الْبَانِ والعَلَمِ[1067]

“Eğer aşk olmasaydı, gözyaşı dökmezdin kalıntılara[1068]; uykuların kaçmazdı hatırına “Ban ağacının[1069] ve “‘Alem” Dağı’nın[1070]” beytinde لم ترق fiilinin أراق يريق dan muzâri‘ olduğunu ve aslı يُرْوِقُ iken يقيم gibi i‘lâl edildiğini[1071]; başına لم gelince de ي harfinin hazfedildiğini[1072] ifade etmiştir.[1073] Bir başka örnekte;

وانسُبْ الى ذاتِهِ ما شـئتَ مِن شَـرَفٍ وانسُب الى قَدْرِهِ ما شئتَ مِن عِظَـمِ[1074]

[1065] Radıyyüddîn el-Esterâbâdî, *Şerḥu Şâfiyeti’bni’l-Hâcib*, I, s. 33; Mehmet Reşit Özbalıkçı, “Arap Dili Fiil Kalıplarında Fonetik Değişim ve Dönüşümler (İbdal - İ‘lal - İdğam - Kalb)”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2014, cilt: I, sayı: 39, ss. 277-300; Alak, “Sarf İlmi”, s. 151.

[1066] ez-Zencânî, *Tasrîfu’l-‘İzzî*, s. 73; Alak, “Sarf İlmi”, s. 154.

[1067] 5. Beyit

[1068] Kalıntılarla Hz. Peygamber’in Medîne’ye hicretinden sonra Mekke kastedilmektedir. Harpûtî, *Asîdetü’ş-Şühde*, s. 18.

[1069] Sorgun ya da sepetçi söğüdü diye de ifade edilen güzel kokulu bir söğüt çeşidi. Ayverdi, “Ban ağacı” *Misalli Türkçe Sözlük*, Kubbealtı Yayınevi, http://lugatim.com/s/bana%C4%9Fac%C4%B1 (31.08.2019); Mekke yakınlarındaki Hz. Peygamber’in (s.a.v.) altında oturup ashabıyla sohbet ettiği ağaç kastedilmektedir. Harpûtî, *Asîdetü’ş-Şühde*, s. 18.

[1070] Mekke’de bulunan bir dağ. Bir rivayette Ebu Kubeys Dağı. Harpûtî, *Asîdetü’ş-Şühde*, s. 18.

[1071] يُقِيمُ aslında يُقْوِمُ idi. Vâv harfi illetli ve harekeli, kâf harfi sahih ve sakin, sahih harf harekeyi yüklenmede illet harfinden evlâ olduğundan vâv’ın harekesi kâf’a nakledildi ve يُقِوْمُ oldu. Vav sakin ve öncesinde esreli bir harf olduğunda kural gereği vâv harfi yâ harfine çevrilir. يُقِيمُ oldu. Bkz. “Maksud”, *Mukayyed Sarf cümlesi*, Salah Bilici Yayınevi, s. 22.

[1072] Cezim harfi olan لم ile birlikte kâf harfi sakin kılındı ve لم تُرِيْقْ oldu. İki sakin harf yanyana geldi “iltikâ’i sakineyn ‘alâ ğayri haddihi” lazım oldu. Yâ’dan ve kâf’tan “ictimâ’u sakineyn”i def için illet harfi olan yâ hazfedildi ve لم تُرِقْ oldu. “İltikâ-i sakineyn” hakkında bakınız: Alak, “Sarf İlmi”, s. 154.

[1073] Harpûtî, *Asîdetü’ş-Şühde*, s.

[1074] 44. beyit

“Nisbet et onun zatına dilediğin şerefi; nisbet et şanına dilediğin yüceliği” beytinde ذات lafzının aslının ذَوَيٌ olduğunu ي harfinin hazfedildiğini;[1075] hazfedilen harfe karşılık olarak ت harfinin getirildiğini(ذَوَتٌ); vâv harfi harekeli olup öncesi de fethalı bulunduğundan kural gereği elife çevrildiğini ifade etmiştir.[1076]

3.9.3.4. İdğam

Tecvid ve sarf alimleri idğâmı ‘‘mahreç ve sıfatları aynı (mütemasil) veya mahreçleri aynı, sıfatları ayrı (mütecânis) yahut mahreç veya sıfatları yakın olan (mütekârib) iki harften birincisini ikincisine katarak söylemek’’ şeklinde tanımlamışlardır.[1077] İdğam edilen harflerin birincisine “mudğam”, ikincisine de “mudgamun fîh” adı verilir.[1078] İdğamdan önce mudğam ve mudğamun fîh’in her ikisi de harekeliyse “idgâm-ı kebir”, mudğam sakin, mudğamun fîh harekeliyse “idğam-ı sağîr”; yine mudğam tamamen (zâten ve sıfaten) mudğamun fîh’te erimişse tam idğam, bazı sıfatlarıyla (ğunne, kalınlık gibi) kalmışsa nakıs idğam söz konusu olur. Diğer taraftan idğam yapılmasının gerekli olup olmamasına göre de vacip, câiz ve mümteni‘ kısımlarına ayrılır.[1079] Buna göre مُدَّا مُدُّوا مُدِّي örneklerinde olduğu gibi muza‘af fiillere tesniye elifi, cemi‘ vâvı veya mütekellim yâsı bitiştiğinde idğam yapmanın vacib olduğu ifâde edilmiştir.[1080] Bu bağlamda Harpûtî,

فـما لِعَينـيك اِن قُلتَ اكْفُفَـا هَمَـتَا   وما لقلبِكَ اِن قلتَ اسـتَفِقْ يَهِـمِ[1081]

“Nesi var gözlerinin, durun desen de akıyor; nesi var gönlünün ki kendine gel desen de kendinden geçiyor.” beytinde اكففا kelimesinin منع manasında كَفّ kelimesinden emir ve tesniye olduğunu belirttikten sonra kelimenin kıyasa aykırı olarak idğamsız gelmiş olmasına dikkat çekmiş ve اكففا kelimesinde idğamın vacip

---

[1075] ي harfi harekeli olup öncesindeki harf fethalı olduğunda elife çevrilir. İki sakin harf (Tenvin nûnu ve elif) aykırı olarak yan yana geldiğinden (ictimâ’u’s-sâkineyn ‘ala ğayri haddihi) ي harfinden çevrilmiş olan elif hazfedilir.
[1076] Harpûtî, *Asîdetü’ş-Şühde*, s.89.
[1077] Ebû Amr ed-Dânî, *el-İdğâmu’l-kebîr fi’l-Kur'ân,* Nşr: Zuheyr Zâhid, Beyrut 1993, s. 33; Alak, “Sarf İlmi”, s. 152; Mehmet Ali Sarı, "İdgam", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/idgam (19.09.2019).
[1078] ez-Zencânî, *Tasrîfu’l-‘İzzî*, s. 73.
[1079] ez-Zemahşerî, *el-Mufassal*, s. 464; el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu’l-Muhît*, s. 435; Alak, “Sarf İlmi”, s. 152.
[1080] ez-Zencânî, *Tasrîfu’l-‘İzzî*, s. 74.
[1081] 3. beyit

olduğu, burada idğamın çözülmesinin kıyasa aykırı ve fesahata halel getirdiği şeklindeki eleştiriye şöyle cevap vermiştir: "Şarihler buna birçok açıdan cevap vermişlerdir. 'İsamüddin el-İsferâyînî şiir zaruretiyle idğamın çözülebileceğini söylemiştir. Nitekim şair şiir zaruretlerini sayarken şöyle demiştir: "

إشباع تحريك وفك بمدغم   وتذكير تأنيث وعكس بندرة

"Harekeyi doyurmak (med etmek), mudğamı çözmek, müennesin müzekker, nadiren de müzekkerin müennesliğine hükmetmek"

Harpûtî, gözlerin her ne kadar görünüşte çift ise de hakikatte tek oldukları dolayısıyla اكففا emrinin de suretâ tesniye ise de hakikatte tek olduğu ve müfredde idğamın çözülmesinin caiz olduğu şeklinde yapılan izâhı ise zorlama bir yorum olarak değerlendirmiştir. Bazı şarihlerin nâzımın burada apaçık kuralları dahi düşünemeyecek kadar hayret ve dehşet yaşadığına işaret olduğunu bunun da ifadeye halel getirmek şöyle dursun zarafet kattığını dolayısıyla bundan ötürü kınanamayacağını söylediklerini nakletmiştir.[1082]

3.9.3.5. İbdal

Morfolojik ve fonetik bir olgu olan ibdâl kavramı "kelimede telaffuz kolaylığı ve akıcılık sağlamak amacıyla bir harfin yerine mahreç veya sıfatça ona yakın başka bir harfi getirmek" şeklinde tanımlanır. Başka dillerde olduğu gibi Arapça'da da çıkış yerleri ve sıfatları açısından birbirlerine yakın olan harfler bazen yer değiştirebilirler. Bunun en büyük nedeni muhtemelen böyle bir değişikliğin dile hafif gelmesidir. İbdâle konu olan harflerden biri veya her ikisi illet harfi ya da hemze olan ibdâl çeşidine "i'lâl" denildiği gibi bazı dil âlimler idgamı da bir tür ibdâl saymışlardır. İbdâl kelimelerin başında, ortasında ve sonunda olabileceği gibi ibdâlde hangi harfin asıl hangi harfin fer' olduğunu belirleyen kesin ve genel geçer kurallar yoktur.[1083]

Bu bağlamda

اِنِّي اتَّهَمْتُ نصيحَ الشَّـــيْبِ فِي عَذَلِي   والشَّـــيْبُ أبعَـــدُ فِي نُصْحٍ عَنِ التُّهَمِ[1084]

[1082] Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 12.
[1083] ez-Zemahşerî, *el-Mufassal*, s. 428; Mehmet Ali Sarı, "İbdâl", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/ibdal--arap-dili (19.09.2019).
[1084] 12. beyit

“Şüphe ettim yaşlılığın öğüdünden beni ayıplarken; halbuki yaşlılık öğüdünde en uzak töhmetten” beytinde Harpûtî, اتهمت kelimesinin افتعال bâbından nefs-i mütekellim olarak, حملت على التهمة “töhmete hamletmek” manasında olduğunu ifade etmiştir. Devamla Arapların “ona utandıracak bir vasfı nisbet ettim” anlamında اتهمت فلانا بكذا dediklerini; التهمة kelimesinin de aynı kökten bir isim olup, ت harfinin و harfinden bedel yapıldığını ve aslının وهمة olduğunu söylemiştir. نصيح kelimesinin de ya فعيل vezninde ism-i fâil anlamında sıfat-ı müşebbehe ya da وجيف vezninde mastar olduğunu ifade etmiştir.[1085]

3.9.3.6.İsm-i Mensub

İsm-i mensûb ‘‘bir şeyin kendisine nisbet edildiğini bildirmek üzere ismin sonuna, öncesi (mâ kabli) esreli olan şeddeli bir yâ eklenmiş olan isim” şeklinde tanımlanmıştır.[1086]

Bir kelimenin ism-i mensub’u yapılırken kelime sonuna “nisbet yâ’sı” (ياء النسب او النسبة) adı verilen öncesi esreli, şeddeki bir ـِيّ harfinin eklenmesi ve eğer gerekiyorsa kelimenin diğer harflerinde gerekli değişikliklerin yapılması şeklinde iki aşamadan söz edilebilir.[1087]

Maksur isimlerin ism-i mensub’unda eğer kelime فَتًى ve رِبًا gibi üç harften oluşuyorsa elif رِبَوِي ve فَتَوِي şeklinde vâv harfine çevrilir. Eğer kelime dört harfli ve جَمَزَى kelimesindeki gibi bütün harfleri harekeli ise elif hazfedilerek جَمَزِي şeklinde okunur. Kelime dört harfli ve دُنْيا ve حُبْلى kelimelerinde olduğu gibi ikinci harf sâkin ise elif hazfedilerek حُبْلِى ve دُنْيِي şeklinde; elif vâv’a çevrilerek دُنْيَوِى ve حُبْلَوِي şeklinde;

1085 Harpûtî, *Asîdetü’ş-Şühde*, s. 31.

1086 هو الأسم الملحق بآخره ياء مشددة مكسور ما قبلها علامة للنسبة إليه ; ez-Zemahşerî, *el-Mufassal fî San’ati’l-İ’rab*, s. 259; Necmü’l-eimme Radıyyüddîn Muhammed b. el-Hasen el-Esterâbâdî el-Garavî es-Semnâkî (es-Semnâî) (ö. 688h/1289m’dan sonra), *Şerḥu Şâfiyeti’bni’l-Hâcib*, Thk: Muhammed Nur el-Hüseyin ve diğerleri, Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1975, II, s. 4.

1087 er-Racihî, *et- Tatbîku’s-Sarfî*, s. 139.

ya da elif vâv'a çevrilip ikinci bir elif daha ziyade edilerek حُبْلَاوِي ve دُنْيَاوِي şeklinde üç türlü okumak mümkündür. Eğer kelime beş ve daha fazla harften oluşuyorsa مُصْطَفِي ve حُبَارِي şeklinde elif hazf edilerek ism-i mensub elde edilir. [1088]

وكيف تدعو إلى الدُّنيا ضـــرورة من   لولاه لم تخرج الدُّنيا من العدم[1089]

"Nasıl çağırır dünyaya ki zarureti o kimsenin; olmasaydı o, çıkmazdı dünya ademden (varlığa)" beytinde Harpûtî, دنيا lafzının aslının Arapların دَنَوْتُ إلى الشيء دُنُوًّا "bir şeye yaklaştım" sözünün delaletiyle دُنْوى olduğunu; aslen sıfat-ı müşebbehe olan kelimede ismiyyetin galip gelmesiyle, و harfi ي harfine çevrilmek suretiyle, tahfif yapıldığını; zira isim oluşun tahfifi hak ettiğini belirttikten sonra kelimenin ism-i mensub kullanımıyla alakalı bilgi verir. Bu bağlamda kelimenin Araplardan دُنْيِيّ (dünyî), دُنْيَوِيّ (dünyevî) ve بَيْضَاء kelimesine benzetilerek دُنْيَاوِيّ (dünyâvî) şeklinde üç farklı kullanımın işitildiğini beyan eder. Bununla birlikte Harpûtî kelimenin maksûr bir kelime olduğunu, دنياء şeklinde memdûd kullanımın ise söz konusu olmadığını belirtmiştir. Ayrıca kelimenin nasb halinde galat olarak tenvinle telaffuz edildiğini ve bu vezinden gelen kelimelerin gayri munsarif olduklarını ifade etmiştir.[1090]

3.9.3.7. İsm-i Tasğîr

İsm-i tasğîr, tahkir, sevgi veya şefkat izhar etme, bir niceliği azımsama, zaman veya mekânı yakınsama gibi maksatlarla mu'rab isimlerden türetilen bir isimdir. Bir kelimenin ism-i tasğîrinin yapılabilmesi için mu'rab olması, hâl-i hâzırda tasğîr vezninde olmaması ve manen tasğîri kabul etmesi şarttır. İsm-i tasğîr فُعَيْل–فُعَيْعِل– فُعَيْعِيل vezinlerinden biriyle yapılır.[1091] Eğer kelimede bir hazif varsa tasğîr'de mahzuf harf geri döner. (دَمٌ–دُمَيّ، يَدٌ–يُدَيَّة، ابْنٌ–بُنَيّ، أُخْت–أُخَيَّة gibi) İsm-i tasğîr ve cem-i teksir vezinlerinin bir şekilde aslî harflerinde değişiklik olmuş olan kelimeleri aslî formlarına

1088 er-Racihî, *et- Tatbîku's-sarfî*, s. 142.
1089 33. beyit
1090 Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 70.
1091 er-Racihî, *et- Tatbîku's-Sarfî*, s. 129,130.

döndürdükleri ifade edilmiştir. Örneğin aslı دِنَّار olan دِينَار kelimesi دُنَيْنِير şeklinde; aslı قِرَّاط olan قِيرَاط kelimesi قُرَيْرِيط şeklinde; aslı مَاه olan مَاء kelimesi مُوَيْه şeklinde tasğîr yapılırlar.[1092]

قد تُنكِرُ العينُ ضَــوْءَ الشــمسِ مِن رَمَدٍ　　　ويُنكِرُ الفَمُّ طعمَ المـاءِ مِن سَــقَمِ[1093]

"Bazen göz ağrıdan güneşin ışığını inkar eder; bazen de ağız hastalıktan suyun tadını inkar eder" beytinde Harpûtî فم lafzında mim harfinin şiir zaruretiyle şeddeli okunması gerektiğini söyledikten sonra kelimenin aslının سَوْط vezninde فوه olduğunu; harf-i lîn'e benzemesi dolayısıyla ه harfinin tahfîfen hazfedildiğini; geriye iki harfin (فَو) kaldığını; Arapların lafızda ağırlık oluşturacağından i'rabı illet harfine vermeyip و harfini yine bir dudak harfi olan م harfi ile değiştirdiklerini ifade etmiştir. Kelimenin vâvlı olduğuna Arapların تَفَوَّهْتُ بكذا "şöyle söyledim" ve رجل أَفْوَه "büyük ağızlı adam" sözlerini yine kelimenin tasğîr sîğasında فُوَيْه şeklinde gelmesini delil olarak getirir ve tasğîr sîğasının kelimeleri aslî suretlerine döndürdüğünü söyler.[1094]

3.9.3.8. İsm-i Mef'ûl

İf'ilâl (افعلال) bâbı, huy, tabiat, renk ve kusurlara delalet eden lâzım/geçişsiz fiillerde (...سمُن، عوِر، حمُر، سخُن gibi) mübalağa anlamı elde etmek üzere kullanılan bir babdır.[1095] Bu fiillerden ism-i mef'ûl gelmediği gibi, bu babdan gelen fiillerin sülâsîlerinde فاعل vezninde ism-i fâil de gelmez.

مِن بعــــدِ ما أخبرَ الأقوامَ كـــــاهِنُهُم　　　بـــأنَّ دينَــهُــمُ الْمُعْــوَجَّ لم يَقُــمِ[1096]

"Toplumlara kahinleri çarpık dinlerinin ayakta duramayacağını haber verdikten sonra" beytinde Harpûtî, مُعْوَجّ lafzının mansûb ve دينهم kelimesinin sıfatı olduğunu

1092 er-Racihî, *et- Tatbîku's-Sarfî*, s. 136, 137.
1093 104. beyit
1094 Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 167.
1095 er-Racihî, *et- Tatbîku's-Sarfî*, s. 39;
1096 67. beyit

ifade ettikten sonra, kelimenin الاعوجاج mastarından türetilmiş ism-i mef‘ûl olduğunu söylemiştir.[1097] Mamafih مُعوَجّ kelimesi, عَوِجَ يَعْوَج عَوَجاً وعِوَجاً sülâsî kökünden türemiş "kendiliğinden eğilmiş, bükülmüş" anlamında bir kelimedir.[1098] İf‘ilâl bâbı müteaddî/geçişli bir bâb olmadığından bu babtan harf-i cersiz olarak ism-i mef‘ûl gelmez.[1099] Netice olarak hem kelimenin anlamı hem de bâbın yapısı gereği مُعْوَجّ lafzının ism-i fâil olarak değerlendirilmesinin daha yerinde olacağını düşünmekle birlikte gerek müellif nüshasında gerekse diğer nüshalarda bir farklılık tespit edemediğimizden bu hatanın müellifin dalgınlığından kaynaklanmış olabileceğini değerlendiriyoruz.

İfti‘âl babı (افتعال) bünyesinde edilgenlik (المطاوعة: اجتمع، التفّ), işteşlik (المشاركة: اشترك، اختلف، اقتتل), mübalağa (اجتهد، اقتلع، اكتسب), edinme (الاتخاذ: امتطى، اذّبح) gibi anlamlar barındıran bir bâptır.[1100] Bu babtan gelen fiiller geçişli olmadığından ilk etapta bu babtan ism-i mef‘ûl gelmeyeceği değerlendirilebilir. Bu bağlamda Harpûtî,

ولا أعَـــدَّتْ مِنَ الفِعلِ الجميلِ قِرَى   ضَيفٍ أَلَـمَّ برأسـي غيرَ مُحتشـمِ[1101]

"Hazırlamadı güzel amellerden bir sofra; habersizce başıma gelen misafir için" beytinde محتشم ifadesinin ش harfinin esresiyle ism-i fâil olarak, ش harfinin üstünüyle ism-i mef'ûl olarak okunabileceğini belirttikten sonra İfti‘âl babından ism-i mef‘ûl gelemeyeceği şeklindeki soruya "her ne kadar bu babtan müstakil olarak ism-i mef'ûl gelmese de harf-i cer'li bulunduğunda gelebilir. Burada da غَيْرَ مُحْتَشَمٍ فيه şeklinde takdir edilir" diyerek cevap vermiştir.[1102] Biz Harpûtî'nin bu izahını sülâsî bablar söz konusu olduğunda yerinde buluyoruz. Fakat söz konusu olan mezid bir bâb olduğundan harf-i cer takdirine gerek olmaksızın da izah edilebileceğini düşünüyoruz. Nitekim mezid bablarda ism-i mef'ul vezni, ism-i zaman, ism-i mekân ve mimli mastarla müşterektir.

[1097] Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 120.
[1098] İbn Manzur, *Lisânu'l-Arap*, II, 332; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, VI, 121.
[1099] Ebü'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber b. Umeyr el-Müberred el-Ezdî es-Sümâlî (ö. 286/900), *el-Muktedab*, Thk: Muhammed Abdulhalik el-'Azîmeh, 'Alemu'l-Kütüp, Beyrut T.y., I, 76.
[1100] er-Racihî, *et- Tatbîku's-Sarfî*, s. 37, 38.
[1101] 14. beyit
[1102] Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 35.

غير محتشم ifadesi ش harfinin fethasıyla okunduğunda ism-i mef'ul anlamı dışında zarfiyyet anlamının düşünülmesi de mümkündür.

3.9.3.9.Mufâ'ale Bâbı

Arapça'da kök halde bulunan bir fiile (الفعل المجرد) ona bir takım yeni anlamlar kazandırmak üzere bir, iki ya da üç harf ekleyerek fiil türetimi yapılır. Türetme sonucu fiilin anlamına eklemlenen bu yeni anlam sarf kitaplarında "bâbın binası" olarak ifade edilir. Bâbdan bâba farklılık göztermekle birlikte her babda öne çıkan anlamlar mevcuttur. Örneğin if'âl (إفعال) ve tef'îl (تفعيل) bâbları genelde geçişsiz (لازم) bir fiili geçişli (متعدي) yapmak (تعدية) maksadıyla kullanılır. İnfi'âl (انفعال) ve İfti'âl (افتعال) bâblarında ise geçişli bir fiili edilgen yapmak (مطاوعة) gayesi öne çıkar. Yine İstif'âl babının binasının da talep için olduğu ifade edilir. Bununla birlikte bir bâbın genelde tek bir anlamı yoktur.[1103] Mesela mufâ'ale (مفاعلة) babında ilk öğrenilen veznin fiillere işteşlik/ortaklık (مشاركة) anlamı kazandırdığıdır. Fakat bu bab işteşlik anlamı dışında واليت الصوم "aralıksız oruç tuttum" ve تابعت الدرس "dersi takip ettim" örneklerinde olduğu gibi ardışıklık-devamlılık (موالاة–متابعة); عافاه الله "Allah ona afiyet versin", كافأت زيدا "Zeyd'i ödüllendirdim", عاقبت عمرا "Amr'ı cezalandırdım" örneklerinde olduğu gibi verme-kazandırma gibi anlamlar da ifade eder. Bazen de سافر، هاجر، جاوز fiillerinde olduğu gibi fiilin anlamında bir değişikliğe neden olmaz. Alimler bu durumda da "yapısal öğelerin artışı manaların da arttığını gösterir"[1104] genel ilkesinden hareketle bir te'kid ve mübâlağa anlamı olduğunu söylemişlerdir.[1105] Bu bağlamda

وراوَدَتْـــــهُ الجبالُ الشُّـــمُّ مِن ذَهَبٍ   عن نفسِـه فـأراها أيَّمـــــا شَمَمِ[1106]

[1103] Mezid fiillerin kazandırdığı anlamlar için Bkz: Kadri Yıldırım, "Sülâsî Mücerred Fiilerin Mezîd Olmakla Kazandıkları Yeni Anlamlar", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2000, cilt: II, ss. 209-248.

[1104] زيادة المباني تدل على زيادة المعاني

[1105] er-Racihî, *et- Tatbîku's-Sarfî*, s. 35, 36; Yıldırım, "Sülâsî Mücerred Fiilerin Mezîd Olmakla Kazandıkları Yeni Anlamlar", s. 210, 225.

[1106] 31. beyit

“Altından yüce dağlar onu istedi de o onlara (iltifat etmeyerek) gösterdi zirveyi” beytinde Harpûtî, راود fiilinin “bir şeyi ısrarla ve arzuyla istemek” anlamında olduğunu ve mufâʻale babının eğer işteşlik söz konusu değilse mübâlağa ifâde ettiğini söylemiştir.[1107] Benzer şekilde ...فاصْرِف هواها وحاذِر أَن تُوَلِّيَهُ beytindeki[1108] حَاذِرْ ifadesinde, ...وخالِفِ النفسَ والشيطانَ واعصِهِمَا beytindeki[1109] خَالِفْ ifadesinde bâbın işteşlik değil mübâlağa anlamı taşıdığını belirtmiştir.[1110]

3.9.4. Nahiv İlmine Dair Açıklamaları

“Yönelmek, izini takip etmek” anlamında نحا ينحو fiilinin mastarı olan “nahiv” kelimesi “yön, taraf, yol” gibi anlamlara gelir.[1111] نحو, ıstılahta “lafzın cümle içindeki durumunu (mahallini) ve bu durumuna göre i’rabını inceleyen bilim dalı”[1112] olarak tanımlanabilir[1113]. Nahiv ilmi Arapça’nın söz dizimi kurallarıyla iʻrab olgusuna ilişkin

---

1107 Harpûtî, *Asîdetü’ş-Şühde*, s. 68.

1108 19. beyit

1109 24. beyit

1110 Harpûtî, *Asîdetü’ş-Şühde*, s. 43, 53.

1111 Muhammed b. Muhammed Ebu’l-Feyz ez-Zebîdî (ö. 1205h/m), *Tâcu’l-ʻArûs min Cevâhiri’l-Kâmûs*, Dâru’l-Hidâye, XL, s.41; Ebü’l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfiî (ö. 711h/1311m), *Lisânu’l-Arab*, Dâru Sâdır, Beyrut, ts., XV, s. 309-310; Ali Bulut, “Nahiv Terimlerinin Ortaya Çıkış Süreci”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2008, cilt: VIII, sayı: 2, s. 97.

1112 Mustafa Meral Çörtü, *Arapça Dil Bilgisi Nahiv, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 2012, s. 13.*

1113 Nahiv ilminin çeşitli tanımları yapılmıştır. İbnü’s-Serrâc (ö. 316h/929m) *el-Usul fi’n-Nahv* adlı eserinde “Mütekadim alimlerin Arap kelamından tümevarım metoduyla çıkardıkları bir ilim” (علم استخرجه المتقدمون فيه من استقراء كلام العرب) olarak tanımlamıştır. Ancak bu tanımlama nahiv ilminin mahiyetini tam olarak ortaya koymamaktadır. "İbn Cinnî (ö. 392h/1002m) *el-Hasâis*’te “Nahiv, Arap olmayanın fesahatte Araba yaklaşabilmek için i’rab, tesniye, tahkir (tasğir), cem’, izafet, nisbet, terkip ve benzeri hususlarda Arabın söz söyleme tarzını takip etmesidir. Böylece Arap olmasa da onlar gibi konuşabilir” der. İbni Cinnî bu tanımıyla Nahiv ilminin muhatabının Arap olmayanlar olduğunu ifade etmiş ve kapsamının sarf ve nahiv konuları olarak sınırlandırmıştır. Bu bakımdan onun tanımının İbnü’s-Serrâc’ın tanımına göre daha dar kapsamlı olduğu söylenebilir. Seyyidü’ş-Şerif el-Cürcânî (ö. 816h/1413m) *et-Ta’rîfât*’ta “Arapça cümle dizilişinin i’rab, mebnîlik ve benzeri hallerini öğreten ilim” (علم بقوانين يعرف بها أحوال التراكيب العربية من الإعراب والبناء وغيرهما) ya da “doğru ve bozuk kelamın kendisiyle bilindiği kuralların ilmi” (علم بأصول يعرف بها صحة الكلام وفساده) tanımlarını vermiştir. Son olarak Muhammed Muhyiddîn Abdilhamîd (ö. 1973) nahvi “söz dizimi esnasındaki Arapça kelimelerin sonlarının i’rab, mebnîlik durumları ve ilgili ahkamına dair kuralların bilgisi” (العلم بالقواعد التي يعرف بها أحكم أواخر الكلمات العربية حال تركيبها من الإعراب والبناء وما يتبع ذالك) şeklinde tanımlamıştır. Ebû Bekr Muhammed b. es-Serî b. Sehl el-Bağdâdî ibnü’s-Serrâc (ö. 316h/929m), *el-Usûl fi’n-Nahv*, Thk: Abdulhüseyin el-Fetli, Müessesetü’r-Risale, Beyrut 1988,

kısmını içerir. Bu anlamda dil bilimlerinde “sentaks”[1114] kavramına karşılık gelmektedir. Nahiv kelimesinin kavramsallaşmasında Hz. Ali’nin (r.a) Ebu’l-Esved ed-Düelî’ye (r.a.) (ö. 69h/688m) kelime çeşitleriyle tanımlarını kapsayan bir sayfayı verdikten sonra انْحُ هذا النَّحْوَ يا أبا الأسود “bu şekilde devam et, bu istikamette ilerle” demesinin rol oynadığı rivayet edilir.[1115]

Nahvin konusu terkip ve cümlelerin kuruluşu, öğeleri, çeşitleri, i‘rab olgusu, âmiller, mâmuller, i‘rab alâmetleri, mu‘reb ve mebnîler gibi meseleleri kapsar. Buna karşılık kadîm dilciler nahvi geniş anlamda gramer hatta dil bilimleri olarak anlamışlardır.[1116] Basra mektebinden Halîl b. Ahmed (ö. 175h/791m), Yûnus b. Habîb (ö. 182h/798m), Sîbeveyhi (ö. 180h/796m) ve Ahfeş el-Evsat (ö. 215h/830m); Kûfe mektebinden Ruâsî (ö. 187h/803m), Muâz b. Müslim el-Herrâ (ö. 187h/803m), Ali b. Hamza el-Kisâî (ö. 189h/805m) ve Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ (ö. 207h/822m) çalışmalarıyla nahiv ilminin gelişiminde etkili olmuşlardır. Sîbeveyhi, başta hocası Halîl b. Ahmed ve İbn Ebû İshak el-Hadramî (ö. 117h/735m), Ahfeş el-Ekber (ö. 177h/793m), Yûnus b. Habîb (ö. 182h/798m), Ebû Zeyd el-Ensârî (ö. 215h/830m) gibi âlimlerin nakillerini birleştirerek Selef’ten intikal eden nahiv mirasını *el-Kitâb* adıyla

---

I, s. 35; Ebü’l-Feth Osmân b. Cinnî el-Mevsılî el-Bağdâdî, *el-Hasâis*, el-Hey’etü’l-Mısriyye el-‘Âmme li’l-Kitab, Y.y. T.y., I, s. 35; Ali b. Muhammed Seyyidü’ş-Şerif el-Cürcânî (ö. 816h/1413m), *Kitabu’t-Ta’rîfât*, Daru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, Beyrut, 1983, s. 240; Muhammed Muhyiddîn Abdilhamîd el-Mısrî, et-Tuḥfetü’s-seniyye bi-şerḥi’l-Muḳaddimeti’l-Âcurrûmiyye, Mektebetü Dâru’l-Fîhâ’, Dimeşk 1994, s. 4. Nahiv ilminin tanımları için bkz. Mahmut Kafes, Arap Dilinde Nahiv İlminin Doğuşu ve Önemi, *Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi*, 1994-1995, sayı: 9-10, ss. 101-102.

1114 Bir cümleyi oluşturan kelime türlerinin arasındaki ilişkileri inceleyen ve sınıflamalar yapan dil bilgisi kolu. söz dizimi. Cümlebilgisi. “sentaks” *Yabancı Sözlere Karşılıklar Kılavuzu, https://sozluk.gov.tr/ (23.09.2019)*

1115 İbn Sellâm el-Cumahî, İbn Kuteybe, Müberred, Ebü’t-Tayyib el-Lugavî ve Ebû Saîd es-Sîrâfî gibi âlimler Ebü’l-Esved ed-Düelî’nin nahiv ilminin kurucusu olduğunu kabul ederler. Ebü’l-Esved de nahiv ilminin esaslarını Hz. Ali’den aldığını ifade etmiştir. Bu ilmin esaslarının bizzat Hz. Ali tarafından ortaya konulduğu yolunda başka nakiller de bulunmakla birlikte onun siyasî çalkantılarla yoğun biçimde meşgul olması sebebiyle sadece fikir verme ile yetinmesi ve bizzat telif işine girişmemiş olması daha mâkul görülmüştür. Ebu’l-Hasan Nureddin Ali b. Muhammed b. İsa el-Eşmûnî eş-Şâfiî (ö. 900h/m), Şerhu’l-Eşmûnî ‘alâ Elfiyeti’bni Malik, Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, Beyrut, 1998, I, s. 20; İsmail Durmuş, "Nahiv", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/nahiv (21.09.2019).

1116 Sîbeveyhi’nin el-Kitâb’ı, Müberred’in el-Muḳteḍab’ı, ez-Zemahşerî’nin el-Mufaṣṣal’ı ve İbn Mâlik’in el-Elfiyye’si bu anlayışa göre kaleme alınmış klasik eserlerdir. Bu eserlerde nahiv ve sarftan başka imâle, i‘lâl, idğam, hemz gibi fonetik meseleler, kıraat ve lehçe farkları ve belâğat konuları içiçedir. İbnü’s-Serrâc ve İbn Usfûr el-İşbîlî gibi dilciler nahvi “ilmü’l-Arabiyye” ile eş anlamlı kabul ederek alanını daha da genişletmiş, nahiv, sarf, lugat, aruz, kâfiye, iştikak, şiir yazma usulü, inşâ, meânî, beyân, hat gibi dilin bütün yönlerini kapsayan bir ilim şeklinde algılamışlardır. Durmuş, "Nahiv", https://islamansiklopedisi.org.tr/nahiv (21.09.2019).

emsalsiz bir eserde ortaya koymuştur.[1117] Müberred (ö. 286h/900m), *el-Muḳteḍab* adlı eseriyle *el-Kitâb*'ın muhtevasını daha anlaşılır bir uslupla yer yer özgün terminoloji çerçevesinde anlatmıştır.[1118]

Hicrî 4. yy. nahivde mütekaddim ve müteahhir ayrımının ortaya çıktığı dönem olarak kabul edilir. Niftaveyh (ö. 323/935), Ebû Bekir İbnü'l-Enbârî (ö. 328/940) ve İbn Dürüsteveyh (ö. 347/958) mütekaddimîn dilcilerinin sonuncuları, Ebû Saîd es-Sîrâfî (ö. 368/979), İbn Hâleveyh (ö. 370/980) ve Ebû Ali el-Fârisî (ö. 377/987) gibi dilciler de müteahhirînin ilkleri sayılmıştır. Bu dönemde kaleme alınmış eserler arasında İbnü's-Serrâc'ın (ö. 316h/929m) *el-Usûl fi'n-Nahv*'i, öğrencisi Ebü'l-Kāsım ez-Zeccâcî'nin (ö. 337h/949m) *el-Îzâḥ fî ʿİleli'n-Naḥv*'i ve İbn Cinnî'nin (ö. 392h/1002m) *el-Lümaʿ fi'l-ʿArabiyye* adlı eserleri zikredilebilir. Hicri 5. yy. artık nahiv konularının tamamlandığı ve pedagojik nahiv çalışmalarının görülmeye başladığı dönem olarak ön plana çıkar. İbn Bâbeşâz'ın (ö. 469h/1077m) *el-Muḳaddime fi'n-Naḥv*'i, Abdülkâhir el-Cürcânî'nin (ö. 471h/1078m) *el-ʿAvâmilü'l-Miʾe*'si, Zemahşerî'nin (ö. 538h/1144m) *el-Ünmûzec* ve *el-Mufaṣṣal*'ı bu tür eserlerin öncüleridir. Zemahşerî, *el-Mufaṣṣal*'ında el-Kitâb'ı anlaşılır bir üslûpla özetlemiştir. İbnü'l-Hâcib (ö. 646h/1249m), İbn Mâlik et-Tâî (ö. 672h/1274m) İbn Âcurrûm (ö. 723h/1323m) ve İbn Hişâm en-Nahvî'nin (ö. 761h/1360m) artık klasik olmuş eserleri daha sonraki dönemlerde ortaya çıkmış bu tarz pedagojik eserlere örnek teşkil ederler.[1119]

Nahiv cümlesi olarak bilinen Birgivî'nin (ö. 981h/1573m) *'Avâmil-i Cedîde*'si ve *İzhâru'l-Esrar*'ı ile İbn Hâcib'in (ö. 646h/1249m) *el-Kâfiye*'si Osmanlı medreselerinde asırlarca okutulmuş ezberlenmiş ve üzerine birçok şerh ve haşiye yapılmıştır.

Harpûtî'nin şerhindeki nahiv konularını ele alış tarzı hakkında onun nahiv konularına ihtiyaç olduğu kadar değindiği değerlendirmesinde bulunabiliriz. Bundan

---

1117 Detaylı bilgi için Bkz.: Ali, Bulut, *Sibeveyh'in el-Kitâb'ında Ele Aldığı Bazı Nahiv Konuları, İşleme Yöntemi ve Koyduğu Kurallar*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Danışman: Yrd. Doç. Dr. Osman Keskiner, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,2003; Soner Gündüzöz, *Sibeveyh'de Kelime Yapısı*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Danışman: Prof. Dr. Mehmet Çakır Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,2002.

1118 Detaylı bilgi için Bkz. Doğan Fırıncı, *Ebu'l-Abbâs el-Müberred'in el-Muktedab Adlı Eserinde Sarf İlmine Ait Görüşleri*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Danışman: Prof. Dr. Ahmet Yüksel Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016; Fırıncı, Arap Dili Morfolojisi, Gece Kitaplığı, Ankara 2018; Durmuş, "Nahiv", https://islamansiklopedisi.org.tr/nahiv (21.09.2019).

1119 Durmuş, "Nahiv", https://islamansiklopedisi.org.tr/nahiv (21.09.2019)

kastımız Harputî, beyti izah ederken cümle öğelerini, fail, meful, hal, sıfat, mübteda, haber, zarf v.b. ne olduklarını belirtir. Eğer bir öğenin birden fazla ihtimali varsa bu ihtimallere göre mana verir. Fiillerin malum mu meçhul mü olduklarını, Harf-i cerlerin hangi anlamda kullanıldıklarını ve ilgili olduğu fiili (muteallıkını) söyler. Eğer öğeler arasında takdim-tehir varsa, düşmüş (mahzuf) bir öğe varsa temas eder. Ancak ne bir mu'rib gibi detaylı i'rab yapar ne de bir nahiv kitabı gibi detaylı nahiv açıklamalarında bulunur. Harpûtî'nin dikkatimizi çeken nahve dair açıklamalarından bir kısmını onun Arapça'ya vukufiyetini ortaya koyması bakımından ifade etmek istiyoruz.

3.9.4.1. Atıf Harfleri Hakkında Bilgi Vermesi

Arapça'da bir kelime ya da kelime gurubunu başka bir kelime ya da kelime gurubuna atfetmek için kullanılan on tane harf vardır. Bunlar و، ف، ثم، حتى، أو، إما،أم، لا، بل، لكن harfleridir.[1120] أو، إما ، أم harfleri hükmü mezkûr öğelerden birine bağlamak[1121] içindir. أو ve إما ihbar, emir ve istifham cümlesinde gelirken أم muttasıla olduğunda أزيد عندك أم عمرو؟ cümlesinde olduğu gibi yalnızca istifham cümlesinde gelir. أم harfi ancak munkatı'a olduğunda ihbârî cümlede gelebilir. إنها لإبل أم شاة cümlesinde olduğu gibi.[1122] أم harfinin iki tür kullanımı söz konusudur. Ya أزَيدٌ عندكَ أمْ عمرٌو؟ "Zeyd mi yoksa Amr mı senin yanında?" ve أزيدًا لقيتَ أم بشرًا؟ "Zeyd'le mi yoksa Amr'la mı karşılaştın?" cümlelerinde olduğu gibiأيهما ve أيهم anlamında "muttasıla" olması ya da أعَمرٌو عندكَ أمْ عندكَ زيدٌ "Yanındaki Zeyd mi? (Eğer değilse) yanındaki Zeyd'dir" ve إنَّها لإبلٌ أَمْ شاةٌ "O devedir (Eğer değilse) koyundur" cümlelerinde olduğu gibi öncesinden bağımsız olarak "munkatı'a" olması.[1123]

1120 İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-Nahv*, II, s. 55-59; ez-Zemahşerî, *el-Mufassal*, s. 40; Takiyyüddin Mehmed b. Pir Ali el-Birgivî (ö. 981h/1573m), "İzhârü'l-Esrâr", *Kitâbu'n-Nahv*, Fatih Enes Kitabevi İstanbul T.y., s. 173.

1121 لتعليق الحكم لأحد المذكورين ; ez-Zemahşerî, *el-Mufassal*, s. 404.

1122 ez-Zemahşerî, *el-Mufassal*, s. 404.

1123 el-Müberred, *el-Muḳteḍab*, III, ss. 286-289; İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-Nahv*, II, s. 213.

أم harfinin soru cümlesine has olması dışında أو harfinden diğer bir farkı أو harfi soru cümlesinde kullanıldığında hükmün var olup olmadığı sorulmaktadır. Buna göre أزيد عندك أو عمرو؟ cümlesi "Zeyd ya da Amr senin yanında mı? anlamındadır. أزيد عندك أم عمرو؟ cümlesinde ise soru soran muhatabının yanında Zeyd ya da Amr'dan birinin olduğunu kesin olarak bilmekte ama hangisinin olduğunu (ta'yinini) sormaktadır. Buna göre anlam "Zeyd mi yoksa Amr mı senin yanında?" şeklinde olur.[1124]

Harpûtî kasidenin 2. beytinin şerhinde أم harfinin kullanımına temas eder.

أَم هَبَّتِ الريحُ مِن تلقـــاءِ كـــاظِمَةٍ وأومَضَ البرقُ في الظَّلماءِ مِن اِضَمِ[1125]

"Yoksa rüzgâr mı esti Kâzime (Medîne) tarafından ve şimşek mi çaktı karanlıkta İzam (dağın)dan" beytinde Harpûtî أم harfinin ya muttasıla ya da munkatı'a olduğunu, şarihlerin çoğuna göre burada muttasıla olduğunu belirtmiştir. Çünkü munkatı'a' birbirinden bağımsız iki cümle arasında gelir. Burada ise öyle değildir. Bu beyit ve önceki beyitte anlatılanlar, gözyaşlarının sevgiden kaynaklandığını gösteren tek bir kelamdır. Muttasıla'da öncesi ve sonrası biri diğerinden bağımsız olamaz ki burada öyledir. Bazı şarihler buradaki أم harfini munkatı'a kabul etmişler ve bir önceki beyitteki "أمن تذكر..." istifhamını bu beyte taşımayarak "لا بل من هبوب الريح" şeklinde anlam vermişlerdir.[1126]

Fâ "ف" harfi üç anlamı birlikte ifade eden bir atıf harfidir. Bunlar ma'tuf ile ma'tûfun aleyh'in hükümdeki ortaklığı (الاشتراك), ma'tufun ma'tufun aleyh'ten sonralığı (الترتيب) ve ardışıklık (التعقيب) anlamlarıdır. Bu anlamların dışında yerine göre sebebiyyet, rabıta, zâide, fezleke, fasîha gibi çeşitleri vardır.[1127] Atıf harflerinden و،ف،أم harflerinin bazı durumlarda delille birlikte matuflarıyla birlikte

---

[1124] ez-Zemahşerî, *el-Mufassal*, s. 404; Cemâlüddîn Abdullah b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh b. Hişâm el-Ensârî el-Mısrî (ö. 761h/1360m), Şerhu *Katru'n-Nedâ ve Bellü's-Sadâ*, Muhammed Hayr Tu'me Halebî (Thk.), Daru'l-Marife, Beyrut 2005, s. 264.

[1125] 2. beyit

[1126] Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 6.

[1127] Muhammed Sa'îd İsbir, Bilal Cüneydî, *eş-Şâmil, Mu'cem fî 'Ulumi'l-Lügati'l-'Arabiyye ve Mustalahâtiha*, Daru'l-Avde, Beyrut 2004; s. 633, 634.

hazfedilebileceği ifade edilmiştir. Mesela أنقذت الغريق ولم يكن بين الموت إلا لحظات "boğulanı kurtardım. Onunla ölüm arasında anlar vardı." Cümlesinde بين الموت ifadesinden sonra وبينه takdir edilir. Aynı şekilde فَقُلْنَا اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْحَجَرَ فَانْفَجَرَتْ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا "Âsanla taşa vur dedik (o da vurdu) ve ondan oniki pınar fışkırdı" ayetinde[1128] فانفجرت ifadesinden önce فضرب takdir edilir. Böyle kendisinden sonrasını gizli (mahzuf) bir sebebe atfeden ف harfine "fasîha" denilir.[1129]

Harpûtî ف harfinin fasîha oluşuyla ilgili olarak kasîdenin 3. beytinde[1130] فما لعينيك… deki ف harfinin fasîha olduğunu, fasîha'nın mahzuf bir şarta[1131] delalet ettiğini ve burada mananın "Eğer gözyaşları aşktan değilse o zaman ne oluyor gözlerine…" şeklinde olduğunu ifade etmiştir. Bunun ez-Zemahşerî'ye göre olduğunu es-Sekkâkî'ye göre ise fasîha'nın şart manası taşımaksızın mahzuf bir sebebe delâlet ettiğini, diğerlerinin ise şart manası taşısın ya da taşımasın mutlak olarak mahzuf bir sebebe delalet ettiği görüşünde olduğunu belirtmiştir.[1132]

Harpûtî ayrıca همتا fiilinin öncesindeki إن قلت اكففا şart cümlesinin cezası olduğunu ifade ettikten sonra "nahivde şart cümlesi ceza cümlesinin anlam bakımından sebebidir. Peki اكْفُفَا 'durun' sözü gözyaşlarının akmasının sebebi nasıl olabilir?" şeklinde bir soru sormuştur. Harpûtî sorduğu bu soruya, sebebin aklî, âdetî ve örfî olabileceği; burada şart cümlesi her ne kadar aklen ve âdeten sebep olmasa da örfen sebep olduğunu, zira aşıkların örfü aklın söylediğinin tersini yapmak şeklinde

1128 el-Bakara 2/60.
1129 Abbas Hasan (ö. 1398h/1977m), *en-Nahvu'l-Vâfî*, III, Daru'l-Ma'arif, Beyrut T.y., s. 636.
1130
فــما لِعَينــيك إن قُلتَ اكْفُفَــا هَمَــتَا وما لقلبِكَ إن قلتَ اســتَفِقْ يَهِـــمِ

1131 Birincisinin (şartın) sebeb, ikincisinin (cevabın) müsebbeb olduğuna delalet eden edatlardan birinin kendisine dâhil olduğu cümleye şart denir. Şart; şart edatı, şart cümlesi ve cevap cümlesinden oluşur. Bunlara şartın erkânı denir. Bkz. Mehmet Musa Şirin, *Şart Edatlarının Nahivciler ve Fıkıh Usulcüleri Arasındaki Yeri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2013, s. 29.
1132 Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 12.

gerçekleşir. Burada aklın “yeter artık ağlama” demesi, aşığın göz yaşlarının sel olmasına sebep olmaktadır. [1133]

3.9.4.2. Sıfat

Arapça’da dolaylı olarak (tâbiiyyetle) i’rab alan 5 tür kelime vardır.[1134] Bunlardan biri sıfattır. Sıfat, müştâk (türemiş) ya da müştâk tevilinde olan (ism-i müste’ar) ve metbû’unun lafzını tekid etmeyen tâbîdir.[1135] Niteleyen kelimeye sıfat/na’t; nitelenen kelimeye de mevsûf/men‘ût denilir.[1136] Sıfatın, müfred (**رجل ضارب**) /cümle (**رجل ضَرَبَ**) ve hakîkî (**امرأة ضاربة**) /sebebî (**امرأة ضارب أبوها**) gibi türleri vardır. Sıfat, genelde ism-i fâ‘il, ism-i mef‘ûl, sıfat-ı müşebbehe gibi türemiş (müştak) kelimelerden gelir. Bazen müştak tevilinde **رجل عدْل** “Adil adam” ve **رجل أسَد** “Aslan (gibi cesur) adam” gibi camid bir kelime de olabilir. Zamirler ve özel isimler (‘alemler) sıfat olarak gelmezler, zamirler mevsuf da olamazlar.[1137]

أيحســـــب الصــــبُ أنَّ الحب منكتم   ما بين مُنســـجم منه ومضــطرم[1138]

“Âşık aşk gizli kalır mı sanıyor; ondan akan (gözyaşı) ile yanan (kalb) arasında” beytinde Harpûtî nâzımın muhataptan gaibe döndüğünü belirttikten sonra bunun özel gerekçesini **الصب**/aşık nitelemesini nâzımın kendisine nispet edebilmesi olarak ifade etmiştir. Harpûtî “şair muhatap sığasıyla **تحسب** deseydi **الصب** kelimesi fail zamirinin sıfatı veya ondan bedel yapılarak da bu nispet mümkün olurdu” şeklindeki itiraza, “hayır bu mümkün olmaz. Zira zamir sıfat olamadığı gibi mevsuf da olmaz ve ism-i zahir, gaib zamiri dışında zamirden bedel olarak gelmez” diyerek cevap vermiştir.[1139]

[1133] Harpûtî, *Asîdetü’ş-Şühde*, s. 12.
[1134] Bunlar sıfat, tekid, bedel, atf-ı beyan ve atf-ı nesaktır. İbn Hişam, *Şerhu Katru’n-Nedâ*, s. 243; ez-Zemahşerî, *el-Mufassal*, s. 143.
[1135] **وَهُوَ التَّابع الْمُشْتَقّ أَو المؤول بِهِ المباين للفظ متبوعه** ; İbn Hişam, *Şerhu Katru’n-Nedâ*, s. 243.
[1136] Çörtü, *Arapça Dil Bilgisi Nahiv*, s. 347.
[1137] ez-Zemahşerî, *el-Mufassal*, s. 149, 151; Çörtü, *Arapça Dil Bilgisi Nahiv*, s. 351, 352.
[1138] 4. beyit
[1139] Harpûtî, *Asîdetü’ş-Şühde*, s. 14.

3.9.4.3. Şart Edatı لولا

لولا ve لوما edatları şart ve cevap olmak üzere iki cümleyi birbirine bağlayan cezmetmeyen şart edatlarıdır[1140] ve لولا عليٌّ (موجود) لهلك عمرٌو “Ali olmasaydı Amr helak olmuştu” örneğinde olduğu gibi isim cümlesi başına gelip bir şeyin (cevap) başka bir şeyin (şart) varlığından ötürü imkansız olması ya da ortadan kalkması[1141] anlamını taşırlar. Bu tür şarta imtinaî şart denilir.[1142] Bu durumda لولا dan sonra gelen isim mübteda olmak üzere merfu olurken haber, umum ifade eden bir fiil (الأفعال العامة) olduğunda, vücûben hazfedilir. Cevap cümlesi mâzî ya da mâzî anlamında bir muzâri‘ fiil olur ve genelde başına bir lâm (اللام الرابطة) getirilir. Cevap cümlesinin karineyle hazfi de caizdir.[1143] لولا lafzına zamir bitiştiği zaman genelde amel etmez ancak (لولاه، لولاك، لولاي) harf-i cer olarak o zamirde amel de edebilir.[1144]

لولا ve لوما edatları şart anlamının yanısıra mâzî ya da muzâri‘ bir fiilin başında هلّا، ألّا gibi teşvik (تحضيض), azarlama (توبيخ) veya pişmanlık (ندامة) anlamlarını da ifade ederler. لولا فعلت كذا، ولوما ضربت زيداً örneklerinde ve لَوْلَا أَخَّرْتَنِي إِلَىٰ أَجَلٍ قَرِيبٍ “beni yakın

---

[1140] Sîbeveyhi, Ebu Bişr Amr b. Osman b. Kanber (ö. 180h), el-Kitab, , II, Abdüsselam Muhammed Harun (Thk.), Mektebetü’l-Hâncî, Kahire 1988, s. 373; Ebü’l-Abbâs Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber b. Umeyr el-Müberred el-Ezdî es-Sümâlî (ö. 286h/900m*), el-Muḳteḍab*, III, Muhammed Abdulhalik Azime (Thk.), ‘Alemu’l-Kütüb, Beyrut T.y., s. 76; İsbir, *eş-Şâmil*, ss. 756; Çörtü, *Arapça Dil Bilgisi Nahiv*, s. 57.

[1141] لامتناع شيء لوجود غيره

[1142] Şirin, *Şart Edatlarının Nahivciler ve Fıkıh Usulcüleri Arasındaki Yeri*, s. 98.

[1143] Bkz. el-Müberred*, el-Muḳteḍab*, III, s. 76,77; ez-Zemahşerî, *el-Mufassal*, s. 431, 432; İsbir, *eş-Şâmil*, ss. 756-759.

[1144] El-Müberred, *el-Muktazab*, III, 76; İbn Serrâc *el-Usûl fi’n-Nahv*, II, 211; Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullāh b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh b. Hişâm el-Ensârî el-Mısrî (ö. 761h/1360m), *Muğni’l-Lebîb ‘an Kütübi’l-E’ârîb*, Mâzin el-Mübarek (Thk.), Dâru’l-Fikr, Dımeşk 1985, s. 361; İsbir, *eş-Şâmil*, ss. 757; el-Birgivî, “İzhârü’l-Esrâr”, *Kitâbu’n-Nahv*, s. 116; Çörtü, *Arapça Dil Bilgisi Nahiv*, s. 334; Şirin, *Şart Edatlarının Nahivciler ve Fıkıh Usulcüleri Arasındaki Yeri*, ss. 98-101.

bir müddete kadar geciktirseydin” ayetinde[1145] olduğu gibi. Mansub ya da merfu‘ bir ismin başına geldiklerinde ise bir uygun bir fiil takdir edilir.[1146]

Bu bağlamda Harpûtî,

لولا الهوى لم تُرِقْ دمعا على طَلَلٍ ولا أَرِقْتَ لـذكر البـان والعلم[1147]

“Eğer aşk olmasaydı, (onca) gözyaşı dökmezdin (değersiz) kalıntılara; uykuların kaçmazdı hatırına “bân” ağacının ve “’alem” dağının” beytini izah ederken لولا kelimesinin dört tür kullanımı olduğunu belirtmiştir. Bunların birincisinde bir şeyin varlığının bir başkasının yokluğunu îcâb etmesi[1148] anlamında isim cümlesi başına gelir. Bu cümlenin haberinin hazfi vaciptir.[1149] İkinci tür kullanımı teşvik ve teklif anlamında muzâri’ fiilin başına gelmesi, üçüncüsü azarlama ve pişmanlığa sevk etme anlamında mâzî fiilin başına gelmesi dördüncüsü ise istifham anlamında kullanımıdır. Harpûtî beyitte birinci anlamın geçerli ve takdirinin de “لولا الهوى موجود فيك” şeklinde olduğunu ifade etmiştir.[1150]

Harpûtî’nin لولا hakkında bu özet değerlendirmesi daha detaylı olarak İbn Hişam’ın *Muğni’l-Lebîb*’inde yer almaktadır.[1151]

3.9.4.4. ليس’ye Benzeyen لا Harfi

Hicazlılara göre olumsuzluk (Nefy) için olan لا harfi, isim cümlesinin başına geldiğinde bazı şartlarla ليس gibi amel eder ve ismini raf’, haberini nasb eder. Bu şartlar لا ile ismi arasına haberin, ya da haberin ma’mulünün girmemesi, olumsuzluk anlamının إلا edatıyla bozulmaması, لا dan sonra إن gelmemesi ve mübteda ve haberin

---

1145 El-Münâfikûn 63/10.
1146 el-Müberred, *el-Muḳteḍab*, III, s. 76,77; ez-Zemahşerî, *el-Mufassal*, s. 431, 432; İsbir, *eş-Şâmil*, ss. 756-759.
1147 5. beyit
1148 لامتناع شيء لوجود غيره
1149 Haber genelde موجود şeklinde takdir edilir.
1150 Harpûtî, *Asîdetü’ş-Şühde*, s. 17.
1151 İbn Hişam, *Muğni’l-Lebîb*, ss. 359, 362.

her ikisinin de nekra olmasıdır. Marife'de amel etmesi nadirdir. Bu şartlardan biri olmadığında لا amel etmez ve haber mansub okunmaz.[1152]

عَدَتْـــــكَ حالي لا سِـــرّي بمُسْـتَتِرٍ عن الوُشـاةِ ولا دائي بمُنحَسِـمِ[1153]

"Bulaşsın sana hâlim. Ne bir sırrım kaldı gizli fesatlardan; ne de kesildi derdim." beytinin şerhinde Harpûtî, لا سري ifadesindeki لا harfinin ليس ye benzeyen لا olduğunu söyledikten sonra "Eğer 'ليس'ye benzeyen لا'nın ismi ma'rife olmaz; öyleyse سري kelimesi izafetle marife olduğu halde nasıl لا'nın ismi olabilir?' dersen bu Ahfeş'e göredir. Cumhur (ليس'ye benzeyen لا'nın isminin ma'rife olmasını) caiz görmese de Ahfeş bunu caiz görmüştür" demiştir.[1154]

Beyitte لا harfinin ليس'ye benzeyen لا olması ile amel etmemesi (مهمل) arasında görünüşte bir fark yoktur. Çünkü farkın açığa çıkacağı haber yani بمستتر zaten zaid bir ب harfi ile mecrurdur ve لا harfinin i'rabı açığa çıkmamaktadır. Sanki Harpûtî Ahfeş ve cumhur arasındaki ihtilafa değinme düşüncesiyle burada böyle bir tesbitte bulunmuştur.

Sîbeveyhi لا'nın "ليس "gibi amel edebileceği görüşündedir. Ancak el-Müberred (ö. 286h/900m), el-Ferrâ (ö. 207h/822m) ve el-Ahfeş (ö. 215h/830m) buna muhâlefet etmişlerdir. Onlar لا'nın hiçbir şekilde ليس gibi amel edemeyeceğini söylerler. İbn Cinnî (ö. 392h/1002m), İbnü'ş-Şecerî (ö. 542h/1148m), İbn Malik (ö. 672h/1274m) ve Ebu Hayyân (ö. 745h/1344m) ليس'ye benzeyen لا'nın isminin marife olabileceğine söylemişlerdir.[1155]

1152 ez-Zemahşerî, *el-Mufassal*, s. 112; İsbir, eş-Şâmil, s. 732; el-Birgivî, "İzhârü'l-Esrâr", *Kitâbu'n-Nahv*, s. 127; Çörtü, *Arapça Dil Bilgisi Nahiv*, s. 170.

1153 10. beyit

1154 Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 26.

1155 Ebû Muhammed Bahâüddîn Abdullah b. Abdirrahmân b. Abdillâh b. Akīl el-Hemedânî (ö. 769h/1367m), *Şerḥu İbn ʿAḳīl ʿalâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, I, Muhammed Muhyiddin Abdulhamid (Thk.), Dâru't-Türas, Kahire 1980, s. 311; Ebu Muhammed Bedreddin Hasan b. Kasım b. Abdullah b. Ali el-Muradi el-Mısrî el-Malikî (ö. 749h), *Tavzîhu'l-Mekâsıd ve'l-Mesâlik bi Şerhi Elfiyeti'bni Mâlik*, I, Abdurrahman Ali Süleyman (Thk.), Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Beyrut 2008, s. 510; Ali b.

3.9.4.5. İsm-i Mevsul

İsm-i mevsuller, manaları kendisinden sonra gelen cümle ya da şibh-i cümleyle (sıla) tamamlanan ve o cümleyi başka bir cümleye bağlayan isimlerdir[1156] ve hâss ve müşterek kısımlarına ayrılırlar. Hâss olanlar kelamın gerektirdiği şekilde tekil, ikil, çoğul, müzekker ve müennes olarak çekimlenirler. Müşterek olanlar ise konuma göre çekimlenmeyen ism-i mevsullerdir. Bunlar من، ما، أيّ، أية، ذا، ذو ve şibh-i fiillere bitişen lâm-ı tariftir.[1157]

el-Mâzinî[1158] (ö. 249h/863m) ve el-Ahfeş dışında cumhur âlimler ism-i fâil ve ism-i mef 'ûl gibi şibh-i fiillere bitişen lâm'ın الذي veya التي anlamında ism-i mevsul olduğu görüşündedirler. Buna göre جاءني الضارب زيدا cümlesinin aslı جاءني الذي ضرب زيدا cümlesidir. Sılası bitiştiği isimdir.[1159] el-Mâzinî ve el-Ahfeş ise şibh-i fiillere bitişen lâm'ın isim değil diğer kelimelerde olduğu gibi harf olduğunu söylemişlerdir.[1160] Sıfat-ı müşebbeheye bitişen lam'ın ism-i mevsûl mü yoksa harf-i tarif mi olduğu konusunda ihtilaf vardır. Cumhur harf-i tarif olduğu görüşündedir. İsm-i tafdîl'e bitişen lâm'ın ism-i mevsûl değil, harf-i tarif olduğunda ise ittifak vardır.[1161]

Harpûtî şibh-i fiillere bitişen lâm-ı tarif konusuna temas etmiş ve kasidenin 11. Beytinde[1162] geçen المحبّ kelimesindeki lâm-ı ta'rîf'in "her aşık" anlamında istiğrak için

---

Muhammed b. İsa, Ebu'l-Hasen, Nureddin el-Eşmûnî (ö. 900h), *Şerhu'l-Eşmûnî 'alâ Elfiyeti'bni Mâlik*, I, Daru'l-Kütübi'l-İlmiye, Beyrut 1998, s. 265, 266; Kadir Zeyrek, *Arap dilinde olumsuzluk bildiren yapılar*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 2015, s. 16.

1156 Mehmed Zihni Efendi, *el-Muktedap fî Kavâidi'n-Nahv*, İstanbul, 1981, s. 18; Çörtü, *Arapça Dil Bilgisi Nahiv*, s. 42.

1157 ذا istifham edatı olan ما ve من'e bitiştiğinde ism-i mevsul kabul edilir. ماذا فعلت gibi. ذو ise yalnızca Tay kabilesinin lehçesinde ism-i mevsul olarak kullanılır. İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-Nahv*, II, ss. 261-265; Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullāh b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh b. Hişâm el-Ensârî el-Mısrî (ö. 761/1360), Evḍaḥu'l-Mesâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik, I, Yusuf eş-Şeyh Muhammed el-Bukaî (Thk.), Dâru'l-Fikr, Beyrut, s. 152; Mehmed Zihni Efendi, *el-Muktedap,* s. 20,21; Çörtü, *Arapça Dil Bilgisi Nahiv*, ss. 44-46.

1158 Ebû Osmân Bekr b. Muhammed b. Habîb el-Mâzinî.

1159 İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-Nahv*, II, s. 265; ez-Zemahşerî, *el-Mufassal*, s. 182; el-Birgivî, "İzhârü'l-Esrâr", *Kitâbu'n-Nahv*, s. 127, 172. Bkz. Ayşe Alhamss, *Arap Dili ve Edebiyatında Mevsuller*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2006, s. 36, 55.

1160 El-Mâzinî, harf-i mevsul olduğunu, el-Ahfeş ise harf-i tarif olduğunu söylemiştir. İbn Hişâm, *Evḍaḥu'l-Mesâlik*, I, s. 159; İbn 'Akîl, *Şerhu İbni 'Akîl*, I, 149.

1161 İbn 'Akîl, *Şerhu İbni 'Akîl*, I, 156.

1162

olduğunu söyledikten sonra "İsm-i fâil ve mef'ûl'e bitişen lâm-ı ta'rîf الذي ('ahd) anlamında olduğuna göre lâm-ı ta'rîf burada nasıl istiğrak (istisnasız bütün fertler) için olabilir? Dersen derim ki: 'ism-i fail ve ism-i mef'ûl'e bitişen her lâm mutlak olarak (her koşulda) الذي anlamında değildir. Bilakis kelime (eylem bildiren) hudûs anlamında olduğunda ancak lâm mevsûle olur. الذي ضرب anlamında الضارب ve المضروب gibi. Fakat الواجب ve المؤمن gibi (oluş bildiren) sübût anlamında olduğunda (bu kelimeye bitişen lâm) الذى anlamında olmaz. Bilakis sıfat-ı müşebbehe hükmünde olur ve lâm-ı ta'rîf ma'rifelik için olur. Burada da bu kabilden bir kullanım söz konusudur" demiştir.[1163]

3.9.4.6.Fiile Benzeyen Harfler (الحروف المشبهة بالفعل)

İsim cümlesinin başına gelip mübteda ve haberin i'rabını değiştiren fiil ve harflere "izale eden, ortadan kaldıran anlamında" *Nevâsıh* denilir. Bunlar Nâkıs fiiler (كان وأخواته، أفعال المقاربة), Zan fiileri (أفعال القلوب), başlama fiilleri (أفعال الشروع), fiile benzeyen harfler (الحروف المشبهة بالفعل) ve ليس'ye benzeyen harflerdir. (ما، لا، لات، إن)[1164]

إنّ ve kardeşleri olarak da ifade edilen fiile benzeyen harfler 6 tanedir ve إنَّ, أنَّ, كأنَّ, لكنَّ, ليْتَ ve لعلَّ harfleridir.[1165] Bunlara bazı şartlarla cinsinin hükmünü nefyeden لا ile لكنَّ anlamında olan إلّا (إلا للاستثناء المنقطع) eklenir. Bu harfler isim cümlesinin başına geldiklerinde mübtedayı nasb, haberi raf' ederek onları kendilerine isim ve haber yaparlar. Bu harflerin üç bakımdan fiillerle benzeştikleri ve bu sayede fiil gibi amel ettikleri ifade edilmiştir. Bunlar hepsinin de fiiller gibi en az üç harften meydana

---

مَحَّضْتَنِي النُّصْحَ لكِنْ لَسْـــــتُ أسمَعُهُ   اِنَّ الْمُحِبَّ عَنِ العُـذَّالِ في صَمَمِ

"Samîmî öğüt verdin lakin ben onu dinlemedim. Nitekim bütün aşıklar kınayanlara sağırdır"

1163 Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 28.

1164 İbn Hişam, *Şerhu Katri'n-Nedâ*, s. 127; Çörtü, *Arapça Dil Bilgisi Nahiv*, s. 125.

1165 Çörtü, *Arapça Dil Bilgisi Nahiv*, s. 153.

gelmeleri, sonlarının mâzî fiil gibi fetha ile mebni olmaları[1166] ve fiil anlamı taşımalarıdır.[1167]

Harpûtî'nin şerhinde i'rab konularına genelde manaya katkı sunduğu ölçüde temas ettiğini belirtmiştik.

مَحَّضْتَنِي النُّصْحَ لكِنْ لَســـــتُ أسْمَعُهُ اِنَّ الْمُحِبَّ عَنِ العُـذَّالِ فِي صَمَمِ[1168]

"Samîmî öğüt verdin lakin ben onu dinlemedim. Nitekim bütün aşıklar kınayanlara sağırdır" beytinde ise Harpûtî, şerhindeki usulün biraz dışına çıkarak nahiv felsefesi yapmaktadır. Şöyle ki المحب kelimesinin إنّ'nin ismi olmak üzere mansûb olduğunu ifade ettikten sonra إنّ'nin ismini nasb, haberini raf' etmesindeki sebep ve nüktenin ne olduğu şeklindeki soruya "إنّ 'âmil olunca ya mübtedâ ve haberin ikisini birden raf' (1); ya ikisini birden nasb (2); ya mubtedâ'yı raf', haber'i nasb (3); ya da mübtedâ'yı nasb, haber'i raf'(4) şeklinde dört ihtimalin olduğunu belirtmiş; birinci ihtimalin geçersiz (bâtıl) olduğu zira mübtedâ ve haberin إنّ'den önce de zaten merfû olduklarını, eğer إنّ'den sonra aynı kalacak olsalar إنّ'nin her hangi bir tesiri olmamış olacağı gibi إنّ'nin 'amelini fiilden aldığı, fiilin ise iki ismi raf' etmediği, bunun fiile benzeyende de böyle olacağı, çünkü tâlî olanın asıldan daha kuvvetli olamayacağı; aynı gerekçeyle fiilin merfû'su olmadan iki şeyi nasb edememesi dolayısıyla ikinci ihtimalin; asılla fer' arasında eşitliğe sebebiyet vereceğinden üçüncü ihtimalin (mübtedâ'yı raf, haber'i nasb) de hükümsüz olduğu; geriye yalnızca dördüncü ihtimalin kaldığı şeklinde cevap vermiş ve bu îzahın إنّ ve kardeşlerinin tamamında geçerli olduğunu belirtmiştir.[1169]

1166 Hatta bu kelimeler tahfif görüp sonları sakin olduğunda genelde amel etmezler. Birgivi, *İzhâru'l-Esrar*, s.

1167 إنَّ ve أنَّ te'kid ve tahkik, كأنَّ teşbih ve zan, لكنَّ istidrâk, ليت temenni ve لعلَّ teraccî, işfâk ve ta'lil anlamları taşırlar. Ebu'l-Hasan, Muhammed b. Abdullah b. Abbas, İbnü'l-Verrak (ö. 381h/991m), *'İlelü'n-Nahv*, Mahmud Casim Muhammed ed-Derviş (Thk.), Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 1999, s. 235; İbn Hişam*, Şerhu Katri'n-Nedâ*, s. 147, 148; Birgivi, *İzhâru'l-Esrar*, s. 80; Çörtü, *Arapça Dil Bilgisi Nahiv*, s. 153-155.

1168 11. Beyit

1169 Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 28. Konu Hakkında bkz. İbnü'l-Verrak, *'İlelü'n-Nahv,* s. 235.

Görüleceği üzere burada Harpûtî şerhinin genelindeki nahiv yaklaşımından uzaklaşarak, yani nahiv kuralının ne olduğu ve nasıl olduğundan ziyade, neden ve niçin sorularını sorararak, Arap nahvinin temel yapısının, mantığının, kuralların arkasındaki sebeplerin tartışıldığı ve sorgulandığı *'İlelü'n-Nahv* tarzı eserlerde gördüğümüz felsefî bir yaklaşım sergilemektedir.

3.9.4.7.Cerr Harfleri

Cerr, izâfet ya da hafd harfleri, ismin başına gelerek, alakalı olduğu fiil, şibh-i fiil ya da manay-i fiilin anlamını o isme taşıyan ve onu i'rab bakımından mecrur kılan ön takılardır.[1170] Müstakil anlamları olmamakla birlikte ilgili olduğu fiille önüne geldiği isim arasında, geçişlilik (ta'diye), ayrılma (ibtida), yönelme (gâye), sebeb olma (ta'lil, sebebiyyet), bulunma (zarfiyyet), vasıta olma (âliyyet) gibi ilgilerle bir mana bağı kurar. Bu bakımdan Türkçe'deki hal ve çekim eklerine kısmen benzerler. Kaynaklarda farklı sayılar[1171] verilmekle birlikte yaygın kullanılan cerr harfleri ب, من, إلى, عن, على, ل, في, ك, حتى, رب, و, ت, حاشا, مذ, منذ harfleridir.

Kasidenin 11. beytinde[1172] Harpûtî عن العذال'daki عن harfinin kendisinden sonraki صمم kelimesine te'alluk ettiğini (onun mefulü bih ğayri sarih'i olduğunu) söyledikten sonra, "mecrûr lafzın harf-i cerr'in önüne geçmesi (tekaddümü) caiz değilken mecrûrun ma'mûlünün öne geçmesi nasıl mümkün olabilir? Çünkü ma'mûl ancak 'amilin gelebileceği yerde gelebilir" diye itiraz edersen buradaki takdim zarflara gösterilen müsamaha sebebiyledir ki başka öğelerde af edilmeyen şeyler zarflarda

---

1170 Çörtü, *Arapça Dil Bilgisi Nahiv*, s.332; Sanan Azimov, Arap dilinde harf-i cerler ve Kur'ân-ı Kerim'deki kullanımları, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2013, s. 13.

1171 Müberred 7, Zemahşerî 17, İbn Âcurrûm 13, İbn Malik 20, İbn Hişam Katrü'n-Nedâ'da 13, şerhinde 20, Birgivî 20 adet harf-i cer sayar. el-Müberred, el-Muḳteḍab, IV, s. 136; Zemahşerî, *el-Mufassal*, s. 387; Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. Dâvûd es-Sanhâcî, İbn Âcurrûm (ö. 723h/1323m), Metnü'l-Âcurrûmiyye, Daru's-Sumay'î, B.y. 1998, s. 23; Ebû Abdillâh Cemâlüddîn Muhammed b. Abdillâh b. Mâlik et-Tâî el-Endelüsî el-Ceyyânî (ö. 672h/1274m), *Elfiyetü'bni Mâlik*, Daru't-Te'âvun, s. 34; İbn Hişam, *Şerhu Katri'n-Nedâ*, s. 249; Birgivî, *İzhâru'l-Esrar*, s.70.

1172

مَحَّضْتَنِي النُّصْحَ لكِنْ لَسْـــــتُ أسْمَعُهُ   اِنَّ الْمُحِبَّ عَنِ العُـذَّالِ فِي صَمَمِ

"Samîmî öğüt verdin lakin ben onu dinlemedim. Nitekim bütün aşıklar kınayanlara sağırdır"

affedilir. Ya da şiir zarureti hükümleri geçerlidir" diyerek kendi yönelttiği itiraza cevap verir ve didaktik şu şiiri nakleder:[1173]

وقد جاء في التركيب بعض تصـــرف   كفصــــــل وتقــديم ومثــل زيادة

"Şiir diziminde bazen (kıyasa aykırı) bir takım tasarruflar olabilir; (iki öğenin arasını) fasıl, (bir öğeyi) takdim ve zaid (harf) kullanımı gibi."

Harf-i cerrlerin mecrurlarıyla birlikte, ربّ ve zaid olanlar hariç, mezkûr ya da mahzuf bir fiil, şibh-i fiil ya da mânây-ı fiilin mef'ulu oldukları (te'alluk ettikleri) kabul edilir. Dolayısıyla bunlar mecrurlarını cer etseler de mecrurlarıyla birlikte ya mef'ul ya da nâibu'l-fail konumundadırlar. Harf-i cerler وَاخْتَارَ مُوسٰى قَوْمَهُ âyetinde[1174] olduğu gibi semâen ya da ذهبت اليومَ cümlesinde olduğu gibi kıyâsen hazfedilebilirler. O takdirde mahallî olan îrab mecrûrda açığa çıkar. Bu uygulamaya nahiv literatüründe "hazf ve îsal" (الحذف و الإيصال); bu şekilde mansub olan kelimeye de "mansûbun bi nez'i'l-hafid" (منصوب بنزع الخافض) denilir.[1175] Bu bağlamda Harpûtî şairin kasîdede uyguladığı hazf ve isâl uygulamalarına işaret etmiştir. Mesela

عَدَتْــــــكَ حالي لا سِــرِّي بمُسْــتَتِرٍ   عن الوُشــاةِ ولا دائي بمُنحَسِــمِ[1176]

"Bulaşsın sana hâlim. Ne bir sırrım kaldı gizli fesatlardan; ne de kesildi derdim" beytinde Harpûtî, عدتك ifadesinin ya عدت إليك ya da عدت عنك şeklinde takdir edileceğini ve burada وَاخْتَارَ مُوسٰى قَوْمَهُ âyetinde[1177] olduğu gibi hazf ve îsal uygulandığını;[1178]

أمَرْتُــكَ الخَيرَ لكن مــا ائتمرْتُ بــه   وما اســتقمتُ فما قولي لك اســتقِمِ[1179]

[1173] Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 28. Araştırmalarımız neticesinde şiirin aidiyeti hakkında bir bilgiye ulaşamadık.
[1174] A'râf 7/155
[1175] ez-Zemahşerî, el-Mufassal, s. 387, 388; el-Birgivî, "İzhârü'l-Esrâr", *Kitâbu'n-Nahv*, s. 121; Çörtü, Arapça Dil, Bilgisi, s. 332-345.
[1176] 10. beyit
[1177] el-A'râf 7/155.
[1178] Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 26.
[1179] 27. beyit

“Sana hayrı emrettim ama onu ben uygulamadım ve dosdoğru olmadım ne (manası var) sana “dosdoğru ol” dememin?” beytinde Harpûtî الخيرَ lafzının hazf ve îsal kuralı gereğince mansub ve بالخيرِ demek olduğunu;[1180] son olarak

مثلَ الغمـــــامَةِ أَنَّى ســـارَ ســـــائِرَةً   تَقِيهِ حَرَّ وَطِيسٍ للهَجِيرِ حَمِي[1181]

“Bulut gibi, o nereye giderse onu izleyen, korumak için onu, öğleyin güneşin şiddetli hararetinden” beytinde حَرَّ وَطِيسٍ terkibinin تقي fiilinin hazf ve îsal yapılmak suretiyle ikinci mef’ûlü ve aslının مِنْ حَرِّ وطيس “güneşin hararetinden” şeklinde olduğunu belirtir.[1182]

Vâv و Harfi yemin anlamı ifade ettiğinde harf-i cerr olur. ez-Zemahşerî yemin vâvının أقسمت بالله cümlesindeki ب harfinden bedel olduğunu, yemin tâsının da vavdan bedel olduğunu dolayısıyla ب harfi asıl olduğu için ism-i zahire de zamire de bitişebildiğini, و harfininin yalnızca ism-i zahire bitişip zamire bitişmediğini, tâ harfininin daha da kısıtlı olarak sadece müfred isimlere bitişeceğini ifade etmiştir.[1183]

Harpûtî bu konuya çok da alakalı olmayan bir bağlamda temas etmiştir. Şöyle ki;

خَفَضْتَ كُـــــــلَّ مَقَامٍ بالإضافة إذ   نُودِيتَ بالـرَّفعِ مثلَ الْمُفرَدِ العَـــلَمِ[1184]

“Bütün makamları aşağıda bıraktın (muzaf) konuk olup (Allah’a); çağırıldığında yükseltilerek yalnız bir sancak gibi” beytinde Harpûtî مَقام ve مُقام kelimeleri arasındaki farkı izah etmek için kasem vâv’ını örnek vermiştir. Kasem için kullanılan و harfi aslında ب harfinden bedeldir. ت harfi de وharfinden bedeldir. Şu takdirde التاء أقيم مُقام

[1180] Harpûtî, *Asîdetü’ş-Şühde*, s. 60.
[1181] 74. beyit
[1182] Harpûtî, *Asîdetü’ş-Şühde*, s. 131.
[1183] ez-Zemahşerî, *el-Mufassal*, s. 149, 151.
[1184] 112. beyit

الواو ifadesinde makam و harfinin aslî makamı olmayıp öncelikle ب harfinin olduğundan مقام kelimesinde م harfi zamme ile telaffuz edilmelidir.[1185]

3.9.4.8.İsm-i Tafdîl

İsm-i tafdîl, iki şeyi müşterek oldukları bir nitelikte mukayese ederek birinin diğerine üstünlüğünü ifade eden türemiş (müştak) isimdir.[1186] İsm-i Tafdîl, üç harfli (sülâsî), çekimli (mutasarrıf), anlamı fazlalık-azlığı kabul eden, tâm fiillerde müzekkerde أفْعَل, müenneste فُعْلى kalıbıyla yapılır.[1187] Ziyadeli bablarda ise tafdil anlamı fiilin mastarının أَشَدّ، أكْثَر ve benzeri bir kelimeye temyiz yapılması suretiyle elde edilir.

İsm-i tafdîlin cümle içerisinde genel olarak ya mücerred olarak ya harf-i tarifle ya da muzâf yapılmak suretiyle üç türlü kullanımının olduğu görülür.[1188] İsm-i tafdîl, lâm-ı tarifsiz ve muzaf yapılmadan, mücerred olarak geldiğinde daima müfred ve müzekker olarak ve mukayese için bir مِنْ harf-i cerri ile birlikte kullanılır. من harfinin bitiştiği kelimeye “mufaddalun ‘aleyh” (مُفَضَّلٌ عليه) denilir. Bazen من harfi mecruruyla birlikte hazfedilebilir. Bu duruma (وَالْاٰخِرَةُ خَيْرٌ وَاَبْقٰى) “Ahiret (dünya hayatından) daha hayırlı ve daha kalıcıdır”[1189], (اَنَا اَكْثَرُ مِنْكَ مَالًا وَاَعَزُّ نَفَرًا) “Ben malca senden daha zengin ve insan sayısı bakımından da (senden) daha üstünüm”[1190] ayetleri örnek verilebilir.[1191]

1185 Harpûtî, *Asîdetü’ş-Şühde*, s. 178.

1186 İbn Hişam, *Şerh Ḳatrun’n-Nedâ*, s. 312; Mustafa el-Galâyînî (ö. 1364h/1945m), *Cami‘u’d-Durûsu’l-‘Arabiyye*, Ali Süleyman eş-Şibâre (Thk.), Müessesetü’r-Risâle Nâşirûn, Beyrut, 2008, s. 174; İsbir, *eş-Şâmil*, s. 330; Hatice Kübra Özcan, *İsm-İ Tafdil Kalıplarının Kur'an-ı Kerim'de Kullanımı*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2015, s. 3.

1187 Eğer fiilin sıfat-ı müşebbehesi أحمر، أسود kelimelerinde olduğu gibi أفعل kalıbında geliyor ise bu gibi fiillerin tafdil yapılışında mezid fiillerdeki kural geçerlidir. Sibeveyhi, *el-Kitab*, IV, s. 97; el-Galâyînî, *Cami‘u’d-Durûsu’l-‘Arabiyye*, s. 175.

1188 İbn Hişam, *Şerḥu Ḳatrü’n-Nedâ*, s. 313, 314; izafetle kullanımı marifeye muzaf ve nekraya muzaf şeklinde değerlendirip dörtlü taksim yapanlar da vardır. El-Galâyînî, *Cami‘u’d-Durûsu’l-‘Arabiyye*, s. 176.

1189 A‘la 87/17.

1190 Kehf 18/34.

1191 El-Galâyînî, *Cami‘u’d-Durûsu’l-‘Arabiyye*, s. 176.

Kûfeliler bunun sadece haber konumunda olabileceğini söylerken, Basra dil ekolü ism-i tafdîlin fail ya da إنّ'nin ismi olduğunda da hazfi caiz görmüşlerdir.[1192]

Bu bağlamda Harpûtî

اِنِّي اتَّهَمْتُ نصيحَ الشَّـيْبِ فِي عَذَلِي والشَّيْبُ أبعَدُ في نُصْحٍ عَنِ التُّهَمِ[1193]

"Şüphe ettim yaşlılığın öğüdünden beni ayıplarken; halbuki yaşlılık öğüdünde en uzak töhmetten" beytinde أبعد kelimesinin ism-i tafdîl olduğunu belirttikten sonra ism-i tafdîlin lam-ı tarifle (الأفعل), من ile (أفعل من) ya da izafetle (أفعل شيء) olmak üzere üç türlü kullanımının söz konusu olabileceğini söyler. Beyitte ise takdîren من ile kullanılmıştır. Yani الشيب أبعد من كل شيء ناصح demektir. Beytin bazı rivayetlerinin من التهم şeklinde geldiğini, şu takdirde zikredilen من harfinin ism-i tafdîl sığasıyla değil بعد maddesiyle alakalı olduğunu, bu anlamda bir manada iki harf-i cerr'in bir âmile te'allukunun söz konusu edilemeyeceğini ifade etmiştir.[1194]

3.9.4.9.Hâl

Hâl, ''fail veya mef'ûlun bihin durumunu açıklayan şey''[1195] diğer bir ifade ile "bir eylemin meydana gelişi sırasında eylemle ilgili kişinin veya nesnenin genelde hal ve tavrını ifade eden mansub, nekre ve müştak isim" şeklinde tanımlanabilir.[1196] Durumu açıklanan özne veya nesneye "zi'l-hâl" ya da "sâhibu-l-hâl" denir.[1197] Hâl, müfred, cümle ve şibh-i cümle olabilir.[1198] Zi'l-hâl de fâil, mef'ul mübteda vs. olabileceği gibi mef'ûl'un muzâfun ileyh'i de olabilir. Bunun için muzaf hazfedildiğinde anlamın bozulmaması ve muzâfın muzafun ileyh'in parçası olması şart

---

[1192] Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî (ö. 745/1344), *İrtişafu'd-Ḍarab min Lisânu'l-'Arab*, V, Recep Osman Muhammed-Ramazan Abdu't-Tevvab (Thk.), Mektebetü'l-Ḫanci, Kahire 1998, s. 2330.

[1193] 12. Beyit

[1194] Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 31. Bkz. Birgivî, İzhâru'l-Esrar,

[1195] ما يبين هيأة الفاعل أو المفعول به ; Birgivî, *İzhâru'l- Esrâr*, s. 162; İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-Nahv*, I, s. 213. ez-Zemahşerî de "cümlede sahibinin durumuna delalet eden cümledeki fazla öğe" şeklinde tanımlar. ez-Zemahşerî, *el-Mufassal*, s. 89;

[1196] Osman Keskiner, *Arapça'da Hal ve Kur'ân Tercümelerindeki Yansımaları*, Ty. Yy., s. 8.

[1197] Keskiner, *Arapça'da Hal ve Kur'ân Tercümelerindeki Yansımaları*, s.14.

[1198] Keskiner, *Arapça'da Hal ve Kur'ân Tercümelerindeki Yansımaları*, s.22. Ayrıntılı bilgi için: ez-Zemahşerî, *el-Mufassal*, s. 79,80; Birgivî, "İzharu'l-Ezhar", *Kitabu'n-Nahv*, s. 162, 163; Muhammet Çelik, ''Hal cümlelerinin gramer ve meani açısından tahlili''(Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul 2010, s. 15.

koşulmuştur. Mesela فَاتَّبِعُوا مِلَّةَ اِبْرٰهِيمَ حَنِيفًاۜ وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ayetinde[1199], ملة lafzı hazf edilse de mana bozulmamaktadır. Yine وَنَزَعْنَا مَا فِي صُدُورِهِمْ مِنْ غِلٍّ اِخْوَانًا ayetinde[1200] أخوانا kelimesi هم lafzından hâl gelmiştir ve muzâf (صدور) muzâfun ileyh'in (هم) parçasıdır.[1201]

Bu bağlamda Harpûtî muzâfun ileyh'in zi'l-hâl olabilmesi konusuna şerhinde temas etmiştir. Şöyle ki;

ولا أعَـدَّتْ مِنَ الفِعلِ الجميلِ قِرَى   ضَيفٍ أَلَـمَّ برأسـي غيرَ مُحتشِـمِ[1202]

"Hazırlamadı güzel amellerden bir sofra; habersizce başıma gelen misafir için" beytinde Harpûtî, غير محتشم ifadesinin ya ضيف kelimesinden ya ألمّ fiilinin fâilinden ya برأسي kelimesindeki mütekellim zamirinden hal olmak üzere mansub, ya da ضيف kelimesinin sıfatı olmak üzere mecrûr olduğunu ifade ettikten sonra bazı muhakkik alimlerin muzafun ileyh'in ancak 3 şartla zi'l-hal olabileceğini söylediklerini belirtmiştir. Bunlar muzâf'ın masdar olması ya da muzâfın muzâfun ileyh'in parçası veya parçası menzilesinde olmasıdır. Harpûtî bu noktada İbn Malik'in (ö. 672h/1274m) *el-Elfiye*'sine referansta bulunmuştur:[1203]

ولا تُجِزْ حـالا من المضـاف لـه   إلا إذا اقتضـى المضـافُ عَمَلَـه

أو كـان جـزءَ مَـا لـه أُضِـيفَـا   أو مـثـلَ جـزئِـه فـلا تحـيـفـا

"Muzâfun ileyh'in zi'l-hâl olmasına cevaz verme, ancak muzâf, halin amili olduğunda, ya da muzafın parçası veya parçası gibi olduğunda, haddi de aşma."[1204]

el-Elfiye şarihlerinden İbn 'Akîl[1205] (ö. 769h/1367m), إلا إذا اقتضى المضاف عمله mısra'ını izah ederken muzâfın, mastar, ism-i fâ'il gibi fiil manası taşıyan bir kelime olduğunda muzâfun ileyh'in zi'l-hâl olabileceğini söyler ve bu duruma هذا ضاربُ هندٍ

[1199] Al-i İmran, 3/95.
[1200] Hicr 15/47
[1201] El-Murâdî, *Tavzîhu'l-Mekâsıd*, II, s. 707; İbn 'Akîl, *Şerhu İbni 'Akîl*, II, 266; Keskiner, *Arapça'da Hal ve Kur'ân Tercümelerindeki Yansımaları*, s.16.
[1202] 14. beyit
[1203] Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 35.
[1204] Ebû Abdillâh Cemâlüddîn Muhammed b. Abdillâh b. Mâlik et-Tâî el-Endelüsî el-Ceyyânî (ö. 672h/1274m), *Elfiyetü'bni Mâlik*, Daru't-Te'âvun, s. 33.
[1205] Ebû Muhammed Bahâüddîn Abdullah b. Abdirrahmân b. Abdillâh b. Akīl el-Hemedânî.

مجردةً “Bu o silahsızken Hind’e vurandır” ve أعجبني قيامُ زيدٍ مسرعا “Zeyd’in hızlıca kalkması hoşuma gitti” cümleleri ile إِلَيْهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعا “Hepinizin dönüşü ancak O’nadır.” ayetini[1206] örnek getirir.[1207] Diğer bir ifadeyle izafet muzâfın muzâfun ileyh’in âmili olduğu lafzî bir izâfet olduğunda ve aynı şekilde hâlde de âmil olduğunda, hâl muzâfun ileyh’ten hâl olabilir. Şu takdirde lafzî izâfette muzaf mastarın yanı sıra ism-i fâ‘il, ism-i mef‘ûl, sıfat-ı müşebbehe gibi diğer şibh-i fiillerden de olabileceğinden Harpûtî’nin muzâfın yalnızca mastar olmasını şart koşması doğru ama eksik bir değerlendirme gibi gözükmektedir.

3.9.4.10. Zarflar

Harpûtî şerhinde Arapça’da zarf olarak kullanılan bazı kelimelere temas etmiştir. bu bağlamda Harpûtînin temas ettiği kelimelerden birisi حيث lafzıdır. حيث lafzı mebni mekan zarflarındandır[1208] ve daîma cümleye muzâf olur.[1209] Sonu yaygın olan kanaate göre damme ile mebnidir. كيف ve أين isimlerine benzeterek fetha okuyanlar da vardır.[1210] Harpûtî حيث lafzının hem âmil hem de ma’mûl olması bakımından değerlendirmesini kasîdenin

كَـــم حسَّــــــنَتْ لَـــذَّةً للمرءِ قاتِلَةً   مِن حيثُ لم يدْر أَنَّ السُّمَّ فِي الدَّسَـــمِ[1211]

“(Nefis) öyle süsler ki öldürücü tadını (yemeğin); fark edilmez yağında olduğu zehrin” beytinde yapar. Bu bağlamda حيث lafzının asıl itibariyle mekân zarfı olduğunu; el-Ahfeş’in kelimenin zaman zarfı olarak da gelebileceğini söylediğini ve beyitte جهة anlamında kullanıldığını belirtmiş; kelimenin genelde fiil cümlesine, bazen isim cümlesine, nadiren de müfred bir kelimeye muzâf yapılmak suretiyle kullanıldığını ve

---

[1206] Yunus 10/4.
[1207] İbn ‘Akîl, *Şerhu İbni ‘Akîl*, II, 267.
[1208] Mebni mekan zarfları بين، حيث.،هنا، ثَمَّ، أين، أنى، لدن، منذ zarflarıdır. Mahmut Kaya, en-Nahvu'l-Vâfî ve Kitabu'z-Zurûf Ve't-Terkîb Kitapları Ekseninde Arap Dilinde Zarflar, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2018, s. 81; Çörtü, Arapça Dil Bilgisi Nahiv, s. 63.
[1209] Müfred’e muzâf olmasını caiz görenler de vardır. El-Müberred, el-Muktedab, III, s. 175; İbnü’s-Serrâc, el-Usûl fi’n-Nahv, II, s. 143; ez-Zemahşerî, *el-Mufassal*, s. 211; İsbir, eş-Şâmil, s. 455.
[1210] El-Müberred, *el-Muktedab*, III, s. 173, 175; İbnü’s-Serrâc, *el-Usûl fi’n-Nahv*, II, s. 143, 144; Çörtü, *Arapça Dil Bilgisi Nahiv*, s. 63.
[1211] 21. beyit

beyitte fiil cümlesine muzâf olduğunu söylemiştir. Bununla birlikte حيثُ kelimesinin damme ile mebnîliği meselesine ise temas etmemiştir.[1212]

Harpûtî'nin şerhinde temas ettiği zarflardan bir diğeri إذ lafzıdır. إذْ lafzı sükûn üzere mebni, mahallen mansub bir zaman zarfıdır.[1213] Belirsiz bir geçmiş zamanı ifade eder ve isim ya da fiil cümlesine muzâf olur.

فرحنا إذ قدمتَ قدومَ سَعْدٍ وإذ رؤياك في الأيام عيدُ

"Sevindik kutlu bir şekilde geldiğin zaman, seni gördüğümüz günler bize bayramdır" beyti إذ lafzının her iki kullanımına da örnek teşkil eder. حين، وقت، يوم، بعد، قبل gibi zaman zarfları إذ lafzına muzâf olabilirler. Bu durumda إذ lafzının muzâfun ileyh'inin hazfedilmesi caizdir ve mahzuf muzâfun ileyh'e karşılık إذ lafzı tenvinlenir.[1214]

إذ lafzı cümle içinde zarf olmanın yanısıra, وَاذْكُرُوا اِذْ كُنْتُمْ قَليلًا فَكَثَّرَكُمْ âyeti[1215] ile وَاذْكُرْ فِي الْكِتَابِ مَرْيَمَ اِذِ انْتَبَذَتْ مِنْ اَهْلِهَا مَكَانًا شَرْقِيًّا âyetinde[1216] olduğu gibi mef'ulun bih ya da ondan bedel olarak gelebilir. Aynı şekilde Kur'an kıssalarının evvelinde cümle başında gelen إذ lafızları takdîrî bir اذْكُرْ fiilinin mef'ûlun bih'idir. Bu duruma وَاِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلٰئِكَةِ اِنّي جَاعِلٌ فِي الْاَرْضِ خَليفَةً âyetiyle[1217] "وَاِذْ قَالَ اللّٰهُ يَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ" âyeti[1218] örnek olarak verilebilir.[1219]

إذ lafzı وَلَنْ يَنْفَعَكُمُ الْيَوْمَ اِذْ ظَلَمْتُمْ âyetinde[1220] olduğu gibi sebebiyyet (ta'lil) bildirdiğinde ya da بينما نحن جالسون إذ أقبل غريب فأكرمناه "Oturuyorduk ki yabancı biri

---

1212 Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 47. حيث lafzının kullanımları için bkz.: Ahmet Yüksel, Arapça'da Bağlaçlı Cümle Yapıları, Samsun 2001, s. 75.
1213 Çörtü, Arapça Dil Bilgisi Nahiv, s. 64.
1214 حينئذٍ، وقتئذٍ، يومئذٍ. İsbir, *eş-Şâmil*, s. 74.
1215 "Düşünün ki vaktiyle siz, pek azdınız da (Allah) sizi çoğalttı" A'raf 7/86.
1216 "Kitapta Meryem'i de an. Hani o, ailesinden ayrılıp doğu tarafında bir yere çekilmişti" Meryem 19/16.
1217 "Hani Rabbin meleklere, ben yeryüzünde mutlaka bir halife yaratacağım demişti" Bakara 2/30.
1218 "Hatırla ki Allah: Ey Meryem oğlu İsa…" Mâide 5/116.
1219 İsbir, *eş-Şâmil*, s. 74.
1220 ez-Zuhruf 43/39.

geldi ve ona ikram ettik" cümlesinde olduğu gibi ânilik (fücâiyye) anlamı taşıdığında i'rabdan mahalli olmayan harf hükmündedir.[1221]

Harpûtî إذ lafzının yukarıda ifade edilen kullanımlarına kasîdenin

خَفَضْتَ كُــــــلَّ مَقَامٍ بالإضافة إذ   نُودِيتَ بالـرَّفعِ مثلَ الْمُفرَدِ العَــلَمِ[1222]

"Bütün makamları aşağıda bıraktın (muzaf) konuk olup (Allah'a); çağırıldığında yükseltilerek yalnız bir sancak gibi" beytinde temas eder. Harpûtî إذ lafzının zarf olduğunu ifade ettikten sonra kelimenin dört türlü kullanımı olduğunu belirtmiştir. Birinci kullanım geçmiş zaman ifade etmesidir ki, bu durumda kelime i'râb açısından فَقَدْ نَصَرَهُ اللّٰهُ اِذْ اَخْرَجَهُ الَّذِينَ كَفَرُوا âyetinde[1223] olduğu gibi zarf olabilir; ... وَاذْكُرُوٓا اِذْ اَنْتُمْ قَلِيلٌ âyetinde[1224] olduğu gibi mef'ulun bih olabilir; وَاذْكُرْ فِي الْكِتَابِ مَرْيَمَۢ اِذِ انْتَبَذَتْ âyetinde[1225] olduğu gibi mef'ul'den bedel olabilir; ya da bir zaman ismine (حينئذ\يومئذ\وقتئذ...) muzâfun ileyh olabilir. İkinci kullanım يَوْمَئِذٍ تُحَدِّثُ أَخْبَارَهَا âyetinde[1226] olduğu gibi gelecek zaman ifade etmesidir. Üçüncü kullanım خرجت إذ زيد قائم cümlesinde olduğu gibi müfaâce'e için (fücâiyye) olmasıdır. Dördüncü kullanım da لن ينفعكم اليوم إذ ظلمتم âyetinde[1227] olduğu gibi ta'lîl ifade etmesidir.[1228]

Harpûtî zarf olması bağlamındaلَمَّا lafzına da değinmiştir. لَمَّا lafzı muzâri' fiilin başına geldiğinde onu cezmettiği gibi, anlamını da olumsuz geçmiş zamana çeviren bir harf hükmündedir. Anlama katkısı fiilin o ana kadar henüz gerçekleşmediği (istiğraku'l-mâzî) ama gerçekleşeceğinin umulduğu (tevakku') şeklindedir. Mesela لما أذهبْ sözünün anlamı "henüz gitmedim ama gitmeyi umuyorum" demek olur. لَمَّا

[1221] İsbir, *eş-Şâmil*, s. 74, 75.
[1222] 112. beyit
[1223] Tevbe 9/40.
[1224] el-Enfal 8/26.
[1225] el-Meryem 19/16.
[1226] ez-Zilzâl 99/4.
[1227] ""(Bu temenniniz) bugün size asla fayda vermez. Çünkü zulmettiniz." ez-Zuhruf 43/39.
[1228] Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 178.

lafzının meczumu (أصِلْ) قاربْت الهدف ولَمَّا cümlesinde olduğu gibi karîne olduğunda hazfedilebilir.[1229]

لَمَّا lafzı mâzî fiilin başına geldiğinde ise حين anlamında bir zarf hükmünde mahallen mansub olur. Zarf olan لَمَّا, إذا şart edatı gibi cezm etmeyen şart edatlarındandır ve sonrasında gelen cümleye muzaf olur.[1230]

Harpûtî şerhinde لَمَّا lafzıyla ilgili şu açıklamalarda bulunmuştur:

لَمَّــا دَعَى اللهُ داعينــــا لطــــاعَتِهِ بـأكرمِ الرُّسْلِ كُنَّا أكـرَمَ الأُمَـمِ[1231]

"Allah bizi kulluğuna çağıran (peybamberini) en değerli peygamber diye adlandırdığında, biz en değerli ümmet olduk" beytinde لَمَّا lafzının إذ anlamında bir zarf olduğunu; zarf olan لَمَّا lafzını mâzî bir fiilin izlediğini ve cevap cümlesinin de genelde mâzî bir fiil olduğunu; cevabın başına إذا fücâiyye ya da İbn-i Mâlik'e (ö. 672h/1274m) göre ف gelirse isim cümlesi hatta İbn 'Usfûr'a[1232] (ö. 669h/1270m) göre cevabın muzâri' fiil dâhi olabileceğini belirtmiştir. Harpûtî zarfiyyet anlamı dışında لَمَّا edatının iki fonksiyonun daha olduğunu söylemiştir. Bunlar اِنْ كُلُّ نَفْسٍ لَمَّا عَلَيْهَا حَافِظٌ âyetinde[1233] olduğu gibi إلا yerinde gelip istisna edatı olması ve muzarî fiilin başına gelip cezm edatı olmasıdır.[1234]

Harputî'nin şerhinde değindiği bir diğer kelime مع lafzıdır. مع lafzı birliktelik anlamı taşıyan, bağlamına göre zaman ya da mekan ifade eden, ve müfrede muzâf olan mu'rab bir zarftır. Mesela تُغَادِرُ الطيورُ أعشاشَها معَ الصباحِ "Kuşlar sabahla birlikte

---

[1229] İbn 'Usfûr, Ebü'l-Hasen Alî b. Mü'min b. Muhammed b. Alî el-Hadramî el-İşbîlî en-Nahvî (ö. 669/1270), el-*Mukarrib fi'n-Nahv*, I, Ahmed Abdussettar el-Civârî, Abdullah el-Cübûrî (Thk.) 1972, s. 271; İsbir, *eş-Şâmil*, s. 752.

[1230] خافض لشرطه منصوب بجوابه; İsbir, eş-Şâmil, s. 752; Çörtü, Arapça Dil Bilgisi Nahiv, s. 65.

[1231] 117. beyit

[1232] Ebü'l-Hasen Alî b. Mü'min b. Muhammed b. Alî el-Hadramî el-İşbîlî en-Nahvî.

[1233] "Hiç kimse yoktur ki üzerinde bir koruyucu, bir denetleyici bulunmasın." et-Tarık 86/4.

[1234] Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 184.

yuvalarını terk ederler" cümlesinde zaman bakımından birliktelik, التواضع مع التكلّف غُرُورٌ "zorlama tevazu aldatmadır" cümlesinde de mekân birlikteliği söz konusudur. Zaman söz konusu olduğunda مع iki şey arasında tam anlamıyla bir birlikteliği değil ardışık ve yakın (متقارب) bir birlikteliği ifade eder. مع lafzı جميعًا anlamında hal olarak da gelir. جاء الطلابُ معًا örneğinde olduğu gibi.[1235]

Bu bağlamda;

وَدُّوا الفِرَارَ فكـــــادُوا يَغبِطُونَ بـــه أشـلاءَ شـالَتْ مَعَ العِقْبَـانِ والرَّخَمِ[1236]

"O kadar kaçmayı arzuladılar ki, neredeyse bu arzuları sebebiyle kartal ve akbabalarla yükselen et parçalarına gıpta eder oldular" beytini şerh ederken Harpûtî مع lafzının شالت fiilinin fâilinden hâl olduğunu söyler ve bazı şârihlerin buradaki مع lafzını zarf olarak değerlendirmelerini hatalı bulur. Harpûtî âlimlerin مع lafzının; جاءني زيد مع عمرى cümlesinde olduğu gibi hâl olarak ve بَعْدَ ya da عِنْدَ anlamında zarf olarak üç türlü kullanımının olduğunu ifade ettiklerini, beyitte ne بعد ne de عند anlamlarının mana bakımından uygun düşmediğini dolayısıyla lafzın zarf değil hâl olmasının gerektiğini dile getirir.[1237]

3.9.4.11. Haber İçin Olan كم ile İstifham İçin Olan كم'in Farkı

كم lafzının iki çeşit kullanımı vardır. Biri adet ve miktar sormak için bir soru edatı olarak kullanılması, diğeri de "nice" anlamında çokluktan kinaye[1238] bir lafız olmasıdır. Birincisine "istifhamiyye", ikincisine de "haberiyye" denilir. İstifhâmiyye olan كم edatı genellikle mansub, daima müfred ve nekra bir temyizle birlikte kullanılır.

1235 İsbir, *eş-Şâmil*, s. 870, 871.
1236 120. beyit
1237 Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 187.
1238 Bir şeyi açık olmayan belirsiz bir şekilde anlatmaya kinaye denir. كم، كأين، كذا، كيت، ذيت kelimeleri mebni kinaye lafızlardır. فلان، بضع، نيف kelimeleri de mu'rab kinayelerdir. Çörtü, Çörtü, Arapça Dilbilgisi Nahiv, s. 61.

كم lafzı haberiyye olduğunda ya كم كتابٍ gibi temyizine muzaf olur ya da كم من كتابٍ gibi من harf-i cerri ile kullanılır ve müfred ya da cemi gelebilir.[1239] Haberiyye ile temyizi arasına fâsıla girdiğinde temyizi mansub olur.[1240]

كم lafzı cümle içinde mübteda, haber, mef'ûlu mutlak, mef'ûlün bih olarak gelebilir. Açık bir durum varsa كم lafzının temyizini hazfetmek de caizdir. بكم اشتريتَ؟ "kaça aldın?" cümlesinde ya da كَمْ لَبِثْتُمْ؟ "Ne kadar kaldınız?" ayetinde[1241] olduğu gibi.[1242]

كَـم حسَّـــنَتْ لَـذَّةً للمرءِ قاتِلَةً مِن حيثُ لم يَدْرِ أَنَّ السُّمَّ في الدَّسَمِ[1243]

"(Nefis) öyle süsler ki öldürücü tadını (yemeğin); fark edilmez yağında olduğu zehrin" beytinde Harpûtî, كم lafzının "istifhamiyye" değil "haberiyye" olduğunu belirttikten sonra bu ikisi arasındaki farklara temas etmiştir. Şöyle ki; haberiyye'de söyleyenin kastı haber vermek, istifhamiyye'de ise haber almaktır. Haberiyye'den sonra gelen cümle ihbarî, istifhamiyye'den sonra gelen ise inşâîdir. Haberiyye'nin mümeyyizi çoğu zaman mecrur; istifhamiyyenin temyizi ise mansûb olur. Beyitte كم "çoğu kez" anlamında mef'ûlu mutlak olmak üzere mahallen mansubtur.[1244]

3.9.4.12. كلّ Lafzının Kökeni, Kullanımı ve Anlamı

كلّ lafzı "hepsi, tamamı" anlamına gelen manevi te'kîd lafızlarındandır. Te'kid olarak kullanıldığında te'kid ettiği kelimeye dönen bir zamire muzâf olur. جاء الطلاب كلهم "bütün öğrenciler geldiler" örneğinde olduğu gibi. Te'kid dışında ise izafetle

---

1239 ez-Zemahşerî, *el-Mufassal*, s. 224; Çörtü, Arapça Dilbilgisi Nahiv, s. 59, 230.
1240 ez-Zemahşerî, *el-Mufassal*, s. 225.
1241 Kehf 18/19.
1242 ez-Zemahşerî, *el-Mufassal*, s. 224, 225; Çörtü, Arapça Dilbilgisi Nahiv, s. 230.
1243 21. beyit
1244 Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 47.

gelebileceği gibi الكل في الصف "herkes sınıftadır" cümlesinde ve كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَاۗ ayetinde[1245] olduğu gibi izafetsiz olarak da gelebilir.[1246]

Harpûtî'nin كلّ lafzıyla ilgili açıklamaları şöyledir:

وكُـــلُّهُم مِن رســولِ اللهِ مُلتَمِــسٌ غَرْفًا مِنَ البحرِ أو رَشفًا مِنَ الدِّيَـمِ[1247]

"Hepsi Allah Rasûlü'nden (içmek) istediler; (İlim) deryasından bir avuç, (kerem) sağanağından bir yudum" beytinde Harpûtî, كلّ lafzının "başın etrafını saran başlık, taç" anlamındaki[1248] الإكليل kelimesinden me'huz olduğunu; bu nedenle كلّ lafzında "ihata etme, kapsama" anlamı bulunduğunu, daima izafetle ve isme muzâf yapılarak kullanıldığını ifade etmiştir. Ayrıca usûl alimlerine göre marifeye muzâf olan كل lafzının cüz'lerin ihatası, nekraya muzaf olan كلّ lafzının ise fertlerin ihatası anlamına geldiğini, bu nedenle كلّ التفاح حامض "elma bütünüyle ekşidir" ifadesinin doğru, كلّ تفاح حامض "bütün elmalar ekşidir" ifadesinin ise tatlı elmalar da bulunduğundan- yanlış olacağını söylemiştir.[1249]

3.9.4.13. Tenazu'

Tenâzu' kelime anlamı olarak "kavga etmek, çatışmak"[1250] gibi anlamlara gelir. Nahiv ıstılahında ise "iki amilin bir mamülde amel etmesi konusunda çatışması" şeklinde ifade edilebilir.[1251] Mesela ضربتُ ووقع زيدٌ cümlesinde ضربت fiili زيد ismini meful

---

1245 "…Hepsi Rabbimizin katındandır…" Âli İmran 3/7.
1246 İsbir, *eş-Şâmil*, s. 710.
1247 39. beyit
1248 "Tâca denir ki selâtîn-i selefin baş kisvetleridir; ihâta manâsındandır", Asım Efendi, *el-Okyanus*, "الإكليل", http://www.kamus.yek.gov.tr/ (06.10.2019); El-Ezherî, *Tehzîbu'l-Luga*, IX, s. 332; Ebu Nasr, İsmail b. Hammad el-Cevherî, el-Fârâbî (ö. 393h/1003m), *es-Sıhâh Tâcu'l-Luga ve Sıhâhu'l-'Arabiyye*, V, Ahmed Abdulgafur 'Attâr (Thk.), Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn, Beyrut 1987, s. 1812; Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvînî el-Hemedânî (ö. 395/1004), *Muʿcemü Meḳâyîsi'l-Luga*, V, Abdusselam Muhammed Hârun (Thk.), Dâru'l-Fikr, Beyrut 1979, s. 121
1249 Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 81.
1250 El-Ezherî, *Tehzîbu'l-Luga*, II, s. 85; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arus*, II, s. 247; Mütercim Asım Efendi, "تنازع", *Kâmûsu'l-Muhît (el-Okyanus) Tercümesi ve Vankulu Lügati*, Türkiye Yazma Eserleri Kurumu, http://www.kamus.yek.gov.tr (26.09.2019)
1251 Ebü'l-Berekât Kemâlüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Ubeydillâh el-Enbârî (ö. 577h/1181m), *el-İnsâf fi Mesa'ili'l-Hilâf beyne'n-Nahviyyîn el-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn*, I, Mektebetü'l-Asriyye, 2003, s. 71; İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, II, s. 167; Çörtü, Arapça Dilbilgisi Nahiv, s. 259.

yapmak istemekte وقع fiili de kendine fail yapmak istemektedir. Bu durumda hangisinin زيد kelimesinde amel edeceği Basralı ve Kufeli alimler arasında tartışma konusu olmuştur. Tenazu' konusunda Kûfe ekolü önce geçtiği için birinci amilin zahirdeki ma'mûlde amel etmesini tercih etmişler sonra gelen amili ise zamirde amel ettirmişlerdir. Aksi halde zamirin kendisinden sonra gelen bir kelimeye dönmesi (إضمار قبل ذكر) söz konusu olur ki bu da caiz değildir. Basra dil ekolü ise ma'mûle yakın olduğu için ikinci amilin amel etmesini tercih etmişlerdir.[1252] Basralı dilciler birinci amili zamirde amel ettirirler ya da hiç amel ettirmezler ve tenazû babında şiirde olduğu gibi zamirin sonrasına dönmesini caiz görürler.[1253]

Harpûtî kasîdede iki yerde tenazu' olduğunu söylemiş ancak herhangi bir izahta bulunmamıştır.

مِن بعـدِ ما أخبرَ الأقوامَ كـــاهِنُهُم بـــأنَّ دينَـهُـمُ الْمُعـوَجَّ لم يَقُـمِ[1254]

"Toplumlara kahinleri çarpık dinlerinin ayakta duramayacağını haber verdikten sonra" beytinde Harpûtî من بعد ifadesinin bir önceki beyitteki[1255] صمّوا ve لم تسمع fiillerinden birine ya da tenazu' yoluyla her iki fiile birden te'alluk ettiğini söylemiştir.[1256] Yine Harpûtî

ظنُّوا الحمـامَةَ وظنُّوا العنكبوتَ على خـــيرِ البَرِيَّـــةِ لم تَنسُـجْ ولم تَحُمِ[1257]

"Güvercin ve örümcek mahlukatın en hayırlısına ağ örmedi ve yumurtlamadı sandılar" beytinde على خير البرية ifadesinin tenazu' yoluyla kendisinden sonra gelen لم تنسج ve لم تحم fiillerine te'alluk ettiğini söylemiştir.[1258]

1252 El-Enbârî, el-İnsâf, I, s. 71; İbni Hişâm, *Şerhu Katri'n-Nedâ*, s. 197.

1253 El-Enbârî, el-İnsâf, I, ss. 71-80; İbni Hişâm, *Şerhu Katri'n-Nedâ*, ss. 197-200; Abdurrahman Özdemir, "Arapça'da İki veya Daha Fazla Yüklemin Bir Öğeyi Sahiplenme Mücadelesi: Tenâzu'", *Dinî Araştırmalar*, 2005, VIII, sayı: 22, s. 297-312; Yusuf Akçakoca, "Arap Dilinde Tenâzu'", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlahiyat Tetkikleri Dergisi (İLTED)*, 2016, sayı: 45, ss. 261-287.

1254 67. beyit

1255

عَمُوا وصَمُّوا فـــإعلانُ البشـــائِرِ لم تُسمَعْ وبـــارِقَةُ الإنذارِ لم تُشَـمِ

1256 Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 120.

1257 78. beyit

1258 Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 137.

3.9.5. Şiir Zaruretlerine Temas Etmesi

Sözlükte “büyük ihtiyaç, savuşturulamaz zorluk ve sıkıntı”[1259] anlamındaki zarûret kelimesi şiir söz konusu olduğunda “Şiirin vezin ve kâfiye düzeniyle armonik yapısını korumak için şaire tanınan kural dışı tasarruflar” şiir zaruretleri (الضرورات الشعرية) ya da ruhas, cevâzât, icâzât kavramlarıyla ifade edilmiştir.[1260] Adeta şiirdeki vezin ve kâfiye önemi bakımından dindeki zarûrât-ı dîniyye[1261] benzetilmiş ve ondan mülhem olarak şiirdeki kurala aykırı tasarruflara da bu isim verilmiştir.

Şiir zarureti meselesine ilk temas edenin Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî (ö. 175h/791m); ilk defa ayrıntılarıyla ele alıp ilgili terminolojiyi kullananın Sîbeveyhi (ö. 180h/796m) ve konuya dair ilk müstakil eseri yazanın ise Müberred (ö. 286h/900m) olduğu ifade edilir. Daha sonra Ebû Saîd es-Sîrâfî (ö. 368h/979m) (*Zarûretü’ş-Şiʿr*), İbn Fâris (ö. 395h/1004m) (*Zemmü’l-Hataʾ fi’ş-Şiʿr*), Kazzâz el-Kayrevânî, (ö. 412h/1021m) (*Mâ Yecûzü li’ş-Şâʿiri fi’z-Zarûre*), İbn ‘Usfûr (ö. 669h/1270m) (*Darâʾirü’ş-Şiʿr*) gibi alimler müstakil eserler kaleme almışlardır.[1262]

Kaynaklarda şiir zarureti olarak ifade edilen şeylerin bir kısmı şunlardır: Vasıl hemzesini kat‘, kat‘ hemzesini vasl ile; şeddeliyi tahfif, şeddesizi şedde ile; maksûru med (işba’), memdûdu kasr ile; harekeliyi sâkin, sâkini harekeyle, munsarifi gayri munsarif, gayri munsarifi munsarif okumak; ism-i fâile ism-i mef‘ûl ve ism-i mef‘ûle ism-i fâil anlamı vermek, müzekkere müennes, müennese müzekker, tekile ikil veya çoğul, çoğula tekil, ikile tekil veya çoğul muamelesi yapmak, münâdâyı hazif, olumsuz muzâri başından nefiy edatının hazfi veya olumlu muzâri’ye nefiy edatı ziyâdesi, ismi

---

[1259] İbn Manzur, *Lisânu’l-‘Arab*, IV, s. 483; Halit Çalış, "Zaruret", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/zaruret--fikih (10.10.2019).

[1260] İbrahim b. Salih el-Handûd, *ed-Darûratu’ş-Şi’riyye ve mefûmuha lede’n-Nahviyyîn Dirâseten ‘ala Elfiyeti’bni Mâlik*, el-Câmi’atü’l-İslamiyye bi’l-Medineti’l-Münevvera, Medine 2001, s. 397; M. Faruk Toprak, "Zarûrât-ı Şi‘riyye", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/zarurat-i-siriyye (10.10.2019).

[1261] Zarûret fıkıh terimi olarak, “kişiyi dinî yasakları ihlâl etmekle karşı karşıya bırakan ve ancak bu şekilde savuşturulabilen ciddi özür/mazeret hali”dir. Bu mazeret hali zaruriyyat olarak ifade edilen nefse, mala, akla, dine ve nesle yönelik, bunların tamamen ortadan kalkması ya da telâfi edilmez şekilde zarar görmesi durumlarında söz konusu olur. Bu “Zaruretler yasakları mübah kılar” (الضرورات تبيح المحظورات) şeklinde ilkeleşmiştir. Çalış, "Zaruret", https://islamansiklopedisi.org.tr/zaruret--fikih (10.10.2019).

[1262] Toprak, "Zarûrât-ı Şi‘riyye", https://islamansiklopedisi.org.tr/zarurat-i-siriyye (10.10.2019).

anılmadan zamir getirmek (إضمار قبل ذكر), zamir gelecek yerde ism-i zahir getirmek, yemin, şart ve soru cevaplarını hazfetmek.[1263]

Harpûtî kasîdede nâzımın genel kullanıma ya da kurala aykırı olan kullanımlarına işaret etmiş ve bunları şiir zaruretleri bağlamında değerlendirmiştir. Mesela

أمِنْ تَـذَكّرِ جيرانٍ بـذي سَـلَمِ مَزَجْتَ دَمعـا جرى مِن مُقلَةٍ بِدَمِ[1264]

"Selem yurdundaki komşuları hatırladın da mı, gözlerinden döküldü kanla karışık göz yaşı?" beytinde مِنْ تَذَكّرِ جيرانٍ بذي سَلَم ifadesinin مزجت fiilinin mef'ûlü olduğunu söyledikten sonra mefulün fiilden sonra gelmesi şart olmasa da genel bir kullanım olduğundan bu durumun gerekçelerinden birini إنما قدم للحصر أو للضرورة... demek suretiyle şiir zarureti olarak açıklamıştır.[1265] Yine

وراعِهَـا وهْيَ في الأعمال سـائِمَةٌ وإنْ هِيَ اسـتَحْلَتِ الْمَرعى فلا

"(Salih) amel merasında yayılırken onu takip et; eğer mera hoşuna giderse onu orada otlatma" beytinde de وهي ifadesinde هـ harfinin şiir zaruretiyle sakin okunması gerektiğini söylemiştir.[1267]

Harpûtî kasidedeki şiir zaruretlerini izah ederken iki didaktik beyte referansta bulunur. Bunlar

فـما لِعَينـيك اِن قُلتَ اكْفُفَـا هَمَـتَا وما لقلبِكَ اِن قلتَ اسـتَفِقْ يَهِـمِ[1268]

"Nesi var gözlerinin, durun desen de akıyor; nesi var gönlünün ki kendine gel desen de kendinden geçiyor" beytindeki اكْفُفَا emrinin kural gereği كُفَّا şeklinde idğamlı olması gerekirken şiir zaruretiyle idğamsız gelişini izah ederken kullandığı

وإشـباع تحريـك وفـك بمـدغم وتـذكير تأنيـث وعكـس بنـدرة

[1263] Kazzâz şiir zaruretlerini incelediği eserinde 143 adet zaruret naklederken zârûretlerin bunlarla sınırlı olmadığını da ifade etmiştir. Ebû Abdillâh Muhammed b. Ca'fer b. Ahmed el-Kazzâz el-Kayrevânî et-Temîmî en-Nahvî (ö. 412h/1021m), *Mâ Yecûzü li'ş-Şâʿiri fi'd-Darûre*, Ramazan Abdulvehhab, Salahüddin Abdulhâdî, (Thk.), Dâru'l-'Arûbe, Kuveyt, s. 155; Toprak, "Zarûrât-ı Şi'riyye", https://islamansiklopedisi.org.tr/zarurat-i-siriyye (10.10.2019).
[1264] 1. beyit
[1265] Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 6.
[1266] 20. beyit
[1267] Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 45.
[1268] 3. beyit

“harekeli harfi işbâ’ ile okumak, idğamı çözmek, müennese müzekker muamelesi, nadiren de aksini (müzekkere müennes muamelesi) yapma” beytidir.[1269] Diğeri de

ولا تُطِعْ منهما خصمًا ولا حكَمًـــا   فأنت تعرفُ كيـدَ الخَصمِ والحَكَمِ[1270]

“Onların (nefis ve şeytan) hasımlığını da hakemliğini de dinleme; çünkü hasmın ve hakemin hainliğini bilirsin” beytinde خصما ve حكما ifadelerinden hâl olan منهما ifadesinin şiir zaruretiyle öne geçişini kendisiyle delillendirdiği

وقد جاء في التركيب بعض تصــرُّف   كفصـــــل وتقــديم ومثــل زيادة

“Cümle dizilişinde birtakım tasarruflar olabilir; iki öğe arasına fâsıla girmesi, öğenin takdimi ve zaid kullanımı gibi” beytidir.[1271]

3.9.6. Belâgat İlmine Dair Açıklamaları

Belâgat, “bir fikrin, sözlü veya yazılı olarak yerinde ve zamanında (muktezây-ı hâle uygun), en açık şekilde ve akıcı bir dille (fesahatle) ifade edilmesidir”.[1272] Diğer bir ifadeyle belagat, fasih bir kelamı yerli yerince söylemektir. Belâgat ilmi ise “düzgün ve yerinde söz söylemenin usûl ve kaidelerini inceleyen ilimdir” ve me’anî (المعاني), beyan (البيان) ve bedî’ (البديع) kısımlarına ayrılır. Belâgat ilmi dil bilimleri içinde bağımsızlığına en geç kavuşanıdır. Bu ilim Câhiz’de beyân, İbnü’l-Mu‘tez’de (ö. 296/908) “bedî‘”, Kudâme b. Ca‘fer’de “nakdü’ş-şi‘r”, Ebû Hilâl el-Askerî’de (ö. 400/1009’dan sonra) “es-Sınâateyn”, İbn Sinân el-Hafâcî’de (ö. 466/1073) “fesahat”, Abdülkâhir el-Cürcânî’de (ö. 471h/1078m) “belâgat ve delâilü’l-i‘câz”, Zemahşerî’de (ö. 538/1144) “meânî ve beyân”, Bedreddin b. Mâlik’te “meânî, beyân ve bedî‘” ve Hatîb el-Kazvînî’de (ö. 739/1338) “ulûmü’l-belâga” adlarıyla ifadesini bulmuştur.[1273] Hicri 5. Yy.’dan 8. Yy. sonuna kadar geçen 4 asırlık dönemde bu ilim, istiklâlini elde etmiş, kendine özgü kavramları oluşmuş ve tekamül etmiştir. Ebû Hilâl el-Askerî’nin

---

1269 Harpûtî, *Asîdetü’ş-Şühde*, s. 13.
1270 25. beyit
1271 Harpûtî, *Asîdetü’ş-Şühde*, s. 56.
1272 مطابقة الكلام لمتقضى الحال مع فصاحته ; Ebü’l-Meâlî Celâlüddîn el-Hatîb Muhammed b. Abdirrahmân b. Ömer b. Ahmed el-Kazvînî eş-Şâfiî (ö. 739h/1338m), *el-Îzâḥ Fî ʿUlûmi’l-Belâğa,* Thk: Muhammed Abdulmün’im el-Hafâcî, Dâru’l-Cîl, Beyrut T.y., I, s. 41; Sa‘düddîn Mes‘ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî et-Teftâzânî (ö. 792/1390) *Kitâbu Muhtasari’l-Me‘ânî*, Muhammed Osman (Thk.), Mektebetü’s-Sekâfeti’d-Dîniyye, Kahire 2009, s. 47; Ali Bulut, *Belağat Terimleri Sözlüğü*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2015, s.42.
1273 Hulusi Kılıç, "Belâgat", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/belagat#1 (24.09.2019); Bulut, *Belağat Terimleri Sözlüğü,* s.45.

(ö. 400h/1009'dan sonra) *Kitâbü'ṣ-Ṣınâʿateyn*'i, İbn Reşîḳ'in (ö. 463h/1070m) *el-ʿUmde*'si, İbn Sinân el-Hafâcî'nin (ö. 466h/1073m) *Sırrü'l-feṣâḥa*'sı ve Ebû Tâhir Muhammed b. Haydar el-Bağdâdî'nin (ö. 517h/1123m) *Ḳānûnü'l-Belâġa*'sı ve Abdülkāhir el-Cürcânî'nin (ö. 471h/1078m) *Delâʾilü'l-iʿcâz* ve *Esrârü'l-belâġa* adlı çalışmaları bu dönemin en meşhur eserleridir. Bu dönemin sonlarına doğru yazılan eserlerde artık beyân, meânî ve bedî' şeklindeki tasnif yerleşmiştir. Fahreddin er-Râzî'nin (ö. 606h/1209m) *Nihâyetü'l-îcâz fî dirâyeti'l-iʿcâz min Esrâri'l-belâġa ve Delâʾili'l-iʿcâz*'ı, Ebû Ya'kûb es-Sekkâkî'nin (ö. 626h/1229m) *Miftâhu'l-ʿUlûm*'u; Ziyâeddin İbnü'l-Esîr'in (ö. 637h/1239m), *el-Meselü's-Sâʾir Fî Edebi'l-Kâtib ve'ş-Şâʿir* ve *el-Câmiʿu'l-kebîr fî Sınâʿati'l-Manzûm Mine'l-Kelâm ve'l-Mensûr* adlı eserleri dönemin zikredilmeye değer diğer eserleridir. Hicri 8. Yy. sonlarından başlayıp 13. Yy. sonlarına kadar devam uzun dönem belağat ilmi açısından şerh ve haşiye dönemi olmuştur. Bu dönemde yapılan çalışmalar, *Miftâḥu'l-ʿulûm*'un üçüncü bölümünün ihtisarı olan Hatîb el-Kazvînî'nin (ö. 739h/1338m) *Telḫîṣü'l-Miftâḥ*'ı üzerine yazılan şerh, hâşiye ve ta'lîkātlardan ibarettir. Bu çalışmalara et-Teftâzânî'nin (ö. 792/1390), *el-Muṭavvel ʿale't-Telḫîṣ* ve *Muḫtaṣarü'l-Meânî*'si; Seyyid Şerif el-Cürcânî (ö. 816h/1413m), Hasan Çelebi (ö. 886/1481), Ebü'l-Kāsım el-Leysî es-Semerkandî (ö. 888/1483'ten sonra), İsâmüddîn el-İsferâyînî (ö. 945h/1538m) ve Abdülhakîm es-Siyâlkûtî'nin (ö. 1067/1656) şerh ve haşiyeleri örnek verilebilir.[1274]

Belagat kavramıyla birlikte kullanılan bir diğer kavram fesâhat kavramıdır ve kelime olarak "açık seçik olma, saf ve halis olma" anlamlarına gelir. Alimler fesâhatı kelimede ve kelâmda fesahat olarak iki kısımda değerlendirmişlerdir. Kelimenin fesahatı onun telaffuzunun kolay, manasının açık, sarf ilminin kurallarına uygun oluşunu ifade eder.[1275] Kelâmın fesahati ise, kelimelerinin müstakil olarak fesahatinin yanı sıra, birbiriyle de uyumlu olması, kelamın söz dizim kurallarına (nahiv) aykırı olmaması ve maksadını açıkça ifade edebilmesi şeklinde tanımlanabilir.[1276]

[1274] Kılıç, "Belâgat", https://islamansiklopedisi.org.tr/belagat#1 (24.09.2019)

[1275] **فصاحة المفرد فهي خلوصه من تنافر الحروف والغرابة ومخالفة القياس اللغوي** ;el-Kazvînî, *el-Îzâh*, I, s.21.

[1276] Kazvînî'nin tanımı **فهي خلوصه من ضعف التأليف وتنافر الكلمات والتعقيد، مع فصاحتها** ; el-Kazvînî, *el-Îzâh*, I, s.28. Kelimedeki telaffuz zorluğu **تنافر الحروف** ; kelamdaki telaffuz zorluğu **تنافر كلمات** ; kelimedeki mana kapalılığı **غرابة** ; kelâmdaki kapalılık **تعقيد** lafızlarıyla ifade edilmiştir. Kelamdaki kapalılık (**تعقيد**) lafzî, sebeplerle olabileceği gibi manevi sebeplerle de olabilir. Lafzî sebepler arasında kelamın gereksiz şekilde uzun ya da çok kısa olması, ardarda sıfat ve tamlama kullanımı, gereksiz

Harpûtî Kur'ân'ın eşsiz ve mu'ciz belâğatının hasımlarının iddialarını çürütüşünün teşbih yollu ifâde edildiği

رَدَّتْ بلاغَتُهَـــــــا دَعوى مُعارِضِهَـــا   رَدَّ الغَيُورِ يَـدَ الجـاِنِي عَن الحَرَمِ[1277]

"(Kur'ân'ın) belağatı mu'arızının iddiasını defetti; kıskanç kimsenin hareminden günahkarın elini def ettiği gibi" beytini açıklarken belağat kavramının sözlük ve ıstılah anlamlarını verir. Belâğatın sözlükte "bir şeyin ulaştığını ya da son bulduğunu haber veren şey"[1278] ıstılahta ise kelam söz konusu olduğunda "kelamın fesâhatiyle beraber içinde bulunulan hale uygunluğu", kişi söz konusu olduğunda ise "varlığıyla beliğ söz söylemeye muktedir olunan meleke" şeklinde[1279] tanımlandığını belirtir.[1280]

Harpûtî'nin şerhinde dil bilimleri içerisinde luğatla birlikte en fazla temas ettiği konu belâgata dair konulardır. Bunda el-Bûsîrî'nin mecâz, istiâre, teşbih, tıbak, cinas, müra'âtün-nazir, reddü'l-'acüz 'ala's-sadr gibi edebî sanatlara kasidesinde bolca yer vermiş olmasının payı büyüktür. Harpûtî'nin belâğata dair konuları ele alış tarzına me'ânî, beyân ve bedî' başlıkları altında temas etmek istiyoruz.

3.9.6.1. Me'ânî

Me'ânî (**المعاني**) kelimesi **معنى** kelimesinin çoğulu olup "anlamlar" demektir. Istılah olarak ise Meâni ilmi ''sözün muktezây-ı hâle yani yer ve zamana uygun olmasına dair kuralları ele alan ilim dalıdır.''[1281] Belâğatın bu dalına bu ismin verilmesinde kadim nahiv eserlerinde bu ilmin ele aldığı konuların me'ani'l-kelam ve me'ânî'n-nahv gibi başlıklar altında işlenmiş olmasının etkili olduğu söylenebilir.[1282]

Her ne kadar ilk dönem nahiv alimlerinin eserlerinde meânî konuları dağınık halde yer alsa da bu ilmin kurucusunun Abdülkâhir el-Cürcânî (ö. 471h/1078m) olduğu kabul edilir. O me'ânî konularını ele aldığı *Delâʾilü'l-İʿcâz* adlı eserinde

---

tekrarlar sayılabilir. Manevî sebeplere de kelamın hakikat mi, mecaz mı kinaye mi olduğunun anlaşılamaması, mecazda alakanın bilinememesi zikredilebilir. Bulut, *Belağat Terimleri Sözlüğü,* s.94-104.

[1277] 96. beyit

[1278] **ما ينبئ عن الوصول والانتهاء**

[1279] **البلاغة في الكلام مطابقته لمقتضى الحال مع فصاحته وفي المتكلم ملكة يقتدر بها على تأليف كلام بليغ**

[1280] Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 158.

[1281] et-Teftâzânî, *Kitâbu Muhtasari'l-Me'ânî*, s. 53; Bulut, *Belağat Terimleri Sözlüğü,* s. 288.

[1282] İsmail Durmuş, "Meânî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/meani#1 (24.09.2019).

“nazm, meânî’n-nahv, meânî’l-kelâm” başlıkları altında nahvin (söz dizimi) i’rab ve mebnilik bağlamında ele aldığı konuların (marife-nekra, takdim-tehir, isim cümlesi-fiil cümlesi, ihbar-inşa, müfred-cemi’, fasıl-vasıl v.b.) anlama etkisini, kelimelerin değişik kompozisyon ve konumlarında ortaya çıkan mana inceliklerini titizlikle incelemiştir. Daha sonra es-Sekkâkî, *Miftâḥu’l-ʿulûm*’unun belâgata ayırdığı üçüncü bölümünde belâgat ilimlerini ilk defa meânî, beyân ve muhassinât olarak ayırarak tanımlamıştır.[1283]

Hatîb el-Kazvînî (ö. 739h/1338m) gerek *Telḫîṣü’l-Miftâḥ*’ında gerekse onun şerhi mahiyetindeki *el-Îżâḥ fî ʿulûmi’l-Belâġa*’sında meânî ilmine bazı yenilikler getirmiştir. Es-Sekkâkî’nin (ö. 626h/1229m) *Miftah*’ta yaptığı tanımı beğenmemiş[1284] ve me’ânî’yi “lafızların muktezâ-i hâle uygunluğunu sağlayan durumlarını inceleyen ilim” şeklinde tarif etmiştir.[1285] Meânî ilmi Kazvînî ile birlikte sekiz temel konuda odaklanmıştır. Bunlar müsnedün ileyh’in halleri, isnad’ın halleri, müsned’in halleri, müsnedle ilgili öğelerin (müteallikât) halleri, inşâ, kasr, fasıl ve vasıl, îcâz-ıtnâb-müsâvâttır.[1286] Meanî ilminde müsned ifadesiyle ile isim cümlesinde haber, fiil cümlesinde fiil, müsnedün ileyh’le de, mübteda ve fail kastedilir. Müsned’in halleri altında, müsnedin hazfi, zikri, hangi hallerde isim hangi hallerde fiil olarak zikredileyeceği, müsnedin mutlak ve mukayyed gelmesi, müsned isim ise marife ya da nekra olarak gelmesinin, takdim ve tehirinin manaya tesiri konuları ele alınır. Aynı şekilde Müsnedün ileyh’in halleri altında da müsnedin zikir ve hazfi, takdim ve tehiri, nekra-marife oluşu, sıfat, tekid, bedel, atıf alması manaya tesir boyutlarıyla ele alınır.[1287]

Harpûti bu anlamda şerhinde meânî konularına yer vermiştir. Kasîdenin ilk beytinden örnek verecek olursak;

1283 Durmuş, "Meânî", https://islamansiklopedisi.org.tr/meani#1 (24.09.2019).

1284 Es-Sekkâkî me’ânî ilmini şöyle tanımlar:
المعاني هو تتبع خواص تراكيب الكلام في الإفادة وما يتصل بها من الاستحسان وغيره ليحترز بالوقوف عليها عن الخطأ في تطبيق الكلام على ما يقتضي الحال ذكره ; Meâni, kelâmı halin icab ettiği şekilde söylemede hata etmemek için söz diziminin ifade esnasındaki özelliklerini, bunlardan hoş görülenleri ve hoş karşılanmayanları incelemektir. Ebu Yakub Yusuf b. Ebu Bekir b. Muhammed b. Ali es-Sekkâkî, *Miftâhu’l-‘Ulum*, Na’îm Zerzûr (Thk.), Daru’l-Kütübi’l-Îlmiyye, Beyrut 1987, s. 161.

1285 **وهو علم يعرف به أحوال اللفظ التي بها يطابق مقتضى الحال** ; Ebü’l-Meâlî Celâlüddîn el-Hatîb Muhammed b. Abdirrahmân b. Ömer b. Ahmed el-Kazvînî eş-Şâfiî (ö. 739h/1338m), *el-Îżâḥ Fî ʿUlûmi’l-Belâġa,* Thk: Muhammed Abdulmün’im el-Hafâcî, Dâru’l-Cîl, Beyrut T.y., I, s. 52.

1286 et-Teftâzânî, *Kitâbu Muhtasari’l-Me‘ânî*, s. 54; Bulut, *Belağat Terimleri Sözlüğü,* s. 288; Durmuş, "Meânî", https://islamansiklopedisi.org.tr/meani#1 (24.09.2019).

1287 Bulut, *Belağat Terimleri Sözlüğü,* s. 314.

أَمِنْ تَــــذَكّرِ جيرانٍ بــــذي سَــــلَمِ   مَزَجْتَ دَمعـــا جرى مِن مُقلَةٍ بِدَمِ[1288]

"Selem yurdundaki komşuları hatırladın da mı, gözlerinden döküldü kanla karışık göz yaşı?" beytinde Harpûtî جيران "komşular" ifadesinden kasdın Hz. Peygamber (s.a.v.) olduğunu ve şâir tarafından kelimenin gerek çoğul gerekse nekra getirilmesinin ta'zîm ve tefhim için olduğunu belirtmiş; ta'zim için çoğul kullanımına فَنِعْمَ الْمَاهِدُونَ âyetini[1289]; nekra kullanımına ise فِيهِ آيَاتٌ بَيِّنَاتٌ âyetini[1290] örnek vermiştir.[1291] مزجتَ "karıştırdın" ifadesinde mâzî sığasının tercih edilmesinin ise hadisenin gerçekleştiğine işaret etme kastı taşıdığını; دمعا , مقلة , دم kelimelerindeki tenvinlerin hitab kâf'ından ivaz olduğunu; دمعا "göz yaşı"nın sıfatı olan جرى من مقلة cümlesinin ihtirâzî olmayıp وَلَا طَآئِرٍ يَطِيرُ بِجَنَاحَيْهِ âyetinde[1292] olduğu gibi vuku'î/ittifâkî[1293] bir kayıt olduğunu ifade etmiştir.[1294] görüldüğü üzere Harpûtî beyitteki neredeyse bütün kelimeleri meânî ilmi açısından ele almaktadır. Onun meânî ilmine dair değerlendirmeleri çok olmakla birlikte tekrardan sakınmaya çalışarak bir kısmına değinmek istiyoruz.

3.9.6.1.1. Marifelik-Nekralık

Meânî ilminde bir ismin nekra olarak gelmesi onun belirsiz (gayr-i muayyen) oluşunu ifade eder. Kelamda kelimenin nekra getirilmesi tekliği, çokluğu ya da azlığı vurgulama, "bir nevi, bir tür" anlamı verme, ta'zim, tahkir ve gizleme gibi maksatlarla yapılabilir.[1295]

Harpûtî beyitte nekra olarak gelen kelimelerin neden nekra olduklarını, nekralığın manaya katkısını ifade etmiştir. Mesela

---

1288 1. beyit
1289 ez-Zâriyat 48.
1290 Âli 'İmran 3/97.
1291 Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 18.
1292 el-En'am 6/38.
1293 Bir öğenin nitelenmesi herzaman "kırmızı kalem, deri çanta" örneğinde olduğu yalnızca tahsis amacıyla yapılmaz. Bunun dışında nitelenen varlıktaki niteliği vurgulamak, göz önüne getirmek, övmek, yermek, acındırmak ve benzeri maksatlarla da olabilir. Eğer niteleme tahsis maksadıyla yapılıyorsa ihtirâzî, tahsis maksadı taşımıyor başka bir maksatla yapılmışsa, ittifâkî/vuku'î kayıttan söz edilir. Bulut, *Belağat Terimleri Sözlüğü,* s. 338, 339.
1294 Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 18.
1295 et-Teftâzânî, *Kitâbu Muhtasari'l-Me'ânî*, s. 95; Bulut, *Belağat Terimleri Sözlüğü,* s. 337, 338.

لولا الهوى لم تُرِقْ دَمْعًا عَلى طَلَلٍ   وَلَا أَرِقْتَ لِذِكر الْبَانِ والعَلَمِ[1296]

"Eğer aşk olmasaydı, (onca) gözyaşı dökmezdin (değersiz) kalıntılara; uykuların kaçmazdı hatırına "bân" ağacının ve "'alem" dağının" beytinde دَمْعًا kelimesinin tenvininin ta'zîm, طَلَلٍ kelimesinin tenvininin ise tahkir için olduğunu; takdirin لما صببت من عينيك الدمع العظيم على أطلال المنازل الحقيرة şeklinde olacağını belirtmiş, bu duruma şu beyitteki حاجبٌ lafzını örnek getirmiştir:

له حاجبٌ عن كل أمرٍ يشينهُ   وَليس له عن طالب العرف حاجب

"Onun itibarını zedeleyecek şeylerle arasında büyük bir engel vardır; iyilik isteyenlerle arasında ise hiçbir engel yoktur."[1297]

Bir diğer örnek:

مُنَزَّهٌ عن شريكٍ في محاسِنِهِ   فجَوهَرُ الحُسنِ فيه غيرُ منقَسِمِ[1298]

"(O) güzelliklerinde ortaktan münezzehtir; ondaki güzellik cevheri taksim edilmemiştir" beytinde Harpûtî شريك lafzının nefiyden son gelen bir nekra olduğunu dolayısıyla umum ifade etttiğini söylemiştir. "Kelam menfi değil ki umum ifâde etsin" şeklindeki itiraza Harpûtî "her ne kadar kelam lafzen menfi değilse de manen tenzihte nefy anlamı bulunmaktadır ve لم يكن له شريك anlamındadır" demek suretiyle cevap vermiştir.[1299]

3.9.6.1.2. Hasr/Kasr

Sözlükte ''sınırlandırmak, hapsetmek, kısaltmak, engellemek''[1300] gibi anlamlara gelen قصر "kasr" ifadesi Bir belâgat terimi olarak ise ''bir şeyi (kavramı) özel bir tarzda başka bir şeye özgü kılmak, tahsis etmek'' şeklinde

---

1296 5. beyit

1297 Beyit İbn Ebi's-Semt'e aittir. Es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'Ulûm*, s. 193; en-Nüveyrî, Nihayetü'l-Ereb, III, 183; el-Kazvinî, el-Îzâh, II, 36; et-Teftâzânî, *Kitâbu Muhtasari'l-Me'ânî*, s. 95.

1298 42. beyit

1299 Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 86.

1300 el-Fîrûzâbâdî, *Kâmûsu'l-Muhît*, s.1062; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Ârab*, XI, 183; Mustafa vd., el-Mu'cemu'l-Vasît, s. 792.

tanımlanmaktadır.[1301] Kasr'a Hasr ve tahsis de denilmiştir. Arapça'da kasr çeşitli üslub ve edatlarla yapılır.[1302] ما......إلا kalıbıyla, إنما, لا, لكن، بل، edatlarıyla, sonra gelmesi gereken bir ifadenin öne alınmasıyla[1303], fasıl zamiri getirmek suretiyle kasr yapmak mümkündür.[1304]

İsim cümlesinde mübteda (müsnedün ileyh) ve haber (müsned) arasına zamir-i fâsıla girmesi hasr (tahsis), eğer zaten tahsis varsa tahsis'i tekid ifade eder.[1305]

Harpûtî

هُو الحبيبُ الـــذي تُرجَى شـفاعَتُهُ   لكُـلِّ هَوْلٍ مِن الأهـوالِ مُقتَحَمِ[1306]

"Şefaati umulan sevgilidir o; ansızın gelen bütün musibetlerde" beytindeki هو zamirinin fasıla olduğunu ve hasr ifade ettiğini, aynı şekilde الحبيب lafzının haber olduğunu ve haberin lâm-ı tarifle marife olmasının da haberin mübtedaya kasr edildiğini gösterdiğini belirtmiştir. Harpûtî beyitte mübâlağa olmadığını, habîbiyyetin velâyet ve halîliyyetten farklı ve Hz. Peygamber'e (s.a.v.) mahsus bir nitelik olduğunu birkaç yönden izah etmiştir.[1307]

3.9.6.1.3. Takdim-Tehir

Meânî alimleri cümle içerisinde bir öğenin takdim ya da tehirinin bir takım ince manalar ifade edebileceğini belirtmişlerdir. Bunlar lafzın önemine dikkat çekmek, muhatabı bir an evvel sevindirmek ya da üzmek, tahsis, teberrük, telezzüz, te'kid, zaman, rütbe gibi özellikler bakımından önceliğe dikkat çekmek gibi manalardır.[1308]

Harpûtî,

أمِـن تَـذَكُّـرِ جِـيرَانٍ بِـذِي سَـــلَـمِ   مَزَجْتَ دَمْعًا جَرَى مِنْ مُقْلَةٍ بِدَمِ[1309]

[1301] تخصيص شيء "صفة أو موصوف" بشيء "موصوف أو صفة" بطريق مخصوص ; es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'Ulûm*, s. 287, 288; et-Teftâzânî, *Kitâbu Muhtasari'l-Me'ânî*, s. 179; Nusrettin Bolelli, Belâgat Beyân-Me'ânî,Bedi' İlimleri Arap Edebiyatı, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2012, s. 311.
[1302] et-Teftâzânî, *Kitâbu Muhtasari'l-Me'ânî*, s. 183.
[1303] Bu Arapça'da تقديم ما حقه التأخير يفيد الحصر şeklinde kasrla ilgili genel bir ilke olarak ifade edilir. Bu durum Türkçe'de fiile yakın olan öğe için geçerlidir.
[1304] el-Kazvinî, el-Îzâh, II, s. 49; Bolelli, *Belâgat,* s. 312.
[1305] el-Kazvinî, el-Îzâh, II, s. 49; Bulut, *Belağat Terimleri Sözlüğü,* s. 337, 338.
[1306] 36. beyit
[1307] Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 75.
[1308] el-Kazvinî, el-Îzâh, II, s. 50, 51; Bolelli, *Belâgat,* s. 312.
[1309] 1. beyit

“Selem yurdundaki dostları hatırladın da mı, gözlerinden döküldü kanla karışık göz yaşı?” beytinde Harpûtî, istifham hemzesinden sonra gelen من harfi cer’inin ikinci mısra’ın başındaki مزجت fiiline tealluk ettiğini (mef’ûlün leh olarak); ya hasr anlamı elde etmek ya şiir zarureti ya da -komşuların hatırlanmasının gözyaşlarının kana bulanmasının gerekçe ve illeti olması dolayısıyla- vaz’ın (kelamda sebebin sonuçtan önce zikredilmesi) olguya (sebebin sonuçtan önce olması) uygun olması nüktesiyle takdim edildiğini belirtmiştir.[1310]

3.9.6.1.4. Vasl-Fasl

Sözlükte Fasl ‘‘kesmek ve ayırmak’’[1311]; vasl ise, sözlükte ‘‘bağlamak ve ulaştırmak’’[1312] anlamlarına gelmektedir. Belâgat terimi olarak ise vasl, ‘‘cümleleri vâv “و” harfi ile birbirine atfetmek”[1313]; fasl da ‘‘bir cümleyi diğer bir cümleye atfetmeden ayrı ayrı zikretmek”[1314] şeklinde tanımlanmıştır.[1315]

Alimler iki cümle arasında “kemâl-i ittisal” (tam bir bağ), ya da “kemâl-i ınkıta’” olduğunda fasl yapılmasının gerektiğini ifade etmişlerdir. “Kemâl-i ittisal” ikinci cümlenin birinci cümlenin te’kidi ya da ondan bedel olduğunda söz konusu olur. “Kemâl-i inkita” ise iki cümle arasında birinin ihbarî diğerinin inşâi olması gibi lafzî bakımdan ya da mâna bakımından hiçbir ilişki bulunmadığında olur. Bu iki durumda da cümleler fasl ile atıf yapılmadan söylenirler. İki cümle arasında birleştirici bir yön olduğunda ve vasl edilmelerine mânî bir durum olmadığında cümleler atıf harfi ile vasl edilerek söylenirler. [1316] Vasledilen cümlelerin birleşme yönü, Atfu’l-hâs ‘ala’l-âmm, Atfu’l-âmm ‘ala’l-hâss, Atfu’s-Sebep ‘ale’l-Müsebbeb, Atfu’l-İllet ‘ale’l-Ma’lûl gibi ifadelerle açıklanır.

Bu bağlamda Harpûtî,

نعم ســـرى طيف من أهوى فأرقني   والحـب يعترض اللـذات بالألم[1317]

[1310] Harpûtî, *Asîdetü’ş-Şühde*, s. 6.
[1311]; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, X, 273; el-Fîrûzâbâdî*, el-Kâmûsu’l-Muhît*, s.999; Mustafa vd., el-Mu’cemu’l-Vasît, s. 741,742;
[1312] el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu’l-Muhît*, s. 1042,1043; Mustafa vd., el-Mu’cemu’l-Vasît, s. 1094.
[1313] Fasl ve vasl için bkz. es-Sekkâkî, *Miftah*, s. 249; el-Kazvînî*, el-Îzâh*, III, s. 97; et-Teftâzânî, *Muhtasar*, s. 219, 220.
[1314] el-Kazvînî, el-Îzah, s. III, 97; s. 321; et-Teftâzânî, el-Muhtasar, s.135.
[1315] Bolelli, *Belâgat,* s. 333.
[1316] Bolelli, *Belâgat,* s. 334.
[1317] 8. beyit

"Tamam, geldi sevgilinin hayali de uykusuz bıraktı beni; zira aşk acılarla öldürür lezzetleri" beytinin ikinci mısra'ındaki و harfinin ya hâliyye, ya isti'nafiyye olduğunu dile getirmiş, vâv'ın ikinci cümle (aşkın lezzetleri öldürmesi) önceki cümlenin (sevgilinin hayalinin uyutmaması) gerekçesi olması dolayısıyla "Atfu'l-illeh a'le'l-ma'lul" kabilinden atıf harfi olabileceği kanaatini **ويقول الفقير يمكن أن يكون الواو عاطفة من عطف العلة على معلولها إذ هو علة لما قبله** demek suretiyle ifade etmiştir.[1318]

Yine

وخالِفِ النفسَ والشيطانَ واعصِهِمَا وإنْ هما محَّضَاكَ النُّصحَ فاتَّهِمِ[1319]

"Nefsine ve Şeytan'a karşı dur, onlara isyan et; senin hayrını istiyor gibi görünseler de şüphe et" beytinde Harpûtî **واعصهما** "onlara isyan et" cümlesinin **خالف** cümlesine atıf olduğunu söyledikten sonra "muhalefet isyanı da gerektirir dolayısıyla şair tekrara düşmüş olmuyor mu" mealindeki soruya "isyan muhalefetten daha âmm'dır. İsyan bir emir veya yasak olsun ya da olmasın boyun eğmemek anlamındadır. Muhalefet ise ancak emredilen bir işin terki ya da yasaklanan bir fiilin işlenmesi durumunda söz konusudur. Dolayısıyla burada Atfu'l-Âmm 'ala'l-Hâss kabilinden bir atıf vardır. Malumun ilamı mevzubahis değildir." Diyerek cevap vermiştir. [1320]

3.9.6.1.5. İstifhamın Anlamları

Meânî ilminin ana konularından biri haber ve inşa konularıdır. İnşaî cümle "sıdka ve kizbe ihtimâlî olmayan" yâni yargı ifade etmeyen cümlelerdir. İstifham konusu Me'ânî ilminde "İnşa" ana başlığının "talebî inşa" alt başlığı altında incelenir.[1321] bir şeyin yapılmasının ya da terk edilmesinin talep edildiği emir, nehiy, soru, temenni, nida, iğra, tahzir, istiğase, dua v.b. cümle üslupları talebî inşâ kaplamında değerlendirilmiştir.[1322]

[1318] Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 23.
[1319] 24. beyit
[1320] Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 55.
[1321] el-Kazvînî, el-Îzah, s. III, 55.
[1322] el-Kazvînî, el-Îzah, s. III, 52; Bolelli, *Belâgat,* s. 229.

İstifhâm استفعال babından mastar olup ‘‘daha önce bilinmeyen bir şey hakkında bilgi istemek’’ anlamındadır.[1323] Arapça’da soru edatı olarak هل, أ, من, ما, متى, أين, أنى, أيان, كم, كيف, أى gibi lafızlar kullanılır. İstifhâm, tasdîkî ve tasavvurî kısımlarına ayrılır. Eğer istifhamda evet ya da hayır yanıtı bekleniyorsa tasdîkî, bir bilgi isteniyorsa (Ne, Kim, Nerede, Nasıl, Niçin gibi) tasavvurî istifham söz konusudur. İstifham üslubu bazen temel fonksiyonu olan bilgi isteme anlamından çıkarılır ve bağlama göre inkâr, ikrâr, tesviye (eşitlik), tahkîr (küçümseme), tevbih (azarlama), takbîh (hoş karşılamama) ta’zîm, teaccüb, teşvik gibi değişik anlamlarda kullanılır.[1324] Burada mütekellim soru sorarken muhatabından herhangi bir cevap beklememektedir.

Harpûtî kasidede yer alan istifham cümlelerinin kullanıldıkları anlamlara işaret etmiştir. Mesela

أيحســب الصــبُ أنَّ الحب منكتم ما بين مُنســجم منه ومضــطرم[1325]

“Âşık aşk gizli kalır mı sanıyor; ondan akan (gözyaşı) ile yanan (kalb) arasında” beytinde Harpûtî hemzenin istifhâm-ı inkârî olduğunu, bu hemzenin şairin أ يقتلني ومشرفي مضاجعي ومسنونة زرق كأنياب أغوال şiirinde[1326] olduğu gibi nefiy anlamında olduğunu ifade etmiştir.[1327] Yine

فكيف تنكر حبا بعد ما شـــهدت به عليك عدول الدمع والسقم[1328]

“Gözyaşı ve hastalığın senin aleyhine adil şehadetlerine rağmen bir sevgiyi nasıl inkâr edersin” beytindeki istifhâmın da ya كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِاللّٰهِ âyetinde[1329] olduğu gibi te’accub (şaşırma) ya tevbih (kınama) ya da istib’âd (yadırgama) için olduğunu mananın ise لا ينبغي أن تنكره بعد هذا şeklinde olduğunu ifade etmiştir.[1330]

[1323] Bolelli, Belâgat, s. 263. İstifhâm için bkz. es-Sekkâkî, *Miftah*., s. 308; Kazvînî, *el-İzah*, I, s, 228; et-Teftâzânî, *Muhtasar*, s.197.

[1324] es-Sekkâkî, *Miftâh*, s. 308; et-Teftâzânî, *Muhtasar*, ss. 207-209; Bolelli, *Belâgat*, s. 275.

[1325] 4. beyit

[1326] “Beni öldürecek miymiş, bilenmiş, gök, gorillerin dişi gibi olan kılıçlarım benimle yatarken” Kazvînî, *el-İzah*, III, s, 72; İmruülkays b. Hucr b. Haris el-Kındî (ö. 540m civarı), *Dîvânu İmruülkays*, Abdurrahman el-Misdâvî, Daru’l-Ma’rife, Beyrut 2004, s. 12, 137.

[1327] Harpûtî, *Asîdetü’ş-Şühde*, s. 14.

[1328] 6. beyit

[1329] el-Bakara 2/28.

[1330] Harpûtî, *Asîdetü’ş-Şühde*, s. 19.

Harpûtî

مَن لي بِرَدِّ جِمَـــاحٍ مِن غَوَايتِهَـــا   كما يُرَدُّ جِمَاحُ الخيــلِ باللُّـجُمِ[1331]

“Kim benim için hırçın ve şaşkın atı yolundan döndürecek; hırçın atların gemle döndürüldüğü gibi” beytindeki istifhamın ise ya inkârî olduğunu ya da temenni (olması imkânsız ya da çok zor olan bir şeyi isteme), isti’taf (acındırma) ve istiğase (imdad istemek) için olduğunu söylemiştir.[1332]

3.9.6.1.6. Kelamı Muktezây-ı Zâhir’den Çıkarmak

Sözde aslolan muktezây-ı zahire yani zâhiri duruma uygun olarak söylenmesidir. Fakat mütekellim bir takım edebî nükte ve saiklerle sözü beklenen üslûbun dışında farklı bir üslupla getirebilir. Bu aykırı durum bir nükte, bir incelik barındırmıyorsa bir kusur olarak kabul edilirken, muhatabın fark edebileceği bir nükte ihtiva ediyorsa söze edebî zenginlik ve incelik katar. Sözün muktezây-ı zahirden çıkarılışına ism-i zahir gelecek yerde zamir, zamir gelecek yerde ism-i zahir kullanımı, iltifat, üslûbu hakîm, kalb ve tağlib uygulamaları örnek verilebilir.[1333]

Bir ifade daha önce lafzen ya da manen zikredilmiş ise, orada muktezay-ı zahir orada zamir getirilmesidir. Diğer taraftan müsned-i ileyhin başka bir şeyle karışmasının önüne geçmek, övgü (مدح), yüceltme (تعظيم), alçatma(تحقير) teberrük ve telezzüz (ismini anarak bereket umma ya da ismini anmaktan haz alma) gibi nüktelerle ism-i zahir tekrar edilebilir.[1334]

Bu bağlamda Harpûtî, şairin kasidedeki ilk etapta kusur gibi görülebilecek tasarruflarının arkaplanına ışık tutmaktadır. Mesela Hz. Peygamber’in (s.a.v.) mütevâzı hayatının zahiren bir fakirlik gibi görünsede onun dînî yaşantısına menfî tesir etmeyip aksine daha da güçlendirdiğini anlatan

وأكَّـــدَت زُهدَهُ فيها ضرورتُـــهُ   اِنَّ الضرورةَ لا تعـدُو على العِصَمِ[1335]

“Dünyadaki zühdünü arttırdı onun (zahirî) fakr-ı zarureti; nitekim fakirlik galip gelemez masumlara” beytinde zamir getirilmesi gerekirken ضرورة lafzının neden tekrar edildiği şeklindeki soruya Harpûtî şiir zarureti ve zamirin merci’inin karışmaması

[1331] 16. beyit
[1332] Harpûtî, *Asîdetü’ş-Şühde*, s. 38.
[1333] el-Kazvinî, el-Îzâh, I, s. 71, 72; Bulut, *Belâgat Terimleri Sözlüğü*, s. 127.
[1334] es-Sekkâkî, Miftâh, s. 171; Bulut, *Belâgat Terimleri Sözlüğü*, s. 330.
[1335] 32. beyit

olarak cevap vermiş; aksi halde إنّها denecek olsa zamirin merci'inin فيها lafzındaki zamirin merci'i olduğu vehminin oluşabileceğini söylemiştir.[1336] Yine Hz. Peygamber'in miracının tasvir edildiği

وأنتَ تَختَرِقُ الســــبعَ الطِّبَاقَ بهم   في مَوكِبٍ كُنتَ فيــه صاحِبَ العَـلَمِ[1337]

"Sen onlarla birlikte yedi kat semayı kat ediyorsun; sancak sahibi olduğun alayda" beytinde Harpûtî muktezay-ı zâhir تخترق fiili yerine geçmiş zaman kipi kullanılmasını icap ederken muhatabın zihninde "geçmiş olanı hâle taşımak"[1338] gayesiyle muzârî sığası kullanıldığını belirtir.[1339]

Harpûtî şairin gönlündeki peygamber sevgisinin isbatı sadedinde söylediği

فكيف تنكر حبا بعد ما شـــهدت   به عليك عدول الدمع والسقم[1340]

"Gözyaşı ve hastalığın senin aleyhine adil şehadetlerine rağmen bir sevgiyi nasıl inkâr edersin" beytinde عُدُول lafzının عَادِل anlamındaki عَدْل kelimesinin çoğulu olduğunu belirttikten sonra tesniye yerinde (gözyaşı ve hastalık) çoğul kullanıldığını, bunun ya وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ âyetinde[1341] olduğu gibi ta'zîm için, ya الاثنان وما فوقها جماعة hadisinden[1342] hareketle, ya da gözyaşı ve hastalığın, فَقَدْ صَغَتْ قُلُوبُكُمَاۚ âyetinde[1343] olduğu gibi ferd ve türleri itibariyle çoğul olmaları sebebiyle olduğunu belirtmiştir.[1344]

3.9.6.1.7. İltifat

Sözlükte ''dönmek, yönelmek, yüzünü çevirmek"[1345] gibi anlamlara gelen iltifât, bir belâgat kavramı olarak ''bir beyitte veya kısa bir sözde beklenmedik şekilde şahıs, zaman ve üslub bakımından değişiklikler yapma''[1346] olarak ifade edilmiştir. İltifat sanatı, ifadenin muktezây-ı zâhirden çıkarılması bağlamında meânî ilmiyle, lafzın

---

[1336] Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 69.
[1337] 110. beyit
[1338] مع أن الظاهر صيغة الماضي استحضارا للحال الماضية
[1339] Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 175.
[1340] 6. beyit
[1341] el-Hicr 15/9.
[1342] Sünen-i İbn-i Mace, İkametü'salat, 972, 1/517
[1343] Et-Tahrim 66/4
[1344] Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 19.
[1345] el-Fîrûzâbâdî, *Kâmusu'l-Muhît*, s.1181; Mustafa vd., el-Mu'cemu'l-Vasît, s.884.
[1346] el-Kazvinî, el-Îzâh, II, s. 85; et-Teftâzânî, *Kitâbu Muhtasari'l-Me'ânî*, s. 123; Ali Bulut, Belâgat, s. 96; İsmail Durmuş, "İltifât", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/iltifat (11.10.2019).

hakîkî anlamında kullanılmaması bağlamında beyân ilmiyle, ifadeyi anlam bakımından güzelleştiren bir sanat oluşu dikkate alındığında da bedî' ilmiyle irtibatlı olduğu değerlendirilmiştir. Kaynaklarda iltifat sanatı genelde me'ânî ilmi altında işlendiğinden biz de bu başlık altında inceleyeceğiz.

İltifât sanatının sözdeki tekdüzeliği kırmak, dinleyici ve okuyucuyu dinamik tutmak ve ibarede tefennün gibi birçok maksadı vardır. Bu nedenle iltifâta "televvün hitabı" da denilmiştir.[1347]

Üslubdaki gâibden hitaba veya mütekellime, muhataptan gaibe, mütekellimden gaibe ya da muhataba geçiş şeklindeki zamir değişiklikleri; mâzîden muzâriye veya emre, muzâriden mâzîye şeklindeki kelamdaki zaman değişiklikleri yaygın iltifat türleridir. Bazı alimler, müfret, tesniye ve cemi sîgaları arasındaki geçişleri, müzekker ifade edilen bir mânayı sözün devamında müennes olarak veya aksiyle ifadeyi de iltifât türleri arasına dahil etmişlerdir.[1348]

Cumhur alimler, bir yerde iltifattan söz edilebilmesi için söz lafzen bir üslupla ifade edildikten sonra o üslubun terk edilerek diğer bir üsluba geçilmesi gerekir. Es-Sekkâkî ise iltifatta ister öncesinde başka bir üslupla ifade edilmiş olsun ya da olmasın muktezây-ı zâhirin terk edilmiş olmasını yeterli görür.[1349]

Bu bağlamda

أمِنْ تَــــذَكّرِ جيرانٍ بــــذي سَــــلَمِ   مَزَجْتَ دَمعــا جرى مِن مُقلَةٍ بِدَمِ[1350]

"Selem yurdundaki dostları hatırladın da mı, gözlerinden döküldü kanla karışık göz yaşı?" beytinde Harpûtî, beyitte şairin aslında kendisine hitab ettiğini dolayısıyla burada tecrid[1351] sanatı olduğunu belirtmiştir. Şair kendisini nefsinden tecrid ederek itibârî/hayâlî bir şahsa hitap etmektedir. Harpûtî'ye göre şair dünyada aşkında samimi birini görmediği için burada tecrîd sanatını tercih etmiştir. Ayrıca burada iltifat sanatı da vardır. Çünkü olması gereken (muktezây-ı zâhir) mütekellim sığası terkedilerek yerine muhatap sığası kullanılmıştır. Bu beyit kasîdenin ilk beyti olduğundan burada iltifat sanatının varlığı es-Sekkâkî'ye (ö. 626h/1229m) göredir. Çünkü o iltifatın

---

1347 Durmuş, "İltifât", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/iltifat (11.10.2019).

1348 et-Teftâzânî, *Muhtasar*, ss.123-127; Durmuş, "İltifât", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/iltifat (11.10.2019).

1349 et-Teftâzânî, *Muhtasari'l-Me'ânî*, s. 124.

1350 1. beyit

1351 Bedîî ilminde muhassinât-ı maneviyye içinde değerlendirilen tecrîd sanatı "insanın başka bir varlığa hitab ederek kendini kastetmesi" şeklinde tanımlanır. Bulut, *Belâgat*, s. 343.

gerçekleşmesi için öncesinde kelamın durumun gerektirdiği üslub (muktezây-ı zâhir) ile gelmesini şart koşmaz. Cumhur ise kelamda iltifattan söz edilebilmesi için üslûbun iltifat öncesinde muktezây-ı zâhir üzere olmasını şart koşmuştur. Harpûtî besmele kasîdeden sayıldığı takdirde cumhura göre de burada iltifat sanatının olmasının mümkün olduğunu söyler.[1352] Çünkü besmelede بدايتي ya da أبدأ gibi bir kelime takdir edilir.[1353] Harpûtî'nin ifadelerinden iltifat konusunda es-Sekkâkî'nin mezhebine yakın olduğu anlaşılmaktadır.

Harpûtî "burada iltifatın nüktesi nedir?" şeklindeki soruya, İsâmüddin el-İsferâyînî'nin (ö. 945h/1538m) *el-Atvel* adlı *telhis* şerhinden nakille iltifatın mütekellim açısından, kelam açısından ve muhatap açısından olmak üzere üç türlü nüktesinin olduğunu; buradaki nüktenin mütekellim açısından sözü farklı üsluplarla söylemeye muktedir olduğunu göstermek, kelam açısından üslûb değişikliğinin gönüllere canlılık vermesi ve monotonluğu ortadan kaldırması, muhatap açısından da sözü açıklama (beyân) hüviyetinden çıkarıp muhatabı işin içine dahil etmek olduğu şeklinde cevap vermiştir.[1354]

Harpûtî kasîdenin

أيحســـب الصـــبُ أنَّ الحب منكتم   ما بين مُنســـجم منه ومضـــطرم[1355]

"Âşık aşk gizli kalır mı sanıyor; ondan akan (gözyaşı) ile yanan (kalb) arasında" beytinde ise يحسب fiilinde hem es-Sekkâkî hem de cumhura göre muhataptan gaibe doğru iltifat olduğunu; iltifatın gerekçesini de üslup değişikliğinin gönülleri canlandırmasının yanı sıra muhatapta kalınmış olsa, الصب "aşık" kelimesinin mütekellim zamirinden ne sıfat ne de bedel olamaması olarak belirtmiştir.[1356]

1352 Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 6.
1353 Besmele hakkında bkz.: Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ahmed ez-Zemahşerî, Cârullah (538h/1143m), *el-Keşşâf 'an Hakâiki Gavâmidi't-Tenzîl*, I, Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, Beyrut 1407h, s. 2; Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerir b. Yezid b. Kesir et-Taberî (310h/923m), *Câmi'ul-Beyân fî Te'vîli'l-Kur'ân*, I, Ahmed Muhammed Şakir (Thk.), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2000, s. 114.
1354 Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 6, 7.
1355 4. beyit
1356 Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 14.

3.9.6.2.Beyan ilmi

Sözlükte "ortaya çıkmak, açık seçik olmak; açıklamak, anlaşılır hale getirmek"[1357] gibi mânalara gelen beyân ilmi ''bir mânayı, farklı söz ve usullerle anlatmayı öğreten, belirli usûl ve kuralları olan bir ilimdir''[1358]

Maksadı ifade etmenin yöntemleri açıklık-kapalılık, etkileyicilik bakımından farklılık arz eder. Eğer söz gerçek anlamında kullanılıyorsa hakikat; gerçek anlamı dışında bir anlamda kullanılmışsa mecaz ya da isti'are; sözden mecâzî ve hakîkî anlamı birlikte anlamak mümkün oluyorsa kinaye söz konusu olur. Beyan ilminin konusunu teşbih, mecaz, istiare ve kinaye üslupları teşkil eder. Hakikat ise beyan ilminin kapsamına girmez.[1359]

Harpûtî'nin beyan konularını ele alış tarzını teşbih, mecaz, isti'âre ve kinaye başlıkları altında inceleyeceğiz.

3.9.6.2.1. Teşbih

Sözlükte ''benzetmek, karıştırmak''[1360] gibi anlamlara gelen teşbih, bir belâgat terimi olarak ''belirli bir maksat için bir edat ile aralarındaki ortak bir nitelikten dolayı bir şeyi başka bir şeye benzetmektir."[1361] Teşbih üslubunda dört temel unsur vardır. Bunlar müşebbeh (benzeyen), müşebbehun bih (müşebbehin benzediği şey), vech-i şebeh (benzeme yönü) ve benzetmeye delalet eden teşbih edatıdır. (**ك، كأن، مثل، شبه**…)

Müşebbeh ile müşebbeh bih'e teşbîn iki tarafı (**طرفا التشبيه**) denilir.[1362] Bu unsurların tamamen ya da kısmen zikredilme durumlarına göre teşbih teşbih-i tâmmu'l-erkan, mürsel, müekked, mücmel, mufassal ve teşbih-i beliğ kısımlarına ayrılır. Yine teşbih taraflarının mahiyeti itibariyle, hissî, aklî, temsîlî, zımnî kısımlarına ayrılır.[1363] Teşbih bilinmeyen bir şeyi bilinen bir şeye benzeterek anlatmak, müşebbehi güzel veya çirkin göstermek, müşebbehte bir niteliği ispat etmek, müşebbehte var olan bir niteliğin

---

1357 İbn Manzur, *Lisânu'l-'Arab*, XIII, 67; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, s. 1526.

1358 es-Sekkâkî, *Miftâh*, s. 162; et-Teftâzânî, *Muhtasari'l-Me'ânî*, s. 281; Nasrullah Hacımüftüoğlu, "Beyân", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/beyan--edebiyat (25.09.2019).

1359 et-Teftâzânî, *Muhtasari'l-Me'ânî*, s. 285, 286; Hacımüftüoğlu, "Beyân", https://islamansiklopedisi.org.tr/beyan--edebiyat (25.09.2019).

1360 Ebu Nasr İsmail b. Hammad el-Cevherî el-Fârisî (ö. 393h), *es-Sıhah Tâcu'l-Luga ve Sıhahu'l-'Ârabiyye*, Ahmed Abdulgafur 'Attar (Thk.), Dâru'l-İlm l'l-Melâyîn, Beyrut 1987, VI, s. 2236; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, III, 24; el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, s. 665.

1361 et-Teftâzânî, *Muhtasari'l-Me'ânî*, s. 286; el-Cürcânî, *Kitâbu't-Ta'rîfât*, s 58; Bolelli, *Belâgat*, s. 33.

1362 et-Teftâzânî, *Muhtasari'l-Me'ânî*, s. 287, 309; el-Cürcânî, *Kitâbu't-Ta'rîfât*, s 58; es-Sekkâkî, *Miftâh*, s 332; Bolelli, *Belâgat*, s. 35.

1363 Bolelli, *Belâgat*, s. 54-64.

imkanını ya da miktarını belirtmek, anlamı pekiştirmek ve aklî olan bir durumu hissî bir konuma getirmek gibi gayelerle yapılır.[1364]

Harpûtî,

والنَّفسُ كَالطّفلِ إنْ تُهمِلْهُ شَـــبَّ عَلَى حُبِّ الرّضَاعِ وَإِنْ تَفْطِمْهُ يَنفَطِـمِ[1365]

"Nefis bebek gibidir, ihmal edersen büyür emme arzusuyla; onu sütten kesersen de sütten kesilir" beytinde özetle şöyle bir soru sorar: Beyitteki teşbih en değersiz teşbih türüdür. Çünkü beyan alimleri bir teşbihte teşbihi haber veren bir şey olmadığında isti'âre, sadece müşebbeh ve müşebbehun bih mezkûr olduğunda teşbih-i beliğ olup isti'âre'nin fesâhat ve belâğat bakımından en güzel teşbih olduğunu ve teşbih-i beliğ'in isti'âre'den sonra geldiğini; teşbihin dört unsurunun (müşebbeh, müşebbehun bih, edat-ı teşbih ve vech-u şebeh) mezkûr olduğu teşbihin ise en değersiz tür olduğunu beyan etmişlerdir. Bu beliğ kimseler indinde güvercin ötüşü ve kapı gıcırtısı[1366] mesabesinde fesâhate halel getiren bir şeydir. Bu beyitteki teşbih de bu tür bir teşbihtir. Zira beyitte müşebbeh (النفس) müşebbehün bih (الطفل), edât-ı teşbih (ك) ve vechu şebeh (نتيجة الإهمال والفطم) zikredilmiştir. Nâzım son derece fasih bir kimse iken neden bu teşbihi tercih etmiştir? Harpûtî sorduğu bu soruya bu şekilde ifade etmenin merâmı anlatmanın en uygun yolu olduğu ve nazımın anlaşılır olma arzusuyla hareket ettiği şeklinde cevap verir.[1367]

Beyitte vech-i şebeh'in mezkûr olduğu fikrine biraz ihtiyatla yaklaşılması gerektiği kanaatindeyiz. Çünkü "benzerlik yönü" olarak tercüme edebileceğimiz vech-i şebeh müşebbeh ve müşebbehun bih'in her ikisinde de olan ortak bir vasıftır. Hâlbuki vech-i şebeh olarak ifâde edilen "ihmal edersen büyür emme arzusuyla; onu sütten kesersen de sütten kesilir" cümlesi nefisten çok bebeğin vasfıdır. Bu cümlenin nefsin ihmal edilip terbiye edilmediğinde yerinde sayması, her isteği yapılmayarak terbiye edildiğinde ise kemâlât elde etmesi anlamında bir temsîlî istî'âre olması fikri bize daha yakın görünmektedir. Buna göre şair önce teşbih yapmış sonra bu teşbihin daha iyi anlaşılabilmesi için bir temsilde bulunmuştur.

[1364] es-Sekkâkî, *Miftâh*, s. 340, 341; et-Teftâzânî, *Muhtasari'l-Me'ânî*, s. 312; Bolelli, Belâgat, s. 68.
[1365] 18. beyit
[1366] هدير حمام وصرير باب
[1367] Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 41.

فـاِنَّهُ شمـــسُ فَضْلٍ هُـــم كـــواكِبُهَا   يُظهِرْنَ أنوارَهَا للنـاسِ في الظُّلَمِ[1368]

"O fazilet güneşidir, onlar (Ashabı) da onun aylarıdır; onun nurunu (faziletlerini) insanlara karanlıkta (yokluğunda) Âyân ederler" beytinde, Harpûtî teşbihin iki tarafının zikredilip, teşbih edatının zikredilmediği teşbih-i beliğ olduğunu, bazı şârihlere göre ise isti'âre-i musarraha olduğunu belirtir. Buna göre Hz. Peygamber (s.a.v.) görünür olmak ve karanlığı izâle etmede güneşe benzetilmiş, شمس lafzı isti'âre edilerek شمس zikredilmiş Hz. Peygamber (s.a.v.) kastedilmiştir. Harpûtî, burada teşbihin iki tarafının mezkûr olmasının isti'âreye zarar vermediğini, bu durumun teşbihi belirtir tarzda olduğunda isti'areye engel olduğunu belirtir.[1369]

Kanaatimizce beyitte Hz. Peygamber (s.a.v.) ve onun ashabının (r.a.) ahlakî faziletleri yayarak rezîletleri yok etmesi, güneş ve gezegenlerin yeryüzünü nuruyla gece gündüz aydınlatmasına benzetilmektedir. Dolayısıyla buradaki teşbihin, vech-i şebehin birçok unsurun birlikteliğinden meydana gelen bir durum olduğu, temsîlî bir teşbih olmasının yerinde olanacağı kanaatindeyiz. Mezkûr ihtilafta "fazilet güneşi" ifadesinin bir isti'âre-i musarraha oluşunun etkili olduğunu düşünüyoruz.

كـالشمسِ تظهَرُ للعينَيْنِ مِن بُـــعُدٍ   صغيرةً وتُكِـلُّ الطَّـرْفَ مِن أَمَـمِ[1370]

"O güneş gibidir uzaktan küçük görünür, yakından gözü aciz bırakır" beytinde Harpûtî, beyitteki teşbihin mutlak olmadığını ve تظهر للعينين cümlesinin teşbihin benzetme yönünü (vech-i şebeh) ifade ettiğini söyler. Güneşe mutlak surette yapılan bir teşbihin kusurunu Ebu Nuvas'ın[1371] (ö. 198h/813m) şu şiiri ortaya koymuştur:[1372]

يتيـه الشـــمس والقمر المنير   إذا قـلـنـا كـأنـكـمـا الأمـير

لأن الشـــمس تغرب حين تمســـي   وأن الـبـدر يـنـقصـــه المســـير

"Güneş ve parlak ay kaybolur; dediğimizde 'galiba siz beysiniz'"

"Çünkü güneş akşam olduğunda batar; dolunayı da yolculuk eksiltir"

1368 53. beyit
1369 Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 100.
1370 49. beyit
1371 Ebû Nüvâs el-Hasen b. Hâni' b. Abdilevvel el-Hakemî. Hârûnürreşîd (ö. 193h/809m) dönemi şairlerindendir.
1372 Ebu Nüvas bu şiirinde Hârûnürreşid'in oğlu Muhamed Emîn'i (ö. 198h/813m) teşbih-i maklûb sanatını kullanarak övmektedir. Ebû Nüvâs Ebû Ali Hasan b. Hânî, *Dîvânu Ebî Nüvâs Bi Rivâyeti's-Sûlî*, Behcet Abdulgafur el-Hadîsî (Thk.), Dâru'l-Kütübi'l-Vataniyye, Abudabi 2010, s. 273.

Harpûtî bu teşbih ve Hz. Peygamber (s.a.v.) hakkında yapılan diğer bütün teşbihlerin insanların kolay anlayabilmeleri için birer örnekleme[1373] olduğunu, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) zâtının teşbih edildiği şeylerin tamamından daha yüce ve kıymetli olduğunu belirtir.[1374]

Harpûtî benzer şekilde

كالزَّهرِ في تَرَفٍ والبــدرِ في شَــرَفٍ   والبحرِ في كَـرَمٍ والـدهرِ في هِمَمِ[1375]

"Gül gibi zarif, dolunay gibi yüce, deniz gibi cömert, zaman gibi himmetli" beytinde زهر kelimesinde mecazen âmm lafzın zikredilip hâss olanın kastedildiğini ve kastedilenin gül olduğunu söyledikten sonra beyitteki teşbihin teşbih-i maklup olduğunu belirtmiştir. Aksi halde müşebbehin vech-i şebeh bakımından müşebbehün bih'ten noksan olması teşbihte bir kural olduğundan Hz. Peygamber'in (s.a.v.) mezkûr niteliklerde (zarafet, yücelik, cömertlik, himmet) gül, ay, deniz, zamandan noksan olması icab eder. Harpûtî Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sıfatları hakkında varid olan bütün teşbihlerin Arap şairlerin örfü üzere cereyan ettiğini, yoksa Hz. Peygamber'in (s.a.v.) fizikî ve ahlakî vasıflarını hiçbir varlığın karşılamayacağını ifade etmiştir.[1376]

3.9.6.2.2. Mecâz-ı Mürsel

Mecâz kelimesi, ''bir yeri yürümek, kat etmek'' [1377] anlamında جوز kökünden türemiş mimli mastardır. Bir beyân terimi olarak ise ''bir kelimenin (hakiki anlamı almaya engel olan) bir karine ve lafzın (hakiki anlamı ile nakledildiği anlam arasındaki) bir alaka ile konulduğu anlamın dışında bir manada kullanılması'' şeklinde tanımlanmaktadır.[1378] Mecâzda lafzın hakikat olarak ifade edilen lügat anlamı ile kullanılacağı mecâzî anlam arasındaki bağa "alaka" denilir. Bu alaka eğer benzerlik ise "isti'âre" benzerlik dışında bir şeyse "mecâz-ı mürsel" söz konusu olur.[1379] Mecâzda zayıf alâka ifadede ta'kîde[1380] neden olur. "Mecâz-ı Mürsel"de cüziyyet, külliyyet, sebebiyyet, müsebbebiyyet, umum-husus, zikr-i hal irade-i mahal, zikr-i

---

[1373] على سبيل التمثيل والتقريب

[1374] Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 95.

[1375] 55. beyit

[1376] Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 105.

[1377] el-Fîrûzâbâdî, el-Kâmûsu'l-Muhît, s. 247; Mustafa vd., el-Mu'cemu'l-Vasît, s. 138,139.

[1378] es-Sekkâkî, *Miftah*, s. 362, 364; el-Cürcânî, *el-Ta'rifât*, s. 202; et- Teftâzânî, *Muhtasar*, s. 336, 337.

[1379] et- Teftâzânî, *Muhtasar*, s. 338.

[1380] Ta'kîd sözün herhangi bir engel nedeniyle maksadı açıkça ifade edememesidir. el-Cürcânî, *et-Ta'rîfât*, s. 61.

mahal irade-i hal, itibar-ı ma kân, itibar-ı ma yekün v.b. otuzu aşkın alâka türü zikredilmiştir.[1381] Ayrıca mecâzda hakîki anlamı anlamaya mâni lafzî ya da manevi bir “karîne-i mâni’a” da olmalıdır.[1382]

أَم هَبَّتِ الريحُ مِن تلقــاءِ كــاظِمَةٍ   وأومَضَ البرقُ في الظَّلمـــــــاءِ مِن

“Yoksa rüzgar mı esti Kâzime (Medîne) tarafından ve şimşek mi çaktı karanlıkta İzam (dağın)dan” beytinde Harpûtî كاظمة kelimesinin Medîne şehrinin isimlerinden biri olduğunu bununla birlikte ifadenin Hz. Peygamber’in (s.a.v.) ravzasından zikru’l-‘âmm iradetü’l-hâss kabilinden bir mecâz-ı mürsel olduğunu belirtmiştir. Yine Medîne tarafından rüzgâr esmesinden kastın lafzın hakîkati olabileceği gibi zikru’l-melzum irâdetü’l-lâzım kabilinden mürekkep mecâz-ı mürsel de olabileceğini söylemiştir. Çünkü sevgilinin tarafından esen rüzgâr aşığın kederinin depreşmesine ve ağlamasına sebep olabilir. Rüzgâr estiğinde tabii olarak koku, kurumuş ot v.b. şeyleri bir yerden başka bir yere taşıyacağından rüzgârdan kasıt sevgiliye dair izlerin haberlerin aşığa ulaşması da olabilir.[1384]

لولا الهوى لم تُرِقْ دَمْعًا عَلى طَلَلٍ   وَلَا أَرِقْتَ لِذِكر الْبَانِ والعَلَمِ[1385]

“Eğer aşk olmasaydı, (onca) gözyaşı dökmezdin (değersiz) kalıntılara; uykuların kaçmazdı hatırına bân ağacının ve ‘’Alem’ Dağı’nın” beytinde Harpûtî, “bân ağacı”nın güzel kokulu bir ağaç olduğunu ve Mekke yakınlarındaki Hz. Peygamber’in (s.a.v.) altında oturup ashabıyla (r.a.) sohbet ettiği belirli bir ağacın kastedildiğini, “’Alem” lafzıyla da ya Mekke’deki dağlardan biri ya Hira ya da Ebu Kubeys Dağı’nın kastedildiğini dolayısıyla her iki lafzın da Hz. Peygamber’den (s.a.v.) zikru’l-mahâl iradetü’l-hâl alakasıyla mecâz-ı mürsel olduklarını ifade etmiştir. Bir başka değerlendirmeye göre ise burada isti’âre-i musarraha vardır. Şöyle ki Hz. Peygamber (s.a.v.) simasındaki güzellik ve letafet bakımından ban ağacına, heybet, azamet ve yücelik bakımından ‘Âlem Dağı’na benzetilmiş ve müşebbehun bih’e ait olan lafız zikredilerek müşebbeh (Hz. Peygamber) kastedilmiştir. [1386]

عَدَتْـــــــكَ حالي لا سِـــرّي بمُسْـــتَترٍ   عن الوُشـــــاةِ ولا دائي بمُنحَسِـــــمِ[1387]

[1381] et- Teftâzânî, *Muhtasar*, ss. 338-340; Bulut, Belâgat Terimleri Sözlüğü, s. 34.
[1382] et- Teftâzânî, *Muhtasar*, s. 336, 337.
[1383] 2. beyit
[1384] Harpûtî, *Asîdetü’ş-Şühde*, s. 9.
[1385] 5. beyit
[1386] Harpûtî, *Asîdetü’ş-Şühde*, s. 17.
[1387] 10. beyit

“Bulaşsın sana hâlim. Ne bir sırrım kaldı gizli fesatlardan; ne de kesildi derdim.” beytinde Harpûtî عدت fiilinin dua anlamında kullanıldığını, buradaki lafzın hakîkî anlamı dışında kullanılışının ya mecâz ya da isti’âre-i tebeiyye olduğunu belirtmiştir. Harpûtî’ye göre inşaî nisbet ihbâri nisbete benzetilerek عدت lafzı لتعد yerinde kullanılmıştır. Mütekellim duasının kesin olarak kabul olacağına dair beklentisinden ya da söz konusu işin olması yönündeki şiddetli arzusundan dolayı işi sanki olmuş gibi düşünmüş ve buna uygun sığayla ifade etmiştir.[1388] Burada itibar-ı ma yekûn alakasıyla[1389] bir mecâz-ı mürsel olmasının daha anlaşılır ve tercihe şayan olduğunu; inşaî durumun (dua) ihbârî duruma (geçmiş zaman) teşbihiyle İsti’âre-i tebeiyye olmasını ise vechü şebeh’in soyut ve tespitinin zorluğundan dolayı uzak bir yorum olduğunu düşünüyoruz.

3.9.6.2.3. İsti’âre

İsti’âre sözlükte “ödünç almak ve ödünç istemek” [1390] anlamına gelirken beyan ilmi ıstılâhında alakanın teşbih/benzerlik olduğu mecaz çeşididir ve ‘‘bir kelime veya terkibin, benzerlik alakasıyla ve (hakîkî anlamı anlamaya engel) bir karineyle gerçek anlamı dışında kullanılması’’[1391] şeklinde tarif edilmiştir. Teşbihte teşbihin her iki tarafı (müşebbeh ve müşebbehün bih) mezkûr iken isti’âre’de taraflardan yalnızca biri mevcut olur. İstiare’de müste’ârun leh (müşebbeh), müste’arun minh (müşebbehun bih), ism-i müste’âr, câmi’ (vechu şebeh, alaka), karine-i mânia şeklinde 5 unsur vardır. [1392]

İsti’âre, müste’ar lafzın camid-müştak olmasına göre âsliyye-tebeiyye; müstearun minh ve müstearun leh’ten hangisinin zikredildiğine göre tasrîhiyye (musarraha, hakîkiyye)-mekniyye (bi’l-kinaye); müstearun minh ile müstearun leh’e uygun bir vasfın zikredilip zikredilmemesine göre mutlaka-terşihiyye (müraşşaha)-tecridiyye (mücerrede); anlaşılma kolaylığına göre âmmiyye-hâssiyye; tahyiliyye

---

1388 Harpûtî, *Asîdetü’ş-Şühde*, s. 26.

1389 Gelecekte olacak olan, olması kesin görülen, ya da olması arzu edilen bir şeyin sanki olmuş gibi ifade edilmesi. Tıp öğrencisine “doktor” ilahiyat öğrencisine “müftü” demek gibi. Bkz. Bulut, Belâgat Terimleri Sözlüğü, s. 235.

1390 el-Cevherî, *es-Sıhah*, II, 761; İbn Manzûr, *Lisanu’l-‘Arab*, IX, 471; el-Fîrûzâbâdî, *Kâmusu’l-Muhît*, s.926; Mustafa vd., el-Mu’cemu’l-Vasît, s. 623.

1391 es-Sekkâkî, Miftah, s. 385; el-Kazvînî, *el-Îzah*, II, s. 278; et-Teftâzânî, *Muhtasar*, s. 340; el-Cürcânî, *el-Ta’rifât*, s. 20; İskender Pala, İsmail Durmuş, "İstiare", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/istiare (26.09.2019).

1392 İsti’âre-i musarraha’da müşebbehün bih (ism-i müste’âr); İsti’âre-i mekniyye’de müşebbeh (müste’ârun leh) mezkurdur. Bulut, *Belâgat Terimleri Sözlüğü*, s. 190,191.

(akliyye-hayaliyye), temsiliyye, tehekkümiyye, temlihiyye ve vifakiyye gibi kısımlara ayrılır.[1393]

Harpûtî genelde şerh ettiği beyitte yer alan isti'ârelere temas etmiştir. Mesela

أمِنْ تَـــــذَكّرِ جيرانٍ بــــــذي سَـــــلَمِ مَزَجْتَ دَمعـا جرى مِن مُقلَةٍ بِدَمِ[1394]

"Selem yurdundaki komşuları hatırladın da mı, gözlerinden döküldü kanla karışık göz yaşı?" beytinde Harpûtî, جيران "komşular" ifadesiyle kastedilenin mecâz/isti'âre yoluyla محبوب "sevgili" olduğunu; sevgili, kendisiyle çok vakit geçirme ve yönelme hususunda komşuya benzetilerek komşu lafzı sevgili için isti'âre edilmiştir.[1395]

Harpûtî beyitte geçen بذي سلم ifadesine 3 türlü (hakîkat, istiâre, kinâye) anlam vermiştir. İfadenin جيران kelimesinin sıfatı ve zarf-ı müstakar (şibh-i cümle) olduğunu ifade ettikten sonra, سَلَم ifadesinin bir ağaç cinsinin[1396] adı olduğunu ذو سلم ifadesiyle maksadın da Mekke ile Medine arasında bulunan ağaçlık bir vadi[1397] olduğu, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Mekke'ye her gidişinde bu ağaçlı vadide konaklayarak istirahat ettiğini belirtmiştir. Harpûtî ذو سلم ifadesinin Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kabrinden isti'âre de olabileceğini söylemiştir. ذو سَلَم'den muradın Dâru's-Selâm olduğu ve Hz. Peygamber'in ravzası, şeref ve hayırda Dâru's-Selâm cennetine benzetilerek, bu cennete delâlet eden ذو سلم ifâdesi zikredilmiş ve Hz. Peygamber'in ravzası kastedilmiştir. Harpûtî üçüncü olarak ذو سلم ifadesinin Elest bezmi'nden[1398] kinâye olabileceğini söylemiştir. Şöyle ki ذي سلم ifadesi mahzûf bir مكان kelimesinin sıfatıdır ve بمكان ذي سلامة takdirindedir. Bu mekân ise ruhların günah ve dünyevî sıkıntılardan

---

1393 Bulut, Belâgat Terimleri Sözlüğü, s. 191-207.
1394 1. beyit
1395 Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 6.
1396 Selem hicaz yakınlarında bir ağaç türü.
1397 Basra hicaz yolu üzerinde bir vadi. el-Hhamevi. *Mu'cemu'l-Büldân*, III, s. 8.
1398 Allah'la yaratılışları sırasında insanlar arasında yapıldığı kabul edilen sözleşme için kullanılan bir tabir. Yusuf Şevki Yavuz, "Bezm-i Elest", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/bezm-i-elest#1 (02.10.2019).

selamette olduğu a'lây-ı 'illiyyîn'dir. Bu takdirde "selem yurdundaki komşular" ifadesiyle ruhlar bedenlere hulûl etmeden önce peygamberlerin, evliyaların ve salihlerin ruhları ile olan civariyyet/komşuluk kastedilmektedir. [1399]

Harpûtî kasîdenin

أيحسب الصب أنَّ الحب منكتم　　ما بين مُنسجم منه ومضطرم[1400]

"Âşık aşk gizli kalır mı sanıyor; ondan akan (gözyaşı) ile yanan (bir kalb) arasında" beytinde مضطرم "yanan" ifadesinde isti'âre-i mekniyye[1401] olduğunu belirtmiştir. Kelime mahzuf bir mevsufun sıfatıdır ve قلب مضطرم "yanan kalp" takdirindedir. Aşığın kalbi tutuşma ve güzel kokmada ud ağacına benzetilmiştir. Çünkü tasavvuf ehlinin dediklerine göre (peygamber) aşığının kalbi tutuştuğu zaman ondan etrafa güzel kokular yayılırmış. Ud ağacı için biri bilinen (ağaç) diğeri bilinmeyen (aşığın kalbi) iki ferd iddia edildi. Müşebbeh (kalb) müşebbehun bih (ud ağacı) için isti'âre edildi ve müşebbeh (kalb) zikredilip müşebbehun bih (ud ağacı) kastedildi. Bu isti'âre-i mekniyye'dir. Daha sonra müşebbehten (kalp) yanıp tutuşma ve bu esnada etrafa güzel kokular yayma şeklinde vehmî-hayalî bir durum çıkarılarak bu ud ağacının tutuşmasına teşbih edildi ve müşebbehun bih'e (ud ağacı) delalet eden lafız (مضطرم/yanan) zikredilip kalbin yanması kastedilmiştir. Bu es-Sekkâkî'ye (ö. 626/1229) göre isti'âre tahyîliyye'dir. Hatîb el-Kazvinî'ye göre ise kalb zihinde ud ağacına benzetilmiş, hariçte de zihindeki teşbihe remz ve işaret olmak üzere müşebbehun bih'in (ud ağacı) levâzımından olan nitelik (yanıp tutuşma) müşebbeh'e (kalb) ispat edilmiştir.[1402]

Harpûtî'nin buradaki ve diğer birçok yerdeki açıklamalarından isti'âre mekniyye konusunda es-Sekkakî ekolüne yakın olduğu kanaati bizde oluşmuştur.

فكيف تنكر حبا بعد ما شهدت　　به عليك عدول الدمع والسقم[1403]

1399 Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 7.
1400 4. beyit
1401 Bu isti'areye isti'âre bi'l-kinaye de denilir. Türkçe'de ise kapalı istiâre olarak ifade edilir. Müşebbehün bih'in (benzetilen) levazımıyla yapılan isti'âredir. أظفار المنية نشبت بفلان "Ölümün pençeleri felancaya geçti." Cümlesinde ölümün yırtıcı bir hayvana benzetilip yırtıcı hayvanın pençelerinin ölüme nisbet edilmesinde olduğu gibi. Bulut, *Belâgat Terimleri Sözlüğü*, s. 194.
1402 Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 14.
1403 6. beyit

“Gözyaşı ve hastalığın senin aleyhine adil şehadetlerine rağmen bir sevgiyi nasıl inkâr edersin” beytinde شهادة kelimesinin güvenilir bir kimsenin doğru haber vermesi anlamında olduğunu ve beyitte istiâre-i musarraha tebeiyye olduğunu söylemektedir. Şöyle ki delâlet bir şeyi ortaya çıkarıp bildirme yönünden şehadete benzetilmiş, sonra şehadet, delalet için isti’âre yapılmış, sanki şehadet zikredilmiş delalet kastedilmiştir. Sonra bu isti’âreye tebe’iyyetle الشهادة mastarından شَهِدَتْ fiili türetilmiş ve دلت anlamında isti’âre yapılmış, شهدت zikredilmiş دلت kastedilmiştir. Harpûtî الدمع “gözyaşı” ve السقم “hastalık” lafızlarında da isti’âre-i mekniyye olduğunu, bunların olanı açığa vurma yönünden dürüst bir kimseye benzetildiğini, dürüst kimse için biri bilindik (dürüst kimse) diğeri bilindik olmayan (gözyaşı ve hastalık) iki ferd iddia edildiğini, sonra müşebbehin (göz yaşı ve hastalık) müşebbehün bih (dürüst kimse) için isti’âre edildiğini, müşebbeh lafzın zikredilerek müşebbehun bih’in kastedildiğini ama bu isti’arenin gizli olduğunu, ancak شهدت lafzıyla göz yaşı ve hastalığın şahitlikte bulunmaları şeklinde vehmî/hayalî bir fiilin isnadı ile (tahyil) bu benzetmenin anlaşıldığını, العدول lafzının ise terşih[1404] olduğunu ifâde etmiştir.[1405] Harpûtî,

نعم ســـرى طيف من أهوى فأرقني　　　　والحـب يعترض اللـذات بالألم[1406]

“Tamam, geldi sevgilinin hayali de uykusuz bıraktı beni; zira aşk acılarla öldürür lezzetleri” beytinde الحب lafzında okçuya teşbihle isti’âre-i mekniyye, يعترض lafzında isti’âre-i tebe’iyye, الم lafzında oka teşbihle istiâre-i mekniyye olduğunu ifade etmiştir. Bunun yanı sıra beyitte aşk, acı ve lezzetler gibi aklî/soyut kavramlar arasındaki münasebet, katil, ok ve maktul gibi hissî/somut olgular arasındaki münasebete benzetilmek suretiyle bir ist’âre-i temsîliyye/alegori de olduğunu belirtmiştir.[1407]

1404 Terşih istiârede müşebbehün bih’e ait bir lafzın zikredilmesidir. Müşebbehe ait bir vasfın zikredilmesi ise “tecrîd”dir. Buna göre “kükreyen bir aslan” benzetmesinde müşebbehun bih aslan, müşebbeh insandır. “kükreyen” nitelemesi müşebbehun bih’e ait bir nitelik olduğu için “terşih”dir. “kılıç sallayan bir aslan” benzetmesinde de “kılıç sallayan” nitelemesi insana ait bir nitelik olduğundan “tecrid” söz konusudur. Bulut, *Belâgat Terimleri Sözlüğü*, s. 197, 198.

1405 Harpûtî, *Asîdetü’ş-Şühde*, s. 19.

1406 8. beyit

1407 Harpûtî, *Asîdetü’ş-Şühde*, s. 22.

ولا أعَــدَّتْ مِنَ الفِعلِ الجميلِ قِرَى ضَيفٍ أَلَـمَّ برأسـي غيرَ مُحتشِـمِ[1408]

"Hazırlamadı güzel amellerden bir sofra; habersizce başıma gelen misafir için" beytinde "yemek ikram ederek ihsanda bulunmak" anlamındaki قرى lafzının güzel fiil ve salih amellerden, ضيف kelimesinin ise yaşlılıktan istiâre olduklarını belirtmiştir. Beyitte müşebbeh (salih ameller) ve müşebbehün bih'in (müsafire ikram) her ikisinin de mezkur olması dolayısıyla burada isti'âre olamayacağı şeklindeki itiraza, beyan alimlerinin müşebbeh ve müşebbehun bih'in beraberce mezkur olmasının ancak bizatihi benzemeyi/teşbihi haber verir tarzda (زيد كالأسد ya da زيد أسد gibi) geldiklerinde isti'are'ye zarar vereceğini aksi halde

لا تـعـجـبـوا مـن بـلـى غـلالـتـه قـد زر أزراره عــلــى الـقــمــر

"Gömleğinin eskiliğine şaşırmayın, düğmelerini ay üzerine düğümlemiş" beytinde[1409] de olduğu gibi bir sakıncasının olmadığı şeklinde cevap vermiştir.[1410]

3.9.6.2.4. Kinaye

Sözlük anlamı "bir şeyi bir şeyle örtmek, düşünceyi üstü kapalı olarak ifade etmek"[1411] demek olan Kinâye beyân ilminde, ''bir sözü gerçek anlamına da gelebilecek şekilde, gerçek anlamının dışında kullanmak" şeklinde tarif edilmiştir.[1412] Mecâzda lafzın hakîkî anlamda anlaşılmasına engel bir karine bulunurken, kinâye de böyle bir karine bulunmaz. Kinâyenin Meknî bih (kinâye edilen lafız) ve Meknî anh (lafızla kastedilen örtülü anlam) şeklinde iki unsuru vardır. Kinaye zât, sıfat ve nisbetten kinâye kısımlarına ayrılır. Kinâyede kinaye lafız ile örtülü anlam (meknî anh) arasında vasıta yoksa Tâ'riz (üstü kapalı iğneleme), çok vasıta varsa telvîh[1413], vasıta

---

[1408] 14. beyit

[1409] Beyitte sevgili aya benzetilmiş ve gömleğin eskiliğine ayın ziyasının neden olduğu şeklinde bir hüsn-ü ta'lil yapılmıştır.

[1410] Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 35.

[1411] el-Cevherî, *es-Sıhah*, VI, 2477; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, IX, 471; el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûs*, s. 1152; Mustafa vd., *el-Mu'cemu'l-Vasît*, s. 852; İsmail Durmuş, "Kinaye", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/kinaye#1 (11.10.2019).

[1412] es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'Ulûm*, s. 402, 415; et-Teftâzânî, *el-Mutavvel*, s. 407, 416; et- Teftâzânî, *Muhtasar*, s. 388; Ali Bulut, *Belâgat*, s. 275.

[1413] "Fülanın külü çoktur" sözünde külün çokluğunun cömertlikten kinâye olması telvihtir. Külün çokluğu, ocağın çok yandığını, ocağın çok yanması çok yemek piştiğini, çok yemeğin pişmesi de çok misafir ağırlandığını dolaylı olarak ifade eder. Burada hakîkî anlamla örtülü anlam arasındaki vasıtalar çoktur. Bulut, *Belâgat*, s. 283, 284.

yok ya da az ve alaka zor kuruluyorsa remz, alâka kolay anlaşılıyorsa işaret/îmâlar kinâye kapsamında değerlendirilen edebî sanatlardır.[1414]

Bu bağlamda Harpûtî şâirin kasidedeki kinayeli kullanımlarına işaret etmiştir. Mesela

أَمِنْ تَـــذَكُّرِ جيرانٍ بِـــذي سَـــلَمِ مَزَجْتَ دَمعـا جرى مِن مُقلَةٍ بِدَمِ[1415]

"Selem yurdundaki komşuları hatırladın da mı, gözlerinden döküldü kanla karışık göz yaşı?" beytinde Harpûtî gözyaşlarının kanla karışmasının ya "Aşk yanaklarına göz yaşı ve hastalık çizgileri çekti" mısra'ının[1416] da işaret ettiği gibi hakîkî anlamıyla kullanıldığını ya da acı ve üzüntünün çokluğundan kinaye olduğunu belirtmiştir.[1417] Yine Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kabrini ziyaretin teşvik edildiği

لا طيبَ يَعـــدِلُ تُرْبَـا ضَمَّ أعظُمَهُ طوبى لِمُنتَشِـقٍ منــه ومـلتَثِـمِ[1418]

"Onun bedenine temas eden toprağa denk hiçbir koku yok; ne mutlu onu koklayana, öpene" beytinde Harpûtî şairin Hz. Peygamber'in bedenin güzel koktuğunu kinaye yoluyla ifade ettiğini söyler. Zira kinâye üslûbu hakikatten daha beliğdir. Dengi bir kokunun olmamasıyla Hz. Peygamber'in kabrinin toprağını nitelemek kinaye yoluyla Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bedenini nitelemektir. Çünkü toprak güzel kokuyu Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bedenine temas ile elde etmiştir.[1419]

3.9.6.3.Bedî' İlmi

Bir belâgat kavramı olarak bedî' ilmi, muktezây-ı hâle uygun ve fasîh sözü diğer bir ifadeyle belîğ kelamı lafzen ve mânen güzelleştiren usûl ve üslubları öğreten ilim olarak tarif edilir. [1420] Bu ilim ilk defa İbnü'l-Mu'tez[1421] (ö. 296h/908m) tarafından *Kitâbu'l-Bedî'* adlı eserinde müstakil olarak ele alınmıştır. Önceleri muhassinât olarak ifade edilen bedî'î sanatlara bedî' ilmi adını veren dil âlimi ise İbn Mâlik et-Tâî'nin

---

[1414] Bulut, *Belâgat*, s. 275-284.
[1415] 1. beyit
[1416] 7. Beyit

وأثبت الوجد خطي عبرة وضـــنى مثـل البهـار على خـدّيـك والعنم

[1417] Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 7.
[1418] 58. beyit
[1419] Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 109.
[1420] el-Fîrûzâbâdî, *Kâmûsu'l-Muhît*, s.86; ez-Zeyyât vd., *el- Mu'cemu'l-Vasît*, s.76; es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'Ulûm*, s**.** 423,432; el-Kazvînî*, el-Îdâh* II, s. 477; et-Teftâzânî, *el-Muhtasar*, s. 377; Ali Bulut, Belâgat Meânî-Beyân-Bedî', Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 2019, s. 287.
[1421] Ebü'l-Abbâs Abdullāh b. Muhammed el-Mu'tezz-Billâh b. Ca'fer el-Mütevekkil-Alellah el-Abbâsî.

(ö. 672h/1274m) oğlu İbnü'n-Nâzım[1422] (ö. 686h/1287m) olmuştur.[1423] Bedî' ilmi hicrî VII. ve VIII. asırlardan itibaren meânî, beyân ilimleriyle birlikte belâgat ilimleri arasındaki yerini almıştır.[1424]

Tanımından da anlaşılacağı üzere bedî' ilmi muhassinât-ı ma'neviyye ve muhassinât-ı lafziyye kısımlarına ayrılır.[1425] Muhassinât-ı ma'neviyye, tıbak, mukabele, tevriye, mürâât-ı nazîr, istihdam, leff-ü neşr, cem', taksim, tecâhül-ü arif, mübalağa ve üslub-u hakim gibi manayı güzelleştiren sanatlardır. Muhassinat-ı lafziyye başlığı altında ise cinas, iktibas, tazmin, seci', reddü'l-'acüz 'ala's-sadr, müvazene, mümasele, teşri', lüzum-ı mâ lâ yelzem gibi lafzî sanatlar ele alınır.[1426]

Kasîde her ne kadar yazıldığı yüzyıldan sonra ortaya çıkan Bedîiyyat şiirleri kapsamında değerlendirilmemişse de bedîî sanatlar bakımından zengindir. Harputî şerhinde bu bedîî sanatlara şerhi bitirdikten sonra son kısımda değinmektedir.

3.9.6.3.1. İstihdam

Muhassinât-ı maâneviyye'den olan istihdam sanatı bir kelimenin kendisiyle bir anlamın sonra zamiriyle diğer bir anlamın kastedilmesi, ya da kendisine dönen iki zamirin her biriyle farklı bir anlamın kastedilmesidir. İstihdam, bir ifadede bir kelimenin önce bir anlamda sonra başka bir anlamda kullanılması olarak da tarif edilmiştir.[1427]

Cerîr'in **إذا نزل السماء بأرض قوم ؛ رعيناه وإن كانوا غضابا** "Semâ (yağmur) bir kavmin toprağına indiği zaman, onlar kızsalar da onu otlatırız" beyti istihdam'a örnek olarak verilir. **رعيناه** fiilindeki zamir **السماء** lafzına dönmektedir. **السماء** lafzı ile zikr-i mahal irade-i hal alakasıyla mecazen yağmur kastedilmiş; ikinci mısradaki zamiriyle de sebebiyyet alakasıyla yine mecazen "çayır, ot" kastedilmiştir.[1428]

Bu bağlamda Harpûtî, aşığın aşkını inkar etmesinin beyhude oluşunu ifade eden

أيحســـب الصـــبُ أنَّ الحب منكتم　　　ما بين مُنســـجم منه ومضـــطرم[1429]

[1422] Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Muhammed b. Abdillâh b. Mâlik ed-Dımaşkī eş-Şâfiî.
[1423] Durmuş, "Meânî", Https://islamansiklopedisi.org.tr/meani#1 (02.10.2019).
[1424] Bulut, Belâgat Meânî-Beyân-Bedî', s. 287.
[1425] es-Sekkâkî, *Miftah*, s. 423,432; el-Kazvînî, *el-Îzah*, II, s. 477; et-Teftâzânî, *Muhtasar*, s. 377.
[1426] Durmuş, "Meânî", Https://islamansiklopedisi.org.tr/meani#1 (02.10.2019).
[1426] Bulut, Belâgat Meânî-Beyân-Bedî', s. 288, 381.
[1427] et-Teftezânî, *Muhtasar*, s. 396; Bulut, *Belâğat Terimleri Sözlüğü*, s. 223.
[1428] Bulut, Belâğat Terimleri Sözlüğü, s. 224.
[1429] 4. beyit

“Âşık aşk gizli kalır mı sanıyor; ondan akan (gözyaşı) ile tutuşmuş (bir kalb) arasında” beytindeki منه kelimesinde istihdam sanatı olduğunu ifade eder. Zira الصب kelimesi asıl itibariyle “kuvvetli yağmur” demektir ama mecâzen “âşık” anlamında kullanılmıştır. منه lafzındaki من harf-i cerri منسجم “akan” şibh-i fiiline tealluk etmekte, ه zamiri de الصب “aşık” kelimesine dönmektedir. Şu durumda الصب kelimesine dönen zamirle aşığın kendisi değil (zikr-i kül irâde-i cüz alakasıyla) aşığın gözleri kastedilmektedir.[1430]

Yine Hz. Peygamber’in (s.a.v.) Kur’an mucizesini anlatan bölümde

مُحَكَّـمَاتٌ فمـــا يُبقِينَ مِن شُـبَهٍ   لـذي شِـقَاقٍ وما يَبْغِينَ مِن حَكَمِ[1431]

“(Kuran’ın âyetleri) muhkemdir, bırakmaz hiçbir şüphe muhalife, (üstüne) istemez hiçbir hakem” beytinde Harpûtî محكمات kelimesindeki gizli zamirde istihdam olduğunu, zamirin 91. Beyitteki[1432] أيات lafzına döndüğünü, buna karşılık usûl âlimlerinin beyan ettiğine göre Kur’an âyetlerinin muhkem olanları olduğu gibi, müfesser[1433], nas[1434], zahir[1435], hafiy[1436], müşkil[1437], mücmel[1438] ve müteşabih[1439] olanlarının da olduğunu belirtir.[1440] Bu durumda أيات lafzıyla Kur’an âyetlerinin tamamı, zamiriyle de bir kısmı kastedilerek istihdam sanatı yapılmaktadır.

1430 Harpûtî, *Asîdetü’ş-Şühde*, s. 14.
1431 94. beyit
1432
آيـاتُ حَقٍّ مِنَ الرحمنِ مُحدَثَةٌ   قـديمَةٌ صِفَةُ الموصوفِ بالقِدَمِ

1433 Manası açık, tevili kabil olmayan
1434 Manası açık tevili mümkün asli anlam
1435 Manası açık tevili mümkün tali anlam
1436 Aslen manası açık olduğu halde kapsamı ictihadla anlaşılabilen
1437 Birden fazla anlama gelip manası ictihadla tayin edilen
1438 Manası kapalı olup şari’in beyanıyla anlaşılan
1439 Manası kapalı olan
1440 Harpûtî, *Asîdetü’ş-Şühde*, s. 156.

Harputî ayrıca beyitte هو الذي أنزل عليك الكتاب منه آيات محكمات هن أم الكتاب âyetine[1441] telmih sanatı olduğunu ve يبقين ve يبغين kelimeleri arasında cinâs-ı tâm olduğunu ifade etmiştir.[1442]

3.9.6.3.2. Murââț-ı Nazîr ve Tıbâk

İfadeyi anlam bakımından güzelleştiren bedîî sanatlardan olan mürââț-ı nazîr, aralarında zıtlık dışında bir anlam ilişkisi olan kelimelerin bir ifadede toplanması demektir. Bu sanata tenâsüb, tevfik, telfik, i'tilaf da denilmiştir.[1443] Tıbak ise, aralarında anlam bakımından zıtlık bulunan kelimelerin bir arada ifade edilmesidir. Bu sanat da mutabaka, tatbik, tetabuk, tezat kavramlarıyla ifade edilmiştir. [1444]

Harpûtî Hz. Peygamber'in mîrâcından bahseden

خَفَضْتَ كُـــــلَّ مَقَامٍ بالإضافة إذ نُودِيتَ بالـرَّفعِ مثلَ الْمُفرَدِ العَـــلَمِ[1445]

"Bütün makamları aşağıda bıraktın (muzaf) konuk olup (Allah'a); çağırıldığında yükseltilerek yalnız bir sancak gibi" beytinde beyti şerh edip toplu mana verdikten sonra beyitte bedî'î sanatlardan خفض ile onunla uyumlu إضافة kavramının ve النداء ile yine onunla uyumlu الرفع ve مفرد علم kavramlarının birlikte zikredilerek bir şeyin kendine uygun kavramlarla ifade edilmesi anlamında mürââț-ı-nazîr sanatının; ayrıca الخفض ve الرفع kelimeleriyle de zıt anlamların bir cümlede bir arada kullanılması demek olan tıbak sanatının bulunduğunu ifade etmiştir.[1446]

3.9.6.3.3. Leff-ü Neşr

Muhassinat-ı maneviyye'den olan leff-ü neşr sanatı kelâmda birden fazla unsur zikredildikten sonra onlarla uyumlu olan öğelerin zikredilmesidir. Eğer öğeler ilgili oldukları unsurlarla aynı tertip ve sırada zikredilirse leff-ü neşr müretteb; karışık ya da tersten zikredilirse leff-ü neşr müşevveş ya da ma'kûs olarak ifade edilir.[1447] Mesela وَمِنْ رَحْمَتِه جَعَلَ لَكُمُ الَّيْلَ وَالنَّهَارَ لِتَسْكُنُوا فيهِ وَلِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ "Rahmetinden dolayı, Allah, geceyi

---

1441 Al-i İmran 3/7.
1442 Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 156.
1443 Bulut, Belâgat, s. 301.
1444 Kazvînî, *Îzah*, II, s.334-336; et-Teftâzânî, *el-Muhtasar*, s.385; Bulut, *Belâgat*, s. 288.
1445 112. beyit
1446 Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 179.
1447 Bulut, Belâgat, s. 329-331.

ve gündüzü yarattı ki geceleyin dinlenesiniz (gündüzün) ise O'nun lütuf ve kereminden (rızkınızı) arayasınız" âyetinde[1448] الليل ile uyumlu تسكنوا ve النهار ile uyumlu تبتغوا cümleleri getirilirken الليل والنهار ifadesindeki sıraya riâyet edilmiş ve leff-ü neşr mürettep uygulanmıştır. هو شمسٌ وأسدٌ وبحرٌ جودًا وبهاءً وشجاعةً cümlesinde güneş, aslan, deniz zikredildikten sonra bunlarla uyumlu cömertlik, cesaret ve parlaklık nitelikleri dağınık olarak zikredilmiş ve leff-ü neşr müşevveş yapılmıştır.

Bu bağlamda Harpûtî kasidenin Hz. Peygamber'in (s.a.v.) doğumu esnasında vuku bulan mucizelere kâfirlerin kayıtsız kalışının ifade edildiği

عَمُوا وصَمُّوا فـــإعلانُ البشـــائِرِ لم تُسمَعْ وبـارِقَةُ الإنذارِ لم تُشَمِ[1449]

"Görmediler ve duymadılar. Ne müjdecilerin ilanı duyuldu ne görüldü uyarı kıvılcımı" beytinde يَوْمَ تَبْيَضُّ وُجُوهٌ وَتَسْوَدُّ وُجُوهٌ فَأَمَّا الَّذِينَ اسْوَدَّتْ وُجُوهُهُمْ âyetinde[1450] olduğu gibi Leff-i neşr ma'kûs olduğunu[1451]; yine hicret esnasındaki mucizelerin anlatıldığı

ظنُّوا الحمـــامَةَ وظنُّوا العنكبوتَ على خـــيرِ البَرِيَّـةِ لم تَنسُـجْ ولم تَحُمِ[1452]

"Güvercin ve örümcek mahlukatın en hayırlısına ağ örmedi ve yumurtlamadı sandılar" beytinde de لم تنسج ولم تحم "ağ örmedi ve yumurtlamadı" ifadesinde leff-i neşr müşevveş sanatı olduğunu çünkü birincisinin (ağ örme) ikincisine (örümceğe); ikincisinin (yumurtlama) de birincisine (güvercine) ait nitelikler olduğunu belirtmiştir.[1453]

3.9.6.3.4. Tehallüs (Hüsn-ü intikal)

Sözlükte "kurtulmak, bir şeyden ayrılıp diğerine geçmek"[1454] demek olan tehallus, Edebiyat ıstılahında "kasidede giriş bölümünden sonra asıl konuya geçişte ve kasidenin bölümleri arasında münasebet kurarak geçiş yapmak" ya da "bir konudan diğerine güzel bir üslupla geçiş yapmak" demektir.[1455] Tehallus "hüsn-i tehallus, berâat-i tehallus, tahlîs, hurûc, hüsn-i hurûc" gibi kavramlarla da ifade edilmiş;

[1448] Kasas 28/73.
[1449] 66. beyit
[1450] Âl-i İmran 3/106.
[1451] Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 120.
[1452] 78. beyit
[1453] Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 138.
[1454] el-Fîrûzâbâdî, *Kâmûsu'l-Muhît*, s.618; Mustafa vd., *el- Mu'cemu'l-Vasît*, I, s.249.
[1455] el-Kazvinî, *İzah*, II, 432,433; et-Teftâzânî, *Muhtasar*, s.458; Bulut, Belâgat, s. 445; İsmail Durmuş, "Tehallus", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/tehallus (11.10.2019).

tehallusun zıttı münasebet kurmadan geçiş yapma anlamında da iktidâb kavramı kullanılmıştır.[1456] Belâgat alimleri, edip ve şairin sözünün gerek başlangıç (ibtida/istihlal), gerek asıl konuya geçiş (tehallüs) ve gerekse sonuç (intiha) bölümlerinde geçişlerin uyumlu, güzel ve dikkat çekici olmasına önem vermişlerdir. Cahiliyye şiirinde nesib bölümünden medih bölümüne geçişte hâkim üslubun iktidâb olduğu ve tehallusun müvelled şairler tarafından geliştirildiği ifade edilmiştir.[1457]

Bûsîrî kasidesinin Hz. Peygamber'e (s.a.v.) duyduğu sevgiden ve ona duyduğu özlemin büyüklüğünden dem vurduğu ilk bölümünü "Samîmî öğüt verdin lakin ben onu dinlemedim. Nitekim bütün aşıklar kınayanlara sağırdır"[1458] ve "Şüphe ettim yaşlılığın öğüdünden beni ayıplarken; halbuki yaşlılık öğüdünde en uzak töhmetten" sözleriyle[1459] bitirmiş; kendini kınadığı, nefsi terbiye etmenin önemi ve nefis terbiyesinin nasıl olması gerektiğinden bahsettiği ikinci bölüme ise "çünkü benim kötülüğü emreden nefsim kulak asmadı; cehaletinden yaşlılığın uyarısına" sözleriyle[1460] başlamıştır. Bu bağlamda el-Bûsîrî'nin tehallüs üslûbunu benimsediği, konular arasında geçiş yaparken bıçak gibi kesmediği ve ahenkli ve yumuşak bir geçiş yaptığı görülebilir. Harpûtî şerhinde bu durumu es geçmemiş ve şöyle ifade etmiştir:

"Şair aşka dair söyleyeceğini söyledikten sonra nefsin hastalığı ve tedavisine dair söyleyeceklerine hüsn-ü intikalle geçmiş ve 'çünkü benim emmare nefsim…' beytini, öncesinde söylediği 'Şüphe ettim yaşlılığın öğüdünden…' beytinin illeti

[1456] el-Kazvinî, *İzah*, II, 433; et-Teftâzânî, *Muhtasar*, s.459; Bulut, Belâgat, s. 446; Durmuş, "Tehallus", https://islamansiklopedisi.org.tr/tehallus (11.10.2019).

[1457] İktidâb özellikle İmruülkays b. Hucr, Züheyr b. Ebû Sülmâ, Tarafe b. Abd ve Antere gibi Câhiliye şairleriyle Lebîd b. Rebîa, Hassân b. Sâbit, Kâ'b b. Züheyr gibi muhadram şairlerin kasidelerinde yaygın olarak görülür. Bunların şiirlerinde iki ayrı konu ve tema arasında ilgi kurarak yapılmış geçişlere nâdir rastlanır. İsmail Durmuş, "İktidâb", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/iktidab (11.10.2019); Durmuş, "Tehallus", https://islamansiklopedisi.org.tr/tehallus (11.10.2019);

[1458] 11. Beyit

مَحَّضْتَنِي النُّصْحَ لكِنْ لَستُ أسمَعُهُ   اِنَّ الْمُحِبَّ عَنِ العُذَّالِ في صَمَمِ

[1459] 12. Beyit

اِنِّي اتَّهَمْتُ نصيحَ الشَّيْبِ فِي عَذَلِي   والشَّيْبُ أبعَدُ في نُصْحٍ عَنِ التُّهَمِ

[1460] 13. Beyit

فانَّ أَمَّارَتِي بالسوءِ ما اتَّعَظَت   مِن جهلِهَا بنذير الشَّيْبِ والهَرَمِ

kılmıştır. İlletle ma'lul arasında tam bir uygunluk olduğu açıkça görülebilmektedir."[1461]

3.9.6.3.5. Reddü'l-'Acüz 'ala's-Sadr

İfâdeyi lafzen güzelleştiren sanatlardan (muhassinât-ı lafziyye) olan reddü'l-acüz ala's-sadr, basit ifadeyle bir lafzın ifadenin başında ve sonunda tekrarlanmasıdır. Sadr, şiirde beytin ilk mısraı, 'Acüz de ikinci mısra anlamına gelse de bu sanat şiirde de nesirde de olabilir. Tekrar eden lafızlar mısraların başında, ortasında ya da sonunda olabileceği gibi, lafzen ve manen birebir aynı, lafzen bir ama manen farklı, aynı kökten (müştak) ya da benzer kökten (şebihun bi'l-müştak) şekillerinde olabilir.[1462]

Fuzûlî'nin "Suya versin bâğban gülzârı zahmet çekmesün, Bir gül açılmaz yüzün tek verse bin gülzâre su." Beyti lafzın beytin başında ve sonunda lafzen ve mânen birebir olarak tekrar edildiği reddü'l-'Acüz 'ala's-sadr'a güzel bir örnektir.[1463]

خدَمْتُهُ بمديـــــحٍ أســــتَقِيلِ بِــهِ ذُنوبَ عُمْر مَضَـى في الشِّـعرِ والخِدَمِ[1464]

"Şiir ve hizmette geçmiş bir ömrün günahlarından affımı istediğim bir medih (kasidesi) ile ona hizmet ettim" beytinde Harpûtî reddü'l-'acüz 'ala's-sadr sanatının olduğunu belirtmiş ve bu sanata el-Ukayşir'in[1465] (ö. 80h/700m) şu şiirini örnek vermiştir[1466]:

ســريع إلى ابن العم يلطم نفســه وليس إلى داعي النــدى بســـريع

"Amca oğlunu (beni) tokatlamada hızlıdır; cömertliğe davet edene ise hızlı değildir"[1467]

3.9.6.3.6. Cinâs

İfadeyi lafzen güzelleştiren bedî'î sanatlardan bir diğeri tecnis, tecânüs, mücânese olarak da ifade edilen cinâsdır. Cinâs, telaffuz veya yazılışı itibariyle aynı ya da benzer olmakla birlikte manaları farklı olan iki lafzın bir arada

---

[1461] Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 40.
[1462] Bulut, Belâğat Terimleri Sözlüğü, s. 363.
[1463] Bulut, Belâğat Terimleri Sözlüğü, s. 363.
[1464] 140. beyit
[1465] Ebû Mu'riz Muğîre b. Abdillâh b. Mu'riz (el-Esved) el-Esedî. Emevî dönemi şairi. İbn Asâkir, Ebü'l-Kasım Ali b. el-Hasen b. Hibetillâh ed-Dımaşkī eş-Şâfiî (ö. 571h/1176m), *Târihu Dımeşk*, LX, Amr b. Garame el-'Amravî (Thk.), Dâru'l-Fikr, 1995, s. 63; İbn Kuteybe, *eş-Şi'ru veş-Şu'arâ*, II, ss. 545-548.
[1466] Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 209.
[1467] Nüveyrî beyti يلطم نفسه yerine يشتم عرضه şeklinde rivâyet etmiştir. En-Nüveyrî, Nihâyetü'l-Ereb, VII, s. 109;

kullanılmasıdır.[1468] Mütecânis lafızlar arasında harflerin nev'i, sayısı, hareke ve sükûnu (hey'et) ve sırası bakımından tam bir uyum varsa cinâs-ı tâm, bu niteliklerden herhangi birinde eksiklik olduğunda cinâs-ı ğayri tâm (nakıs) [1469] söz konusu olur. Tâm cinâs, basit ve mürekkep; gayr-i tâm cinâs da muzârî, lâhik, merdüf, müktenif, mutarref, müzeyyel, muharref, kalb(aks) kısımlarına ayrılır. Bunların dışında mütecanis lafızlar ard arda geldiğinde mütecanis cinâs, lafızlar sadece yazılış bakımından benzediğinde hattî cinâs, lafızlar aynı kökten türemiş iki farklı lafızsa cinâs-ı iştikak, bebzer köklerden türemiş ise cinâs-ı müşabehe ya da şibh-i iştikak söz konusudur. [1470]

Cinas hakkındaki bu kısa bilgiden sonra; Harpûtî, şairin nefsinin azgınlığı ve onu dizginleyemeyişinden dem vurduğu

مَن لي بِرَدِّ جِمَـــــــاح مِن غَوَايتِهَـــــــا   كما يُرَدُّ جِمَاحُ الخيـــــــلِ باللُّـــجُمِ[1471]

"Kim benim için hırçın ve şaşkın atı yolundan döndürecek; hırçın atların gemle döndürüldüğü gibi" beytinde مَن ve مِن kelimeleri arasında, بِرَدِّ ve يُرَدُّ kelimeleri arasında, iki جِمَاحُ kelimesi arasında cinas sanatı olduğunu; الخيلِ "at" ve اللُّجُمِ "dizgin" kelimeleri arasında da tenasüb sanatı[1472] bulunduğunu ifade eder.[1473] Yine

فَمَـا لِعَيْنَيْـكَ إنْ قُلْـتَ اكْفُفَـا هَمَتَـا   وَمَـا لِقَلْبِـكَ إن قُلـتَ اسْـــتَفِقْ يَهِمِ[1474]

"Nesi var gözlerinin, durun desen de akıyor; nesi var gönlünün ki kendine gel desen de kendinden geçiyor." beytinde همتا kelimesi ile يهم kelimeleri arasında cinas-ı şebîhun bi'l-müştak olduğunu, همتا lafzının "akmak" anlamında هِميان kökünden mâzî, يهم lafzının da "hayrete düşmek" anlamında هَيمان kökünden muzârî olduğunu belirttikten sonra şibh-i iştikak cinâs'a قال إني لعملكم من القالين "(Lut) 'doğrusu ben sizin bu işinizden tiksinmekteyim' dedi" âyetini[1475] örnek verir.[1476]

[1468] es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-Ulum*, s. 429; el-Kazvinî, *İzah*, II, 390; et-Teftâzânî, *Muhtasar*, s. 420, 424.
[1469] es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-Ulum,* s. 429; et-Teftâzânî, *Muhtasar*, s. 420.
[1470] Cinâs hakkında bakınız: Bulut, *Belâgat Meânî-Beyân-Bedî'*, ss. 381-404.
[1471] 16. beyit
[1472] Mürâât-ı nazîr sanatıyla eşanlamlıdır.
[1473] Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 40.
[1474] 3. beyit
[1475] Şu'arâ 26/168.
[1476] Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 12.

3.9.6.3.7. Tazmîn

Sözlükte “bir şeyi başka şeyin içine koymak, ona dahil etmek”[1477] gibi anlamlara gelen tazmîn, belâgat ıstılahında şairin şiirinde başkasına ait bir şiirden bir veya iki mısrayı birebir ya da küçük tasarruflarla alıntı yapmasıdır. Eğer alıntı Kur’ân veya hadisten olursa iktibâs; şiirden olursa tazmîn adını alır. Bir mısra ya da daha az alıntı îdâ/refv; bir beyit ve daha fazla alıntı da isti’âne tazmîni olarak isimlendirilir. Alıntının serika (çalıntı) olmaması için alıntılanan şiirin meşhur bir şiir olması ya da şairinin belirtilmesi gerekir.[1478]

Bûsîrî’nin yaşadığı 7./13. asır şiirde tazmin sanatının revaçta olduğu bir dönemdir. Çağdaşı şairlerden Mucîruddîn b. Temîm (ö. 684h/1285m) şiirinde tazmîne çokça başvurduğunu şöyle ifade etmiştir[1479]:

أطالع كل ديوان أراه   ولم أزجُر عن التضمين طَيْري

أضمّن كل بيت فيه معنى   فشعري نصفه من شعر غيري

“Gördüğüm her dîvânı mütâlaa ederim ve kendimi (bu dîvânlardan) alıntı yapmaktan alıkoymadım; (güzel) anlamı olan her beyti alıntılarım; şiirimin yarısı başkasının şiirindendir.”

Bu bağlamda el-Bûsîrî de kasidesinde tazmin sanatına başvurmuştur. Harpûtî bu tazmîne

كالزَّهرِ في تَرَفٍ والبدرِ في شَرَفٍ   والبحرِ في كَرَمٍ والدهرِ في هِمَمِ[1480]

“Gül gibi zarif, dolunay gibi yüce, deniz gibi cömert, zaman gibi himmetli” beytinin Hassan b. Sabit’in (r.a.) Hz. Peygamber’i (s.a.v.) methettiği

له همم لا منتهى لكبارها   وهمته الصغرى أجل من الدهر

[1477] İbn Manzur, *Lisânu’l-Arab*, XIII, s. 258; el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmus*, s. 1212; ez-Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs*, XXXV, s. 334.

[1478] Kazvînî, *el-Îzâh*, II, s. 419-423; Teftâzânî, *Muhtasar*, s. 452, 453; Bulut, *Belâgat*, s. 434-436; İsmail Durmuş, "Tazmin", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/tazmin--dil-edebiyat#1 (09.10.2019).

[1479] Bulut, Belâgat, s. 434.

[1480] 55. Beyit

“Onun büyük himmetinin yoktur nihâyeti; küçük himmeti ise zamandan daha büyük”[1481] beytinden tazmin olduğunu belirterek işaret etmiştir.[1482]

Bûsîrî kasidesinde çok sayıda âyet ve hadise telmihlerde bulunmuştur. Harpûtî şerhinde bu telmihlere temas eder. Bu konuya bir sonraki başlık altında temas edilecektir.

3.9.7. Şerhteki Âyet, Hadis ve Şiirlerin Kullanımı

Harputî şerhinde âyet, hadis ve Arap şiirinden sıklıkla istifade etmektedir. Zira şerhte 204 yerde Kur’ân’a, 179 yerde hadise, 71 yerde de Arap şiirine atıf vardır. Bu istifadeyi 4 kategori de değerlendirmek mümkündür. Harpûtî ya bir beyitte geçen bir kelimeyi izah etmek için yahut beyitteki bir dil kuralına ya da edebî sanata istişhadda bulunmak için; bazen beytin doğrudan telmih ya da iktibasta bulunduğu bir âyet, hadis ya da şiir varsa onu ifade etmek için, son olarak beyitle murad edilen anlamı izah ve şerh etmek için âyet, âyet, hadis veya Arap şiirine müracaat etmiştir. Şu takdirde biz Harpûtî’nin âyet, hadis ve şiirleri kullanımını 4 alt başlık altında değerlendirip örneklendirmek istiyoruz.

3.9.5.1. Kelimelerin Anlamlarını İzah Etmesi

Harpûtî şerhinde lügavî izahlar yaparken Kur’an, hadis ve şiirlere sıklıkla mürâcât eder. Mesela

أمِنْ تَــــذَكّرِ جيرانٍ بـــــذي سَـــلَمِ مَزَجْتَ دَمعــا جرى مِن مُقلَةٍ بِدَمِ[1483]

“Selem yurdundaki dostları hatırladın da mı, gözlerinden döküldü kanla karışık göz yaşı?” beytinde **ذي سلم** kelimesini izah ederken **ذو** ve **صاحب** kelimeleri arasındaki farka değinmiş ve **ذو** kelimesinde muzâf’ın muzâfun ileyh’ten daha değerli ve üstün olduğunu örneklendirmek için **ذُو الْعَرْشِ الْمَجِيدُۙ** âyetini[1484] kullanmıştır.[1485]

[1481] Müberred beyti Bekr b. Neddâh’a (ö. 192h/808m) nisbet ederken, Râgıb el-Isfahânî de Mütenebbî’ye ait olduğunu söylemiştir. Ebü’l-Abbâs Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber b. Umeyr el-Müberred el-Ezdî es-Sümâlî (ö. 286/900), *el-Kâmil Fi’l-Luġa ve’l-Edeb*, III, Muhammed Ebu’l-Fadl İbrahim (thk.), Dâru’l-Fikr el-Arabî, Kahire 1997, s. 95; er-Râgıb el-İsfahânî (ö. 502h/1108m), *Muḥâḍarâtü’l-Üdebâʾ ve Muḥâverâtü’ş-Şuʿarâʾ ve’l-Büleġâʾ*, I, Şeriketu Dâru’l-Erkam, Beyrut 1420h, s. 522.

[1482] Harpûtî, *Asîdetü’ş-Şühde*, s. 106.

[1483] 1. beyit

[1484] Buruc 85/15.

[1485] Harpûtî, *Asîdetü’ş-Şühde*, s. 6.

Aynı beyitte مقلة kelimesini والمقلة هي البياض والسواد اللذان في داخل العين كما قال الشاعر diyerek şu beyitlerle açıklamıştır:

إذا ما مقلتي رمدت فكحلي   تراب من نعال أبــــــي تراب
هــو البــكــاء في المحـراب لـيـلاً   هو الضـــحـــاك في يوم الضـــراب

“Gözüm ağrıdığında sürdüğüm (merhemim) Ebu Turab’ın (Hz. Ali) (r.a.) ayakkabısından (dökülen) topraktır. O geceleyin, mihrapta ağlayan, savaş gününde gülüp eğlenendir”[1486]

وكيفَ يُــــدرِكُ في الدنيـــا حقيقَتَهُ   قَـــوْمٌ نِيَـــامٌ تَسَلَّوا عنه بــالحُلُمِ[1487]

“Onun hakikatini dünyada nasıl bilsin; rüyalarla teselli olan uyuyan bir kavim” beytinde Harpûtî, قوم kelimesinin erkeklerden oluşan topluluk anlamında müfred bir kelime olduğunu ve tağlip yoluyla kadınları da ifade ettiğini belirtmiştir. Lafzın erkeklere has oluşuna “…bir kavm diğer bir kavm ile alay etmesin. Olur ki kendilerinden daha hayırlıdırlar. Kadınlar da kadınları (eğlenceye almasın)…” âyetini[1488] ve Züheyr b. Ebi Sülma’nın (ö. 609m) أقوم آل حصن أم نساء “Âl-i Hısn erkek mi yoksa kadın mı?” mısraını[1489] delil getirmiştir.[1490]

لا طيبَ يَعـــــدِلُ تُرْبَـا ضَمَّ أعظُمَهُ   طوبى لِمُنتَشِـقٍ منـــه ومـلتَثِمِ[1491]

“Onun bedenine temas eden toprağa denk hiçbir koku yok; ne mutlu onu koklayana, öpene” beytinde Harpûtî, طوبى kelimesinin Fîrûzâbâdî’nin *el-Kâmûs*’unda “saflık, güzellik, iyilik” şeklinde[1492], bir başka yerde “sevinç ve göz aydınlığı” şeklinde

---

1486 Şiir Hatîb el-Hârizmî’ye (ö. 568h/1172m) aittir. Matla’ beyti şöyledir:

ألا هـل مـن فـتى كـأبي تـراب   إمـــام طـــاهـــر فـــوق الـــتراب

Abdulhüseyn el-Emînî, *el-Hatîb el-Hârizmî ve şi’ruhu fi’l-Ğadîr*, https://www.aqaed.com/book/166/4ghdir14.html (15.10.2019)

1487 50. beyit

1488 لَا يَسْخَرْ قَوْمٌ مِنْ قَوْمٍ عَسٰى اَنْ يَكُونُوا خَيْرًا مِنْهُمْ وَلَا نِسَاءٌ مِنْ نِسَاءٍ ; El-Hucurât 49/11.

1489 İbnü’l-Mu‘tez, Ebü’l-Abbâs Abdullah b. Muhammed el-Mu‘tezz-Billâh b. Ca‘fer el-Mütevekkil-Alellah el-Abbâsî (ö. 296h/908m), *el-Bedi’ fi’l-Bedi’*, Dâru’l-Cîl, 1990, s. 157; Nuveyrî, *Nihayetü’l-Ereb*, VII, s. 123; Ahmed Şevkî Abdüsselâm Dayf, Târihu’l-Edebi’l-‘Arabî, el-Asru’l-Câhilî, Dâru’l-Me’ârif, s. 317.

1490 Harpûtî, *Asîdetü’ş-Şühde*, s. 96.

1491 58. beyit

1492 Fîrûzâbâdî’nin *el-Kâmûs*’undaki ifade والطُّوبَى: الطِّيبُ، وجَمْعُ الطَّيِّبَةِ، وتأْنيثُ الأَطْيَبِ، والحُسْنَى، والخَيْرُ والخِيرَةُ، وشَجَرَةٌ في الجَنَّةِ، أو الجَنَّةُ بالهِنْدِيَّةِ şeklindedir. el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu’l-Muhît,* s. 110.

tanımlandığını, el-Dahhak'ın[1493] (ö. 105h/723m) "ikram", İkrime'nin[1494] (ö. 105h/723m) de "nimet ve cennette bir ağaç ismi olup cennetten kinaye olarak kullanıldığını söyledikten sonra "Ne mutlu Şam'a ki melekler kanatlarını onun üzerine germişlerdir."[1495] hadisini örnek verir.[1496]

لولا الهوى لم تُرِقْ دَمْعًا عَلى طَلَلٍ   وَلَا أَرِقْتَ لِذِكر الْبَانِ والعَلَمِ[1497]

"Eğer aşk olmasaydı, gözyaşı dökmezdin kalıntılara; uykuların kaçmazdı hatırına "bân" ağacının[1498] ve "'Alem" Dağı'nın" beytinde **لم ترق** lafzının **أراق** fiilinden muzârî olduğunu belirtmiş; **الإراقة** kelimesinin anlamını **الإراقة بمعنى الصب كما في قول ابن الحاجب حين قتله** diyerek İbn Hâcib'e nisbet ettiği

أَرَى قَدَمِي أَرَاقَ دَمِي   وَهَانَ دَمِي وَهَا نَدَمِي

"Ayağıma bakıyorum, kanımı döktü; kanım ucuza gitti, işte (bunadır) pişmanlığım"[1499] beytiyle açıklamıştır. Aynı beyitte **العلم** kelimesinin dağ adı olduğunu

وإنّ صَخْرًا لَتَأتّمّ الهُداةُ بِهِ   كَأَنَّه عَلَمٌ فِي رَأسِهِ نَارُ

"Şüphesiz rehberler Sahr'ı kendilerine önder edinirler. Sanki o tepesinde ateş olan Alem Dağı'dır" beytini[1500] örnek getirmiştir.[1501]

3.9.5.2. Dil Kuralına ya da Edebî Sanata İstişhadda Bulunması

İstişhâd dil bilimlerinde "bir kelimenin veya bir ifadenin lafız, anlam ve kullanım doğruluğunu kanıtlamak amacıyla doğruluğu kesin olan nazım ve nesirden

---

[1493] Ebü'l-Kāsım (Ebû Muhammed) Dahhâk b. Müzâhim el-Hilâlî el-Horasânî el-Belhî.

[1494] Ebû Abdillâh İkrime b. Abdillâh el-Berberî el-Medenî.

[1495] **طوبى للشام فإن الملائكة باسطة أجنجتها عليها** ; Tirmizî, Menâkıb, 74; hadis numr: 3954; Tirmizî'deki hadisin metni şu şekildedir. " **عَنْ زَيْدِ بْنِ ثَابِتٍ قَالَ كُنَّا عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم نُؤَلِّفُ الْقُرْآنَ مِنَ الرِّقَاعِ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم: طُوبَى لِلشَّأْمِ. فَقُلْنَا لأَىٍّ ذَلِكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ: لأَنَّ مَلاَئِكَةَ الرَّحْمَنِ بَاسِطَةٌ أَجْنِحَتَهَا عَلَيْهَا** "

[1496] Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 109.

[1497] 5. beyit

[1498] Mekke yakınlarındaki Hz. Peygamber'in (s.a.v.) altında oturup ashabıyla sohbet ettiği ağaç kastedilmektedir. Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 17.

[1499] Harpûtî beyti İbn Hacib'e nisbet etse de şiir kaynaklarda Şihabüddin es-Sühreverdî'ye nisbet edilmektedir.

[1500] Beyitte Hansa b. Amr kardeşi Sahr'ı övmektedir. Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Câhiz el-Kinânî (ö. 255h/869m), *el-Mehâsin ve'l-Ezdâd*, Mektebetü'l-Hilâl, Beyrut 1423h, s. 171; Ebû Ömer Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Abdirabbih b. Habîb el-Kurtubî el-Endelüsî (ö. 328h/940m), *'İkdu'l-Ferid*, Daru'l-Kütübi'l-Îlmiyye, Beyrut 1404, III, s. 224.

[1501] Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 19.

örnek vermek” demektir.[1502] İstişhad’da referans metne de “şahid” denilir. Şahid’in misalden farkı şahid’de bir şeyin doğruluğunu kanıtlama amaçlanırken misalde açıklama ve örnekleme amaçtır. Dil alimlerinin dil kurallarını tesbitte, Kuran, hadis ve Arap şiirine yaklaşımı genel olarak şöyledir. Mütevatir Kuran kıraatları birinci derece istişhad değeri taşırlar. Zira o, kendi beyanıyla apaçık bir Arapça’dır.[1503] Basralılar şâz kıraatları istişhadda kabul etmezken Küfe, Bağdat dilcileri kullanmışlardır. Hadislere Basra ve Küfeliler istişhadlarında çok fazla yer vermezken Bağdatlılar bolca kullanmıştır. Şiir söz konusu olduğunda cahiliyye ve muhadram şairlerin şiirlerinin istişhad değeri taşıdığında ittifak vardır. Hicri birinci asır İslâmî dönem şairlerinin şiirlerine ihtiyatla yaklaşılmış; sonraki dönem şairlerinin (müvelled) şiirleri ise genelde kabul görmemiştir.[1504]

أيحسب الصَبُّ أنَّ الحبَّ منكتم ما بين مُنسجِم منه ومضطرِم[1505]

“Âşık aşk gizli kalır mı sanıyor; ondan akan (gözyaşı) ile yanan (kalb) arasında” beytini şerh ederken Harpûtî **يحسب** fiilinde muhataptan gaib’e iltifat sanatı olduğunu ve iltifatın gerekçesinin de faili ism-i zahir getirmek suretiyle niteleyebilmek olduğunu söylemiş; zamirin sıfat olamadığı gibi mevsuf da olamayacağını beyan ederek bu bağlamda şu şiiri nakletmiştir[1506]:

أضمرت في القلب هوى شادن مشتغل بالنحو لا يوصف[1507]
وصفت ما أضمرت يوما له فقال لي المضمر لا يوصف

“Kalbimde gizledim bir ceylana olan sevgimi; nahivle meşgul, tarifsiz. Bir gün gizlediğimi anlattım ona; dedi ki bana: Zamir sıfat almaz (gizli olan anlatılmaz)”

3.9.5.3. Beyitte Yapılan Telmih, İktibasa İşaret Etmesi

Telmih sözlükte “bir şeye işaret etmek, üstü kapalı söylemek, sezdirmek” gibi anlamlara gelir.[1508] Terim olarak ise nazım ya da nesirde bilinen bir kıssa veya olaya

---

1502 İsmail Durmuş, "İstişhâd", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/istishad--arap-dili (28.09.2019).
1503 Nahl 16/103.
1504 Alak, “Sarf İlmi”, s. 164, 165.
1505 4. beyit
1506 Beyit Ali b. Davud Necmeddin el-Kahvâzî’ye (ö. 745h/m) aittir. Es-Safedi, *El-Vafî bil Vefeyat*, XXI, s.59.
1507 **ينصف**
1508 Ahmed Muhtar Abdulhamid Ömer (ö. 1424h), *Mu’cemu’l-Lugati’l-‘Arabiyye el-Mu’âsıra*, III, ‘Alemu’l-Kütüb, 2008, s. 2035.

meşhur bir şiire ya da atasözüne gönderme yapmaktır.[1509] Burada gönderme yapılan ifadenin kısmen ya da tamanen zikredilmemesi esastır. Aksi halde telmih değil tazmin ya da iktibas söz konusu olur. Sözlük anlamı "ateşten köz almak"[1510] olan iktibas ise yukarıda da işaret edildiği üzere, şiir ya da nesirde bir âyet ya da hadisin kısmen ya da tamamen alıntılanmasıdır.[1511] İktibastan söz edilebilmesi için alıntılanan ifadenin en az bir terkip olması şarttır. Dolayısıyla tek bir kelimenin alıntılanması iktibas sayılmaz. Âyet ve hadisten yapılan uzun iktibaslar da hoş karşılanmamıştır. [1512] Telmih ve iktibas Bedî' ilminin muhassinât-ı maneviyye başlığı altında incelenmiştir.

Harpûtî'nin telmih, iktibas, işaret gibi kavramları kullanırken mütesahil davrandığı ifade edilebilir. Şöyle ki bu kavramları birbiri yerinde, iktibas yerinde telmih, telmih yerinde iktibas kullanabilmektedir. Şerhi yazdığında yirmili yaşlarda olduğu düşünüldüğünde, bu durum birbirine yakın bu kavramların müellifin zihninde tam olarak oturmamış olabileceği intiba'ını vermektedir.

دَعَــا الى اللهِ فالْمُســتَمسِــكُون بِــهِ   مُستَمسِكُونَ بِحبلٍ غيرِ مُنفَصِمِ[1513]

"Allah'a (kulluğa) çağırdı, ona yapışanlar, kopmayan ipe yapışırlar" beytinde (**يَآ اَيُّهَا النَّبِيُّ اِنَّٓا اَرْسَلْنَاكَ شَاهِدًا وَمُبَشِّرًا وَنَذيرًاۙ وَدَاعِيًا اِلَى اللّٰهِ بِاِذْنِه وَسِرَاجًا مُنيرًا**) " Ey Peygamber, şüphesiz biz seni şahit, müjdeleyici, uyarıcı olarak ve Allah'a onun izniyle bir davetçi ve nur saçan bir kandil olarak gönderdik" âyetine[1514], (**وَمَنْ اَحْسَنُ قَوْلًا مِمَّنْ دَعَٓا اِلَى اللّٰهِ**...) "Allaha da'vet eden… kimseden daha güzel sözlü olan kim?" âyetine[1515] telmih olduğunu; beyitte (**وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللّٰهِ جَمِيعا**) "Hep birlikte Allah'ın ipine (Kur'an'a) sımsıkı sarılın." âyetinden[1516] iktibas yapıldığını; ayrıca "ümmetim bozulduğunda sünnetime

[1509] el-Cürcânî, *et-Ta'rîfât*, s. 66; Bulut, *Belagat*, s. 436.
[1510] Ebû Abdillâh Zeynüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdilkādir er-Râzî (ö. 666/1268), *Muhtâru's-Sıhâh*, Yusuf eş-Şeyh Muhammed (Thk.), el-Mektebetü'l-'Asriyye, Beyrut 1990, s. 246; İbn Münzir, *Lisânu'l-'Arab*, VI, s. 167; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XVI, s. 350.
[1511] el-Cürcânî, *et-Ta'rîfât*, s. 33.
[1512] Bulut, *Belagat*, s. 425, 426.
[1513] 37. beyit
[1514] Ahzab 33/45, 46.
[1515] Fussilet 41/33.
[1516] Âl-i İmran 3/103.

yapışan için yüz şehit sevabı vardır" hadisine[1517] de işaret olduğunu belirtmiştir.[1518] Harpûtî belirtmemiş olsa da beytin (فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَيُؤْمِنْ بِاللَّهِ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَىٰ لَا انْفِصَامَ لَهَا) "…Artık kim şeytanı tanımaz ve Allah'a îman ederse; muhakkak ki o, kopması (mümkin) olmayan en sağlam kulpa yapışmıştır..." âyetinden iktibas olması gerek anlam gerekse lafız bakımından daha yakındır. (وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعا) âyetinin ise kasîdenin bir diğer beyti olan

قَرَّتْ بِهَا عينُ قاريها فقُلتُ لــــه   لقـد ظَفِـرتَ بحَبْـلِ الله فاعتَصِمِ[1519]

"Gözü aydın Onu (Kur'ân) okuyanın; şüphesiz ben ona (gıptayla) 'başardın artık Allah'ın ipine sımsıkı sarıl' derim" beytinde iktibas edilmiş olmasının lafız ve mana açısından daha uygun olduğunu düşünüyoruz. Bu beyitte de Harpûtî, şairin "Şüphesiz ben size kendisine sımsıkı sarıldığınız sürece ebediyen sapıtmayacağınız Allah'ın kitabını, resulünün sünnetini bıraktım" hadisine[1520]; "O Kur'an Allah'ın sağlam ipi, hikmetli öğüt ve dosdoğru yoldur" hadisine[1521] ve "Muhakkak ki bu Kur'ân Allah'ın ziyafetidir öyleyse onun ziyafetini takatinizce kabul edin. Şüphesiz ki bu Kur'ân Allah'ın sağlam ipi, (onun) apaçık nuru, fayda veren şifasıdır; kendisine yapışana

---

1517 من تمسك بسنتي عند فساد أمتي فله أجر مائة شهيد; Hadis kaynaklarda şu lafızlarla geçmektedir: " عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «الْمُتَمَسِّكُ بِسُنَّتِي عِنْدَ فَسَادِ أُمَّتِي لَهُ أَجْرُ شَهِيدٍ" Taberânî, Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb, *el-Muʿcemü'l-evsat*, V, Tahkik: Târık b. Ivadillâh b. Muhammed, Abdulmuhsin b. İbrâhîm el-Hüseynî, Dâru'l-Harameyn, Kâhire, t.y., s. 315.

1518 Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 79.

1519 99. beyit

1520 إني قد تركت فيكم ما إن اعتصمتم به فلن تضلوا أبدًا: كتاب الله وسنة رسوله ; hadisin Beyhakî'nin *es-Sünenü'l-Kübra*'sındaki ifade şöyledir:
عن ابن عبَّاسٍ، رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَطَبَ النَّاسَ فِي حَجَّةِ الْوَدَاعِ فَقَالَ: " يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنِّي قَدْ تَرَكْتُ فِيكُمْ مَا إِنِ اعْتَصَمْتُمْ بِهِ فَلَنْ تَضِلُّوا أَبَدًا: كِتَابُ اللهِ , وَسُنَّةُ نَبِيِّهِ " Beyhakî, Ahmed b. Hüseyn b. Alî el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, Muhammed Abdulkâdir Atâ (Thk.), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2003m/1424h, Kitâbu Âdâbi'l-Kâdî, 20; hadis numr: 20336, 10/194.

1521 وهو أي القرآن حبل الله المتين وهو الذكر الحكيم وهو الصراط المستقيم ; Tirmizî, *Fezâilü'l-Kur'ân*, 14; hadis numr: 2915. Kaynakta "أي القرآن" ifadesi geçmemektedir.

koruma, kendisine tâbî olan için kurtuluştur" hadisine[1522] telmihte bulunduğunu ifade etmiştir.[1523]

ورَاوَدَتْـــهُ الجبالُ الشُّـــمُّ مِن ذَهَبٍ عن نفسِـه فـأراها أيَّمَـــا شَمَمِ[1524]

"Altından yüce dağlar onu istedi de o onlara (iltifat etmeyerek) gösterdi zirveyi" beytinde Harpûtî (رَاوَدَتْهُ الَّتِي هُوَ فِي بَيْتِهَا عَنْ نَفْسِه) "Evinde bulunduğu (kadın) ondan murad almak istedi" âyetine[1525] telmih olduğunu ifade etmiştir.[1526] Yine

فـــإنَّ فَضلَ رســـولِ اللهِ ليـس له حَـــــدٌّ فيُعْرِبَ عنه ناطق بفم[1527]

"Allah Rasülü'nün (s.a.v.) faziletinin sınırı yoktur ki, onu ağzıyla konuşan biri beyan edebilsin" beytinde Harpûtî, şairin (وَأَنَّ الْفَضْلَ بِيَدِ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَن يَشَاءُ ۚ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ) "Lütuf bütünüyle Allah'ın elindedir; onu dilediğine verir. Allah, büyük lütuf sahibidir" âyetine[1528] telmihte bulunduğunu belirtmiştir.[1529]

وكيف تدعو إلى الدُّنيا ضـــرورة من لولاه لم تخرج الدُّنيا من العدم[1530]

"Nasıl çağırır dünyaya ki zarureti o kimsenin; olmasaydı o, çıkmazdı dünya ademden (varlığa)" beytinde Harpûtî, "Sen olmasaydın, alemleri yaratmazdım"[1531] kudsî hadisine telmih olduğunu belirtir.[1532]

لعَـــلَّ رَحمَةَ رَبِّي حينَ يَقسِـــــمُهَا تَأتِي على حَسَبِ العِصيَانِ في القِسَمِ[1533]

"Umarım ki Rabbim rahmetini pay ederken, taksimde rahmet, günah oranınca gelir" âyetinde Harpûtî, beytin Ebu Hureyre kanalıyla nakledilen ""Allah, rahmeti yüz parça

---

1522 إن هذا القرآن مأدبة الله فاقبلوا مأدبته ما استطعتم إن هذا القرآن حبل الله المتين والنور المبين والشفاء النافع عصمة لمن تمسك به ونجاة لمن تبعه ; Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahman es-Semerkandî, *Müsnedu'd-Dârimî (el-Ma'rûf bi-Süneni'd-Dârimî)*, IV, Tahkik: Hüseyn Selim Esed ed-Dârânî, Dâru'l-Muğnî li'n-Neşr ve't-Tevzî', Suudi Arabistan, 2000m/1412h., Fezâilu'l-Kur'ân, 1; hadis numr: 3358. IV/2083. Dârimî rivayetinde "فاقبلوا" lafzı yerine "فَتَعَلَّمُوا" ifadesi yer almaktadır.

1523 Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 161.

1524 31. beyit

1525 Yusuf 12/23.

1526 Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 68.

1527 45. beyit

1528 el-Hadîd 57/29.

1529 Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 90.

1530 33. beyit

1531 لولاك لما خلقت الأفلاك ; Kaynakta "لولاك" lafzı iki kez tekrar etmektedir. Aclûnî "hadis olmamakla birlikte anlamı doğrudur" demiştir. Aclûnî, İsmâîl b. Muhammed, *Keşfu'l-Hafâ ve Müzîlu'l-İlbâs amma'ştehera mine'l-Ehâdîs alâ Elsineti'n-Nâs*, Mektebetu'l-Kudsî, Kâhire, 1352h, 2123, 2/164.

1532 Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 58.

1533 156. beyit

yaratmış, doksan dokuzunu kendi yanında tutmuş; yeryüzüne bir parça indirmiştir. İşte bu parçadan dolayı mahlukat birbirlerine merhamet ederler. Hayvanın yavrusu sütünü emsin diye ayağını kaldırması bile bundandır."[1534] hadisine işaret ve telmih taşıdığını belirtir.[1535]

لا طيبَ يَعـــدِلُ تُرْبَـا ضَمَّ أعظُمَهُ   طوبى لِمُنتَشِـقٍ منـــه ومـلتَثِـمِ[1536]

"Onun bedenine temas eden toprağa denk hiçbir koku yok; ne mutlu onu koklayana, öpene" beytinde Harpûtî, beytin Hz. Fatıma'nın (r.a) Hz. Peygamber (s.a.v.) için söylediği

مـاذا على من شـــم تربـة أحمـد   أن لا يشـــم مـدى الزمـان غواليـا

صـــبت علىّ مصـــائب لو أنها   صـــبـت على الأيام عـدن ليـاليـا

"Ne oldu Ahmed'in (s.a.v.) türabını koklayana; koklamıyor uzun zamandır misk kokularını. Yağdı üstüme musibetler; eğer yağsalardı gündüzlere dönerlerdi geceye" mersiyesinden iktibas olduğunu dile getirir.[1537]

3.9.5.4. Beytin Anlamını Şerh ve İzah Etmesi

Harpûtî el-Bûsîrî'nin şiirinde ima ve işaret ettiği konuları âyet, hadis ve şiirleri kullanarak zenginleştirmiştir. Bu durumun tipik bir örneğini kasidenin 29. beyti özelinde gözlemlemek mümkündür.

ظَلمتُ سُــنَّةَ مَن أحيــا الظلامَ الى   أنِ اشتَكَتْ قدمَـاهُ الضُّرَّ مِن وَرَمِ[1538]

"Sünnetini terk ettim geceyi ihya edenin; ayakları şişmekten zarar görene kadar" beytinde Harpûtî "Biz Kur'ân'ı sana zahmet çekesin diye indirmedik"[1539] ve "sana mahsus fazla (bir ibâdet) olmak üzere onunla (Kur'an ile) gece namazı kıl"[1540] âyetlerine; "Kulun gece sonunda kılacağı iki rekât namaz onun için dünyadan ve içindekilerden daha hayırlıdır. Ümmetime meşakkat olmasaydı o iki rekâtı onlara farz

---

[1534] **جعل الله الرحمة مائة جزء، فأمسك عنده تسعة وتسعين، وأنزل في الأرض جزءًا واحدًا، فمن ذلك الجزء يتراحم الخلائق، حتى ترفع الدابة حافرها لولدها يمص من لبنها**; Müslim'in rivayetinde hadisin son kısmı şöyledir: "**فَمِنْ ذَلِكَ الْجُزْءِ تَتَرَاحَمُ الْخَلَائِقُ، حَتَّى تَرْفَعَ الدَّابَّةُ حَافِرَهَا عَنْ وَلَدِهَا، خَشْيَةَ أَنْ تُصِيبَهُ**" Müslim, Tevbe, 17, hadis numr: 6972.

[1535] Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 220.

[1536] 58. beyit

[1537] Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 109.

[1538] 29. beyit

[1539] **مَا اَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْقُرْاٰنَ لِتَشْقٰى** ; Tâhâ 20/2.

[1540] **فَتَهَجَّدْ بِه۪ نَافِلَةً لَكَۗ** ; el-İsrâ, 17/79.

kılardım"[1541], "Cebrail gece namazını bana o kadar tavsiye etti ki, ümmetimin hayırlılarının hiç uyamayacağını düşündüm"[1542] ve "şükreden bir kul olmayayım mı?"[1543] hadislerine yer vererek Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ibadete düşkünlüğünü, gece ibadetinin faziletini ve teheccüd namazının hükmünü ayrıntılı olarak izah etmiştir.[1544]

فـإنَّهُ شمــسُ فَضْلٍ هُـم كــواكِبُهَا يُظهِرْنَ أنوارَهَا للنـاسِ في الظُّلَمِ[1545]

"O fazilet güneşidir, onlar (Diğer Peygamberler a.s. veya Ashabı) da onun aylarıdır; onun nurunu (faziletlerini) insanlara karanlıkta (onun yokluğunda) Âyân ederler" beytinde, Harpûtî, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) diğer peygamberlere olan üstünlüğünü, onlara verilen mucizelerin bir mislinin hatta daha fazlasının Hz. Peygamber'e (s.a.v.) de verildiğini ifade etmiş; bu görüşü izah ederken "orada fesad çıkaracak ve kan dökecek birini mi orada yaratacaksın?"[1546], "Şüphesiz Allah sen onlar arasında iken onlara azap edecek değildir"[1547], "ne zaman onlar bir harp ateşe yakacak olsalar Allah onu söndürür"[1548], "De ki: Hak geldi batıl yok oldu, şüphesiz batıl yok olmaya mahkumdur"[1549] âyetlerine referanslarda bulunmuştur.[1550]

لا طيبَ يَعـــدِلُ تُرْبَـا ضَمَّ أعظُمَهُ طوبى لِمُنتَشِـقٍ منــه ومـلتَثِـمِ[1551]

"Onun bedenine temas eden toprağa denk hiçbir koku yok; ne mutlu onu koklayana, öpene" beytinde Harpûtî, beytini açıklarken Hz. Peygamber'in (s.a.v.) vücudunun güzel koktuğunu anlatmak üzere Hz. Enes (r.a)'dan rivâyet ettiği "Ben Rasulullah'ın

---

1541 ركعتان يركعهما العبد في جوف الليل الأخير خير له من الدنيا وما فيها ولولا أن أشق على أمتي لفرضتهما ; Kaynakta "الأخير" lafzı yoktur. Rivayetin son kısmı " لَفَرَضْتُهُمَا عَلَيْهِمْ" şeklindedir. İbnü'l-Mübârek, Ebû Abdirrahmân Abdullâh b. El-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-Rekâik,* Tahkik: Habîburrahmân el-A'zamî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, t.y., s.456

1542 ما زال جبرائيل يوصيني بقيام الليل حتى ظننت أن خيار أمتي لاينامون ; Kaynakta rivayetin sonu " أن خيار أمتي لن يَنَامُوا إِلَّا قَلِيلا " şeklindedir. Deylemî, Ebû Mansûr Şehredâr b. Şîrûye b. Şehredâr, *el-Firdevs bi-Me'sûri'l-Hitâb*, V, es-Seîd b. Besyûnî Zağlûl (Thk.), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1986m/1406h., IV/97.

1543 أفلا أكون عبدا شكورا ; Buhârî, Teheccüd, 6, hadis numr:1130; Müslim, İksaru'l-A'mâl, 2819.

1544 Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 109.

1545 53. beyit

1546 اَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَآءَۚ ; el-Bakara 2/30.

1547 وَمَا كَانَ اللّٰهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَاَنْتَ فِيهِمْۜ ; el-Enfal 8/33.

1548 كُلَّمَٓا اَوْقَدُوا نَارًا لِلْحَرْبِ اَطْفَاَهَا اللّٰهُۙ ; el-Mâide 5/64.

1549 وَقُلْ جَٓاءَ الْحَقُّ وَزَهَقَ الْبَاطِلُۜ اِنَّ الْبَاطِلَ كَانَ زَهُوقًا ; el-İsra 17/81.

1550 Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 100.

1551 58. beyit

(s.a.v.) kokusundan daha güzel bir misk koklamadım"[1552], hadisini nakletmiş; ardından da Hz. Peygamber'in kabrini ziyaret etmenin önemi ve dini hükmü hakkında "Kim imkânı olur da beni ziyaret etmezse benden yüz çevirmiştir"[1553] "Kim hacceder ve beni ziyaret etmez ise benden yüz çevirmiştir"[1554] rivâyetlerine yer ermiştir.[1555]

Yine;

واخْشَ الدَّسَـائِسَ مِن جوعٍ ومِن شِـبَعٍ   فَرُبَّ مخمَصَةٍ شَـــرٌّ مِنَ التُّـخَمِ[1556]

"Kork (nefsin) açlık ve tokluk hilesinden; açlığın bazısı daha şerlidir hazmedemememekten" beytini izah ederken fakirliğin insan için büyük bir fitne oluşunu İbnü'r-Râvendî'nin[1557] (ö. 301h/913-14m)

كم عـالم عـالم أعيـت مـذاهبـه   وجـاهـل جـاهـل تلقـاه مرزوقـا

هـذا الـذي ترك الأوهـام حـائرة   وصـــير العـالم النحرير زنـديقـا

"Nice alimi geçim yolları acze düşürmüştür; nice cahilin de rızka kavuştuğunu görürsün. Budur akılları hayrete düşüren ve derin âlimi yoldan çıkaran" şiiriyle açıklamıştır.[1558]

أيحســب الصــبُ أنَّ الحب منكتم   ما بين مُنســجم منه ومضــطرم[1559]

"Âşık aşk gizli kalır mı sanıyor; ondan akan (gözyaşı) ile yanan (kalb) arasında" beytinde Harpûtî الصبّ "âşık" ifadesinin aslında الإراقة "dökmek" anlamında olduğunu, sürekli gözyaşı döktüğü için aşığa الصب denildiğini söyler ve ardından Nasîb b. Rebâh'ın[1560] (ö. 108h/726m) şu şiirini nakleder:[1561]

[1552] ما شممت مسكا ولا عنبرا أطيب من ريح رسول الله عليه السلام ; Rivayetin metni Müslim'de şu şekildedir: " مَا شَمِمْتُ عَنْبَرًا قَطُّ وَلاَ مِسْكًا وَلاَ شَيْئًا أَطْيَبَ مِنْ رِيحِ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم" Müslim, Fadâil, 81, hadis numr: 6053.

[1553] من وجد سعة ولم يفد إليّ فقد جفاني ; Temel hadis kaynaklarında bu lafızlarla tespit edilemeyen rivayet için Aclûnî, "sahih değildir" demektedir. Aclûnî*, Keşfü'l-Hafâ*, II/278.

[1554] من حج ولم يزرني فقد جفاني ; Temel hadis kaynaklarında bu lafızlarla tespit edilemeyen rivayet için İbnü'l-Cevzî ve Sağânî, "mevzu/uydurma" demektedir. Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, II/278.

[1555] Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 109.

[1556] 22. beyit

[1557] Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Yahyâ b. Muhammed b. İshâk er-Râvendî.

[1558] Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 49.

[1559] 4. beyit

[1560] Ebu Mihcen Nasîb b. Rebâh el-Esved. Ömer b. Abdulaziz'in (ö. 101h/720m)ya da Abdulaziz b. Mervan'ın (ö. 86h/705m) mevlasıdır. Ez-Zirikli, el-A'lâm, VIII, s. 31,32; Dâvûd es-Sellûm, *Şi'ru Nasîb b. Rebâh*, Matba'atu İrşâd, Bağdat 1967, s. 5.

[1561] Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 14.

وَمَا فِي الأَرْضِ أَشْقَى مِنْ مُحِبٍّ　　وَإِنْ وَجَدَ الهَوَى حُلْوَ الْمَذَاقِ
تراهُ باكياً في كلِّ وقتٍ　　مخافةَ فرقةٍ أَوْ لاشتياقِ
فيبكي إنْ نأى شوقاً إليهمْ　　ويبكي إنْ دنوا خوفَ الفراقِ

"Yeryüzünde sevenden bedbaht kimse yoktur; aşkı tatlı bulsa da. Onun her zaman ağladığını görürsün ya ayrılık korkusundan ya da özlemden. Uzaklaşırlarsa, onlara özlemden ağlar; yaklaşırlarsa, ayrılık korkusundan ağlar."[1562]

3.9.8. Atasözü ve Deyimleri Kullanması

Harpûti şerhinde çok fazla atasözü ve özlü söz kullanmaz. Şerhte tespit edebildiğimiz atasözleri şunlardır.

والنَّفسُ كَالطّفلِ إِنْ تُهمِلْهُ شَبَّ عَلَى　　حُبِّ الرّضَاعِ وَإِنْ تَفْطِمْهُ يَنفَطِمِ[1563]

"Nefis bebek gibidir, ihmal edersen büyür emme arzusuyla; onu sütten kesersen de sütten kesilir" beytinde Harpûtî الرضاع kelimesinin ر harfinin fetha ve kesresi ile çocuğun annesinin sütünü içmesi[1564] anlamında olduğunu belirttikten sonra وفي كلام السلف diyerek كثرة الرضاع تفسد الطباع "çok emzirmek tabiatı bozar" atasözünü örnek verir.[1565]

فما لِعَينيك اِن قُلتَ اكْفُفَا هَمَتَا　　وما لقلبِكَ اِن قلتَ استَفِقْ يَهِمِ[1566]

"Nesi var gözlerinin, durun desen de akıyor; nesi var gönlünün ki kendine gel desen de kendinden geçiyor." beytinde كفّ fiilinin anlamının منع "engel oldu, mâni oldu" şeklinde olduğunu ifade ettikten sonra خير المرء من كف فكه وفك كفه وشر المرء من كف كفه وفك فكه "Kişinin en hayırlısı çenesini tutan elini açan; en şerlisi de elini kapatıp çenesini açandır" atasözünü örnek verir.[1567]

[1562] Şiir İbn Dureyd'e (ö. 321h/933m) nisbet edilmekle birlikte Emevî şairlerinden Nasîb b. Rebâh'ın (ö. 108h/726m) divanında yer almaktadır. Ebu Ubeyd Abdullah b. Abdilazîz b. Muhammed b. Eyyûb b. Amr el-Bekrî el-Endelüsî (ö. 487/1094), *Simtü'l-Leʾâlî fî şerhi Emâli'l-Kalî*, II, Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrut, s. 98; es-Sellûm, *Şi'ru Nasîb b. Rebâh*, s.111.
[1563] 18. beyit
[1564] شرب الولد لبن أمه
[1565] Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 41.
[1566] 3. beyit
[1567] Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 12.

وراوَدَتْـــهُ الجبالُ الشُّـــمُّ مِن ذَهَبٍ عن نفسِـه فـأراها أيَّمَـــا شَمَمِ[1568]

"Altından yüce dağlar onu istedi de o onlara (iltifat etmeyerek) gösterdi zirveyi" beytini şerh ederken Harpûtî, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) görünürdeki fakirliğinin ve mutevâzı yaşantısının kendi tercihinden ve dünya malına iltifat etmeyişinden kaynaklandığını belirtmiş bu bağlamda "Dünya evi olmayanın evi, malı olmayanın malıdır. Şüphesiz dünya malını akılsızlar toplar"[1569] hadisini rivâyet ettikten sonra **وإلى هذا المقام أشار من قال من أرباب الكمال** diyerek **همة الرجال تهدم الجبال** "kişilerin himmeti dağları devirir" özdeyişine yer vermiştir.[1570]

يـــا خيرَ مَن يَمَّمَ العــافُونَ ســاحَتَهُ سعيًا وفَوقَ مُتُونِ الأَيْنُقِ الرُّسُمِ[1571]

"Ey muhtaçların evine gittiği insanların en hayırlısı; koşarak ve (uzaktan gelen) kuvvetli develerin sırtında" beytinde Harpûtî **ساحة** lafzının **حريم الدار** "evin avlusu" anlamında ve zikr-i mahal irade-i hal kabilinden Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kendisinden mecaz-ı mürsel olduğunu belirttikten sonra **إذ شرف المكان بالمكين** "nitekim mekânın şerefi içindekilerle ölçülür" diyerek mecâzı atasözüyle açıklama yoluna gitmiştir.[1572]

3.9.9. Tevessül Boyutu

Sözlükte "bir aracı vasıtasıyla maddî veya mânevî derecesi yüksek birine yaklaşmayı arzu etmek; iyi amellerle Allah'a yaklaşmayı ummak" anlamındaki vesl kökünden türeyen tevessül bir müslümanın işlediği sâlih amelleri, Hz. Peygamber'i (s.a.v.) yahut velîleri vesile kılarak Allah'a yakın olmaya çalışmasını ifade eder.[1573] Muhtelif rivâyetlerde ashabın kuraklık dönemlerinde Hz. Peygamber (s.a.v.)'le tevessülde bulunarak Allah'a dua ettikleri o vefat ettikten sonra da amcası Hz. Abbas (r.a.) ile tevessülde bulundukları nakledilmektedir.[1574] Allah Rasulü (s.a.v.), gözleri

---

[1568] 31. beyit

[1569] **إن الدنيا دار من لا دار له ومال من لا مال له قد يجمعها من لا عقل له** ; Rivayette geçen "**قد يجمعها**" ifadesi Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde "**وَلَهَا يَجْمَعُ**" şeklindedir. Ebu Abdillah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel b. Hilal b. Esed eş-Şeybânî (ö. 241h/855m), *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, Thk: Şuayb el-Arnaût, Adil Mürşit, Müessesetü'r-Risâle, 2001, XL/480.

[1570] Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 69.

[1571] 105. beyit

[1572] Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 168.

[1573] Yusuf Şevki Yavuz, "Tevessül", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XLI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2012, s. 6.

[1574] Buhârî, İstiskâ, 3, hadis numr: 1010; "Fezâilu Asḥâbi'n-Nebî", 11, hadis numr: 3710.

görmeyen bir sahâbîye kendisiyle tevessülde bulunarak Allah'a dua etmesini söylemiş, sahâbî yaptığı duadan sonra görmeye başlamıştır.[1575] Cumhur alimlere göre Allah'ın zâtı, isimleri ve sıfatlarıyla, Hz. Peygamber'le, Amel-i sâlihle, sâlih müminlerin duasıyla tevessülde bulunmak caizdir. Zira Kur'an'da Allah'a en güzel isimleriyle dua edilmesi ve O'nun övülüp yüceltilmesi emredilmiş[1576], Hz. Peygamber dualarında Allah'ın kendi zâtına verdiği isimlerle O'na niyazda bulunmuş ve ashabına da bunu öğretmiştir.[1577] Yine bütün âlimler Hz. Peygamber'le tevessülde bulunmayı câiz görmüşler, ancak anlamı konusunda farklı görüşler ortaya koymuşlardır. Sünnî âlimlerin çoğunluğuna göre, Hz. Peygamber'le tevessül, o daha dünyaya gelmeden önce, hayatta iken ve ölümünden sonra onun zatı ve Allah katındaki derecesiyle Allah'tan talepte bulunmak anlamındadır. İman ve itaatten sonra Allah'tan mağfiret dilemeyi ifade eden âyetler[1578] amel-i sâlihle tevessülde bulunmanın meşrûiyyetine delalet eder. Abdullah İbn Mes'ûd'un (r.a) teheccüd namazı kıldıktan sonra, "Allahım, emrettin itaat ettim, davet ettin icabet ettim, beni bağışla!" şeklindeki duası ashabın bu tür tevessüle başvurduğunu kanıtlayıcı niteliktedir.[1579]

Hayatta olan velîler ve sâlih müminlerin zatıyla tevessül konusunda Eş'arî ve Mâtürîdîler'in çoğunluğuna göre, hadislerde Rasûlullah ile tevessülde bulunmanın tavsiye edilmesi ona tâbi olan ve bunu teşvik eden velîler ve sâlihlerle tevessülü de câiz kılar. Hz. Ömer'in Hz. Abbas ile tevessül etmesi de bunun bir delilidir. Zira sâlih amellerle tevessülde bulunmanın meşrû kabul edilmesi bu amelleri yapanlarla tevessülün de meşrû olmasını iktiza eder. Bu konuda salih kişinin hayatta ya da ölmüş olması arasında bir fark yoktur. Sahih kaynaklarda İmam Şâfiî'nin dua ederken Ehl-i beyt ve Ebû Hanîfe ile, Ahmed b. Hanbel'in de Şâfiî ile tevessül ettiğine dair rivâyetler bulunmaktadır. Başta Ebû Hanîfe olmak üzere âlimlerin büyük çoğunluğu, "Filân velînin veya sâlih kulun hakkı için senden şunu niyaz ederim" şeklinde yemin anlamına gelebilecek ifadelerle yapılan tevessülün câiz olmadığı yahut tahrîmen mekruh olduğu görüşündedir. Tevessülü şirke dönüştüren hususların başında Allah'tan başkasına dua etmek, böyle bir kişiye ulûhiyyet niteliği atfetmek, kendisiyle tevessül edilen kimseye haddinden fazla saygı göstermek gelir.[1580]

[1575] Tirmizî, Daavât, 118, hadis numr: 3578.
[1576] el-A'râf 7/180; Kāf 50/39,40.
[1577] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXVII/138, hadis numr: 17596; Tirmizî, Daavât, 91, hadis numr: 3525.
[1578] el-Bakara 2/285; Âl-i İmrân 3/193-194.
[1579] Yavuz, "Tevessül", https://islamansiklopedisi.org.tr/tevessul (03.08.2019).
[1580] Yavuz, "Tevessül", https://islamansiklopedisi.org.tr/tevessul (03.08.2019).

El-Bûsîrî'nin kasîdesinin yazıldığı günden bugüne çeşitli maksatlarla dua ve tevessül maksadıyla okunması gelenek haline gelmiştir. Bunda kasîdenin yazılış hikayesinin ve şazelî-nakşî tekkeler tarafından benimsenip vird olarak okunmasının payı olduğu düşünülebilir. Bu konuda kasîde-i bürde'nin havâssı adıyla müstakil risaleler kaleme alınmış, hangi beytin hangi dert ve sıkıntı için okunacağı, nasıl okunacağı bu eserlerde detaylı olarak işlenmiştir. Harpûtî de şerhinde beyitleri şerh ettikten sonra beyitlerin hasâisine kısaca değinir. Mesela kasîdenin ilk üç beytini şerh ettikten sonra huysuz, söz dinlemez bir hayvanı olan kişi bu üç beyti bir cama yazıp camı yağmur suyuyla yıkadığı ve suyu o hayvana içirdiği takdirde, hayvanın uysallaşıp söz dinleyeceğini belirtmiştir. Harpûtî hocası Sarı Abdullahzade Mehmed Efendi'nin bununla alakalı "tecrübe ettim ve doğru olduğunu gördüm" dediğini nakleder. Yine bu 3 beyti muska yapıp üzerinde taşıyanın, eğer dilinde rekaket var ise, rekaketin zail olup fasîhu'l-lisân olacağını da söylemiştir.[1581] Yine

لولا الهوى لم ترق دمعا على طلل   ولا أرقت لذكر البان والعلم[1582]

"Eğer aşk olmasaydı, (onca) gözyaşı dökmezdin (değersiz) kalıntılara; uykuların kaçmazdı hatırına bân ağacının ve "'Alem" Dağı'nın" beytini şerh ettikten sonra beytin havassını şöyle beyan etmiştir:

> Hocam (Sarıabdullahzade Mehmet Efendi) -Allah ömrünü uzun etsin ve ahiretini dünyasından hayırlı kılsın- dedi ki: Tek başına bu beytin özelliği şudur: Gönül sıkıntısı ve darlığı çeken bu beyti, bir elmaya huruf-u mukatta'a ile yazıp yesin, gönül sıkıntısı geçecektir. Cama yazıp sildiği suyu içerse de olur lakin elma üzerine yazmak daha tesirlidir. Defalarca tecrübe ettik ve doğru olduğunu gördük"[1583]

Harpûtî kasîdenin meşhur beyitlerinden biri olan

هُو الحبيبُ الـــذي تُرجَى شــفاعَتُهُ   لكُـلِّ هَوْلٍ مِن الأهوالِ مُقتَحَمِ[1584]

"Şefaati umulan sevgilidir o; ansızın gelen bütün musibetlerde" beytinin havâsını da şöyle beyan etmiştir[1585]:

> Şunu bil ki bu beyit, münacat ve duaların kabulü için okunacak ilk beyitlerdendir. Dünyevi ya da uhrevî bir hâceti olan kişi bu beyti tek mecliste binbir kere okusun. İnşaalah Allah duasını kabul eder ve geciktirmeksizin hacetini verir. Ebu Saîd el-Hâdimî bu beytin her türlü hacet için bir tiryak[1586] olduğunu söylemiştir. Hocamız (Sarıabdullahzade Mehmet Efendi)-Allah ömrünü uzun ve umduğuna nail etsin- dedi ki: hocamız meşhur Hacı Osman Akşehrî Kayseri'de müftü idi. Bu vazifeden alındı bundan

---

1581 Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 14.
1582 5. beyit
1583 Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 21.
1584 36. beyit
1585 Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 78.
1586 Bitkisel, hayvansal ve madensel maddelerin karışımından yapılan macun, panzehir. Türk Dil Kurumu, "Tiryak", *Genel Türkçe Sözlük*, http://sozluk.gov.tr/ (10.09.2019)

dolayı üzüldü, kederlendi ve tekrar müftü olmak istedi. Beni ve iki arkadaşımı evine çağırdı. Bu beyti tek mecliste konuşmadan ara vermeden binbir kere okuduk. Kısa bir süre sonra müftülüğe tayin beraati çıktı.

Yukarıdaki örneklerde görüleceği üzere Harpûtî beyitlerin havassına dair sözlerini genelde hocası Sarıabdullahzâde Mehmed Efendi'nin açıklama ve tecrübelerine dayandırmaktadır. Yukarıdaki beyitlerin dışında şerhte yer alan havassı şu şekilde özetleyebiliriz:

Uyuyanı konuşturmak, hırsızlığı itiraf ettirmek[1587], düşmanın şerrinden emin olmak[1588], dersi ya da herhangi bir şeyi anlamak[1589] bırakılamayan bir günahtan tevbe edebilmek[1590], hastanın iyileşmesi ya da eceli gelmiş ise çekmeden ölmesi[1591], badiye'de vahşi hayvanlardan korunmak[1592], yolculuktan selametle dönmek[1593], karı-koca arasındaki soğukluğu gidermek[1594].

[1587] 8. Beyit; Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s.24.
[1588] 11. Beyit; Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 31.
[1589] 23. Beyit; Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 53.
[1590] 25. Beyit; Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 58.
[1591] 46. Beyit; Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 93.
[1592] 79. Beyit; Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 139.
[1593] 80. Beyit; Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 140.
[1594] 108.beyit; Harpûtî, *Asîdetü'ş-Şühde*, s. 174.

SONUÇ

Hicrî 7. yy. Arap şiirinde başlıca temalardan biri nebevî medihlerdir. Cahiliye, Emevî ve Abbâsî dönemlerinde Arap şiirinin ağırlıklı temasını övgü (medih) şiirleri oluşturur. Abbâsî sonrası dönemde methiye yine varlığını sürdürmüş ancak övgünün odağı, sultan ve idarecilerden Hz. Peygamber'e kaymıştır. Bu kayışta moğol istilâsı ve haçlı seferlerinin yol açmış olduğu olumsuzlukların İslam âleminin bir kesiminde din ve maneviyata dönüş olarak sonuç vermesinin ve idârenin Araplardan mevâlîye geçmesi sonrasında şairin idarecilerden arzu ettiği ilgiyi görememesinin rol oynadığı ifade edilebilir. Bu dönemde nebevî medih türünün en meşhur temsilcisi Şerefüddîn el-Bûsîrî'dir. Yazdığı 14 methiye içinde en meşhuru *el-Kevakibü'd-Dürriyye fi Medhi Hayri'l-Beriyye* adlı 161 beyitlik methiyedir. Bu methiye İslam aleminde Ka'b b. Züheyr'in kasîdesinden sonra *Kasîde-i Bürde* adıyla anılan ikinci kasîde olmuştur. Kasîdede nefsin hastalıkları, Hz. Peygamber'in sevgisi, doğumu, mucizeleri, mîrâcı, Kur'ân'ın eşsizliği, Hz. Peygamber'in savaşları ve ashabının yüksek seciyeleri gibi konular son derece edebî bir üslupla işlenmiştir. Kasîde beyitlerindeki edebî sanatların zenginliği ile daha sonra ortaya çıkacak bedî'iyye şairlerine ilham kaynağı olmuştur. Kasîde üzerine birçok âlim tarafından yüzü aşkın şerh yazılmıştır. Bu şerhlerden Türkiye'de meşhur olduğu kadar İslam aleminde de meşhur olabilmiş şerhlerden biri Harput müftüsü Ömer Naîmî Efendi'nin *Asîdetü'ş-Şühde Şerhu Kasîdeti'l-Bürde* adlı şerhidir.

XIX. Y.y.'da yaşamış Osmanlı âlimlerinden olan Harput Müftüsü Ömer Naîmî Efendi (ö. 1299h/1882m) Antep ve Kayseri'nin ilmî ortamlarında yetişmiş; Harput'ta uzun yıllar müftülük ve müderrislik yapmıştır. İlmî nesebi Kayseri ulemasından Hoca Kasım Efendi (ö. 1258h/1842m) üzerinden Birgivî'nin İslam ahlâkına dair eseri *Tarîkat-ı Muhammediyye* şârihi Ebu Sa'îd el-Hâdimî'ye dayanır. Talebelerinden Abdullatif Harpûtî kelâm sahasında vermiş olduğu eserlerle, Abdulhamit Efendi de Avâmil Tuhfesi'ne yazdığı haşiye ile meşhurdur.

Daha ziyade fetva ve tedris faaliyetinde bulunan ve fazla bir telîfâtı olmayan Ömer Naîmî Efendi 1826 senesinde yirmidört yaşındayken Kayseri'de kaleme aldığı *Kasîde-i Bürde* şerhi ile meşhur olmuştur. Ömer Naîmî Efendi bu eserini 1844 senesindeki Mısır ziyaretinde Mısır ulemasının takrizleriyle bastırmıştır. Bu ziyaretinde Kavalalı Mehmed Ali Paşa (ö. 1849) tarafından ağırlanmış ve büyük iltifat görmüştür. Bunda Kavalalı'nın damadı olan, bir dönem sadrazamlık da yapan (1863)

Arapgirli Yusuf Kâmil Paşa'yla (ö. 1292h/1876m) olan dostluklarının payının olduğunu düşünüyoruz. Nitekim Yusuf Kâmil Paşa Ömer Naîmî Efendi gibi tahsilini Kayseri'de tamamlamış ve Hoca Kasım Efendi'nin has talebelerinden Müderriszade Mehmet Âlim Efendi (ö.1881m/1299h)'nin tedrisinden geçmiştir. Yusuf Kâmil Paşa daha sonra Harput'ta kendi adıyla mükemmel bir medrese ve kütüphane yaptırmış (1868) ve mütevellîliğini de Ömer Naîmî Efendi'nin oğlu Abdulhamit Efendi'ye vermiştir.

Eser daha sonra Mısır ve İstanbul matbaalarında defaatle basılmıştır. Günümüzde Türkiye'de Âsitane Yayınevi tarafından hicrî 1306 tarihli Âlem matbaası nüshasının basımı yapılmaktadır. Ayrıca ilk olarak 2013 yılında Pakistan-Karaçi'de, ardından 2017 yılında Lübnan-Beyrut'ta tahkikli neşirleri yapılmıştır.

Eser ihtiva ettiği fıkıh, İslam ahlâkı, İslam tarihi, mantık gibi konuların çeşitliliği ile zengin bir şerh olmanın yanı sıra kasidenin anlaşılması gayesinin ötesine geçmiş ve sadece Türkiye'de değil birçok İslam ülkesinde hüsn-ü kabul görmüştür. Ömer Naîmî Efendi şerhinde birçok kaynaktan istifade etmiştir. Kelimelerin anlamlarını verirken en çok müracat ettiği eserler, Fîrûzâbâdî'nin *Kamûsu'l-Muhît'*i ve onun tercümesi Mütercim Âsım Efendi'nin *el-Okyânûs'*udur. Ayrıca beyitleri şerh ederken Kâdî İyâz'ın *eş-Şifa*'sına; Ebu Sa'îd el-Hâdimî'nin *el-Berîḳa'sına,* el-Kastallânî'nin *el-Mevahibül-Ledünniyye'*sine ve İsmail Hakkı el-Bursevî'nin *Ruhu'l-Beyan* tefsirine birçok yerde referansta bulunmuştur. Ayrıca yakın anlamlı kelimerin mana farklılıklarını izah ederken büyük oranda İsmail Hakkı el-Bursevî'nin *el-Furûk* adlı eserinden istifade ettiğini tesbit ettik. Eserde lugata dair açıklamaların doyuruculuğu ve meânî ve beyan ilmine dair açıklamaların çokluğu göze çarpmaktadır. Müellif yer yer bedii sanatlara da değinmiştir. Sarf ve nahivle alakalı izahatlar beyitlerin anlaşılması gayesini karşılamakla birlikte, genelde detay ihtiva etmez ve diyalektik bir hüviyet arz etmez. Yani sarf ve nahvin ihtilaflı konularına fazla temas etmez. Müellifin şair yönü olmakla birlikte şerhinde yer yer şiir zaruretlerine temas etse de arûz ve kâfiye ilimlerine dair bir malumat vermemiştir.

Sonuç olarak Harpûtî'nin şerhi, garip kelimeleri izah eden, kelimelerin yapıları, cümle içindeki konumları ve mecaz-hakikat boyutu hakkında malumat vererek kasîdenin kapalı manalarını açan, beyitlerde yer alan bedîî sanatlara işaret ederek, kasîdenin sanatsal yönüne de temas eden, bunun yanısıra tefsir, hadis, fıkıh, kelam,

kıraat, mantık, tasavvuf, ahlak gibi birçok İslâmî disiplinden de bilgiler sunan muhtasar ve müfîd bir şerh hüviyetindedir.

KAYNAKÇA

ABDUH er-Racihî, *et- Tatbîku's-sarfî*, Dâru'n-Nehdati'l-'Arabiyye, Beyrut 1973.

ABDÜLHAMÎD, Muhammed Muhyiddîn el-Mısrî, *et-Tuḥfetü's-seniyye bi-Şerḥi'l-Muḳaddimeti'l-Âcurrûmiyye*, Mektebetü Dâru'l-Fîhâ', Dimeşk 1994.

ACLÛNÎ, İsmâîl b. Muhammed, *Keşfu'l-Hafâ ve Müzîlu'l-İlbâs Amma'ştehera mine'l-Ehâdîs alâ Elsineti'n-Nâs*, Mektebetu'l-Kudsî, Kâhire, 1352h.

AHFEŞ, Ebu'l Hasen Sa'îd b. Mes'ade el-Ahfeş el-Evsat (ö. 215h/830m), *Kitâbü'l-Ḳavâfî*, Ahmed Ratib en-Neffah (Thk.), Dâru'l-Emaneh, 1974.

AHISHALI, Recep, "Reîsülküttâb", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/reisulkuttab (20.04.2019).

AHİMEİR, Ahmet *İbn Merzuk et-Tillimsani ve İzharu Sıdkî'l-mevedde fi şerhi'l-Bürde adlı eseri edisyon kritik,* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2004.

AKÇAKOCA, Yusuf, "Arap Dilinde Tenâzu'", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlahiyat Tetkikleri Dergisi (İLTED*), 2016, sayı: 45, ss. 261-287.

AKPINAR, Cemil, "Hasan Çelebi, Fenârî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/hasan-celebi-fenari (28.07.2019)

_________, "Hayâtî Ahmed Efendi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/hayati-ahmed-efendi (30.07.2019).

AKSIN, Ahmet, "Harput'un Mezra'ya Taşınması Sürecinde İlk Vilayet Konağı" *Geçmişten Geleceğe Harput Sempozyumu*, Elâzığ 23-25 Mayıs 2013, ss. 101-110.

_____, "Osmanı Döneminde Harput'un İdari Yapısı", *Dünü ve Bugünüyle Harput (Sempozyum 24-27 Eylül 1999)*, I, Türkiye Diyanet Vakfı Elâzığ Şubesi Yayınları, Elâzığ 2005, ss. 61-76.

_____, "Osmanlı Devleti'nde Harput Şehrinin Demografik Yapısı", *Dünü ve Bugünüyle Harput (Sempozyum 24-27 Eylül 1999)*, Türkiye Diyanet Vakfı Elâzığ Şubesi Yayınları, Elâzığ 2005, I, ss. 77-92.

AKSOY, Elif, Naime Didem Öz, *19-20. Yüzyılda Harput'ta İpek Böcekçiliği ve Dokumacılık*, https://www.kulturportali.gov.tr/mrepo/eKitap/eb-19uncu20nciYuzyildaHarputta/2/ (Erişim Tarihi 28.05.2019)

AKŞİN Sina, "Fransız İhtilalinin II. Meşrutiyet Öncesi Osmanlı Devleti Üzerindeki Etkileri Üzerine Bazı Görüşler" *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 49/3, Elazığ 2013, ss. 23-29.

AKÜN, Ömer Faruk, "İbnülemin Mahmud Kemal", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/ibnulemin-mahmud-kemal (09.01.2020).

_____, "Bursalı Mehmed Tâhir", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/bursali-mehmed-tahir (01.05.2019).

ALAK, Musa, "Sarf İlmi", *İslam Medeniyetinde Dil İlimleri Tarih ve Problemler*, Ed.: İsmail Güler, İsam Yayınları, İstanbul 2015.

ALMAANY Arapça-Türkçe Sözlük https://www.almaany.com/tr/dict/ar-tr/%D8%B9%D8%B5%D9%8A%D8%AF/?c=t%C3%BCm (Erişim Tarihi (08.05.2019).

ALPER, Hülya, "Hâşiye'nin Hâşiye'si Ne Anlatır? Harputlu Hacı Abdülhamid Hamdî Efendi'nin El-Hâşiyetü'l-Cedîde Adlı Eseri Üzerine Bir İnceleme", *Uluslararası Harput'a Değer Katan Şahsiyetler Sempozyumu*, Elâzığ 14-16 Mayıs 2015, ss. 19-31

ALPER, Ömer Mahir, "Karabâğî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/karabagi (29.07.2019).

ALTIKULAÇ, Tayyar, "Ebû Şâme El-Makdisî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/ebu-same-el-makdisi (02.10.2019).

ANONİM "Maksud", *Mukayyed Sarf cümlesi*, Salah Bilici Yayınevi.

ARSLAN, Ahmet Turan, *Ez-Zuhru ve'l-'Udde fi Şerhi'l-Bürde: Kasîde-i Bürde Şerhi*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı (İFAV yayınları), İstanbul 1999.

________, "Harput'ta bir Alim Sülalesi: Efendigil Âilesi", *Dünü ve Bugünüyle Harput Sempozyumu (24-27 Eylül 1998)*, Türkiye Diyanet Vakfı Elâzığ Şubesi Yayınları, Elazığ 1999, II, ss. 77-102.

________, Arslan, Ahmet Turan, *İmam Birgivi, Hayatı, Eserleri, Arapça Tedrisatındaki Yeri,* Seha Neşriyat, İstanbul, 1992.

________, "Ezherî, Hâlid b. Abdullah", TDV İslâm Ansiklopedisi, https://islamansiklopedisi.org.tr/ezheri-halid-b-abdullah (02.10.2019).

ARSLAN, Şükrü, "Mahallî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/mahalli (02.10.2019).

"ASİDE", *Büyük Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5cbac807d38462.58651215 (20.04.2019).

ASIM EFENDİ, Mütercim, el-Okyânûsu'l-Basît fi Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît, Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi, Türkiye Yazma Eserler kurumu Başkanlığı Yayınları, II, İstanbul 2013, s. 2058.

ATA, M. Mahfuz, "Kevâşî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/kevasi (30.07.2019).

ATASOY, Nurhan, "Hırka-i Saâdet", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/hirka-i-saadet (26.10.2019).

AYAZ, Fatih Yahya, "Memlükler Döneminde Vezir-Ümera İlişkileri", *Ç. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 5, Sayı 1, Ocak-Haziran 2005, ss. 123-156.

______, "Vezir", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/vezir#3 (26.10.2019).

AYDIN, Bilgin, "Salnâme", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/salname (28.05.2019).

AYDIN, Mustafa, "Müveşşah", TDV İslâm Ansiklopedisi, https://islamansiklopedisi.org.tr/muvessah (09.01.2020).

AYDIN, Remzi, "İbrahim Tennûrî (Şeyh) Camii", *Kayseri Ansiklopedisi*, III, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Yayınları, , Kayseri 2013, s.262.

AYDOĞMUŞ, Günerkan, Harput Kültüründe Din Alimleri, Elazığ Valiliği Elazığ Eğitim, Sanat, Kültür, Araştırma, Tanıtma ve Hizmet Vakfı (ELESKAV), Elazığ, 1998.

AYTEKİN, Ülker, Sarı Abdullah Efendi ve Mesnevi-i Şerif Şerhi (Basılmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2002.

AYVERDİ, İlhan, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı İktisadi İşletmesi, 3 cilt, İstanbul 2008.

AYYILDIZ, Erol, "Makâme", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXVII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2003, s. 417.

AZAMAT, Nihat, "Sarı Abdullah Efendi" *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXXVI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2009, ss. 145-147.

AZİMOV, Sanan, *Arap Dilinde Harf-i Cerler ve Kur'ân-I Kerim'deki Kullanımları*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2013.

AZİZOVA, Elnure, "Ukaz", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XLII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2012, ss. 61-62.

_____, "Zülmecâz", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XLIV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, ss. 570-571.

AZMI M. S. Al-Salıhı, Mustafa Öz, "Hâricîler", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/hariciler#2-kultur-ve-edebiyat (28.09.2019).

BAĞDATLI İsmail Hakkı Efendi, *Hediyyetü'l-'Ârifîn Esmâu'l-Müellifîn ve Âsâru'l-Musannifîn*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1951, 2 cilt.

BASSET, Rene, "Busîrî", *İslam Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, II, İstanbul 1979.

_____, "Bürde", *İslam Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, II, İstanbul 1979.

BAŞ, Erdoğan, "Şeyhzâde", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/seyhzade (07.05.2019).

BAŞ, Yaşar, "Merkez ve Taşrada Yerleşik Yeniçeri-Halk Çekişmesi", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 13/49, Bahar 2014, ss. 324-365.

BEBEK, Adil, "Hayâlî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/hayali (29.07.2019).

BEDEVA, Abdullah, *Alaüddin Ali b. Muhammed el-Bistami Musannifek'in Kasîde-i Bürde Şerhinin Tahkiki*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2012.

el-BEHESNÎ Molla Ömerzade Muhammed b. Hüseyin, *Şerhi'r-Risaleti'l-Velediyye Yazma*; Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi Genel Koleksiyonu, Demirbaş no: ILA38165, Yer Numarası: 38165, 2a.

BENLİ, Mehmet Sami "Miftâhu'l-'ulûm", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXX, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2005, ss. 20-21.

BEYAZ, Yasin, “Önsöz”, Harput Yollarında, İshak Sunguroğlu, c.I, İşaret Yayınları, İstanbul 2013, s. 37-38.

BEYDİLLİ, Kemal, "Reşid Mehmed Paşa", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/resid-mehmed-pasa (20.05.2019).

BEYHAKÎ, Ahmed b. Hüseyn b. Alî el-Beyhakî, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, Tahkik: Muhammed Abdulkâdir Atâ, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 2003m/1424h.

BEYOĞLU, Süleyman, “KÂMİL PAŞA, Yûsuf”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXIV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, ss. 283-284

el-BEYTAR, Abdurrezzak b. Hasan b. İbrahim el-Meydanî ed-Dimeşkî (ö.1916m/1335h), *Hilyetü’l-Beşer fi Târihi’l-Karni’s-salisi ‘Aşar*, Thk: Muhammed Behcet el-Beytar, Daru Sadir, Beyrut 1993.

BİLGE, Mustafa L., “Ârif Hikmet Bey, Şeyhülislam”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/arif-hikmet-bey-seyhulislam (09.01.2020).

_____, “Ârif Hikmet Kütüphanesi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/arif-hikmet-kutuphanesi (09.01.2020).

BİLGİN, Orhan, "Ferâğ Kaydı", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/ferag-kaydi (23.10.2019).

el-BİRGİVÎ, Takiyyüddin Mehmed b. Pir Ali (ö. 981h/1573m), “İzhârü’l-Esrâr”, *Kitâbu’n-Nahv*, Farih Enes Kitabevi İstanbul T.y.

BOLELLİ Nusrettin, *Belâgat Beyân-Me’ânî-Bedi’ İlimleri Arap Edebiyatı*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2012.

BROCKELMANN, Carl, *Geschichte der Arabischen Litteratur*, Leiden, 1943.

_____, *Supplementbande*, Leiden, 1943.

el-BUHÂRÎ, Muhammed b. İsmail Ebu Abdillah el-Buhârî el-Ca’fî (ö. 256h/869m), el-*Câmi’u’l-Müsnedü’s-Sahîh el-Muhtasar min Ümûri Rasûlillah Sallallahü aleyhi ve selleme ve sünenühü ve Eyyâmühü- Sahihu’l-Buhârî*, Thk: Muhammed Züheyr b. Nasir en-Nasir, 3 cilt, Daru Tavku’n-Necat, Beyrut 1422h/2001m.

BULUT, Ali, “Nahiv Terimlerinin Ortaya Çıkış Süreci”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2008, cilt: VIII, sayı: 2, ss. 89-104.

____, *Sibeveyh’in el-Kitâb’ında Ele Aldığı Bazı Nahiv Konuları, İşleme Yöntemi ve Koyduğu Kurallar*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Danışman: Yrd. Doç. Dr. Osman Keskiner, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003.

____, *Belağat Terimleri Sözlüğü*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2015.

____, *Belâgat Meânî-Beyân-Bedî’*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 2019.

BURSEVÎ, İsmâil Hakkı (ö. 1137h/1725m), *Kitâbu’l-Furûk*, Hacı Ahmed Hulûsi ve Hacı Mustafa Derviş ve Şürekâsı Sahife-i Osmaniyye Şeriketi, Dersaadet (İstanbul), 1308h/1890m.

BUZPINAR, Ş. Tufan, “Esad Efendî, Uryânîzâde”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/esad-efendi-uryanizade (09.01.2020).

BÛSÎRÎ, Şerefüddin, Ebu Abdillah Muhammed Muhammed b. Sa'îd, *Dîvanü'l-Bûsîrî,* Thk: Muhammed Seyyid Geylanî, Mustafa el-Babi el-Halebi Matbaası, Kahire 1973.

el-CÂHİZ, Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Câhiz el-Kinânî (ö. 255h/869m), *el-Mehâsin ve'l-Ezdâd*, Mektebetü'l-Hilâl, Beyrut 1423h.

İBN ABDURABBİH, Ebû Ömer Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Abdirabbih b. Habîb el-Kurtubî el-Endelüsî (ö. 328h/940m), *'İkdu'l-Ferid*, III, Daru'l-Kütübi'l-Îlmiyye, Beyrut 1404.

CANKURT, Hasan, *Seyyid Hasan Rızayi, el-Aksarayî, hayatı, sanatı, eserleri ve Miftahu's-Sa'ade adlı manzum Kasîde-i Bürde şerhi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.

el-CEVHERÎ, Ebu Nasr İsmail b. Hammad el-Cevherî el-Farisî (ö. 393h/1003m), *es-Sıhah Tâcu'l-Luga ve Sıhahu'l-'Ârabiyye*, Thk.: Ahmed Abdulgafur 'Attar, Dâru'l-İlm l'l-Melâyîn, Beyrut 1987, 6 cilt.

CEVİZ, Nurettin, Kenan Demirayak, Nevzat H. Yanık, *Yedi Askı Arap Edebiyatının Harikaları*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2013.

el-CUMÂHÎ, Muhammed b. Sellam b. 'Ubeydullah Ebu Abdillah (ö.232h/846m), *Tabakâtu Fuhûli'ş-Şu'arâ*, Mahmud Muhammed Şâkir (thk), Daru'l-Medenî, Cidde, ty., 2 cilt.

el-CÜRCÂNÎ, Ali b. Muhammed b. Ali el-Zeyn el-Şerif (ö. 816h), *el-Ta'rîfât*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1983.

ÇAKAN, İsmail L., "Atûfî, Hayreddin Hızır", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/atufi-hayreddin-hizir (02.10.2019).

ÇAKAR, Enver, "Harput'ta Bulunan Kutsal Mekanlar ve İnanç Turizmi Açısından Değerlendirilmesi", *Geçmişten Geleceğe Harput Sempozyumu*, Elâzığ 23-25 Mayıs 2013, C. II, ss. 851-878.

ÇAKMAK, Şakir, "Hüzünlü Kent: Harput", *Sanat Tarihi Dergisi*, XV/2, Ekim 2006, ss. 137-163.

ÇAKMAKTAŞ, Büşra, *Sarı Abdullah Efendi'nin hayatı, eserleri ve tasavvufî görüşleri* (Basılmamış Doktora Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2017.

ÇALIŞ, Halit, "Zaruret", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/zaruret--fikih (10.10.2019).

ÇAPAK, Prof. Dr. İbrahim, *Anahatlarıyla Mantık*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2012.

ÇAYIRDAĞ, Mehmet, "Gözübüyükzadeler", *Kayseri Ansiklopedisi*, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Yayınları, II, Kayseri 2010.

_____, "Hünat (Huvand/Huand) Külliyesi", Kayseri Ansiklopedisi, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Yayınları, III, Kayseri 2013, s.220.

ÇELEBİ, Muharrem, "Cevâlîkī, Mevhûb b. Ahmed", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/cevaliki-mevhub-b-ahmed (29.07.2019).

_______, "Ezdâd", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/ezdad (10.08.2019).

ÇELİK, Muhammet, ‘‘Hal Cümlelerinin Gramer ve Meani Açısından Tahlili’’ (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul 2010.

ÇELİK, Şenol, “1261/1845 Tarihli Harput Kefalet Defteri ve Bu Deftere Göre XIX. Yüzyılın Ortalarında Harput Şehri”, *Fırat Üniversitesi Harput Araştırmaları Dergisi*, 1/1, Elazığ, 2014, ss. 21-47.

ÇETİN, Abdurrahman, “ŞÂTIBÎ, Kāsım b. Fîrruh”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXXVIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2010, ss. 376-377.

ÇETİN, Atilla, "İbn Âşûr, Muhammed Tâhir", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-asur-muhammed-tahir--1868 (03.10.2019).

ÇETİN, Nihad M., *Eski Arap Şiiri*, Kapı Yayınları, İstanbul 2011.

_____, “Arûz”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/aruz (09.01.2020).

_____, “Beyit”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/beyit#1 (09.01.2020).

_____, “Bahir”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/bahir (09.01.2020).

ÇETİNSAYA, Gökhan, Ş. Tufan Buzpınar, "Midhat Paşa", *Tdv İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/midhat-pasa (11.05.2019)

ÇÖĞENLİ, M. Sadi, "Cemheretü Eş‘âri’l-Arab", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/cemheretu-esaril-arab (23.09.2019).

ÇÖRTÜ, Mustafa Meral, *Arapça Dil Bilgisi Nahiv*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 2012, s. 13.

ÇUHADAR, Mustafa, “İbnü’r-Rûmî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/ibnur-rumi (09.01.2020).

ed-DAKUKİ, Hüseyin Ali, “Hîre”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, XVIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, ss. 122-124.

DAYF, Ahmed Şevkî Abdüsselâm, *Târihu’l-Edebi’l-‘Arabî, el-‘Asru’l-Câhilî*, Dâru’l-Me’ârif.

DEYLEMÎ, Ebû Mansûr Şehredâr b. Şîrûye b. Şehredâr, *el-Firdevs bi-Me’sûri’l-Hitâb*, V, Tahkîk: es-Seîd b. Besyûnî Zağlûl, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1986m/1406h.

DİKMEN, Melek ve Kâmile Çetin, “Oğula Hitaben Yazılmış Bir Nasihatname: Harputlu Ömer Naim ve Manzume-İ Na’îmiyyesi”, *Uluslararası Harput’a Değer Katan Şahsiyetler Sempozyumu*, Fırat Üniversitesi Harput Uygulama ve Araştırma Merkezi, Elâzığ, 14-16 Mayıs 2015.

DURMUŞ, İsmail, "İktidâb", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/iktidab (11.10.2019)

________, "İltifât", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/iltifat (11.10.2019).

________, "Lüzûm-ı Mâ Lâ Yelzem", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/luzum-i-ma-la-yelzem#1 (22.10.2019).

________, “Muhammed”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/muhammed#3-hitabet-ve-fesahati (09.01.2020).

________, Mürsel Öztürk, İskender Pala, “Kâfiye”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/kafiye (09.01.2020).

________, “Kazvînî, Hatîb”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/kazvini-hatib (09.01.2020).

________, "Kinaye", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/kinaye#1 (11.10.2019).

________, “Şiir”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/siir#1 (09.01.2020).

________, “Mühelhil b. Rebîa”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/muhelhil-b-rebia (09.01.2020).

________, “Methiye”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/methiye#1 (09.01.2020).

________, “Mütenebbî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/mutenebbi (09.01.2020).

________, “Safedî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/safedi (09.01.2020).

________, "İstişhâd", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/istishad--arap-dili (28.09.2019).

________, "Zebîdî, Muhammed Murtazâ", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/zebidi-muhammed-murtaza (19.11.2019).

________, “Tarsi’”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/tarsi (09.01.2020).

________, "Tazmin", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/tazmin--dil-edebiyat#1 (09.10.2019).

________, “Tef’ile”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/tefile (09.01.2020).

________, "Tehallus", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/tehallus (11.10.2019).

________, “Zihaf ve İllet”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/zihaf-ve-illet (09.01.2020).

________, "Abdünnâfi İffet Efendi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Https://İslamansiklopedisi.Org.Tr/Abdunnafi-İffet-Efendi (27.05.2019).

________, "İbn Berrî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-berri (09.08.2019).

________, "İsferâyînî, İsâmüddin", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/isferayini-isamuddin (26.07.2019).

________, "Meânî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/meani#1 (24.09.2019).

________, "Müşterek", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/musterek#1 (10.08.2019).

________, "Müzekker ve Müennes", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/muzekker-ve-muennes (10.08.2019).

________, "Nahiv", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/nahiv (21.09.2019).

________, "Nahiv", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/nahiv (16.09.2019).

________, "Sekkâkî, Ebû Ya'Kūb", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/sekkaki-ebu-yakub (29.07.2019).

________, "Üslûp", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/uslup#1 (07.08.2019).

EBÛ NÜVÂS, Ebû Ali Hasan b. Hânî, *Dîvânu Ebî Nüvâs Bi Rivâyeti's-Sûlî*, Behcet Abdulgafur el-Hadîsî (Thk.), Dâru'l-Kütübi'l-Vataniyye, Abudabi 2010.

EBU UBEYD Abdullah b. Abdilazîz b. Muhammed b. Eyyûb b. Amr el-Bekrî el-Endelüsî (ö. 487h/1094m), *Simtü'l-Le'âlî fî şerhi Emâli'l-Kalî*, II, Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrut,

EFENDİ, Hoca Rahmi, Rahmî-i Harputî Divanı, Halil Erdoğan Cengiz, Gönül Hatay Eren (haz.), T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1996

EFENDİ, Mehmed Zihni, *el-Muktedap fi Kavâidi'n-Nahv*, İstanbul, 1981.

EFENDİOĞLU, Mehmed, "Mahfûz", *TDV İslam Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/mahfuz (09.01.2020).

EKİNCİ, Özden Kanter, *Abdullatif Harpûtî'nin Tarih-i İlm-i Kelam Adlı Eseri ve Kelam İlmi Açısından Analizi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003.

ELMALI, Hüseyin, "Kaside", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/kaside#1 (03.08.2019).

_______, "Hassân b. Sâbit", *TDV İslam Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/hassan-b-sabit (09.01.2020).

_______, "el-Mufaddaliyyât", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/el-mufaddaliyyat (23.09.2019).

_______, "Feyyûmî, Ahmed b. Muhammed", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/feyyumi-ahmed-b-muhammed (19.08.2019).

_______, "Tehzîbü'l-Luga", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/tehzibul-luga (09.08.2019).

_______, İsmail Durmuş, "İbnü'n-Nahvî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/ibnun-nahvi (05.08.2019).

ENBÂRÎ, Ebü'l-Berekât Kemâlüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Ubeydillâh el-Enbârî (ö. 577h/1181m), *el-İnsâf fi Mesa'ili'l-Hilâf beyne'n-Nahviyyîn el-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn*, I-II, Mektebetü'l-Asriyye, 2003.

el-ENDELÜSÎ, Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî (ö. 745h/1344m), *İrtişafu'd-Ḍarab min Lisânu'l-'Arab*, V, Recep

Osman Muhammed-Ramazan Abdu’t-Tevvab (Thk.), Mektebetü’l-Ḫanci, Kahire 1998.

ER, Rahmi, "Kümeyt El-Esedî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/kumeyt-el-esedi (28.09.2019).

ERDEM Sargon, Hulusi Kılıç, “Abdullah b. Revâha”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, I, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1988, ss.129-130.

ERGİN, Ali Şakir, "el-Asmaiyyât", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/el-asmaiyyat (23.09.2019).

_____, "Ferezdak", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/ferezdak (28.09.2019).

_____, "İbn Kays Er-Rukayyât", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-kays-er-rukayyat (28.09.2019).

EROĞLU, Muhammed, "İbn Âşir El-Fâsî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-asir-el-fasi (03.10.2019).

ERUL, Bünyamin, “Harput’lu Abdulhamid Hamdi Efendi (1830-1902) ve Hz. Peygamber’in Bilgisine Dair Bir Risalesi”, *FÜİF Dergisi*, S. 6, 2001, s. 1-20.

ESTERÂBÂDÎ, Necmü’l-Eimme Radıyyüddîn Muhammed b. el-Hasen el-Esterâbâdî el-Garavî es-Semnâkî (es-Semnâî) (ö. 688h/1289m’dan sonra), *Şerḥu Şâfiyeti’bni’l-Hâcib*, Thk: Muhammed Nur el-Hüseyin ve diğerleri, Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1975, 3 cilt.

Eş-EŞMÛNÎ, Ebu’l-Hasan Nureddin Ali b. Muhammed b. İsa el-Eşmûnî eş-Şâfiî (ö. 900h/1494m), *Şerhu’l-Eşmûnî ‘alâ Elfiyeti’bni Malik*, IV, Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, Beyrut, 1998.

EZHERÎ, Ebu Mansur Muhammed b. Ahmed el-Ezherî el-Herevî (ö. 370h/980m), *Tehzîbü’l-Luğa*, VIII, Muhammed ‘İvaz Mur‘ib (Thk.), Dâru İhya’u’t-Türas el-Arabî, Beyrut 2001.

FÂSÎ, el-Hasen, el-Hace Kahen, *Cami’u’-l-Kerâmâti’l-Aliyye fi Tabakati sadati’ş-Şazeliyye*, Mısır 1347.

FAYDA, Mustafa, “Abdullah b. Ziba’râ”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/abdullah-b-zibara (09.01.2020).

FIĞLALI, Ethem Ruhi, “Abdullatif Harputî ve Tenkihu’l-Kelam fi Akaidi Ehl-il-İslam adlı Eseri”, *Türk-İslam Tarih, Medeniyet ve Kültüründe Fırat Havzası Sempozyumu*, Fırat Üniversitesi, Elâzığ, 23-26 Eylül 1987.

FIRINCI, Doğan *Ebu’l-Abbâs el-Müberred’in el-Muktedab Adlı Eserinde Sarf İlmine Ait Görüşleri*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Danışman: Prof. Dr. Ahmet Yüksel Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016.

_______, *Arap Dili Morfolojisi*, Gece Kitaplığı, Ankara 2018.

el-FÎRUZÂBÂDÎ, Mecdüddin Ebu tahir Muhammed b. Yakub (ö. 815h), *el-Kâmusu’l-Muhît*, Müessesetü’r-Risale, Beyrut 2005.

el-GALÂYÎNÎ, Mustafa (ö. 1364h/1945m), *Cami‘u’d-Durûsu’l-‘Arabiyye*, Ali Süleyman eş-Şibâre (Thk.), Müessesetü’r-Risâle Nâşirûn, Beyrut 2008.

GEMİ, Ahmet, “Abdülhamid Hamdî Harpûtî Efendi ve Arap Dili ve Edebiyatına Katkıları”, *Uluslararası Harput’a Değer Katan Şahsiyetler Sempozyumu*, Elâzığ 14-16 Mayıs 2015, ss. 33-38.

GÖLCÜK, Şerafettin, Metin Yurdagür, "Gelenbevî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/gelenbevi (29.07.2019).

GÖVSA İbrahim Alaaddin, Türk Meşhurları Ansiklopedisi, http://www.biyografya.com/biyografi/4026 (Erişim Tarihi: 16.05.2019)

GÖZÜBÜYÜK, İbrahim Nesîmî, “Gözübüyükzâde İbrâhim Efendi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/gozubuyukzade-ibrahim-efendi (09.01.2020).

GÜNAYDIN, Yusuf Turan, *İbn Kemal, Edebi Kişiliği ve Kasîde-i Bürde Tercemesi (tenkitli metin)* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Ankara 1995.

GÜNDÜZÖZ, Soner, *Ka’b b. Zuheyr, Hayatı, Eseri ve Edebî Kişiliği* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1997.

__________, ‘‘Nahiv ve Sarf İlimlerinin Doğuşu Üzerine’’, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Samsun 1997, sayı: 9, ss. 283-300.

__________, “Arap Sözlük Bilimi ve Sözlük Çalışmaları”, İslam Medeniyetinde Dil İlimleri Tarih ve Problemler, İsmail Güler (ed.) İsam Yayınları, İstanbul 2015, ss. 24-77.

__________, *Sibeveyh’de Kelime Yapısı*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Danışman: Prof. Dr. Mehmet Çakır, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002.

GÜRKAN, Menderes, "Zerkeşî, Bedreddin", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/zerkesi-bedreddin (03.10.2019).

GÜRKAN, Nejdet, *Arap Edebiyatında Memlükler (Moğollar) Dönemi (656/1258-923/1517),* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2000.

______; *Şiir ve Dil Arap Edebiyatı*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2005.

HACIMÜFTÜOĞLU, Nasrullah, "Berâat-i İstihlâl", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/beraat-i-istihlal (11.05.2019).

____________, "Beyân", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/beyan--edebiyat (25.09.2019).

HALÎFÂT, Sahbân, "El-Muhkem", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/el-muhkem--ibn-side (30.07.2019)

HAMEVÎ, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Alî el-Feyyûmî el-Hamevî (ö. 770h), *el-Mişbâḥu’l-münîr fî ġarîbi’ş-şerḥi’l-kebîr*, Mektebetü’l-‘İlmiyye, Beyrut 2010.

el-HAMEVÎ, Şihabuddin Ebu Abdillah Yâkût b. Abdillah er-Rûmî, *Mucemu’l-Büldan*, VII, Daru Sadir, Beyrut, 1995.

HANBEL, Ebu Abdillah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel b. Hilal b. Esed eş-Şeybânî (ö. 241h/855m), *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, Şuayb el-Arnaût (Thk.), Adil Mürşit, Müessesetü'r-Risâle, 2001.

el-HANDÛD, İbrahim b. Salih, *ed-Darûratu'ş-Şi'riyye ve mefhumuha lede'n-Nahviyyîn Dirâseten 'ala Elfiyeti'bni Mâlik*, el-Câmi'atü'l-İslamiyye bi'l-Medineti'l-Münevvera, Medine 2001.

HARPUTÎ, Abdullatif, *Kelam Tarihi*, Prof. Dr. Muammer Esen (Sadeleştirme Notlandırma), Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2012.

HARPÛTÎ, Ömer b. Ahmed (ö. 1881m/1299h), *Asidetü'ş-Şühde şerhu Kasîdeti'l-Bürde*, İstanbul 1306/1889.

________; *Manzume-i Naîmiyye*, Rıza Efendi Matbaası, Elazığ 1866m/1283h.

________; Şerhu Risaleti'r-Rub, Mecmuatu'r-Resail İçinde 1b-18b, 2a, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, Demirbaş no: ILA47574. Yer numarası: 37402.

________; Haşiye Ala Şerhi'r-Risaleti'l-Velediyye Yazma; Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi Genel Koleksiyonu, Demirbaş no: ILA38165, 91b-172a Yer Numarası: 38165.

HASAN, Abbas (ö. 1398h/1977m), *en-Nahvu'l-Vâfî*, III, Daru'l-Ma'arif, Beyrut T.y.

HASSAN b. Sabit, *Divanu Hasan b. Sabit*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1994.

HEYTEMİ, İbn Hacer Şihabüddin Ahmed, *el-Minahu'l-Mekkiyye fi Şerhi'l-Hemziyye*, Matbaa-ı Amire 1292.

el-İSFAHÂNÎ, er-Râgıb Ebü'l-Kasım Hüseyn b. Muhammed b. el-Mufaddal (ö. 502h/1108m), *Muḥâḍarâtü'l-Üdebâʾ ve Muḥâverâtü'ş-Şuʿarâʾ ve'l-Büleğâʾ*, I-II, Şeriketu Dâru'l-Erkam, Beyrut 1420h.

___________, *Müfredâtü Elfâzi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kalem, Dimeşk, 2002.

İSBİR, Muhammed Sa'îd, Bilal Cüneydî, *eş-Şâmil, Mu'cem fî 'Ulumi'l-Lügati'l-'Arabiyye ve Mustalahâtiha*, Daru'l-Avde, Beyrut 2004.

İZGİ, Cevat, "Hayâtü'l-Hayevân", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/hayatul-hayevan (24.08.2019).

IŞIK, Mustafa, "Hacı Vahdi Salih Efendi", *Kayseri Ansiklopedisi*, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Yayınları, III, Kayseri 2013, s. 145.

___, "Abdullah Efendi (Sarı)", *Kayseri Ansiklopedisi*, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Yayınları, I, Kayseri 2015, s. 21.

___, "Harput-Kayseri hattında Ömer Naîmî Efendi", *Uluslararası Harput'a değer Katanlar Sempozyumu*, Elâzığ, 14-16 Mayıs 2015; ss. 117-124.

İBN ÂCURRÛM, Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. Dâvûd es-Sanhâcî, (ö. 723h/1323m), *Metnü'l-Âcurrûmiyye*, Daru's-Sumay'î, B.y. 1998.

İBN 'AKÎL, Ebû Muhammed Bahâüddîn Abdullah b. Abdirrahmân b. Abdillâh b. Akīl el-Hemedânî (ö. 769h/1367m), *Şerḥu İbn ʿAḳīl ʿalâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, I, Muhammed Muhyiddin Abdulhamid (Thk.), Dâru't-Türas, Kahire 1980.

İBN ASÂKİR, Ebü'l-Kāsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyn ed-Dımaşkī eş-Şâfiî (ö. 571/1176), *Târihu Dımeşk*, I-LXXX, 'Amr b. Garame el-'Amravî (Thk.), Dâru'l-Fikr, Beyrut 1995.

İBN FÂRİS, Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvînî el-Hemedânî (ö. 395/1004), *Muʿcemü Meḳâyîsi'l-Luga*, V, Abdusselam Muhammed Hârun (Thk.), Dâru'l-Fikr, Beyrut 1979.

İBN HALDUN, Ebu Zeyd Abdurrahman b. Muhammed b. Muhammed Veliyyüddin el-Hadramî el-İşbilî*, Dîvânü'l-Mübtedei ve'l-Haber fi Târîhi'l-Arabi ve'l-Berberi ve men 'âsarahüm min zevi'ş-Şe'ni'l-Ekber*, Daru'l-Fikr, Halil Şehade (Thk), Beyrut, 1988.

İBN HİŞAM, Cemâlüddîn Abdullah b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh b. Hişâm el-Ensârî el-Mısrî (ö. 761h/1360m), Şerhu *Katru'n-Nedâ ve Bellü's-Sadâ*, Muhammed Hayr Tu'me Halebî (Thk.), Daru'l-Marife, Beyrut 2005, s. 243.

________, *Muğni'l-Lebîb 'an Kütübi'l-E'ârîb*, Mâzin el-Mübarek (Thk.), Dâru'l-Fikr, Dımeşk 1985.

________, *Evdahu'l-Mesâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, I-IV, Yusuf eş-Şeyh Muhammed el-Bukaî (Thk.), Dâru'l-Fikr, Beyrut T.y.

İBN MÂLİK, Ebû Abdillâh Cemâlüddîn Muhammed b. Abdillâh b. Mâlik et-Tâî el-Endelüsî el-Ceyyânî (ö. 672h/1274m), *Elfiyetü'bni Mâlik*, Daru't-Te'âvun, B.y., T.y.

İBN MANZÛR, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfiî (ö. 711h/1311m), *Lisânu'l-Arab*, XV, Dâru Sâdır, Beyrut 1414.

İBN REŞİK, Ebu Ali el-Hasen el-Kayravânî el-Ezdî (ö. 463h/1070m), *el-'Umde fi Mehâsini'ş-Şi'ri ve Âdâbihi*, II, Muhammed Muhyiddin Abdulhamid (Thk.), Dâru'l-Ceyl, Beyrut 1981.

İBN 'USFÛR, Ebü'l-Hasen Alî b. Mü'min b. Muhammed b. Alî el-Hadramî el-İşbîlî en-Nahvî (ö. 669/1270), el-*Mukarrib fi'n-Nahv*, I-II, Ahmed Abdussettar el-Civârî, Abdullah el-Cübûrî (Thk.), 1972.

İBNİ CİNNÎ, Ebü'l-Feth Osmân b. Cinnî el-Mevsılî el-Bağdâdî (ö. 392h/1002m), *Kitabu'l-'Arûz*, Ahmet Fevzi el-Heyyib(Thk.), Dâru'l-Kalem, Kuveyt 1987.

________, *el-Hasâis*, III, el-Hey'etü'l-Mısriyye el-'Âmme li'l-Kitab, Y.y. T.y.

İBNİ HACER, Ahmed b. Ali b. Hacer Ebu'l-Fazl el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, XIII, Dâru'l-Ma'rife, Muhammed Fuad Abdulbâkî (Nşr), Beyrut, 1379h.

İBNİ KUTEYBE, Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dîneverî (ö. 276h/889m), *eş-Şi'ru ve'ş-Şu'arâ*, II, Daru'l-Hadis, Kahire, 1423h/2002m.

İBNİ MÂCE, Ebû Abdillah Muhammed b. Yezid el-Kazvinî (ö. 273h/8), *Sünenü İbn Mace*, II, Muhammed Fuad Abdulbaki (Thk.), Daru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, Y.y. T.y.

İBNU'L- HÂCİB, Osman b. Ömer b. Ebî Bekr Cemaleddin İbnu'l- Hâcib el-Kürdî el-Mâlikî (ö. 646h/1248m), *eş-Şâfiye fî ilmi't-Tasrîf*, thk. Hasen Ahmed, el-Mektebetü'l-Mekkiyye, Mekke 1995.

İBNÜ'L-MÜBÂREK, Ebû Abdirrahmân Abdullâh b. El-Mübârek, *ez-Zühd ve'r-Rekâik,* Habîburrahmân el-A'zamî (Thk.), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, t.y.

İBNÜ'L-MU'TEZ, Ebü'l-Abbâs Abdullah b. Muhammed el-Mu'tezz-Billâh b. Ca'fer el-Mütevekkil-Alellah el-Abbâsî (ö. 296h/908m), *el-Bedi' fi'l-Bedi'*, Dâru'l-Cîl, 1990

İBNÜ'L-VERRAK, Ebu'l-Hasan, Muhammed b. Abdullah b. Abbas, (ö. 381h/991m), *'İlelü'n-Nahv*, Mahmud Casim Muhammed ed-Derviş (Thk.), Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 1999, s. 235

İBNÜ'S-SERRÂC, Ebû Bekr Muhammed b. es-Serî b. Sehl el-Bağdâdî (ö. 316h/929m), *el-Usûl fi'n-Nahv*, III, Abdulhüseyin el-Fetli (Thk.), Müessesetü'r-Risale, Beyrut 1988.

el-İSKENDERÎ, Ebü'l-Abbâs (Ebü'l-Fazl) Tâcüddîn Ahmed b. Muhammed b. Abdilkerîm b. Atâillâh eş-Şâzelî el-İskenderî (ö. 709h/1309m), *Letaifu'l-Minen fi Menakibi'ş-Şeyh Ebi'l-Abbas ve Şeyhihi Ebi'l-Hasen*, Muhammed Abdurrahman eş-Şâğûl (Thk), Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, Kahire 2004.

İLHAN, Mevlüt, "Na'îmî'nin Manzum Kasîde-i Bürde Tercümesi", *Journal of Turkish Language and Literature*, 3/4, Güz, Amasya 2017, ss. 42-61.

İMRUÜLKAYS b. Hucr b. Haris el-Kındî (ö. 540m civarı), *Dîvânu İmruülkays*, Abdurrahman el-Misdâvî, Daru'l-Ma'rife, Beyrut 2004.

İNAL, Mahmud Kemal (İbnülemin), *Son Asır Türk Şairleri*, IV, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1969.

___, *Son Sadrazamlar*, IV, Dergah Yayınları, İstanbul, 1982.

İSEN, Mustafa vd., Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü, http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=1874 (Erişim Tarihi: 11.05.2019)

İŞLER, Emrullah, "Tarafe b. Abd", *TDV İslam Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/tarafe-b-abd (09.01.2020).

KAFES, Mahmut, Arap Dilinde Nahiv İlminin Doğuşu ve Önemi, *Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi*, 1994-1995, sayı: 9-10, ss. 101-116.

______, Ahmet Özel, "Zekeriyyâ el-Ensârî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/zekeriyya-el-ensari (29.07.2019).

______, "İbn Hacer el-Heytemî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-hacer-el-heytemi (03.10.2019).

______, "Pazar", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXXIV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2007, s.194.

KANDEMİR, M. Yaşar, "İbn Seyyidünnâs", *TDV İslam Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-seyyidunnas (09.01.2020).

______, "Hâkim en-Nîsâbûrî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/hakim-en-nisaburi (28.07.2019).

______, "Kâ'b b. Mâlik", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Ansiklopedisi, https://islamansiklopedisi.org.tr/kab-b-malik (09.01.2020).

KAPAR, Mehmet Ali, “Lahmîler”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXVII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2003, s. 54.

KARA, İsmail, *İlim Bilmez, Tarih Hatırlamaz (Şerh ve Haşiye Meselesine Dair Birkaç Not)*, Dergah Yayınları, İstanbul 2014, s. 19.

KARA, Mustafa, “Mürsî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/mursi (09.01.2020).

KARAARSLAN, Nasuhi Ünal, "İbn Düreyd", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-dureyd (23.10.2019)

KARAÇAM, Ferman, “Rene Basset”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/basset-rene (09.01.2020).

KARAKOÇ, Sezai, *İslamın Şiir Anıtlarından*, Diriliş Yayınları, İstanbul 1978.

KARAMAN, Fikret, *Abdullatif Harpûtî ve Tenkihu'l Kelam fi Akaid-ı Ehli'l İslam'ın Tercemesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal bilimler Enstitüsü, Kayseri 1990.

_______, “Abdullatif Harputî’nin Hayatı – Eserleri ve Kelamî Görüşleri”, *Diyanet İlmi Dergi*, Cilt: 29, Sayı:1, Ocak-Şubat-Mart 1993, ss. 105-116.

_______, “Yeni Kelam İlmi Düşüncesinin İnşası ve Abdullatif Harputî’nin Rolü”, *“Kelam İlmi’nin Yeniden İnşasında Geleneğin Yeri” Sempozyumu*, Elâzığ, 13-15 Eylül 2004, ss. 204- 218.

_______, “Abdullatif Harpûtî ve Toplumu Din-Bilim Işığında Aydınlatma Metodu”, *Uluslararası Harput’a Değer Katan Şahsiyetler Sempozyumu*, Fırat Üniversitesi Harput Uygulama ve Araştırma Merkezi, Elâzığ 14-16 Mayıs 2015, ss. 397-418.

KARAMAN, Mehmet Ali, Fransız İhtilali’nin Osmanlı İmparatorluğu’na Etkileri, *Sdü Fen-Edebıyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Ağustos 2018, Sayı: 44, ss. 62-79.

KARATAŞ, Ahmet, “Harput Ulemâsından Müderris-Müftü Mehmed Kemâleddin Efendi”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 49, Aralık 2015 ss. 29-126.

_______, “Kemâleddin Harputî Efendi’nin Şiirleri”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakülesi Dergisi*, 50, Haziran 2016, ss. 71-135.

KÂTİB ÇELEBİ, Mustafa b. Abdullah (ö. 1067h/1657m), *Keşfu’z-Zunûn ‘an Esâmi’l-Kütübi ve’l-Fünûn*, VI, Mektebetü’l-Müsenna, Bağdat 1941.

KAYA, Mahmut, *en-Nahvu'l-Vâfî ve Kitabu'z-Zurûf Ve't-Terkîb Kitapları Ekseninde Arap Dilinde Zarflar*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2018.

KAYA, Mahmut, *Kasîde-i Bürdeyi Türkçe Söyleyiş,* Türkiye Diyanet Vakfı Fatih Şubesi Yayınları, İstanbul 2001.

_____, *Şerefüddin el-Bûsîrî ve Kevakibü’d-dürriyye fi Medhi hayri’l-Beriyye*, (Mezuniyet Tezi), Şarkiyyat Enstitüsü, 1972.

_____, “Bûsîrî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/busiri-muhammed-b-said (09.01.2020).

_____,"Bûsîrî, Muhammed b. Saîd", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/busiri-muhammed-b-said (20.10.2019).

_____, "Kasîdetü'l-Bürde", *TDV İslam Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/kasidetul-burde--busiri (09.01.2020).

_____, "el-Kasîdetü'l-Hemziyye", *TDV İslam Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/el-kasidetul-hemziyye (09.01.2020).

KAZVÎNÎ, Ebü'l-Meâlî Celâlüddîn el-Hatîb Muhammed b. Abdirrahmân b. Ömer b. Ahmed el-Kazvînî eş-Şâfiî (ö. 739h/1338m), *el-Îżâḥ Fî ʿUlûmi'l-Belâġa,*III, Muhammed Abdulmün'im el-Hafâcî (Thk.), Dâru'l-Cîl, Beyrut T.y.

el-KAZZÂZ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ca'fer b. Ahmed el-Kazzâz el-Kayrevânî et-Temîmî en-Nahvî (ö. 412h/1021m), *Mâ Yecûzü li'ş-Şâʿir, fi'd-Darûre*, Ramazan Abdulvehhab, Salahüddin Abdulhâdî, (Thk.), Dâru'l-'Arûbe, Kuveyt. T.y.

KEHHALE, Ömer b. Rıza b. Muhammed Râgıb b. Abdulganiy (ö. 1408h/1987m), *Mu'cemu'l-Müellifîn*, XIII, Daru İhyâu't-Türas el-'Arabî, Beyrut, Ty.

KESKİNER, Osman *Arap Edebiyatında İnşâ Sanatının Gelişmesi*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ondukuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 1996.

_______, *Arapça'da Hal ve Kur'ân Tercümelerindeki Yansımaları*, Ty. Yy.

KESKİNSOY, Haşim, *Mekki ve Nafii'nin Kasîde'i Bürde Tahmisleri, Tenkitli Metin-İnceleme*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş 2011.

KHARBUTİ, Al-Alama Omar ben Ahmad Al-Kharbuti, *Sarh Al-Harbûtî Alâ Burdat al-Imâm al-Bûsîrî al-Musammâ " 'Asidat as-Suhda"*,Thk: Muhammed el-'Âzâzî, Dar al-Kotob Al-Ilmiyah -Beirut 2017.

KILAVUZ, Ahmet Saim, "Bâcûrî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, IV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991, s. 416.

KILIÇ, Atabey, "Göncüzade Kasım Efendi", *Kayseri Ansiklopedisi*, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Yayınları, II, Kayseri 2010.

____, "Enver (Sarıabdullah Efendizâde Hacı Enver Efendi)", *Kayseri Ansiklopedisi*, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Yayınları, II, Kayseri 2010, s.171,172.

____, "Mehmed Râşid Efendi", *Kayseri Ansiklopedisi*, IV, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Kayseri 2015, ss. 356-357.

KILIÇ, Cevdet, "Osman Bedreddin Erzurumi'nin Hayatı, Şahsiyeti, Fikirleri (Harput'ta yaşamış bir Erzurumlu Alim ve Mutasavvıf)", *Türk-İslam Düşünce Tarihinde Erzurum Sempozyumu 26-28 Haziran 2006*, II, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Erzurum, 2007, ss. 33-55.

KILIÇ, Hulusi, "Ağleb el-İclî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/agleb-el-icli (09.01.2020).

____, "Bedîiyyât", *TDV İslam Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/bediiyyat--edebiyat (09.01.2020).

____, "Bağdatlı İsmâil Paşa", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/bagdatli-ismail-pasa (01.05.2019).

____, "Belâgat", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/belagat#1 (24.09.2019)

____, "Cevherî, İsmâil b. Hammâd", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/cevheri-ismail-b-hammad (09.08.2019).

____, "el-Besâir ve'z-Zehâir", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/el-besair-vez-zehair (30.07.2019).

____, "el-Kāmûsü'l-Muhît", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/el-kamusul-muhit (27.07.2019).

____, "Furûk", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/furuk--arap-dili (10.08.2019).

____, "İbn Manzûr", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-manzur (09.08.2019).

____, "Sarf", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/sarf--arap-dili (16.09.2019).

____, "Ebü'l-Bekā El-Kefevî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/ebul-beka-el-kefevi (03.10.2019).

KILIÇ, Yusuf, "Abdullatif Harputî'nin Çağdaş Bilim ve Kültürümüze Katkıları", *Dünü ve Bugünüyle Harput (Sempozyum 24-27 Eylül 1999)*, II, Türkiye Diyanet Vakfı Elâzığ Şubesi Yayınları, Elâzığ 2005, ss. 203-214.

KOPRAMAN, Kâzım Yaşar, "Baybars I", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/baybars-i (20.10.2019).

KORKMAZ, Adem, *Midhat Paşa'nın Hayatı, İdari Ve Siyasi Faaliyetleri (Yayınlanmamış Doktora Tezi),* Tez Danışmanı: Prof. Dr. Mehmet Ali Beyhan, İstanbul 2016.

KÖKEN, Taylan, *Adıyaman Ziyaretgâhları Türbeler – Makamlar – Ziyaret Yerleri*, https://www.academia.edu/4135093/Ad%C4%B1yaman_Ziyaretg%C3%A2hlar%C4%B1_T%C3%BCrbe_Makam_Yat%C4%B1r_Evliya_ (Erişim Tarihi: 30.04.2019)

KÖSE, Saffet, "İbnü's-Sâiğ Ez-Zümürrüdî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/ibnus-saig-ez-zumurrudi (03.10.2019).

KUTLUOĞLU, Muhammet Hanefi, "Kavalalı Mehmed Ali Paşa", *https://islamansiklopedisi.org.tr/kavalali-mehmed-ali-pasa (09.01.2020).*

________, "İbrâhim Paşa, Kavalalı", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2000, ss. 330-333.

el-KÜTÜBÎ, Ebû Abdillâh Salâhuddîn Muhammed b. Şâkir b. Ahmed el-Kütübî ed-Dârânî ed-Dımaşkī (ö. 764/1363), *Fevâtü'l-Vefeyât ve'z̠-Zeyl ʿAleyhâ*, IV, İhsan Abbas (Thk), Dâru Sâdir, Beyrut 1974.

el-MÂLİKÎ, Ebu Muhammed Bedreddin Hasan b. Kasım b. Abdullah b. Ali el-Muradi el-Mısrî el-Malikî (ö. 749h), *Tavzîhu'l-Mekâsıd ve'l-Mesâlik bi Şerhi Elfiyeti'bni Mâlik*, I, Abdurrahman Ali Süleyman (Thk.), Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Y.y. T.y.

MERMER, Kenan, *Klasik Şerh Geleneğinde Üslup Kasîde-i Bürde Örneği*, İz Yayıncılık, İstanbul 2018.

MİSBAH, Muhammad Fathullah, *Al-Busiri's "Burdah" and its influence on the ancient Arab Literature*" Dar Al-Kotob Al-Ilmiyah, Lebanon 2011.

MUHTAR, Cemal, "Beşşâr B. Bürd", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/bessar-b-burd (11.10.2019).

MURA, Erdoğan, "Gözübüyük A. Şeref", Kayseri Ansiklopedisi, II, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Kayseri 2010, s. 56.

MUSTAFA, İbrahim ve diğerleri, *Mu'cemu'l-Vasit*, Daru'd-Da've, Kahire.

MÜSLİM b. el-Haccac Ebu'l-Hasan el-Kuşeyrî en-Neysâbûrî (ö. 261h/874m), el-*Müsnedü's-Sahih el-Muhtasar bi nakli'l-'adli 'ani'l-'adli ilâ Rasûlillah Sallalahü 'aleyhi ve sellem*, V, Muhammed Fuad Abdulbaki (Thk.), Daru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut T.y.

MÜBERRED, Ebü'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber b. Umeyr el-Müberred el-Ezdî es-Sümâlî (ö. 286h/900m), *el-Muktedab*, IV, Muhammed Abdulhalik el-'Azîmeh (Thk.), 'Alemu'l-Kütüp, Beyrut T.y.

__________, *el-Kâmil Fi'l-Luġa ve'l-Edeb*, I-IV, Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim (thk.), Dâru'l-Fikr el-Arabî, Kahire 1997.

NAMLI, Ali, "İsmâil Hakkı Bursevî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/ismail-hakki-bursevi#1 (29.10.2019).

NÜVEYHİD Adil, *Mu'cemu'l-Müfessirîn*, II, Müessesetü Nüveyhid es-Sekafiyye li't-Te'lif ve't-Terceme, Beyrut, 1988.

en-NÜVEYRÎ, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Abdilvehhâb b. Muhammed el-Bekrî et-Teymî el-Kureşî en-Nüveyrî (ö. 733h/1333m), *Nihâyetü'l-Ereb fî Fünûni'l-Edeb*, I-XXXIII, Daru'l-Kütüb ve'l-Vesâiku'l-Kavmiyye, Kahire 1423h/2002m.

ÖMER, Ahmed Muhtar Abdulhamid (ö. 1424h/2003h), *Mu'cemu'l-Luğati'l-'Arabiyye el-Mu'asıra*, Âlemu'l-Kütüb, 2008.

ÖZAYDIN, Abdulkerim, "Sâmi ed-dehhân", *TDV İslam Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/sami-ed-dehhan (09.01.2020).

_______, "Seyfüddevle El-Hamdânî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/seyfuddevle-el-hamdani (20.10.2019).

_______, "Hasan B. Muhammed B. Kalavun", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/hasan-b-muhammed-b-kalavun (26.09.2019).

ÖZBALIKÇI, Mehmet Reşit, "Naht", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/naht (22.08.2019).

________, "Arap Dili Fiil Kalıplarında Fonetik Değişim ve Dönüşümler (İbdal - İ'lal - İdğam - Kalb)", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2014, cilt: I, sayı: 39, ss. 277-300.

ÖZCAN, Hatice Kübra, *İsm-İ Tafdil Kalıplarının Kur'an-ı Kerim'de Kullanımı*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2015.

ÖZCAN, Nuri, "Tevşîh", *TDV İslam Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/tevsih--musiki (09.01.2020).

ÖZEL, Ahmet Murat, “Şâzelî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/sazeli (09.01.2020).

_____, “Şâzeliyye”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/sazeliyye (09.01.2020).

ÖZEL, Ahmet, "Ali el-Kārî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/ali-el-kari (28.07.2019).

ÖZER, Hasan, “Ebû Saîd Muhammed Hâdimî’nin (v.1176/1762) Hayatı ve Eserleri”, *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi (İMAD)*, 2/3, Aralık 2017, ss. 459-491.

PALA, İskender, İsmail Durmuş, "İstiare", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/istiare (26.09.2019).

___, "Âbidin Paşa", TDV İslâm Ansiklopedisi, https://islamansiklopedisi.org.tr/abidin-pasa (03.10.2019).

PAŞA ABİDİN, *Kaside-i Bürde Tercüme ve şerhi,* Kalem yayınları, Sadeleştirerek yayına hazırlayan: Ömer Faruk Harman, İstanbul 2004.

er-RÂZÎ, Ebû Abdillâh Zeynüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdilkâdir (ö. 666/1268), *Muhtâru’s-Sıhâh*, Yusuf eş-Şeyh Muhammed (Thk.), el-Mektebetü’l-‘Asriyye, Beyrut 1990.

es-SAFEDÎ, Ebü’s-Safâ (Ebû Saîd) Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh es-Safedî (ö. 764h/1363m), *el-Vâfi bi’l-Vefeyât*, IXXX, Ahmed el-Arnâût, Türkî Mustafa (Thk), Dâru İhyâi’t-Türâs, Beyrut 2000.

SAMİ Şemseddin*, Kamus-i Türkî*, I, Ahmed Cevdet (Nşr), İkdam Matbaası, İstanbul, 1317.

SARI, Mehmet Ali, "İbdâl", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/ibdal--arap-dili (19.09.2019).

___, "İdgam", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/idgam (19.09.2019).

es-SEKKÂKÎ, Ebu Yakub Yusuf b. Ebu Bekir b. Muhammed b. Ali es-Sekkâkî, *Miftâhu’l-‘Ulum*, Na’îm Zerzûr (Thk.), Daru’l-Kütübi’l-Îlmiyye, Beyrut 1987.

SELÇUK, Bahir, “Harputlu Rahmi’nin Esbiyenâmesi Üzerine”, *Fırat Üniversitesi Harput Araştırmaları Dergisi*, ½, Elazığ, 2014, ss. 1-21.

SELİM, Muhammed İbrahim, *Dîvanu’l-İmâm eş-Şâfiî el-müsemmâ el-Cevherü’n-Nefîs fî şi’ri’l-İmâm Muhammed b. İdrîs*, Mektebetü İbn Sina, Kahire, t.y.

es-SELLÛM Dâvûd, Şi’ru Nasîb b. Rebâh, Matba’atu İrşâd, Bağdat 1967.

SENAR, Müzeyyen - Sinemde Bir Tutusmus, https://www.youtube.com/watch?v=JYX8vS6c1lE

es-SEYYİD Ömer b. Ahmed Âfendî el-Hanefî, *‘Asîdetü’ş-Şühde Şerhü Kasîdeti’l-Bürde li’l-Bûsîrî*, Thk: .Ebu’r-Rızâ Muhmmed İsmail en-Nakşibendî, Mektebetü’l-Medine, Karaçi 2013.

SEZER, İsmail Hakkı, *Bûsîrî ve Bürde’si,* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1985.

SÎBEVEYHİ, Ebu Bişr Amr b. Osman b. Kanber (ö. 180h), *el-Kitab*, IV, Thk. Abdüsselam Muhammed Harun, Mektebetü’l-Hancı, Kahire 1988.

SOYSALDI, Mehmet, “Abullatif Harputî ve Tefsir Anlayışı” *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 3, Elâzığ 1998, ss. 103-147.

_______, Abdullatif Harputî ve Tefsir Anlayışı”, *Dünü ve Bugünüyle Harput (Sempozyum 24-27 Eylül 1999)*, II, Türkiye Diyanet Vakfı Elâzığ Şubesi Yayınları, Elâzığ 2005, ss. 215-248.

SÖNMEZ, Mehmet Ali, “Harputî’nin Kaside-i Bürde Şerhinde Hadis”, *Dünü ve Bugünüyle Harput Sempozyumu (24-27 Eylül 1998)*, II, Türkiye Diyanet Vakfı Elâzığ Şubesi Yayınları, Elâzığ 1999, ss. 505-514.

SÖNMEZ, Vecihi, “Abdullatif Harputî ve İslam Düşüncesinde Yenilik Arayışları”, *Uluslararası Harput’a Değer Katan Şahsiyetler Sempozyumu*, Fırat Üniversitesi Harput Uygulama ve Araştırma Merkezi, Elâzığ 14-16 Mayıs 2015, ss. 419-436.

SÖYLEMEZ, Faruk, Muhammet Nuri Tunç, 18. Yüzyılda Behisni'de Camiler ve Cami Görevlileri, *Sosyal Bilimler Dergisi*, 7/14, Aralık 2017, ss. 60-88.

SUNGUROĞLU, İshak, *Harput Yollarında,* IV, İşaret Yayınları, İstanbul 2013.

SUNGUROĞLU, Kerim, “Sunuş”, *Harput Yollarında*, I, İshak Sunguroğlu, İşaret Yayınları, İstanbul 2013, ss.39-44.

es-SÜYÛTÎ, Ebü’l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî (ö. 911/1505), *Ḥüsnü’l-muḥâḍara fî Târîhi Mısr ve’l-Kâhira*, 2 cilt, Muhammed Ebu’l-Fazl İbrahim (Thk), Dâru İhyâi’l-Kütübi’l-‘Arabiyye, Mısır 1967.

SÜRGEÇ, Celal, “Müderris Abdülhamid Hamdi Efendi”, Uluslararası Harput’a Değer Katan Şahsiyetler Sempozyumu, Elâzığ 14-16 Mayıs 2015, ss. 39-49.

ŞAHİN, Ebubekir Sıddık, *Kasîde-i Bürde’nin Türkçe Terceme ve Şerhleri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1997.

ŞAHİN, İlhan, "Sancak", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/sancak (19.05.2019).

ŞENEL Abdülkadir, "Kastallânî, Ahmed b. Muhammed", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/kastallani-ahmed-b-muhammed (02.10.2019).

ŞENER, H. İbrahim, *Kasîde-i Bürde, Kasîde-i Bür’e ve Su Kasîdesi: metin-mukayese-tahlil*, İrfan Kültür Eğitim Derneği, İzmir 1995.

ŞENSOY, Sedat, "Şerh", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/serh#1 (27.07.2019).

ŞIVGIN, Hale, “19. Yüzyılın ilk yarısında Ayıntap”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı: 11, 2000, ss. 503-553.

ŞİRİN, Mehmet Musa, *Şart Edatlarının Nahivciler ve Fıkıh Usulcüleri Arasındaki Yeri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2013.

TABERÂNÎ, Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb, *el-Muʿcemü’l-evsat*, X, Tahkik: Târık b. Ivadillâh b. Muhammed, Abdulmuhsin b. İbrâhîm el-Hüseynî, Dâru’l-Harameyn, Kâhire, t.y.

et-TABERÎ, Muhammed b. Cerir b. Yezid b. Kesir b. Ğalib el-Âmilî, Ebu Ca'fer et-Taberî, *Câmi'u'l-Beyan fi Te'vîli'l-Kur'ân*, XXIV, Ahmed Muhammed eş-Şâkir (Thk), Müessesetü'r-Risâle, 2000.

TAHİR, Bursalı Mehmet, *Osmanlı Müellifleri*, M. A. Yekta Saraç (haz.), Mustafa Çiçekler (ed.), III, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara, 2016.

TAHİRÜ'L-MEVLEVÎ, *Edebiyat Lugatı*, Kemal Edib, Kürkçüoğlu, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1994.

TATLISES İbrahim, Coşkun Sabah & Jale - Sinemde Bir Tutuşmuş (1995), https://www.youtube.com/watch?v=Db3-_dvCrYk

TEFTÂZÂNÎ, Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî et-Teftâzânî (ö. 792/1390) *Kitâbu Muhtasari'l-Me'ânî*, Muhammed Osman (Thk.), Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, Kahire 2009.

________, el-*Mutavvel*, İstanbul 1309.

TIZLAK, Fahrettin, "XVIII. Yüzyıl Sonu ile XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Harput Çevresinde Madencilik Faaliyetleri", *Geçmişten Geleceğe Harput Sempozyumu*, Fırat Üniversitesi Harput Uygulama ve Araştırma Merkezi, Elazığ 23-25 Mayıs 2013, ss. 349-365.

TİRMİZÎ, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sûre, *el-Câmiu'l-Muhtasar mine's-Süneni an Rasûlillâhi (sav) ve Ma'rifeti's-Sahîh ve'l-Ma'lûl ve mâ aleyhi'l-Amel*, Tahkik: Sâlih b. Abdilazîz b. Muhammed b. İbrâhîm; Dâru's-Selâm li'n-Neşri ve't-Tevzî', Riyad, 2000.

TAŞKIN Ünal ve diğerleri, *Elâzığ Eğitim Tarihi*, Elâzığ Milli Eğitim Müdürlüğü Yayınları, Elâzığ, 2010.

TİRYAKİ, Şenol, *Harputlu Abdülhamid Hamdi Efendi ve Nüzhetü'l-Ahdân Fî Hâşiyeti Tuhfeti'l-İhvân'ı (İnceleme ve Metin)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2010.

TONKA, Bünyamin Nami, "Harput'ta Amerikan Misyoner Okulları", *Dünü ve Bugünüyle Harput (Sempozyum 24-27 Eylül 1999*), I, Türkiye Diyanet Vakfı Elâzığ Şubesi Yayınları, Elâzığ 2005, ss. 185-191.

TOPALOĞLU, Bekir, "Allah", *TDV İslam Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/allah#1 (09.01.2020).

TOPRAK, M. Faruk, "Zarûrât-ı Şi'riyye", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/zarurat-i-siriyye (10.10.2019).

TOPUZOĞLU, Tevfik Rüştü, "Halîl b. Ahmed", *TDV İslam Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/halil-b-ahmed (09.01.2020).

_________, "Remel", *TDV İslam Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/remel--edebiyat (09.01.2020).

TURAL, Hüseyin, *Arap Edebiyatında Arûz*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2011.

TÜCCAR, Zülfikar, "TİLİMSÂNÎ, Şâbbüzzarîf", *TDV İslam Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/tilimsani-sabbuzzarif (09.01.2020).

______, "Ümeyye b. Ebü's-Salt", *TDV İslam Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/umeyye-b-ebus-salt (09.01.2020).

______, "Cerîr b. Atıyye", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/cerir-b-atiyye (28.09.2019).

TÜLÜCÜ, Süleyman, "Şenferâ", *TDV İslam Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/senfera (09.01.2020).

_____, "Lebîd b. Rebîa", *TDV İslam Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/lebid-b-rebia (09.01.2020).

_____, "Muallakât" *TDV İslam Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/muallakat (09.01.2020).

_____, "Teebbeta Şerran", *TDV İslam Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/teebbeta-serran (09.01.2020).

Türk Dil kurumu Güncel Türkçe Sözlük, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5cd22e85c1f8a1.33656767 (Erişim Tarihi: 08.05.2019)

Türkçede Batı Kökenli Kelimeler Sözlüğü, "morfoloji", https://sozluk.gov.tr/ (16.09.2019).

ULUDAĞ, Süleyman, "Kuşeyrî, Abdülkerîm b. Hevâzin", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/kuseyri-abdulkerim-b-hevazin (29.07.2019).

UNAN, Fahri, "Mevleviyet", *TDV İslam Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/mevleviyet (09.01.2020).

ULUDAĞ, Süleyman, "İbnü'l-fariz", *TDV İslam Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/ibnul-fariz (09.01.2020).

ÜLGER, Nevzat, "Harput'ta Yetişen İlim Adamları (Yukarışehir'in Işık İnsanları)", *Uluslararası Harput'a Değer Katan Şahsiyetler Sempozyumu*, Elazığ 14-16 Mayıs 2015, ss. 381-395.

VAHDÎ-ZÂDE SÂLİH EFENDÎ, Risâle fî's-Sâlihiye fî'l-Ameli bi'r-Rub'i'ş-Şarki'ş-Şimali, Ankara Milli Kütüphane, Yer no: 01 Hk 1134/1, dvd no: 1037.

VANKULU Mehmed Efendi, Vankulu Sözlüğü, http://www.kamus.yek.gov.tr/ (Erişim Tarihi: 08.05.2019).

VURAL, Mehmet, "Gözübüyükzade Sabit Efendi", *Kayseri Ansiklopedisi*, II, Kayseri Büyükşehir Belediyesi, İstanbul, 2010, s. 396.

_____, "Gözübüyükzâde İbrâhim Efendi", *Kayseri Ansiklopedisi,* II, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Kayseri 2010 s. 395.

Yabancı Sözlere Karşılıklar Kılavuzu, "morfoloji", ", https://sozluk.gov.tr/ (16.09.2019)

YALAR, Mehmet, "Arap Şiiri", *İslam Medeniyetinde Dil İlimleri Tarih ve Problemler*, Ed.: İsmail Güler, İsam Yayınları, İstanbul 2015, ss. 311-320.

YAKAR Halil İbrahim, "Mahalli Kaynakların değerlendirilmesi ve Antepli Divan Şairleri Örneği" *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6/2, 2007, ss.1-13.

YAYIN KURULU, "Gözübüyük Abdullah Pulat", *Kayseri Ansiklopedisi*, II, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Kayseri 2010 s. 394.

YAYLA, Mustafa, “Hâdimî, Ebu Saîd”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/hadimi-ebu-said (09.01.2020).

YAŞAROĞLU, M. Kâmil, "Musannifek", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/musannifek (29.07.2019).

YAVUZ, Galip, “Sözlükbilim ve Arapça Sözlük Çalışmalarına Tarihsel Bir Yaklaşım”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, VI (2002) Sayı: 1, ss.113-121.

Yavuz, Yusuf Şevki, "Cedel", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/cedel (07.08.2019).

_____, "Bezm-i Elest", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/bezm-i-elest#1 (02.10.2019).

_____, "Tevessül", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/tevessul (03.08.2019).

YERİNDE, Adem, "Münşî", Tdv İslâm Ansiklopedisi, https://islamansiklopedisi.org.tr/munsi (03.10.2019).

YEŞİLYURT, Temel, “Harputlu Abdülhamid Efendi ve Hz. Peygamberin Üstünlüğü Meselesi”, *FÜİF Dergisi*, sayı: 7, 2002, ss. 19-32.

YILDIRIM, Arif, “Harputlu Hacı Abdülhamif Efendi’nin Bağdatlı Şeyh Halid’in İrade-i Cüziyye Risalesine Yazdığı es-Simtu’l-‘abkarî İsimli Şerhin Özeti”, *Dünü ve Bugünüyle Harput Sempozyumu*, II, Elazığ, 2005, ss. 113-139.

YILDIRIM, Kadri, “Sülâsî Mücerred Fiilerin Mezîd Olmakla Kazandıkları Yeni Anlamlar”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2000, cilt: II, ss. 209-248.

YILMAZ, İbrahim, “Klasik Arap Şiirinde Nazım sekilleri”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 22, 2004, ss. 108-133.

YILMAZ, Zülküf, Tarihte Osmanlı-Rus Savaşları, http://www.pau.edu.tr/zyilmaz/tr/sayfa/osmanli-rus-savaslari (Erişim Tarihi: 19.05.2019)

YİĞİT, İsmail, "Kalavun", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/kalavun (26.09.2019).

____, "Muhtâr Es-Sekafî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/muhtar-es-sekafi (29.09.2019)

YURDAGÜR, Metin, “Harpûtî, Abdüllatif”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, XVI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1997, ss. 235-237.

YÜCEL, Yusuf İbrahim, “Kaside-i Bürde Üzerine Son Dönemde Yapılan İlmi Çalışmalar”, *İslam Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, Samsun 2016, Sayı: 1, ss. 86-106.

YÜKSEL, Ahmet, *Arapça’da Bağlaçlı Cümle Yapıları*, Samsun 2001.

YÜKSEL, Azmi, "Ahtal", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/ahtal (28.09.2019).

YÜKSEL, Emrullah, "Birgivî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/birgivi (01.05.2019).

ez-ZEBÎDÎ, Muhammed b. Muhammed Ebu'l-Feyz (ö. 1205h/1790m), *Tâcu'l-'Arus min Cevâhiri'l-Kâmûs*, Daru'l-Hidâye, Y.y., T.y..

ez-ZEMAHŞERÎ, Ebü'l-Kāsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî (ö. 538h/1144m); *el-Mufassal fi San'ati'l-İ'râb*, Ali b. Mülhim (Thk.), Mektebetü'l-Hilal, Beyrut 1993.

___________, *el-Kustâs fi 'İlmi'l-'Arûz*, (Thk.), Fahreddin Kabâve, Mektebetü'l-Me'ârif, Beyrut, 1989.

___________, *el-Keşşâf 'an Hakâiki Gavâmidi't-Tenzîl*, I-IV, Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, Beyrut 1407h.

ez-ZENCÂNÎ, Ebü'l-Meâlî İzzüddîn Abdülvehhâb b. İbrâhîm b. Abdilvehhâb ez-Zencânî el-Hazrecî (ö. 660h/1262m), *Tasrîfu'l-'İzzî*, Enver b. Ebî Bekir eş-Şeyhî, ed-Dağıstânî, Dâru'l-Minhac, Beyrut 2008.

ez-ZEVZENÎ, Ebû Abdillâh Hüseyn b. Ahmed ez-Zevzenî (ö. 486/1093), *Şerḥu'l-Muʿallaḳāti's-sebʿ*, Dâru İhyâ-i't-Türâsi'l-'Arabî, Beyrut, 2002.

ZEYREK, Kadir, *Arap Dilinde Olumsuzluk Bildiren Yapılar*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 2015.

ez-ZİRİKLİ, Hayreddin Mahmud b. Muhammed b. Ali b. Faris ed-Dimeşkî (ö. 1396h/1976m), *el-A'lâm*, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 2002.

EKLER

1. Ek: Kasîde-i Bürde Tam Metni

قصيدة البردة للبوصيري

1.	أمِنْ تَذَكّرِ جيرانٍ بذي سَلَمِ	مَزَجْتَ دَمعا جرى مِن مُقلَةٍ بِدَمِ
2.	أم هَبَّتِ الريحُ مِن تلقاءِ كاظِمَةٍ	وأومَضَ البرقُ في الظَّلماءِ مِن اِضَمِ
3.	فما لِعَينيك اِن قُلتَ اكْفُفَا هَمَتَا	وما لقلبِكَ اِن قلتَ استَفِقْ يَهِمِ
4.	أيحسب الصبُ أنَّ الحب منكتم	ما بين مُنسجم منه ومضطرم
5.	لولا الهوى لم ترق دمعا على طلل	ولا أرقت لذكر البان والعلم
6.	فكيف تنكر حبا بعد ما شهدت	به عليك عدول الدمع والسقم
7.	وأثبت الوجد خطي عبرة وضنى	مثل البهار على خدّياك والعنم
8.	نعم سرى طيف من أهوى فأرقني	والحب يعترض اللذات بالألم
9.	يا لائِمي في الهوى العُذْرِيِّ مَعذرَةً	مِنّي اليك ولَو أنْصَفْتَ لَم تَلُمِ
10.	عَدَتْكَ حالي لا سِرّي بمُسْتَتِرٍ	عن الوُشاةِ ولا دائي بمُنحَسِمِ
11.	مَحَّضْتَنِي النُّصْحَ لكِنْ لَستُ أسمَعُهُ	اِنَّ المُحِبَّ عَنِ العُذَّالِ في صَمَمِ
12.	اِنّي اتَّهَمْتُ نصيحَ الشَّيْبِ فِي عَذَلِي	والشَّيْبُ أبعَدُ في نُصْحٍ عَنِ التُّهَمِ
13.	فانَّ أمَّارَتِي بالسوءِ ما اتَّعَظَت	مِن جهلِهَا بنذير الشَّيْبِ والهَرَمِ
14.	ولا أعَدَّتْ مِنَ الفِعلِ الجميلِ قِرَى	ضَيفٍ أَلَمَّ برأسي غيرَ مُحتشِمِ
15.	لو كنتُ أعلمُ أنّي ما أُوَقِّرُهُ	كتمت سرا بدا لي منه بالكتم
16.	مَن لي بِرَدِّ جِمَاح مِن غَوَايتِهَا	كما يُرَدُّ جِمَاحُ الخيلِ باللُّجُمِ
17.	فلا تَرُمْ بالمعاصي كَسْرَ شهوَتَهَا	اِنَّ الطعامَ يُقوّي شهوةَ النَّهِمِ
18.	والنَّفسُ كَالطِّفلِ إنْ تُهمِلْهُ شَبَّ عَلَى	حُبِّ الرّضَاع وَإنْ تَفْطِمْهُ يَنفَطِمِ
19.	فاصْرِف هواها وحاذِر أَن تُوَلّيَهُ	أِنَّ الهوى ما تَوَلَّى يُصْمِ أو يَصِمِ
20.	وراعِهَا وهْيَ في الأعمال سائِمَةٌ	وِانْ هِيَ استَحْلَتِ المَرعى فلا تُسِمِ
21.	كَم حسَّنَتْ لَذَّةً للمرءِ قاتِلَةً	مِن حيثُ لم يَدْرِ أَنَّ السُّمَّ في الدَّسَمِ
22.	واخْشَ الدَّسَائِسَ مِن جوعٍ ومِن	فَرُبَّ مخمَصَةٍ شَرٌّ مِنَ التُّخَمِ
23.	واستَفرِغِ الدمعَ مِن عينٍ قَدِ امْتَلأتْ	مِن الْمَحَارِمِ والْزَمْ حِميَةَ النَّدَمِ
24.	وخالِفِ النفسَ والشيطانَ واعصِهِمَا	وِانْ هما مَحَّضَاكَ النُّصحَ فاتَّهِمِ
25.	ولا تُطِعْ منهما خصمَا ولا حكَمَا	فأنت تعرفُ كيدَ الخَصمِ والحَكَمِ
26.	أستغفر الله من قول بلا عمل	لقد نسبت به نسلا لذي عقم
27.	أمرتك الخير لكن ما ائتمرت به	وما استقمت فما قولي لك استقم

28. ولا تـزودت قبـل المـوت نافلـة ولم أصلِّ سوى فرض ولم أصم
29. ظَلمتُ سُنَّةَ مَن أحيـا الظلامَ الى أنِ اشتَكَتْ قدمَاهُ الضُّرَّ مِن وَرَمِ
30. وشَدَّ مِن سَغَبٍ أحشاءَهُ وطَوَى تحتَ الحجارةِ كَشْحاً مُتْرَفَ الأَدَمِ
31. وراوَدَتْهُ الجبالُ الشُّمُّ مِن ذَهَبٍ عن نفسِه فأراها أيَّمَا شَمَمِ
32. وأكَّدَت زُهدَهُ فيها ضرورَتُهُ اِنَّ الضرورةَ لا تعدُو على العِصَمِ
33. وكيف تدعو إلى الدُّنيا ضرورة من لولاه لم تخرج الدُّنيا من العدم
34. محمدٌ سيدُ الكونينِ والثقلَيْنِ والفريقَينِ مِن عُربٍ ومِن عَجَمِ
35. نَبِيُّنَا الآمِرُ النَّاهِي فلا أَحَدٌ أبَرُّ في قَولِ لا منه ولا نَعَمِ
36. هُو الحبيبُ الذي تُرجَى شفاعَتُهُ لكُلِّ هَوْلٍ مِن الأهوالِ مُقتَحَمِ
37. دَعَا الى اللهِ فالْمُستَمسِكُون بِهِ مُستَمسِكُونَ بِحبلٍ غيرِ مُنفَصِمِ
38. فاقَ النَّبيينَ في خَلْقٍ وفي خُلُقٍ ولم يُدَانُوهُ في عِلمٍ ولا كَرَمِ
39. وكُلُّهُم مِن رسولِ اللهِ مُلتَمِسٌ غَرْفًا مِنَ البحرِ أو رَشفَاً مِنَ الدِّيَمِ
40. وواقِفُونَ لَدَيهِ عندَ حَدّهِم مِن نُقطَةِ العلمِ أو مِن شَكْلَةِ الحِكَمِ
41. فَهْوَ الذي تَمَّ معناهُ وصورَتُهُ ثم اصطفاهُ حبيباً بارِيءُ النَّسَمِ
42. مُنَزَّهٌ عن شريكٍ في محاسِنِهِ فجَوهَرُ الحُسنِ فيه غيرُ منقَسِمِ
43. دَع ما ادَّعَتهُ النصارى في نَبِيّهِم واحكُم بما شئتَ مَدحَاً فيه واحتَكِمِ
44. وانسُبْ الى ذاتِهِ ما شئتَ مِن شَرَفٍ وانسُب الى قَدْرِهِ ما شئتَ مِن عِظَمِ
45. فاِنَّ فَضلَ رسولِ اللهِ ليس له حَدٌّ فيعرب عنه ناطق بفم
46. لو ناسَبَتْ قَدْرَهُ آياتُهُ عِظَمَاً أحيا اسمُهُ حين يُدعَى دارِسَ الرِّمَمِ
47. لم يمتَحِنَّا بما تَعيَا العقولُ به حِرصَاً علينا فلم نرتَبْ ولم نَهِمِ
48. أعيا الورى فَهْمُ معناهُ فليسَ يُرَى للقُرْبِ والبُعدِ فيه غيرُ مُنفَحِمِ
49. كالشمسِ تظهَرُ للعينَيْنِ مِن بُعُدٍ صغيرةً وتُكِلُّ الطَّرْفَ مِن أَمَمِ
50. وكيفَ يُدرِكُ في الدنيا حقيقَتَهُ قَوْمٌ نِيَامٌ تَسَلَّوا عنه بالحُلُمِ
51. فمَبْلَغُ العِلمِ فيه أنه بَشَرٌ وأَنَّهُ خيرُ خلْقِ اللهِ كُلِّهِمِ
52. وكُلُّ آيٍ أتَى الرُّسْلُ الكِرَامُ بِهَا فانما اتصَلَتْ مِن نورِهِ بِهِمِ
53. فاِنَّهُ شمسُ فَضْلٍ هُم كواكِبُهَا يُظهِرْنَ أنوارَهَا للناسِ في الظُّلَمِ
54. أكرِمْ بخَلْقِ نبيّ زانَهُ خُلُقٌ بالحُسنِ مشتَمِلٌ بالبِشْرِ مُتَّسِمِ
55. كالزَّهرِ في تَرَفٍ والبدرِ في شَرَفٍ والبحرِ في كَرَمٍ والدهرِ في هِمَمِ
56. كأنَّهُ وهْوَ فَرْدٌ مِن جلالَتِهِ في عسكرٍ حينَ تلقاهُ وفي حَشَمِ
57. كأنَّمَا اللؤلُؤُ الْمَكنُونُ في صَدَفٍ مِن مَعْدِنَيْ مَنْطِقٍ منه ومبتَسَمِ

58. لا طيبَ يَعــدِلُ تُرْبًـا ضَمَّ أعظُمَهُ طوبى لِمُنتَشِــقٍ منــــه ومــلتَثِـمِ
59. أبـــانَ مولِدُهُ عن طِيـــبِ عنصُرِهِ يــــا طِيبَ مُبتَــدَإٍ منه ومُختَتَــمِ
60. يَــــومٌ تَفَرَّسَ فيــــه الفُرسُ أنَّهُــمُ قَــــد أُنــذِرُوا بِحُلُولِ البُؤسِ والنِّقَمِ
61. وبــاتَ إيوَانُ كِســرَى وَهْوَ مُنْصَدِعٌ كَشَــملِ أصحابِ كِســرَى غيرَ مُلتَئِمِ
62. والنارُ خـامِدَةُ الأنفـاسِ مِن أَسَـفٍ عليه والنهرُ ســاهي العَيْنِ مِن سَــدَمِ
63. وســاءَ ســاوَةَ أنْ غاضَتْ بُحَيرَتُهَـا وَرُدَّ وارِدُهَـا بـــالغَيْظِ حينَ ظَـمِي
64. كــأَنَّ بالنــارِ ما بالمــاءِ مِن بَلَـلٍ حُزْنَـاً وبـالماءِ ما بـالنارِ مِن ضَـرَمِ
65. والجِنُّ تَهتِفُ والأنـــوارُ ســـاطِعَةٌ والحــقُّ يظهَــرُ مِن معنىً ومِن كَـلِمِ
66. عَمُوا وصَمُّوا فـــإعلانُ البشـائِرِ لم تُسمَعْ وبــــارِقَةُ الإنذارِ لم تُشَـمِ
67. مِن بعـدِ ما أخبرَ الأقوامَ كـاهِنُهُم بـــأنَّ دينَـهُـمُ الْمُعــوَجَّ لم يَقُـمِ
68. وبعـد ما عاينُوا في الأُفقِ مِن شُـهُبٍ مُنقَضَّةٍ وَفـقَ مـا في الأرضِ مِن صَنَمِ
69. حتى غَـدا عن طـريقِ الوَحيِ مُنهَزِمٌ مِن الشـياطينِ يقفُو إِثْـــرَ مُنهَـزِمِ
70. كـأنّهـم هـربا أبـطـال أبـرهـة أو عسـكر بالحصـى من راحتيه رمي
71. نَبْذًا به بَعــدَ تسـبيحٍ بِبَـطنِهِمَـا نَبْـذَ الْمُسَبِّحِ مِن أحشــاءِ ملتَقِـمِ
72. جاءت لِـدَعوَتِهِ الأشـجارُ ساجِدَةً تمشِـي إليه على ســاقٍ بـــلا قَدَمِ
73. كـــأنَّمَا سَـطَرَتْ سـطرا لِمَا كَتَبَتْ فُرُوعُهَــا مِن بـديعِ الخَطِّ في اللَّــقَمِ
74. مثلَ الغمـــامَةِ أنَّى ســارَ ســائِرَةً تَقِيــهِ حَرَّ وَطِيــسٍ للهَجِــيرِ حَمِي
75. أقســمت بالقمر المنشــقّ إنّ له من قلبـه نسـبـة مبرورة القسـم
76. وما حوى الغـارُ مِن خيرٍ ومِن كَرَمٍ وكُـــلُّ طَرْفٍ مِنَ الكفارِ عنه عَمِي
77. فالصدقُ في الغـارِ والصدِّيقُ لم يَرِمَا وهُم يقولون مـــا بالغــــارِ مِن أَرِمِ
78. ظنُّوا الحمـامَةَ وظنُّوا العنكبوتَ على خــــيرِ البَرِيَّـــةِ لم تَنسُــجْ ولم تَحُمِ
79. وِقَـــايَةُ اللهِ أغنَتْ عَن مُضَــاعَفَةٍ مِنَ الدُّرُوعِ وعن عــــالٍ مِنَ الأُطُمِ
80. ما ســامَنِي الدَّهرُ ضيمَاً واسـتَجَرتُ إلّا ونِـــلتُ جِـوَاراً منه لم يُـضَمِ
81. ولا التَمســتُ غِنَى الدَّارَيْنِ مِن يَـدِهِ استَلَمتُ النَّدَى مِن خيرِ مُســتَلَمِ
82. لا تُنكِـــرِ الوَحْيَ مِن رُؤيَـاهُ إنَّ لَهُ إذا نـــامَتِ العينـــانِ لم يَنَــمِ
83. وذاكَ حينَ بُلُـــوغٍ مِن نُبُوَّتِــــهِ فليسَ يُنــكَرُ فيهِ حـالُ مُحتَلِــمِ
84. تبــارَكَ اللهُ مــا وَحيٌ بمُكتَسَــبٍ ولا نـــبيٌّ على غيـــبٍ بمُتَّهَــمِ
85. كَـــم أبْرَأَتْ وَصِبًا باللمسِ راحَتُهُ وأطلَقَتْ أَرِبَـــاً مِن رِبـــقَةِ اللمَمِ
86. وأَحْيت السَـــنَةَ الشَّـــهباءَ دَعوَتُهُ حتى حَكَتْ غُرَّةً في الأَعصُرِ الدُّهُــمِ
87. بعارِضٍ جادَ أو خِلْتَ البِطَـاحَ بِهـا سَــيْبٌ مِنَ اليمِّ أو سَــيْلٌ مِنَ العَرِمِ

88. دَعني وَوَصفِيَ آيـــــاتٍ له ظهَرَتْ ... ظهُورَ نـــارِ القِرَى ليــلا على عَــلَمِ
89. فالـــدُّرُ يزدادُ حُســناً وَهْوَ مُنتظِمٌ ... وليس يَـــنقُصُ قَـــــدرًا غيرَ مُنتَظِمِ
90. فمَـــا تَطَـاوَلُ آمـــالِ المديحِ الى ... مـــا فيـــه مِن كَرَمِ الأخلاقِ والشِّيَمِ
91. آيـــاتُ حَقٍّ مِنَ الرحمنِ مُحدَثَــــةٌ ... قـــديمَةٌ صِفَةُ الموصـــوفِ بالقِـدَمِ
92. لم تَقترِن بزمـــــانٍ وَهْيَ تُخبِرُنـــا ... عَنِ الْمَعَــــادِ وعَن عــادٍ وعَن اِرَمِ
93. دامَتْ لدينــا ففاقَتْ كُـــلَّ مُعجِزَةٍ ... مِنَ النَّبيينَ اِذ جـــــاءَتْ ولَم تَــدُمِ
94. مُحَكَّـمَاتٌ فمـــا يُبقِينَ مِن شُــبَهٍ ... لـــذي شِـقَاقٍ وما تَبغِينَ مِن حِكَمِ
95. ما حُورِبَت قَطُّ الا عـــادَ مِن حَرَبٍ ... أَعـدَى الأعــادِي اليها مُلقِيَ السَّلَمِ
96. رَدَّتْ بلاغَتُهَـــا دَعوى مُعارِضِهَـا ... رَدَّ الغَيُورِ يَــدَ الجـــانِي عَن الحَرَمِ
97. لها مَعَـــانٍ كَموْجِ البحرِ في مَـدَدٍ ... وفَـــوقَ جَوهَرِهِ في الحُســـنِ والقِيَمِ
98. فَمَـا تُــعَدُّ ولا تُحـصَى عجائِبُهَــا ... ولا تُسَــامُ على الإكثـــــارِ بالسَّأَمِ
99. قَرَّتْ بِهَــا عينُ قارِيها فقُلتُ لـــه ... لقــد ظَفِــرتَ بِحَبْــلِ الله فــاعتَصِمِ
100. إن تتلهـا خيفـة من حر نار لظى ... أطفأت نار لظى من وردها الشـبم
101. كـــأنَّهَا الحوضُ تَبيَضُّ الوُجُوهُ بِـهِ ... مِنَ العُصَاةِ وقَــــد جاءوه كالحُمَـمِ
102. وكــالصِّراطِ وكــالميزانِ مَعدَلَـــةً ... فالقِسطُ مِن غيرِهَا في النــاسِ لم يَقُمِ
103. لا تَعجَبَنْ لِحَسُـــودٍ راحَ يُنكِرُهَـــا ... تجاهُلا وَهْــوَ عــينُ الحـاذِقِ الفَهِمِ
104. قد تُنكِرُ العينُ ضَـوْءَ الشـمسِ مِن ... ويُنكِرُ الفَمَ طعمَ المــاءِ مِن سَــقَمِ
105. يــا خيرَ مَن يَمَّمَ العــافُونَ ســاحَتَهُ ... سعيَـــا وفَوقَ مُتُونِ الأَيْنُقِ الرُسُــمِ
106. ومَن هُـــوَ الآيــةُ الكُبرى لِمُعتَبِـرٍ ... ومَن هُــوَ النِّعمَـــةُ العُظمَى لِمُغتَنِمِ
107. سَرَيتَ مِن حَـــرَمٍ ليــــلا الى حَرَمِ ... كما سَـــرَى البَدرُ في داجٍ مِنَ الظُّلَمِ
108. وبِتَّ ترقَى الى أن نِلــتَ مَنزِلَـــةً ... مِن قابَ قوسَـــيْنِ لم تُدرَكْ ولَم تُــرَمِ
109. وقَــدَّمَتْكَ جميعُ الأنبيــاءِ بِهَــــا ... والرُّسْــلِ تقديمَ مَخــدومٍ على خَــدَمِ
110. وأنتَ تَختَرِقُ الســـبعَ الطِّبَاقَ بِهِم ... في مَوكِبٍ كُنتَ فيــه صاحِبَ العَـلَمِ
111. حتى إذا لم تدَعْ شَـــأْواً لِمُســـتَبِقٍ ... مِنَ الــــدُّنُوِّ ولا مَرْقًى لِمُســـتَنِمِ
112. خَفَضْتَ كُـــــلَّ مَقَامٍ بالإضافة اِذ ... نُودِيتَ بالـــرَّفعِ مثلَ الْمُفرَدِ العَـــلَمِ
113. كيما تَفُوزَ بِوَصْـــلٍ أيِّ مُســـتَتِرٍ ... عَنِ العُيـــون وسِــــرٍّ أيِّ مُكتَتِمِ
114. فَحُزتَ كُـــلَّ فِخَارٍ غيرَ مُشـــتَرَكٍ ... وجُزْتَ كُـــلَّ مَقَـــامٍ غيرَ مُزدَحَمِ
115. وجَــلَّ مِقــدَارُ مــا وُلِّيتَ مِن رُتَبٍ ... وعَزَّ اِدراكُ مـــا أُولِيتَ مِن نِعَــمِ
116. بُشــرَى لنا مَعشَــرَ الاســلامِ اِنَّ لنا ... مِنَ العِنَايَــةِ رُكنَـــاً غيرَ منهَــدِمِ
117. لَمَّـا دَعَى اللهُ داعينـــا لطـــاعَتِهِ ... بـــأكرمِ الرُّسْلِ كُنَّـا أكــرَمَ الأُمَــمِ

118. راعَتْ قلوبَ العِـدَا أنبـــــاءُ بِعثَتِهِ   كَنبــأَةٍ أَجْفَلَتْ غُفْـــــلا مِنَ الغَنَــمِ

119. مــا زالَ يلقـــــاهُمُ في كُــلِّ مُعتَرَكٍ   حتى حَكَوْا بالقَنَــا لَحمَا على وَضَـــمِ

120. وَدُّوا الفِرَارَ فكـــــادُوا يَغبِطُونَ بــه   أشــلاءَ شــالَتْ مَعَ العُقبَـانِ والرَّخَمِ

121. تَمضِي الليـــالي ولا يَدرُونَ عِدَّتَهَـــا   ما لم تَكُن مِن ليــــالِي الأُشهُرِ الحُــرُمِ

122. كــأنَّمَا الدِّينُ ضَيْفٌ حَلَّ ســاحَتَهُم   بكُــــلِّ قَرْمٍ الى لَحمِ العِــــدَا قَــرِمِ

123. يَجُــرُّ بحــرَ خميسٍ فَوقَ ســـــابِحَةٍ   يــرمي بمَوجٍ من الأبطــــالِ ملتَــطِمِ

124. مِن كُـــــلِّ منـتَدِبٍ لله مُحتَسِــبٍ   يَســطُو بمُسـتَأصِلٍ للكُفرِ مُصطَـلِمِ

125. حتى غَدَتْ مِلَّةُ الاسـلامِ وَهْيَ بهـم   مِن بَعـــــدِ غُربَتِهَا موصولَةَ الرَّحِــمِ

126. مَكفولَــةً أبــدَاً منهــم بِــخَيرِ أَبٍ   وخيرِ بَعــلٍ فــــلم تَيْتَــمْ ولم تَئِــمِ

127. هُمُ الجبــالُ فَسَــلْ عنهُم مُصَادِمَهُم   مــــاذا رأوا منهم في كُــلِّ مُصطَدَمِ

128. وَسَـلْ حُنَيْناً وَسَـلْ بَدْراً وَسَلْ أُحُدَا   فُصُـــــولُ حَتْفٍ لَهم أدهى مِنَ الوَخَمِ

129. الْمُصــــدِرِي البِيضِ حُمْراً بعد مـا   مِنَ العِــــدَا كُلَّ مُسْوَدٍّ مِن اللِّمَـــمِ

130. والكاتِبِينَ بِسُــــمرِ الخَطِّ ما تَرَكَتْ   أقــــلامهُمْ حَرْفَ جِسمٍ غيرَ مُنعَجِمِ

131. شــاكِي الســلاحِ لهم سِيمَى تُمَيِّزُهُم   والوَرْدُ يمتــازُ بالسِّيمَى من السَّـــلَمِ

132. تُهدِي اليــكَ رياحُ النَّصرِ نَشْــرَهُمُ   فتَحسِــبُ الزَّهرَ في الأكمامِ كُلَّ كَمِي

133. كــــأنَّهُم في ظُهورِ الخَيْلِ نَبْتُ رُبَــاً   مِن شَــدَّةِ الحَزْمِ لا مِن شــدَّةِ الحُزُمِ

134. طارَتْ قلوبُ العِدَا مِن بأسِهِم فَرَقَاً   فمــا تُــفَرِّقُ بين البَهْــمِ والبُهَــمِ

135. ومَن تَــكُن برســولِ اللهِ نُصرَتُـــهُ   اِن تَلْقَهُ الأُسْـــدُ في آجــــامِهَا تَجِمِ

136. ولَن تَــــرى مِن وَلِيٍّ غيرَ منتَصِـــرٍ   بِــــهِ ولا مِن عَــــدُوٍّ غيرَ مُنقسِمِ

137. أَحَـــلَّ أُمَّتَــهُ في حِــرْزِ مِلَّتِـــــهِ   كالليث حلّ مع الأشــبال في أجم

138. كَــم جَدَّلَتْ كَـلِمَاتُ اللهِ مِن جَدَلٍ   فيه وكـــم خَصَـمَ البُرهانُ مِن خَصِـمِ

139. كفــــاكَ بــالعلمِ في الأُمِّيِّ مُعجزَةً   في الجاهـــليةِ والتـــــأديبَ في اليُتُمِ

140. خدَمْتُهُ بمديـــــحٍ أســــتَقِيلُ بِــهِ   ذُنوبَ عُمْرٍ مَضَـى في الشِّـعرِ والخِدَمِ

141. اِذ قَــلَّدَانِيَ ما تُخشَــى عــواقِبُــهُ   كــــأنني بِهِـــمَا هَدْيٌ مِنَ النَّعَمِ

142. أَطَعتُ غَيَّ الصِّـــبَا في الحـالَتَيْنِ   ومــا حَصَلتُ الا على الآثـامِ والنَّـدَمِ

143. فيــا خَسَــــارَةَ نَفْسٍ في تِجَارَتِهَـــا   لَم تَشـتَرِ الدِّينَ بـــالدنيا ولم تَسُـــمِ

144. ومَن يَبِـــعْ آجِــلا منه بــعاجِلِــهِ   يبِن لـــه الغَبْنُ في بَيْــعٍ وفي سَــلَمِ

145. اِنْ آتِ ذَنْبَــاً فمــا عَهدِي بمُنتَقِضٍ   مِنَ النَّبِيِّ ولا حَبــلِي بمُنصَـــــــرِمِ

146. فــــاِنَّ لِي ذِمَّةً منــــه بتَسـمِيَتِي   مُحَمَّدَاً وهُوَ أوْفَى الخلقِ بــــــالذِّمَمِ

147. اِنْ لم يكُــن في مَعَــادِي آخِذًا بِيَدِي   فَضْلا والا فَقُـــلْ يـــا زَلَّةَ القَدَمِ

148. حاشـــــاهُ أنْ يَحْرِمَ الرَّاجِي مَكَارِمَهُ　　أو يَرجِعَ الجـــــارُ منه غيرَ مُحْـــتَرَمِ
149. ومُنذُ أَلزَمْتُ أفكــــارِي مَدَائِحَهُ　　وجَدْتُــهُ لخَلاصِي خـــيرَ مُلتَـــزِمِ
150. ولَن يَفُوتَ الغِنَى منه يَـــــداً تَرِبَتْ　　اِنَّ الحَيَـــا يُنبِتُ الأزهارَ في الأَكَـــمِ
151. ولَمْ أُرِدْ زَهرَةَ الدنيـــــا التي قطَفَتْ　　يَـــدَا زُهَيْرٍ بمـــا أثنَى على هَـــرِمِ
152. يـــا أكرَمَ الخلقِ ما لي مَن ألوذُ به　　سِـــوَاكَ عِنــدَ حُلولِ الحادِثِ العَمِمِ
153. ولَن يَضِيقَ رســـولَ اللهِ جاهُكَ بي　　اذ الكريمُ تَجَلَّى بــــــاسمِ مُنتَقِـــمِ
154. فـإنّ من جودك الـدُّنْيَـا وَضَـــرَتَهـا　　وَمِنْ عُلُوْمِـكَ عِلْمَ اللَّوْحِ وَالقَلَمِ
155. يا نَفْـــسُ لا تقنَطِي مِن زَلَّةٍ عَظُمَتْ　　اِنَّ الكَبَـــائِرَ في الغُفرَانِ كـــاللَّمَـــمِ
156. لعَـــلَّ رَحمَةَ رَبِّي حينَ يَقسِـــــمُهَا　　تَأتِي على حَسَبِ العِصيَانِ في القِسَمِ
157. يا رَبِّ واجعَلْ رجائِي غيرَ مُنعَكِسٍ　　لَدَيْـــكَ واجعلْ حِسَـابِي غيرَ مُنخَرِمِ
158. والطُفْ بعَبدِكَ في الدَّارَينِ اِنَّ لَـــهُ　　صَـبراً مَتَى تَــدعُهُ الأهــــوالُ ينهَزِمِ
159. وائذَنْ لِسُـحْبِ صَـلاةٍ منك دائِمَةٍ　　عـــلى النبِيّ بِمُنْهَـــلٍّ ومُنسَـــجِمِ
160. والآلِ والصَّحبِ ثُمَّ التَّابِعِينَ فَهُـــمْ　　أهلُ التُّقَى والنَّقَى والحِلْمِ والكَـــرَمِ
161. ما رَنَّحَتْ عَذَبَاتِ البَانِ رِيحُ صَبَـــا　　وأَطرَبَ العِيسَ حـادِي العِيسِ بالنَّغَمِ

2. Ek: Ömer Naîmî Efendinin Meteris kabristanındaki kabrinin iç yüzü

هو
قصــيــده شـــارحي مفتي ســـابق دان
عمر نعيمي افنـدي فـاضـــل ويكتـا
نعيم جنتنــه شـــوقلــه ايلـدي رحلـة
كوررمى مثلني هيـهـات بر دخي دنيـا
كلينجــه حـمــدي دلزاره يازدى بر تاريح
پـدر أفنـدي بو ســـال ايتـد عزم دار بقـا
١٢٩٩

3. Ek: Ömer Naîmî Efendinin Meteris Kabristanındaki Kabrinin Dış Yüzü

هو الحي الباقي	
قصيدء برده شارحي خربوت	
مفتيئي سابق الحاج عمر	
نعيمي افندينك روحى إيچون	
سنة ١٢٩٩	فاتحه

4. Ek: Ömer Efendi’nin Oğlu Müderris Abdulhamit Efendi’nin Kabrinin Kitabesinin İç Yüzünün Fotoğrafı

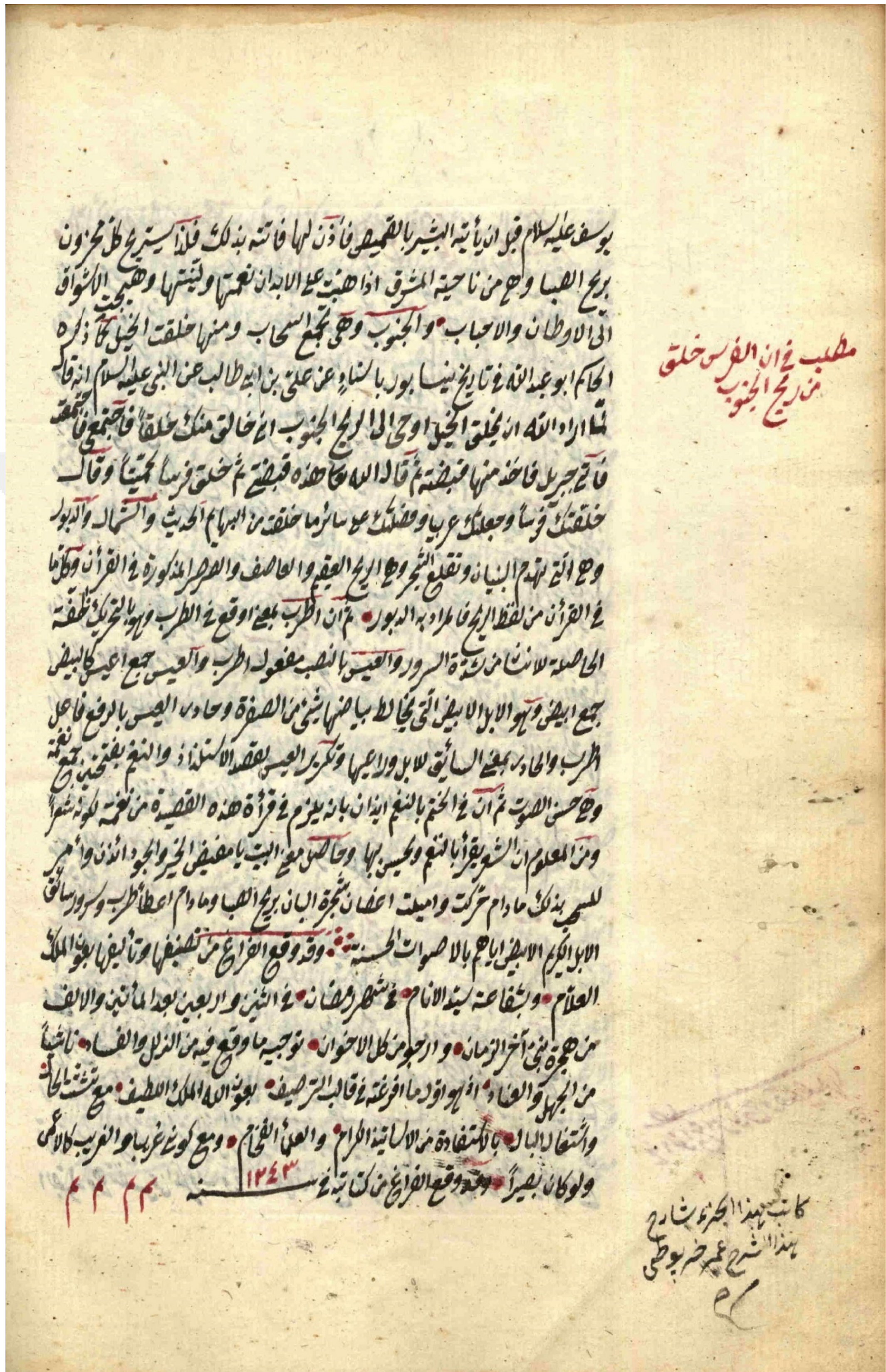

5. Ek: Abdulhamit Efendi'nin Kabrinin Kitabesinin Dış Yüzünün Fotoğrafı

6. Ek: Müellif Hattı Nüshanın 3a-b Sayfası. Sol Üst Köşede Vakıf Mührü

7. Ek: Fotoğraf 5: Müellif Nüshasının Son Sayfası

يوسف عليه السلام قبل ان يأتيه البشير بالقميص فاذن لها فاتته بذلك فلذا يستريح كل محزون
بريح الصبا وهي من ناحية المشرق اذا هبت على الابدان نعمتها ولينتها وهيجت الاشواق
الى الاوطان والاحباب • والجنوب وهي تجمع السحاب ومنها خلقت الخيل كما ذكره
الحاكم ابو عبد الله في تاريخ نيسابور باسناده عن علي بن ابي طالب عن النبي عليه السلام انه قال
لما اراد الله ان يخلق الخيل اوحى الى الريح الجنوب اني خالق منك خلقاً فاجتمعي فاجتمعت
فاتى جبريل فاخذ منها قبضة ثم قال الله تعالى هذه قبضتي ثم خلق فرساً كميتاً وقال
خلقتك فرساً وجعلتك عربياً وفضلتك على سائر ما خلقت من البهائم الحديث والشمال والدبور
وهي التي تهدم البنيان وتقلع الشجر وهي الريح العقيم والعاصف والصرصر المذكورة في القرآن وكلما
في القرآن من لفظ الريح فالمراد به الدبور • ثم ان اطرب بمعنى اوقع في الطرب وهو بالتحريك خفة
الحاصلة لانسان من شدة السرور والعيس بالنصب مفعول اطرب والعيس جمع اعيس كالبيض
جمع ابيض وهو الابل الابيض التي يخالط بياضها شيء من الصفرة وحادي العيس بالرفع فاعل
اطرب والحادي بمعنى السائق للابل وداعيها وتكرير العيس لقصد الاستلذاذ والنغم بفتحتين جمع نغمة
وهي حسن الصوت ثم ان في الختم بالنغم ايذان بانه يلزم في قراءة هذه القصيدة من نغمة لكونه شعراً
ومن المعلوم ان الشعر يقرأ بالنغم ويحسن بها وحاصل معنى البيت يا مفيض الخير والجود ائذن وامر
للسحب بذلك ما دام تحركت واميلت اغصان شجرة البان بريح الصبا وما دام اعطى طرباً وسروراً سائق
الابل الكريم الابيض اياهم بالاصوات الحسنة ❁ وقد وقع الفراغ من تصنيفها وتاليفها بعون الملك
العلام • وبشفاعة سيد الانام • في شهر رمضان • في اثنين واربعين بعد المائتين والالف
من هجرة نبي آخر الزمان • وارجو من كل الاخوان • توجيه ما وقع فيه من الزلل والفساد • ناشياً
من الجهل والعناد • اذ هو اول ما افرغته في قالب الترصيف • بعون الله الملك اللطيف • مع تشتت الحال
واشتغال البال • بالاستفادة من الاساتذة الكرام • والعلماء الفخام • ومع كوني غريباً والغريب كالاعمى
ولو كان بصيراً • وقد وقع الفراغ من كتابته في سنة ١٢٤٣

م م م م

مطلب في ان الفرس خلق من ريح الجنوب

كاتب هذا الجزء شارح هذا الشرح عمر خربوطي

8. Ek: 1306h/1889m Tarihli Âlem Matbaası Nüshasının ilk Sayfası. Kenarda Şeyhzâde'nin şerhiyle

شرح قصيدة البردة للفاضل عمر بن احمد الخربوتى رحمه الله تعالى

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله الذى ملاء قلوب الشاعرين بحكمته . وزين نفوس العاشقين بمحبته . والصلوة على سيدنا محمد الذى مدحه الواصفون بالقصائد والاشعار . وعجزوا عن بيانه واعترفوا بالاقرار . وعلى آله الذين هم اهل الهدى والاقتداء . واصحابه الذين من اقتدى بهم اهتدى (وبعد) فيقول العبد العليل والفقير الكليل عمر بن احمد الخربوتى . اكرمهما الله تعالى فى الاولى والآتى . لما بدأت بقراءة القصيدة البردة المباركة فى سنة احدى واربعين بعد المأتين والالف من الهجرة على مولانا العلامة . واولانا الفهامة . ذى القلب السديد والرأى الشديد . العاشق لجمال رسول الله . الصادق فى حب نبى الله . استاذنا محمد بن عبد الله القيصرى . سمى نبى الله الملك القوى . جعله الله تعالى لنا آية تامة ورحمة عامة . ونفعنا بظل وجوده ورفعنا بايادى جوده . ووجدت تقريراته بهذه القصيدة الرائقة منظومة كنظم اللآلى الفائقة اردت ان اجمعها بلا نقصان مع ازدياد منى من القواعد والبيان . مع عجزى وعدم استطاعتى فى هذا الميدان . بل وجب ان يقال لمثلى فى هذا الشان تنكب لا يقصمك الزحام . لكن تشبثت باذيال همم علماء هذا العام . لانهم كالاعلام بين الانام ومعينوا الاسلام . مستعينا من الملك اللطيف الجليل وهو المعين فى كل امر جليل . فجاء بحمد الله تعالى كتابا مطلوبا وشرحا مرغوبا . (وسميته بعصيدة الشهدة شرح قصيدة البردة) فشرعت بعون الله تعالى الملك العظيم ولطف ربنا الرحيم الكريم . فقلت يجب اولا نقل بعض احوال

(الناظم)

(شرح قصيدة البرده)
(لشيخ زاده)

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله المحتجب عن درك العيون بكمال فردانيته . المتعزز عن لواحق الظنون بجلال وحدانيته . المقدس ذاته الاحدية عن الاكفاء والامثال . المتعزز صفاته الازلية الابدية عن الفناء والزوال . فسبحانه من قديم لم يزل وباق لا يزال . وياله من كريم متعال . عن الاشباه والاضداد والاشكال . هو الذى يتلى آيات كبريائه من اوراق الاطباق . وتجلى شواهد صفاته واسمائه من الانفس والآفاق . اخترع المكونات بقدرته القاهرة وابدع نظام الموجودات بحكمته الباهرة . وآثر نوعا من الخلق لكمال العرفان . فخلق الانسان علمه البيان واصطفى منهم من شاء من اصفيائه . لتبليغ الرسالة وانباء زواهر انبائه . وطهر عن ادناس نفوس الناس اسرارهم . واجل تجليات الجمال عن موافقة الرسوم اقدارهم . واوقفهم لحفظ السالكين على مراصد السبل . لئلا يكون للناس على الله حجة بعد

9. Ek: 1306h/1889m Tarihli Âlem Matbaası Nüshasının Son Sayfası

٢٢٨

فى كمال محاسنه الا ذو قصور ۔ اذلا تساوى الحجر الارضية القصور ۔ كيف
لا ومؤلفه حائز اشرفى العلم والنسب ۔ مفخر العجم والعرب ۔ الهمام العلامة
الا انه شيخ الاسـلام ۔ والعمدة الفهامة الا انه ملك العلماء الاعلام ۔
الحسـيب النسيب ۔ الآخذ من كل فن اوفر نصـيب ۔ المتوكل على المعيد
المبدى سيدى السيد عمر افندى مفتى مدينة خربوت المحمية
صانه الله تعـالى وحفظه من كل رزية وبلية ۔ ابقاه الله
راقيا ذرى المعـالى رافلا فى حلل الحبور على ممر
الليالى ۔ ما تدنم بمدح سـيد الكائنات مادح ۔
وتليت قصـيدة البردة بين الممادح وعبق
مسك الختام بار يحه الفائح

مم
م

احمدك اللهم على ما وفقتنى لاتمام طبع (عصيدة الشهدة شرح قصيدة البردة)
للفاضل الخربوتى مزينا هو امشه بشرح المحقق والحبر المدقق الشيخ
محى الدين محمد بن مصطفى المعروف بشيخ زاده احسنه الله الحسنى وزياده
و ذلك كان بأذن ورخصة صدرت من جانب نظارة المعـارف
الجليلة بالمطبعة (العالم) فى غرة رجب المرجب من سنة ست
وثلثمائة والف ۔ من هجرة من له العز والشرف ۔
على صاحبها افضل الصلوات
واكمل التحيات

مم
م

ÖZ GEÇMİŞ

12 Mayıs 1982 tarihinde Samsun'da doğdu. 2000 yılında Samsun Anadolu İmam-Hatip Lisesi'nden, 2004 yılında Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. Aynı yıl Diyanet İşleri Başkanlığı'nda İmam-Hatip olarak göreve başladı. Sırasıyla Amasya-Göynücek, Samsun-Kavak/Bafra/Atakum ilçelerinde İmam-Hatip olarak, Sinop-Ayancık ilçesinde vaiz olarak görev yaptı. 2006-2009 yılları arasında Diyanet İşleri Başkanlığı İstanbul Haseki Dini Yüksek İhtisas Merkezi'nde kursiyer olarak bulundu. 2008 yılında Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde "İslam Hukuk Usûlünde Nehiy" adlı çalışmayla yüksek lisansını tamamladı. 2013 yılında Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesine Arap Dili ve Belâgatı dalında araştırma görevlisi olarak atandı. Halen bu görevine devam etmektedir. Evli ve 2 erkek çocuk babasıdır. İngilizce ve Arapça bilmektedir.

İletişim Bilgileri

E mail : yusuf.yucel@omu.edu.tr

Telefon : 05358214368